

2 | 2017

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115 / Založen 1895

2 | 2017

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- BERAN Zdeněk
Válka a násilí jako sociální kód české pozdně středověké šlechty
*(Warfare and Violence as a Social Code amongst the Bohemian
Late Medieval Nobility)* 319
- ČAPSKÝ Martin
K postavení Vratislavi v českých korunních zemích
v pozdním středověku 346
*(On the Status of Wrocław in the Czech Crown Lands
in the Late Middle Ages)*
- PARMA Tomáš
Putování jednoho kardinálského klobouku. Počátky
a předpoklady církevní kariéry kardinála Františka Dietrichsteina 384
*(The Travels of One Cardinal's Hat. Beginnings and Prerequisites
for the Ecclesiastical Career of Franz Cardinal von Dietrichstein)*
- KIRYU Yuko
Kodym's Newspaper and the Creation
of a Rural Public Sphere in Bohemia 407
*(Kodymovy Hospodářské noviny a vznik veřejné sféry
na českém venkově)*
- HOLUBEC Stanislav
Moderní světový systém Immanuela Wallersteina:
čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu a jeho reflexe 440
*(The Modern World-Systems of Immanuel Wallerstein:
Forty Years of Development of One Paradigm and its Reflection)*

JUDSON Pieter M.
Neue Sichtweisen. Die Erinnerung an die Habsburgermonarchie heute 480
(*New Perspectives on the Habsburg Monarchy*)

PEŠEK Jiří
Knihy novoměstánů a obyvatel Nového Města pražského
16. a 17. století v moderní edici. Zamyšlení nad prameny 490
a dalšími možnostmi jejich dějepisného využití
(*The Books of New Town Burghers and Inhabitants
of the New Town of Prague in the 16th and 17th Centuries
in a Contemporary Edition. A Reflection of Primary Sources
and Further Options for their Historical Usage*)

Recenze

Michael VAN DUSSEN
*From England to Bohemia. Heresy and Communication
in the Later Middle Ages*
(Pavína Cermanová) 508

Martin NEJEDLÝ
*Pohledte do zrcadla! Čtyři příběhy o autorech a čtenářích pramenů
pozdního středověku*
(František Šmahel) 510

Martin HOLÝ
Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)
(Jiří Pešek) 513

Eva FRIMMOVÁ
Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)
(Jaroslav Pánek) 517

Eva FRIMMOVÁ (ed.)
Riccardus Bartholinus / Richard Bartolini, Odeporicon
(Jaroslav Pánek) 517

- Patrizio FORESTA
„Wie ein Apostel Deutschlands“. Apostolat, Obrigkeit und jesuitisches Selbstverständnis am Beispiel des Petrus Canisius (1543–1570)
 (Ivana Čornejová) 522
- Kerstin WEIAND
Herrschaftsbilder und politische Normbildung. Die Darstellung Elisabeths I. im England des 17. Jahrhunderts
 (Jiří Hrbek) 523
- Udo KINDERMANN
Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar
 (Ivan Hlaváček) 527
- Udo KINDERMANN
Kunstdenkmäler in Venedig. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar
 (Ivan Hlaváček) 527
- Susanne DAUB
Kunstdenkmäler in Latium und der Toskana. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus den Jahren 1661–1662. Erstedition, Übersetzung, Kommentar
 (Ivan Hlaváček) 527
- Hermann ZEITLHOFER
Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald
 (Eduard Maur) 531
- Eva HAJDINOVÁ
Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století
 (Zdeněk R. Nešpor) 535
- Sixtus BOLOM-KOTARI
Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství
 (Zdeněk R. Nešpor) 539

- Sixtus BOLOM-KOTARI
*Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek
a protestantská společnost pozdního osvícenství*
(Jana Nechutová) 544
- Stefan GREIF – Marion HEINZ – Heinrich CLAIRMONT (edd.)
Herder Handbuch
(Martin Bojda) 547
- Markéta SKOŘEPOVÁ
*Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti.
Panství Nový Rychnov (1785–1855)*
(Radek Lipovski) 555
- Wolfgang BEHRINGER
*Tambora und das Jahr ohne Sommer.
Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte*
(Petr Kreuz) 559
- Karl JASPERS
Korrespondenzen (3 sv.)
(Martin Bojda) 563
- Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY
Nasza wojna. Europa Środkowo-Wschodnia 1914–1918. Tom 1.
(Jiří Pešek) 566
- Martina FIAMOVIČ
*„Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ Arizácia pozemkového
vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1945*
(Ivan Kamenec) 571
- Kateřina KRÁLOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ (edd.)
*Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit
v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*
(Arno Pařík) 574
- Jaroslav PÁNEK
Historici mezi vědou a vědní politikou
(Bohumil Jiroušek) 579
- Zprávy o literatuře* 580

Nekrology

Zdeněk Měřínský (16. ledna 1948 – 9. září 2016) (Josef Žemlička)	625
Miloslav kardinál Vlk (17. května 1932 – 18. března 2017) (Jaroslav Šebek)	628
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	632

STUDIE

Válka a násilí jako sociální kód české pozdně středověké šlechty

ZDENĚK BERAN

ZDENĚK BERAN: Warfare and Violence as a Social Code amongst the Bohemian Late Medieval Nobility

This study deals with the phenomena of aristocratic warfare and violence in late medieval Bohemia. Its main aim is to analyse the change, or the assumed retreat of aristocratic warfare from the life of the Bohemian nobility in the declining years of the Middle Ages. It makes use of the semantic analysis of the key terms used for designating aristocratic armed conflict, while it simultaneously questions some established terms as well as their accepted assessments; it also examines the viability and variability of the chivalric ideal owing to religious conflicts; further it approaches the legal background of the social order and focuses upon aristocratic warfare and violence as a social code in the context of changing social conditions. It demonstrates what a significant role in the process of forming the Early Modern society was played by an aristocratic ethos, which became the basis of a changeable, yet very viable social order in Late Medieval Bohemia.

Key words: Late Middle Ages, the Hussite movement, nobility, warfare, violence, knighthood, Bohemia

České dějiny pozdního středověku nezaměnitelným způsobem charakterizují procesy spojené s církevní reformou, promítající se do proměny celého společenského řádu. V horizontu této neklidné doby se studie zabývá fenomény války a násilí. Takto vymezené pole dále specifikuje základní cíl, který lze okřídleně vyjádřit otázkou, zda, proč a jak došlo na sklonku středověku ke „zkrocení“ urozeného válečníka.¹ Tato otázka však nemá být v žádném případě užita jako předem dané schéma či apriorní hodnotící soud nad traktovanou látkou, pouze vymezuje víceméně evidentní rámec, v němž budou problematizovány některé zažité představy a nastíněna nová východiska k tematizaci války a násilí coby základního způsobu vyjádření privilegovaného postavení šlechty.

Původní inspiraci k tomuto tázání představuje dílo Josefa Macka *Věk jagellonský*, v němž vystupuje jako hlavní rys změny šlechtické mentality na přelomu středověku a novověku ústup válečnického smýšlení a způsobu života ve prospěch nových sociálních rolí a ideálů jakoby přejímaných od podnikavého měšťanstva.² O základních rysech takto nastíněného vývoje patrně nelze pochybovat, nové zvážení si však zaslouží dosud dominující důraz na ekonomickou stránku tohoto procesu a reflexe jeho dalších rovin. Válečné poslání šlechty a její výhradní přístup k „monopolu násilí“³ byly zakódovány v samotné podstatě rytířství a tím pádem i v definici šlechty. Jakými proměnami však v této bouřlivé době rytířský ideál prošel? Na jakém ideovém základě a jakým způsobem deklarovala šlechta roli ochránce společenského řádu? A jak se tato role slučovala s neustálými šlechtickými válkami? Je možné vysledovat nějaká specifika „civilizačního procesu“ české pozdně středověké šlechty?⁴

1 Česká historiografie věnovala po dlouhou dobu v závislosti na převládajícím marxistickém diskurzu hlavní pozornost proměnám majetkové struktury a hospodářským aktivitám šlechty (srov. Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, 1976, s. 9–80).

2 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I–II*, Praha 2001, s. 536–546 hovoří o posunu od dominujícího typu šlechtice-rytíře ke šlechtici-hospodáři (či přímo šlechtici-podnikateli).

3 Pojem užívám ve weberovském slova smyslu, aniž bych zpochybňoval každodenní realitu, v níž se na násilí z velké části podíleli anonymní „lidé“ působící ve službách vrchnosti, či na vlastní pěst. Nezpochybnitelnou spojitost násilí s političnem tak rozvíjím především v rovině sociální normativity, kde vedle předních postav postmoderní filozofie přináší inspirativní podněty mj. teorie „symbolického násilí“ Pierre Bourdieu (dle francouzského originálu: Pierre BOURDIEU, *La domination masculine*, Paris 1998, česky vyšlo jako: TÝŽ, *Nadvláda mužů*, Praha 2000).

4 Srov. Norbert ELIAS, *O procesu civilizace. Sociogenetická a psychogenetická zkoumání I*, Praha 2007, který zejm. na s. 280–291 vysvětlil zdánlivý rozpor mezi ideálem (*courtoisie*) a praxí (volné afektové jednání zosobněné zejména v bezostyšném plnění statků nepřítele) zásadním významem stavovských rozdílů ve středověké společnosti.

Studie se proto zaměřuje především na formativní roli šlechtické války a násilí ve vztahu ke společenskému řádu a usiluje zbavit násilí v obecném rámci i v dílčích interpretacích zakořeněných stereotypů evolucionistického a anachronického hodnocení.⁵ Vzhledem ke koncepci práce zaměřené na problematiku politického násilí se tak mimo hlavní ohnisko pozornosti ocitá soukromý prostor šlechty (násilí v rodině, v domě apod.) i problematika záměrného porušování společenského řádu (kriminalita).⁶ Za centrální pojmy studie je možné považovat tzv. „zášti“⁷ s komplementárním termínem „zemského míru“.⁸

Základní metodologické východisko studie poskytuje sémantická analýza klíčových pojmů užívaných pro označení šlechtického ozbrojeného konfliktu, přičemž problematizují některé zavedené termíny. V další části zkoumám životaschopnost a variabilitu konceptu šlechtického násilí ztělesněného v rytířském ideálu za opakované eskalace a zmírnění náboženského střetu. Dále přistupuji k právnímu pozadí společenského řádu, kam zahrnuji nejen normotvornou činnost zemské obce, ale také spolkové a smluvní aktivity i šlechtické obyčeje ukotvující právní rámec legitimního násilí. V závěrečné části se zaměřuji na šlechtickou válku a násilí v kontextu proměňující se společenské reality.

5 Z poměrně četné produkce přiznávající z perspektivy historické antropologie fenoménu násilí konstruktivní roli srov. Gerd SCHWERHOFF, *Criminalized Violence and the Process of Civilisation. A reappraisal*, Crime, Histoire & Sociétés (= Crime, History & Societies) 6, 2002, s. 122, kde je násilí vnímáno jako médium sociální kontroly a sociální kód.

6 Vedle starších studií F. Hoffmanna (zejm. František HOFFMANN, *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*, Táborský archiv 6, 1994, s. 47–144) odkazují na recentní výzkum U. Trespa a R. Šimůnka (mj. Robert ŠIMŮNEK, *Český šlechtic v soukolí politiky konfrontace: Rožmberská doména za Jana II. z Rožmberka /† 1472/*, in: Martin Šandera – Zdeněk Beran a kol., *Poděbradská éra v zemích České koruny*, Praha 2016, s. 159–171; Robert ŠIMŮNEK – Uwe TRESP, *Böhmisch-bayerische Perspektivwechsel im späten 15. Jahrhundert: Einflüsse des Kriegswesens auf gegenseitige Wahrnehmungen*, in: Tschechien und Bayern. Gegenüberstellungen und Vergleiche vom Mittelalter bis zur Gegenwart, edd. Milan Hlavačka – Robert Luft – Ulrike Lunow, München 2016, s. 51–75; U. TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heersorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn 2004). „Srůstání“ legálního násilí a prosté kriminality výstižně ilustruje např. život Jakoubka z Vřesovic – srov. Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic († 1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016.

7 Pojem, jehož kritickou analýzu připojuji v první části studie, dosud neúplněji rozpracoval: Valentin URFUS, „Zášti“ v Čechách v polovině 15. století, *Právněhistorické studie* (dále PHS) 3, 1957, s. 90–110.

8 Srov. Zdeněk BERAN, *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice 2014, zvl. s. 14nn.

Práce využívá dílčích komparací s poměry v již podrobně analyzovaných evropských regionech, kde se téma násilí těší pozornosti medievistů především ve vztahu k 15. století.⁹ Její obecný výkladový rámec tvoří kontext vývojových specifik formování české stavovské monarchie.¹⁰ V intencích Howarda Kaminského se ptám, zda chápat vzestup novověkého státu, práva a spravedlnosti jako důsledek potlačení mocných feudálů, či spíše jako plod harmonizace královské suverenity a šlechtického panství, jako zvýšenou organizaci těchto subjektů do fungujícího koordinovaného systému.¹¹ Zdá se, že Čechy poskytují příklad, který by měl být evropskou odbornou veřejností více reflektován.

Jazyk šlechtické války

Zásadní změnu v mentalitě české společnosti na sklonku středověku zdokumentoval na základě historicko-sémantické analýzy pojmů „pomsta“ a „trest“ Emanuel Michálek, podle jehož zjištění došlo v pozdním středověku k posunu směrem k současnému úzu ve smyslu polarity *soukromá msta – veřejný rest*, což lze zjednodušeně interpretovat jako indikátor vzestupu moci státu.¹² Michálkovy závěry je ovšem nutné přijímat s určitou obezřetností. Jeho metoda totiž hledá sémantická pole daná

9 Východisko pro další studie zaměřující svoji pozornost na „vnitrostátní“ struktury práva a moci vytvořil svojí prací věnovanou rakouským zemím Otto Brunner (pracuji s pozdější redakcí textu: Otto BRUNNER, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Wien 1965). Z bohaté zahraniční produkce srov. Claude GAUVARD, *Violence et ordre public au Moyen Âge*, Paris 2005; Stuart CAROLL, *The Peace in the Feud in Sixteenth- and Seventeenth-Century France*, Past and Present (dále PP) 178, 2003, s. 74–115; Howard KAMINSKY, *The Noble Feud in the Later Middle Ages*, PP 177, 2002, s. 55–83; Richard W. KAEUPER, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford 1999; Hilla ZMORA, *State and Nobility in Early Modern Germany. The Knightly Feud in Franconia 1440–1567*, Cambridge 1997; Gadi ALGAZI, *Herrengewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter: Herrschaft, Gegenseitigkeit und Sprachgebrauch*, Frankfurt am Main – New York 1996; Kurt ANDERMANN (hrsg.), *„Raubritter“ oder „Rechtschaffene vom Adel“? Aspekte von Politik, Friede und Recht im späten Mittelalter*, Sigmaringen 1997; Philippa C. MADDERN, *Violence and Social Order. East Anglia 1422–1442*, Oxford etc. 1992; Marvin B. BECKER, *Changing Patterns of Violence and Justice In Fourteenth- and Fifteenth-Century Florence*, Comparative Studies in Society and History 18, 1976, s. 281–296.

10 Srov. Winfried EBERHARD, *Zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Theorie ständischer Repräsentation und Herrschaftsbeteiligung in Europa*, PHS 34, 1998, s. 97–105.

11 Srov. H. KAMINSKY, *The Noble Feud*, s. 79.

12 Dle: Emanuel MICHÁLEK a kol., *Pomsta a rest*, Naše řeč 61, 1978, s. 146; S. CAROLL, *The Peace*, s. 76.

současným jazykovým územ; slovo „pomsta“ se v pozdním středověku používalo jak ve významu příbuzném dnešnímu smyslu slova tak nově i obdobně současnému významu slova „trest“ (jež samo teprve tehdy získalo svůj současný význam), a proto není zcela jasné, nakolik distinkci obou významových rovin slova „pomsta“ vnímali doboví uživatelé a nakolik je pouze dílem pohledu moderního badatele. Nebyla právě ona ambivalence dobovému chápání nejbližší a pro ně charakteristická?¹³ Na druhou stranu Michálkem doložená proměna sémantických polí obou slov a zejména potřeba redefinice a nové praxe při užití slova „trest“, „trestati“ představují jasný symptom společenské proměny postupně oddělující soukromou oblast od veřejné. Více napoví analýza pojmů užívaných pro vedení šlechtických válek a následný pohled na vztah práva, moci a násilí v pozdně středověkých Čechách.

Obdobně jako v ostatních evropských jazycích bylo i ve středověké češtině slovo „válka“ používáno nejen jako název pro organizovaný boj „státních“ armád, ale i jako označení násilného střetnutí jednotlivého šlechtice či skupiny šlechticů s nějakou institucí, kolektivem či jinými jednotlivci. Zvyklosti pro vedení války přitom zhruba odpovídaly praxi známé z jiných oblastí Svaté říše římské. Za válku tak mohlo být považováno jen násilí vedené podle jasných pravidel. Důležité bylo správné formální vyhlášení války „odpovědním listem“ (*Absagebrief, diffidatio*) ve stanovené lhůtě tří dní,¹⁴ v opačném případě hrozilo nařčení z loupežnictví či výboje.¹⁵ Český termín „odpověď“ (zjevně kalk z německého *Absage*) se v právních pramenech poprvé objevuje v článcích předložených šlechtou králi Václavu IV. v květnu 1395, jejichž hlavním účelem bylo manifestovat autoritu panského stavu nad mírem a řádem v zemi.¹⁶

13 Záповězení soukromé msty i odůvodnění msty (trestu) uskutečněné veřejnou mocí bylo obecně založeno především na dvojici biblických veršů: „Mně pomsta, já odplatím, praví Pán“ (Ř 12,19) a „Poddáni tedy buďte všelikému lidskému zřízení pro Pána: buďte Králi, jako nejvyššímu: Buďte vladařům, jako od něho poslaným, ku pomstě zle činících, a k chvále dobře činících“ (1 P 2,13–14), cit. dle: *Bible Kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2014. Dále srov. hesla „pomsta“, „trest“ a „tres(k)tati“ dle <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (ověřeno 13. 2. 2017).

14 Což stanovila již *Zlatá bula* Karla IV. (*Karel IV. Státnické dílo*, edd. Marie Bláhová – Richard Mašek, Praha 2003, s. 291, čl. 17). Říšské normy však nebyly automaticky aplikovány v jednotlivých zemích – např. v Rakousku šlechtický spolek „Gessellschaft vom Häffel mit dem Stern“ stanovil svým členům povinnost odpovídat nejméně osm dnů předem (Max VANCOSA, *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs 2. 1283 bis 1522*, Stuttgart – Gotha 1927, s. 206); v Evropě existovala v délce této lhůty značná variabilita.

15 Srov. studii V. URFUS, „Zášť“, s. 90–110, která ovšem v závislosti na dobové ideologii šlechtické války nahlíží především jako formu, „ve které se konkretisoval feudální útlak přímých výrobců“.

16 *Král Václav a jednota panská od roku 1394 do 1404*, in: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (dále AČ) I, ed. František Palacký, Praha 1840, s. 56–58, č. 5, „aby žádný druhému

V české odborné literatuře pro šlechtické, násilím řešené spory etablovaný výraz „záští“¹⁷ byl patrně domácí historiografií zobecněn ve snaze pro označení „nestátních“ válek po vzoru německého *Fehde*. Tato praxe však dobovému vnímání neodpovídá.¹⁸

Pojmy, pod nimiž se skrývaly nejrůznější násilné akce a války představuje již zmiňovaná „odpověď“ (s odkazem na formální vypovězení války),¹⁹ dále „násilí“ a „moc“ (obojí ve významu násilná svépomoc). Všechna tato mimosoudní řešení sporů byla trestná jen v dobách míru, kdy zasedal zemský soud a práva takzvané „šla“,²⁰ což bylo zároveň vnímáno jako nejúspornější definice právního míru. V samotném základu společenského řádu tak nalézáme instituci zemského soudu.

Podíváme-li se podrobněji na sémantickou strukturu slova „násilí“, nacházel v něm středověký člověk užití „síly“ (s níž je „násilí“, v češtině etymologicky spřízněno)²¹ ve významech:

bez práva neuvazoval sie v jeho [...] odpověda neb neodpověda“. Z textů moravských landfrýdů z 80. a 90. let 14. století známe pro „odpověď“ německé výrazy „widersagen“ či „entsagen“ (*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI*, ed. Vincenz Brandl, Brünn 1885, s. 395–396, č. 451; tamtéž, s. 446–450, č. 529), v pozdějších moravských landfrýdech již „odpověď“ uváděna není.

- 17 K rozšíření tohoto pojmu přispěli především práce právních historiků: Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách I (do 1740)*, Praha 1893, s. 80; Václav VANĚČEK, *Krátké dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1955, s. 174; a zejména široce recipované dílo: V. URFUS, „Záští“, s. 90–110.
- 18 Jasné odlišení významových polí obou slov nacházíme například v dobovém označení konfliktu krále Jiřího z Poděbrad s opozičními pány: „válka o některaké záští se pány a zvláště s panem Zdeňkem“ (*M. Pavla Židka Spravovna*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908, s. 9). Ačkoli tedy nebyl obdobně jako např. ve Francii z německojazyčné oblasti doslovně přejat pojem *Fehde* (ve Francii pod označeními *querelle*, *inimitié*), je zcela zřejmé, že došlo k recepci obdobného vzorce sociálně akceptovaného násilí (S. CAROLL, *The Peace*, s. 77). Odlišení právní rámec překračujícího českého „záští“ od podmíněně legitimního německého *Fehde* (dle: V. URFUS, „Záští“, s. 90) postrádá oporu v pramenech.
- 19 Úmyslně neužívám označení „drobné války“, neboť se mohlo jednat i o konflikty značných rozměrů. Pojem „odpověď“ uvedla na pravou míru Veronika SLEZÁKOVÁ, *Opověď nebo odpověď?*, in: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 559–562; ještě např. František Palacký většinou užíval správný tvar „odpověď“ (František PALACKÝ, *Dějiny národu českého IV*, Praha 1968, mj. s. 41, 127, 485, 511).
- 20 Slovem „práva“ se ve středověké češtině označovaly obdobně jako např. v němčině též soudy (Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971, s. 481n.). Tato významová víceznačnost vysvětluje ustálené spojení „práva (ne)šla“.
- 21 Podle: V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 390, vzniklo staročeské „násilí“ ze slovního spojení „na sílu“.

1. „uplatnění fyzické síly nebo převahy na člověku proti jeho vůli“ (*violentia*),²²
2. „násilnost, násilný skutek“ (*rapina*), ve významu specifického protiprávního deliktu,²³
3. „znásilnění“ (*stuprum*),
4. „zneužití moci na úkor někoho slabšího“ (*iniuria*),
5. „přinucení, donucení, nátlak“ (*insidiae*),
6. „úsilí, vynaložení síly“ (*violentia*),²⁴

zahrnující tak legitimní i nelegitimní, chvályhodné, hodnotově neutrální i zavrženíhodné činy. Obdobně jako u německého *Gewalt*, jež do češtiny přešlo ve formě „kvalt“ víceméně jakožto synonymum 1. a 2. významu slova „násilí“, čili též jako trestně postižitelný delikt, tak i zde vyvstává spojitost s uplatněním fyzické převahy a moci. Rovněž slovo „moc“ neslo ve středověkém právním myšlení obdobně odlišné významy sahající od schopnosti a síly, přes svépomocné násilné jednání, po označení deliktu zásadní důležitosti.²⁵

Lexikální pole zmíněných pojmů označujících v pramenech násilné akce a vojenská střetnutí české šlechty odrážejí dobové vnímání šlechtického konfliktu jako boje, sporu, vypovězeného nepřátelství či násilného postupu, čímž se výrazně odlišují od současné jazykové praxe a nutí nás k novému hodnocení historických faktů.

Proměna ideálu? Ve víru náboženských válek

Šlechtické násilí bylo ve středověkém myšlení legitimizováno prostřednictvím ideálu křesťanského rytířství (*militia Christi*), který umožňoval spojení duchovního a tělesného boje za Boží věc. Tato představa byla v období pozdního středověku pevnou, a již také poněkud zformalizovanou, součástí mentálního světa

22 Těž *potenter* užitě v eticky neutrálním významu – např. *Kronika Bartoška z Drabonic, Fontes rerum Bohemicarum*, díl V. (dále FRB), ed. Jaroslav Goll, Praha 1893, s. 252.

23 Delikt je dobře znám ze sněmovních usnesení i z ustanovení českých landfrýdů – srov. Z. BERAN, *Landfrýdní hnutí*, s. 47, 94, 98.

24 Heslo *Na-obíjeti sě*, in: Staročeský slovník, edd. Bohuslav Havránek et al., Praha 1968–1975, s. 269–271.

25 Srov. Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*, Praha 1979, s. 75–81. Dle: TÝŽ, *Delikty moci a odboje v díle Všebradové a zemském právu 15. a 16. století*, PHS 7, 1961, s. 284, došlo v průběhu 15. století ke kazuistickému zahrnutí odpovědi pod kategorií „moci proti právu“ – srov. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny*, edd. Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtíšková, Dolní Břežany 2007 (dále VZZ /edice/), s. 219, čl. 428.

české šlechty.²⁶ Skutečnost, že Bůh podporuje spravedlivé násilnými činy, čili, že lze spoléhat na Boží pomoc ve válce, byla vnímána jako samozřejmá. Opozita proto nepředstavovala válka a mír, nýbrž mír a nespravedlivá válka, zatímco spravedlivou válkou bylo míru dosahováno. V domácím prostředí toto pregnančně vyjádřil Viktorin Kornel ze Všehrd, podle něhož „válka se ne pro válku, ale proto, aby z války pokoj byl přiveden, zdvíhá“.²⁷

V jádru tohoto konceptu stálo násilí vykonané lidmi na Ježíši Kristu, které se stalo počátkem veškerého míru. Právě Kristem strpené násilí se stalo základem pro opakované apely českých reformátorů na očistění války a jejímu zacílení na „svatou“ věc. Ačkoli vlastně každá spravedlivá válka nabývala charakter posvěceného boje, tvořila válka vedená přímo pro Boží věc (*bellum Dei, bellum sacrum*) její speciální a zvláště chvályhodnou součást. Takto chápanou svatou válku charakterizuje její sebelegitimizační charakter, kdy se násilí samo stává cestou k Bohu.²⁸

Do husitského hnutí byl přijat koncept Kristova rytíře bojujícího za Boží zákon. V tomto duchu žádal Jan Roháč z Dubé „pravdy božie a jeho svatého zákona šířiti a hájiti mečem, jakož to na křesťanského rytíře sluší“.²⁹ Husité i katolíci se považovali za Boží vojsko, jehož ideálem je chránit a šířit slovo a slávu Boží „tělesným“ mečem. Jak však ukázal Pavel Soukup, husitské pojetí křesťanského rytíře bylo více individualizováno, primárně bylo založeno na niterném duchovním prožitku, teologické reflexi a snaze o prosazení uspořádání, které by bylo Bohu milé, zatímco křižáci hájili jednotu církve a duše věřících před nákazou hereze.³⁰

26 Srov. Pavel SOUKUP, *Dvoji ideál křesťanského rytíře v husitském období*, ČČH 99, 2001, s. 2; Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001, s. 88, 103, 234. Z rozsáhlé literatury věnované evropskému fenoménu rytířství srov. Josef FLECKENSTEIN, *Rittertum und ritterliche Welt*, Berlin 2002; Maurice KEEN, *Chivalry*, New Haven 1984; *Das Rittertum im Mittelalter*, hrsg. von Arno Borst, Darmstadt 1976 (2¹⁹⁸⁹); Richard BARBER, *The Knight and Chivalry*, London 1970.

27 *M. Viktorina ze Všehrd O právních Země české knihy devatery*, ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874, s. 6. Takto je třeba rozumět i pro středověk charakteristickému spojení *pax et justitia* (srov. O. BRUNNER, *Land*, s. 28).

28 Srov. Pavel SOUKUP, *Svatá válka v představách husitských mistrů. K formování a zdrojům husitského učení o válce*, in: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.–14. října 2004 (= Husitský Tábor, Supplementum 3), edd. Miloš Drda – Zdeněk Vybíral, Tábor 2007, s. 278nn.; P. C. MADDERN, *Violence*, s. 80nn; Norman HOUSLEY, *Religious Warfare in Europe 1400–1536*, Oxford 2002, s. 55nn. poukázal na výrazné prvky svatého konfliktu v obvykle „profánně“ pojímané stoleté válce.

29 *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* (dále LOR) I, ed. Blažena Rynešová, Praha 1929, s. 33, č. 49.

30 Dle: Pavel SOUKUP, *Religion and Violence in the Hussite Wars*, in: *The European Wars of Religion. An Interdisciplinary Reassessment of Sources, Interpretations, and Myths*, edd. Wolfgang Palaver – Harriet Rudolph – Dietmar Regensburger, Farnham 2016, s. 24; TÝŽ, *Dvoji ideál*, s. 29n.

Otázku, nakolik byl tento ideál autenticky žit, a nakolik jen účelově využíván, ponechme na tomto místě otevřenou, o jeho silné legitimizační funkci nicméně nelze pochybovat.

Mezi urozenými bojovníky se duchovní a světské motivy obecně často prolínaly. Vojenští vůdci husitských vojsk, jimiž byli převážně profesionální válečníci z řad nižší šlechty, horlivě usilovali obdržet pasování coby nejvyšší poctu i zvýšení své stavovské prestiže, vždyť rytířstvo v té době tvořilo horní vrstvu dosud značně vnitřně diferencionavé nižší šlechty. Na sklonku roku 1421 hledali v modlitbě a obřadu pasování posilu pro boj s přesilou královského vojska: „A z modliteb povstavše, mnoho nových rytířův nadělali, aby tím statečněji a směleji pro obranu pravdy se postavili“.³¹ „Rytíř“ tehdy získal hodnotu obecného ideálu křesťanského života a byl užíván i ve výhradně duchovním významu. Jan Hus káže, aby všichni dobří křesťané žili jako Boží rytíři.³²

Pražští univerzitní mistři, kteří se distancovali od ofenzivně laděného pojetí války a násilí radikálních kněží, připustili pouze obranný boj vedený v rámci obecně přijímaných norem. Vůdčí představitel univerzity Jakoubek ze Stříbra teprve pod tlakem okolostí svolil k obranné válce s charakteristikami svatého zápasu, kterou alespoň omezil mnohými podmínkami. Kritizoval hlavně účást kněží ve válce, nebezpečnou iniciativu obecného lidu a bezuzdné pustošení země, čímž cílil na radikály a otevíral tak pro konzervativní stoupence kalicha, čili i pro většinu české šlechty, možnost k přijetí modelu svaté války, byla-li vedena v rámci dobových konvencí.³³

Obě strany užívaly nařčení nepřátel z nepovoleného násilí diskreditující je jako Kristovy rytíře. Husité v manifestech zdůrazňovali vlastní mírumilovnost a odhodlání vést výlučně obranný boj z naprostého nezbytí. Válku chápali jako Boží

31 *Kronika Vavřince z Březové* – FRB, s. 533 zachytila přípravu husitů na střet s královským vojskem u Kutné Hory („ab oracione surgentes plures novos milites efficiunt, ut eo audacio pro defensa veritatis se exponant“).

32 Jan HUS, *Výklad veliký víry, desatera a páteře*, Moravská zemská knihovna v Brně, sign. Mk 59, fol. 169r.

33 Tyto konvence byly přitom založeny na bázi ochrany výlučnosti šlechtického stavu, pro vztah šlechty k neurozeným proto platily pouze v omezené míře – srov. pozn. 4. K pojetí války a násilí u Jakoubka ze Stříbra srov. Pavel SOUKUP, *Bible a násilí za válek s husity*, in: Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů, Praha 2010, s. 79n.; TÝŽ, *Dobývání hradu Skály v roce 1413 a husitská teorie války. Ke spisku Jakoubka ze Stříbra o duchovním boji*, *Mediaevalia Historica Bohemica* (dále MHB) 9, 2003, s. 175–189; TÝŽ, *Dvojí ideál*, s. 10–21; N. HOUSLEY, *Religious Warfare*, s. 34–48.

soud a pokračující vítězství jako potvrzení pravých Božích bojovníků.³⁴ V literární polemice se snažili protivníka dehonestovat údajným nedostatkem statečnosti, čímž nezpochybňovali pouze jeho pozemskou čest, ale též nadpřirozené charisma vážící se k rytířskému stavu, neboť Bůh zbabělé rytíře nenávidí.³⁵ V představách nobility tak byl svatý boj zasazen do schématu spravedlivého násilí ohraničeného právem a rytířskou etikou.

V pokompaktátní době navázal na Jakoubka ze Stříbra čelný představitel utrakvistické církve Jan Rokycana. Válku hodnotil jako zlo vzešlé z pýchy a touhy po mamonu a dával ji do souvislosti s lakomstvím.³⁶ Z týchž pozic kritizoval i žoldnéřství, které představovalo významný zdroj zisků české šlechty, včetně nejužší suity „husitského“ krále Jiřího z Poděbrad. Nepokoj a nesnáze pro Krista jsou mu ovšem znakem pravých učedníků, které přímo vybízí k aktivnímu postupu: „Ale když vida, ano se proti Bohu děje, a ty nic nedieš, chceš mieti pokoj, nenaděj se, aby nabyl milosti Božie!“³⁷ Vyvolení Boží však nemají být sami příčinou ke sváru s bližními.³⁸ Na výtku kněze vznikající Jednoty bratrské Martina z Krčína, podle něhož se spojil se světem, Rokycana odvětil dobře známými a politickými teoretiky i Jakoubkem ze Stříbra často citovanými slovy apoštola Petra, že strana podobojí má světskou moc „ku pomstě zlých a k chvále dobrých“.³⁹ Toto spojení duchovní a světské moci utrakvistických Čech nalezlo vizuální výraz v mramorové soše krále Jiřího z Poděbrad s mečem spravedlnosti v jedné a s kalichem v druhé ruce, umístěné na průčelí hlavního utrakvistického chrámu země Matky Boží před Týnem.⁴⁰

Náboženské motivy dočasně opadaly, vystupovaly však na povrch vždy znovu, když se utrakvisté cítili ohroženi. Po nástupu Ladislava Pohrobka na trůn tak na březnovém sněmu roku 1454 pokáral rytíř Beneš Mokrovouský z Hustiřan

34 *Husitské manifesty*, ed. Amedeo Molnár, Praha 1980, s. 105–107, 122n. Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha 2010, s. 249; P. SOUKUP, *Dvoji ideál*, s. 10–13.

35 Srov. P. C. MADDERN, *Violence*, s. 83nn.

36 Nejednalo se o motiv originální, podobné výzvy slyšíme již u Jakoubka ze Stříbra, srov. Jindřich MAREK, *Traktátek De Bellis a pojetí tělesného boje v postilách Jakoubka ze Stříbra*, *Studia historica Brunensia* 62, 2015, s. 271.

37 František ŠIMEK, *Učení M. Jana Rokycany*, Praha 1938, s. 189.

38 Srov. Ota HALAMA, *Pojmy pokoje a míru u mistra Jana Rokycany*, in: Jaroslav Boubín a kol., *Hledání nové Evropy*. Projekt krále Jiřího, s. 117–127; F. ŠIMEK, *Učení*, s. 165, 189nn.

39 Srov. I P 2, 14. Cit. dle: Karolina JUSTOVÁ, *Tůma Přeloučský. Muž znamenitý, kterýž jiné převyšoval*, Praha 2011, s. 31.

40 Stejný ideový rámec ilustroval též anonymní letopisec, když po smrti Jiřího z Poděbrad a Jana Rokycany zapsal, že „Onen slovem a tento mečem bránili kalicha Kristova“ (*Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, edd. František Šimek – Miloslav Kaňák, Praha 1959, s. 281). Dále srov. Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha 2007, s. 204n.

kališnické špičky, že vyměňují mír za náboženské zvlažnění. Věci náboženské hodnotil plně v Rokycanově duchu jako „nejvýše potřebné“, přičemž se odvážil aktualizovat dávný požadavek revoluce, aby bylo při všech farách a od všech kněží v Čechách podáváno podobojí, což čeští stavové schvalovali hlučným souhlasem.⁴¹

Husitské ideje svaté války znovu probudila naléhavost válek konce poděbradské éry. Za přímou výzvu ke svaté válce můžeme považovat manifest *Všem věrným Čechům a Moravanům* z počátku roku 1469 svolávající k boji na obranu (P)pravdy a českého jazyka „řádne pole, Bohu libé“.⁴² Zcela v duchu apelů kališnických kazatelů mířila kritika manifestu na dřívější „války a boje pro svou vlastní věc a při, pro kopy nebo deset kop platu“.⁴³ Utravvistické politické elity však musely svoji argumentaci v nastalém konfliktu zbavit konfesního zanícení, jímž by spálily most vážící je ke zdaleka nebezvýznamné skupině králi loajálního panstva *sub una*.⁴⁴

K novému uvědomění kališníků zápasících o samu existenci docházelo pod tlakem kruciáty a postupu uherského krále Matyáše Korvína, jenž svůj boj srovnal s „non minus pium hoc fore bellum, quam quod tanto jam tempore cum atrocissimis omnium fidelium hostibus, Thurcis, gerimus“.⁴⁵ Co bylo kališníky nazýváno bojem pro Boží pravdu, označovali oddaní stoupenci kurie za původ všech běd, které dolehly na zemi – za Boží trest. Podle zneuznaného katolického intelektuála Pavla Žídka na sebe a na království válku přivolal sám Jiří z Poděbrad, když převracel řády, povyšoval nízké a odpíral poslušnost církvi, papeži a císaři.⁴⁶

Katolická šlechta však většinou nevnímala krále z konfesně vyhraněných pozic. Svědectví o postoji velké části katolické šlechty k náboženskému konfliktu poskytuje *Dialogus* Jana mladšího z Rabštejna. Humanisticky vzdělaný šlechtic zastává podobné irénistické názory jako Žídek, ač z nastalé války viní opačnou stranu.⁴⁷ Nelze sice tvrdit, že se víra ocitá u katolické šlechty poděbradské éry v druhotné pozici, diskreditovaná na pouhý mocenský prostředek, koncept svaté

41 Dle: Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 2*, Praha 1918, s. 796nn.

42 *Husitské manifesty*, ed. Amedeo Molnár, Praha 1980, s. 231.

43 Tamtéž, s. 237.

44 Jiří z Poděbrad vyjadřuje svůj souhlas s Janem z Rožmberka, „abychom nepočínali na žádného z jiné příčiny, než kdožby proti řádu a právu co učinil“ (*Dopisy pana Jiřího z Poděbrad, r. 1445–1457*, in: AČ V, ed. František Palacký, Praha 1862, s. 295, č. 40).

45 *Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen II/42* (= Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III. und König Georgs von Böhmen, 1440–1471), ed. Adolph Bachmann, Wien 1879, s. 449, č. 336.

46 *M. Pavla Žídka Spravovna*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908, s. 23.

47 *Jana z Rabštejna Dialogus*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1946, s. 18n.

války však již nebyl pro většinu katolíků dostatečně důvěryhodný. Ústy králi loajálního pána Viléma z Rýzmburka na Rábí, vystupujícího v jeho spisu, jmenuje Rabštejn zvěrstva Šternberkových vojáků, čehož prý se „ani Husité, ani Táboři a Wiklefiáci byli nedopustili“, čímž ztratili právo nazývat svůj boj „bellum Dei“.⁴⁸ Válku Zelenohorské jednoty hodnotí jen jako naplnění osobních zájmů, jako „nic než pouhé lapkování“, k čemuž dodejme, že označení války za loupež představovalo jeden ze základních rétorických prostředků diskreditace nepřítele.⁴⁹

Vedle skupiny katolického panstva z politických důvodů nesouhlasící s programem Zelenohorské jednoty získává obrysy také další skupina katolíků stavící svůj nesouhlas na pragmatickém zřeteli. Opouští tak tradiční rytířský imperativ volající k „Božímu boji“ každého šlechtice a ponechává konečné rozhodnutí na jeho svobodné vůli. Otázkám víry nadřazuje, to co zaznělo v 15. století již mnohokrát – spoluzodpovědnost za osud „vlasti“, péči o „obecné dobré“ i zcela praktickou ochranu vlastního majetku.⁵⁰ Tito šlechtici varují, že poteče více krve „křesťanů“, než „kacířů“.⁵¹ Kategorie *bonum commune* (*bonum publicum*) se stává argumentačním materiálem obou stran, jedné je nejvyšší maximou obrana víry, druhé obrana vlasti.⁵²

Z traktátů a kázání reformních myslitelů stejně jako ze světské reprezentace utrakvistických elit vysvítá, nakolik se u nich problematika světské moci, války a násilí přibližovala obecné (tedy katolické) praxi postupně verbalizované v oblasti

48 Tamtéž, s. 44n („non Hussite, non Thaborite, non Wiglefiste, quo vos omnes persequi dicitis, hec egissent nec fecissent“). V této souvislosti Marie KOLDINSKÁ, „Válka taková dobrovolně se podstupuje, přikázána býti nemůže.“ *Obrana víry versus zájem vlasti v éře Jiřího z Poděbrad*, Historie a vojenství 51, 2002, č. 3, s. 608–609, upozornila na radikální nesoulad mezi ideálními představami o „svatém boji“ promítajícími se do propagandy a každodenní realitou válek z přelomu 60. a 70. let 15. století.

49 Tamtéž, s. 90n („non nisi predam hucusque actam“).

50 Srov. Winfried EBERHARD, „*Bonum commune*“ v konkurenci mezi monarchickou vládou a stavovskou společností, ČČH 102, 2004, s. 449–474; M. KOLDINSKÁ, „Válka taková dobrovolně se podstupuje, přikázána býti nemůže“, s. 606–613; Karolina ADAMOVÁ, *Obecné dobré a idea spravedlnosti v českých zemských zřízeních doby předbělohorské (se zaměřením na 16. století)* in: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), edd. Karel Malý – Jaroslav Pánek, Praha 2001 (dále VZZ), s. 101–108.

51 Dle: P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 247.

52 Byl bych však obezřetný k úplné marginalizaci prvku víry v politické každodennosti druhé poloviny 15. století. To, že dominoval akcent na obranu vlasti, že byly války plné prospěchářství, přestupů a osobních mocenských ambic nemůže zastřít fakt, že jejich prvotní motivaci a ideologický rámec představovaly „věci víry“. Nakonec se i samotní katoličtí zastánci krále Jiřího identifikovali s katolicismem a jen pod tlakem celkové společenské situace přijímali postoje náboženské snášenlivosti. Přesně tento stav vystihl pojmem „tolerance z nutnosti“ František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury – procesy – ideje*, Praha 2001, s. 453–466.

práva. „Svatý“ zápal Božích bojovníků byl přetaven v kadlubu šlechtického étosu v konvenční násilí, v jehož jádru přežival vedle množství účelových deformací náboženský cíl jako ideál vnímaný spíše z obranné pozice. Právě právní představy šlechty, která se považovala spolu s panovníkem za spolutvůrce práva a spoluvykonavatele spravedlnosti, tak hrály při užití násilí v této převratné době hlavní roli.⁵³

Dvojí norma: Právo a násilí

Když Joel T. Rosenthal píše o rozpadu veřejného řádu v Anglii 15. století, nachází přímou souvislost mezi uchylováním se k soukromému násilí a rozvojem soukromého usmířování (*peace-making*).⁵⁴ Při pohledu na české poměry také vidíme, zejména v první polovině 15. století, nebývalý rozmach soukromých cest k řešení konfliktů (personální míry a příměří, funkce oprávců a ubrmanů, regionální landfrýdní spolky atd.), tento trend se však ke konci století, v důsledku relativního uklidnění vnitřních poměrů a postupného přechodu k soudnímu řešení sporů, obrací. Podle Stuarta Carolla ovšem rozšířené *feuding* automaticky neimplikuje vysokou míru sociálního nepořádku.⁵⁵ Je se tak třeba vrátit k počáteční otázce nastolené Howardem Kaminským a zjistit, co tento vývoj motivovalo a jaké byly jeho důsledky. Philippa C. Maddern dokonce vznesla námitku proti zakořeněnému předpokladu, že násilí je vždy destruktivní a nestabilizující.⁵⁶

Šlechtický étos se utvářel v dlouhodobém horizontu jako kombinace náboženských a světských přesvědčení, v nichž postupně krystalizovala jako základní vodítko k chápání politického a sociálního řádu oblast šlechtického práva. Právo je přitom třeba vnímat jako dynamický prvek, na nějž se nelze dívat pouze z hlediska jeho normativity, ale stejnou mírou pozornosti je třeba věnovat i procesu jeho utváření a interakce s ostatními společenskými a kulturními faktory.⁵⁷

53 Konfesní boj české šlechty vedený rámci stavovského společenství se tak odlišoval od konceptu křížové výpravy charakterizované jako konflikt namířený mimo společenství „křesťanského míru“, srov. O. BRUNNER, *Land*, s. 41.

54 Dle: Joel T. ROSENTHAL, *Feuds and Private Peace-making: A Fifteenth-Century Example*, Nottingham Medieval Studies 14, 1970, s. 84.

55 S. CAROLL, *The Peace*, s. 81.

56 Dle: P. C. MADDERN, *Violence*, s. 7.

57 Srov. Sally Falk MOORE, *Law as Process. An Anthropological Approach*, London 1978.

Podle Viktorina Kornela ze Všehrd, „všecka práva toho dopůstějí, aby braň byla zdvihána proti násilným, moc aby mocí byla zaháněna.“⁵⁸ Někdy se členové vyšší i nižší nobility spolu utkali v souboji, zatímco konflikt rytířských válečníků mohl končit i zabitím protivníka, příklad zabití urozeného pána v souboji v českém prostředí postrádáme.⁵⁹ Jejich konflikt měl spíše sklon přerůst v politický zápas ve formě šlechtické války.⁶⁰ Předpoklad, že královské války byly legitimní a šlechtické nikoli, by však byl anachronický. Je nutné vzít v úvahu politický rozměr mnoha sporů týkající se angažované části šlechty, která rozhodnutí o tom, zda práva řádně „jdou“, či nikoli, stejně jako o tom, které „zášti“ hodnotit jako *licitum*, a které nikoli, podřizovala svému vlastnímu pohledu.⁶¹

Doklady o různé míře naplnění právních norem přináší již zběžný pohled na reálné aplikace sněmovních usnesení, landfrýdů (zakazujících války na daném teritoriu, v praxi však majících spíše personální ráz),⁶² mírů, příměří či nejrůznějších dílčích zákazů šlechtických ozbrojených sporů. Šlechtické války je tak třeba vnímat jako vyjádření svébytných právních norem určovaných vlastními pravidly, které se, když si 15. století rozdělíme na periody, v nichž fungoval zemský soud, tedy takzvaně „práva šla“ a nikoli, ukáží jako dobově převažující způsob udržování společenského řádu (srov. v tabulce). Dodejme jen, že i v „mírné zemi“, tedy v době, kdy zasedaly soudy a země se tedy měla těšit míru, záleželo především na schopnosti politických elit prosadit soudní cestu jako efektivní a žádoucí prostředek řešení sporů, vedle něhož stále přetrvávaly soukromé násilné i smírcí postupy.⁶³

58 M. Viktorina ze Všehrd *O právích Země české*, s. 151.

59 Dle: *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě. (Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556)* (= Prameny dějin moravských 14), ed. Jana Janišová, Brno 2007, s. 41–49, došlo v pozdním středověku k ústupu souboje coby soudního prostředku, forma však v reprezentativní rovině přežila až do počátku 16. století.

60 Srov. např. Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 214n.; Rudolf ANDĚL, *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, s. 88.

61 O. BRUNNER, *Land*, s. 9 upozornil na subjektivitu pramenů, které často označují za lupiče osoby motivované závažnými politickými či právními neshodami. Ve Francii byli narušitelé míru mnohdy ignorováni nebo omilostněni, v Anglii vedla navzdory relativně silné monarchii *gentry* soukromé války (*land wars, gentlemen's wars*) až do 17. století (C. GAUVARD, *Violence*, s. 18–90, 245–264; H. KAMINSKY, *The Noble Feud*, s. 66, 75n.; Richard W. KAEUPER, *War, Justice and Public Order. England and France in the Later Middle Ages*, Oxford 1988, s. 134–268). Kritiku anachronicky zkonstruovaného pojmu *Raubritter* podal: Kurt ANDERMANN, *Raubritter – Raubfürsten – Raubbürger? Zur Kritik eines untauglichen Begriffs*, in: K. Andermann (hrsg.), „Raubritter“, s. 9–29.

62 Normativní obsah i příklady praktického naplnění českých landfrýdních smlouv – srov. Z. BERAN, *Landfrýdní hnutí*, s. 94–99.

63 K šlechtickému násilnému chování paralelně trvající možnosti mimosoudního nenásilného narovnání, jež obvykle aktivovala sociální síť znesvářených subjektů, se v rovině symbolické

Tabulka

Periody, v nichž práva „(ne)šla“

<i>Práva „šla“</i>	<i>Práva „nešla“</i>
1401 (1)	1402–1404 (3)
1405–1419 (15)	1420–1435 (16)
1436–1437 (2)	1438–1453 (16)
1454–1467 (14)	1468–1484 (17)
1485–1500 (16)	

Základním právním prostředkem, který byl v pozdním středověku využit k potlačení mimosoudního jednání, se stal zákon ve formě sněmovního usnesení.⁶⁴ Když se 18. února 1402 v souvislosti s dohodou krále Václava IV. a jeho bratra, uherského krále Zikmunda, na zemském sněmu shromáždění páni usnesli ukončit vyčerpávající domácí drobnou válku – „branie mocí, všecko násilí, odpovědi, stráže i všecky nátisky“, nastolit mír a pořádek a obnovit autoritu zemského soudu, „jakožto starý obyčej jest“,⁶⁵ vypracovali tím základní právní instrument k postupu proti šlechtickým válkám pro celé 15. století.⁶⁶ Realita doby však vedla k paralelnímu zachování obyčejových násilných postupů a po dlouhá období byla platnost práva spory a válkami zcela pozastavena.

V letech revoluce přijímali šlechtické formy vedení války i urození stoupenci radikální táborské obce. Například v odpovědi Bohuslava ze Švamberka Oldřichovi z Rožmberka je podán důvod a podstata vypovězení války jako náboženská („žes se ukrutně zastavil proti zákonu božiemu a jeho svatým pravdám“),⁶⁷ ale užitá forma

a rituální komunikace věnovalo kolokvium pořádané ve dnech 31. 5.–1. 6. 2007 v Praze, jehož výstupem je sborník *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2008.

64 Srov. Karel MALÝ, *Právní kultura v českém stavovském státě*, in: VZZ, s. 57.

65 Cit. dle: *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pobořelých* (= *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*; dále RT) I, ed. Josef Emler, Praha 1870, s. 594–595. Srov. Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419*, Praha 1986, s. 335–337.

66 Po vzoru panského nálezu z počátku století byla svépomoc opětovně zakázána sněmovním usnesením z konce roku 1453 po přijetí krále Ladislava Pohrobka: „aby sebe hleděli řádem a právem, jakož na to sluší, poněvadž práva zemská každému již propuštěna jsú“ (*Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, ed. František Palacký, Praha 1846, s. 421, č. 4).

67 *Dopisy rodu švamberského z XV století*, in: AČ III, ed. František Palacký, Praha 1844, s. 369, č. 3. Podobně to platí i pro odpověď Jana Roháče z Dubé témuž katolickému velmožovi (*Paběrky písemností všelikých z let 1421–1438*, in: AČ VI, ed. František Palacký, Praha 1872, s. 395, č. 1).

je zcela v kontextu starší tradice. Také v zápisu katolického landfrýdu Plzeňského kraje nacházíme obdobnou konfesní motivaci k rozhodnému boji s „nepřátely církve svaté“ a „všeho křesťanství“, ospravedlněného však porušením světského řádu, konkrétně ukrutnostmi, mordy, žhářstvím a rozličným bezprávím.⁶⁸

Válka rozšířila mezi válčícími stranami arbitráže a institut smírčích soudců („ubrmanů“). Konfesní diferenciací panstva přitom vylučovala využití zemského soudu, jehož činnost byla od počátku válek beztak zastavena, na podporu jedné ze soupeřících skupin, čímž se do popředí dostávaly frakční sjezdy šlechty. Tyto tak zvané „sněmy“ se v husitské době staly kolbišti, kde bylo možné změřit sílu zbraní bez krveprolití.⁶⁹ Pravidly šlechtického vedení boje, které zmírňovaly totální ráz svaté války, se řídila také praxe kapitulací spojených s právem svobodného odchodu. Šlechtická válka se tak i v husitských Čechách řídila pravidly kurtoazie a obyčejového práva. Porušení těchto pravidel přitom mohlo diskreditovat učení celého proudu.⁷⁰ Rytířská kultura ovšem zahrnovala i zvykovou praxi, v jejímž jádru stálo násilí vyjádřené zejména v plenění, zajímání nepřátel a zabírání cizího majetku.⁷¹

Náboženský kompromis, který se stal v podobě basilejských kompaktát základním legislativním výsledkem husitské revoluce, navázal na smírčí úsilí přítomné po celou dobu válek. Pravidla náboženského soužití se snažila nalézt především šlechta, která pocítovala silnou soudržnost v rámci svého stavu.⁷² Po dohodě Zikmunda Lucemburského s majoritou české šlechty a jeho přijetím na český trůn pokračoval v odporu roztržštěný spolek radikálů v čele s Janem Roháčem z Dubé. Ten podle všeho považoval svůj postup proti „úhlavnímu nepříteli Božích pravd“

68 *Akta veřejná i sněmovní v Čechách i v Moravě od r. 1414 do 1428*, in: AČ III, 259, č. 37.

69 Dle: František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 474–479; František Michálek BARTOŠ, *Husitská revoluce v zápase o mír*, Křesťanská revue 27, 1960, s. 78.

70 Dle: P. SOUKUP, *Svatá válka*, s. 278–283. Snahu o diskreditaci protivníka svědecktím o válečných zvěrstvech a porušení řádného vedení války soupeřících frakcí nacházíme ve všech narativních pramenech husitské éry.

71 Srov. O. BRUNNER, *Land*, s. 78–79; Kenneth B. MCFARLANE, *The Nobility of Later Medieval England*, Oxford 1980, s. 22–40. Ambivalentní roli šlechtického násilí se věnoval Richard W. KAEUPER, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford 2006.

72 O zrodu náboženské snášenlivosti v husitských a pohusitských Čechách pojednal mj. Winfried EBERHARD, *Das Problem der Toleranz und die Entwicklung der hussitisch-katholischen Koexistenz im 15. Jahrhundert*, in: *Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte*, ed. Franz Machilek, Köln – Weimar – Wien 2012, s. 93–105; F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 429–466; Robert NOVOTNÝ, *Konfesionalizace před konfesionalizací? Víra a společnost v husitské epoše*, in: *Heresis seminária. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, edd. Pavlína Rychterová – Pavel Soukup, Praha 2013.

za plně legitimní. Císař ho však veřejně prohlásil zemským škůdcem, čímž ho zbavil veškeré právní ochrany.⁷³ O postoji značné části české nobility odmítající takto přímou kriminalizaci svého stavovského druhu svědčí události po Roháčově popravě. Okázalou exekuci totiž pochopila kališnická šlechta jako osobní urážku⁷⁴ a za stejného právního stavu, za něhož byl Roháč popraven (tedy, když „práva šla“ a zemský soud zasedal), pak mnozí „odpověděli císaři“.⁷⁵

Po neklidné vládě a po smrti Albrechta II. Habsburského se zdálo, že se v Českém království rozhoří nové kolo vyčerpávajících vnitřních válek a rozbrojů. Čeští stavové však dokázali nalézt cestu k utišení otevřených sporů a dosažení statu quo mezi znesvářenými mocenskými skupinami v závěrečném usnesení zemského sněmu z ledna 1440, v němž „zjednali mír, pokoj a jednotu mezi sebou“.⁷⁶ Ve vztahu k právnímu a společenskému řádu se lze na dokument, zvaný list mírný, dívat ze dvou úhlů. Na jedné straně přináší svědectví o schopnosti a vůli české šlechty nastolit mír v zemi, na straně druhé v něm nalézáme bezprecedentní akt přerušování činnosti zemského soudu provedený přímo z rozhodnutí zemského sněmu a jeho nahrazení provizorním smluvním závazkem.⁷⁷ V daném okamžiku se jednalo o kompromisní řešení situace, kdy bylo personální obsazení zemských úřadů Albrechtem II. nastaveno silně v neprospěch jedné z dominujících politických skupin.

Ve většině českých krajů byl poté v landfrýdech svěřen dohled nad pořádkem a bezpečností krajským hejtmanům. Ačkoli měly tyto landfrýdy normativní ráz spojený s nárokem působnosti na všechny osoby usedlé v daném kraji, v praxi za proklamovanými cíli více či méně zaostaly a fungovaly spíše jako personální spolky na smluvní bázi. Politická koncepce založená na landfrýdech se ukázala prozíravým tahem Poděbradovy politické skupiny, která si díky konfesní a politické homogenitě českého východu dokázala ve zdejších krajích vynutit respekt na

73 LOR I, s. 222, č. 330: „Jakož vše země svolením jest umluvena i provolána vojna k Syonu před Roháče, toho zemského zhůbce“.

74 Dle: P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 622, 651n.; podrobněji TÝŽ – Bohdan ZILYNSKYJ, *Jan Roháč z Dubé a Praha. Konec Jana Roháče – pověst a skutečnost*, Pražský sborník historický 20, 1987, s. 43–61. Jak se zdá stavovská společnost měla v hloubi zakódováno hledání kompromisu. M. B. BECKER, *Changing Patterns*, s. 290nn. ukazuje na příkladu pozdně středověké Florencie opačný model, kdy právě delikty proti náboženství a politickému zřízení byly trestány nejtvrději.

75 *Staré letopisy české*, s. 142.

76 *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, ed. František Palacký, Praha 1840, s. 245–249, č. 1; R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, Praha 1915, s. 227–482.

77 Na to upozornil V. URFUS, „Zášť“, s. 91, jenž vykreslil obraz feudální zvěle a chaosu.

drtivě většině území, což se následně ukázalo jako její výhoda při postupu k hegemonii v celé zemi.⁷⁸

Určitou podobnost s landfrýdy vykazují šlechtické jednoty, které se na smluvním základu zavazovaly ke společnému míru. Na rozdíl od landfrýdů však měly výhradně personální charakter a sledovaly otevřený politický cíl. *Bonum commune*, které se po husitské revoluci znovu vymanilo z náboženské svázanosti, posloužilo jako opora spolku katolického panstva nespokojeného s vládou Jiřího z Poděbrad k obhajobě opozičního postupu. Podobně jako kdysi Zikmund Lucemburský byl i Jiří z Poděbrad představen jako vladař nedodržující zákon – jako škůdce země s veškerými politicko-právními konsekvencemi z toho plynoucími.⁷⁹

Podíváme-li se blíže na konflikt Jiřího z Poděbrad se Zelenohorskou jednotou, uvidíme, že panovníkovi bylo podle pravidel rytířské etiky a zvykového práva řádně odpovězeno známou formulí: „vystřiháme se proti V. Jasnosti [...] a svú čest ohražujem, že V. král. Jasnosti i vašich všech chceme nepriatelé býti.“⁸⁰ Také panovník odpovídal nepřátelství svým odpůrcům, jen formule, v níž vystupoval z pozice královského majestátu a ochránce narušeného právního řádu země, zněla poněkud jinak: „chceme tě zjevně a světle [...] z toho trestati, jakž na to slušeti bude.“⁸¹ Příměří uzavíraná již v prvním roce konfliktu ukazují, že panovník, ač se postavil do role ochránce narušeného práva, s odpůrci nejednal jako s osobami zbavenými práva, ale jako s nepřáteli v rámci tradiční šlechtické války,⁸² k čemuž bezesporu

78 Srov. Z. BERAN, *Landfrýdní hnutí*, s. 87, 99. K podnětu vznesenému v recenzi výše uvedené práce Markem Starým in: *Studia Mediaevalia Bohemica* 7, 2015, s. 140 vybízejícímu k jasné klasifikaci právní formy dochovaných landfrýdů doplňují, že patrně nelze důsledně uplatnit kritéria moderní právní vědy, neboť tyto texty vykazují zároveň smluvní prvky i normativní charakter. V Nymburce a Čáslavi máme sice k roku 1440 doložen krajský „sněm“ (*Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, s. 250, 257, č. 2n.), ten se však zdá být spíše instrumentem utilitárního charakteru než předstupněm moderního parlamentarismu. Na Litoměřicku se o „sněmu“ nepíše a přesto zdejší landfrýd nesoucí charakter jednoty založené na smluvní bázi vystupuje ve stejné autoritě a s nárokem stejné působnosti vůči obyvatelům kraje (srov. Zdeněk BERAN – Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Landfrýdní spolek stavů Litoměřického kraje z roku 1440*, Sborník archivních prací 63, 2013, s. 326–332).

79 Srov. W. EBERHARD, „*Bonum commune*“, s. 469; Jaroslav BOUBÍN, *Vznik panských jednot*, MHB 1, 1991, s. 217–230; V. URFUS, „*Záští*“, s. 95.

80 Odpověď služebníků Zdeňka ze Šternberka králi Jiřímu (*Akta mezi králem Jiřím a jednotou panskou v Čechách od roku 1463 do 1468*, in: AČ IV, s. 140n., č. 31).

81 Odpověď krále Jiřího vůdci opozice Zdeňkovi ze Šternberka (*Akta mezi králem Jiřím a jednotou panskou v Čechách od roku 1463 do 1468*, in: AČ IV, s. 139n., č. 28).

82 *Jana z Rabštejna Dialogus*, s. 18n., 81 nespatřuje zásadní protiprávnost postupu zelenohorských v odporu proti králi, ale v případech, kdy zahájili boje bez odpovědi. Formě šlechtické války se podle něj nemá vymykati ani boj za víru. Podobně v témže desetiletí uvažuje rakouský kronikář

zásadním způsobem přispěla českému králi nepříznivá mezinárodněpolitická situace i nezanedbatelné síly opozice.

Zajímavý doklad o citlivosti tématu „odpovědi“ přináší korespondence Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem ohledně přeshraniční bojové činnosti moravského šlechtice Matouše ze Šternberka. Zatímco Korvín volal po rázném řešení a odmítal arbitráž s odbojníkem, jež by mohla ublížit jeho cti, Jiří z Poděbrad zamítl silové řešení sporu, v němž měla být hledána spravedlnost prostřednictvím smířčího postupu. Argumentoval přitom možným nařčením z útlu poddaného, jenž hledal cestu k narovnání.⁸³ Odpověď tak zůstávala důležitým šlechtickým privilegiem, jež nebylo možné jednoduše zpochybnit a kriminalizovat.

Ještě na úplném konci století se česká šlechta v tzv. *Vladislavském zřízení zemském* vyrovnávala s možností přerušení řádného „chodu práv“ v zemi a podmíněným povolením násilného řešení sporu formulací: „Jestliže by kto neb kteří tu nešlechtnost v zemi zdvihl neb zdvihli, ješto by král Jeho Milost i všecka země toho zastaviti nemohli a řád a právo tudy takovou nešlechtností zrušeno bylo a jíti nemohlo a tudy by se nesnáze a války zdvihly v zemi, i ktož by pak v tom neřádu (an práva nejdú) chtěl komu v zemi nepřitelem býti, má dáti jeden druhému tři dni napřed věděti do jeho domu, kdež bytem jest.“⁸⁴ Teprve v redakci zemského zřízení z roku 1530 byl tento článek vypuštěn a odpověď bezvýhradně kriminalizována ustanovením, aby stavové jakoukoli „válku a odpověď přetrhli“,⁸⁵ což, jak známo z okolních zemí, stále ještě k úplnému zrušení odpovědi stačit nemuselo.⁸⁶

V rovině šlechtických zvyklostí a norem vedlo husitství jen ke krátkodobému vychýlení. Naopak na celou revoluci lze nahlížet optikou šlechtického práva a cti, jichž bylo užito jako zásadních stabilizačních prvků v době porevoluční, kdy byla legitimita války a násilí podřízena kolektivní rozhodovací pravomoci nejpřednějších šlechtických rodů, mezi něž byly započteny i nové zbohatlické rody husitského původu.

Thomas Ebendorfer a rozlišuje mezi oprávněným a neoprávněným *Fehde* (dle: O. BRUNNER, *Land*, s. 82).

83 Srov. *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, ed. József Teleki, Pest 1855, s. 175, č. 394 a tamtéž, s. 187, č. 400. F. PALACKÝ, *Dějiny IV*, s. 496–497.

84 VZZ (edice), s. 221n., čl. 430, které vycházelo ze sněmovního usnesení z roku 1473 (*Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, s. 469, č. 15), kdy bylo v čase příměří nutné regulovat živelné násilí zneužívající či nesprávně užívající formy odpovědi – srov. *Knihla Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmana markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*, ed. Karel Josef Demuth, Brno 1858, s. 118.

85 *Codex juris bohemicus IV/1*, edd. Josef Jireček – Hermengild Jireček, Praha 1882, 70, č. 186.

86 Srov. O. BRUNNER, *Land*, s. 34–35.

Válka, násilí, společnost

V pozdním středověku již neplatilo, že by významní šlechtici museli prokazovat svoji bojovou způsobilost v předních šicích bitev, přesto ještě mnoho z nich bylo skutečnými mistry válečného řemesla. Především válečnická zdatnost umožňovala sociální vzestup urozených a v omezené míře i neurozených jedinců v letech revoluce.⁸⁷ Lze samozřejmě diskutovat, v jaké míře k tomu vedl přímo válečnický um, nakolik se jednalo o vojevůdcovské a taktické schopnosti a kde spíše převažovaly vlastnosti dobrého organizátora či válečného „ekonomů“.

V souvislosti s militárním důrazem se za husitské revoluce rozšířilo slovo „hejtman“, vázané k vojenské významové rovině, a to i pro přední představitele krajské správy. Přístup k funkci krajských hejtmanů získaly osoby z řad nižší šlechty, které se mnohdy velmi dobře hodily díky svým bohatým vojenským zkušenostem.⁸⁸ Máme se však domnívat, že mocenské struktury země ovládli pouze nejúspěšnější válečníci? Po celou dobu dokázaly vedle jednoznačných válečníků profitovat i osoby různým způsobem schopné výhodně participovat na překotně se proměňující politické situaci (vzpomeňme např. podivnou cestu k bohatství a vlivu Mikuláše Trčky z Lípy či kariéru Zajíců z Házmburka). V průběhu 15. století také nalézáme zbohatlíky, kteří záhy po dosažení nového majetkového a sociálního statusu opustili oblast vojenského řemesla. Pohusitským hejtmanům a válečným zbohatlíkům nelze podsouvat snahu o zachování válečného stavu.⁸⁹ V zásadě měli tito muži objektivní zájem na upokojení země a udržení stávajícího řádu, aniž by chtěli riskovat další kolo rozsáhlých vnitřních konfliktů.⁹⁰

Husitské války sice vedly k hospodářskému vyčerpání země, ale upozornily na mimořádné kvality českých válečníků. V husitské době se rodí stereotyp o Čechích jakožto neohrožených bojovnících.⁹¹ Prameny skutečně svědčí o značné poptávce i nadstandardním finančním ohodnocení českých žoldnéřů. Vojenští podnikatelé z řad panstva obou konfesních skupin i drobná šlechta válčící pod prapory mocných

87 Srov. P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 378.

88 Sémantickou analýzu výrazu hejtman podal R. NOVOTNÝ, *Staročeský výraz hejtman. Sémantická analýza*, *Marginalia Historica* 4, 1999, s. 85–102.

89 Zastává opačný názor než J. PETRÁŇ, *Skladba*, s. 52.

90 Obraz panské zvučely vykreslil dobový letopisec (*Staré letopisy české*, s. 155). Toto hodnocení revidovali F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 489 a R. NOVOTNÝ, *Stavovství*, in: *Husitské století*, edd. Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2014, s. 645.

91 K tomu nejnověji: R. ŠIMŮNEK – U. TRESP, *Böhmisch-bayerische Perspektivwechsel*, s. 51–75.

patronů ignorovali apely kazatelů a bezostyšně páchali násilí kvůli výdělku.⁹² Po olomouckém míru (1479) se však prostor pro jejich vojenské uplatnění zúžil, když se uzavřely příležitosti na domácích válečných polích.⁹³ Vztah šlechtický patron – klient ztratil dosavadní vyhraněné militární ráz, velmožské družiny se adaptovaly na nové mírové podmínky a jejich původně ryze vojenský účel získává spíše reprezentativní podobu členů panského dvora.⁹⁴ Nejbohatší české válečníky pány z Gutštejna v té době symbolicky střídají v čele pomyslného „majetkového žebříčku“ podnikatelé (ač rovněž s válečnickými kořeny) páni z Pernštejna. Jagellonská éra je tak rovněž svědectvím o vpuštění „opatrnické“ mentality do světa české šlechty. Často se jednalo o změnu mající povahu generačního konfliktu, v němž otec, který pro získání statku „musil jest nejednu hrdla povážiti v bitvách i v rozličných pútkách na světě“, se zármutkem sledoval lehkovážnost svého syna.⁹⁵ Jindy můžeme za přesunem těžiště činnosti od válečnictví k hospodaření nalézt i faktor stárnutí.⁹⁶ Kritika změkčilých rytířů zaznívala odedávna (vzpomeňme např. tzv. Dalimila) a zdá se být spíš cyklicky se opakujícím motivem společenské reality, v níž se střídají generace válečníků s generacemi jejich potomků těšících se z míru. V jagellonské době však došlo k protnutí tohoto cyklu s dlouhodobější vývojovou vlnou.

V tomto dlouhodobém procesu hrály důležitou roli majetkové změny, při nichž došlo k bezprecedentní koncentraci majetku v rukou nejbohatších šlechtických rodů.⁹⁷ Přirozeným důsledkem majetkové koncentrace se stalo utváření centralizované, ač korporátní mocenské struktury, což se projevilo i v postupujícím potlačení „soukromého“ výkonu násilí a odstupu příslušníků nejbohatších rodů od přímé účasti na vojenských střetnutích. Moc rostoucí měrou potírala násilí, ačkoli přejímala jeho slovník a nadále artikulovala statut svých držitelů

92 Ani míra zapojení nižší šlechty do válečného podnikání nesmí být přeceňována. Např. v pohusitském Boleslavsku nacházíme mezi pravidelnými účastníky žoldněřských podniků do zahraničí jen velmi malý zlomek zdejšího rytířstva (srov. Zdeněk BERAN, *Boleslavský landfrýd 1440–1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice 2011, s. 81).

93 Dle: Marie KOLDINSKÁ – Ivo ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 81, 120n.; U. TRESP, *Söldner aus Böhmen*; J. MACEK, *Jagellonský věk I–II*, s. 438, 536n.

94 V návaznosti i polemice s Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 662–666.

95 *Zrcadlo marnotratných*, ed. Josef Vašica, Praha 1940, s. 79.

96 Srov. osud nejmocnějšího magnáta jagellonských Čech Viléma II. z Pernštejna (Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 60–137).

97 V mezinárodní komparaci prokázal neobyčejně vysokou koncentraci majetků české šlechty P. MAŤA, *Svět*, s. 124nn.

militárním jazykem. Přímé násilí vykonávané šlechtou, stejně jako s ním spojený obraz šlechtice-válečníka, se tak transformovaly do oblasti paměti a šlechtické reprezentace.⁹⁸

„Civilizační“ funkci spojenou v západních monarchiích s panovnickým dvorem do jisté míry suplovaly klíčové stavovské instituce v čele se zemským soudem. Sama česká šlechta v zemském zřízení verbalizovala své přesvědčení o základu společenského řádu, jež podle ní představoval „soud zemský [...] největší řád a pořádky v zemi české“.⁹⁹ Jak upozornil Jaroslav Pánek, zatímco „v sousedních zemích vydával zemské zřízení zeměpán [...] v Čechách tomu bylo naopak“ a v zemském zřízení tak byl verbalizován stav, v němž „se zhroutila představa o panovníku jako „slůpu a světlosti spravedlnosti vše“.¹⁰⁰

Pokud bychom hledali komplexní vizualizace právních a politických nároků české šlechty sklonku středověku, nalezneme je především v dobových vyobrazeních zemského soudu. Zcela unikátní svědectví přináší tzv. Klauďánova mapa z první čtvrtiny 16. století, jejíž význam však lze plně vztáhnout i na období předcházející. V horní části spatřujeme znaky země pod žezlem českých králů, právní naučení a morality, na něž navazuje erbovní galerie, identifikovaná jako symbolické zachycení přísedících zemského soudu, komorního soudu a „pomocníků obecného dobrého“.¹⁰¹ Ve středním pásu symbolizuje vůz s koňmi zapřaženými na obě strany rozštěpené „království dvojího lidu“ a vpravo přechází ve výjev napadení kupeckého vozu lapky. Mimořádně věrné kartografické zobrazení Čech v dolní části lze podle Roberta Šimůnka vykládat nejen v rovině dokumentární, ale v celkovém kontextu listu jako zástupný symbol české země. Nelehká situace vzniklá sporem

98 Jsem si vědom určitého zjednodušení takto popsaného procesu, který lze dosadit do širšího rámce tzv. „vojenské revoluce“, jejíž vztah k proměně pozdně středověkých šlechtických válek však není na tomto místě možné dopodrobna sledovat. České badatelské veřejnosti téma v rámci diskurzu tzv. New Military History podrobně představil Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015, s. 13–81. Mezinárodní debatu shrnul sborník *The Military Revolution Debate*, ed. Clifford J. Rogers, New York 1995, kde ve studii TÝŽ, *The Military Revolutions of the Hundred Years War*, in: *The Military Revolution Debate*, s. 55–93, obrátil pozornost na období pozdního středověku, přičemž reflektoval i vojenské změny vzešlé z českého husitství.

99 VZZ (edice), s. 107. W. EBERHARD, *Zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Theorie*, s. 97–105.

100 Jaroslav PÁNEK, *Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení*, in: VZZ, s. 13–14, s citací *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, ed. František Čáda, Praha 1930, s. 116, čl. 2.

101 Jako dílčí snahu naplnit termín „obecné dobré“ „skutečným obsahem ve smyslu obecného blaha a prospěchu celku“ výjev hodnotí: K. ADAMOVIČ, *Obecné dobré*, s. 103.

královských měst se šlechtou tu je postavena pod perspektivu ideálního uspořádání, v němž panovníkovi náleží spíše státoprávní úloha a role garantů zemského řádu se chápou přední šlechtické rody spolu s nejnvýznamnějšími městy království.¹⁰²

Po smíření někdejších straníků Matyáše Korvína s králem Vladislavem Jagellonským zazněl jako první požadavek starobylých panských rodů, aby soud zemský „osazen byl a právo aby propuštěno bylo, aby bohatému i chudému spravedlnost se dala“.¹⁰³ Ze studie Roberta Novotného poznáváme zemský soud jako klíčové místo setkávání¹⁰⁴ a utváření panského stavu, jako základní zdroj sociálního kapitálu a nástroj sebeidentifikace panstva i mocenského nároku vůči ostatním sociálním vrstvám, kam však byli v pohusitské době páni nuceni otevřít přístup i osmi zástupcům předních rytířských rodů.¹⁰⁵ Zde se dál koncentrovala moc předních šlechtických rodů, mezi nimiž tato instituce udržovala mír, který měl jejich prostřednictvím prozařovat celou společnost, zde mělo docházet k odlišování legitimního od nelegitimního násilí, moci od svévole.

Realita pochopitelně bývala ideálu více či méně vzdálena a královská města i nižší šlechta opakovaně hledaly alternativy k zajištění míru a bezpečnosti, pokud se cítily být ze strany pánů a jimi ovládaných institucí ohroženy.¹⁰⁶ Dokonce ještě v době, kdy se oba šlechtické stavy spojily proti zájmům královských měst, nedůvěra mezi pány a rytíři přetrvávala. Bohuslav Hasištský z Lobkovic vyjádřil roku 1502 obavu z aktuálního dění, v němž „duchovní šlechta i světská páni si stěžují na zpučnost a nevázanost nižší šlechty, nižší šlechta žaluje na jejich pýchu a tyranské panování a sdružuje se v ozbrojené spolky, aby byla bezpečnější před bezprávím“.¹⁰⁷ Konflikt s královskými městy, jak známo, nabyl podoby mnohem závažnější a pro řád v zemi nebezpečnější.

Násilí bylo ve středověké společnosti hierarchizováno, přecházelo od Boha na krále a dále na šlechtu v čele s delegovanými úředníky. Tento řetězec autority

102Dle: R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace*, s. 189n. Zapojení městských erbů může odrážet aktuálně nalezený smír mezi královskými městy a šlechtou.

103 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, s. 445, č. 10.

104 Pojem *point of contact* použit dle: Geoffrey Rudolph ELTON, *Tudor Government: The Points of Contact*, in: Geoffrey Rudolph Elton, *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government* 3, London 1983, s. 3–57.

105 Srov. R. NOVOTNÝ, *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, Praha 2007, s. 241–250.

106 Dobře zdokumentované je spolčování rytířstva a královských měst na západě v tzv. „rýzmsberském landfrýdu“ z konce 15. století (*Smlouva o zámek Risenberk, jež rytířstvo i města krajův Plzenského a Prachenského koupili od Wolfa z Janovic r. 1497*, ed. Antonín Rezek, *Sborník historický* 4, 1886, s. 372–376).

107 *Dopis Bohuslava Hasištského Bernardu Adelmannovi*, in: *Poselství ducha*, ed. Dana Martinková, Praha 1975, s. 108n.

vytvářel podmínky pro legitimní násilí, čili pro spravedlivou válku a spravedlivé trestání viníků.¹⁰⁸ Monopol udržování zemského řádu a bezpečnosti svěřený nejvyšším úředníkům a zemským soudcům však na konci 15. století stále ještě zůstával věcí závislou na aktuální mocenské konstelaci a schopnostech této zemské „aristokracie“ tuto koncepci prosadit.

Závěr

Husitská revoluce představuje katalyzační faktor v dlouhodobém procesu geneze stavovské monarchie, která bývá ve své rané podobě popisována jako místo šlechtické zlovlů a útisku slabých. Přestože tvořilo válečnictví (zejména do třetí čtvrtiny 15. století) významnou součást mentality i sociální praxe české šlechty, je zřejmé, že šlechta neustále nalézala vlastní cesty k usmíření dílčích konfliktů i k zajištění obecného řádu v zemi. Patrná je též korelace mezi oslabením centrální moci a bezprecedentním rozvojem náboženské snášenlivosti, jejíž přední nositelkou se stala právě šlechta.

Jedno ze specifík husitského vojenství představovala trvale nezřetelná linie fronty,¹⁰⁹ která podporovala nutnost vzájemného soužití obou konfesních skupin, což se zvláště silně projevilo ve stavovsky vyhraněné skupině vyšší šlechty. Panstvo také jen zřídkakdy nacházelo cestu k hlavním husitským silám, ať již jimi byl pražský svaz nebo tábořská či sirotčí obec.¹¹⁰ Vedení husitských válek značnou měrou ovlivňoval rytířský ideál, jehož prvky od urozenců přejímaly i nižší vrstvy.¹¹¹ Zabití urození většinou přicházeli na vrub měšťanských či selských bojovníků.¹¹²

Násilí a právo zůstaly složitě propletené v procesu legitimizace moci a autority. Spravedlivé násilí bylo ospravedlněno právem a na právu záviselo. Ale i právo čerpalo autoritu z veřejného užití násilí a potřebovalo být vnímáno jako fórum, kde

108 Dle: P. C. MADDERN, *Violence*, s. 228.

109 Dle: Petr KLUČINA, *Husitská revoluce na pozadí dobových válek a vojenství*, in: Jan Žižka z Trocnova, s. 536.

110 Srov. R. NOVOTNÝ, *Stavovství*, in: Husitské století, s. 639.

111 Srov. N. ELIAS, *O procesu civilizace I*, s. 280–291.

112 Srov. *Staré letopisy české*, s. 66, 89, 91; P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 307; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 200. Při zabití mnoha korouhveňských pánů často čteme o ranění šípem (*Staré letopisy české*, s. 87, *Kronika Bartoška z Drabonic*, FRB, s. 595, 597). Krevní msta byla zemské obci cizí, což není v evropském srovnání věcí zcela běžnou (srov. např. M. B. BECKER, *Changing Patterns*, s. 285); na zásadní rozdíl mezi (krevní) mstou a šlechtickou odpovědí upozornil O. BRUNNER, *Land*, s. 19; S. CAROLL, *The Peace*, s. 80, uvádí mechanismy *feuding societies* zajišťující, že násilí neproste do nekončících vendet.

jsou efektivně rozsuzovány násilné akce. Násilí ve zkratce fungovalo jako základní médium sociálního řádu.¹¹³ V průběhu 15. století spatřujeme samostatnou aktivitu šlechty, která z vlastní iniciativy přesouvala násilí z oblasti cti a osobního práva do kategorie obecného zájmu a práva podřízeného soudům. Zejména na zemském soudu šlechta nalézala společné zájmy, zde byla budována její identita a komunita.¹¹⁴ Po válečnické konjunktře došlo k ústupu předních rodů od přímé účasti na bojových akcích. Klíčovým se ukázalo její sjednocení do jasně definovaných stavů schopných spolupráce, s čímž šlo ruku v ruce nalezení modu vivendi mezi oběma uznanými konfesemi.

Otázka položená Howardem Kaminským pro případ západoevropských monarchií, zda je konečný úspěch novověkého státu, práva a pořádku možné vykládat jednoduše jako potlačení všemocných subjektů, nebo spíše jako dialektické spojení dvou mocí, královské suverenity a šlechtického panství, tak získává ve středoevropských poměrech zcela nové souvislosti.¹¹⁵ Ukazuje se vysoká kultivace šlechtického násilí rytířským ideálem postupně transformovaným do systému právních norem. Vedle dosud jednostranně zdůrazňovaných ekonomických motivů nacházíme i jiné vývojové cesty vedoucí k posílení řádu ve společnosti, zmírňování násilí a v konečném důsledku k proměně válečnického poslání šlechty, kde bezprostřední násilí uvolnilo cestu pevným mocenským strukturám a bylo transformováno do oblasti šlechtické reprezentace.¹¹⁶ Ve společnosti, v níž převládá tendence považovat násilí za záležitost obecného zájmu nad jeho chápáním za osobní právo, dochází k upevnění vnitřního míru,¹¹⁷ což lze v mírné nadsázce označit za proces „zkrocení“ válečníka.¹¹⁸

113 Srov. P. C. MADDERN, *Violence*, s. 229–234. Obdobně, G. SCHWERHOFF, *Criminalized Violence*, s. 120 představuje alternativu k tradičně pojímanému přechodu k institucionalizaci, legalizaci a příp. byrokratizaci mocenského systému založenou na systematickém rozmachu soudního aparátu, kdy nejde v první řadě o potlačení násilí, ale o rozšíření atraktivity soudního řešení konfliktů, což se v Čechách bezesporu od závěru 15. století dělo.

114 Martin DINGES, *Gewalt und Zivilisationsprozess*, *Traverse. Zeitschrift für Geschichte* 2, 1995, s. 74 zdůrazňuje ve svém historicko antropologickém pojetí násilí jeho integrativní působení (skupinová solidarita, násilí proti cizincům atd.), které budovalo identitu dané society.

115 H. KAMINSKY, *The Noble Feud*, s. 76.

116 Oproti francouzskému „civilizačnímu modelu“ v Čechách sledujeme obdobné procesy probíhající až do první čtvrtiny 16. století bez větší závislosti na panovnickém dvorském centru – srov. N. ELIAS, *O procesu civilizace*.

117 Dle: M. B. BECKER, *Changing Patterns*, s. 288.

118 Tento příspěvek vznikl za podpory projektu Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové „Česká společnost v pozdním středověku a v době předbělohorské“ za rok 2016.

Warfare and Violence as a Social Code amongst the Bohemian Late Medieval Nobility

ZDENĚK BERAN

This study deals with the phenomena of aristocratic warfare and violence in late medieval Bohemia. Its main aim is to analyse the change, or the assumed retreat of aristocratic warfare from the life of the Bohemian nobility in the declining years of the Middle Ages. It strives to overcome the until now preferred economic viewpoint and focuses upon sectional causes, accompanying phenomena and the general character of this change. It primarily gives emphasis to the reconstruction of the formative role of aristocratic warfare and violence in relation to the social order. It is possible to view the so-called “ranklement” (*záštití*), or more precisely aristocracy at war to be the central notion of this study.

This work makes use of the semantic analysis of the key terms used for designating aristocratic armed conflict, while it simultaneously questions some established terms as well as their accepted assessments. Further, it examines the viability and variability of the concept of aristocratic violence embodied in the knightly ideal during repeated escalations and abatements of religious conflicts. It, afterwards, pays attention to the legal framework of the social order, which comprises not merely the norm-forming activities of the Land Estates but also alliances and contractual activities, alongside aristocratic customs which anchor the legal framework of legitimate violence. The law is understood as a dynamic entity closely linked with violence. In its final section, this study focuses upon aristocratic warfare and violence within the context of changing social conditions.

Despite the fact that warfare (especially until the third quarter of the 15th century) formed an important part of the mentality and also of the social practice of the Bohemian aristocracy, it is evident that the nobility continually found their own ways to reconcile partial conflicts as well as maintaining good order in the Land. Further, there is evidently a correlation between the weakening of the central power and the unprecedented development of religious tolerance, the very foremost bearer of which the aristocracy became. In particular, the aristocracy found a commonality of interests amongst themselves at the Land Court, where its Estate was formed. Its unification into clearly defined Estates capable of co-

-operation was the key factor and it went hand in hand with finding a *modus vivendi* between the two recognised confessions.

It seems that the preconditions for the emergence of a Modern Era state, law and justice had not arisen nor could have arisen as a result of the suppression of powerful feudal lords by royal power, but as a product of harmonisation of their interests and the organisation of these subjects into a functioning and co-ordinated system. As a result of the growing tendency to view violence as a matter of common interest internal warfare receded and the power apparatus was institutionalised.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

K postavení Vratislavi v českých korunních zemích v pozdním středověku

MARTIN ČAPSKÝ

MARTIN ČAPSKÝ: On the Status of Wrocław in the Czech Crown Lands in the Late Middle Ages

The presented study follows reflections of Prague as “Head of the Kingdom” in the late medieval Lands of the Bohemian Crown and the question whether the Silesian city of Wrocław (Vratislav, Breslau) aspired to take over this role in connection with the anti-Hussite policy of King Sigismund of Luxembourg. Attention is paid to the conditions establishing the leading position of Prague within Bohemia and that of Wrocław within the framework of the Duchies of Silesia; to the role of political communication when forming concepts on the “first” or “second head of the Kingdom” and the importance of this construct in struggles to participate in political decision-making in the respective Lands of the Bohemian Crown. The author reaches the conclusion that the Wrocław municipal representatives utilised references to the leading position of Prague in order to legitimize their own aspirations in the transforming power bloc of the late medieval Duchies of Silesia.

Key words: Political communication, the Late Middle Ages, Lands of the Bohemian Crown, Prague, Wrocław/Vratislav/Breslau

Dlouhodobé propojení správních funkcí, ekonomického významu, lidnatosti i geografické polohy spoluutvářelo a dosud utváří evropsky unikátní postavení Prahy. Navzdory oslabení centrální role pražského souměstí, ke kterému došlo například v habsburské éře, se v rámci českých korunních zemí nevytvořila vůči Praze žádná déletrvající alternativa. O to pozoruhodnější je proto nedávno publikovaná teze polského historika umění Bogusława Czechowicze, který ve své monografii *Dvě centra v koruně* představil odlišný příběh. Záslouhou Zikmunda Lucemburského se do role „druhé stolice království“ aspirující na převzetí postavení Prahy měla posunout slezská Vratislav, jejíž městská reprezentace pak tuto myšlenku rozvíjela v řadě vlastních kroků.¹ I když Czechowiczova teze zapadá do vlny zájmu o vazby mezi korunními zeměmi zesíleného zejména v posledních dvou, třech desetiletích, v historické obci nezbudila výraznější diskusi.² Bylo by však škoda přejít ji mlčením. Už proto, že otevírá i další otázky, mimo jiné o vztahu proměn politických polí a výběru konstitutivních prvků urbánních identit, jejichž nalézání či míru akcentování spoluurčovala komunikace probíhající uvnitř i vně městské obce. V tomto ohledu bychom ani postavení Prahy neměli vnímat jako „přirozený stav“, ale výsledek trvalého úsilí městských elit o ukotvení postavení své obce v kolektivním povědomí, které naráželo na řadu překážek. Jejich dokladem je i drobná epizoda z počátku 16. století. V nedlouhém časovém odstupu po době, kdy se nad renesančním oknem v jižní fasádě Staroměstské radnice objevil známý nápis „PRAGA CAPUT REGNI“ coby výraz sebevědomí spojených pražských měst a zejména jejího staroměstského jádra, vepsal neznámý písař na závěrečné listy novoměstského rukopisu stížnost na tuto jednotu, která byla na škodu slavné stolici císaře Karla IV. – Novému Městu pražskému. Rivality ohledně předního postavení té které obce pronikaly i do pražského souměstí. I tento konflikt odehrávající se v rámci pražské urbánní society naznačuje, že si úvahy o předním postavení městských obcí a jejich reflexe zaslouží naši pozornost.³

- 1 Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice 2011, s. 145nn a TÝŽ, *Między katedrą a ratuszem. Polityczne uwarunkowania sztuki Wrocławia u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2008. Zde srov. i odkazy na další příspěvky téhož autora, ve kterých s touto tezí operuje.
- 2 Nejviditelnějším dokladem tohoto zájmu se staly rozsáhlá výstava *Slezsko – perla v české Koruně* i s doprovodnými katalogy či sérií konferencí věnovaných vedlejšími korunními zeměmi utvářející diskusní platformu pro historiky tří národních historiografií.
- 3 Národní knihovna, *Kronika starodávních všelijakých příběhů v království českém*, sign. XIX C 19, fol. 261r. a František ŠMAHEL, *Korunovační rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471–1526*, in: Martin Nodl – František Šmahel (eds.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě ve 14. a 15. století*, Praha 2009, s. 147–170.

První písemná zmínka považovaná Bogusławem Czechowiczem za výraz nových očekávání spojených s proměněným postavením Vratislavi pochází z doby nástupu Zikmunda Lucemburského na český trůn. V březnu roku 1420 nechal Lucemburk na říšském sněmu ve Vratislavi vyhlásit křížovou výpravu proti husitům. Kromě přípravy vojenského tažení do Čech a říšských záležitostí se dědic české královské koruny věnoval i záležitostem slezských knížectví a v sérii dokumentů oslovil řadu příjemců včetně města Vratislavi. V listině ze 14. března Zikmund potvrdil obci výsady vycházející ze tří starších privilegií, které byly poškozeny při nedávném povstání proti městské radě. V areně písemnosti se objevila i dříve nepoužívaná formulace označující Vratislav za druhou stolicí a hlavu království.⁴ Text listiny dále pokračoval vyzdvížením věrnosti města i konšelů, ale pozornost historiků více přitahoval opětovný odsudek adresovaný vratislavským cechům označeným za strůjce povstání v roce 1418. Označení Vratislavi za druhou stolicí a hlavu království zůstávalo stranou pozornosti, už proto, že se jednalo o jediný známý písemný doklad vycházející ze Zikmundovy panovnické kanceláře, ve kterém byla tato formulace posilující vratislavskou prestiž použita. S podobným označením Vratislavi ze Zikmundovy strany se nesetkáváme ani při pozdějším svěření úřadu hejtmána vratislavského knížectví do rukou městské rady, ani při odměnách, jichž se městu dostalo náhradou za škody utrpěné v bojích s husity.⁵ V prostředí slezské metropole však posunutí města do pozice druhého centra království nevymizelo z paměti a v druhé třetině 15. století jej opět zvedl městský písař Petr Eschenloer. V jeho kronice je již označení „druhá stolice království“ naplněno konkrétním politickým obsahem, když Eschenloer v souladu se stanoviskem tehdejší městské rady tvrdí, že slezská knížata a reprezentace Koruně bezprostředně podléhajících knížectví mají novému králi Ladislavu Pohrobkovi přísahat věrnost na půdě Vratislavi a ne v Praze, neboť právě ona je onou zmíněnou druhou metropolí.⁶ Klíčovou otázkou ovšem je, zda touto cestou vyjadřoval vratislavský kronikář aspirace své obce na převzetí role Prahy, či zda, a k této interpretaci povede i mnou předložená argumentace, tak usiloval o potvrzení postavení svého města jako centra politicky se sjednocujícího prostoru slezských knížectví. Násobné využití formulace o „druhé stolici království“ by tak nezpochybňovalo pražský

4 „...altera sedes et caput eiusdem regni est“. Srov. *Codex diplomaticus Silesiae XI*, (eds.) H. Markgraf – O. Frenzel, Breslau 1882, s. 181–182, č. 39.

5 K okolnostem předání úřadu Ewa WÓŁKIEWICZ, *Capitanus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, in: J. Pysiak – A. Pieniądz-Skrzypczak – M. R. Pauk (eds.), *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium*, Warszawa 2002, s. 169–225.

6 Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau, T. I–II*, ed. G. Roth, Münster 2003, s. 171.

primát, ale naopak využívalo předobraz předního postavení Prahy v království, resp. v korunním soustátí pro politické cíle vatislavské obce uplatňované v rámci politického prostoru tvořeného slezskými knížectvími.⁷

Rétoricky vyzdvižený primát mateřského města nebyl ve střední Evropě až tak neobvyklým jevem. Se slovními obraty podtrhujícími centralitu města se lze setkat i v geograficky blízkém Norimberku zažívajícím v době panování lucemburské dynastie strmý vzestup na politické mapě říše. Město se těšilo už přízni císaře Ludvíka Bavora, ale Karel IV. jeho postavení upevnil, když jej ve Zlaté bule označil za místo konání prvního říšského sněmu po volbě nového římského krále. Norimberk tak doplnil rýnská města Frankfurt, Kolín a Cáchy spojená s místem volby a korunovací, a jeho postavení ještě posílilo rozhodnutí Zikmunda Lucemburského, který do města nechal převést z Čech říšské korunovační klenoty a svolil ke každoročnímu vystavování říšských relikvií městskou radou.⁸ V panegyrických textech z konce 14. a z poloviny 15. století se s městem pojila označení *caput regni*, *aula regia* či ve starší jazykové verzi *ain haubt stat des romischen reichs* a *künckleicher sal*. Přes obdobné rétorické figury zdůrazňující centralitu dané obce, se kterými se můžeme setkávat i v českém prostředí, ale norimberští intelektuálové nespojovali politickou roli svého města s potvrzením či zpochybněním legitimacy vlády konkrétního panovníka. Norimberk byl vyzdihován jako nejvýznamnější a nejbohatší z říšských měst a na tomto poli soupeřil s dalšími městskými obcemi.⁹ Výrazně se tento postup projevoval u lokalit, které rivalizovaly v rámci jedné politické struktury, tak, jak to doložil Rolf Kießling i na příkladu jižního Švábska. Zde se za hlavní města země současně označovaly Augsburg, Memmingen i Ulm. Kronikáři ve svých panegyrických textech sahali po odlišné argumentaci. Jednou byl nárok odvozován od římské tradice, jindy od role sehrávané v době vlády štaufské dynastie či od postavení v městském svazu. Argumentace vedená s ohledem na aktuální politické cíle směřovala k obhajobě postavení urbánních komunit v rámci příslušné mocenské sítě.¹⁰

7 K procesu sjednocování slezského politického prostoru srov. Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společnosti pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013, kde je shrnuta i starší literatura k tématu.

8 Blíže Eberhard ISENMANN, *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Köln 2012, s. 306–307.

9 Carla MEYER, *Die Stadt als Thema. Nürnbergs Entdeckung in Texten um 1500*, Ostfildern 2009, s. 263–264.

10 Rolf KIESSLING, *Strukturen südwestdeutscher Städtelandschaften zwischen Dominanz und Konkurrenz*, in: Holger Th. Gräf – Katrin Keller (eds.), *Städtelandschaft – Résau urbain – Urban Network. Städte im regionalen Kontext im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln 2004, s. 65–90.

Hovořit bychom mohli o mechanismech sledování, vyhodnocování, uzpůsobování nebo naopak odmítání určitých znaků spoluutvářejících identitu urbánního společenství. Sousední či konkurující obce soupeřily formou kumulace městských svobod a výsad, budováním souboru reprezentativní architektury, prezentací výsostných městských atributů, počtu výročních trhů, snah o polepšení erbů, barvy pečeti, přijímáním významných intelektuálů do služeb města či okázalostí městských festivů. Ve všech těchto aspektech docházelo k neustálému poměřování postavení vlastního města vůči městům okolním. Základní stavební kameny sdílené identity středověkých urbánních komunit můžeme často spojit s kultem světce farního kostela, s vazbou na současnou či předchozí vládnoucí dynastii, s fungováním nejstaršího trhu, ale také s cílenou distinkcí vůči jiným městským obcím. Důležitou součástí identity společenství představovala oficiální paměť města fixovaná přímo v literární formě či v podobě referenčních bodů kolektivní paměti využívaných ve verbální a symbolické komunikaci. Toto každodenní soupeření městských komunit se příležitostně přenášelo i na politické pole.¹¹

Vzrůst politické váhy a s ním spojená legitimizace nového postavení svobodných říšských měst v nově se definujícím mocenském poli sledované německou historiografií, mají analogii v reáliích pozdně středověkých českých korunních zemí.¹² Největší pozornost je už tradičně věnována zápasu o postavení měst na zemském sněmu se zápletkou v podobě vydání Vladislavského zřízení zemského v roce 1500. Mnohem menší váha je oproti tomu přikládána sledování argumentace provázející vystupování královských měst. Dosavadní badatelé se shodli, že města vstoupila do souboje se šlechtou s ideovým programem spojujícím prvky historismu a monarchismu, neboť v posílené vazbě na panovníka viděla možnost, jak čelit ofenzivě šlechtických stavů. Sledována proto byla především vnější komunikace městského

11 Srov. např. sborník Irmgard Christa BECKER (ed.), *Stadt als Kommunikationsraum. Reden, Schreiben und Sehen in Großstädten des Mittelalters und der Neuzeit*, Ostfildern 2011. Blíže též Ralph ANDERSSON, *Obrigkeit und Architektur – Reichsstädtische Rathäuser in politisch-kommunikativer Funktion*, in: R. Kießling (ed.), *Stadt und Land in der Geschichte Ostschwabens*, Augsburg 2005, s. 73–130 a Bernhard KIRCHGÄSSNER – Hans-Peter BECHT (eds.), *Stadt und Repräsentation*, Sigmaringen 1995. Shrnutí problematiky vystavěné na pramenech z českých zemí představil Tomáš BOROVSKEÝ, *Svátky a slavnosti středověkého města*, in: Martin Nodl – František Šmahel (eds.), *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, Praha 2012, s. 369–410.

12 Podnětné jsou v tomto ohledu příklady čerpané z hornolužických měst, na které upozornila Lenka BOBKOVÁ, *Stadt, Region und Herrscher in der spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Historiografie der Oberlausitzer Städte am Beispiel der Stadt Görlitz*, in: Lenka Bobková – Jan Zdichynec (eds.), *Geschichte, Erinnerung, Selbstidentifikation. Die schriftliche Kultur in den Länder der Böhmisches Krone im 14.–18. Jahrhundert*, Praha 2011, s. 318–343.

svazu.¹³ Při utváření legitimizačních narativů se přitom představitelé měst obraceli k rozdílným okruhům publika. Prvním okruhem byla samotná pospolitost, jež často musela snášet zvýšenou finanční zátěž spojenou s vyšší angažovaností své obce na politickém poli. Oním druhým okruhem byli partneři měst, s nimiž městské rady vstupovaly do jednání a současně s nimi soupeřily o podíl na politické moci. Konečně třetím adresátem byl sám panovník. Vizualní reprezentace politické role měst bývala obvykle spojena s veřejnými prostory, zejména s radnicí, farním kostelem, náměstím či špitály. Důležité postavení si v tomto ohledu udržovaly městské hradby resp. brány.¹⁴ Znakem reflexe výsadního postavení vlastní obce se stávala i rozvinutá kronikářská tradice spojující prvky „chvály města“ s historicitou jeho vazeb k okolí a k zeměpanské moci. V takto nastíněné situaci hrálo důležitou roli i opakovaně vyzdvižované centrální postavení Prahy, z něhož byly vyvozovány i příslušné politické konsekvence.¹⁵

Příklady říšských měst i zápas českého městského svazu ukazují pestré argumentační spektrum, o které se opírala soudobá zdůvodnění stran postavení „hlavních měst“, a současně těsné spojení těchto snah s proměnami příslušného politického pole. Při úvahách o vztahu Prahy a Vratislavi, resp. o jejich souběžném úsilí o zobecnění představ jejich centrální role, nelze pominout časovou následnost některých

13 Nejnověji je vývoj sporu i přehled staršího bádání shrnut v úvodu edice Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (eds.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007, s. 11–84. Snahy měst o sebebrosazení na zemských sněmech shrnul František ŠMAHEL, *Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek – Dalibor Janiš (eds.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 71–84. K programu měst dosud nejpodrobněji Jiří PEŠEK – Bohdan ZILYNSKIJ, *Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století*, *Folia historica Bohemica* 6, 1984, s. 137–161.

14 Blíže Gerd SCHWERHOFF, *Verortete Macht. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Rathäuser als institutionelle Eigenräume städtischer Politik*, in: Franz J. Felten – Annette Kehner – Stefan Weinfurter (eds.), *Institution und Charisma. Festschrift für Gert Melville zum 65. Geburtstag*, Köln – Weimar – Wien 2009, s. 215–243.

15 K postavení Prahy v turbulentním politickém poli přelomu 15. a 16. století a jeho prezentaci se vrátil i Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, díl 3. Města*, Praha 1998, s. 43–45. Srovnání s říšským prostředím nabízí i produkce žitavských literátů. I v tomto případě hrála tvorba literárně-historických děl důležitou sebedefiniční roli pro samotné městské elity a současně stvrzovala výjimečnost jejich mateřské obce. Blíže Milan SVOBODA, *Vidět město. Žitava v raně novověkých kronikách*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (eds.), *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, Praha 2007, s. 435–458. Základní tendence humanistického městského kronikářství s klasifikací jednotlivých typů panegyrických spisů představila Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010, s. 9–55.

jevů, provázanost obou prostředí, ale i nemožnost důsledného odlišení autochtonních a recipovaných prvků využívaných při utváření politické identity obou měst. Současně se musíme pokusit vysledovat, vůči komu se měšťané ve svém kolektivním vědomí vyhraňovali. Zatímco v případě Vratislavi lze doložit citlivost na vystupování okolních centrálních měst knížectví, při pohledu na českou stranu se zdá, že soupeření probíhalo ve více osách. Ohrazení adresované Vladislavu Jagellonskému stran místa konání volebního sněmu v Kutné Hoře vypovídá o napětí pražského souměstí vůči kutnohorské obci a za stolicí království mohl být na úkor Prahy označován i Pražský hrad. Rivality vystupovaly na povrch i ve vztahu samotných pražských měst.¹⁶

V jakém významu lze tedy chápat výrok o „druhé stolici království“? Klíčovým předpokladem níže představených úvah se stanou teze o spolupůsobení několika důležitých faktorů ovlivňujících postoje vratislavské radní vrstvy. Na základě rozboru textů narativních pramenů, na prvním místě kroniky vratislavského městského písaře Petra Eschenloera, dochovaných listů i aktů symbolické komunikace předpokládám, že se v představě vratislavského primátu mezi slezskými knížectvími, tak jak se v zesílené podobě objevuje v 15. století, projevovala především transformace slezského politického prostoru. Vědomí výsadního postavení Prahy v rámci království, resp. korunních zemí, nabídlo vratislavským intelektuálům argumenty využívané především v rámci příslušného politického pole. Podobně jako v případě Prahy se však s touto linií spojila i další argumentační strategie, mnohem fatálnější než deklarace o centrálním postavení té které obce, a to zdůvodňování neposlušnosti vůči svrchované světské autoritě – vladaři. Porušením primárního závazku zakotveného ve středověkém politickém myšlení se měšťané pouštěli na velmi tenký led, neboť permanentní rekonstituování řádu bylo jejich bytostným ekonomickým i politickým zájmem, nemluvě již o ztotožnění existence „řádu“ s „obecným dobrým“. Husité a především jejich intelektuální pražské jádro spojili na počátku dvacátých let 15. století otázku světského panování s naplňováním „Božího zákona“ a Zikmundovi Lucemburskému zabránili uplatnit dědičné nároky na český trůn. Ke kompromisu došlo až po dlouhých letech bojů. Také Vratislavští důsledněji rozvinuli svůj koncept „druhé stolice“ království v okamžiku, kdy se postavili proti zemskému správci a později králi Jiřímu z Poděbrad. Provázanost obou měst spojených hustou sítí politických, ekonomických a osobních kontaktů sehrávajících důležitou roli při vícevrstevnaté komunikaci

16 Srov. J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích, díl 3.*, s. 41–46.

obou obcí nás současně přivádějí k hledání vhodného teoretického nástroje, který by nám umožnil mnohačetné vazby vzájemně se pozorujících měst uchopit.¹⁷

Praha s Vratislaví a stříbrnosnou Kutnou Horou představovaly tři nejvýznamnější ekonomická centra korunních zemí a tento stav odrážela privilegia, kterými Lucemburkové i jejich nástupci uvolňovali prostor vratislavským kupcům. Volný průchod Českým královstvím i přímý přístup ke kutnohorským dolům ale současně znamenal, že se Vratislavští v takové míře nemuseli spoléhat na pražské prostředníky či sahat k rozšířenému nástroji středoevropských kupeckých sítí – usazení některého z příbuzných v Praze a přeposílání zboží jeho prostřednictvím. Rozšíření českého státu přinášelo nové možnosti i jejich pražským protějškům. Obchodníci získali napojení na významnou cestu zv. *Hohe Strasse*, protínající Slezsko na ose jdoucí z Flander po Krakov a dále na východ. Grzegorz Myśliwski ostatně soudí, že velká část produktů jižní Evropy se do Slezska dostávala tranzitním obchodem, jehož byla Praha důležitou zastávkou.¹⁸ Z řečeného vysvítá, že Praha i Vratislav tak de facto nebyly ekonomickými konkurenty, jako tomu bylo například ve vztahu mezi oderskou metropolí a Krakovem protežovaným polskými vladaři. Tím nám také z mozaiky předpokládaných rivalit vypadáva důležitý kamínek. Na tomto stavu nic nezměnilo ani vydání Zikmundova privilegia pro uprchlé pražské měšťany, jimž panovník v únoru roku 1421 zaručoval stejné výsady, jakých požívali ve své mateřské obci. Ti, kteří našli azyl ve Vratislaví, nenarazili při uplatňování panovníkovy vůle na výraznější odpor. O čtyři desítky let později byla listina, resp. její konfirmace králem Albrechtem Habsburským, opsána do vratislavské měšťské knihy, a stalo se tak na žádost skupiny někdejších pražských měšťanů, kteří stále setrvali ve městě.¹⁹ I když nelze dohledat výčet osob, na které se toto privilegium vztahovalo, v městských knihách se zachovala alespoň některá jména dokládající,

17 Vztahy mezi slezskými knížectvími a českými panovníky v pozdním středověku nejnověji shrnul Martin ČAPSKÝ – Dalibor PRÍX, *Slezsko v pozdním středověku (do roku 1490)*, in: Zdeněk Jirásek a kol., *Slezsko v dějinách Českého státu I. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012, s. 347–401. K sémiologii pojmů vyjadřujících konflikt s nadřazenou mocenskou autoritou blíže Petr ČORNEJ, *Vzbúrenie, búrre, búrka a husitská revoluce*, in: Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (eds.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 111–137.

18 Obchodní vazby Vratislaví a Prahy v kontextu středoevropského obchodu zhodnotil Grzegorz MYŚLIWSKI, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII–XV wiek). Centrum czy peryferie*, Wrocław 2009, s. 237–270. K lucemburskému období se ve své monografii vrátila i Marie BUŇA-TOVÁ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013, s. 150–161.

19 Archiwum państwowe Wrocław (dále APWr.), fond Akta miasta Wrocławia (dále AmWr.), *Libri excessum et signaturarum* (dále LES) (1454–1455), sign. 676 (T 80 406), s. 41–42.

že část Pražanů odmítajících kalich využila svých vazeb k oderské metropoli.²⁰ Ještě na přelomu let 1419/1420 přitom nebyla Vratislav uzavřena ani měšťanům přijímajícím Husovo učení. Zajetí Jana Krásy, posléze na rozkaz Zikmunda Lucemburského umučeného, opět vypovídá o všedních kontaktech obou měst, neboť novoměstský měšťan pobýval v oderské metropoli ve svých (snad obchodních) záležitostech. Vyhlášení křížové výpravy a s odstupem několika let zahájené nájezdy husitů do Slezska ale změnilly atmosféru a Vratislav pevně zakotvila v protihusitském táboře. K vyhraněně antihusitským postojům vratislavských měšťanů mohl přispět i příchod řeholníků a řeholnic hledajících azyl v domech svého řádu ve Vratislavi někdy i s částí klášterních pokladů.²¹

Vztahy mezi pražským arcibiskupstvím a vratislavskou diecézí podléhající hnězdenskému metropolitovi či úloha vazeb uvnitř řádových provincií už dnes nejsou neprozkoumanou problematikou. Zejména v posledních letech se jim věnovala celá řada autorů. Jejich texty doplňují studie o cirkulaci rukopisů, pohybu studentů, kronikářství i uměleckém mecenátu, které opět dokládají četné kontakty mezi oběma prostředními odehrávající se na institucionální i osobní rovině.²² Církevní instituce tak vytvářely další důležitou platformu, díky níž probíhala

20 V roce 1421 Zikmund Lucemburský vystavil doporučení pro pražské měšťany Petra staršího a Petra mladšího z Meziříčí. *Regesta Imperii XI/1*, (ed.) Wilhelm Altmann, Innsbruck 1896, s. 314, č. 4458. V roce 1426 vystupují před městským soudem ve Vratislavi bratři Kašpar a Václav Otlinové (APWr., f. AmWr., LES /1426–1427/, č. mf. T 80 392, fol. 303r.), v roce 1434 odkázal svůj dům na ležící na rynku u kostela svaté Alžběty svým dědicům Chval Lorberer z Prahy (Tamtéž, LES /1434–1435/, č. mf. T 80 396, s. 59), v dalším zápise vystupuje Prokop Reynhard z Prahy (Tamtéž, LES /1434–1435/, s. 20), v roce 1436 zlatnický mistr Václav (*goltschmyr*) z Prahy, další zlatník Petr, bratr Hanuš Newmeistra z Prahy (Tamtéž, LES /1436–1437/, č. mf. T 80 397, s. 57 a 68). Naopak přední příslušník vratislavského patriciátu Hanuš Bancke využil zklidnění situace a prodal jednomu z duchovních, který nalezl azyl ve Slezsku plat 11 kop grošů z domu a dalších majetků, které před válkou držel na Novém Městě pražském. Banckeho rodina se intenzivně zapojovala do obchodní výměny se severoitalským prostředím a koupě domu v Praze opět ukazuje na roli, jakou pražské souměstí v tomto obchodu hrálo. Srov. Tamtéž, LES (1434–1435), č. mf. T 80 396, s. 154. K rodině Bancků blíže G. MYŚLIWSKI, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej*, s. 461–495.

21 Dochované zápisy přitom dokládají, že část klenotů byla uložena ve světských rukou. Týkalo se to křížovníků ze Zderazského kláštera na Novém Městě pražském či pražských klarisek. APWr., f. Klasztor krzyżowców Bożego Grobu w Nysie – rep. 103, č. 172 a APWr., f. AmWr., LES (1436–1437), č. mf. T 80 397, s. 68.

22 Nejvýraznějším pokusem o postižení vazeb mezi vedlejšími a centrálními zeměmi Koruny dosud zůstává tematický sborník Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ (eds.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, Praha 2008 a z hlediska mecenátu úvodní díl katalogu A. Andrzej NIEDZIELENKO – Vít VLNAS (eds.), *Slezsko perla v české Koruně. Tři období rozkvětu vzájemných uměleckých vztahů*, Praha 2006. V tomto svazku i v dalších pracích též Milena BARTLOVÁ, *Mistr Týnské kalvárie. Český sochař doby husitské*, Praha 2004, s. 65–74.

mezi Prahou a Vratislaví fluktuace osob a především informací. Když se vypuknutím husitské revoluce tento koloběh narušil a do Slezska dorazila vlna uprchlíků, posílala zase zprostředkovatelská role broumovského kláštera, jehož opati shromažďovali zprávy o dění v husitské doméně a přeposílali je dále do Slezska. Informace o dění v obou městech tak stále nacházely své adresáty. Jestliže se přes výše řečené nemůžeme opřít o rozsáhlejší výzkumy mapující politické vazby Prahy a Vratislavi, je to dáno skutečností, že o přímých politických vazbách obou měst nelze hovořit. I když v určitých etapách vystupuje jedno či druhé z měst jako výrazná politická síla, zpravidla se tak děje v rámci určité struktury a tak můžeme sledovat postavení Vratislavi potažmo vratislavského knížectví v rámci korunního soustátí, ve vztahu k panovnické moci, k jejímu reprezentantovi v podobě vratislavského hejtmána či v rámci slezských knížectví, ale ne jako přímého partnera či protivníka pražského souměstí.²³

Jak lze ale potom chápat výskyt označení „druhá stolice království“, jež se přesto opakovaně objevuje ve vratislavských pramenech pozdního středověku. Při srovnávacím studiu společenství vyznačujících se intenzivním a mnohohrstevnatým kontaktem a zároveň dynamickou vnitřní proměnou se na sklonku devadesátých let minulého století vyčlenil badatelský směr, pro který se ujal označení *histoire croisée* či v německé jazykové verzi *Verflechtungsgeschichte*.²⁴ Michael Werner, který jako jeden z prvních představil koncepci takto orientovaného bádání, navrhuje, abychom sledované jevy vnímali jako analýzu procesů a objektů v pohybu a zároveň v daném časovém a prostorovém kontextu. Pojetí *histoire croisée* tak namísto abstrahování od vazeb obou entit zdůrazňuje jejich nepominutelnost a dynamickou proměnu. Na vztazích mezi Francií a Německem moderního období, na jejichž

23 Blíže i s přehledem dosavadního stavu výzkumu M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 261–429.

24 Hartmut KAELBLE, *Die interdisziplinären Debatten über Vergleich und Transfer*, in: Hartmut Kaeble – Jürgen Schriewer (eds.), *Vergleich und Transfer. Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften*, Frankfurt am Main 2003, s. 469–493. V českém prostředí se o vzájemné vymezení zmíněných badatelských přístupů nejnoveji pokusili Veronika ČAPSKÁ – Lucie ŠTORCHOVÁ, *Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny*, *Dějiny – Teorie – Kritika* 12, 2015, s. 187–201, které se ve svém textu raději přidrželi francouzského či německého termínu, jež překládají jako provázané dějiny. Více se tak blíží původnímu metodologickému obsahu než termín křížené dějiny, který ve své studii důsledně používá Vladimír SCHOLZ, *Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika*, *Sociální studia* 6, 2009, č. 1, s. 69–87. K pojetí obou zmíněných autorek jsem se přiklonil i v textu *Urban History Between Cultural Transfer and Historical Comparison: On the Formation of Late Medieval Urban Identities in Prague and Wrocław from the Perspective of Histoire Croisée*, in: V. Čapská et al. (eds.), *Processes of Cultural Exchange in Central Europe, 1200–1800*, Opava 2014, s. 209–239, jehož rozpracováním vznikla tato studie.

příkladech bývá často demonstrováno využití zmíněného přístupu, lze sledovat (i vlivem vzájemného negativního vymezování) tendenci k neustálému oboustrannému ovlivňování obou společností.²⁵ Výzkum ovlivněný přístupy *histoire croisée* klade důraz na vazby a vzájemné kontakty sledovaných subjektů. Přenos zpráv, vzorů či témat můžeme vztáhnout i k politickému poli. Zajímá mne proto bude způsob, jakým s koncepcí Prahy coby hlavy království pracovaly pražské reprezentace a jakým způsobem s ním jako se vzorem nakládaly jejich vratislavské protějšky.

Praha – hlavní město království

Etatizační procesy raně středověkého přemyslovského státu byly velmi úzce spojeny s ovládnutím úzkého hřbetu nad důležitým brodem přes řeku Vltavu, na kterém asi už na konci 9. století vyrostlo opevněné sídlo nazývané Prahou. Osídlení, rozkládající se zprvu pod samotným hradem směrem k řece, se záhy přelilo na pravý břeh řeky Vltavy. Ve třicátých letech 13. století nechal panovník zdejší sídelní enklávy spojit společnou hradbou a dal tak základ tzv. Většímu Městu pražskému (později nazývanému Staré Město pražské). Menší Město pražské se rozkládalo pod hradem, který postupně ztrácel své starší toponymum a začal být nazýván Pražským hradem. V polovině 14. století založil král a pozdější císař Karel IV. před branami Většího Města tzv. Nové Město pražské, které obehnal vnější hradbou. Zachován však zůstal i původní pás opevnění a nově vyměřený areál tak nadále zůstal otevřený vůči staroměstským branám. Tento sídelní celek navíc doplňoval areál Hradčan a také osídlení kolem hradu Vyšehradu, který chránil vltavské pravobřeží.²⁶

25 Arnd BAUERKÄMPER, *Wege zur europäischen Geschichte. Erträge und Perspektiven der Vergleichs- und transfergeschichtlichen Forschung*, in: Agnes Arndt – Joachim C. Häberlen – Christiane Reinecke (eds.), *Vergleichen, Verflechten, Verwirren? Europäische Geschichtsschreibung zwischen Theorie und Praxis*, Göttingen 2011, s. 33–60 a Michael WERNER – Bénédicte ZIMMERMANN, *Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen*, *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* 28, 2002, s. 607–636.

26 Nejstarší vývoj areálu středověké Prahy nejnověji shrnul Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 45–155; Jan VLK a kol., *Dějiny Prahy I. Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784)*, Praha 1997, s. 52–98 a 127–140. S ohledem na lucemburskou epochu Ivan HLAVÁČEK, *Zentralörtliche Funktion Prags während der Luxemburgerzeit*, in: Mlada Holá – Martina Jeránková – Klára Woitschová (eds.), *Höfe – Residenzen – Itinerare*, Praha 2011, s. 85–90 a Jiří SPĚVÁČEK, *Úloha Prahy v koncepci českého státu Karla IV.*, *Folia historica Bohemica* 10, 1986, s. 137–171. Současné výsledky interdisciplinární diskuse o podobě pražského

Stručný exkurs o proměnách nejstaršího pražského osídlení představuje roli, jakou nejprve Praha (rozum. Pražský hrad) a později i blízké stejnojmenné souměstí sehrávalo v nejstarších politických a správních dějinách středověkých Čech. Postavení centrálního bodu knížectví/království vycházelo z výhodné geografické polohy, umístění zeměpanských a zemských úřadů i kumulace symbolického kapitálu. Ve změnách, jimiž v pozdním středověku procházel politický prostor Českého království, se centralita stala jedním z argumentů, o níž pražské reprezentace opíraly své nároky na větší vliv. Svoji roli jistě sehrálo i přesídlení krále Václava IV. do městských paláců i částečné zpustnutí areálu Pražského hradu umocněné válečnými událostmi. O přijetí Albrechta Habsburského na český trůn se již jednalo v Karlově univerzitní koleji a vyhlášení rozhodnutí sněmu proběhlo na Staroměstské radnici. Pod její střechou se odehrál i volební sněm, jehož vítězem se stal na počátku března roku 1458 Jiří z Poděbrad. I když se květnová korunovace odehrála na tradičním místě – v katedrále, první cesta zvoleného panovníka vedla ze Staroměstské radnice do Týnského chrámu. Husitská revoluce napomohla proměně symbolické mapy království a tyto změny úzce souvisely i s přítomností reprezentace královských měst při Poděbradově volbě.²⁷

I když královská města dosáhla svého přímého zastoupení na zemských sněmech až v pozdním středověku, pražské souměstí si určitou míru vlivu na zemské dění dokázalo prosadit už ve starších dobách. Vedle série privilegií dokazujících vazby mezi významnými měšťanskými rody a panovníckým dvorem se přímý doklad recepce postavení Prahy objevuje už v listině Jana Lucemburského z roku 1316. Relátor panovnícké kanceláře zvolil v areně dokumentu potvrzující výsady Většího Města pražského formulaci označující Prahu stolicí a hlavou Království českého (*Civitas Pragensis, sedes et caput regni nostri Bohemiae*). Vzhledem k roli, jakou sehrávali příslušníci pražského a také kutnohorského patriciátu v době interregna a při uvedení lucemburské dynastie na český trůn, se nejednalo o prázdný titul. Vedle politické roviny bychom ale neměli pomíjet ani další důvody. Už Václav Vladivoj Tomek spojil řečenou listinu s panovníkovou neschopností

osídlení před nakročením k institucionálnímu městu shrnul Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 340–354.

27 Petr ČORNEJ, *Husitská Praha 1402–1485*, in: Dějiny Prahy I. Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784), Praha 1997, s. 246–247. K přijetí Albrechta Habsburského na český trůn i volbě Jiřího z Poděbrad více Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české VI. (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007, s. 36–41 a 152–159.

splácet finanční závazky a současně potřebou nových půjček.²⁸ Janova marnotratnost vedla až k ozbrojené rezistenci pražských měšťanů zdráhajících se poskytnout panovníkovi další úvěry. Postoj pražského patriciátu navíc podpořili Vilém Zajíc z Valdeka, Petr z Rožmberka a Vilém z Landštejna podporující stranu královny Elišky Přemyslovny. Pražany ve spolku reprezentovalo šest hejtmanů a díky pomocným šlechtickým oddílům se mladému Lucemburkovi nepodařilo přemoci rebelující měšťany silou. Teprve mírová jednání otevřela panovníkovi brány Prahy. Dohodnuté podmínky ale Jan Lucemburský záhy porušil a měšťanské předáky potrestal. Praha musela splácet vysokou pokutu a králi se podařilo dostat politické ambice pražského patriciátu pod svojí kontrolu.²⁹

Ani roztržka s královskou mocí nevedla ke zpochybnování významu Prahy a pasáže zdůrazňující její centrální postavení se objevovaly i v listinách dalších českých panovníků. Jedním z důvodů, proč královská kancelář znovu sáhla k tomuto slovnímu obratu, byla nepochybně i nová sídelní situace v ohbí Vltavy. Plány Karla IV. ohledně rozšíření sídelního areálu pražského souměstí vyvolaly obavy představitelů Starého Města pražského. Ještě před lokací Nového Města proto Karel IV. ujistil staroměstské měšťany, že vybudování nového sídelního areálu nebude na újmu jejich právům. V německy psané listině panovnická kancelář rovněž konstatovala, že *unser Groser stat zu Prage, die unsers kunigreichs zu Behem stul und hoep ist*. Panovníkův protonotář také opakovaně užil při koncipování listiny obrat *unser hoepstat*, či *unser hoepstat zu Prage*, a panovník se v dalším privilegii obracel na *unser hoepstat burgern*.³⁰ Navzdory rozvoji Nového Města to byli staroměstští konšelé, kteří byli vnímáni jako reprezentanti centrálního postavení Prahy v Českém království. V tomto duchu postupoval i císařův syn Václav IV., jehož kancelář opět využívala obratu, že Praha je (resp. Staré Město pražské) stolicí a hlavou Českého království. Poprvé se s touto formulací můžeme setkat v listině z roku

28 Lenka BOBKOVÁ, *Civitas Pragensis, sedes et caput regni nostri Bohemiae*, in: Kateřina Jiřová (ed.), *V komnatách paláců – v ulicích měst*. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 51–68 a Wacław Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I.*, Praha 1855, s. 512.

29 Podrobněji Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 277–279. V listině z 27. července 1319, ve které král potvrzuje Praze privilegium krále Přemysla Otakara II., a která byla vyjádřením usmíření mezi ním a Pražany, písař použil obrat hovořící o věrných měšťanech a ne o hlavě království. Srov. *Codex iuris municipalis* (dále CIM) I, ed. J. Čelakovský, Praha 1886, s. 27, č. 12.

30 Tamtéž, s. 72–76, č. 48.

1379, ve které král potvrdil staroměstským jejich práva.³¹ V roce 1393 vladař ve svém privilegii oslovoval Staré Město pražské coby *unser hauptstate*. V roce 1413 král ospravedlňoval rozmnožení pražských privilegií a udělení desetileté svobody od vybírání královských berní konstatováním, že Praha *die unsers kunigreichs zu Behem stul und haupt ist*.³² Už bylo zmíněno, že panovník v této době opustil prostory Pražského hradu a se svým dvorem našel nové zázemí v rezidencích vybudovaných na území obou pravobřežních měst. Kontakty a mnohdy i personální propojení mezi panovnickým dvorem a pražskou městskou societou tím jenom zesílily. I když Praha nezískala před vypuknutím husitských válek v roce 1419 normativně definovaný podíl na správě země, její schopnost ovlivňovat zemské záležitosti rostla. Tento vývoj radikálně urychlila husitská revoluce.³³ Po ukončení první fáze husitských bojů vstupovala královská města na čele s Prahou do jednání na zemských sněmech. Zikmund Lucemburský tuto skutečnost jen potvrdil, když v sérii listin vydaných v roce 1436 postupně Prahu označil za *sedes et caput regni nostri Bohemiae, metropolis et caput egregium* a s ohledem na nově prosazenou roli také zdůraznil, že je hlavou královských měst (*caput omnium civitatum eiusdem regni*).³⁴

Smír mezi Zikmundem Lucemburským a pražským souměstím přitom ostře kontrastoval s apely pražských prohusitských měšťanů z jara roku 1420. Anonymní intelektuál spojovaný s univerzitním prostředím připravil latinsky i česky psané výzvy odmítající Zikmundův nástup na český trůn. Pro nás jsou v tuto chvíli významné především proto, že uvádějí nejstarší písemně doloženou sebestylizaci Prahy coby reprezentanta Koruny (království). Autor současně snesl argumenty pro odmítnutí nástupu Zikmunda Lucemburského na český trůn. Závazek obrany víry zde byl záměrně povýšen nad dynastická práva. Zikmundovi Lucemburskému je kromě podílu na upálení mistra Jana Husa na koncilu v Kostnici přičítána k tíži i celá řada jeho starších činů, kterých se dopustil za života Václava IV., včetně násilí spáchaném na dalších příslušnících lucemburské dynastie.³⁵ Deklarace nároků Prahy na určování běhu politických událostí se projevila i ve výzvě adresované

31 „...das wir denselben burgern und derselben Grossestat zu Prage, die unsers kunigreichs zu Beheim stul und haupt ist“. Tamtéž, s. 161–162, č. 98.

32 Tamtéž, s. 176–178, č. 111 a s. 208–209, č. 131.

33 Na provázání dvorského okruhu Václava IV. se staroměstskými kruhy coby důležitého fenoménu vstupujícího do politických jednání na panovníkově dvoře upozornil Petr ČORNEJ, *30. 7. 1419. První pražská dejenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 25–31.

34 CIM I, s. 221–222, č. 137, s. 224–225, č. 138 a s. 228–229, č. 140.

35 Petr ČORNEJ, *Husitské skladby Budyšínského rukopisu: funkce – adresát – kulturní rámeček*, in: P. Čornej, *Světla a stíny husitství (události – osobnosti – texty – tradice)*. Výbor z úvah a studií, Praha 2011, s. 25–57.

české šlechtě („Porok Koruny české ku pánóm českým o korunování krále uherského“), která vznikla v reakci na improvizovanou korunovaci krále Zikmunda ve svatovítské katedrále na Pražském hradě v červenci roku 1420. V textu, stylizovaném v podobném duchu jako stížnosti „Koruny ovdovělé“, jsou kritice podrobeni zástupci české šlechty, kteří se podíleli na korunovaci, aniž by však měli souhlasné stanovisko měst včetně měst hlavních, tedy pražských. Praha je hlavou království, tvrdil anonymní pisatel. Král, který nezíská souhlas této hlavy, není legitimním vládařem. Patrně v pražském univerzitním prostředí tak byl dokonán posun od deklarativního označení Prahy za hlavní město království, které využívali čeští panovníci, k jeho naplnění politickým obsahem. Vypjatá interpretace postavení pražského souměstí v mocenské mapě Českého království si od pisatele vyžadovala shromáždění dalších argumentů. I to ukazuje, že se jednalo o nově vytyčený politický program, který bylo třeba obhajovat. Praha je proto představena jako centrum církevní i světské správy celého království. Pisatel shromáždil výčet úřadů a symbolů, v nichž na místo přívlastku „český“ vystupuje přívlastek „pražský“. Obě určení slouží jako synonyma. Jestliže České království hrálo v očích české zemské obce určující úlohu v rámci soustátí zemí Koruny české, Praha byla zas hlavou Čech. Neznámý autor spisku zdůraznil, že nejvyšší duchovní správce arcidiecéze užíval titulu pražského a nikoli českého arcibiskupa. Také nejvyšší zemský úředník – purkrabí pražský – byl svým titulem spojen s Prahou. A stříbrný groš, který byl ražen se symboly českého lva i koruny, je pojmenován pražským grošem. Jen ten je hoden lva i koruny, napsal autor veršované skladby, kterého uznají také pražská města.³⁶

Ještě dále zašel autor tzv. Soběslavových práv, účelově vytvořeného falza, které vzniklo na přelomu třicátých a čtyřicátých let 15. století ve staroměstské kanceláři. Text hlásící se do pozdního 12. století účelově dokládá řadu údajných politických práv pražského souměstí. Pomyslného vrcholu politických ambicí dosáhlo „hlavní město království“ v ustanovení, podle něhož se purkmistr Starého Města pražského stává v době interregna hlavou země. Tento článek byl přímou reakcí na mocenské vakuum v českých zemích, které nastalo po smrti Albrechta II. Habsburského, jenž v době své smrti neměl žádného dědice. Praha se ve svých ambicích mohla opírat o precedens z nedávné minulosti, neboť po odmítnutí nástupnických práv Zikmunda Lucemburského na český trůn na sebe rovněž strhla výkon řady zeměpanských pravomocí. A nyní šla ve svých ambicích ještě dále. Purkmistr Většího

36 *Porok Koruny české ku pánóm českým o korunování krále uherského*, in: J. Daňhelka (ed.), *Husitské skladby budyšínského rukopisu*, Praha 1952, s. 61–79. Rozboru skladby se nejnověji věnoval P. ČORNEJ, *Husitské skladby*, s. 25–57.

(Starého) Města pražského byl nadřazen tradičním, šlechtou zastávaným úřadům. Dokud nedojde k nové volbě, psal neznámý autor, všichni v zemi mají k němu hledět a do jeho rady má zasednout nejvyšší purkrabí pražský a zemský sudí. Také při volbě nového vladaře měl podle tzv. Soběslavových práv sehrát pražský purkmistr rozhodující úlohu. Byl to on, kdo měl obesílat všechny volitele a po tři dny dohlížet na jejich rokování. Když by ani po této lhůtě nedospěli k souhlasnému stanovisku, rozhodný hlas byl přiřknut pražským konšelům reprezentujícím obec. Posilování postavení pražského souměstí se projevovalo i v dalších ustanoveních. Článek o povinnosti nového zeměpána složit přísahu stran zachování zemských svobod na půdě Prahy přímo vycházel z „Poroku Koruny české“ a obracel pořadí symbolicko-právních kroků. Na místo slibu věrnosti novému králi, jak Karel IV. ustavil ve svém zákoníku zvaném *Maiestas Carolina*, se Praha stává arbitrem samotného připuštění ke korunovačnímu obřadu. Legitimizační roli někdejší neposlušnosti Pražanů vůči dědici trůnu Zikmundovi Lucemburskému sehrával hned následující bod deklarující povinnost pánů, měst i zemanů vstoupit s Prahou do spolku proti „knížeti“, který hubí zemi, vypovědět mu všechny závazky a odepřít mu odvádění platů.³⁷

Tyto vypjaté představy, které kolovaly v prostředí okruhu staroměstských konšelů, sice neměly šanci na realizaci v praxi, opisy tzv. Soběslavových práv se však dochovaly v řadě mladších rukopisů a lze jim určitě přiznat váhu politického programu, na který byli další účastníci příslušného mocenského pole nuceni reagovat. Postoj Starého Města pražského vůči dalším královským městům se konečně projevil také v již zmíněné roli pražských konšelů při volbě panovníka a pomnutí venkovských královských měst. V proměnách směřujících ke stavovskému uspořádání se radní stále spoléhali na své výsadní postavení zformované v průběhu husitské revoluce a v jejich jednání scházely prvky stavovské solidarity. Diskurs určovaný staroměstskými elitami byl velmi úzce propojen s představou Prahy, resp. Starého Města coby stolice království. Případné soupeření se staroměstským programem vyžadovalo rozvinutí nového rejstříku argumentů, přičemž patrně nejrozvinutější odpověď připravili jejich novoměstští sousedé. Opakované spojování obou měst, spory o trhy a výsady stran prodeje určitého druhu zboží nevedly pouze k apelacím adresovaným panovnickému majestátu, ale i ke snaze novoměstských intelektuálů o konstruování identity svého města coby samostatné městské obce vyznamenané

37 Rudolf SCHRANIL, *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtbuch aus dem 15. Jahrhundert*, München – Leipzig 1916, s. 56–57. K právně-symbolické komunikaci spojené s vítáním panovníka v Karlově zákoníku blíže T. BOROVSÝ, *Svátky a slavnosti středověkého města*, in: M. Nodl – F. Šmahel (eds.), *Slavnosti, ceremonie a rituály*, s. 371–410.

zvláštní císařskou přízní. V polovině padesátých let 15. století zdvihl rukavici hozenou staroměstskými konšely novoměstský písař Prokop.³⁸

Podle jeho slov mistr Havel hvězdář upozornil Karla IV. na budoucí neblahou konjunkci vodních planet, která bude mít za následek zatopení Starého Města pražského. Město mělo (i z dalších příčin) zaniknout. Císař proto včas založil Nové Město pražské nazývané *civitas Caroli* a udělil mu všechny výsady a privilegia, jaká dosud užíval jeho soused. Obě centra panovník spojil v jedno souměstí, aby společně lépe čelila nepřítelům a hájila svá práva. A toto souměstí Karel IV. nazval „rozkošnou zahradu“, v níž se císař, knížata a páni mohou věnovat veselým kratochvílím a které kněžna Libuše ve svém proroctví přirovnala ke slunci. Písař Prokop velmi dovedně zacházel s historismem a konstruktem zlatého věku spojovaného i v jiných kronikářských dílech s karlovskou dobou. Zdůrazňováním vztahu velkého vladaře s lokací Nového Města posiloval jeho symbolický kapitál a neváhal opakovaně zdůrazňovat, že novou komunitu držel Karel IV. ve zvláštní oblibě a jako dílo svých rukou si ji cenil nad všechna říšská města. Prokop líčil rozšíření pražského souměstí jako velký, promyšlený plán, jehož součástí bylo fundování šesti klášterů zajišťujících nepřetržité konání bohoslužeb, vysokého učení i přivedení dostatečného počtu řemeslníků ze Starého Města či ze zahraničí. Prestiž komunity zvyšoval i příkaz, aby v tomto „jeho novém městě“ byly vystavovány říšské relikvie.³⁹ Písař Prokop ve svém rukopisu cíleně znejasňoval rozdíl mezi „Novým Městem pražským“ a „novým městem“, které mělo vzniknout spojením obou sousedních obcí. Tento postup mu umožňoval využívat ke chvále mateřské obce pasáže adresované Praze coby celku, nebo dokonce přejímat i formulace určené původně Staroměstským. Neurčitost ve zvoleném vyjadřování měla relevantní důvody. Rukopis byl obranou před snahami Starého Města pražského vystupovat coby vrchní právní stolice vůči svému mladšímu sousedovi a obsahoval tak argumentaci obou stran z opakovaně vyvěrajícího sporu. Prvním arbitrem byl už Václav IV. V dalším kole odehrávajícím se před císařem Zikmundem Lucemburským hájila staroměstská rada své postojе tvrzením, že nová osada vznikla na jejich pozemcích a „k utěšení a ku pomoci města starého“ a ne jemu na škodu. Staroměstští připomínali i výrok o zahradě (štepnicí císařské), který byl ze strany Karla IV. adresován jim

38 Postavě písaře Prokopa a jeho literárnímu odkazu se nejnověji věnovala K. JÍŠOVÁ, *Novoměstský písař Prokop*, in: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou: věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, Praha 2016, s. 538–544.

39 František PALACKÝ (ed.), *Dávnj práva i rozepře nowého a starého měst Pražských*, Časopis Českého musea 10, 1836, s. 299–322. Rukopis nalezený Františkem Palackým v děčinské zámecké knihovně je dnes uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou XIX C 19.

a ne mladšímu sousedovi. Císař měl ostatně Staré Město nazvat „studnicí s hojnými prameny“, ustavit jej odvolací právní stolicí pro další česká města a jak je znovu ve sporu připomínáno: „Také Jeho Velebnost to město položil jest hlavou a stolicí vši koruny České.“⁴⁰ Skutečnost, že Novoměstští ve své replice znovu sáhli po karlovské kartě, ukazuje, že založení města Karlem IV. bylo pevnou součástí jejich kolektivní identity. Ve Vratislavském rukopisu Starých letopisů českých se k Prokopovým chválám na adresu Nového Města pražského přidává i zpráva o přijetí jednoho z konšelů do královské rady Zikmunda Lucemburského s opětovným zdůrazněním dobré pověsti mateřské obce. Už proto, že Zikmund rozhodl v její prospěch.⁴¹

Sporu odehrávajícímu se v rámci pražského souměstí jsem záměrně věnoval větší prostor. Setkávání obou sousedících komunit se neobešlo bez rivality v právní a hospodářské rovině. Právní argumentace se však současně prolínala s otázkami starobylosti a váhy zděděných privilegií a kontinuálním zvažování kroků protivníka. Pravidla politické komunikace neumožňovala ponechat zpochybnění konstruktů hlavního města království bez odezvy. Staré Město pražské se od dob vlády Václava IV. stávalo jevištěm symbolicko-právních kroků prořadého významu. Připomeňme jen, že na jeho rynku císař Zikmund přijímal sliby věrnosti všech tří pražských měst i některých korunních leníků. Byli to na oplátku zase staroměstští konšelé, kteří byli i s obecními staršími přizváni Václavem IV. k účasti v průvodu při obřadu korunování královny Žofie a mohli tak deklarovat posílení své váhy v měnícím se stavovském poli.⁴² Tím spíše se Staroměstští snažili zabránit vzniku precedentu spojenému s městy, jež disponovala potenciálem ohrozit jejich centrální roli. V rámci českého království se svým (ekonomickým) významem blížila Praze jen Kutná Hora. V podmínkách příměří uzavřeném při velkém tažení husitů proti polabským katolickým pevnostem na jaře roku 1421 deklarovala koalice Pražanů a jejich venkovských spojenců mírné nakládání s Kutnohorskými, aby nedošlo k záhubě „toho klenotu“, sloužícího donedávna jako hlavní zázemí Zikmundových sil pokoušejících se o dobytí Prahy.⁴³ Několikaměsíční pobyt

40 *Dávný práva i rozepře*, s. 316–317.

41 František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu*, Praha 1937, s. 77.

42 Na účast staroměstských měšťanů upozorňuje Václav ŽŮREK, *Korunovace českých králů a královen*, in: *Rituály, ceremonie a festivity*, s. 17–65.

43 Srov. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (dále AČ) I, (ed.) F. Palacký, Praha 1840, s. 198–200, č. 14. Podle Jiřího Kejře sehrávala Kutná Hora dlouhodobě roli centra protihusitské strany. Na jaře roku 1420 se stala místem shromáždění Zikmundova proudu první křížové výpravy a po jejím neúspěchu našel katolickou stranou akceptovaný panovník v Kutné Hoře zázemí na delší dobu. Blíže Jiří KEJŘ, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Praha 1958, s. 15–33.

Zikmundova dvora v Kutné Hoře sice nemohl vést k proměně symbolické mapy korunních zemí, ale události o několik desítek let mladší svědčily pozornosti, jakou Praha věnovala možnému posílení postavení Kutnohorských. Po volebním sněmu konaném v roce 1471 v Kutné Hoře, na němž byl v roce 1471 vybrán na český trůn Vladislav Jagellonský, představila česká delegace polskému princovi své požadavky a hned v prvním bodu své odpovědi Vladislav potvrdil, že jeho volba v Kutné Hoře nebude na škodu pánů, rytířům ani pražským měšťanům, „jakož právo a obyčej jest v Praze krále voliti podle práv a svobod zemských“.⁴⁴ Zvolený český král ve volebních kapitulacích vycházel vstříc pražským požadavkům. Místo volby se přitom nikdy nestalo záležitostí ke zpochybňování legitimacy nového vladaře čelícího diplomatické ofenzivě Matyáše Korvína a Praha dál vystupovala jako „hlava a stolice českého království“ tvořená obcemi všech tří pražských měst. Toto označení použila pražská reprezentace i po dalším kališnickém převratu a následném vyjednávání s králem v roce 1484.⁴⁵

Ani Kutná Hora tak nedokázala v jagellonském období ohrozit postavení Prahy jako hlavního města království a nemáme ani doklady v tomto směru rozvíjených aspirací. Lze proto soudit, že politická komunikace pražského souměstí primárně nereagovala na podněty vycházející z urbánní sféry, ale na proměny stavovského pole a nově se ustavující mocenské i prostorové vztahy s královskou mocí. Po kališnickém převratu v pražských městech král v roce 1485 definitivně přesídlil na Pražský hrad, na jehož renovaci se usilovně pracovalo už v předchozích letech. V péči o zajištění důstojné a bezpečné rezidence Vladislav neustal ani po svém přesídlení do Budína a nechával si referovat o postupu prací. Svě přesvědčení o roli, jakou má hrad hrát, dostatečně vypovídá králův list z roku 1504: „Neb my chceme, aby zámek náš, tu kdež jet hlava a stolice naše i všeho království a soud zemský i náš komorní se tu drží, kdež na místě našem to úřadové zpravují, atby tak týž zámek od každého člověka v té vážnosti zachován byl, jako bychom tu osobně osobou svou dvorem byli, poněvadž to *dvůr hlavní a stolice naše* jest.“⁴⁶ Vladislav II. přitom nebyl ve svém úsilí o uvolnění vazeb mezi nejvyššími úřady a pražským souměstím osamocen. Ve volebních požadavcích projednávaných na jednání sněmu se například

44 AČ IV, (ed.) F. Palacký, Praha 1846, s. 451–455, č. 11.

45 Tamtéž, s. 506–508, č. 26. Specifické období v dějinách Kutné Hory představuje éra dominance polních vojsk v době husitské revoluce, kdy se ve městě zakoupila celá řada hlavních představitelů radikální strany včetně Prokopa Holého. Kutná Hora se stala místem jejich častých zastávek i jednání. Je otázkou, zda se město pod správou tábořsko-sirotčího kondominia nestalo (na krátký čas) alternativou vůči pražskému souměstí. Blíže J. KEJŘ, *Právní život*, s. 56–57.

46 AČ VI, (ed.) F. Palacký, Praha 1872, s. 298–299, č. 40.

objevily výzvy k přesunu zemských desk zpět na Pražský hrad, neboť v této chvíli porůznu po pražských městech putují a hrozí jim nebezpečí, už s ohledem na spory mezi samotnými měšťany. Požadavek na zajištění volného a bezpečného přístupu k deskám se objevoval i v dalších letech.⁴⁷ Na počátku 16. století zasedal zemský soud na hradě. Vyhovující prostory k uložení desk však stále scházely a úředníci museli scházet do podhradí. V době ostrých střetů mezi zemskými stavy byla tato situace značně nekomfortní. Napětí hrozilo přerůst v ozbrojený útok a oba urozené stavy raději varovaly před ohrožením královské stolice – Pražského hradu.⁴⁸

Zápas o symbolické označení coby hlavy království se prolínal s politickými kroky obou stran. Již připomínaný nápis *PRAGA CAPUT REGNI* umístěný na Staroměstské radnici doplnil další vizualizace politické identity pražského souměstí reprezentovaného především staroměstskou komunitou. Rostislav Nový upozornil například na interpretační posun erbů umístěných v polovině 14. století na stěnách radniční kaple. Série erbů vedená zobrazením svatováclavské orlice nacházející se na nároží odrážela rodový program Lucemburků v říšském i českém prostoru a završovala ji dvojice erbů pražského arcibiskupství a vyšehradské kapituly. V poslední třetině 15. století však městská rada doplnila závěr řad o dva štíty pavézovitého typu nesoucí znak Starého Města pražského. Zvětšení štítů podtrhovalo vizuální sdělení – participaci urbánní komunity na korunním programu a posílení postavení Staroměstské radnice v kolektivním povědomí coby politického centra země.⁴⁹

Konšelé zdůrazňovali spojení mezi legitimitou volby krále a konáním příslušného sněmu na Staroměstské radnici a tento program spojili s emancipací městského stavu jako celku.⁵⁰ Panovník ale postupoval ve shodě s urozenými stavy a tyty snahy odmítl. Měšťané se marně odvolávali na Vladislavovy volební kapitulace. Královo stanovisko bylo jasné. Volební sněm se má konat na místě vybraném všemi třemi stavy, ale na Prahu žádná starodávná práva neukazují.⁵¹ Nápis

47 AČ IV, s. 444–451, č. 10.

48 AČ VI, s. 357–359, č. 77. Politické pozadí sporu nejnověji shrnuli P. KREUZ – I. MARTINOVSKÝ, *Vladislavské zřízení zemské*, s. 51–84.

49 K heraldické výzdobě blíže Rostislav NOVÝ, *Nejstarší heraldické památky Staroměstské radnice v Praze*, Pražský sborník historický 22, 1989, s. 33–64.

50 V roce 1497 tak bylo na zemském sněmu konaném za panovníkovy přítomnosti přijato usnesení o konání případného volebního sněmu (pokud by král zemřel bez mužských potomků) právě na Staroměstské radnici. Srov. AČ V, (ed.) F. Palacký, Praha 1862, s. 465–466, č. 51. Zůstává otázkou, nakolik se v tomto dokumentu odrážely zvěsti o panovníkově narušeném zdraví. Blíže J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích, díl 1. Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 182–183.

51 AČ VI, s. 252, č. 18.

PRAGA CAPUT REGNI umístěný na Staroměstské radnici v roce 1518 byl tak spíše výrazem zápasu o postavení pražských měst v transformujícím se mocenském prostoru korunních zemí, než dokladem jejich reakce na vratislavské aspirace, jak usoudil Bogusław Czechowicz. Na prahu 16. století čelila pražská města důsledkům odchodu panovnického dvora i posílení role centrálních úřadů na Pražském hradě. Postupná cesta od nominálního, prestiž zakládajícího označení („stolice království“) až po jeho naplňování politickým a nakonec i právním smyslem byla výsledkem politické komunikace odehrávající se v prostoru českého království, do níž výrazněji nevstupovaly podněty přicházející z tzv. vedlejších korunních zemí.⁵²

Vratislav – hlavní město Slezska

Obrátíme-li svoji pozornost zpět ke slezské Vratislavi, setkáme se s poněkud odlišným obrazem jejího postavení na pomyslné politické mapě. Už proto, že na rozdíl od sevržené vystupujícího prostoru Českého království se vrcholně středověké Slezsko rozpadalo na řadu paralelně fungujících knížectví, přičemž obtížně fungovala spojenectví i mezi knížectvími bezprostředně podléhajícími Koruně. Teprve v průběhu pozdního středověku docházelo prostřednictvím uzavírání vícečetných spolků k postupnému politickému vyprofilování konglomerátu knížectví do celku vystupujícího jako jedna z korunních zemí. V úvahách stran formování představ o vratislavském prvenství se však opět musíme vrátit na pomyslné časové ose o několik století dříve.

V 11. věku kontrolovali území obklopující střední tok řeky Odry Piastovci a Vratislav představovala jeden z důležitých správních bodů. Centrum s knížecí rezidencí využívalo chráněné polohy na říčním ostrově a v jeho sousedství bylo založeno stejnojmenné biskupství podléhající hnězdenské (polské) arcidiecézi.

52 Širší argumentaci stran postavení Prahy přináší Petr ČORNEJ, *Praha – hlava království*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, *Husitské století*, Praha 2014, s. 108–130. Reflexi ztráty politické prestiže pražských měst coby místa politického rozhodování zprostředkoval ve své kronice Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. J. Linka, Praha 2013, s. 1070: „A tak pomalu nejprve král se z Prahy vyhostil, potom sněmově, potom pak i dsky zemské na hrad se dostaly a dvůr Králův i Králové zůstali poustkou až dodnes.“ A naopak architektonickou podobu přestavby Pražského hradu jako výraz sebevědomí stavovské reprezentace vyzdvihla Milena BARTLOVÁ, *Vlastní cestou. Výtvarné umění ve službách vladařské reprezentace Jiřího z Poděbrad a českých stavů v době jagellonské*, in: Lenka Bobková – Mlada Holá (eds.), *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha – Litomyšl 2005, s. 243–257.

Postupně se zahušťující osídlení prošlo v průběhu druhé třetiny 13. století transformací do podoby institucionálního města ležícího už nikoli na říčním ostrově, ale na levobřeží řeky Odry. Do městského areálu posléze přesunul své sídlo i vratislavský kníže. Na Tumském ostrově se tak uvolnil prostor pro postupné rozšiřování biskupské domény. V průběhu 13. a 14. století pokračoval ve Slezsku proces dělení knížecích linií a tříštění jejich rodových údělů, což usnadnilo posilování vlivu českého krále v Poodří a připojení Slezska k Českému království. Současně však ve zmenšujících se rodových knížectvích vzrůstala vážnost měst, ze kterých knížata čerpala významný díl svých důchodů. Právě vratislavské knížectví se vyznačovalo výraznou a postupně narůstající asymetrií mezi významem Vratislavi a okolní šlechtou. V roce 1290 vydal kníže Jindřich V. Tlustý po svém nastoupení na knížecí stolec listinu, ve které vyzdvihl podíl vratislavských měšťanů a až na druhém místě šlechtu vratislavského knížectví na své intronizaci. Tento model napodobili i další zeměpáni.⁵³ Když došlo v roce 1327 k dohodě o uzavření lenního svazku mezi českým králem a vratislavským knížetem, který predestinoval budoucí přechod země bezdětného Piastovce do rukou českých panovníků, král neváhal zajet do Vratislavi a pro budoucí časy potvrdit všechna městská privilegia.⁵⁴

Vratislavské knížectví bylo v této době vnímáno nejen jako jádro někdejšího piastovského údele ve slezském Poodří, ale strategický význam byl obecně přikládán především jeho centrálnímu městu – Vratislavi – nejvýznamnější městské pevnosti a také ekonomicky nejsilnější městské obci ve Slezsku. Byli to zejména příslušníci vratislavského patriciátu, kteří podporovali nástupnictví Jana Lucemburského po posledním vratislavském knížeti a zcela tak odsunuli stranou zájmy zdejších šlechtických rodů nedisponujících v knížectví dostatečnou vahou. Mocenská angažovanost městské rady byla v této době určována hranicemi knížectví, resp. v první fázi nadějemi na rozšíření hranic země okleštěné předchozím dělením mezi potomky piastovských knížat. Už v roce 1327 potvrdil Jan Lucemburský jako predestinovaný vládce knížectví zemské obci její výsady a slíbil, že budoucí hejtman bude vybírán z domácích kandidátů, kupci budou na území českého království osvobozeni od cel a především, že všechny země získané na úkor Polska budou připojeny k vratislavskému knížectví. Pod geografický pojem „Polsko“ přitom česká kancelář zahrnovala i slezská knížectví. O jak závažný bod se pro zemskou obec

53 Mateusz GOLIŃSKI, *Wrocław od połowy XIII do początków XVI wieku*, in: Cezary Buško – Mateusz Goliński – Michał Kaczmarek – Leszek Ziątkowski, *Historia Wrocławia*, t. I. Od pradziejów do końca czasów habsburskich, Wrocław 2001, s. 119.

54 Tamtéž, s. 134.

vratislavského knížectví jednalo, svědčí i skutečnost, že ještě v roce 1351 Karel IV. slib připojení všech nově získaných území zopakoval. Po dlouhou dobu také platilo, že vratislavský hejtman skutečně vykonával správu i v dalších slezských enklávách, které se dočasně ocitly pod korunou správou.⁵⁵ Vratislavské hejtmánství bylo sice ve své působnosti formálně ohraničeno hranicemi země, ve skutečnosti však pověřený zástupce panovníka vykonával řadu kompetencí s celoslezskou působností a český král jej také pověřoval jednáními se slezskými knížaty. Prosperita vratislavské obce závisela na jím vedeném stíhání zemských škůdců i dohledu nad odstraňováním nově zaváděných cel. Z hlediska společenské hierarchie nebylo bez významu, že vratislavský hejtman získával výhodnější jednací pozici při kontaktech se slezskými knížecími rody, které se svojí urozeností řadily na druhý stupeň za panovníkem.

Už proto vratislavští radní usilovali o získání hejtmánského úřadu pod svojí kontrolou. Po krátkých epizodách z poloviny 14. století se nakonec radě podařilo dosáhnout cíle v roce 1425 a s menšími přerušeními jej udržet až do doby třicetileté války. Peripetie spojené s převzetím hejtmánství přitom svědčily o omezené pozornosti, jakou Zikmund Lucemburský Slezsku věnoval, jakož i určitě nahodilosti volených řešení. Po smrti hejtmana Jindřicha Lefla z Lažan, který spravoval úřad už v době vlády Václava IV., nový panovník nejprve spojil jeho výkon s hejtmánstvím svídnického a javorského knížectví, posléze předal hejtmánství vratislavskému biskupovi, aby v polovině roku 1423 biskupa Konráda Olešnického úřadu opět zbavil a znovu jeho zastávání svěřil svídnickému a javorskému hejtmanovi Albrechtovi z Koldic. Teprve v roce 1425 získala hejtmánský úřad knížectví vratislavská městská rada. Nebylo to ovšem zadarmo. Město muselo uhradit část pohledávek jdoucích za králem ve výši více jak deseti tisíc uherských zlatých a muselo se smířit i s vyvedením většiny hejtmánských příjmů od úřadu a jejich předání do zástavy dalším panovníkovým věřitelům. Vratislav tak musela chod hejtmánské kanceláře platit ze svých zdrojů. Spolu s tradicí širokých kompetencí hejtmánů vratislavského knížectví v královské politice však získala důležitý argument podporující její sebe prezentaci coby hlavy celého Slezska. Na prahu třicátých let se obracela do Svídnicka se zdůrazněním *das Bresslaw in der Zlesie die hauptstat ist*. O tom, že se dosud nepodařilo prosadit centrální postavení Vratislavi do obecného povědomí, svědčila prudká reakce svídnického a javorského hejtmana, který se proti této argumentaci ohradil, odmítl akceptovat

55 V listině z roku 1355 císař Karel IV. označil za součást vratislavského knížectví samotné knížectví na čele s Vratislaví a dále území Neumarktu (Slezské Středý), Stínavy, Gory a Hlohova (tj. královské poloviny). Právní konstrukt se však zcela nepřekrýval se skutečností a některé vikpildy byly spravovány samostatně. Blíže M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 272–276.

určující postavení vratislavské městske rady v příslušném politickém prostoru a zdůraznil, že hlavou Slezska je podle jeho vědomí pouze panovník.⁵⁶

Oderské metropoli se vedle úsilí o nabytí správy hejtmanského úřadu nabízel ještě jedna cesta k mocenskému posílení vlastních pozic, a to prostřednictvím aktivního vystupování ve spolcích slezských knížectví. Utváření a podoba těchto politických institucí úzce souvisela s rozdrobeností slezského politického prostoru a se snahou o její překonávání. Po prosazení svrchovanosti českých panovníků nad slezskými knížectvími v průběhu dvacátých a třicátých let 14. století (s výjimkou svídnického a javorského knížectví, kde tento stav nastal později) ovládaly větší část těchto zemí vlastní knížecí dynastie provázané hustou sítí rodových vazeb a část knížectví se ocitla po přímou vládou panovníka. Pozdně středověká slezská knížata respektovala své závazky vůči Koruně vnějškově vyjádřené slibem věrnosti. Zeměpáni se současně scházeli na vlastních sjezdech doložených v neformální podobě už v první polovině 14. století. Tato setkání se stále více institucionalizovala a postupně na nich docházelo k přijímání společných rozhodnutí o ochraně zemského míru, společném vystupování vůči zahraničí a také k volbám tzv. starších. Český král postupně začal k rozhodnutí knížecího spolku předávat i některé soudní kauzy. Stále se však jednalo o spolky jednotlivých knížat a každý zeměpán se musel svým vlastním hlasem připojovat ke spolkovým rozhodnutím. Delegation hlasů je sice doložena, ale opět probíhala na základě osobního zmocnění některému dalšímu z urozenců. Dynamizaci proměny slezského politického pole přineslo tzv. druhé zajetí Václava IV. spojené a panovníkovou internací ve Vídni. Spolek slezských knížat vystoupil v roce 1402 na vladařovu obranu a uzavřel písemně stvrzené spojenectví s vratislavským knížectvím. Patrně i s ohledem na předpokládané finanční náklady. Od této doby vstupovalo vratislavské knížectví (de facto však město Vratislav) do jednání s knížecími spolky jako samostatný partner a později coby součást bloku knížectví bezprostředně podléhajících Koruně. V tomto druhém spolku tzv. imediátních knížectví se Vratislav snažila vystupovat jako jeho hlavní představitel.⁵⁷

Obdržení hejtmanského úřadu si vratislavští konšelé spojovali i s posílením váhy svého města, potažmo knížectví v systému spolkových delegací pravomocí.

56 Srov. APWr., f. Dokumenty miasta Wrocławia (dále DmWr.), inv. č. 1951. Politické ambice města spojené s držbou hejtmanského úřadu podrobněji rozpracovali E. WÓŁKIEWICZ, *Capitanus Slesie*, s. 169–225 a M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad v politických aspiracích pozdně středověké Vratislavi*, in: Lenka Bobková – Martin Čapský – Irena Korbelářová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava 2009, s. 77–102.

57 Nejnověji M. ČAPSKÝ, *Zrození země*.

Tyto naděje a plány se však nenaplnily. I když se Vratislavským podařilo prosadit se jako důležitý komunikační uzel spolkových struktur, zajišťující mimo jiné koordinaci vnitřního oběhu zpráv, hlavní mocenskou roli v Poodří si podrželi vratislavští biskupové. Výsadní postavení správců diecéze mělo své kořeny už ve starším období a bylo spojeno s prosazením biskupova vladařství v nízkém knížectví. Vratislavští biskupové, bez ohledu na svůj původ, se tak s příslušníky knížecích rodů ocitali na stejné, ne-li vyšší úrovni společenské hierarchie. Jejich politickou roli navíc posílila skutečnost, že na zdejších stolci usedli po roce 1382 dvakrát za sebou urozenci z knížecí vrstvy. Navazující episkopát Václava Lehnického a dalšího v pořadí Konráda Olešnického trval celé půstoletí. Spojení rodové prestiže s vysokou církevní pozicí nedokázala narušit ani ekonomicky dominující Vratislav. Na tomto stavu mnoho nezměnila volba biskupa Petra Nováka v roce 1448. Kapitula na rozdíl od předchozích dvou voleb dala přednost kandidátovi pocházejícímu z rodu drobné šlechty, ale i on byl vždy uváděn na čele seznamu knížat scházejících se na společných sněmech.⁵⁸ Na váhu vratislavského biskupského stolce v politickém poli slezských knížectví se pak o to více mohli spolehnout jeho následovníci. Když byl do Vratislavi v souladu s papežskou vůlí uveden legát Rudolf z Rüdeshheimu, stal se dokonce jedním z klíčových organizátorů odporu vůči Jiřímu z Poděbrad v rámci korunních zemí.⁵⁹ Hejtmanský úřad vratislavského knížectví tak už nesehrával úlohu, kterou zastával ještě v lucemburském období a záhy byl také (z rozhodnutí Matyáše Korvína ovládajícího vedlejší korunní země) odsunut na druhou kolej nově zřízeným úřadem vrchního slezského hejtmana, ustaveného v rámci správních reforem z poloviny sedmdesátých let 15. století.⁶⁰

Oproti Praze se tak před námi rýsuje odlišná linie utváření výsadního postavení Vratislavi. Zatímco Praha, coby městská obec, mohla těžit z blízkosti panovnickému dvoru a její nezpochybnitelné postavení v rámci Českého království získalo už na počátku 14. století výraz v podobě označení *sedes et caput regni nostri Bohemiae*, Vratislavi podobný přídomek nikdo nepřičkl. Postavení slezské

58 K postavě vratislavského biskupa více E. WÓŁKIEWICZ, *Ex plebe humili? O pochodzeniu i rodzinie biskupa Wrocławskiego Piotra Nowaka (1448–1456)*, Roczniki Historyczne 70, 2004, s. 183–196. Shrnutí administrativního i politického vystupování obou prelátů představil Józef MANDZIUK, *Historia kościoła katolickiego na Śląsku I/2 (1302–1417) – I/3 (1418–1520)*, Warszawa 2004–2005, s. 45–52 a 100–108.

59 K postavě Rudolfa z Rüdeshheimu připravil stručný biogram s odkazy na starší literaturu Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus. Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010, s. 209–214.

60 E. WÓŁKIEWICZ, *Capitanus Slesie*, s. 169–225.

metropole bylo odlišné i z jiného pohledu. Praha v průběhu 14. století nezastávala právně vymezenou roli v politickém systému Českého království, kdežto s vratislavskou městskou obcí, resp. tamní městskou radou vstupovali zeměpáni (vratislavská knížata a později čeští panovníci) opakovaně do jednání a přiznávali jí mocenskou váhu. A to i s připuštěním, že tak činili velmi neochotně. Václav IV. Vratislavi v roce 1403 světil, byť dosud jen na krátký čas, hejtmanský úřad vratislavského knížectví a jeho mladší bratr Zikmund Lucemburský posléze jeho rozhodnutí zopakoval. V listině z roku 1436 městu dokonce schvaluje, aby zemské škůdce stíhalo i na území dalších knížectví, čímž opět potvrdil úlohu, jakou příslušné hejtmanství hrálo v politickém systému pozdně středověkého Slezska.⁶¹

S oběma ekonomicky významnými městy se tak ve 14. století setkáváme v nesouměřitelné pozici. Pražskému souměstí čeští králové neupírali jeho symbolický kapitál, kdežto Vratislavi její faktickou politickou moc. V průběhu pozdního středověku se tak můžeme setkávat se sérií kroků vratislavské rady a s ní spojených intelektuálů usilujících o prosazení představy o předním postavení své mateřské obce. Vratislav měla být hlavním městem Slezska. Snahám Vratislavských nahrávala i postupná proměna konglomerátu slezských knížectví do jednoho politického celku – země, se společnými orgány typu zemského sněmu a zemského soudu. V rámci tohoto procesu se otevíral prostor pro konstruování nových vztazných bodů kolektivní paměti. Integrujícím činitelem slezského společenství se mimo jiné stávaly institucionalizované vzpomínky na boj proti nepřítelům křesťanství. Ať již to byla sdílená paměť na Mongoly, kteří v roce 1241 zpusťovali velkou část Slezska a v památné bitvě na Lehnickém poli porazili a zabili knížete Boleslava II. Zbožného, nebo na boje s husity a značné popularitě se těšící výpravy proti osmanským Turkům. Jedním z dalších jednotících symbolů se měla stát i „objevená“ tradice přísahy novému panovníkovi.⁶²

V kronice vratislavského kronikáře Petra Eschenloera z druhé třetiny 15. století můžeme nalézt další doklady o rezonování představy Vratislavi coby druhého města království, která se objevuje v listině z roku 1420. Pouze ve Vratislavi a nikde jinde neměla slezská knížata skládat novému panovníkovi sliby věrnosti, neboť toto město je druhou stolicí království.⁶³ Kronikář a městský písař

61 APWr, DmWr., č. 1026 a 1572.

62 M. ČAPSKÝ, *Przestrzeń jako miejsce pamięci. W sprawie holdów ksiąząt śląskich składanych władcom czeskim*, Sobótka 66, 2011, č. 2, s. 3–14.

63 „Ap wol andire zu Prage hetten gehult, were is doch mit Bresslow andirs, wann Bresslow sey der andir stul des konigreichs zu Behemen, do alle fursten, lande und stete in Slesien und sunst nydert andirswio hulden sulden.“ Srov. P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 171.

se ohrazoval proti přísahám věrnosti složeným slezskými knížaty novému králi Ladislavu Pohrobkovi v Praze a ne ve Vratislavi, jak prosazovala s ohledem na „tradici“ vratislavská městská rada. Eschenloerova kronika plnila v obci funkci oficiální paměti města a lze tak předpokládat, že respektovala interpretační linii konšelského sboru. Publikem, kterému byl spis určen, byla městská obec a z této skutečnosti musíme vycházet i při interpretaci zmíněné krátké pasáže. Písař pracoval s několika geograficko-politickými prostory. Tím nejužším byl prostor města, vytyčený pásem hradeb a pomyslně zaplněný příslušnými institucemi. Vzhledem k postavení, jaké Vratislav získala ve vratislavském knížectví, jsou v díle hranice mezi knížectvím a městem nezřetelné, resp. jednání Vratislavi splývá s vystupováním celého knížectví. Nadřazenou politicko-geografickou jednotkou je proto až samotné Slezsko. Třetím pak korunní země, často však zúžená na osu Vratislavi a Čech (ty jsou zase často synonymně zastupovány Prahou) a konečně čtvrtou úroveň představují vazby za hranice korunních zemí – k papežskému stolci, k císaři či ke kandidátům na české panovníky. Zmíněná pasáž však ukazuje, že klíčovým prostorem bylo pro kronikáře Slezsko a nikoli korunní země jako celek. Byla to knížata, která porušila společné vystupování slezské politické reprezentace a vyjela do Prahy, kde byl král v moci kacírů. Právě vůči knížatům je směřována hlavní výtka. Zdůraznění, že Vratislav je druhou stolicí království nelze interpretovat jinak než tak, že právě na její půdě – a nikoli v Praze – se mají odehrávat klíčové politické rituály spojené s fungováním země – tedy Slezska. Termín druhá stolice království tedy v kronikářově pojetí zastupuje aktuálně stěžejí obhajitelný obrat „hlavní město Slezska“, jenž neměl oporu v politické tradici a vlastně ani kronikářově současnosti, neboť ve Slezsku se v této době teprve formovaly plně institucionalizované centrální orgány. Z reakcí ostatních politických partnerů Vratislavi už ze třicátých let také víme, že pokus o prezentování vlastní obce jako „hlavy“ země byl reprezentací slezských knížectví odmítnut. Zdá se tedy, že termín „druhá stolice království“ byl rétorickou strategií, vratislavským pokusem o využití nezpochybnitelného postavení Prahy k posílení vlastního statusu ve svém politickém prostoru. Zikmundova listina z roku 1420, kde se tento obrat (byť v odlišném kontextu) objevil poprvé, poskytla vratislavským intelektuálům a konšelům důležitou oporu.

Také po volbě nového krále v roce 1458, kterým se stal český kališnický šlechtic Jiří z Poděbrad, se Vratislavští odmítající tuto volbu uchýlili ke zdůrazňování svého postavení druhého města korunních zemí. Pokud by byli přizváni, argumentovala rada, neměli by kališníci při volbě převahu a nebyl by zvolen

„arcikací“.⁶⁴ Pomínutí Vratislavi – druhé stolice království – zastupuje v argumentaci kronikáře pomínutí celého Slezska coby korunní země, která nebyla k volbě odehrávající se na pražské Staroměstské radnici přizvána. Ani v tomto okamžiku přitom písař nezpochybnil centrální postavení Prahy. Opět spíše využíval její role jako zástupce městského stavu k posílení pozice své mateřské obce uvnitř sledovaného politického pole.⁶⁵ Argumentace vratislavského kronikáře tak nesměřovala proti Praze, ale mnohem spíše využívala jejího statusu na obecné rovině coby srozumitelného symbolu v korunních zemích. Ostatně české poselstvo, jež přijelo do Vratislavi vyjednávat o podmínkách souhlasu s královskou volbou, se uchýlilo k podobné argumentaci. Sám Eschenloer do své kroniky zapsal, že vyslanci zdůrazňovali platnost volebního aktu, neboť se konal v Praze, která je hlavou Koruny (*do der cron howpte ist*) a tento argument Vratislavští nezpochybňovali. Pouze vyžadovali i svoji vlastní přítomnost.⁶⁶

Stejně jako pražští konšelé uvnitř Českého království, tak i jejich vratislavští soupeřníci usilovali o posílení postavení svého města v příslušném politickém poli. Vzhledem k přetrvávajícímu rozdělení Slezska na více knížectví se však vratislavští intelektuálové nemohli opírat o sdílené přesvědčení ohledně postavení svého mateřského města podpořené dokonce právními falsy, jako tomu bylo v Praze. Přesto můžeme říci, v souladu s konceptem *histoire croisée*, že postavení pražských měst konvenovalo politickému myšlení vratislavských elit a ty ve vztahu k němu rozvíjely své strategie. Adresátem vratislavské rétoriky přitom bylo mocenské prostředí pozdně středověkého Slezska, v jehož rámci se Vratislav usilovala prosadit. Slezským knížatům byla pozice Prahy dobře známa. Od argumentační linie „druhé město království/Koruny“ došlo k posunu „Vratislav – hlavní město Slezska“, jímž zahájil text nejstarší topografie města z počátku 16. století Bartoloměj Stein. K tomuto konečnému posunu však mohlo dojít až v průběhu druhé poloviny 15. století, kdy se Slezsko stalo jednotně vystupující politickou zemí.⁶⁷

64 „Item Breslow vor andiren steten, als der andir stil dis konigreichs zu Behem, sulde billich zu sucherr küre seine geruffen gewest.“ Viz P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 210.

65 Obecně k pražské volbě P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, s. 154–155. K reakci slezského prostředí podrobněji M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 383–384. Postoje Vratislavských výrazně ovlivňoval i měnící se kurs papežské diplomacie. Blíže Jan DRABINA, *Kontakty Wroclawia z Rzymem w latach 1409–1517*, Wrocław 1981.

66 P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 215.

67 *Scriptores rerum Silesiae, T. XVII. Descriptio totius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis per M. Bartholomeum Stenum*, (ed.) H. Markgraf, Breslau 1902, s. 34.

Zůstává přitom otázkou, z jakého důvodu použil v roce 1420 Zikmundův kancléř formulaci o druhém městě království. V sérii listin, které kancelář Zikmunda Lucemburského v roce 1420 během panovníkova pobytu ve Vratislavi vydala, se jednalo o dosud ojediněle doložený počín. Přihlédneme-li k souslednosti panovníkových kroků, zahrnujících potrestání účastníků povstání proti městské radě z roku 1418, omezení cechovních privilegií zdejších řemeslníků či omezení výběru nových konšelů na okruh předem určených osob, mohlo být toto konfirmační privilegium chápáno jako další vstřícný krok vůči vratislavskému patriciátu. Vzhledem k obsahu listiny zahrnující potvrzení tří starších dokumentů lze ostatně předpokládat, že se jednalo o dokument vystavovaný na žádost příjemce. Rozhodně však nelze hovořit o výrazu dlouhodobé panovnícké strategie preferující Vratislav na úkor Prahy. Argumenty Bogusława Czechowicze o přestavbě vratislavského hradu v roce 1420, přemístění slezské části korunního archivu do Vratislavi či vladařovo pozvednutí Vratislavi na (militární) úroveň říšských kurfiřtů nenacházejí oporu v pramenech.⁶⁸

Nezbývá, než se opět vrátit k listině z března roku 1420. Důležité vodítko k vyřešení enigmatické formulace v její arenze nám může poskytnout právně-historický sborník sestavený pravděpodobně v první polovině 16. století v prostředí Nového Města pražského. Jeho součástí jsou i dříve zmiňovaná tzv. Soběslavovská práva a v odpovědi sestavené stanovisko Nového Města. Rukopis obsahuje i českou redakci písařem Prokopem zahájeného a později kontinuovaného letopisu. Mezi právními dokumenty zařazenými po tzv. Soběslavovských právech se nachází

68 Srov. APWr, DmWr., inv. č. 1490. K vratislavským událostem podrobněji M. GOLIŃSKI, *Wrocław*, s. 178–179. Představu budování alternativní panovnícké rezidence ve Vratislavi předestřel B. CZECHOWICZ, *Dvě centra*, s. 148–149. Sám autor však v poznámce podotýká, že teze, o které se opírá, část badatelů odmítá jako nepodložené. K jednotlivým argumentům je třeba připojit několik upřesňujících poznámek. Část korunního archivu Zikmund nepředal do správy Vratislavi, jak polský autor soudí. Panovník naopak, s ohledem na nedávné povstání, při kterém byla zničena některá privilegia vydaná jeho předky, 95 listin zapůjčených s vědomím Václava IV. z města odebral a ve Vratislavi ponechal pouze dříve vyhotovené kopie. Tento scénář nastínil už Ivan HLAVÁČEK, *Slezská epizoda českého korunního archivu*, *Archivní časopis* 30, 1980, s. 100–106. Zikmundovo svolení adresované Vratislavským k jednání o koordinovaném útoku proti husitům s proudem vedeným říšskými kurfiřty vypovídá o odlišném postavení tzv. bezprostředních knížectví při jednání s partnery za hranicemi korunních zemí (a tedy, že na rozdíl od slezských knížat toto svolení potřebovali), ale nikoli o „legitimaci k boji“, která by je (resp. Vratislav) jakkoli přibližovala říšským knížatům. Bogusław Czechowicz dále operuje i s významným privilegiem, kterým byla Vratislav osvobozena od tažení za hranice země. I tentokrát jde o nedorozumění. Zmíněnou listinou (mimoходом písemnost podobného znění obdržely svídnické a javorské knížectví a hornolužická města) král pouze deklaroval, že z tažení za hranice země (rozum. do Čech) v rámci druhé křížové výpravy nevznikne precedens na úkor jejich práv. Srov. APWr, AmWr. – księgi, sign. 508, *Privilegiorum (liber)*. *Zweites Privilegienbuch der Stadt Breslau*, fol. 185r–185v.

přísaha nového krále (Ladislava Pohrobka) na zemské hranici, korunovační přísaha a následující dva články vyňaté z *Maiestas Carolina*, aniž by byl uveden jejich zdroj. První se týká čtyř měst, která si zaslouží zvláštní panovníkovu přízeň. Druhý článek pak postupu při panovníkově pohřbu. Až po těchto konstitutivních aktech následuje privilegium Václava IV. stran malostranského cla.⁶⁹ Článek, který nás nejvíce zajímá, hovoří o poctivých a výborných městech Českého království, jimiž jsou Praha, Vratislav, Budyšín a Kutná Hora, která jsou rozumem, ctí i lidnatostí vyvýšena nad jiná města, a král je odměňuje ustanovením upravujícím proces vítání nového vladaře. Nový král se má se zástupem měšťanů setkat ještě před městskými hradbami, odpřísáhnout dodržování jejich výsad a až poté mu měšťané předají klíče od svých bran.⁷⁰ Vytržení dvou artikulů Karlova zákoníku pro orientaci měšťanů v právně-symbolických aktech vypovídá o živém zacházení s textem, který nikdy oficiálně nevstoupil v platnost, ale díky drobným interpretačním posunům mohl konvenovat širšímu okruhu recipientů. Současně nás upozorňuje na soubudou recepci písemně fixované hierarchie korunních měst. Nic na této skutečnosti nemění, že Budyšín v pozdním středověku ztrácel na úkor Zhořelce či že se nedostalo na urbánního zástupce markrabství, v němž v době přípravy zákoníku vládla lucemburská sekundogenitura.⁷¹

Cesta příslušného ustanovení Karlova zákoníku z pražských měst do Vratislavi není příliš pravděpodobná. Iniciativa vratislavských měšťanů před vydáním Zikmundova privilegia se také zřejmě omezovala na prosbu spojenou s výběrem výsad, které měly být předloženy ke confirmaci. Stylizace Zikmundovy listiny podléhala gesci panovníkovy kanceláře, přičemž přípravou listiny byl pověřen Johann Kirchen. U této postavy stojí zato se krátce zastavit, neboť se jednalo o úředníka, jenž působil hned ve třech kancelářích římských králů. Pro možnou translaci ustanovení Karlova zákoníku, v němž bylo Vratislavi vyhrazeno místo hned po Praze, je důležité vystupování Johanna Kirchena v roli notáře říšského dvorského soudu krále Václava IV. Na pražském dvoře působil tento někdejší student

69 Kronika starodávních všelijakých příběhů, fol. 86v–91r.

70 Tamtéž, fol. 88r–88v. Vítací rituál odpovídá obecnému schématu „královských vjezdů“, které analyzovali Robert ANTONÍN – Tomáš BOROVSKEÝ, *Panovnícké vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009.

71 Interpretační posuny vznikaly i díky překladu Karlova zákoníku do národního jazyka. Už F. Palacký pracoval při své edici s více jazykovými verzemi. Srov. AČ III, (ed.) F. Palacký, Praha 1844, s. 89–90. K okolnostem přípravy zákoníků i shrnutím nejnovější literatury Martin NODL, *Maiestas Carolina. Kritické postřehy k pramenům, vyhlášení a „odvolání“ Karlova zákoníku*, *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 2009, s. 21–35.

vídeňského vysokého učení od počátku devadesátých let a podle soudu Petra Morawa zde vystupoval jako obhájce zájmu říšských měst. Po volbě Ruprechta Falckého římským králem ale Kirchen opustil lucemburské služby. Teprve smrt jeho chleboďárce jej donutila hledat nové uplatnění. Opět se prosadil v kanceláři římského krále, tentokrát Zikmunda Lucemburského jako jeho protonotář a přes výkyvy vladařovy přízně byl v období, které nás zajímá – na počátku dvacátých let 15. století – aktivním článkem Zikmundova dvora. Spojení působení Johanna Kirchena v okruhu úředníků pohybujících se na pražském dvoře v době vlády Václava IV. i jeho angažovanost v městských záležitostech mě proto vedou k následující hypotéze: Označení Vratislavi jako „druhé stolice království“ nalezlo svůj předobraz v příslušném článku Karlova zákoníku a iniciátorem jeho využití v areně Zikmundovy listiny ze 14. března roku 1420 byl panovníkův protonotář Johann Kirchen. Toto označení přitom v roce 1420 neneslo další politický program namířený vůči postavení Prahy, ale bylo spíše odrazem dobové reflexe hierarchie nejvýznamnějších korunních měst.⁷² Navíc, když se podíváme na další Zikmundovy písemnosti, uvidíme, že podobně jako v případě švábských měst nezacházela panovnícká kancelář s výrazem „stolice království“ nijak rigidně a naplňovala jej podle okolností různým obsahem. Termín se mohl vztahovat i na panovnícká sídla.

Výmluvný je v tomto ohledu list krále Zikmunda sestavený v odpovědi na stížnosti vyšlé z jednání časlavského sněmu v roce 1421. Za „stolici království“ je zde postupně označen Vyšehrad i Pražský hrad stavěný hierarchicky nejvýše. V reakci na vyplnění Pražského hradu a nedávné poboření jeho souputníka na protilehlé straně Vltavy Lucemburk apeloval na zemský sněm: „...nečiňte toho, ani dopouštějte, by to bylo bořeno, že ste již jednu stolicí té koruny obořili na Vyšehradě i kostely k veliké hanbě té koruně... Neb víete, žeť jest hlava té koruny a že tu leží svatý Václav i jiní dědicové svatí i císař dobré a svaté paměti, otec náš, i s jinými králi a knížaty té koruny.“⁷³ Král svojí výzvou oslovoval především urozené publikum. Přes formální zahrnutí Prahy mezi adresáty to byli páni a knížata, kteří měli rozsoudit, zda se vůči Koruně dopustil bezpráví, aby mohl svoji chybu napravit. Také desky zemské byly prý odvezeny s panským souhlasem a kroky, které panovník činil, ospravedlňoval ve

72 Srov. Petr MORAW, *Kanzlei und Kanzleipersonal König Ruprechts*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 15, 1969, s. 428–531. Za upozornění na Morawovu studii bych rád poděkoval kolegovi Petru Elblovi.

73 Zikmundův český psaný list byl už opakovaně editován. S ohledem na délku citované pasáže jsem se přidržel formy, kterou užila Marie BLÁHOVÁ (ed.), *Vavřímec z Březové, Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*, Praha 1979, s. 237–238.

vypjatých akcentech úsilím o prospěch Koruny. Zikmund se soustředil na obecný apel a konkrétně odpovídal pouze na některé body vytýkané mu usnesením čáslavského sněmu. Pro sledování poměru mezi Prahou a Vratislaví je důležité, že oderská metropole vystupuje ve stížném listu čáslavského sněmu buď neutrálně, nebo ji účastníci vnímají jako obět. Vyhlášení křížové výpravy ani umučení Jana Krásky není kladeno Vratislavským za vinu. Jejich město bylo pouze jevištěm, na kterém se tyto spektakly odehrávaly. Oproti tomu popravy vratislavských měšťanů nařízené v době jednání říšského sněmu už byly skutkem využitým proti Zikmundovi, neboť se jednalo o přečin omilostněný už přechozím vladařem – Václavem IV.⁷⁴ Ve srovnání s pozorností věnovanou Kutné Hoře lze říci, že Praha nepovažovala Vratislav (alespoň v této době) za obec, která by ohrožovala její pozici v korunních zemích. Tomuto konstatování odpovídá obecně i malá pozornost, která byla Vratislavi v dochovaných pramenech pražské provenience věnována.

Opět se nám při sledování vztahu obou měst nabízí srovnání. Důležitou součástí konstruování identity jednotlivce či instituce využívané rovněž v interpretačních přístupech *histoire croisée* představují prvky odlišování. V husitském období přistupoval k sérii označení stereotypizovaného konkurenta i náboženský aspekt. Měšťan Kutné Hory, kterou husitská Praha vnímala jako svého hlavního městského konkurenta, tak mohl být na prahu dvacátých let 15. století vykreslován hned v několika negativních rovinách. Předně jako Němec, byť domácí Němec, ale i ten byl vnímán jako „host“ a nepřináležel ke společenství „jazyka českého“. Současně byl obyvatel Kutné Hory líčen jako zarputilý protivník Husova učení podílející se na pronásledování a mučení husitů. „Kutnohorský měšťan“ se údajně odchýlil od Božího zákona, a s tím také souvisela řada negativních vlastností, jež mu byla připisována v husitských veršovaných skladbách. V Kutné Hoře byly trpěny nevěstky, kostky i kratochvilné zábavy včetně tance. Měšťané se tak v očích husitů/Pražanů dopouštěli cizoložství a dalších hříchů, které byly v rané fázi husitského hnutí důsledně potírány. Podle analýzy provedené Petrem Čornejem byla Kutná Hora druhou nejčastěji zmiňovanou městskou obcí kroniky Vavřince z Březové a sehrávala roli potřebného negativního zrcadla využívaného pro utváření představ věrnosti Kristovu učení na půdě jeho mateřské obce. Třetí nejčastěji zmiňovanou lokalitou je pak Tábor, sídlo radikálního proudu husitů, vůči němuž se kronikář rovněž negativně vymezoval. I tento postup měl svůj hlubší smysl. Tábor byl v očích radikálů vyvolenou obcí, a soupeřil tak s Prahou o první místo na pomyslné mapě husitských Čech. Kronikář proto s neskrývaným zadostiučiněním

74 Tamtéž, s. 231–236.

líčil osudy některých sekt spojených s Táborem, včetně jejich sexuálních excesů. Pomyslná mapa Vavřincovy kroniky tak vesměs zůstávala omezena na samotné Čechy a v jejich rámci kronikář konstruoval domácí protivníky Prahy. Jejich stereotypizaci pak posiloval sebereflexi Prahy jako vyvolené obce obklopené nepřáteli, jejichž hlavním vůdcem byl Zikmund Lucemburský. Slezsko i se svou metropolí bylo zmiňováno pouze marginálně.⁷⁵

Slezská Vratislav musela čelit zcela odlišnému problému. Její referenční protivník, ústřední bod městské sebereflexe, se nacházel až za zemskými hranicemi. Sokem Vratislavi se přitom nestala konkrétní městská obec, tím méně Praha, ale nepřítel křesťanství – ať jím byl kacíf nebo od poloviny 15. století stále výrazněji jinověrec. Nic na tom nemění ani předpoklad, že se negativní obraz husitů integroval do povědomí vratislavských měšťanů i díky vyprávění utečenců z Prahy. Husitské války sice Vratislav finančně vyčerpávaly, ale současně zvyšovaly její váhu při jednáních o spolicích se slezskými knížaty. V komunitě tísněné pohyby husitských vojsk a aktivitou stálých husitských posádek ve Slezsku také pomáhaly tlumit vnitřní konflikty. Lze vyslovit předpoklad, že společný obraz husitského nepřítele posiloval svornost obce a byl také cíleně využíván městskou radou. Při obsazování kazatelských obročí, ke kterým městská rada držela podací práva, tak dostávali přednost duchovní známí svým vyhroceným postojem vůči husitům. Jejich vystoupení před věřícími následně přispívala k posilování obrazu města obklopeného nepřáteli. Tento pocit přetrvával i po skončení první fáze konfliktu a přijetí Zikmunda Lucemburského na český trůn. Vratislavští i nadále sledovali jakýkoliv pohyb za jižní slezskou hranicí. Ostatně kronikář a městský písař Petr Eschenloer hned v úvodu své kroniky apeloval na svornost měšťanů, bez níž budou vydáni na pospas nepřátelům.⁷⁶

75 Petr ČORNEJ, *Vavřincova vylidněná Praha*, in: Světla a stíny, s. 58–76. V provolání k zemské obci z jara roku 1420 se dokonce přímo objevuje obžaloba vůči Zikmundovi Lucemburskému: „Vratislav, město slavné Koruny české, velice pohubil lidi v něm stínaje a jim statky k jejich záhubě koruny odjímaje.“ Viz Amedeo MOLNÁR (ed.), *Husitské manifesty*, Praha 1980, s. 68. Pokud přijmeme rozšířenou tezi o exemplárním násilí vůči vratislavským vzbouřencům adresovaném husitské Praze, lze na tomto i jiných příkladech doložit, že zpráva o exekucích a dalších trestech vzbudila v pražském souměstí velký ohlas. Nesmíme přitom zapomínat, že dalším okruhem publika Zikmundova konání byla shromážděná říšská reprezentace, před níž Zikmund Lucemburský demonstroval svoji autoritu vladaře ohroženou neposlušnými poddanými. Král také dlouhý čas setrval na řešeních spoléhajících na využití domácích a nikoli říšských prostředků.

76 P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 158. Přehled rozvětveného, zejm. německého a polského badání spojený s postavou a působením vratislavského kazatele podal Martin ČAPSKÝ, *Město pod vládou kazatelů. Charismatictí náboženští vůdci ve středu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*, Praha 2015, s. 79–103.

Obraz Prahy se v díle vratislavského kronikáře objevuje na více místech. Od zcela neutrálních pasáží, ve kterých je Praha líčena jako místo politického jednání, až po zjevné alegorie kacířství. Ukazuje se, že kronikář byl o dění v Praze dobře informován. Vedle anekdotického líčení osudu sochy Jiřího z Poděbrad čtenáři předkládá i zprávy, které považuje za doklad Boží milosti projevené vůči své mateřské obci.⁷⁷ Náboženské rozmišky na pražských ulicích v roce 1458 tak údajně zabránily tažení zvoleného českého krále Jiřího z Poděbrad proti Vratislavi, a panovník se i s vojskem musel způli cesty vrátit zpět, aby obnovil postavení kališníků. Město na řece Odře bylo pro tuto chvíli zachráněno.⁷⁸ Důkaz Boží milosti střídal o několik stran dále obraz husitské Prahy jako memento pro Vratislavské. Obsáhlou lamentací ohledně oslabení legitimacy vratislavské městské rady, posílení vlivu kazatelů i davu z ulice (kde se každý křikloun už viděl radním) písař přímo navázal na „úpa-dek Prahy“, v níž mělo dojít k podobnému vývoji. A opět se kronikář upíná k Boží lásce, která snad nedopustí, aby čekal Vratislav podobný osud.⁷⁹

Závěrečné shrnutí

Uvažujeme-li o vztahu Prahy a Vratislavi v době středověku a úsilí jejich zástupců o prosazení představy jejich města jako hlavy království příp. Slezska, musíme oddělovat přinejmenším tři roviny tohoto problému. V našich úvahách nelze abstrahovat od geografické polohy obou měst v rámci příslušného teritoria, jejich napojení na obchodní cesty, lokální a nadregionální obchodní síť. Úsilí městských reprezentací o prosazení postavení svého města coby „stolice“ („druhé stolice“) království resp.

77 Podle Eschenloerova vyprávění nechal Jan Rokycana vsadit do štítu západního průčelí kostela Panny Marie před Týnem postavu krále třímajícího v jedné ruce meč a v druhé kalich. Král tak byl představen jako obránce Husova reformního učení. V kalichu si ale (prý) udělali hnízdo čápi. Své mladé krmili hady, ropuchami a další malou havětí, jak jim velela jejich přirozenost, psal ve svém díle vratislavský kronikář. Brzy však byl kalich tak plný, že žáby i hadi padali na ulici a bylo jich tolik, že Čechy v Praze děsili. Kalich nebylo možné odstranit, aniž by byla poškozena socha a tak nechal biskup jednoho z mužů ke kalichu vylézt a zakrýt jej, aby už příště nemohl posloužit jako hnízdo. Symbolika kalicha přeplněného jedovatými plazy a žábami byla zjevná, ale ani toto nepřivedlo Čechy, soudil kronikář, aby se vzdali kacířství. Srov. P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 469.

78 P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 243. Podobně se Jiří z Poděbrad musel vracet do Prahy v roce 1464, kdy opět pobýval v Kladsku blízko slezských hranic. Vratislavští v korespondenci s papežem vysvětlovali důvod jeho rychlého návratu rozmiškami v Praze, přičemž věrní Říma byli označováni za „děti Boží“, kdežto husité za „děti ďábla“ („...etliche czwetracht..., die undir den kindern den gotis und des tewffils entstanden ist“). Tamtéž, s. 436.

79 P. ESCHENLOER, *Geschichte*, s. 250.

korunních zemí už bylo daleko více vázáno na proměnu příslušných politických prostorů a obě města využívala pestrou škálu nástrojů politické komunikace, aby své představy prosadila. A konečně třetím aspektem by byl vzájemný vztah obou měst. Při ověřování teze, zda Vratislav aspirovala na místo Prahy v pozici centra korunních zemí, jsme daleko více odkázáni na české než slezské prameny, a proto jsem postupoval cestou sledování (vnitro)pražských rivalit a opakovaného výskytu otázky, zda se v procesech pozorování a odlišování objevuje vratislavská obec. Málo překvapivé je přitom konstatování, že navzdory označení Prahy jako „stolice království“ tradovaného už od první třetiny 14. století byl tento status naplňován politickým obsahem až po několika desítkách let. K prosazení politického postavení Prahy pak došlo až v době monarchické krize spojené s odmítnutím nástupnických práv Zikmunda Lucemburského. Literárně-právní argumentace spojená s univerzitním autorským okruhem doplňovala vypjatou náboženskou argumentaci legitimizující postoje pražských husitských obcí. Hlavním městským rivalem Prahy je v této době Kutná Hora spojovaná s pronásledováním Husových následovníků. Svoji roli hrála i skutečnost, že se Kutná Hora stala dočasným zázemím Zikmunda Lucemburského a snad i jazyková odlišnost prostředí spojená s minimální recepcí učení Husova reformního okruhu. Nejen v provoláních určených domácím recipientům ale i v manifestu odeslaném do Benátek (tedy potenciálnímu spojenci proti Zikmundovi Lucemburskému) se objevují kutnohorští Němci vykreslení v nejtemnějších barvách, zatímco Vratislav je zmíněna zcela neutrálně.⁸⁰ Dokonce i v následujících desetiletích, kdy husité Kutnou Horu kontrolují, neutichá latentní napětí mezi oběma městy a po volbě Vladislava Jagellonského v Kutné Hoře si pražští radní vynucují prohlášení, že místo konání sněmu není na úkor práv jejich obce – stolice království. Vztah mezi oběma nepřítis vzdálenými řemeslnickými a obchodními centry přitom doplňovaly i konflikty mezi Starým a Novým Městem pražským. Staroměstští se cítili být „hlavou království“ a vůči mladšímu sousedovi operovali výsadami a starším založením. Ale ani Novoměstští se ve strategicky rozvíjeném historismu nenechávali zahanbit. Klíčem k obhajobě jejich práv se stalo propojování osudů jejich obce s vůlí císaře Karla IV. Vážnějším ohrožením politického postavení Prahy než vnitřní nejednota, překonávaná ostatně opakovanými pokusy o spojení, se však stalo obnovení rezidenční a zemsko-správní funkce Pražského hradu.

Ve stejné době, ve které Vladislav Jagellonský opouští se svým dvorem pražské souměstí, doznávají útlumu i politické ambice Vratislavi v rámci slezského politického prostoru. Město sice zůstává součástí stavovské reprezentace, ale nikoli

80 Srov. *Husitské manifesty*, s. 84–93.

jejím určujícím článkem, a v čele nových centrálních orgánů stane slezský hejtman. Postoje vratislavské radní vrstvy přitom rovněž procházely vývojem, jehož kořeny můžeme spatřovat v proniknutí moci českých panovníků do Poodří a připojení slezských knížectví k českému soustátí. V nově ustaveném rozložení moci musela řada knížecích rodů, vratislavský biskup i samotná Vratislav nově definovat svoji pozici. Ambice zúčastněných, Vratislav nevyjímaje, směřovaly k jedinému cíli, a to, stát se určující silou ve Slezsku. Generace vratislavských radních usilovaly o prosazení představy svého města coby centra země. Krokem k realizaci tohoto plánu se stalo převzetí kontroly nad vratislavským hejtmanským úřadem, jehož správce byl neoficiálně vnímán jako první zástupce panovníka ve Slezsku. Ani to však nestačilo, aby bylo jejich město respektováno coby „hlava země“. Zdá se, že vratislavští konšelé nuceně změnili svoji rétorickou strategii. Na místo „hlavy Slezska“ začali hovořit o druhém městě českých korunních zemí. Podpůrným argumentem k tomuto tvrzení se mohla stát formulace z arengy listiny Zikmunda Lucemburského z března roku 1420. Proč Zikmundův protonotář použil při koncipování textu listiny termín, který dosud královská kancelář vůči Vratislavi nevyužívala, zůstane nejspíše nevyřešeno. V textu této studie předkládám tezi, že se mohlo jednat o projekci hierarchie korunních měst z článku Karlova zákoníku *Maeistas Carolinae*. Za daleko závažnější ale pokládám způsob, jakým s označením coby druhého města království začala s odstupem několika desítek let zacházet vratislavská městská rada. Formulace „druhá stolice a hlava království“, zprvu pouze prestižní, totiž v dochovaných textech a v úsilí městských rad dostávala reálný politický význam a v závěru středověku již za nové politicko-správní situace mohla být konečně nahrazena označením „hlavní město“ Slezska. Adresáty, jimž byla tato politická argumentace určena, byla opět především slezská knížectví a odkaz na postavení Prahy působil jako jeden z argumentů. Jak již bylo shrnuto výše, v pramenech pražské provenience přitom nenalzáme výraznější doklady o vnímání oderské metropole jako politického soupeře. V rámci českých korunních zemí tak obě města směřovala své plány do odlišných mocenských prostorů a vůči odlišnému publiku.⁸¹

81 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu GAČR P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.

On the Status of Wrocław in the Czech Crown Lands in the Late Middle Ages

MARTIN ČAPSKÝ

The presented study revises the theses of a Polish medieval historian Bogusław Czechowicz on the aspirations of the Wrocław municipal representatives to replace Prague from her place as the capital of the Bohemian Crown. Research has focused upon the geographical and political conditions, which contributed to the formation of the concept of Prague as “the Capital and Head” of the Kingdom and upon the circumstances under which the first references on the “second city” of the country in primary sources, i.e. the the late medieval Wrocław, appear. The author, in line with theses found in earlier literature, demonstrates that this status in terms of its political contents only materialised one hundred years later. According to tradition, Prague may have been designated as “the Capital of the Kingdom” from the first third of the 14th century, yet it only materialised during the monarchical crisis linked to the rejection of the succession rights of Sigismund of Luxembourg. Literary and legal argumentation connected with the University’s writers’ circle complemented intense religious argumentation which legitimised the standpoints of the Hussite communities of Prague. Kutná Hora was the principal rival to Prague at that time and became the symbol of persecution of the followers of John Huss. The fact that Kutná Hora became a temporary safe haven for Sigismund of Luxembourg played its own role, alongside, possibly, a different language background of this environment leading to the minimal reception of the teachings of the John Huss reform circle. Latent tensions between the two towns can be documented in sources even in the following decades. After the election of Vladislav Jagello in Kutná Hora, the Prague councillors extorted a declaration that the place of holding this Diet was not at the expense of the rights of their community – the Capital of the Kingdom. The relations between the two relatively not too distant artisan and commercial centres were additionally accompanied by conflicts between the Old and New Towns of Prague. Yet, the restoration of residential and the Land-administrative roles of Prague Castle, which the ruler came to brand as Head of the Kingdom at the beginning of the 16th century, became a more serious threat to the political standing of Prague than their internal disunity. However, Prague sources do not document any rivalry with Wrocław.

At the same time as Vladislav Jagello and his court left the Prague conurbation, the political ambitions of Wrocław within the framework of Silesian political territory also faded away. Simultaneously, the attitudes of the Wrocław burgher class also underwent a development, the roots of which we can trace to the expansion of the power of the Bohemian rulers to the Oder River region and the annexation of the Duchies of Silesia to the Czech co-state. In the newly established balance of power, a number of the Ducal Houses, the Bishop of Wrocław and city of Wrocław itself had to re-define their positions. The ambitions of all the participants, Vratislav not exempting, aimed to only one goal, namely to become the decisive power in Silesia. Generations of Vratislav aldermen strove for the implementation of their notion of their city as the centre of the Land. One step towards the realisation of this plan was to take over control of the Wrocław Hauptman Office, whose administrator was unofficially understood to be the first deputy of the ruler in Silesia. However, this was not enough for the city to be respected as “the Head of the Land”. Therefore, the Wrocław aldermen changed their rhetorical strategy. Instead of talking about “the Head of Silesia” they started to talk about the second city of the Bohemian Crown Lands. They based their arguments for this assertion on the Proemium of a Charter by Sigismund of Luxembourg from March 1420. It was drawn up by a prothonotary acquainted with the hierarchy of Crown cities ossified in an Article in the *Maeistas Carolinae* of Charles IV. The formulation “the second Capital and Head of the Kingdom”, initially merely a matter of prestige, became endowed with a real political importance in the preserved texts and ambitions of the Wrocław aldermen. At the end of the Middle Ages and during the new political-administrative situation it could, finally, be replaced by the designation “the capital city” of Silesia. This political dispute was once again focused primarily on the Duchies of Silesia and the reference to the status of Prague was utilised as one of its arguments. However, as summarised above, we do not find any more specific references in sources of Prague provenance about the Oder metropolis being viewed as a political rival. Thus, within the framework of the Bohemian Crown Lands, both cities directed their own plans towards different regions of power and towards different populaces.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Putování jednoho kardinálského klobouku.
Počátky a předpoklady církevní kariéry
kardinála Františka Dietrichsteina

TOMÁŠ PARMA

TOMÁŠ PARMA: The Travels of One Cardinal's Hat. Beginnings and Prerequisites for the Ecclesiastical Career of Franz Cardinal von Dietrichstein

This article deals with the history of one particular Cardinal's hat, whose journeys and fortunes intermingle with many aspects of European politics and ecclesiastical life. The main sources for its travails are the notes of a direct witness of these events, Juan Roco de Campofrío. In 1577, the privilege of wearing this hat (galero) was granted to Archduke Albrecht, son of the Emperor Maximilian II by Pope Gregory XIII. It was sent to him in Spain, where he resided at the Court of Philip II. The Spanish King wished to appoint him also as the Archbishop of Toledo but due to his youth this appointment was postponed. It only occurred after the death of Cardinal Quiroga in 1594. As a matter of coincidences, Albrecht did not accept a higher ordination and he was consequently able to relinquish the galero in 1598. It journeyed from Madrid to Brussels, and from there Albrecht sent it, accompanied by the Archbishop of Besançon and two other prelates back to Rome. Pope Clement VIII allowed the Archduke to decide on whose head the galero were to rest. Albrecht chose García Loaysa de Girón as his successor in the office of the Toledo Archbishopric, but the new Spanish King Philip III rejected his nomination. Thus, the galero

finally came to rest on the head of Franz Seraph von Dietrichstein, and travelled with him to Moravia where this young Cardinal became the Bishop of Olomouc. His fortunes were also shared by his Cardinal's galero which was used only exceptionally, during ceremonial entrances and processions. In the end it was probably also used during the Cardinal's funeral at the beginning of the year 1637. Any traces of it then disappear; it was probably destroyed during the course of the Thirty Years' War. The aim of this article is to point out the reasons which lead to the appointment of Franz Seraph von Dietrichstein as Cardinal, amongst which a coincidence also played its part.

Key words: Church history, Moravia, Cardinal's Hat (galero), Philip II of Spain, Archduke Albert of Austria, Isabella Clara Eugenia of Austria, García de Loaysa y Girón, Juan Roco de Campofrío, Francis cardinal Dietrichstein

Nestává se příliš často, aby předmětem historického výkladu byla konkrétní součást oděvu. V případě této stati se ovšem jedná o výjimečnou pokrývku hlavy, purpurový kardinálský klobouk, který nepostrádá svou symbolickou hodnotu. Nejde o symbol panovnické moci, jímž byly například královské koruny nebo papežská tiára, na úrovni jeho symbolické hodnoty bychom jej mohli spíše přirovnat ke kurfiřtské čapce, arcivévodskému či vévodskému klobouku,¹ které jsou méně „individualizované“ a připomínají víc hodnost než moc nad konkrétním územím či státem, jsou jakýmsi zhmotnělým ceremoniálním symbolem konkrétního úřadu. Nabízí se i přirovnání k biskupské mitře (infuli), která je symbolem úřadu v církevním prostředí.² Výzkumem těchto předmětů se ve snaze po systematizaci zabývala především heraldika, dnes jsou hlediska své funkce a symbolického dopadu vyjadřujícího místo ve společenské hierarchii zkoumány především právní antropologií a právní

-
- 1 Pro klobouk rakouských arcivévodů viz Georg Johannes KUGLER, *Der österreichische Erzherzogshut und die Erbhuldigung*, in: Der Heilige Leopold. Landesfürst und Staatssymbol. Katalog der niederösterreichischen Landesausstellung 1985 im Stift Klosterneuburg, Wien 1985, s. 84–92. Zajímavým příkladem „konkrétního“ klobouku je lichtenštejnský knížecí klobouk, srov. Gustav WILHELM, *Der historische liechtensteinische Herzogshut*. in: Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein 60, 1960, s. 5–20.
 - 2 Srov. Louis CARLEN, *Orte, Gegenstände, Symbole kirchlichen Rechtslebens. Eine Einführung in die kirchliche Rechtsarchäologie*, Freiburg (Schweiz) 1999. V české literatuře naposledy např. Antonín LOJEK, *Mitra nejen jako oděv v církevním a světském právu*, in: K. Schelle – J. Tauchen (reds.), *Oděv v právu* (sborník z kolokvia), Ostrava 2013, s. 124–131; podobně Miroslav ČERNÝ, *Prsten a berla jako součást oděvu a jako atributy církevní moci*, tamtéž, s. 113–123. Pro vztah k českým regáliím viz Josef ŽEMLIČKA, *Mitra českých knížat*, Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 1992, s. 17–20.

archeologií.³ V tomto ohledu jsou inspirativní především přístupy nedávno zesnulého Hanse Hattenhauera⁴ nebo Gernota Kochera.⁵

I přes dané metodologické zakotvení je nutno předeslat, že v tomto příspěvku půjde o skutečné cesty skutečného klobouku, nejenom o jeho symbolickou hodnotu: individuální pokrývka hlavy má v tomto případě zcela výjimečně svou historii, která nabízí zajímavé konotace. Nebývá totiž obvyklé, že by bylo možné sledovat cesty a osudy konkrétního kardinálského klobouku: většinou bývá nepříliš užívanou symbolickou pokrývkou hlavy, která má svůj význam pouze jako symbol církevního úřadu, a jako taková nemívá své konkrétní „osudy“ či historii, které by pramenům stály za zmínku. Historie jednoho konkrétního kardinálského klobouku je navíc úzce svázána s dějinami českých zemí 17. století, neboť nakonec skončil na hlavě jednoho z významných protagonistů středoevropské politiky v tomto období, olomouckého biskupa Františka kardinála Dietrichsteina (1570–1636). Popis putování jednoho klobouku Evropou tak umožňuje vhled do papežské politiky udělování kardinátů, i hlubší rozbor důvodů a příčin Dietrichsteinovy rychlé církevní kariéry.

Kardinálský klobouk, jeho symbolika a význam

Červený kardinálský klobouk (*petasus, pileus, pileum, galerum*) je skutečným symbolem kardinátu,⁶ tak jako purpur, označující tuto hodnot per antonomasia

3 Pro základní pohled na právní archeologii viz např. Heiner LÜCK, *Was ist und was kann Rechtsarchäologie?*, Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften 8, 2012, s. 35–55; pro české prostředí Karel SCHELLE (ed.), *Právní archeologie (sborník z mezinárodní vědecké konference)*, Ostrava 2011; k dějinám českého bádání: K. SCHELLE, *K historii právní archeologie*, in: K. Brzobohatá – T. Tyl (reds.), *Symbol a symbolika v právu*. Sborník příspěvků z konference, Praha 2006, s. 60–62. Pro polskou historiografii zejm. práce Witold MAISEL, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982; TÝŽ, *Archeologia prawna Europy*, Warszawa 1989 (existuje i německý překlad).

4 Hans HATTENHAUER, *Deutsche Nationalsymbole. Geschichte und Bedeutung*, Köln 1998; TÝŽ, *Sigillum facultatis iuridicae = Siegel juristischer Fakultäten im deutschen Sprachraum*, Heidelberg 2005.

5 Z četných prací autora alespoň Gernot KOCHER, *Zeichen und Symbole des Rechts: eine historische Ikonographie*, München 1992. V této souvislosti musíme také zmínit Kocherem redigovaný periodický sborník *Signa Ivriv. Beiträge zur Rechtsikonographie, Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde*, který vychází od roku 2008 a nahrazuje starší periodikum *Forschungen zur Rechtsarchäologie und rechtlichen Volkskunde* (1978–2007, 24 ročníků).

6 Pro následující řádky odkazují především na příslušné heslo v Moronihovi slovníku: heslo *Cappello*, in: Gaetano Moroni, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, 9, Venezia 1841, s. 168–200;

siam.⁷ Jeho používání kardinály ustanovil papež Inocenc IV. na prvním lyonském koncilu roku 1245, ale poprvé je kardinálům udělen až v listopadu 1246, když v Cluny jednal s francouzským králem Ludvíkem IX. Pouze později, za pontifikátu Bonifáce VIII., mohli začít kardinálové nosit celý červený oděv (včetně ponožek), původně vyhrazený pouze papeži a vybraným legátům a latere. Poslední součástí kardinálského purpuru se stal kardinálský biret, udělený členům kolegia papežem Pavlem II. Klobouk pronikl záhy také do kardinálské a obecně církevní heraldiky, kde se stal hlavním honosným kusem odlišujícím znak duchovního od znaku jiných fyzických či právnických osob.

Gaetano Moroni ve svém erudovaném díle mluví o čtyřech typech kardinálského klobouku: nejznámějším je pontifikální kardinálský klobouk s patnácti střapci (zvaný podle toho, že jej udílí papež, pontifex), existuje i jeho menší varianta, kterou kardinál skutečně používá, varianta v černé pro denní nošení a konečně i tzv. cappellone, zhotovený ze slámy potažený červenou látkou, který sloužil při slavnostních procesích jako slunečník nesený nad hlavou kardinála.

Pontifikální papežský klobouk byl udělen papežem v průběhu ritu kardinálské kreace.⁸ Ihned po svém jmenování ve veřejné konzistoři měl kardinál právo na červený biret, až v další z konzistoří dostával po složení předepsaných přísah od papeže kardinálský klobouk, který měl odkazovat na jeho závazek sloužit církvi i s nasazením vlastního života.⁹ Tento klobouk byl ovšem ihned po předání, tj. položení na hlavu kardinála, ještě v konzistoři z jeho hlavy sňat a večer přinesen na stříbrné tyči do slavnostně osvětleného kardinálova paláce papežským gardero-biérem. Také v tomto případě nebyl používán, ale pietně uložen na stolek poblíž

A. MOLIEN, heslo *Cardinal*, in: R. Naz (dir.), *Dictionnaire du droit canonique*, 3, Paris 1942, col. 1310–1339.

7 K symbolice purpurové barvy v církvi Radek MARTINEK, *Všechny barvy církve. Barevnost křesťanského oděvu a její význam v tradici západní církve*, Ostrava 2014, zejm. s. 16–27 a 59–61; z právně-historického hlediska Gernot KOCHER, *Die Farben als Elemente einer rechtlichen Aussage*, in: I. Bennewitz (Hg.), *Farbe im Mittelalter: Materialität – Medialität – Semantik*, Berlin 2011, s. 1025–1034.

8 K ritům kardinálské kreace v raném novověku stručně Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 85–88.

9 Příslušná formule pronášená papežem při udělení kardinálského klobouku zněla: „Ad laudem omnipotentis Dei, et sanctae sedis apostolicae ornamentum, accipe galerum rubrum, insigne singulare dignitatis cardinalatus, per quod designatur, quod usque ad mortem, et sanguinis effusionem inclusive, pro exaltatione sanctae fidei, pace et quiete populi christiani augmento, et statu sanctae romanae ecclesiae, te intrepidum exhibere debeas. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen.“ G. MORONI, *Dizionario* 9, s. 178.

kardinálova trůnu pod baldachýnem, když přijímal gratulační návštěvy („*visite di calore*“), a přikryt rouškou. Symbol kardinálského úřadu byl nošen velmi sporadicky (při slavnostních kavalkádách a vstupech), jeho hlavní role nastávala až při kardinálském pohřbu, kdy jej položili na úmrtní lože a následně zavěšovali nad kardinálský náhrobek.

Kardinálský klobouk bylo běžně možné přijmout pouze osobně od papeže, nejčastěji tedy přímo ve Věčném Městě. Z právního hlediska se duchovní stával kardinálem v okamžiku, kdy papež jeho jméno vyslovil ve veřejné konzistoři, nezávisle na jeho přítomnosti či nepřítomnosti. Od tohoto okamžiku měl právo používat některé odznaky svého úřadu (purpurový oděv a baret); pontifikální klobouk a kardinálský prsten, s nimiž bylo spojeno i udělení kardinálského titulárního kostela, však mohl přijmout výhradně od papeže osobně. Existovali proto i kardinálové, kteří klobouk či kardinálský titul nikdy nepřijali,¹⁰ někteří cestu do Říma dlouho odkládali.¹¹ Přesto však byla možná výjimka: již od dob avignonského papežství vznikl úzus, že papež vysílal zvláštního ablegáta, jímž byl většinou jeden z jeho tajných komoří, který nově promovanému kardinálovi přinesl nejen kardinálský biret (jak to bylo obvyklé), ale také kardinálský klobouk.¹² Moroni uvádí důvody, kvůli nimž papež tuto poctu kardinálovi prokazuje: „kvůli mimořádným zásluhám o Svatý stolec, nebo protože pochází z panovnické rodiny, nebo na přímluvu zasloužilého panovníka.“¹³

První etapa cesty klobouku: Řím – Madrid

Právě to je případ klobouku, jehož osudy sleduje tato stať: nejprve byl udělen jednomu z členů habsburského rodu, arcivévodovi Albertovi (Albrechtovi),¹⁴ synu

10 Z raně novověkých kardinálů v českých zemích je nutno jmenovat např. olomouckého kardinála Troyera, kreovaného v roce 1747, který až do své smrti v roce 1758 nikdy nepřijel do Říma, a neměl tudíž ani kardinálský titul. Podobně tomu bylo s kardinálem Colloredem, prvním olomouckým arcibiskupem, nebo jedním z jeho nástupců, kardinálem Trautmannsdorfem.

11 Dobrým příkladem je kardinál Harrach, kreovaný v roce 1626, který do Říma přijel až v roce 1632, kdy přijal klobouk, prsten a kardinálský titul.

12 Prvním nově kreovaným kardinálem, jemuž byl poslán i kardinálský klobouk, byl Francouz Guillaume Teste, papežský legát v Anglii, kterému Kliment V. z Avignonu poslal kardinálský klobouk v prosinci 1312. První kardinál z českých zemí, Jan Očko z Vlašimi, podobně přijal kardinálský klobouk od papeže Urbana VI. Z kardinálů působících v našich zemích se podobné pocty dostalo ještě olomouckému biskupovi arcivévodovi Rudolfovi Janovi v roce 1819.

13 G. MORONI, *Dizionario* 9, s. 184.

14 Používáme variantu jména Albert obvyklou v románských jazycích, protože ji používal sám arcivévoda, ale také proto, že umožňuje dobře rozlišit jeho osobu od mnoha jeho stejnojmenných příbuz-

císaře Maxmiliána II. Ten byl v souvislosti s dohodami mezi španělskými a rakouskými Habsburky¹⁵ poslán na sklonku roku 1570 do Španělska. Doprovázel tam spolu s bratrem Václavem svou starší sestru Annu,¹⁶ která se měla provdat za již potřeťí ovdovělého Filipa II. Zaujali místo svých starších sourozenců, korunního prince Rudolfa a arcivévodou Arnošta vracejících se do střední Evropy.¹⁷ Arcivévodové Albert a Václav byli na španělském dvoře začleněni do tamější hierarchie (jejich místo bylo ihned za královským párem a jeho dětmi), dostali vlastní dvůr i kvalitní vychovatele. *El rey prudentissimo*, jak byl Filip II. nazýván, dohlížel na výchovu svých synovců, těšil se z jejich úspěchů a také plánoval jejich budoucnost. Ta byla v obou případech spojena s církevní oblastí: mladší Václav se stal maltézským rytířem a měl se stát kastilským převorem tohoto řádu,¹⁸ pro staršího Alberta byla určena jedna z nejvyšších církevních hodností Španělska: měl být arcibiskupem toledským a primasem Španělska, což bylo tradičně spojeno s kardiánským purpurem. Šlo také o jednu z nejvýnosnějších prebend křesťanstva vůbec: příjmy toledského arcibiskupa byly jen o málo nižší, než příjmy Svatého stolce.

Toledské arcibiskupství se uvolnilo již v roce 1576, kdy v Římě zemřel arcibiskup Bartolomé de Carranza (1503–2. května 1576), asi nejvýše postavená oběť španělské inkvizice.¹⁹ Ještě před jeho smrtí, v okamžiku, kdy se schylovalo k vydání

ných. K postavě Alberta je nutno citovat především obsáhlou monografii Luc DUERLOO, *Dynasty and piety: Archduke Albert (1598–1621) and Habsburg political culture in an age of religious wars*, Farnham – Burlington 2012, která vyšla i ve španělském překladu (*El Archiduque Alberto. Piedad y política dinástica durante las guerras de religión*, Madrid 2015).

- 15 Srov. Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Felipe II versus Fernando I y Maximiliano II. Divergencias sobre la Reforma en el Imperio durante el pontificado de Pio IV (1559–1565)*, in: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (coords.), *La Dinastía de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*, Madrid 2011, I., s. 83–107.
- 16 K pobytu Alberta a Václava, srov. také José MARTÍNEZ MILLÁN, *El archiduque Alberto en la corte de Felipe II (1570–1580)*, in: Werner Thomas – Luc Duerloo (eds.), *Albert & Isabella 1598–1621. Essays*, Turnhout 1998, s. 27–37. Václav nahradil svého bratra Maxmiliána, který před cestou onemocněl.
- 17 K pobytu Rudolfa a Arnošta ve Španělsku v letech 1564–1571 viz zejm. Erwin MAYER-LÖWENSCHWERDT, *Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien 1564–1571*, *Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien* 206, Wien 1927; v české literatuře zejména Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 30–45.
- 18 Arcivévoda Václav zemřel v září 1578 ve věku 17 let, a tak se jeho církevní kariéra nestihla rozvinout.
- 19 Literatura o tomto účastníkovi tridentského koncilu a španělském primasovi, obviněném španělskou inkvizicí a takřka dvacet let vězněném ve Španělsku a v Římě, je velmi rozsáhlá. Za všechny jmenuji pouze osmisvazkovou edici dokumentů, které se Carranzou týkají: José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, *Fray Bartolomé de Carranza. Documentos Históricos*, 1–8, Madrid 1963–1994 a obsáhlou monografií z pera jejího editora: TÝŽ, *Fray Bartolomé Carranza de Miranda (Investigaciones históricas)*, Pamplona 2002.

římského rozsudku, Filip II. sdělil papeži Řehoři XIII. svůj záměr učinit jeho nástupcem právě Alberta.²⁰ Královští rádcí z tzv. „papežské strany“ (*partido papista*), především Antonio Pérez,²¹ však panovníka přesvědčili, že Albert je zatím příliš mladý a nemá dostatečné vzdělání (v této době bylo arcivévodovi šestnáct let) a že bude lépe obsadit prozatím toledské arcibiskupství starším zkušeným mužem, kterého by po jeho (brzké) smrti mohl Albert nahradit. Volba padla na více než šedesátiletého generálního inkvizitora Gaspara de Quirogu.²² Stařec se ovšem ukázal jako mimořádně životný, takže zemřel až po sedmácti letech, v roce 1594. Několik dní před jeho smrtí byl Albert jmenován jeho koadjutorem, takže se automaticky stal jeho nástupcem.

Toledské arcibiskupství bylo obvykle spojeno s kardinálským kloboukem, o nějž se Filip II. pro Alberta postaral již dříve. Na prosby členů habsburského domu byl Albert kreován jako jediný kardinál v konzistoři dne 3. března 1577; soudobý pramen mluví o tom, že papež neměl vůbec v úmyslu toho roku promovat někoho ke kardinátu a že k tomu byl pohnut prosbami císaře, císařovny a španělského krále.²³ Ve velmi krátké době se jednalo již o druhého člena habsburského rodu, neboť Albertův morganicový bratranec Ondřej, syn Ferdinanda II. Tyrolského a Filipíny Welskové, se stal kardinálem dne 19. listopadu 1576, tedy jen o necelé čtyři měsíce dříve.²⁴ O tom, že Albertův kardinát byl pro Filipa II. velmi důležitý, svědčí mj. i skutečnost, že samotný toledský arcibiskup Quiroga se stal kardinálem až takřka dva roky po Albertovi.²⁵

Kardinálská promoce nebyla jediným vyznamenáním, kterého se Albertovi dostalo. Papež Řehoř XIII. se totiž po poradě s kardinály v konzistoři rozhodl, že mu bude poslán nejen červený biret, ale také galero, pontifikální klobouk.²⁶ A právě v tomto okamžiku vstupuje do hry kardinálský klobouk, jehož se toto pojednání

20 J. MARTÍNEZ MILLÁN, *El archiduque*, s. 34.

21 K Pérezovi srov. Gregorio MARAÑÓN, *Antonio Pérez (el hombre, el drama, la época)*, 1–2, Madrid⁷1963.

22 Srov. Henar PIZARRO LLORENTE, *Un gran patrón en la Corte de Felipe II. Don Gaspar de Quiroga*, Madrid 2004.

23 Srov. Carlo COQUELINES (ed.), *Degli Annali Gregorio XIII. Pontefice Massimo scritti dal Padre Giampietro Maffei della Compagnia di Gesù*, I, Roma 1742, s. 307; základní údaje o kreaci, Konrad EUBEL – Willem van GULIK, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, 3, Monasterii–Patavii²1923 (dále jen HC III), s. 45.

24 Ondřej Rakouský (1558–1600) je v našich dějinách znám také jako jeden z претенdentů na olomoucké biskupství, srov. Antonín BREITENBACHER, *Kandidatura kardinála Ondřeje Rakouského na biskupství olomoucké*, Časopis Matice moravské 32, 1908, s. 43–64.

25 Quiroga byl kreován 15. prosince 1578, srov. HC III, s. 46.

26 Pro následující výklad odkazují především na již citovaný pramen, C. COQUELINES, *Degli Annali*, s. 307–311.

týká. Byl zřejmě vyroben nějakým římským kloboučníkem a k tomu, aby se – spolu s kardinálským biretem a posvěcenou růží pro královnu – dostal do Španělska, byl určen jako ablegát papežův tajný komoří, hrabě Annibale Pepoli, člen jedné z předních boloňských rodin, spřízněný vzdáleně i se samotným papežem a jeho nepotem, kardinálem Filippem Boncompagnim. Pepoli se ihned vydal na cestu a do Madridu přijel na konci postního období, tedy ještě v březnu roku 1577. Spolu s nunciem Niccolou Ormanetem²⁷ se odebral do královské rezidence v Aranjuezu, kde nunciatus při mši v neděli 12. května za přítomnosti královské rodiny a dvora udělil Albertovi tonzuru (tím z něj učinil klerika, který byl schopen přijímat církevní benefícia)²⁸ a vložil mu na hlavu kardinálský biret.

Pro předání kardinálského klobouku Albertovi a posvěcené růže jeho sestře královně Anně Rakouské byl vybrán významný den, slavnost Letnic, neděle 26. května 1577. Královská rodina v tomto období roku již sídlila v Escorialu, kam se v předvečer slavnosti dostavili ablegát Pepoli s nunciem a byli ubytováni v domě Sebastiana Santoy nedaleko královské klášterní rezidence. V neděli ráno nunciatus přijel do Escorialu, červený klobouk nesený hrabětem byl vyzvednut slavnostním šlechtickým doprovodem. Klobouk přinesli do apartmánu kardinála Alberta, kde se k němu připojil král Filip se svým doprovodem, a všichni byli místními augustiniánskými mnichy zavedeni za zpěvu zbožných kantik do kostela. Tam nunciatus odzpíval mši, při níž proběhl rituál předání kardinálského klobouku Albertovi. O jeho přísahách a předání klobouku byl vyhotoven notářský zápis, zaslaný následně papeži. Následoval společný oběd vybraných osobností v Albertově apartmánu. Druhého dne, o letničním pondělí, pak byla královně Anně předána zlatá růže posvěcená papežem. Ještě v témže roce vytvořil Alonso Sánchez Coello portrét mladého kardinála a arcivévody, jehož originál (nebo dílenská kopie) se dochoval v lobkovických sbírkách v Praze; Albert je na něm vyobrazen v kardinálském oděvu s biretem na hlavě, pontifikální *galero* na portrétu bohužel není.²⁹

27 Niccolò Ormaneto, od roku 1570 biskup padovský, se stal nunciem ve Španělsku 1. VI. 1572 a zemřel ve výkonu funkce 18. VI. 1577 v Madridu – srov. Henry BIAUDET, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinky 1910, s. 132, 277; HC III, s. 267.

28 Hans KHEVENHÜLLER, *Geheimes Tagebuch, 1548–1605* (ed. Georg Khevenhüller-Metsch – Günther Probst-Ohstorff), Graz 1971, s. 94. Další nižší svěcení přijal Albert v roce 1578: 1. července subdiakonát a 24. července diakonát.

29 K lobkovické sbírce portrétů existuje dnes již početná literatura, z níž cituji alespoň Eva BUKOLSKÁ – Pavel ŠTĚPÁNEK, *Retratos españoles en la colección Lobkowitz en Roudnice*, Iberoamericana Pragensia 6, 1972, s. 145–162 a 7, 1973, s. 115–142; Eva BUKOLSKÁ – Pavel ŠTĚPÁNEK, *Španělské podobizny*, Praha 1980 a práci o Sánchezi Coellovi: Maria KUSCHE, *Retratos y retratadores. Alonso Sánchez Coello y sus competidores Sofonisba Anguissola*, Madrid 2003. Srov. také Daniela

Kardinál Albert, řazený kvůli absenci kněžského svěcení mezi kardinály-jáhny, následně dostal i svůj kardinálský titul: v konzistoři dne 12. února 1580 mu byl přidělen presbyteriální titul Santa Croce in Gerusalemme, neboť byl charakterizován jako *presbyter destinatus*.³⁰ Samotné udělení kardinálského titulu kardinálovi, který se nedostavil do Říma, bylo chápáno jako mimořádné, šlo navíc o titul dosti prestižní.

Léta bezprostředně po kardinálské promoci byla pro mladého arcivévodu dobou získávání prvních politických zkušeností. Poté, co v únoru 1580 vymřela avizská dynastie vládnoucí v Portugalsku, připadla vláda v tomto království Filipu II. Když se do Španělska v roce 1582 navrátila jeho sestra, císařovna-vdova Marie, Albertova matka, spolu se svou nejmladší dcerou Markétou, snažil se ji král přesvědčit o tom, aby zaujala post portugalské regentky. Marie však dala přednost tomu, aby se uchýlila do královského konventu bosých karmelitek v Madridu (*Descalzas Reales*), kde se arcivévodkyně Markéta stala mniškou, sestrou Margaritou de la Cruz.³¹ Logicky padla volba místokrále právě na kardinála-arcivévodu Alberta, a to v lednu 1583. Již 24. ledna 1583 papež Řehoř XIII. na opakované naléhání krále Filipa Alberta jmenoval na dva roky papežským legátem v Portugalsku s fakultami apoštolského nuncia,³² a v lednu 1586 byl papežem jmenován dokonce i generálním inkvizitorem Portugalska. Albert tak ve svých rukou držel všechny nejdůležitější světské a duchovní funkce království nově podřízeného Habsburkům, podobně jako před ním kardinál Jindřich I.³³ Léta v Portugalsku byla dobou formace Alberta jako politika a vládce. „Přišel jako novic v politice. Odcházel jako zkušený politik,“ píše výstižně Luc Duerloo.³⁴ Zpět do Madridu byl odvolán po desetiletém působení, v polovině roku 1593.

KALINOVÁ, *Španělský dvorský portrét 16. st. a španělské podobizny z lobkowiczské sbírky* (nepublikovaná magisterská práce na Ústavu pro dějiny umění, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012).

30 HC III, s. 62.

31 Pro rozbor vlivu ženských členek habsburského rodu na jeho politiku a vnitřní soudržnost, viz zejm. Magdalena S. SÁNCHEZ, *The Empress, the Queen and the Nun: Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, Baltimore – London 1998.

32 HC III, 45. V listopadu 1584 bylo toto jmenování prodlouženo na dobu neurčitou – L. DUERLOO, *Dynasty and piety*, s. 26.

33 Pro Albertovo působení v Portugalsku Francisco CAEIRO, *O arquiduque Alberto de Áustria: vice-rei e inquisidor-mor de Portugal, cardeal legado do papa, governador e depois soberano dos Países Baixos. Historia e arte*, Lisboa 1961.

34 L. DUERLOO, *Dynasty and piety*, s. 28.

V té době se totiž přiblížil konec života toledského arcibiskupa Quirogy, jehož nástupcem byl určen právě Albert. Papež Kliment VIII. vydal 7. listopadu 1594 bulu, jmenující Alberta titulárním arcibiskupem filipským a koadjutorem toledského arcibiskupa s právem nástupnictví. O pět dní později arcibiskup Quiroga ve věku osmdesáti čtyř let zemřel. Bylo zapotřebí, aby nový toledský arcibiskup přijal vyšší svěcení, kněžské a biskupské.³⁵ Král ihned po přijetí papežských bul nařídil přípravu této ceremonie, která se měla odehrát v madridském klášteře bosých karmelitek, aby se jí mohla zúčastnit i Albertova sestra a matka. Vše bylo připraveno, ale císařovna Marie požádala o týdenní odklad, aby mohl být kostel kvůli tak velké slavnosti vyličen na bílo.

Osmidenní odklad ovšem nakonec znamenal odklad trvalý. Během několika dní, kdy malíři líčili kostel, dne 20. února 1595, totiž dorazila do Madridu zpráva, že zemřel čtyřicetiletý arcivévoda Arnošt, Albertův starší bratr a guvernér španělského Nizozemí. To velmi silně zvrátilo dynastické plány Filipa II., který s Arnoštem počítal jako s budoucím manželem své dcery infanty Isabely Kláry Eugenie,³⁶ a také jako s možným nástupcem Rudolfa II. na císařském trůnu. Mezi priority Filipovy politiky v tomto okamžiku patřilo zajištění sňatku zatím neprovdané infanty, obsazení zastupitelské vlády v Nizozemí, ale i možné nástupnictví na císařský trůn a případně i na trůn anglický.³⁷ Jako osoba nejvhodnější mu ze všech tří žijících bratří Rudolfa II. připadal právě jeho svěčenec Albert, jehož výchově i politické průpravě se již takřka pětadvacet let věnoval, a k němuž měl zřejmě silný vztah otcovského typu.

Proto kardinál Albert nepřijal kněžské svěcení: stal by se totiž definitivně církevním hodnostářem a jeho případný sňatek by již nebyl možný. Nábožensky založený Habsburk, jemuž se zřejmě již v této době dostalo přívlastka „Zbožný“,³⁸ zůstal prozatím toledským arcibiskupem, 10. dubna 1595 mu papež Kliment VIII. svěřil plně správu toledského arcibiskupství a udělil pallium, Albert následně složil

35 Následující výklad čerpá z pramene mimořádné hodnoty: Juan ROCO DE CAMPOFRÍO, *España en Flandes: Trece años de gobierno del archiduque Alberto*, ed. Pedro Rubio Merino, Madrid 1973, s. 5–6.

36 K postavě infanty, viz naposledy Cordula VAN WYHE (dir.), *Isabel Clara Eugenia. Female Sovereignty in the Courts of Madrid and Brussels*, Madrid 2011.

37 Pro rozbor dynastické politiky a uvažovaných projektů Filipa II. a následně i Filipa III.: Elisa GARCÍA PRIETO, *Isabel Clara Eugenia y Alberto de Austria, el inconcluso camino hacia el Imperio*, in: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva, *La Dinastía de los Austria*, I, s. 551–581.

38 L. DUERLOO, *Dynasty and piety*, s. 33. Ke konceptu „Pietas Albertina“, viz i práci: TÝŽ, *Pietas Albertina. Dynastieke vroomheid en herbouw van het vorstelijke gezag*, BMGN – Low Countries Historical Review 112, 1997, s. 1–18.

vyznání víry a příslušné přísahy do rukou nuncia.³⁹ Záhy poté byl Albert vybrán za guvernéra španělského Nizozemí, a bylo nutné také přizpůsobit jeho dvůr. V tomto případě Filip II. nechal výběr přímo na arcivévodovi s odkazem na jeho osobní a politickou zralost.⁴⁰ Albert se před svým odjezdem do Belgie postaral o správu toledského arcibiskupství. Svým zástupcem a správcem arcibiskupství jmenoval toledského kanovníka Garcíu Loaysu,⁴¹ který byl také jedním z blízkých spolupracovníků Filipa II. Loaysa byl vychovatelem korunního prince Filipa (budoucího Filipa III.), vrchním královským almužníkem a členem rady španělské inkvizice. Jak ještě uvidíme, o několik let později se stane nakrátko i toledským arcibiskupem. Zatím Filip II. již 22. dubna poslal do Říma dopis s prosbou o papežskou konfirmaci jeho jmenování administrátorem, a od září téhož roku již Loaysa tuto funkci vykonával.

Na sklonku srpna 1595 odjel Albert se svým dvorem z Madridu, projel Španělskem, přeplavil se do Janova a přes Turín a Savojsko (kde se dlouho zdržel na vévodském dvoře) přešel do Burgundska (v Besançonu byl 3. ledna 1596), na konci ledna 1596 dospěl do Lucemburska, až konečně 11. února slavnostně po noci modliteb před zázračnou soškou Panny Marie v Halle vstoupil do Bruselu.⁴² Nejsme zpraveni o tom, zda v době svého guvernérství používal při slavnostních vjezdech svůj kardinálský klobouk, můžeme se jen domnívat, že si jej do Bruselu přivezl s sebou. V době jeho nelehkého spravování španělského Nizozemí král Filip II. dále rozvíjel své dynastické vize a plány. Albert se již 30. srpna 1597 v Douai dozvěděl, zatím pouze tajně, že jej Filip zamýšlí oženit se svou dcerou Isabelou. Přípravy, které v sobě samozřejmě zahrnovaly jednání s papežskou kurií o možnosti rezignace na kardinát a dispensu ke sňatku s blízkou příbuznou, trvaly několik měsíců, proto k oficiálnímu sdělení došlo až na začátku prosince.⁴³ Několik dní po uzavření míru

39 Ángel FERNÁNDEZ COLLADO, *La Catedral de Toledo en el siglo XVI: vida, arte y personas*, Toledo 1999, s. 253; HC III, s. 315.

40 „[...] y si bien su Alteça suplicó al señor Rey su tío se los diesse por su parecer, le respondió que hasta allí había sido por su menor edad tutor y curador suyo, pero que ya tenía más de veinte y cinco años y quería ver como gobernaba sus cosas [...]“ J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 6. Mezi členy arcivévodova dvora, které Campofrío vypočítává na s. 6–8, je jako sumiler de Corps jmenován Maximilián z Dietrichsteina, „que estava en Alemania sirviendo en la Camara al Emperador.“

41 García Loaysa y Girón (1534 Talavera de la Reina – 22. II. 1599 Alcalá de Henares) – k jeho osobě srov. José GOÑI GAZTAMBIDE, heslo *García de Loaysa Girón*, in: Q. Aldea Vaquero – T. Marín Martínez – J. Vives Gatell (dir.), *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento I, Madrid 1987, s. 432–438; Á. FERNÁNDEZ COLLADO, *Obispos de la provincia de Toledo (1500–2000)*, Toledo 2000, s. 76–77.

42 Itinerář popisuje velmi podrobně J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 8–81.

43 L. DUERLOO, *Dynasty and piety*, s. 52, s odkazy na příslušné prameny ve Vatikánském archivu.

s Francií ve Vervins na počátku května 1598⁴⁴ Filip II. podepsal závěrečný protokol o postoupení španělského Nizozemí jako samostatné a suverénní državy své dceři Isabele, a vytvořil tak na mapě Evropy nový polonezávislý stát.⁴⁵ Šlo o jeden z jeho posledních politických činů: Filip II. zemřel 13. září 1598 v Escorialu.

Intermezzo: klobouk bez hlavy putuje zpět do Říma

Albert se na ukončení své církevní kariéry připravoval: již na konci května 1598 obdaroval generála minoritského řádu, Bonaverturu Secusioho z Cantaligirone, který se s ním loučil po své mediátorské misi směřující k uzavření vervinského míru, bohatě zdobeným pontifikálem, který nechala zhotovit jeho matka k plánovanému biskupskému svěcení. V pondělí 13. července se v mariánské svatyni v Halle poprvé objevil na mši ve světském knížecím oděvu.⁴⁶ Krátce poté poslal svého sekretáře Juana de Frías k infantě Isabele, aby dostal pověření ujmout se vlastnictví Nizozemí. 29. srpna je datován oficiální Albertův rezignační dopis papeži,⁴⁷ ve kterém jej ujišťuje, že jeho zřeknutí se kardinálského klobouku je motivováno výhradně zájmy habsburského domu, pokojem ve státě a v celém křesťanstvu. Zřeknutí se kardinátu nebylo příliš častou záležitostí: Christoph Weber napočítal v období mezi lety 1500 až 1800 pouze dvanáct takovýchto rezignací, a takřka vždy se jednalo o členy vládnoucích dynastií.⁴⁸

44 K míru ve Vervins naposledy Jean-François LABOURDETTE – Jean-Pierre POUSSOU – Marie-Catherine VIGNAL (dir.), *Le traité de Vervins*, Paris 2000.

45 Srov. Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, III. Les événements, la politique et les hommes*, Paris 1990, s. 400–401; Geoffrey PARKER, *Filip II. Španělský král z rodu Habsburků. „Nejmocnější křesťanský vůdce“*, Praha 1998, s. 180.

46 J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 220: „Domingo a 12 de Julio deste Anno de 1598, después de comer, fué su Alteza a Nuestra Dama de Hau, dándose a entender, que yva a ver la villa de Vins. Y el lunes siguiente por la mañana salió a oyr missa a la capilla de Nuestra Señora con hábito y vestido seglar, a la soldatesca...“

47 Albert Klimentu VIII., 29. VIII. 1598 – Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, Fondo Borghese III, vol. 105abc, fol. 3, ed. F. CAEIRO, *O arquiúduque*, s. 546–547. J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 218, mluví i o rezignačním dopise pro kardinálské kolegium a o tom, že příslušné listiny vyhotovil on sám.

48 V uvedeném období byl Albertův případ třetí v pořadí, po Cesaru Borgiovi roku 1498 a Ferdinandu de' Medici roku 1587. Srov. Christoph WEBER, *Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M. – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1996, s. 74–75.

Nyní vstupuje na scénu znovu kardinálský klobouk, o jehož osudech mluví již několikrát citovaná zpráva⁴⁹ Juana Roca de Campofrío, který se v okolí arcivévody pohyboval již od roku 1592 a byl jeho důvěrným spolupracovníkem.⁵⁰ Podle jeho zprávy dne 20. června 1598 dorazil na bruselský dvůr besançonský arcibiskup Ferdinand de Longwy, řečený de Rye (1550–1636), který přijel arcivévodovi gratulovat k jeho povýšení na pána měst v burgundském hrabství. Během oficiální audience se dozvěděl i o tom, že chce poslat papeži zpět kardinálský klobouk, a nabídl se, že jej doručí. Albert jeho nabídku přijal a doplnil doprovod klobouku o svého komorního klerika Francisca de Acuña a nám již známého Campofría. 23. června se z Bruselu vypravil do Říma klobouk se slavnostním doprovodem. „Klobouk vezli ve schránce z karmínového sametu, na mule pokryté rouchem ze stejného sametu, a když vyjžděli z Bruselu, Jeho Výsost přikázal, aby tyto velvyslance a klobouk doprovázela notnou chvíli za hradby města veškerá šlechta.“⁵¹ Průvod se však musel zastavit v Besançonu, kde arcibiskup Longwy potřeboval ještě zařídit mnoho věcí, a tak se cesta klobouku protáhla.

49 Plný název zprávy zní: *Relación de la Jornada que Su Alteza del Archiduque Alberto hizo a Flandes en el año 1595, y de los subcessos que se ofrecieron en aquellos Estados el tiempo que los governo, particularmente en los que yo me halle que fueron hasta primero de mayo de 1621, hecha por el doctor Roco de Campo Frio capellán de Su Magestad y Vicario general del exercito.*

50 Juan Roco de Campofrío (8. VI. 1565, Alcántara – 16. IX. 1635, Alcántara) završil svá univerzitní studia v Salamance vstupem do benediktinského řádu, kněžským svěcením v roce 1581 a doktorátem z kanonického práva na univerzitě ve Valencii v roce 1592. Ihned poté vstoupil do služeb arcivévody Alberta, po ukončení jeho pobytu v Portugalsku se stal čestným dvorním kaplanem Filipa II. Spolu s Albertem odjel v roce 1595 do Nizozemí, kde byl generálním vojenským vikářem, vizitátorem špitálů a církevním soudcem arcivévodova dvora. S Albertem byli zhruba stejně staří, a proto si byli blízko. Díky tomu je jeho *Relación* skvělým ramenem pro naše období, sepsaným očitým a zasvěceným svědkem mnoha událostí. V roce 1601 se Campofrío navrátil do Španělska, kde se stal inkvizitorem v Granadě a vizitátorem univerzity v Salamance. Posléze se stal členem nejvyšší rady španělské inkvizice, v roce 1621 dokonce prezidentem finanční rady (*Consejo de Hacienda*). V roce 1624 se stal biskupem, nejprve se jednalo o diecézi Guadix, nakonec na konci roku přijal jmenování biskupem zamorským, byl vysvěcen v roce 1625, roku 1627 byl přeložen do diecéze Bajadoz a konečně roku 1632 se stal biskupem v Corii. V této funkci zemřel roku 1635, když pobýval ve své rodné Alcántare. – K jeho životopisu srov. především úvod k citované edici, připravený editorem Pedrem Rubiem Merinou; J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. IX–XL; Juan HERNÁNDEZ FRANCO, *Síntomas de decadencia y el 'Discurso' de Juan Roco Campofrío (c. 1625) sobre la reforma de los estatutos de limpieza*, *Hispanic Research Journal* 15, 2014, s. 477–491.

51 „Llevaran el capelo dentro de una caja de terciopelo carmesí, sobre una azémila cubierta con un paño de el mismo terciopelo, y quando salieron con él de Bruxellas, mandó su Alteza que fuesen acompañado los Embajadores, y al cappello toda la nobleça hasta un buen rato fuera de la villa.“ J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 218.

Součástí projevů papežské přízně Albertovi jako novému vládcí španělského Nizozemí byla i skutečnost, že si mohl vybrat, na čí hlavě „jeho“ klobouk spočine. Albert, který rezignoval i na post toledského arcibiskupa, navrhl za svého nástupce v kardinálátu dosavadního správce diecéze, Garcíu Loaysu. Filip II. svého blízkého spolupracovníka jmenoval arcibiskupem⁵² a požádal papeže o kanonické ustanovení.⁵³ Po papežském souhlasu⁵⁴ přijal z rukou nuncia Camilla Caetaniho biskupské svěcení: ceremonie se odehrála 16. srpna 1598 v Escorialu, a těžce nemocný Filip II. ji sledoval z lůžka (ložnice jeho apartmánu měla okno přímo do presbytáře escorialské baziliky sv. Vavřince). Záhy po konsekraci byl Loaysa přijat do Státní rady. Arcibiskup také udělil králi dne 1. září poslední pomazání, byl přítomen při jeho posledních chvílích ve dnech 12.–13. září a po panovníkově smrti vedl jeho pohřební obřady v Escorialu. Ještě v průběhu Filipovy agónie se mluvilo o kardinálském klobouku, který měl Loaysa „zdědit“ po arcivévodovi Albertovi na jeho výslovné přání.⁵⁵ Filip III. jej ovšem krátce po svém nástupu na trůn vykázal z paláce, podobně jako inkvizitora Pedra Portocarreru, prezidenta státní rady Rodriga Vázqueze de Arce, nebo dona Cristobala de Moura. Loaysa byl zřejmě příliš otevřený a přímý, jako vychovatel na výzvu Filipa II. dokonce napsal charakteristiku prince Filipa, v níž neskrýval ani jeho nedostatky.⁵⁶ Arcibiskup se uchýlil do Alcalá de Henares, kde zemřel již 22. února 1599, aniž stačil slavnostně vstoupit do své diecéze.

Právě tento palácový převrat iniciovaný Filipem III. zabránil tomu, aby klobouk spočinul na hlavě arcibiskupa Loaysy. Když klobouk s prelátským doprovodem dorazil do Říma, došla tam totiž také zpráva o smrti Filipa II. „a ze strany nového krále byla učiněna žádost, aby se řečenému Garcíovi de Loaysa v žádném

52 Své rozhodnutí sděluje Loaysovi dopisem plným úcty z 28. III. 1598, ed. Gil GONZÁLEZ DÁVILA, *Historia de la vida y hechos del inclito monarca, amado a santo D. Felipe Tercero*, ed. Bartholome ULLOA, *Monarquía de España, III*, Madrid 1771, s. 24–25. Gil González Dávila také vydává extrakty z Loaysovy odpovědi, Tamtéž, s. 25–26.

53 Loaysa to sděluje papeži a kardinálu-nepotovi dopisem z 10. IV. 1598. Papež Kliment VIII. jmenování potvrdil dne 8. července 1598 a v září 1598 vyslal s konfirmací a paliem zvláštního ablegáta. Srov. J. GOÑI, *García de Loaysa Girón*, s. 436.

54 Papežské jmenování se odehrálo v konzistoři 8. VII. 1598 – srov. Á. FERNÁNDEZ COLLADO, *Obispos*, s. 76–77.

55 O výslovném Albertově přání mluví J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 218. Nuncius prý o tom napsal kardinálu-nepotovi do Říma, ale dostalo se mu odpovědi, že papež za stávajících podmínek neplánuje kardinálskou kreaci. J. GOÑI, *García de Loaysa Girón*, s. 436.

56 Loaysa Filipu II., Escorial 20. X. 1596 – Biblioteca Nacional de España, Madrid (dále BNE), Ms. 2341, fol. 985–995. Ed. G. GONZÁLEZ DÁVILA, *Historia*, s. 20–22.

případě nedával kardinálský klobouk, i když o to žádal arcivévoda.⁵⁷ Papež proto vyzval arcivévodu Alberta, aby navrhl jinou osobu, „a Jeho Výsost o něj požádal pro bratra svého nejvyššího komořího Maxmiliána z Dietrichsteina, jemuž byl nakonec dán“.⁵⁸ Campofrío mluví také o důvodech tohoto veta Filipa III. V Římě a na bruselském dvoře se prý mluvilo buď o tom, že za ním stojí nový královský *privado*, hrabě Lerma, jiní říkali, že se v papírech po Filipu II. našly dopisy, které nemluvily dobře o jeho následníkovi, a všichni se shodovali na tom, že Loaysa byl příliš ambiciózní, a tak se Filipu III. znelíbil. Tento Campofríoův rozbor tak naprosto odpovídá i tomu, jak se na změnu blízkých spolupracovníků krále dívá i soudobá historiografie.

Poslední etapa cesty: z Říma na Moravu

V každém případě, někdy na podzim roku 1598 padlo rozhodnutí, že Albertův klobouk spočine na hlavě mladého Františka Dietrichsteina, v té době papežského komořího a probošta litoměřického, který před nedávnem přijal kněžské svěcení a pobýval na papežském dvoře ve Ferrare.⁵⁹ Současně probíhala již mnohokrát v literatuře zmíněná jednání o obsazení dvou biskupství v českých zemích, vratislavského a olomouckého, kde byl právě Dietrichstein žhavým pretendentem. Ve stejné době do Ferrary dorazil i arcivévoda Albert, který z Bruselu odjel ještě na příkaz Filipa II. dne 14. září 1598;⁶⁰ ve správě země jej na chvíli vystřídal kardinál Ondřej Habsburský, jemuž jako sekretář sloužil Roco de Campofrío. Albert jel do Ferrary přes Čechy, kde v Poděbradech navštívil Rudolfa II. a na cestě do Itálie

57 „...quando llegaron a Roma avía acavado su Santidad de recibir aviso de la muerte del señor Rey Philipo, y por parte del nuevo Rey, se le avía decho instançia, que en ninguna manera se diesse el capello al dicho Garçia de Loaysa, aunque el Archiduque lo pidiesse...“ J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 218.

58 „...Y su Alteza le pidió para un hermano de su camarero mayor Maximiliano Diatrístán, a quien su Alteza se le dió luego.“ J. R. de CAMPOFRÍO, *España en Flandes*, s. 218–219.

59 K Dietrichsteinovi v letech 1598–1599, srov. především T. PARMA, *František kardinál*, s. 75–90.

60 Jeho cesta i doprovod jsou podrobně popsány v rukopise *Mémoire de ce qu'a passé au voyage de la Reyne et de l'archiduc Albert depuis son partement des Pays bas pour Espagne et des choses succedées aux sejour et retour de leurs Alteses Serenissimes, mesmes aux entrées faictes en leurs pays et estats, le tout recueillé par Messire Giles du Faing, chevalier de la Crouuée, gentilhomme de la maison et du conseil de feu de glorieuse memoire Philippe Second de ce nom roy des Espaignes etc. et gentilhomme de la bouche de leurs Altezes Serenissimes et de leur Conseil aux provinces, pays, duché de Luxembourg et contée de Chiny*. Bibliothèque royale de Belgique – Koninklijke Bibliotheek van België, Bruxelles (dále KBR), Ms. 18433–34.

vyzvedl i budoucí španělskou královnu Markétu Habsburskou (ze štýrské linie) a její matku Marii Annu Bavorskou. V Albertově doprovodu se nacházel i Maxmilián z Dietrichsteina, jenž se pak ve Ferrare potkal se svým bratrem Františkem. Do Ferrary Habsburkové dorazili 13. listopadu, byli přijati papežem, který o dva dny později slavil dvojí svatbu, tedy sňatek španělského krále Filipa III. s Markétou a arcivévody Albrechta s infantou Isabellou Klárou Eugenií. Filip III. a jeho sestra Isabel byli zastupováni. Papežovu latinskou alokuci k Markétě překládal do němčiny František z Dietrichsteina,⁶¹ který se zřejmě i jinak dostal do kontaktu s Albertem a s novou španělskou královnou. Arcivévoda s královnou následně odjeli přes Milán do Španělska, kde se setkali se svými manželskými protějšky a ve Valencii se ve druhé polovině dubna 1599 odehrály slavnosti validace a konzumace obou manželství.

Vraťme se však ke kardinálskému klobouku, který od podzimu 1598 čekal na hlavu, na níž by spočinul. V době ferrarských svateb o ní bylo již rozhodnuto, a Dietrichstein o své budoucí kreaci pravděpodobně dobře věděl. Výklad oslavného spisu *Res gestae gentis Dietrichsteinianae* o předpovědi kardinála Baronia nebo o tom, jak během konzistoře 3. března 1599 sloužil mši a dal se hledat, aby mu mohlo být sděleno, že byl jmenován kardinálem,⁶² je nutno chápat jako *topos* oslavného životopisu jednoho z nejvýznamnějších členů rodu, jímž rodové dějiny pro autora vrcholí. Klobouky byly novým kardinálům, jichž bylo třináct (tři z nich ovšem nebyli v Římě), předány ve veřejné konzistoři v sobotu 6. března. Tam našel po několika měsících svoji hlavu i Albertův klobouk.⁶³ Dietrichstein byl následně dne 26. května 1599 zvolen olomouckým biskupem, ale ještě nějakou dobu zůstával na papežském dvoře.

61 Srov. *Relacion de los casamientos de la Reyna doña Margarita nuestra señora, e Infanta doña Ysabel Clara Eugenia de Austria y recebimientos que se hizieron en Ferrara, por el mes de Nouiembre del año de 1598 y de todo lo demás que allí pasó. Embiada por el Duque de Sesa Embaxador de Roma, a su Agente Iuan Diez de Valdiuielso, jurado de Granada. Con licencia impressa en Granada, en casa de Sebastian de Mena. Este presente Año de 1599.* Starý tisk uložený v BNE, sign. VE/1255/28; k tomu Jenaro ALENDA Y MIRA, *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España*, Madrid 1903, I, n° 390 na s. 116.

62 Srov. T. PARMA, *František kardinál*, s. 84, 86.

63 Scéna předání kardinálského klobouku Dietrichsteinovi byla centrálním motivem výzdoby sálu předků na mikulovském zámku, jejím autorem byl Antonín Josef Prenner, pracující na zakázku knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina jako jeho umělecký poradce. V důsledku zničení mikulovského zámku na sklonku druhé světové války ji známe pouze díky sérii litografických reprodukcí Roberta Theera, vyšlých jako album ve Vídni roku 1844 pod názvem *Familien Portraite und historische Bilder aus dem fürstliche Dietrichstein'schen Haus*.

Spolu s kardinálem sdílel jeho osudy i klobouk. Během první z jeho legací, která se odehrála v Miláně v červenci roku 1599,⁶⁴ galero použito nebylo.⁶⁵ Kardinál-legát Dietrichstein měl v jejím průběhu předat posvěcenou růži, posvěcený meč a baret infantě Isabele Kláře Eugenii a arcivévodovi Albertovi, kteří po oslavě své svatby ve Španělsku cestovali přes Itálii do Nizozemí, aby se společně ujali vlády. Dietrichsteinovu povolnost vůči nátlaku milánského guvernéra Juana Fernándeze de Velasco, jenž mu chtěl zabránit v použití baldachýnu, můžeme dobře vysvětlit právě skutečností, že za svou kardinálskou hodnost vděčil právě arcivévodovi Albertovi. Ještě po letech, když ovdovělé infantě do Bruselu bude sdělovat získání titulu říšského knížete pro sebe a svého synovce Maxmiliána, zmíní svou legaci i skutečnost, že nosí Albertův klobouk.⁶⁶ V době legace od udělení klobouku uplynulo několik měsíců, Dietrichstein zřejmě nechtěl celou záležitost protahovat a zdržovat cestu vladařského páru ceremoniálními rozmíškami. V případě milánské legace ovšem vstoupil na velmi tenký led vztahů mezi státem a církví a neodkázal zabránit tomu, aby se pod ním tento led neprolomil. Z církevního hlediska byl příliš poddajný a poškodil církevní nároky na samostatnou jurisdikci a nezávislost na státu.

Krátce po skončení legace, dne 8. září 1599, byl Dietrichstein vysvěcen papežem Klimentem VIII. v Římě na biskupa a vydal se na cestu domů. Slavnostní vstup do olomoucké diecéze se kvůli morové epidemii v biskupském sídelním městě odehrál v Brně. Snad byl klobouk použit při této příležitosti, brněnský kronikář Georg Ludwig mluví pouze o přijetí v procesí duchovními, kdy Dietrichstein jel na bílém koni ve svém kardinálském oděvu.⁶⁷ Již jsme zmínili skutečnost, že

64 Pro její podrobný rozbor viz T. PARMA, *František kardinál*, s. 95–107. Popis legace je možno zpřesnit prostřednictvím rozboru dalších pramenů, např. BNE, Mss. 993, který je nadepsán *Documentos sobre diferencias entre la jurisdicción eclesiástica y la real en Milán*, a který obsahuje korespondenci mezi Dietrichsteinem a milánským guvernérem Velazcem, a již citovaný starý tisk BNE, sign. VE/1255/28 týkající se popisu habsburských svateb. K popisu cesty Alberty a Isabely lze použít podrobné údaje rukopisu KBR, Ms. 18433–34.

65 Také vyobrazení Dietrichsteinovy legace v sálu předků mikulovského zámku jej při slavnostním vjezdu do Milána zobrazovalo na koni, v rochetě a s biretem na hlavě, což odpovídá popisu pramenů.

66 „El reconocimiento que mi hermano Maximiliano y mi sobrino entrambos criados de V. A. Ser.ma (y en particular yo que alcanze el capelo del Ser.mo señor Archiduque Alberto mi señor, que esta en cielo, y haver sido legado a V. A.) tenemos a la casa real de V. A. Ser.ma...” František kardinál Dietrichstein arcivévodkyni Isabele Kláře Eugenii, Mikulov 7. X. 1624; Archives générales du Royaume, Bruxelles (dále AGR), fond Secrétairerie d'État allemande, N. 411, fol. 356r–357v (originál; zvýrazněno autorem).

67 „Den 17. Octobris ist fürstl. Genaden Cardinal und Bischof von Olmütz, Herr Frantz von Dietrichstein zwischen 2 und 3 Uhr zum Renner thor einkumen, von den geistlichen der ganzen Clerisei in der procession empfangen worden, alle glockhen geleüt und in sanct Petters Kirchen,

kardinálský klobouk byl používán takřka výlučně při slavnostních kavalkádách kardinálů, v případě Dietrichsteina můžeme uvažovat pouze o slavnostních vjezdech do měst při mimořádných příležitostech, k nimž by mohly patřit například zemské sněmy, sjezdy a soudy, nebo další kardinálovy legace, účast na korunovacích nebo oficiálních oslavách, jako bylo například přijetí uherské královny a infanty Marie Anny v Janově roku 1630.⁶⁸

Nevíme ani, jakou roli sehrál kardinálský klobouk během pohřbu kardinála Dietrichsteina. Podle zvyklostí popsaných Moronim, které v zásadě opakuje ještě kardinálský ceremoniál z roku 1943,⁶⁹ je galero kladeno bez štrápců na úmrtní ložě v domě kardinála. Po přenesení do kostela, kde se pohřeb odehrává, je umístěno se štrápci do nohou kardinálovy rakve a po skončení pohřbu je zavěšováno nad hrob zesnulého. Kardinál Dietrichstein zemřel 19. září 1636 v Brně, jeho tělo bylo převezeno do Olomouce až na sklonku ledna 1637: 29. ledna se konaly slavné pohřební obřady. Popis pohřbu, který máme k dispozici, je velmi stručný a nezabíhá do detailů,⁷⁰ takže se o klobouku nic nedovídáme. V každém případě se nedochoval do našich dnů. Za své mohl vzít již krátce po kardinálově pohřbu, během pohnutých osmi let švédské okupace Olomouce.⁷¹ Paulinus Zaczkowicz, olomoucký minoritský kvardián, píše ve své kronice, že cenné látky, nábytek, šatstvo a paramenta uložené v kostelích, pokud se jich nezmocnili vojáci, za mnoho nestály, protože ve

das Te Deum laudamus gesungen, in seinem Cardinaln ornat auf einem weißen Roß eingeriten...“ Peter CHLUMECKÝ (ed.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1859, s. 48. Srov. i Ludmila SULITKOVÁ – Jana ŠKOPOVÁ, *Dosud nedotované záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603)*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 40, 1993, s. 143–159.

68 Pro základní přehled legací a ceremoniálních funkcí kardinála Dietrichsteina, prameny a literaturu k nim, viz T. PARMA, *František kardinál*, s. 173–185.

69 Sacra Congregazione ceremoniale, *Norme ceremoniali per gli Eminentissimi Signori Cardinali*, Città del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana 1943, pro pohřeb s. 25–27.

70 Jde o pasáž z dopisu piaristy Spinoly zakladateli řádu sv. Josefu Kalasanskému, datovaný z Olomouce 29. I. 1637. Pro citaci edice a překlad příslušného passu srov. T. PARMA, *František kardinál*, s. 407. K Dietrichsteinovu pohřbu srov. naposledy Miloš KOUŘIL, *Pohřeb a hrob Františka kardinála Ditrichštejna*, in: Emil Kordiovský – Miroslav Svoboda (reds.), *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba. XXIX. Mikulovské sympozium 11.–12. října 2006, Brno 2007*, s. 179–183 (tam i starší literatura) a Miloslav POJSL, *Olomoučtí biskupové a arcibiskupové a jejich pohřební místa*, Uherské Hradiště 2013, s. 158–165. K problematice kardinálových závětí T. PARMA, *Commendants corpus nostrum exanime terrae... Biskupské testamenty kardinála Dietrichsteina a jeho pohřeb v olomoucké katedrále*, *Studia theologica* 17, 2015, č. 2, s. 203–220. Dostupné on-line: doi 10.5507/sth.2015.021 (ověřeno 29. 5. 2017).

71 Ke švédské okupaci města Olomouce srov. naposledy Antonín KALOUS (red.), *The Transformation of Confessional Cultures in a Central European City: Olomouc, 1400–1750*, Roma 2015, s. 115–120.

stejných prostorách ukryvali Švédové munici a střelný prach. Všechny věci v sakristiích silně páchly, takže celebrující kněz až trpěl nevolností.⁷² Vzhledem k tomu, že o kardinálském galeru se nikdo nezmiňuje, zřejmě bylo nějakým způsobem zničeno právě v této době. Pokud by se náhodou zachovalo, mohlo sledovat osudy tělesných pozůstatků svého nositele: na sklonku 18. století byly uloženy do společné jámy na tehdejším veřejném olomouckém hřbitově, nad nímž se nyní v současné době nachází posunovací nádraží.⁷³

Závěrem

Cesty kardinálského klobouku, sledované v průběhu takřka šedesáti let, tedy skončily nepříliš slavně. Jeho osudy nám však umožňují zamyslet se nad důvody, které nakonec vedly k tomu, že spočinul na hlavě kardinála Dietrichsteina. Výzkumy posledních desetiletí týkající papežského dvora a jeho protagonistů, mezi něž kardinálové doslova eminentním způsobem náleží,⁷⁴ se zabývaly i systematizací důvodů, díky nimž se klerik na závěr své duchovní kariéry mohl stát kardinálem. Základním rozlišením je rozdíl mezi kardinály korunními (jmenovanými na intervenci katolických panovníků) a kardinály kuriálními, kreovanými „přímo“ papežem. Christoph Weber⁷⁵ u kardinálů z kurie v raném novověku mluví o různých možnostech získání kardinálského klobouku: lze jej získat jako svatební dar v rámci komplexní papežské politiky rodových aliancí, nebo jako dědictví v případě kardinálských a papežských

72 „Mobilia, casulae et paramenta maxime in templis derelictis licet intacta non valebant multum, eo quod maxime in quibusdam ecclesiis munitionem Suecus servavit: globos, pulveres, carbones, sulphur, vel fassinas. Omnis mobilis sacristiae contraxit odorem similem, et non absque nausea in talibus sacerdos celebrare potuit; purgavimus saepius, thurificavimus, non iuvabat.“ Beda DUDÍK (ed.), *Chronik des Minoriten-Guardians des St. Jakobs-Kloster in Olmütz, P. Paulinus Zackowic über die Schwedenherrschaft in Olmütz vom 1642 bis 1650*, Archiv für österreichische Geschichte 62, 1881, s. 574.

73 K lokalizaci hřbitova viz Václav BURIAN, *Osudy tělesných pozůstatků olomouckého biskupa Františka kardinála z Ditrichštejna*, *Vlastivědný věstník moravský* 44, 1992, s. 330–343.

74 Rozsah této studie přesahuje výčet studií, které se této problematiky týkají z nejrůznějších hledisek. Můžeme pouze odkázat na rozsáhlé dílo několika badatelů v této oblasti: Maria Antonietta Visceglia, Irene Fosi, Antonio Menniti Ippolito, Christoph Weber, Günther Wassilowsky, Peter Partner, Patricia Waddy, Moritz Trebeljahr, Gigliola Fragnito, Alessandra Anselmi, Agostino Paravicini-Bagliani, David Sanderson Chambers, Lucinda Byatt, Marco Pellegrini, Georg Lutz, a mnoho dalších. Pro základní přehled bádání o kardinálském kolegiu viz T. PARMA, *František kardinál*, s. 19–149.

75 Ch. WEBER, *Senatus Divinus*.

potomků a příbuzných, popřípadě prostřednictvím tzv. vrácení klobouku (*restituere il cappello*; papež po svém zvolení „vrací“ klobouk do rodiny papeže, který jej původně kreoval kardinálem), jako poděkování za věrné služby nebo mimořádné zásluhy (např. u vynikajících teologů a kanonistů či papežských diplomatů), je možné klobouk zakoupit, nejčastěji nepřímou cestou, že si klerik zakoupí vysoký kuriální úřad, který je východiskem pro kardinálskou promoci, s čímž souvisí fenomén, který bychom mohli nazvat úřední postup v římské kurii, nebo i díky tomu, že papež potřebuje posílit „svou“ frakci v kardinálském kolegiu.

Tato snaha o klasifikaci ovšem naráží na faktor náhody, což je obzvlášť patrné v Dietrichsteinově případě, kdy se jeden konkrétní purpurový klobouk dostal do neplánovaných zauzlení několika politicko-církevních událostí, které podmínily jeho putování. František z Dietrichsteina měl zcela jistě předpoklady k zářné církevní kariéře: předpoklady rodové (spřízněnost s habsburským rodem z otcovy i matčiny strany, příbuznost s mnoha církevními hodnostáři zejména ze strany mateřské), předpoklady osobnostní (mimořádná inteligence a společenský úspěch), obstojnou, byť ne příliš brilantní filosofickou a teologickou formaci, duchovní předpoklady, přízeň členů a členek panovnického rodu Habsburků danou i politickou kariérou svého otce, zjevné sympatie papeže Klimenta VIII. dané i skutečností, že se na jeho dvoře pohyboval dostatečně dlouho, svou roli sehrála i papežská podpora rekatolizace střední Evropy. Sledování osudů kardinálského klobouku nám však ukázalo, že se na nich podílelo i mnoho faktorů, které by se daly označit za náhodné. Bylo tomu tak již v případě arcivévody Alberta:⁷⁶ dlouhověkost kardinála Quirogy tak dlouho bránila jeho nástupu na toledský arcibiskupský stolec, že jeho vysvěcení na kněze a biskupa (a tím i definitivě jeho církevní kariéry) mohla zabránit mateřská péče, která chtěla dát vybilít kostel, v němž se mělo svěcení odehrát, spolu se smrtí staršího bratra. Poté, co Albert na kardinalát kvůli dynastickému sňatku rezignoval, série náhod pokračuje. Zdržení besançonského arcibiskupa Longwyho v jeho diecézi vedlo k tomu, že do Říma dorazil v době, kdy se nemohl splnit záměr Filipa II. ohledně kreace nového toledského arcibiskupa Loaysy. Albertova volba Dietrichsteina navíc určitě vycházela i ze skutečnosti, že v habsburské rodině zrovna nebyl vhodný pretendent klobouku a že by asi stejně nebylo vhodné „ponechat“ jej v rodině. Svou roli sehrála i volba olomouckého biskupa, tak pracně směřovaná ze strany kurie i císařského dvora na Dietrichsteinovu osobu, protože druhý z vhodných kandidátů, Maxmilián z Pernštejna, zemřel v Římě v průběhu svého studia.

⁷⁶ Srov. L. DUERLOO, *Dynasty and piety*, s. 56.

Kardinálský purpur Františka z Dietrichsteina, který zcela jistě ovlivnil jeho postavení na vídeňském dvoře i na samotné Moravě, je tedy výsledkem celé řady osobnostních předpokladů, které se šťastně potkaly se souhrou náhodných událostí evropské politiky. Možná, že rozbor tohoto konkrétního případu a osudů jednoho kardinálského klobouku může ukázat cestu ke kvantitativně náročné podrobné analýze všech kardinálských kariér raného novověku, které by dosavadní klasifikaci zpřesnily a ukázaly její limity.⁷⁷

⁷⁷ Tato studie vznikla v rámci grantu č. P405/12/0388 *Informační a komunikační strategie kardinála Dietrichsteina v 1. polovině 17. století. Evropská informační síť ve službách země a diecéze*, uděleném GA ČR, které tímto autor děkuje za podporu. Pro zpracování této studie byly využity poznatky, získané v rámci stipendijního pobytu v Českém historickém ústavu v Římě.

The Travels of One Cardinal's Hat. Beginnings and Prerequisites for the Ecclesiastical Career of Franz Cardinal von Dietrichstein

TOMÁŠ PARMA

This article deals with the history of one particular Cardinal's hat, whose journeys and fortunes intermingle with many aspects of European politics and ecclesiastical life. The main source for its travails are the notes of a direct witness of these events, Juan Roco de Campofrío. In 1577, the privilege of wearing this hat (galero) was granted to Archduke Albrecht, son of the Emperor Maximilian II by Pope Gregory XIII and it was sent to him in Spain, where he resided at the Court of Philip II. In addition, the Spanish King wished to appoint him the Archbishop of Toledo but due to his youth this appointment was postponed. It only occurred after the death of Cardinal Quiroga in 1594. As a matter of coincidences, Albrecht did not accept a higher ordination and he was consequently able to relinquish the galero in 1598. The biretta journeyed from Madrid to Brussels, and from there Albrecht sent it, accompanied by the Archbishop of Besançon and two other prelates back to Rome. Pope Clement VIII allowed the Archduke to decide on whose head the galero were to rest. Albrecht chose García Loaysa de Girón as his successor in the office of the Toledo Archbishopric, but the new Spanish King Philip III rejected his nomination. Thus, the galero finally came to rest on the head of Franz Seraph von Dietrichstein, and travelled with him to Moravia, where this young man became Bishop of Olomouc. His fortunes were also shared by his Cardinal's galero which was used only exceptionally, during ceremonial entrances and processions. In the end it was probably also used during the Cardinal's funeral at the beginning of the year 1637, following which any traces of it disappear. It was probably destroyed during the course of the Thirty Years' War.

The aim of this article is to point out the reasons which lead to the appointment of Franz Seraph von Dietrichstein as Cardinal: apart from his origins (from his mother Margarita de Cardona he descended from a family of Spanish grandees, on the paternal line he was a grandson of the illegitimate daughter of Emperor Maximilian I), his talents and education, a significant role was also played by several coincidences, which became historical factors in this case. The same was true in the case of the Archduke Albrecht: firstly, the longevity of Cardinal

Quiroga, which for so long prevented his accession to the Toledo Archbishopric; secondly that his ordination as priest and bishop might have been prevented by his mother's devotion, as she wanted to have the church, in which the ordination was to take place, whitewashed; a final coincidence was the death of his elder brother. Once Albrecht resigned his cardinalate due to a dynastic marriage, the series of coincidences continued. The delay of Claude de Longwy, Archbishop of Besançon in his diocese meant that he only arrived to Rome at a time when Philip II's intention regarding the appointment of Loyasa as the new Toledo Archbishop could not be fulfilled. Albrecht's choice of Dietrichstein was most likely influenced by the fact that there was not a suitable pretender for the galero in the House of Habsburg. In addition, it would not have been very appropriate to „keep“ it in the Family. A certain role was also played by the very choice of Bishop of Olomouc as the Papal Curia and the Imperial Court laboriously turned towards the person of Dietrichstein, because a second of the suitable candidates, Maximilian of Pernstein, died in Rome during his studies. An analysis of the particular case and fortunes of one Cardinal's hat can point the way to a comprehensive and quantitatively taxing analysis of all the careers of Cardinals in the Early Modern Age, which would make the current classification of cardinalate appointments (especially in the works of Christopher Weber) more precise.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Kodym's Newspaper and the Creation of a Rural Public Sphere in Bohemia

YUKO KIRYU

YUKO KIRYU: Kodym's Newspaper and the Creation of a Rural Public Sphere in Bohemia

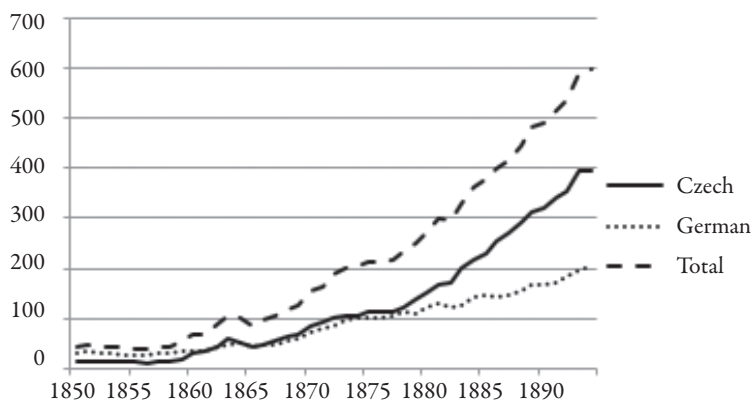
The development of civil society has been one of the major aspects in Czech historiography. Nonetheless, we still know relatively little about how this process took place in rural Bohemia, as so far, studies have focused primarily on the urban milieu. This paper aims to examine the *Agricultural Newspaper* under the editor Filip Stanislav Kodym (1852–1861). This periodical was published as part of the activities directed at enlightening the rural inhabitants after the abolition of serfdom in 1848–1849 and successfully penetrated the rural population. Analysing the *Agricultural Newspaper*, this paper tries to demonstrate the genesis of a public sphere in rural Bohemia following the abolition of serfdom.

Key words: Bohemia, 19th century, public sphere, civil society, newspaper

Alfons Štátný, one of the leaders of the agrarian movement in the second half of the 19th century, said in 1870, 'Journals and associations are two powerful levers of the new age to realise ideas'.¹ After the abolition of hereditary subjection (*Erbuntertänigkeit*) in 1848–1849, the Bohemian villages underwent significant social, economic, and political changes, as the rise of the agrarian movement

symbolically shows. Štátný's words noted above indicate the growing importance of publications for rural Bohemian society under the new circumstances. In fact, not only the number of periodical publications in Bohemia as a whole but also that of agricultural periodicals in particular increased in the second half of the 19th century (See Tables 1 and 2).²

Table 1. Numbers of Periodicals in Bohemia, 1850–1895

František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha 1930, Příloha X; F. ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*, Praha 1936, s. 268.

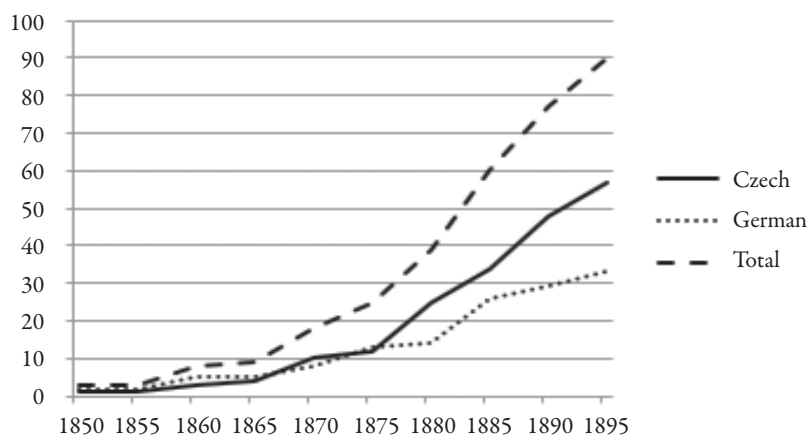
Much has been written about the impact of the spread of printed media. Habermas's *The Structural Transformation of the Public Sphere* is one of the pioneering and most influential works on this subject. It demonstrated that the spread of books and journals affected not only the way information was distributed but also the political, social, and cultural practices of the people and facilitated the emergence of a civic public sphere.³ Another influential study, Anderson's *Imagined Communities*, argued that the development and penetration of publications was a major driving force for the construction of a nation and exerted a measurable

1 Jaroslav KABEŠ, *Počátky hospodářských spolků v Čechách*, *Časopis pro dějiny venkova* (hereafter ČDV) 1936, s. 136.

2 On the periodicals published in Bohemia during the second half of the 19th century, see František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha 1930; F. ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*, Praha 1936; Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. VIII/2, Wien 2006.

3 Jürgen HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Frankfurt/M. 1962 (Neuaufgabe 1990).

Table 2. Numbers of Agricultural Periodicals in Bohemia, 1850–1895

F. ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách*; F. ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva*.

impact on studies of nationalism.⁴ Historians gave their attention also to the publications' influence on rural society, even though there are not many studies on this subject. Himka, Stauter-Halsted and Struve depicted the development of the national movements in the Galician villages during the 19th century as a process of creating a public sphere through the publications, reading or agricultural circles as well as the local, self-governing institutions.⁵

These studies indicate that during the second half of the 19th century, the growing circulation of periodicals facilitated the transformation of people's practices as well as the process of creating a public sphere in rural Bohemian society. Nevertheless, very little research has been done on this subject, although in Czech historiography, civil society (*občanská společnost*) had already been a key concept for a long time⁶ and the widespread influence of printed media had not been

⁴ Benedict ANDERSON, *Imagined Communities*, London 1983.

⁵ John-Paul HIMKA, *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*, Basingstoke 1988; Keely STAUTER-HALSTED, *The Nation in the Village: The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848–1914*, Ithaca – London 2001; Kai STRUVE, *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2005.

⁶ Rudolf KUČERA, *Občanská společnost. Koncept a jeho historizace*, Dějiny-Teorie-Kritika 2007, č. 2, s. 219. As Kučera's article shows, quite a number of studies have been devoted to analysing the history of 19th century Bohemia from the perspective of building civil society, for which Otto

overlooked, as Hroch's works demonstrate.⁷ The few articles on the agricultural publications only give an overview of their development or concentrate on the biographies of their editors.⁸ An examination of how the publications spread and how they affected people's practices in creating a public sphere in rural Bohemian society will contribute to clarifying the process of its nationalisation and politicisation from a socio-cultural perspective;⁹ it will also enable its changes to be considered from the perspective of building civil society.

This paper aims to analyse the *Agricultural Newspaper* (*Hospodářské Noviny*) in the period under Filip Stanislav Kodým's editorship (1852–1862) to demonstrate how the *Agricultural Newspaper* affected people's practices and the process of creating a rural public sphere.

The revolution in 1848–1849 was a significant turning point for the development of rural Bohemian society. It not only abolished the corvée, which had constituted a burden for the peasantry's farming, but also emancipated them from the status of being subject (*poddaný*, *Untertan*). Consequently, it also created a shift in the attempts to educate them, which had begun during the second half of the 18th century. Therefore, it is reasonable to regard the 1850s, the decade following the revolution and the main period of examination in this paper, as a key period that formed a basis for the development of rural Bohemian society during the second half of the 19th century, even though social activities, such as publishing and

Urban's pioneering work had offered a significant theoretical starting point. Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 1978 (2003). However, most of them have focused on urban milieus and very little attention has been paid to rural milieus. Šouša's work offers an overview of the studies on rural Bohemian society. Jiří ŠOUŠA, *Ke zpracování zemědělských dějin let 1848–1918*, in: *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 1993, s. 183–195.

7 Miroslav HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press 1985; M. HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

8 F. H. ZEMLICZKA – Anton ČERVENÝ, *Die landwirtschaftliche Literatur*, in: *Beiträge zur Geschichte der Landescultur des Königreiches Böhmen im Jahrhunderte 1791–1891*, Prag 1891, S. 77–83; František OBRTEL, *Po stopách novin na našem venkově od dob probuzení*, Praha 1922; Karel BEDNAŘÍK – Věra HAVELKOVÁ, *Časopisy a kalendáře vydávané Vlastenecko-hospodářskou společností v Praze*, Praha 1977; František LOM, *Vývoj a význam zemědělského tisku*, in: *Vědecké práce zemědělského muzea*, 1985, s. 7–34.

9 Especially after the Second World War, studies on rural Bohemian society and agriculture centred on analysis from a socio-economic viewpoint. J. ŠOUŠA, *Ke zpracování zemědělských dějin*, s. 183–195.

founding associations, were, under Neo-absolutism, put under the strict supervision of the authorities.¹⁰

The *Agricultural Newspaper* began to be published in 1851 as part of the activities directed at enlightening the rural inhabitants newly liberated from hereditary subjection. Moreover, under the editor – Kodým – it became one of the major Czech media as we shall see. The *Agricultural Newspaper* has been often referred to as the first specialised agricultural periodical in Czech and its contribution to the spread of progressive farming methods has been acknowledged.¹¹ This periodical, however, should not be regarded as a mere means of conveying new agricultural knowledge. Kutnar insightfully gave great attention to the significance awarded to letters sent in by readers under Kodým's editorship. In addition, he argued that Kodým's success in gathering numerous 'progressive' rural inhabitants around the *Agricultural Newspaper* through their correspondence was one of his major achievements.¹² Kutnar's argument will provide a useful starting point to analyse the *Agricultural Newspaper*, not merely as a means of conveying information, but as a space for interaction between its editor and its readers.¹³ Examining their

10 On the importance of the 1850s for the further development of the Bohemian society, see O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 41–45, 315–319.

11 Edvard REICH, *Literární a buditecká práce MUDr. Filipa Stanislava Kodýma a jeho metody šíření zemědělského pokroku*, Věstník Československé akademie zemědělské XI/10, 1935, s. 677; F. LOM, *Vývoj a význam zemědělského tisku*, s. 16.

12 František KUTNAR, *Pokroková generace rolnictva z doby po zrušení poddanství*, in: *Sociologie a historie zemědělství 1966*, s. 40. Kutnar published studies such as *František Jan Vavák* (Praha 1941), *Sociálně myšlenková tvárnost obrozeneckého lidu* (Praha 1948) or *Cesta selského lidu k svobodě* (Praha 1948) and made a great contribution to the historical study of common people. Besides the above mentioned article he wrote some articles about the social, political, and cultural situations of rural Bohemian society during the 1850s. F. KUTNAR, *Sociální neklid zemědělského obyvatelstva v Čechách za Bachova absolutismu*, Sborník historický 17, 1970, s. 31–65; F. KUTNAR, *Pokusy o sociálně politickou aktivitu rolnictva v Čechách za Bachova absolutismu*, Sborník historický 18, 1971, s. 71–84; F. KUTNAR, *Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství*, Vědecké práce zemědělského muzea 21, 1981, s. 161–185.

13 In the *Agricultural Newspaper*, there also exists a detailed study by Nouzovský. However, he focused on Kodým's biography and the new agricultural knowledge that the journal tried to diffuse among the rural inhabitants. Milan NOUZOVSKÝ, *Hospodářské noviny za redakce Filipa Stanislava Kodýma*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1972. In a recent study, Magdalena Pokorná pointed out that the *Agricultural Newspaper* had also covered topics other than agricultural production, including desirable behaviour in the family, municipal management, and the importance of reading; these topics acted not only as a means of economic improvement but also as a form of cultivating civic understanding among the rural inhabitants. By analysing the journal from the perspective of creating civil society, she made a valuable contribution to the research in this area. Magdalena POKORNÁ, *Kodýmovy Hospodářské*

interaction will help shed light on the transformation of people's practices and the process of creating a sphere for public discussion in the middle of the 19th century.

Focusing on this interaction, this paper tries to analyse the *Agricultural Newspaper* and to clarify the transformation of the Bohemian rural society following the abolition of hereditary subjection in relation to the spread of publications.

Chapter 1: Enlightening the Rural Inhabitants and the Agricultural Newspaper

This chapter is devoted to outlining the background to the publication of the *Agricultural Newspaper*.

The *Agricultural Newspaper* was first published as part of the activities directed at enlightening the rural inhabitants following the abolition of hereditary subjection. However, this was not the first attempt to educate them as that had already become an important agenda during the second half of the 18th century, the 'Age of Enlightenment'. On the one hand, the Theresian regime that began to view the peasantry as 'the most numerous class of the State's citizens (*Staatsbürger*) and the foundation as well as greatest strength of the state'¹⁴ came to acknowledge the need for their education.¹⁵ Thus, the regime issued the General School Ordinance in 1774 and started to establish the elementary education system.¹⁶ On the other hand, the patriots (*vlastenci*) in Bohemia who began academic and cultural activities for the fatherland (*vlast*) around the 1770s¹⁷ regarded education of the common people, such as the peasants and artisans, as necessary for the prosperity of the fatherland. Therefore they began to publish periodicals and books for their education in Czech.¹⁸

These attempts at providing them with secular knowledge and improving their living standards were groundbreaking and must have surely contributed to

noviny. Publikační možnosti a limity v polovině 19. století, in: Jan Randák – Petr Koura (vyd.), *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 44–74.

14 Karl GRÜNBERG, *Die Grundentlastung*, in: *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898*, Bd. I, Wien 1899, S. 11.

15 Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, Bd. III, Wien 1984, S. 76.

16 On the General School Ordinance, see *Česká politika*, Díl V, Praha 1913, s. 198–203.

17 M. HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 62.

18 Iva HEROLDOVÁ, *Rozvoj školství a osvěty v Čechách v době národního obrození*, in: *Etnografie národního obrození*, Díl V, Praha 1978, s. 20–24; Josef HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození*, *Sborník historický* 18, 1971, s. 52–58.

enhancing the literacy rate; however, they also had their limits. First, these attempts still presupposed the existence of hereditary subjection and placed major emphasis on the fact that the peasantry should fulfil their duties as subject.¹⁹ Second, elementary school education or publications did not spread among the rural inhabitants immediately – their popularisation required some time.²⁰

The revolution in 1848–1849, during which political and social activities among the Bohemian villagers were also intensified,²¹ abolished hereditary subjection²² and created a shift in attempts to enlighten the rural inhabitants as well.

The Viennese government sought new measures for promoting agricultural production under the changed circumstances that resulted from the abolition of hereditary subjection and centred on professional education for the peasantry.²³ In March 1849, the Ministry of Agriculture and Mining organised the Agricultural Congress in order to discuss measures for promoting agriculture. This worked for issues such as the foundation of agricultural schools and associations, as well as the publication of an agricultural journal.²⁴

In Bohemia, it was the Czech liberals in particular who eagerly tackled the issue of the peasantry's education. They envisaged a modern Czech nation that would uphold the *raison d'état* (*státní vůle*) as a nation constituted by equal and independent citizens.²⁵ To create such citizens, they demanded not only the abolition of hereditary subjection, but also stressed the necessity of education for the rural masses. The articles of Karel Havlíček's *National Newspaper* (*Národní nowiny*), a national and liberal newspaper,²⁶ demonstrated their views well. In its articles, the necessity of two kinds of education was pointed out. On the one hand,

19 J. HANZAL, *Vzdělanost*, s. 56; M. HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 50; Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, University of California Press 1980, pp. 192–195.

20 M. HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 70, 211–213, 272; I. HEROLDOVÁ, *Rozvoj školství a osvěty*, s. 24, 38.

21 On the Bohemian villages and the petition movement of their inhabitants during the revolution, see František ROUBÍK, *Na českém venkově roku 1848*, ČDV 1928, s. 161–231; F. ROUBÍK (vyd.), *Petice venkovského lidu z Čech k Národnímu výboru z roku 1848*, Praha 1954.

22 K. GRÜNBERG, *Die Grundentlastung*, S. 1–80.

23 *Ämtlicher Theil*, Wiener Zeitung, 6. 12. 1848.

24 On the Agricultural Congress and the attempts of the government, see Václav ČERNÝ, *První ministerstvo zemědělství v Rakousku (1848–1853)*, in: *Sborník Československé akademie zemědělské* 4, 1929, A, s. 119–191.

25 František KUTNAR, *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*, Praha 2003, s. 283–287. On Czech liberalism, see Milan ZNOJ – Jan HAVRÁNEK – Martin SEKERA (vyd.), *Český liberalismus*, Praha 1995.

26 F. ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách*, s. 154–155.

the importance of the peasantry's professional education was emphasised.²⁷ To run a successful farming operation based on professional education was considered a necessary condition of being an independent citizen.²⁸ On the other hand, general education, including political enlightenment, was regarded as indispensable to create a free citizen and a member of the nation who could be expected to join in public life; as Havlíček stated: 'The general education of all classes of the nation is the main way to achieve our goal, i.e., a real civic mind (*pravý občanský mysl*), a national and free way of thinking (*národní a swobodné smýšlení*).'²⁹ Furthermore, periodicals were suggested as major educational measures alongside associations and communal autonomy.³⁰

In this way, the Czech liberals strongly stressed the need for the peasantry's education, aiming at promoting their participation in politics. It should not be overlooked, however, that their enthusiasm for the peasantry's education was based on the recognition that the educational level of the rural inhabitants up to then was too low for them to participate in public life. Therefore their attempts were inextricably linked to critical views towards the rural inhabitants.³¹

As described above, the Viennese government and the Czech liberals had different intentions concerning the peasantry's education; the former focused on professional education, while the latter also emphasised the need for general education about being a citizen and a member of the nation. However, they were united in placing great value on enlightenment and considered periodicals and associations as the major means to achieve these aims under the new circumstances.

In these circumstances, publication of the *Agricultural Newspaper* began and eventually came to be run by the cooperation between the Patriotic-Economic

27 *Hlas o potřebách lidu rolnického*, Národní nowiny (hereafter NN), 5. 5. 1848.

28 Zdeněk V. TOBOLKA (vyd.), *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy*, Díl I, Praha 1900, s. 158–159.

29 *Article without title*, NN, 14. 12. 1848.

30 *Article without title*, NN, 14. 12. 1848; *Co má náš rolník teď činiti?*, NN, 6. 4. 1848.

31 For example, the following article published in the *National Newspaper* warned not to elect a peasant to the diet thoughtlessly, arguing that not all the peasants had adequate education to take part in politics yet. *Koho máte do sněmu voliti, koho ne?*, NN, 26. 5. 1848. During the revolution, parts of the rural inhabitants expressed their protests against corvée or their lords basing on their customs, for example by encroaching on the properties of the lords. However, the Czech liberals who required the abolition of hereditary subjection did not support these protests, but rather criticized them, regarding them as violation of others' rights. *Co má náš rolník teď činiti?*, NN, 6. 4. 1848. Such attitudes demonstrate that the Czech liberals did not welcomed peoples 'political' actions of any kind, but they consistently pursued to promote political participation basing on constitution and education.

Society (*k. k. Patriotisch-ökonomische Gesellschaft im Königreiche Böhmen*) supported by the government on the one hand and Kodym on the other, who were influenced by national and liberal thoughts.

*Chapter 2: The Agricultural Newspaper*³² *Kodym and the Publication of the Agricultural Newspaper*

The *Agricultural Newspaper* was first published in 1851. Its publisher was the Patriotic-Economic Society, which was founded in 1770 on the initiative of the Theresian regime in order to promote agriculture. Until the middle of the 19th century, it consisted largely of the nobles, state and patrimonial officials, professors and other specialists, and clergy.³³ One of the main tasks of the Society was to diffuse agricultural knowledge through publishing and this served as the foundation of agricultural journalism in Bohemia. However, it first focused mainly on German publications for the specialists, even though it began to publish calendars for the rural masses in German and Czech by the 1790s. It was not until 1838 that the Society started to publish a journal for the common people. The journal was issued in German and Czech under one editor and the Czech journal was published as a translated version of the German journal.³⁴

The outbreak of the revolution in 1848–1849 affected the development of Czech journalism as well as the activities of the Patriotic-Economic Society. It caused a dramatic growth in the number of the periodicals and their politicisation, as Havlíček's *National Newspaper* symbolically demonstrates. Under such circumstances, the journals targeting the rural inhabitants also showed a certain progress, as the Tyl's *Prager Messenger* (*Pražský posel*) and *Farmers' Newspaper*

32 In the following chapters, a Czech word 'rolník' and 'sedlák' are translated as 'farmer' and 'hospodář' as 'agriculturist'.

33 For example, *Schematismus für das Königreich Böhmeim auf das Jahr 1835*, Prag, S. 345–354. On the Patriotic-Economic Society, see Miloslav VOLF, *Organizace a působení Vlasteneckohospodářské společnosti*, Praha 1961; M. VOLF, *Významní členové a spolupracovníci Vlasteneckohospodářské společnosti v království Českém*, Praha 1967.

34 This journal was published with the title *Educational and Entertaining Journal for the Farmers and Small Craftsmen in Bohemia* (*Belebrungs- und Unterhaltungsblatt für den Landmann und kleinen Gewerbsmann Böhmens/Ponaučné a zábavné listy pro polnj hospodáře a řemeslnjky w Čechách*). We can point out its conservative character. F. LOM, *Vývoj a význam zemědělského tisku*, s. 8–12. On the publications of the Patriotic-Economic Society, see K. BEDNÁŘÍK – V. HAVELKOVÁ, *Časopisy a kalendáře*.

(*Sedlské noviny*) illustrate.³⁵ At the same time, the abolition of hereditary subjection during the revolution inevitably made the Patriotic-Economic Society expand its activities in regard to the education of the rural masses. It was called to the above mentioned Agricultural Congress in 1849 organised by the Ministry of Agriculture and Mining, and expected to play a major role in enlightening the rural inhabitants following the abolition of hereditary subjection.³⁶

Under these conditions, the Society decided to issue 'a paper for agricultural and political enlightenment of the common countryman (*gemeiner Landmann*)' in German and Czech under two different editors.³⁷ This new periodical in Czech was the *Agricultural Newspaper*.³⁸

The *Agricultural Newspaper* was edited at first by Josef Pečírka, but its circulation was not increasing as much as expected. Thus, Filip Stanislav Kodým who had already made his name as a writer assumed the position of its editor in 1852.³⁹

Kodým was born in 1811 in Opočno as the son of a teacher. After working as a doctor in Mikulášovice near Rumburk, Kodým, who had joined a network of patriots during his study and been greatly concerned with the education of the

35 Josef Kajetán Tyl undertook the position of the editor of the *Prager Messenger* in 1846, which aimed at peoples' enlightenment, and it became a political journal for rural readers in April 1848. After leaving this journal, he began to edit the *Farmers' Newspaper* in April 1849 and also covered political topics. However, it was short-lived as many periodicals published during the same period and its publication ceased in June 1849 for economic reasons. Petr BEDNÁŘÍK – Jan JIRIRÁK – Barbara KÖPPLOVÁ, *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*, Praha 2011, s. 80, 103. As noted above, the *National Newspaper* also covered issues that often concerned rural society. On Czech journalism before and during the revolution, see s. 72–84, 99–107; Martin SEKERA, *Das tschechische Pressenwesen*, in: H. Rumpler – P. Urbanitsch (Hg.), *Die Habsburgermonarchie*, Bd. VIII/2, S. 1980–1988.

36 V. ČERNÝ, *První ministerstvo zemědělství*, s. 158–167.

37 Národní archiv (hereafter NA), fond Vlastenecko-hospodářská společnost (hereafter VHS), inv. č. 1133, kart. 219, Geschäfts-Ordnung des Centralen Vereins der k. k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft in Böhmen als Anhang zu den Gesellschaft-Statuten 1850 (hereafter Geschäfts-Ordnung), §. 180.

38 This periodical was first published with the title the *Weekly of Agriculture, Forestry and Domestic Economy for the Prosperity of the Farmers* (*Týdenník pro polnj, lesnj a domáčj hospodárstwj ku prospěchu stawu rolnického*) and it was changed to the *Agricultural Newspaper* (*Hospodářské noviny*) in 1854. In this article, the author principally uses the title *Agricultural Newspaper*. In the citations and references, the author uses the title of that time. The German periodical was issued under the editorship of Alois Borrosch with the title the *Weekly of Agriculture, Forestry and Domestic Economy for the Burgher and Countryman* (*Wochenblatt der Land-, Forst- und Hauswirtschaft für den Bürger und Landmann*). Thus, the publication of the *Agricultural Newspaper* proceeded as a part of the separation process of Czech media from German media.

39 E. REICH, *Literární a buditelská práce*, s. 681.

nation, started to work at the Prager *Budeč*, an educational institution founded by Karel Slavoj Amerling, in 1843.⁴⁰ Of all disciplines, he attached great importance to natural science, because he believed that science would secure progress and strengthen the poor and weak strata of the rural inhabitants — a group within which he found the future and the power of the nation. Thus, he tried to develop Czech terminology related to natural science and began to issue the ‘*Sunday’s Amusement (Zábavy nedělnj)*’, a physical journal for the common people, in 1844 and then the ‘*Learning of the Elements (Naučení o žiwlech)*’ in 1849.⁴¹

In the political field, Kodym, who had had contact with František Ladislav Rieger since his student days, was elected to the Bohemian Diet in 1861 as a member of the National Party (*Národní strana*), when he worked for the *Agricultural Newspaper*.⁴² Therefore, it seems reasonable to regard him as a Czech liberal, or at least a person influenced by national and liberal thoughts.

In this way, the *Agricultural Newspaper*, which was issued as one of the organs of the Patriotic-Economic Society still dominated by the nobles and their officials⁴³ and supported by the regime, came to be published under the editorship of Kodym, a person of national and liberal orientation.

Here the question arises: who took control over the editorship of the *Agricultural Newspaper*, the Society or Kodym? First, when the Society offered Kodym the position of editor, he demanded ‘a complete free hand in the running of the editorship’ as a condition of accepting the offer.⁴⁴ Second, there existed a committee for the journals in the Society, but on examining its proceedings, it appears to have dealt mainly with administrative affairs such as decisions regarding the dates of the issue or the treatment of an editor.⁴⁵ Therefore, it is reasonable to conclude that the *Agricultural Newspaper* was issued at the considerable discretion of its editor Kodym, even though it was placed under the strict censorship system

40 On Budeč, see headword *Amerling*, in: Ottův slovník naučný, sv. II, Praha 1889, s. 151–152.

41 E. REICH, *Literární a buditeľská práce*, s. 678–681.

42 Later, he transferred to the National Liberal Party (*Národní strana svobodomyšlná*). Edvard REICH, *Dr. Filip Stanislav Kodym*, in: Mořic Michálek (vyd.), *Zeměděľští buditelé*, Praha 1937, s. 126. On Kodym’s biography, see also J. V. JAHN, *Filip Stanislav Kodym*, *Časopis pro průmysl chemický* 5, 1895, s. 2–6, 43–49, 95–99, 131–137, 167–173, 212–217, 245–250, 284–289, 315–320, 348–355, 382–388, 414–423.

43 NA, VHS, kniha č. 42, Stand der k. k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft im Königreich Böhmen 1840–1849.

44 NA, VHS, inv. č. 1135, sign. I/VI, kart. 221, Brief von F. S. Kodym an Joseph Lumbe, am 29. December 1851.

45 NA, VHS, kniha č. 21, Sitzungs-Protokoll des Comite für Zeitschriften.

of Neo-absolutism, and frictions sometimes arose between Kodým and the Society relating to that.⁴⁶

The Circulation and the Readers of the Agricultural Newspaper

The *Agricultural Newspaper* was published weekly and the annual subscription fee was three guilders including postage charges.

Its circulation did not increase as much as expected at first, but under Kodým's editorship, it began to grow rapidly. In 1858, its first copies were sold out and the number of subscriptions reached its peak – 1,460 (see Table 3). This number seems modest in comparison with the total number of the rural inhabitants. However, it may be justifiable to posit that the number of actual readers was much greater, because lending and borrowing of journals as well as the system of collective subscriptions was very popular at that time.⁴⁷ Furthermore, although the number of subscribers to the *Agricultural Newspaper* did not come close to that of the major German periodicals published in Bohemia such as the *Bohemia* or *Daily Messenger from Bohemia* (*Tagesbote aus Böhmen*), among the Czech periodicals it vied with the *Prager Newspaper* (*Pražské noviny*) for the top position during the 1850s. Therefore, it can be said that the *Agricultural Newspaper* was not only a significant agricultural journal, but also one of the major Czech media in Bohemia at that time.

46 In the age of Neo-absolutism, the publication of an independent political newspaper in Czech was not allowed and also with respect to the political situation even in the non-political periodicals, it was severely restricted. Jeffrey T. LEIGH, *Public opinion, Public Order and Press Policy in the Neoabsolutist State: Bohemia, 1849–52*, in: *Austrian History Yearbook 2004*, p. 96. On the censorship and conflicts between Kodým and the Society, see M. POKORNÁ, *Kodýmovy Hospodářské noviny*, s. 58–61.

47 *Hospodářské noviny* (hereafter HN), 1856, s. 134–244; *Pražské noviny*, 14. 1. 1846, s. 20.

Table 3. Circulations of the Periodicals, 1855–1862

1 Number of subscribers

2 Total circulation

		1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862
<i>Agricultural Newspaper</i>	1	–	1113	862	1460	1288	–	838	745
	2	–	1250	1300	1600	1600	–	1000	800
<i>Bohemia</i>	1	–	–	3688	2942		–	4097	4482
	2	–	–	3950	3100		–	4221	4620
<i>Daily Messenger from Bohemia</i>	1	2200	–	2780	1733	2615	–	–	1805
	2	2350	–	3000	1800	2700	–	2307	1850
<i>Prager Newspaper</i>	1	1256	–	1014	–	1880	868	227	129
	2	1300	–	1260	–	2260	1000	450	325

F. ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách*, Příloha VIII.

Who then read the *Agricultural Newspaper*? Using the list of subscribers around 1860,⁴⁸ let us consider the geographical and social structures of the readership.⁴⁹

Concerning the geographical structure, the total number of subscribers confirmed in the list was 877, 755 of whom were subscribers in Bohemia.⁵⁰ Map 1 shows the geographical distribution of subscribers in Bohemia. We can observe that the *Agricultural Newspaper* was mostly followed in central Bohemia, such as in

48 NA, VHS, kniha č. 57, Seznam předplatitelů časopisů 1861–1862. According to the catalogue, this book should include the lists of 1861 and 1862. However, it actually contains the four-year lists and these were full of revisions. Analysing the most organized list, which would have been made up in 1860, the author tries to provide an outline of the subscribers.

49 As map 1 below shows, 54 copies were subscribed in Brandýs nad Labem and all of them were by its district authority (*Bezirksamt*). They were presumably distributed to the municipalities (*obce*) in the district. Acknowledging the necessity of education for the rural inhabitants, the Local Authority (*Statthaltereii*) appealed to the municipalities for subscriptions to the *Agricultural Newspapers* through the district authorities. However, on examining the responses of the municipalities, it was unlikely that the authorities imposed the requirement to subscribe. Thus, the subscriptions to the journal were more or less voluntary. NA, fond Presidium Českého místodržitelství (hereafter PM) 1855–1859, kart. 483, Nr. 81-pr. 1858, Prag, am 19. Jänner 1858. On its subscriptions and the authorities see also, M. POKORNÁ, *Kodymovy Hospodářské noviny*, s. 50.

50 Other subscribers were in Moravia (71), Hungary (17), and Lower and Upper Austria (7).

Map 1. Geographical Distribution of Subscribers to the Agricultural Newspaper Around 1860

Name of place (Number of subscribers)

the areas around Mělník, Rakovník and Český Brod, stretching to eastern Bohemia. This region is close to Prague and overlaps with the fertile agricultural region where the farmers with relatively large farmlands existed.⁵¹

Table 4 shows the social structure of the subscribers. The first three groups, namely, the municipal boards (*obecní představenstva*), mayors of the municipalities (*obecní představení, starostové*), and farmers (*sedláci, rolníci*) left other social groups far behind in constituting the core of the subscribers.⁵² We cannot confirm how many municipal boards, mayors, and municipal councillors (*obecní radní, obecní rada*) were from villages, but it is natural to assume that many of them were.⁵³ Other social groups such as the clergy, landowners, and millers are also regarded as local notables or the wealthier strata of the rural society. Therefore, it is reasonable to conclude that the subscribers to the *Agricultural Newspaper* consisted mainly of local notables or the wealthier strata of the rural society.

As mentioned in the previous chapter, attempts to publish periodicals in Czech began in the second half of the 18th century, but they had difficulties in winning readers among the rural inhabitants at first. The circulation and the structure to the subscribers to the *Agricultural Newspaper* show that in the 1850s there emerged a situation wherein a Czech periodical for ‘the common countryman’ could find a sufficient readership among the rural inhabitants, which enabled its continued publication.

Contents of the Agricultural Newspaper

What kinds of topics were covered by the *Agricultural Newspaper*? As noted above, Article 180 of the rules of procedure (*Geschäfts-Ordnung*) of the Patriotic-Economic Society defined the *Agricultural Newspaper* as ‘a paper for the agricultural and political enlightenment of the common countryman.’ However, Article 186, which dealt with the contents of the journal more concretely, shows that the term

51 Jaroslav PURŠ, *Die Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft der böhmischen Länder in der Zeit von 1848–1879*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1963, Teil 3, S. 76. J. Štaif pointed out that the speed of the spread of education and publications differed depending not only on regions but also on classes or economic situations. Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita*, Praha 2005, s. 86.

52 On the social structure of the rural inhabitants, see J. PURŠ, *Die Entwicklung des Kapitalismus*, S. 44–56.

53 From the original list, we can confirm that nine mayors and eleven municipal boards were clearly from cities.

Table 4. Social Structure of the Subscribers to the Agricultural Newspapers Around 1860

Municipal board (<i>obecní představenstvo</i>)	184
Mayor of municipality (<i>obecní představený, starosta</i>)	151
Farmer (<i>sedlák, rolník</i>)	121
District authority (<i>Bezirksamt</i>)	54
Clergy	46
Administration of manor (<i>hospodářský správce</i>)	45
Landowner	25
Municipal councillor (<i>obecní radní, obecní rada</i>)	20
Miller	16
Artisan	13
Merchant	13
Townsmen	11
Publican	9
Leaseholder	5
Teacher	5
Association	5
School	3
Others	34
Unknown	15
Total	775

NA, VHS, kniha č. 57, Seznam předplatitelů časopisů 1861–1862.

‘political enlightenment’ mentioned in Article 180 was understood to mean mainly announcements of laws and regulations.⁵⁴ Even if more active ‘political enlightenment’ had been intended, it would have been unfeasible under the censorship system of Neo-absolutism. Thus, as the first editor Pečírka wrote in 1851, the main subjects covered by the *Agricultural Newspaper* were agriculture and forestry (*polní a lesní hospodářství*), municipal economy (*obecní hospodářství*), and domestic economy (*domácí hospodářství*).⁵⁵

⁵⁴ Geschäfts-Ordnung, §§ 180, 186.

⁵⁵ *Týdenník pro polní, lesní a domácí hospodářství*, 1851, s. 3.

Since 1852, from volume 34 onwards, Kodým edited the *Agricultural Newspaper*. Under his editorship, the main subjects covered by the journal remained the same. Each volume of the journal had a table of contents and the articles were classified into certain categories. These categories varied a little according to the volume, but we can roughly identify the following categories: 1) agriculture in general, 2) manure and manuring, 3) work in the field, 4) agricultural implements, 5) useful plants, 6) harmful plants, insects, and animals, 7) pomiculture, horticulture and forestry, 8) care of livestock, 9) beekeeping, 10) sericulture, 11) municipal and civic issues (*Obecní a občanské záležitosti*), 12) domestic economy, 13) news and notices, and 14) educational articles and stories.

These categories demonstrate that the journal devoted most of its space to articles concerning agricultural production throughout Kodým's editorship.⁵⁶ When he assumed the position of editor in 1852, he wrote an article that presented the problems of Bohemian agriculture and the purpose of the journal. According to this article, the level of agriculture in Bohemia did not reach that in other countries. Kodým attributed the allegedly low level of farming in Bohemia to lack of knowledge about progress in agriculture and argued that the task of this journal was to help improve it by spreading useful knowledge. For, according to Kodým, 'power of mind, [and] power of science and skills (*síla ducha, síla vědy a umění*)' were more decisive than physical power in their age.⁵⁷ Thus, through the articles of the *Agricultural Newspaper*, Kodým tried to diffuse new farming methods based on 'science' such as crop rotation, deep ploughing, use of artificial manure, and cultivation of feed and industrial crops, by referring to agricultural experts such as Jan Baptista Lambl.⁵⁸ In addition, account keeping was also encouraged in order to run a 'reasonable' management and maximise the benefits.

However, the *Agricultural Newspaper* also covered topics other than agricultural production. Kodým, who insisted that 'education of the mind (*duševní vzdělanost*)' was necessary for the improvement of agriculture as well as the prosperity of the nation,⁵⁹ published many articles that discussed the need for education, and especially reading. Moreover, Kodým tried to encourage people's reading by publishing many educational articles, mainly on natural science or stories, as well as introducing newly published books in the journal.

56 Its articles were classified into subordinate categories as mentioned above and the number of articles in each category was relatively well balanced, even though they varied from year to year.

57 *Týdeník*, 1852, s. 265–266.

58 E. REICH, *Literární a buditelská práce*, s. 681.

59 *Týdeník*, 1852, s. 266.

A remarkable characteristic of Kodým's editorship was the importance awarded to municipal economy. Articles on it had been published already under Pečírka. However, Kodým dealt more actively with municipal economy, creating a new category for articles on it, which was at first named 'Municipal and social institutions (*Zařízení obecní a společenské*)', then 'Municipal and civic issues (*Obecní a občanské záležitosti*)' and putting this category ahead of others in the table of contents. In the Habsburg monarchy, communal autonomy was introduced in 1849 and the liberals placed great value on self-governing bodies as the basis of a civil society.⁶⁰ The *Agricultural Newspaper* under Kodým dealt actively not only with education, but also with municipal economy as 'civic issues' and thus it tried to cultivate what Havlíček called a 'civic mind'.

The most noteworthy feature observed in the *Agricultural Newspaper* under Kodým's editorship was, however, not concerned with the topics themselves, but with the articles' writers. Under the editorship of Pečírka, the journal consisted mainly of articles written by the editor and agricultural experts as well as reprinted or translated articles from other books or periodicals. This structure did not change in the first year of Kodým's editorship. However, the number of letters from the readers published in the journal saw a rapid increase from around 1853 and the significance awarded to these letters characterises Kodým's editorship.⁶¹

In the following chapters, the author tries to analyse the *Agricultural Newspaper* focusing on the interaction between Kodým and the readers through the correspondence.

60 Z. V. TOBOLKA (vyd.), *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy*, díl I, s. 126–152; Taku SHINOHARA, *Communal Autonomy as a Base of Civil Society*, in: Tadayuki Hayashi (ed.), *The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia*, Proceedings of the July 2002 International Symposium at the Slavic Research Center, Sapporo 2003, pp. 311–330.

61 Readers' letters were already being published under Pečírka, but its ratio increased dramatically under Kodým as we shall see below.

*Chapter 3: The Agricultural Newspaper and a ‘Public’ Forum
The Interaction between Kodým and the Readers,
and the Creation of a Readers’ Community*

The opportunity that facilitated the increase in the letters published in the *Agricultural Newspaper* was a distribution of seeds in 1853. In that year, Kodým distributed seeds of a new type of carrot, which had been sent from abroad, through the journal. In addition, he announced to the readers who missed this opportunity or needed more seeds that these seeds were obtainable at a merchant named Mr. Rott in Prague. After that, according to Kodým’s postscript, he received a letter from a reader which stated that this type of carrot had already been cultivated in Poleň since 1847 and its seeds were also available at Mr. Ráček, a townsman as well as a gardener in Poleň.⁶²

After receiving this letter, Kodým made the following comment in volume 16 of 1853: ‘We looked for the seeds abroad and we had them at home. I believe it will be profitable when we receive similar information also from other places, when agriculturists (*hospodáři*) tell us useful information around them or what they tried! Then the *Weekly* (*Týdenník*) will give a different impression and have a different effect.’⁶³ In this way, Kodým called on the readers to send letters to the journal.

In volume 32 of the same year, an article named ‘Agricultural Considerations’ was published. This article was written by a reader who was allegedly stimulated by Kodým’s call for contributions noted above.⁶⁴ After that, letters written by the readers were published more frequently in the journal. Kodým published these letters with his responses or comments written in a respectful manner and kept adroitly calling on the readers for further contributions as follows: ‘Tell yourself, what you want to tell. You can do it better than the editor.’⁶⁵

A significant characteristic of the *Agricultural Newspaper* was that it did not have a special section for readers’ letters, which many popular journals of the previous period such as *Bohemian Bee* (*Česká Včela*), *Flowers* (*Květy*), or *Prager Newspaper* had, and published them alongside articles written by the editor or other specialists.

As the number of letters published in the journal increased, changes emerged in the actions and awareness of the correspondents. In the beginning, the readers’

62 *Týdenník*, 1853, s. 128.

63 The *Weekly* (*Týdenník*) was the former title of the *Agricultural Newspaper*. *Týdenník*, 1853, s. 128.

64 *Týdenník*, 1853, s. 251.

65 *Týdenník*, 1853, s. 334.

letters were addressed mainly to Kodým. However, as the number of contributions published in the journal increased, a growing number of them began to mention other correspondents or readers. For example, a contributor to volume 5 of 1854 wrote his remarks on a correspondence of Mr. Mladějovský published in the previous year as follows: 'It was surprising that I was able to agree with Mr. Mladějovský, even though I was so far removed from him and I had never seen him.'⁶⁶ This remark adequately expressed the ability of the periodical to establish connections among people who had never seen each other and facilitated the creation of an 'imagined community'.

Thus, the correspondents began to ask not only Kodým but also other readers for opinions or give advice to them and consequently, interaction among them increased.⁶⁷ We can observe that as the interaction among the readers became active, the use of salutations by correspondents that expressed intimacy such as 'dear friends (*milí přátelé*)', 'dear readers (*milí čtenářové*)', or 'dear neighbours (*milí sousedé*)' appeared more frequently.⁶⁸ Furthermore, as the following expressions show, the entire readership of the *Agricultural Newspaper* came to be represented as a community: 'The reason [why I look forward to the new volume of the journal] is that I long for fun as well as instruction and desire to make acquaintance with other progress-loving friends.'⁶⁹ '[In this letter] I wrote nothing new, especially for the readers of the *Agricultural Newspaper*, but I am glad to be able to express through this contribution that I am one of your members, dear readers!'⁷⁰ Among the readers there were also those who tried to extend the correspondence relationship to face-to-face communication: 'With pleasure, I will lend books for agriculturalists in Czech and German to the readers living near my residence or if you drop in on me, I will welcome you.'⁷¹

With the increase in letters published in the journal, we can also observe a certain stylisation of the contributions. Many correspondents began their letters by praising the journal and describing how they had come to encounter it. They then reported the contents and results of their experiments, referring to articles or

66 HN, 1854, s. 33.

67 HN, 1855, s. 161–163; 1856, s. 48; 1857, s. 131–133 et passim.

68 HN, 1856, s. 77–78, 91, 126, 393; 1857, s. 118, 170 et passim.

69 HN, 1856, s. 11–12.

70 HN, 1856, s. 77–78.

71 HN, 1856, s. 98.

letters published in the journal or other agricultural books. At the end of the letters, they gave advice to other readers or, conversely, sought advice from them.⁷²

The stylisation of the contributions did not merely mean that a certain form of communication was established in the journal. This style of contribution required a writer to perform a series of actions, namely reading, thinking, and doing experiments. That is to say, the stylisation of the contribution meant the creation of a certain model of behaviour. In this way, the *Agricultural Newspaper* came to provide a common model of behaviour and the readers shared it through the correspondence.

To sum up, in earlier times, the readers' letters were addressed mainly to Kodym; in other words, the communication through the correspondence was still personal. As the number of letters published in the journal increased and interaction among the readers became more frequent, a readers' community, whose members shared a certain model of behaviour, was established through the journal.

A 'Public' Forum

The *Agricultural Newspaper* cannot be regarded, however, as a mere space of private communication among its readers. In this journal, Kodym published not only the contributions that agreed with its articles but also letters that raised objections to them. In 1856, K. Milovský, an agriculturist in Chejnov, submitted a letter stating that he had conducted experiments on the cultivation of horse beans and lupine, but they were unsuccessful in contrast to the articles.⁷³ On this contribution, Kodym made the following comment and pointed out the importance of opposing opinions: 'In our journal, we also gladly offer space to dissenting voices, when they are fundamental: from reports on failed experiments, we can learn much more than from reports on successful experiments.'⁷⁴

Another time, Kodym showed a more welcoming attitude towards the dissenting voices: 'When you consider some reports in the *Agricultural Newspaper* to be exaggerated, please write in your objections to the *Agricultural Newspaper*. When someone writes the obverse of something and forgets to write its reverse, may the other write the reverse to us. The *Agricultural Newspaper* is open for the

72 HN, 1856, s. 90–91; 1857, s. 113–115, 131–133; 1858, s. 283 et passim.

73 HN, 1856, s. 59–61.

74 HN, 1856, s. 61.

former as well as the latter. It is heartily desirable that things are always discussed comprehensively. Because only in this way, a complete and general truth comes to light and that is the task of the *Agricultural Newspaper*.⁷⁵

In this way, Kodým characterised the journal as an open space for everyone, even for opposing opinions, and presented it as the task of the journal to reach ‘a complete and general truth’ through a comprehensive discussion.

In order to create such a space for discussion, Kodým cared that readers should communicate with each other on equal terms. For example, a regular correspondent, František Skopalík, likened the journal to a school. In this contribution, Kodým made the following comment and expressed his dissatisfaction: ‘I am not satisfied, because you liken the subscribers of the *Agricultural Newspaper* to the pupils, while you liken yourself and others who report their useful experiences to the *Agricultural Newspaper* to the teachers. No, friend, we are all teachers and we are all pupils: we learn from each other.’⁷⁶ At another time, Kodým emphasised, ‘No one has priority over others here [in the *Agricultural Newspaper*].’⁷⁷ In this way, he demanded that the readers establish relationships on equal terms and present their opinions to each other.

As noted above, the letters of the readers published in the journal began to increase after 1853 and the ratio of reader’s correspondence to the total articles grew rapidly especially from 1856 to 1858.⁷⁸ During this process, contributors appeared who described correspondence to the journal as a contribution to the ‘public good (*obecné dobro*)’ or ‘common good (*obecný užitek*)’.⁷⁹ At the same time, the growing number of letters published in the journal gave the impression that it had become inundated with readers’ voices, because it did not have a special section for their letters, as noted above.

Thus there emerged letters which described the *Agricultural Newspaper* gathering the readers’ opinions through correspondence as a ‘meeting of agriculturists (*schůzka hospodářů*)’.⁸⁰ For instance, J. Pravda, a farmer in Žárovná, characterised the

75 HN, 1857, s. 35–36.

76 HN, 1855, s. 141. Skopalík was a Moravian farmer and his participation shows that communication through the correspondence spread beyond the land’s borders.

77 HN, 1859, s. 77.

78 The following numbers show the number of readers’ contributions/total number of articles (ratio of the readers’ contributions) in each year: 1854–76/357 (21.3%), 1855–78/207 (37.7%), 1856–98/224 (43.8%), 1857–146/243 (60.1%), 1858–224/276 (81.2%), 1859–212/263 (80.6%), 1860–165/221 (74.7%), 1861–147/210 (70%).

79 HN, 1856, s. 426; 1857, s. 417; 1859, s. 412.

80 For example, HN, 1857, s. 90.

journal as follows: ‘The *Agricultural Newspaper* is the place where agriculturists of almost the whole of Bohemia, and also of other lands can get together and discuss agricultural matters...’⁸¹

Antonín Marek, a dean in Libuň who was known as a patriot, went a step further and likened the journal to a parliament where people expressed their opinions ‘publicly’ under the chairmanship of Kodým: ‘...our newspaper is an extensive parliament where, not twice a year but every week, all members get together and discuss frankly about our domestic issues, give and receive good advice under the guidance and chairmanship of our Mr. Editor, who gathers the voices and gives the speakers opportunities to express their opinions publicly in frank words to their fellow-citizens and colleagues.’⁸² In this way, Kodým succeeded in creating a space for discussions through the readers’ letters which was likened to ‘a parliament’ by its correspondents.

To summarise thus far, the increase in the letters published in the *Agricultural Newspaper* did not create a mere space for private communication among the readers. As the correspondence from the readers increased, submission of an article to the journal began to be considered as a contribution to the ‘public good’. At the same time, Kodým tried to create a space for discussions in the journal where the readers communicated with each other on equal terms and yet one that was also open to dissenting voices. Through the interaction between Kodým and the readers, the *Agricultural Newspaper* came to be characterised as ‘a parliament’ or a public forum where readers of equal standing expressed their opinions ‘publicly’ in order to reach ‘a complete and general truth’ through a comprehensive discussion.

Kodým’s Strategy and the Praxis of the Readers

As illustrated above, the significance awarded to the readers’ letters characterised Kodým’s editorship.⁸³

Who then sent in correspondence to the *Agricultural Newspaper*? Out of the correspondents whose letters were published in the *Agricultural Newspaper* from 1854 to 1861, we can confirm the name, place of residence, and occupation of

81 HN, 1857, s. 131.

82 HN, 1859, s. 74.

83 From 1857, the list of all contributors was published in the last volume of the journal every year.

257 people.⁸⁴ As to the geographical distribution of these contributors, we can observe a considerable disparity. Most of the contributors were from central Bohemia, such as the areas around Mělník, Kolín, and Mladá Boleslav, while the contributors from eastern Bohemia took second place.⁸⁵ Thus, the geographical structure of the contributors denotes the same tendency as that of the subscribers.

The social structure of the subscribers was as follows: 131 farmers, 26 mayors and municipal councillors, 21 teachers (three of whom were from the agricultural schools), 14 administrators of manors (*hospodářští úředníci*), 13 clergy, 13 artisans, and 11 millers. As Kodym emphasised, 'the *Agricultural Newspaper* is written mainly by the farmers themselves',⁸⁶ and the biggest social group of its contributors were farmers. Most of other contributors also belonged to the wealthier strata of the rural inhabitants and local notables.

Using the letters from these correspondents, Kodym, who acknowledged his lack of practical experience in agriculture,⁸⁷ not only compensated for it by his readers' experiences,⁸⁸ but also succeeded in establishing connections among readers who had never seen each other; in doing so, he facilitated the creation of a community among them. Furthermore, to contribute an article to the *Agricultural Newspaper* that conformed to its style, a reader had to read journals and books, deliberate, and conduct experiments. Thus in calling for contributions to the journal, Kodym tried to promote the transformation of the readers' praxis, which was necessary for improving farming based on the 'education of mind' and knowledge of 'science', instead of old customs.⁸⁹

84 Names and place of residence of some contributors were written only in initials. These contributors are not included in the analysis of the structure of the contributors here, because the possibility cannot be ruled out that these contributors were fabricated by Kodym. Besides, we can confirm many regular correspondents among the contributors whose letters were published more than once.

85 When we classify the contributors according to the present administrative regions, the result is as follows: 99 – Prague and Central Bohemian Region, 19 – Pardubice Region, 18 – Hradec Králové Region, 16 – South Bohemian Region, Ústí Region – 12, Plzeň Region – 7, Liberec Region – 4.

86 HN, 1857, s. 416.

87 NA, VHS, inv. č. 1135, sign. I/VI, kart. 221, Statuta z let 1849–1860, F. S. Kodym an Joseph Lumbe, am 29. December 1851; *Týdenník*, 1853, s. 128.

88 The readers' contributions can also be considered as a useful way to make up for the lack of specialists who could write articles in Czech on agriculture. F. LOM, *Vývoj a význam zemědělského tisku*, s. 14, 17.

89 In the *Agricultural Newspaper*, the importance of reading articles as well as following them was emphasised. HN, 1858, s. 419.

However, the correspondence served not only as a tool for the improvement of agricultural production, but also as a method of creating a public sphere and instilling civic norms. The Czech liberals, who tried to establish a civil society, placed great value on discussions among equal individuals as a ‘public use of reason’ and regarded this as one of its pillars.⁹⁰ Through the correspondence, Kodým succeeded in creating a forum for such ‘public’ discussions in the journal and letting the readers participate in them while conforming to civic norms.

It should be stressed, however, that although Kodým played a significant role in establishing such a forum – and the possibility cannot be ruled out completely that some of the contributions were fabricated by him – it was not feasible without the rural inhabitants who responded positively to Kodým’s call and tried to participate in the newspaper’s discussions thus transforming their praxis. In this regard, the spread of elementary education and networks of readers in which patriots took a central role can be considered an important factor that helped in the development of such rural inhabitants.⁹¹

As an example, let us see how Jan Antonín Prokůpek, a farmer from Kutlíř near Kolín and known as a ‘awakener of agriculture (*buditel zemědělství*)’, came to send a letter to the journal. After learning for five years at the elementary school and two years at the lower secondary school (*Hauptschule*), he began to engage in farming. However, his quitting school did not mean the end of his learning. At the recommendation of K. Hušek and J. Pohořelý who were patriotic priests in neighbouring villages, Prokůpek came to read literary journals in Czech such as *Flowers* or *Bohemian Bee* as well as the works of Karel Havlíček. Thus he cultivated the habit of reading and got Kodým’s *Sunday’s Amusement* in 1852; in 1855, he began to subscribe to the *Agricultural Newspaper* and sent his first contribution on agriculture around Kolín to Kodým a year later.⁹²

In a similar way, Jan E. Konopas, a small peasant (*chalupník*) from Sudoměř near Mladá Boleslav, came to read books and journals after finishing his elementary education through interaction with the teachers and farmers around him who could read. Konopas, who would have borrowed the *Agricultural Newspaper* from

90 For example, Z. V. TOBOLKA (vyd.), *Karla Havlíčka Bavorského Politické spisy*, díl I, s. 126–152.

91 On the network of patriots and its relation to the rural inhabitants, see Yuko KIRYU, *Bohemian Patriots and Their Network in the First Half of the Nineteenth Century*, in: *Slavic Studies* (The Slavic-Eurasian Research Center, Sapporo) 61, 2014, pp. 83–106 (in Japanese).

92 HN, 1856, s. 68–69. On the biography of Prokůpek, see Josef NOŽIČKA, *Jan Antonín Prokůpek, apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti*, Praha 1939.

a farmer of a neighbouring village, sent his first letter to the journal in 1856, acknowledging it as an act of participation in the 'public world (*veřejný svět*):'⁹³

The social structure of the *Agricultural Newspaper's* contributors and the cases of Prokůpek and Konopas demonstrate that in the 1850s rural inhabitants had emerged who cultivated the habit of reading and were willing to contribute to the journal and participate in the 'public world', even though their numbers were still limited.

Through the interaction between these contributors and Kodým, the *Agricultural Newspaper* succeeded in creating a 'open' and 'public' forum where people discussed conforming to civic norms. Attempts to create such a forum, however, did not bring about complete equality and liberation of the entire rural population. Instead, they caused a new differentiation and hierarchy. In the following chapter, the author analyses this development.

Chapter 4: The Agricultural Newspaper and a New Differentiation The 'Open' Forum and a New Differentiation

The contributors to the journal consisted mainly of farmers and other wealthier strata of the rural inhabitants. However, a letter from a cottier (*domkář*) Vlek was published in 1860. He began his contribution on the relationship between farmers and cottiers as follows: 'Dear honourable farmers (*Ctění rolníci*), please do not take it amiss that I also wish to utter a word in your newspaper. I join hesitantly in the general assembly of much more educated agriculturists.'⁹⁴ On this contribution, Kodým made the following comment: 'Do not take it amiss? Why take it amiss? Perhaps because you are a cottier? The *Agricultural Newspaper* does not belong exclusively to anyone, but it belongs to all – all reasonable people of any estate or any class. The *Agricultural Newspaper* is open to a person who has something reasonable to present... we find reason everywhere, in every class...'⁹⁵ In this way, Kodým argued the *Agricultural Newspaper* was open to everyone regardless of estate or class and emphasised its 'availability' here again. Kodým's argument shows, however, that its openness was not unconditional, but presupposed the contributor's reason.

93 František ZUMAN, *Jan Evangelista Konopas, písmak v Sudoměři a jeho deník*, ČDV, 1940, s. 142–155, 205–214.

94 HN, 1860, s. 294.

95 HN, 1860, s. 294.

As Kodým insisted upon the importance of ‘power of mind, power of science and skill’ and ‘progress’ in his first article in 1852,⁹⁶ ‘progress’, ‘power of mind’, or ‘reason’, and the education that cultivated them were highly valued in the *Agricultural Newspaper*.

For example, Kmoníček argued in his contribution ‘On the farmers (*O stavu selském*)’ that farmers were the foundation of all civic orders and they had to try to be learned men through education. According to him, it was a false presumption that everyone who had a farm and some money was able to be a farmer. To be a good farmer, one had to master a series of works, such as sowing, threshing, and ploughing, as well as learning natural science and numeracy; agriculture had to be based on experiments, observation and comparison, not on experience alone, like in the past. In addition, he argued that in this way, people were able to be genuine farmers, improve their status, and earn respect.⁹⁷

Not only Kmoníček, but also many other contributors contrasted the vision of agriculture to be achieved with the agriculture practised until then. They described the former as ‘progressive’ agriculture based on ‘reason’, ‘science’, and ‘consideration’, and the latter as conventional agriculture based on ‘old customs’, ‘superstition’, and ‘prejudice’.⁹⁸ At the same time, the former was correlated with freedom and the latter with hereditary subjection.⁹⁹

Naturally, the contributors to the journal supported ‘progressive’ agriculture. The profession of their faith in it, however, was often accompanied with criticism towards people who did not accept it. As F. Žlábek bemoaned, his neighbours, who heard about an article on a new method of feeding calves in the *Agricultural Newspaper*, ‘said many things, just smiled, and shrugged their shoulders’;¹⁰⁰ similarly, many contributors wrote of their distress or irritation with the cold responses of the people around them. One contributor, Václav Kratochvíl, attributed such a lack of understanding about the usefulness of the journal to people’s ‘negligence, laziness or unreason’.¹⁰¹ Similarly, a farmer, Lašmann, argued that many farmers did not perceive the usefulness of the journal and such ‘inattentiveness’ damaged not only themselves but also the ‘entire public (*celé*

96 *Týdeník*, 1852, s. 265–266.

97 HN, 1854, s. 227–230.

98 HN, 1854, s. 257–259; 1856, s. 425.

99 HN, 1859, s. 7.

100 HN, 1856, s. 241.

101 HN, 1859, s. 147.

obecenstvo)¹⁰² According to the contributors, lack of education among the rural inhabitants resulted from hereditary subjection and to remain unlearned even after the abolition of it meant staying in a servile position intentionally.¹⁰³

Thus, the farmers who did not read the *Agricultural Newspaper* nor accept new methods of farming and municipal management were described as ‘doubting Thomases’,¹⁰⁴ people who ‘will not hear’,¹⁰⁵ and even as ‘enemies’;¹⁰⁶ they were differentiated from the *Newspaper’s* readers as well as criticised. Emphasis on the ‘openness’ of the journal was inextricably linked to criticism towards people who did not participate in spite of its openness.

As Kmoníček’s contribution noted above indicates, the contributors to the journal tried to read books and put new farming methods into practice. According to them, such actions were not merely aimed at increasing their profits, but also at higher goals, namely, contributing to the public good or the prosperity of the nation. In this way the farmers were able to demonstrate their significance and become equal members of the society along with other social groups.¹⁰⁷

As analysed in Chapter 1, the Czech liberals stressed the necessity of education for the rural inhabitants. Moreover, this argument was based upon their acknowledgement that farmers were not educated enough to participate in public life. Therefore, their attempts were inextricably linked to the critical views held towards the rural inhabitants. Under such circumstances, enthusiastic learning and showing commitment to values such as ‘reason’, ‘progress’, and contributions to the ‘public good’, were ways in which the contributors to the *Agricultural Newspaper* tried to improve their social status and participate equally in the society. In doing so, however, they directed a severely critical gaze at the ‘uneducated’ farmers around them, just as the Czech liberals had criticised the entire rural population at one time.

The *Agricultural Newspaper*, which created an open forum for public discussions contributing to the public good, provided farmers with a channel to participate equally in society as citizens. On the other hand, it brought about a new differentiation and a new hierarchy based on values such as ‘reason’ and ‘progress’.

102 HN, 1859, s. 7.

103 HN, 1861, s. 281; 1863, s. 188.

104 HN, 1854, s. 44; 1858, s. 283.

105 HN, 1858, s. 81, 99.

106 HN, 1857, s. 215.

107 HN, 1854, s. 227–230; 1857, s. 331; 1860, s. 10, 67; 1861, s. 73–75.

Gender and Class Differences

In 1855, a contribution on the ‘Usefulness of Beans for Feeding’ written by M. Tichá, a miller, was published in the journal. Kodým welcomed it as the first contribution by a woman and commented that he hoped many women would follow her example and share ‘their useful opinions and experiences publicly for the public good’.¹⁰⁸

Generally, women were mainly engaged in taking care of livestock and housekeeping on the farm. Moreover, domestic improvements were considered necessary for a successful farming operation and livestock breeding was regarded as one of its most important components at that time.¹⁰⁹ Furthermore, the education of a female farmer (*hospodyně*) as a wife as well as a mother was considered critical for the farm’s future: ‘An unreasonable and uneducated woman ruins a farm... Not all of our wives understand nor want the progress in farming. It causes not only enormous difficulties for a farmer; the fate of a husband, the whole family, as well as the next generation depends on the wife.’¹¹⁰

Therefore, Kodým published articles for female farmers in the journal and called on them for contributions. We can confirm a total number of twelve female contributors during the period 1854–1861 under his editorship. From these facts, it might appear that the forum in the *Agricultural Newspaper* was open to everyone regardless of sex.

However, female contributors were overwhelmingly in the minority, and we cannot deny the possibility that some of their letters were fabricated by Kodým, as was the case with male contributors. In addition, we can also observe limits concerning the themes of their letters. They were confined to the breeding of livestock and housekeeping, which were also called the ‘female economy (*ženské hospodářství*)’¹¹¹ and the contributions were addressed exclusively to female readers, as evinced by the use of a salutation ‘Dear countrywomen! (*Milé krajanky!*)’.¹¹² On the other hand, male readers also expressed their opinions through contributions on breeding livestock and housekeeping, i.e. the ‘female economy’, as well as the

108 HN, 1855, s. 234–235.

109 Jaroslava HONCOVÁ, *Přínos českých hospodyňských škol k rozvoji zemědělské výroby a životního způsobu zemědělců*, Vědecké práce zemědělského muzea 1984, s. 262.

110 HN, 1861, s. 283.

111 HN, 1857, s. 179.

112 HN, 1858, s. 314

education of female farmers.¹¹³ This means that women were able to express their opinion only in ‘female fields’, while men were able to argue about all themes in all areas. Thus, we can observe a gender-based asymmetry in the forum of the *Agricultural Newspaper*.

In this regard, an article ‘Never seen!’ is suggestive. Arguing that a farm depends on a tidy and orderly female farmer, the article used the following metaphor: ‘If a farmer is a head of the farm, a female farmer is his right hand.’¹¹⁴ This metaphor, which compared the farmer to a head presiding over all and a woman as a right hand kept under his supervision demonstrates a concept of farming that placed the farmer at the top of a hierarchy. It is reasonable to assume that this asymmetry in the forum of the *Agricultural Newspaper* corresponded to such a concept of farming.

As Chapter 1 indicated, running a successful farming operation based on education was considered a necessary condition for being an independent citizen. The *Agricultural Newspaper* did not exclude the participation of people other than farmers, but they were not able to participate in it in the same way as farmers/citizens. Thus, in the *Agricultural Newspaper*, gender differences appeared not as a complete exclusion of women, but as being confined to the ‘female field’.

Like the case with women, the participation of the poorer strata of the rural inhabitants in the *Agricultural Newspaper* was also very limited. We can confirm only two cottiers and one farm servant (*čeledín*) among its contributors from 1854–1861, although Kodym argued it was open to everyone regardless of estate or class. There were only a few articles regarding the rural inhabitants who did not have farms, so it is not possible to analyse the attitudes of Kodym and his readership towards them closely. However, the following expression in a contribution, ‘A lack of education is the mother of poverty and distress, the mother of thousands of other vices’¹¹⁵ suggests that the creation of an open, public forum based upon new values such as ‘reason’ did not undermine the hierarchy among farmers, cottiers, and landless inhabitants (*bezzemci*) that had existed from the period of hereditary subjection; instead, it promoted its persistence in a new form, where poverty and distress were correlated with a lack of education.

113 HN, 1854, s. 290; 1855, s. 411–412; 1860, s. 105 et passim.

114 HN, 1860, s. 105.

115 HN, 1860, s. 68.

Conclusion

The *Agricultural Newspaper* began to be published as one of the activities directed at educating the rural inhabitants newly liberated from hereditary subjection. Publishing articles which encouraged reading, informing the inhabitants of new methods of farming and municipal management, Kodým aimed not only at promoting the improvement of agricultural production, but also at educating the mind. Using correspondence effectively, he succeeded in creating a forum where the rural inhabitants discussed matters ‘publicly’, conforming to civic norms. Thus by means of the newspaper, Kodým tried to facilitate creating a public sphere and ‘real’ citizens and members of the nation, by comprehensively transforming their praxis.

At the same time, it should also be emphasised that in the 1850s rural inhabitants had emerged who responded positively to Kodým’s call and contributed to public discussions in the *Agricultural Newspaper*. Learning eagerly, they put new methods of farming into practice and showed their commitment to new values such as reason, progress, and contributing to the public good; they also began to demand the improvement of their social status and equal participation in society. Moreover, prompted by these desires, they began to expand their field of activities from the 1860s onwards, after the breakup of Neo-absolutism.

We can observe such signs already in the transformation of the *Agricultural Newspaper* during the 1860s. In the last issue of 1860 when the October Diploma was issued, Kodým welcomed this political change and expressed his intention that the journal would also cover ‘politics – namely, present, public, and world events.’¹¹⁶ In the following year when the Bohemian Diet was convoked, not only Kodým but also the contributors expressed their opinions on the Diet and demanded that it solve the problems concerning agriculture such as land consolidation, shooting, land tax, and the contribution fund (*kontribučenské sejkky*).¹¹⁷ Thus the *Agricultural Newspaper*, a ‘public’ forum where people mainly discussed methods of agriculture and municipal management until then changed easily into a channel to influence political decision-making under new political circumstances.

However, the resignation of Kodým marked the end of the golden age of the *Agricultural Newspaper*. In 1862, Kodým quit his post primarily because of a conflict with the central committee of the Patriotic-Economic

116 HN, 1860, s. 418.

117 HN, 1861, s. 108, 109–111, 133, 137–138, 157, 178 et passim.

Society.¹¹⁸ The number of contributions published in the journal showed a slowly declining trend from 1858 onwards and this accelerated after Kodym's resignation. In 1864, a contribution that missed the active discussions under Kodym was published. On this contribution, the new editor, J. Kučera, commented that the decrease in letters published in the journal was not intentional, but caused by the decrease in the readers' own contributions.¹¹⁹ He ascribed this reduction to the publication of new political newspapers that began in the 1860s, which was enabled after the breakup of the Neo-absolutism. However, the 1860s were groundbreaking years also for associations. The foundation of agricultural associations, which had been restricted under Neo-absolutism, became easier and their numbers began to increase. Their members also included regular contributors to the *Agricultural Newspaper* such as Václav Kratochvíl, Jan Krouský, Jan Antonín Prokúpek and Antonín Hons.¹²⁰ From this fact, we can assume that many correspondents shifted the forum of their discussions away from the journal to the local associations.

In this way, the *Agricultural Newspaper*, which had served as a forum for public discussion by rural inhabitants in the 1850s, lost this function during the 1860s. Still, it did not mean the end of the process of forming a rural public sphere through publications. To encourage the reading of books and journals and discussions about issues were the main tasks of the agricultural associations and circles; these continued to increase throughout the second half of the 19th century. Therefore we can suppose that the creation of a rural public sphere started in full swing from the 1860s onwards. The *Agricultural Newspaper* can be considered as a pioneer in this process and contributed to it by developing people who promoted the activities of the associations and offered a model of the new farmer/citizen.

It should also be stressed that the creation of a public sphere did not bring about the complete emancipation of the entire rural population. Instead, it caused a new differentiation as well as a hierarchy and thus brought new tensions to rural society. Consequently, the transformation of rural society in Bohemia following the abolition of hereditary subjection proceeded fraught with such tensions.

118 *Československý zemědělec* 18, 1936, s. 138–139; M. POKORNÁ, *Kodymovy Hospodářské noviny*, s. 63.

119 HN, 1864, s. 25–26.

120 On the agricultural associations, see Josef NOŽIČKA, *Počátky rolnického spolčování*, ČDV 1939, s. 135–143; F. KUTNAR, *Pokusy o sociálně politickou aktivitu rolnictva*, s. 71–84; Peter HEUMOS, *Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889*, Wiesbaden 1979; Yuko KIRYU, *Czech Nation-Building and the Creation of a Rural Public Sphere in Bohemia*, Tokyo 2012 (in Japanese).

Kodymovy Hospodářské noviny a vznik veřejné sféry na českém venkově

YUKO KIRYU

Rozvoj občanské společnosti představuje jedno z klíčových témat novějšího českého dějepisectví. Přesto dosud víme poměrně málo, jak probíhal tento proces na českém venkově, neboť se dosavadní studie zaměřily především na městské prostředí. Článek analyzuje Hospodářské noviny, v kontextu daného tématu zásadní periodikum za redakce Filipa Stanislava Kodyma (1852–1861), a ukazuje genezi veřejné sféry na českém venkově po zrušení poddanství v letech 1848–1849. Hospodářské noviny publikovala císařsko-královská Vlastenecko-hospodářská společnost jako součást aktivit směřujících k „osvícení“ venkovského obyvatelstva po zrušení poddanství. Není překvapující, že osvětu venkovanů podporovali rovněž čeští liberálové, moderní český národ si představovali jako společenství rovných a nezávislých občanů. Usilovali je vytvořit prostřednictvím vzdělání venkovských lidí, což mělo usnadnit osvobození od poddanských břemen.

Hospodářské noviny nejprve redigoval Josef Pečírka (1851–1852), ale počet jejich předplatitelů se nezvýšil tak, jak se očekávalo. Filip Stanislav Kodym, kterého lze označit jako českého liberála, převzal místo redaktora v roce 1852. Pod Kodymovou redakcí noviny úspěšně pronikly do venkovské populace a staly se jedním z nejvýznamnějších českých periodik své doby. Co charakterizuje jeho vedení, je prostor a důležitost, které noviny vyhradily dopisům poslaným jejich čtenáři redakci. Kodym opakovaně vyzýval čtenáře, aby mu poslali příspěvky, a z nich publikoval co možná nejvíce spolu se svými komentáři v novinách. Podíl čtenářských příspěvků rychle stoupal.

Analýza interakce mezi čtenáři a Kodymem ukazuje, že se Kodym pomocí širokého spektra příspěvků snažil vytvořit veřejné fórum. Jeho novinové zprostředkování však nebylo neutrální, „výchovnými“ komentáři vštěpoval čtenářům občanské normy. Jeho snaha se ukazuje jako plodná, stál u vzniku „diskutující veřejnosti“ mezi venkovským obyvatelstvem. Tímto způsobem přinesly Hospodářské noviny podnět k vytváření veřejné sféry na českém venkově.

STUDIE

Moderní světový systém
Immanuela Wallersteina:
čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu
a jeho reflexe

STANISLAV HOLUBEC

STANISLAV HOLUBEC: The Modern World-Systems of Immanuel Wallerstein: Forty Years of Development of One Paradigm and its Reflection

The world-systems perspective linked with the name of Immanuel Wallerstein is a social-scientific paradigm in existence for more than forty years with varied sources of inspiration and profiled in different directions over time, as to fundamental postulates, research topics and also social sciences, which utilise this perspective. The author poses the question as to which social scientific approaches and theories impacted upon the formation and development of this paradigm, especially with regard to its key categories: *hegemony, world economies, world empires, cores and peripheries*. In addition, he poses another question as to how this paradigm changed in time, how the international community of authors, who took it as their starting point, changed and finally what its reflection outwith the Anglo-Saxon world, especially in the Central European environment, was. This article demonstrates that during the 1990s this paradigm succeeded relatively well in transforming itself from a project centred on the research of the history of global capitalism into a discipline which we can somewhat less accurately term the *economic sociology of globalization*. The article also demonstrates that this paradigm met with a rather varied response in different parts of

the world. On one hand it was very successful in the USA and Latin America, it had a certain impact in Asia and Russia, yet it was less successful in Continental Europe. In the case of the post-socialist Central and Eastern Europe, it primarily met with a positive response amongst historians in the 1980s and amongst the critically minded younger generation of sociologists and politologists after the year 2000. Yet, in general, the response to it in the Czech environment has been negligible and despite a clear wave of interest in the first decade of the 21st century, it seems that this paradigm has not permanently established itself here.

Key words: world-systems, Immanuel Wallerstein, international response, world economy, geopolitics

„Změna je věčná. Nikdy se nic nemění.“ Těmito slovy začíná klasická práce, která ovlivnila řadu společenských věd v posledních desetiletích dvacátého století, *Moderní světový systém. Kapitalistické zemědělství a původ Evropské světové ekonomiky v 16. století* od Immanuela Wallersteina (1974).¹ Kniha byla počátkem projektu původně tří dalších svazků, které se pokusily nově interpretovat moderní hospodářské a mezinárodně politické dějiny evropského světa a jsou dnes v učebnicích sociálních teorií obvykle zařazovány do kapitol o globalizaci nebo historické sociologii.² Zároveň tato kniha dala vzniknout paradigmatu, které nazýváme světo-systémové, hlásí se k němu v současnosti několik stovek autorů a je institucionálně etablované v několika univerzitních výzkumných centrech v USA a v Latinské Americe.³ Tento článek má několik cílů: Především bude diskutovat jaké spole-

1 Immanuel WALLERSTEIN, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York 1974.

2 Wallerstein se sice nedostal mezi první desítku společenskovědních autorů nejčastěji zmiňovaných v učebnicích soudobé sociální teorie, ale bezpochyby náleží mezi nejcitovanější padesátku. Je např. přítomen v: Keneth ALLAN, *Contemporary Social and Sociological Theory*, Thousand Oaks 2011 (kapitola Global Capitalism); Jonathan H. TURNER, *Theoretical Sociology: 1830 to the Present*, Thousand Oaks 2013 (kapitola Conflict Theorizing); Scott APPELROUTH – Laura DESFORELDES, *Classical and Contemporary Sociological Theory*, Thousand Oaks 2008 (kapitola Global Society); Craig CALHOUN (ed.), *Contemporary Sociological Theory*, Malden 2007, (kapitola Modernity and Postmodernity). Naopak Wallerstein chybí např. v: Rob STONES (ed.), *Key Sociological Thinkers*, London 1998; George RITZER (ed.) *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*, Malden, 2000; Heine ANDERSEN – Lars Bo KASPERSEN, *Classical and Modern Social Theory*, Malden 2000.

3 The Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations at Binghamton University na State University of New York (od roku 1976), <https://www.binghamton.edu/fbc>; Centro de Estudios, Información y Documentación Immanuel Wallerstein, Univ. de la Tierra-Chiapas y el CIDECI Las Casas, (od roku 2004); The Institute for Research on

čenskovešdní přístupy a teorie měly vliv na formování a vývoj světový systémového paradigmatu, zejména na jeho klíčové pojmy *hegemonie*, *světová ekonomika*, *světová říše*, *centrum a periferie*. Dále si bude klást otázku, jak se toto paradigma proměňovalo v čase, jak se proměňovala mezinárodní komunita autorů vycházejících z tohoto paradigmatu a konečně jaká byla jeho reflexe mimo anglosaský svět a zejména ve středoevropském prostředí.

Každého autora nepochybně inspiruje prostředí, ve kterém vyrůstal. V případě Wallersteina (* 1930) to byl New York, který byl v letech jeho mládí největší aglomerací planety a lze jej označit za přední centrum světové ekonomiky. Formativní bylo také zdejší milieu židovské levicové inteligence, které tvořili emigranti z Německa a východní Evropy. Zde Wallerstein nepochybně získal schopnost globálního pohledu a seznámil se s řadou cizích jazyků. Intelektuálně velmi stimulující byla studia na *Columbia University*, tehdy hlavním centru progresivních amerických akademiků, neboť na *Ivy League* dosud převládaly aristokratické tradice a časy Kalifornské univerzity v Berkeley dosud nenastaly.⁴ Mezi Wallersteinovými učiteli byla celá řada těch, kteří se později dostali do učebnic jako sociologičtí klasikové, např. Karl Polanyi, Charles W. Mills, Margareth Mead, Daniel Bell a Seymour M. Lipset. K jeho spolužákům a oponentům ve studentské politice patřili např. Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington a Henry Kissinger. Prý stačilo málo a Wallerstein se mohl stát podobně významnou postavou v americké zahraniční politice. Odpor k McCarthismu rozšířený v prostředí židovské levicové inteligence a zároveň nedůvěra ke studenovělečnické představě světa rozděleného na dva bloky vedly Wallersteina k zájmu o afrikanistiku a hnutí dekolonizace, o níž napsal svou disertaci, podloženou studijními pobyty v Ghaně, Nigérii a Tanzánii. Byla to právě dekolonizace, která se stala formujícím zážitkem pro jednu generaci amerických akademiků. Ti, kteří se hlásili k levici, v ní viděli cestu dalšího oslabování dominance Západu, zatímco ti stojící napravo viděli v úspěšné modernizaci nezápádních společností nejlepší cestu, jak zabránit nastolení prosovětských režimů v těchto zemích. Programatickým textem pravicového tábora se stala práce Walta W. Rostova (1916–2003) *The Stages of Economic Growth* (1960),⁵ podle které byl budoucí ekonomický úspěch třetího světa jen otázkou úspěšného

World-Systems na University of California at Riverside, <http://www.irows.ucr.edu/> (od roku 2000).

4 Georgi DERLUGUIAN, *Spaces, Trajectories, Maps: Towards a World-Systems Biography of Immanuel Wallerstein*, *Journal of World-Systems Research* 21, 2015, č. 2, s. 454.

5 Walt Whitman ROSTOW, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge 1960.

napodobení institucí západu a odbourávání bariér mezinárodního obchodu. Významným hlasem zleva se stala práce marxisticko-freudovského teoretika rasismu Frantze Fanona (1925–1961) *The Wretched of the Earth* (francouzsky 1961, anglicky 1963).⁶ Zatímco je Wallersteinovo dílo víceméně polemikou s názorovým proudem představovaným Rostowem, Fanon na něj měl vliv především v uvědomění si důležitosti problematiky rasismu a jednostrannosti redukování jeho příčin na ekonomickou oblast. S tímto autorem se Wallerstein osobně seznámil během svého ghanského pobytu a vedli spolu rozhovory i později v USA, kde se Fanon léčil. Během šedesátých let publikoval Wallerstein tři knihy a celou řadu článků zabývajících se politickou sociologií současné Afriky a zdálo se, že má zajištěnu jistou kariéru v rámci afrikanistiky, oboru bezpochyby etablovaného, ačkoli z pohledu hlavního proudu sociologie druhořadého. Ačkoli bývá Wallerstein řazen k akademické levici, v šedesátých letech měl ohlas především v odborných kruzích a nezdálo se, že by na něj výrazně působila starší generace radikálních společenských vědců působících na jeho alma mater, např. sociolog Charles W. Mills autor populární *Mocenské elity* (1956), nebo filosof Herbert Marcuse publikující v roce 1964 klíčové dílo americké nové levice *Jednorozměrný člověk*. Obě tyto práce se zaměřovaly dovnitř vyspělých kapitalistických společností, zatímco Wallersteina zajímaly globální problémy.

Wallersteinovo rozhodnutí z počátku sedmdesátých let, kdy dosáhl čtyřicítky, začít studovat evropské hospodářské dějiny raného novověku, je bezpochyby překvapující. Jistou spojnicí mezi tímto tématem a Afrikou 20. století byly otázky původu hospodářského rozvoje a zaostalosti. Snad hrál svou roli i obecný úpadek zájmu veřejnosti o africká témata, snad také ambice zvolit téma, které by jej přivedlo blíže ke hlavnímu proudu sociologie. Svě klíčové dílo *Moderní světový systém* napsal Wallerstein na kanadské McGill University, kam se uchýlil po roce 1968, když byl nucen na základě svých sympatií pro studentské protesty odejít ze své newyorské alma mater.⁷ Snad v tomto případě platí poučka čínského dvorního historika Sima Quina, že nejlepší knihy vznikají v exilu.⁸ V roce 2011 Wallerstein vzpomínal, že měl knihu hotovou za velmi krátkou dobu, během let 1971 a 1972, ale více než tři roky nemohl najít vydavatele.⁹ Odvaha, s níž se vystudovaný sociolog a afrikanista

6 Frantz FANON, *The Wretched of the Earth*, New York 1963.

7 Více o studentské revoltě na Columbia University v roce 1968 viz Mark RUDD, *Underground: My Life with SDS and the Weathermen*, New York 2010, s. 57–116.

8 G. DERLUGUIAN, *Spaces, Trajectorise, Maps*, s. 455.

9 I. WALLERSTEIN, *Prologue to the 2011 edition*, in: *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Berkeley – Los Angeles 2011, s. xvii.

pustil do psaní monografie o evropských hospodářských dějinách 16. století, aniž by předtím publikoval jakýkoli článek na podobné téma, je pozoruhodná stejně jako mimořádný ohlas, kterého se dílu dostalo. Jakmile kniha vyšla, byla přijata s nadšením zejména mezi sociology a získala cenu *Americké sociologické asociace* za nejlepší knihu roku 1975.¹⁰ Bylo signifikantní, že podobné ocenění nedostal od *Americké historické asociace*, byť bylo jeho dílo pochvalně recenzováno v hlavním historiografickém časopise.¹¹ Popularitu knihy neumenšovalo, že dobré dvě třetiny textu tvořily poznámky pod čarou. Práce takovéhoho tematického záběru nemohla být pochopitelně založena na archivním výzkumu, ale pouze sekundární literatuře, jejíž seznam byl nicméně úctyhodný. Jednalo se o více než pět set položek v různých jazycích, což nebylo v rámci tehdejší americké sociologie něčím obvyklým. Vedle angličtiny pracoval nejčastěji s francouzskou, v menší míře s německou, italskou a španělskou literaturou. Dalším kladem byla značná interdisciplinarita. Knihu četli se zájmem nejen historikové a sociologové, ale i politologové, ekonomové a antropologové. Do roku 1990 byla kniha přeložena do řady jazyků: nizozemštiny, italštiny, norštiny, španělštiny, francouzštiny, japonštiny, maďarštiny, němčiny, srbochorvatštiny a portugalsštiny.¹² Po roce 1990 následovaly překlady do rumunštiny, čínštiny a korejštiny.

Jak upozornil Georgi Derlugian, toto dílo mohlo být bezpochyby napsáno a mohlo získat ohlas jen díky svému vzniku na určitém místě a v určité době. Především to byly badatelské podmínky vzniklé během šedesátých let na amerických univerzitách, jaké nikdy předtím v minulosti neexistovaly. Byl to rychlý nárůst počtů odborných studií na nejrůznější témata, nárůst množství překladové literatury a vznik skvěle vybavených univerzitních knihoven zásobovaných literaturou a odbornými časopisy v mnoha jazycích. Badatelé předchozích generací píšící podobně ambiciózní práce, např. Max Weber nebo Karel Marx, si mohli o takovýchto zdrojích informací nechat jenom zdát. Zároveň společenské vědy dosud netrpěly přemírou publikací a převládající tendencí grantových agentur podporovat základní výzkum, což v současnosti ztěžuje možnost napsat podobně ambiciózní a všezahrnující monografii a získat s ní uznání.¹³

10 Tamtéž.

11 Andrew B. APPLEBY, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* by Immanuel Wallerstein, *The American Historical Review* 80, 1975, č. 5, s. 1323–1324.

12 I. WALLERSTEIN, *Curriculum Vitae*, <http://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/iwallerstein-cv-eng-09.pdf> (ověřeno 1. 6. 2016).

13 Jak uvádí Derlugian, tento potenciál moderních skvěle vybavených knihoven byl poprvé využit Fernandem Braudelem a Williamem McNeilem, kteří své velké syntetické analýzy předložili už

Wallerstein byl i dobrým organizátorem. Kolem něho vzniklo v roce 1976 na Binghamptonské univerzitě výzkumné středisko nazvané *Centrum Fernanda Braudela pro studium ekonomik, historických systémů a civilizací* a vydávalo v letech 1977 až 2012 vlastní časopis *Review*. V rámci *Americké sociologické asociace* vznikla v roce 1976 sekce *Politická ekonomie světového systému*, která pořádá každoroční konference. Jak Wallersteinovi přibývalo organizační práce, zpomalovalo se publikování dalších plánovaných svazků hlavního díla. Druhý a třetí díl původně plánovaného čtyřdílného projektu publikoval v letech 1980 a 1989.¹⁴ Na čtvrtý díl si ale museli čtenáři počkat až do roku 2011 a tehdy osmdesátiletý autor v jeho úvodu optimisticky oznamoval, že plánuje ještě dva další svazky.¹⁵

Autorů a paradigmat inspirujících toto dílo je tolik, že bývá někdy označováno za eklektické. Z neznámějších zmiňme francouzskou historiografickou školu *Annales* a zejména jejího hlavního představitele v šedesátých a sedmdesátých letech Fernanda Braudela (1902–1985). S touto školou sdílí Wallerstein zájem o dlouhé trvání, tedy časový rozsah analýz spíše v řádu staletí než desetiletí a zkoumání velkých geografických regionů, tedy vydat se za hranice definované národními státy. Na rozdíl od Braudela kladoucího důraz na světovou ekonomiku, zůstávají státy pro Wallersteina významnými aktéry. Zatímco u Braudela má světová ekonomika za své centrum nejvýznamnější metropole (od Benátek, přes Amsterdam a Londýn, po New York),¹⁶ u Wallersteina je centrum tvořeno nejrozvinutějšími státy. Další významnou inspirací školy *Annales* byl zájem o agrární dějiny, ovšem Wallerstein přikládá agrárnímu podnikání poněkud větší význam než Braudel. Abychom si uvědomili význam školy *Annales* a Braudela po wallersteinovskou analýzu, je dobré se podívat na četnosti citací jednotlivých autorů v prvním díle moderního světového systému: Na prvním místě to je Fernand Braudel (45 citací), na druhém polský historik Marian Małowist (19), dále dva francouzští historikové Pierre Chaunu (19) a Marc Bloch (15) a Angličan Maurice Dobb (15).¹⁷ Z českých historiků byl v knize citován článek

v 60. letech. Srov. G. DERLUGUIAN, *Spaces, Trajectories, Maps*, s. 455.

14 I. WALLERSTEIN, *The Modern World-System, vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*, New York, 1974. TÝŽ, *The Modern World-System, vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's*, San Diego 1989.

15 TÝŽ, *Preface*, in: *The Modern World-System IV, Centrist Liberalism Triumphant 1789–1914*, Berkley – Los Angeles 2011, s. xvii.

16 Fernand BRAUDEL, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, s. 41.

17 Walter L. GOLDFRANK, *Paradigm regained? The Rules of Wallersteins World-System Method*, *Journal of World-Systems Research* 6, 2000, č. 2, s. 163.

Arnošta Klímy a Josefa Macůrka o přechodu z feudalismu ke kapitalismu ve střední Evropě a články na podobné téma od Josefa Petráně a Josefa Války.¹⁸

Druhým zdrojem inspirací byla tzv. teorie závislosti rozpracovaná do konce čtyřicátých let latinskoamerickými levicovými ekonomy, především Raúlem Prebischem, která označovala Západ za hlavního původce zaostalosti zemí třetího světa na základě jejich přímého vykořisťování případně kvůli tzv. nerovné směně. Tato škola zavedla do ekonomické teorie kategorie centrum a periferie.

Jako třetí zdroj inspirace uvádí Wallerstein polskou školu hospodářských dějin a zejména Mariana Małowista (1909–1988), která podobné principy, jaké používala teorie závislosti, uplatňovala v padesátých a šedesátých letech na porozumění hospodářských vztahů mezi východní a západní Evropou v raném novověku. Małowista zmiňuje Wallerstein v úvodu knihy společně s Braudem jako svého hlavního inspirátora.¹⁹ Ve vzpomínkovém eseji Wallerstein uvádí, že narazil na tohoto polského historika někdy v polovině šedesátých let v časopise polských afrikanistů *Africana Bulletin* a díky němu se také poprvé dozvěděl o Fernandu Braudelovi.²⁰ Vedle zmiňovaného Małowista Wallerstein cituje z polských historiků Stanislava Hoszowskiho, Jerzyho Topolskiho, Kazimierze Tymienieckiho a Witolda Kulu.

Dále byla Wallersteinovi inspirací debata britských marxistických historiků Maurice Dobba (1900–1976) a Paula Sweezyho (1910–2004) o příčinách krize feudalismu z padesátých let, kde se poprvé v rámci marxismu profilovalo Wallersteinovi blízké stanovisko spatřující příčiny krize nikoli ve vnitřních třídních konfliktech středověkých společností, ale v dálkovém obchodu v rámci středověké Evropy. Nepřiznanou, ale zřejmou inspirací byl i maoismus,²¹ zejména učení o dvou papírových tygrech, tedy Sovětském svazu a Spojených státech, jako spojených silách vykořisťujících třetí svět, čemuž odpovídalo schéma centra, do něhož někdy zařazoval

18 Arnošt KLÍMA – Josef MACŮREK, *La question de la transition du féodalisme au capitalisme en Europe centrale (16e–18e siècles)*, in: International Congress of Historical Sciences, Stockholm 1960; *Rapports IV. Histoire moderne*, Göteborg 1960, s. 84–105; Josef PETRÁŇ, *A propos de la formation des régions de la productivité spécialisée en Europe Centrale*, in: Deuxième Conférence Internationale d'Histoire Économique, Aix-en-Provence 1962, II: Middle and Modern Times, Paris 1965, s. 217–222; Josef VÁLKA, *La structure économique de la seigneurie tchèque au XVIe siècle*, in: Deuxième Conférence Internationale d'Histoire Économique, II: Middle Ages and Modern Times, Paris 1965, s. 211–215.

19 I. WALLERSTEIN, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Berkley – Los Angeles 2011, s. xi.

20 TÝŽ, *The Itinerary of World-Systems Analysis; or, How to Resist Becoming a Theory*, in: *New Direction in Contemporary Sociological Theory*, Joseph Bergen – Morris Zelditch Jr. (eds.), Lanham 2002, s. 360.

21 Arif DIRLIK, *Marxism in the Chinese Revolution*, Lanham 2005, s. 181.

i SSSR (i když jej jindy označoval za semiperiferii) a zbytku planety. Ostatně Mao je jedním z nejcitovanějších autorů v základním Wallersteinově programatickém článku z roku 1974, zatímco v pozdějších pracích již odkazy na něj chybí.²²

Abychom blíže pochopili jednotlivé intelektuální vlivy, můžeme se zaměřit na samotný název díla. To že jej autor nazval *Moderní světový systém* (*Modern World-System*) ukazuje na několik inspirací. Co se týká pojmu moderní, je nutno připomenout, že angličtina nerozlišuje na rozdíl češtiny nebo němčiny mezi adjektivy *moderní* a *novověký*. *Moderní* zejména ve formě *early modern* znamená novověký. Wallerstein také v době vydání knihy používal pojem *světový kapitalistický systém*,²³ ale později od něj upustil. Zdá se, že pojem *moderní* zvolil pro název knihy spíše z taktických důvodů místo příliš marxisticky znějícího pojmu *kapitalistický*. Moderní světový systém má podle něj dvě roviny, *kapitalistickou světovou ekonomiku* (*capitalist world-economy*) a *mezistátní systém* (*interstate system*). Zatímco u něj nalzáme řadu úvah na téma podstaty kapitalismu, úvahy o povaze modernity u něho chybí a nepřidal se k řadě sociologů opouštějících během osmdesátých let pojem kapitalismus ve prospěch pojmu modernita (z nejznámějších např. Anthony Giddens).²⁴

Pak tu máme pojem *světový systém*. V angličtině jej píše s pomlčkou (*World-System* a nikoli *World System*). Pomlčka se nevyskytuje náhodně, ale zdůrazňuje, že systém je světem sám pro sebe, tedy že světový systém může obsahovat jen velmi malou část planety. Tuto nuanci, do češtiny těžko přeložitelnou, převzal od Fernanda Braudela. Zakladatel školy Annales zase tento pojem převzal od německého historika Fritze Röriga (1882–1952), který používal pojem *Weltwirtschaft*. Braudel jej přeložil do francouzštiny jako *économie-monde* a nikoli *économie mondiale*, čímž chtěl zdůraznit, že nemá na mysli celosvětové hospodářství, ale hospodářství, které je světem o sobě.²⁵ Český překladatel Wallersteinova díla Rudolf Převrátil se pokusil zůstat věrný této sémantice a zvolil variantu *světový systém*, která je ale podle mého názoru v češtině poněkud kostřbatá, takže zachovávám jinými překladateli upřednostňovanou variantu *světový systém*, byť z ní není patrná ona důležitá nuance.²⁶ Pojem *systém* pochází nepochybně ze sociologie resp. z para-

22 I. WALLERSTEIN, *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis*, *Comparative Studies in Society and History* 16, 1974, č. 4, s. 391.

23 Tamtéž.

24 Anthony Giddens nazval jedno ze svých prvních děl „Capitalism and Modern Social Theory“ (1971) a zatímco dílo z roku 1990 nese název „Consequences of Modernity“.

25 I. WALLERSTEIN, *The Itinerary of World-Systems Analysis*, s. 361.

26 Používám nicméně pojem *světový systém*, který zní v češtině přijatelně, podobně jako je používán např. pojem *jihomoravský*, zatímco pojem *Jihomorava* nikoli.

digmatu *strukturního funkcionalismu* vlivného v padesátých letech, jehož hlavní představitel Talcott Parsons byl Wallersteinovým učitelem na *Columbia University*. Kdyby psal své základní dílo dnes, hovořil by patrně o síti (network), která se zdá být lepší metaforou interakce v rámci velkých geografických celků.

Walter Goldfrank upozornil před časem na některé principy, které Wallerstein a další autoři jej následující používají s oblibou jako vysvětlení různých historických fenoménů. Prvním principem je tzv. negativita. Dnešní slabosti mohou být budoucími silnými stránkami a naopak přednosti se mohou stát prokletími. Stát, který je příliš odlehlý a chudý na to, aby vzbudil zájem dobytých, se může v relativním bezpečí připravovat na budoucí velmocenskou roli (např. Prusko nebo Moskevská Rus). Přerodělování bohatství v rámci světového systému pomocí drancování nemá jen negativní následky pro oloupeného, ale i pro uchvatitele, který se může „utopit ve zlaté“ jak se to stalo španělské říši.²⁷ S tím souvisí úvahy o krátkodobých, střednědobých a dlouhodobých následcích. Co je dnešní výhra, může být dlouhodobou prohrou, např. prohra Ruska v Livonské válce se zdála být katastrofou, v dlouhodobém hledisku je však uchránila z dosahu evropské ekonomiky a tak je nepotkal osud periferizace.²⁸ Další často používaný princip vysvětlení je zlatá střední cesta: Ani příliš horký, ani příliš studený. Typickým příkladem je úspěch v 16. století, k němuž byli nejlépe disponováni ti, kteří nebyli ani příliš velcí, ani příliš malí. Takto vysvětluje vzestup Nizozemí, které nemuselo nést náklady spojené s udržováním velké říše a zároveň bylo významnějším hráčem než městské republiky. Dalším oblíbeným principem jsou kumulace: Teprve kombinace seřazení více faktorů přinese změnu. Např. přechod k feudalismu v Evropě vidí jako kumulaci třídních rozporů feudalismu, konec feudální konjunktury a klimatických změn.²⁹ K tomu lze dodat, že Wallerstein nesleduje v historickém vývoji jen faktory, které jsou přítomné, ale táže se také, co přítomné nebylo, jaké jsou příčiny této absence, a zdůrazňuje její vliv na vznik určitého historického fenoménu. Mimo jiné uvádí, že kdyby se k všeobecné krizi Evropy ve 14. století přidal útok vnějšího nepřítel (v evropském případě Mongolů), který takto ukončil existenci nejedné civilizace postižené krizí, mohl by běh dějin vypadat jinak.³⁰ Problémem nepřítomných faktorů ovšem je, že musíme velmi opatrně vážit, které nepřítomné faktory má smysl zahrnovat a které nikoli. K tomu pomáhají zejména komparace obdobných případů.

27 I. WALLERSTEIN, *The Modern World-System I*, s. 105.

28 W. L. GOLDFRANK, *Paradigm regained*, s. 184–186.

29 Tamtéž, s. 14–65.

30 I. WALLERSTEIN, *The West, Capitalism, and the Modern World-system*, in: Timothy Brook – Gregory Blue (eds.), *China and Historical Capitalism: Genealogies of Sinological Knowledge*, New York 2002, s. 51.

Mnohé o světosystémovém paradigmatu řekne, pokud se podíváme, jaké druhy prací v jeho rámci vznikly a vznikají. Ty se dají klasifikovat do několika oddílů. Především to jsou syntetizující díla pokoušející se nějakým způsobem modifikovat, rozšířit, nebo dokonce z větší části odmítnout základní paradigma definované jeho mistrem. Tyto práce obvykle předkládali Wallersteiovi generační soupeřníci a kolegové, kteří v diskusích na *Fernand Braudel Center* postupně dospěli k poněkud jinému pohledu, než nabízel hlavní představitel paradigmatu. Autoři této skupiny měli většinou ekonomické a sociologické vzdělání a byli narozeni v USA, či zde dlouhodobě působili: Především se jednalo o jeho kolegy z Binghamptonu, kteří sami sebe označovali v ironickém odkazu na postmaoistickou Čínu „gang čtyř“: Andre Gunder Frank (1929–2005), Giovanni Arrighi (1937–2009) a Samir Amin (* 1931). K této skupině může být řazena i Janet Abu-Lughod (1928–2013) jediná žena prosadivší se v rámci paradigmatu, které svým důrazem na hospodářství a mezinárodní politiku nikdy příliš ženy nepřitahovalo. Z mladší generace autorů sem bude bezpochyby patřit Christopher Chase-Dunn (* 1944), německý historik Hans-Heinrich Nolte (* 1938) a z poslední doby japonský filozof a sociolog Kojin Karatani (* 1940).³¹ Mnozí historikové jsou z prací těchto autorů podobně jako z díla samotného Wallersteina na rozpacích zejména pro přílišné ambice říci vše podstatné a formulovat ucelenou teorii dějinného vývoje. Jejich ohlas také oslabovalo, že stály poněkud ve stínu hlavního díla. Ačkoli by bylo nepřesné označovat světový systém za paradigma jednoho autora, jistá dominance zakladatelského díla je zde zřejmá, např. ve srovnání s postkoloniálními studii nebo globálními dějinami.

Druhým způsobem práce s tímto paradigmatem bylo si zvolit určitý region a psát o jeho historii, obvykle s časovým vymezením od 15. do 20. století. Nejvíce přály tomuto přístupu osmdesátá a devadesátá léta. Můžeme zmínit práce Daniela Chirota o rumunském Valašsku v novověku (1976), Johna Forana o moderních dějinách Iránu (1996), Gila J. Steina o světovém systému ve starověké Mezopotámii (1999), Dariusze Adamczyka o postavení ranně

31 Andre GUNDER-FRANK, *World Accumulation 1492–1789*, New York, 1978; Giovanni ARRIGHI, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, London 1994; Samir AMIN, *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, New York 1976; Janet ABU-LUGHOD, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*, Oxford 1991; Christopher CHASE-DUNN, *Global Formation: Structures of The World-Economy*, New York 1989; Hans-Heinrich NOLTE, *Die eine Welt. Abriss der Geschichte des internationalen Systems*, Köln 1993; Kojin KARATANI, *The Structure of World History: From Modes of Production to Modes of Exchange*, Durgham – London 2014.

novověkého Polska ve světovém systému (2001). Z poslední doby to je práce Borise Kagarlického o moderních dějinách Ruska (2007) a do jisté míry i práce Adama Sowy zabývající se historickým vývojem Polska (2011).³² Slabinou těchto prací bylo, že až příliš často používaly dějiny jednotlivých oblastí k ilustrování jednotlivých tezí světosystémového paradigmatu a přehlížely fakta do tohoto paradigmatu se nehodící. V rámci toho způsobu se vyskytlo i několik prací srovnávajících určitá území, např. monografie Josepha Loveho reflektující diskuse o ekonomické zaostalosti v Rumunsku a Brazílii,³³ nebo práce Zenonase Norkuse o postkomunistické transformaci Slovinska a Litvy.³⁴

Třetím způsobem použití světosystémového paradigmatu byla volba určitého problému, nejčastěji nějakého druhu ekonomické či společensko-politické aktivity blíže konkretizované pomocí rámce času a prostoru, případně nahlížené globálně. Někdy se tyto práce dávají inspirovat i dalšími paradigmaty, zejména postkolonialismem. Tento přístup se stal pochopitelně nejvíce rozšířeným zejména v posledních dvaceti letech, neboť se ukázal být vhodným rámem pro psaní akademických kvalifikačních prací. Pokud se podíváme na knihy, které získaly v posledních dvaceti letech ocenění hlavní organizace světosystémových badatelů, sekce *Political Economy of World-Systems Americké Sociologické Asociace*, převažují mezi nimi práce právě tohoto typu. Nejčastějšími tématy jsou sociální hnutí, řetězce zboží, problematika environmentalismu a globalizace.³⁵ Z hlediska časového se nejčastěji zabývají dvacátým stoletím a současností, prostorově převažuje obliba Latinské Ameriky, případně dalších méně rozvinutých zemí. Zejména je pozoruhodné, jak ze světosystémové agendy vymizely od konce devadesátých let monografie o starších dějinách. Poslední prací na toho téma je disertace Wilmy A. Dunaway o začlenění jižního Apalačska do světové ekonomiky v 18. a 19.

32 Daniel CHIROT, *Social change in a Peripheral Society. The Creation of Balkan Colony*, New York 1976; John FORAN, *Fragile Resistance, Social transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder 1993; Gil J. STEIN, *Rethinking World-System, Diasporas, Colonies, and Interaction in Uruk Mesopotamia*, Tuscon 1999; Dariusz ADAMCZYK, *Zur Stellung Polens im modernen Weltsystem der Frühen Neuzeit*, Hamburg 2001; Boris KAGARLITSKY, *Empire of the Periphery: Russia and the World System*, London 2007; Adam SOWA, *Fantomowe cialo króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków 2011.

33 Joseph L. LOVE, *Crafting the Third World: Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brazil*, Stanford 1996.

34 Zenonas NORKUS, *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*, Budapest 2012.

35 Např. Lutz ZÜNDORF, *Das Weltsystem des Erdöls. Entstehungszusammenhang, Funktionsweise, Wandlungstendenzen*, Wiesbaden 2008; John TALBOT, *Grounds for Agreement: The Political Economy of the Coffee Commodity Chain*, Lanham 2004.

století (1994)³⁶ a z evropského prostředí zmíněná Adamczykova studie o Polsku v novověké evropské ekonomice (2001). Zdá se, že na rozdíl od historie přetrvává zájem o toto paradigma vedle sociologie i v archeologii a etnografii, např. tu jsou z nedávné doby práce o zničení světového systému lovců a sběračů v oblasti severní Kanady v 19. století (2013) nebo etnografická práce o globalizovaných řetězcích lokálního obchodu v Bolívii.³⁷

Na následujících stránkách se zaměříme na několik klíčových konceptů tohoto paradigmatu ve vztahu ke globálním dějinám, nastíníme jejich základní definice, zmíníme, jaké inspirace k nim vedly jejich tvůrce a jaká byla jejich nejčastější kritika.

Minisystémy, světové říše a světové ekonomiky

Wallerstein pojímá dějiny z hlediska vývoje společenských systémů, definovaných jako síť mezilidské interakce. V případě jednoduchých společností můžeme podle něho hovořit o takzvaných minisystémech (*minisystem*), tedy malých jednotkách mezilidské interakce, např. kmeny či tlupy nebo zárodky prvních států. Se vznikem intenzivního zemědělství a prvních státních forem vznikají větší územní celky, tzv. světové ekonomiky (*world-economy*) a světové říše (*world-empire*), ovšem na většině lidmi osídlených území i nadále existují minisystémy. Je to nakonec v Evropě vzniklá *kapitalistická světová ekonomika* (nazývaná též moderní světový systém), která mezi 15. a 18. stoletím všechny tyto systémy do sebe integruje a stane se prvním světovým systémem zahrnujícím celou planetu. Wallerstein se při tvorbě této trojice pojmů inspiroval maďarským ekonomem Karlem Polányim, který rozlišoval tři historické způsoby organizace hospodářství: reciproční, redistributivní a tržní, které odpovídají těmto třem typům sociálních systémů.³⁸

Světové ekonomiky i *světové říše* vznikají v rámci interakce mezi různými minisystémy. Příkladem je vznik ekonomiky Mezopotámie v interakci jednotlivých

36 Wilma A. DUNAWAY, *The Incorporation of Southern Appalachia into the Capitalist World-Economy, 1700–1860*, Knoxville 1994.

37 Max T. FRIESEN, *When worlds collide: hunter-gatherer world-system change in the nineteenth-century Canadian Arctic*, Tucson 2013; Nico TASSI, *The native world-system: an ethnography of Bolivian Aymara traders in the global economy*, New York [2017].

38 Karl POLANYI, *The Great Transformation*, Boston 1957. Wallerstein byl k zájmu o Polányiho přiveden svým blízkým spolupracovníkem Terencem Hopkinsem (1928–1997), který v 50. letech pracoval ve výzkumné skupině na Columbia University vedené Polányim, srov. W. L. GOLD-FRANK, *Paradigm regained*, s. 161.

městských států, nebo starověká ekonomika Středomoří. Předmoderní *světové ekonomiky* se ovšem nedokázaly ubránit transformaci do *světových říší*, čehož případem je sjednocení mezopotámských městských států do Babylónské říše, nebo sjednocení řecké polis do říše makedonské. Světová říše obsahuje podobně jako světová ekonomika více kultur a vyznačuje se hospodářskou integrací, ale na rozdíl od světové ekonomiky je byrokratickou strukturou spravovanou z určitého centra. Jejich nejlepším příkladem je Římská říše nebo Čína dynastie Chan, ale nikoli žádná z tzv. moderních světových říší např. habsbursko-španělské či britské impérium, které Wallerstein vnímá jako jedny z hráčů ve světové ekonomice, nikoli jako celky tvořící svět sám pro sebe. Světové říše jsou velmi nestabilní, a ačkoli se liší v odolnosti proti kolapsu, žádná z nich nedokáže vydržet po neomezenou dobu. Dříve či později dochází k jejich dezintegraci v *minisystémy* a cyklus se opakuje znovu. Pouze kapitalistická světová ekonomika vznikající v Evropě v 15. a 16. století byla podle Wallertseina jediným systémem, který se dokázal ubránit tendencím přeměnit jej ve světovou říši.³⁹

Proti takto definované trojici systémů se nabízí pochopitelně také celá řada námitek: Především je otázka, zda toto rozlišování není příliš rigidní. Např. mezi minisystémy a světovými říšemi či světovými ekonomikami existovala různá přechodová stádia. Je patrně příliš rigorózní striktně rozlišovat světové říše a světové ekonomiky. Máme k dispozici řadu případů, kdy velké říše začaly rozvíjet vzájemné obchodní kontakty a vytvářely tak světovou ekonomiku. Příkladem může být vytvoření sítě interakcí mezi civilizací na blízkém východě ve starověku (Egypt, Mezopotámie), nebo vytvoření čilého obchodu mezi Římem, Čínou a Indií ve vrcholné antice, nebo euroasijský systém vytvořený ve 12. století expanzí mongolské říše.⁴⁰ Wallerstein na tyto argumenty obvykle odpovídal, že se v těchto případech jednalo o sítě dálkové směny zboží, ale nikoli o systém, jehož základním rysem je dělba práce mezi jednotlivými územími. Opačným argumentem bylo přesvědčení, že míra celoevropské integrace nebyla ani v 16. století nijak vysoká a je tedy možné hovořit o vzniku systému mezinárodní dělby práce až v 18. či 19. století.⁴¹

Obtíže použitelnosti těchto tří kategorií jsou zvláště patrné, pokud bychom jimi chtěli popsat středověkou Evropu. Ze zmínek o tomto problému u Wallersteina je patrné, že je sám poněkud na rozpacích. Ve formulaci z roku 1974 uvádí, že ve středověké Evropě existovala křesťanská „civilizace“ (v uvozovkách),

39 I. WALLERSTEIN, *The Rise and Future Demise*, s. 391.

40 J. ABU-LUGHOD, *Before European Hegemony*.

41 Robert BRENNER, *The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-smithian Marxism*, *New Left Review* 104, 1977, č. 1, s. 25–92.

čímž dává najevo distanci od tohoto termínu. Zároveň dodává, že v jejím rámci existovaly nejméně dvě *malé světové ekonomiky* – městské státy Flander a severní Itálie. Zbytek Evropy tvořil „relativně malé, relativně samostatné ekonomické celky založené na formě exploatace znamenající relativně přímé přivlastňování zemědělské nadhodnoty produkované manoriálním hospodářstvím nepočtenou třídou šlechty“.⁴² V roce 2011 nabízí o středověké Evropě jednoznačnější odpověď inspirovanou patrně Hansem-Heinrichem Noltem.⁴³ Jednalo se podle něj o „desintegrovanou světovou říši, držící jen velmi málo pohromadě římskokatolickou církví“.⁴⁴ Na potížích aplikací zmíněných tří kategorií na středověkou Evropou je patrný malý zájem Wallersteina o náboženství, které bylo v tomto případě významným pojítkem geografických celků blížícím se snad v určitých dobách a místech svým významem státním útvarům a ekonomikám. Jistěže není možné přeceňovat vliv náboženských systémů na běh dějin, jak činí např. Huntington svou tezí o různých civilizacích v současném světě vycházejících většinou z náboženských poměrů,⁴⁵ je ale zřejmé, že světosystémová perspektiva vliv náboženství podceňuje.

Významnou námitkou týkající se popisu vzniku *kapitalistické světové ekonomiky* v 16. století bylo, že Wallerstein ignoroval interakce v neevropských oblastech a evropocentricky tvrdil, že tehdy byl okolní svět tvořen pouze světovými impérii (Čína, Osmanská říše), minisystémy a snad pouze v případě indického oceánu Wallerstein připouštěl existenci něčeho, co nazýval „světovou protoekonomikou“.⁴⁶ Zdá se, že především hrubě podcenil míru integrace východní Asie, kterou zdůrazňují někteří současní autoři, např. japonský historik Satoshi Ikeda. Ten argumentoval, že ve východní Asii existoval v 16. století mezistátní systém a mezinárodní ekonomika, jejichž ústřední mocností byla Čína. Šlo o situaci v mnohém od evropské odlišnou, ale v mnohém s ní též srovnatelnou.⁴⁷ Existují dokonce názory, např. Victora Liebermanna, autora mohutného díla o jihovýchodní Asii (Indočině)

42 I. WALLERSTEIN, *The Modern World-System I*, s. 36–37. V jiném textu z roku 2011 uvádí vedle křesťanství také latinu jako pojítko středověké Evropy. TÝŽ, *Prologue to the 2011 edition*, in: *The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600–1750*, Berkeley 2011, s. xv.

43 Hans-Heinrich NOLTE, *Die eine Welt. Abriss der Geschichte des internationalen Systems*, Köln 1993

44 I. WALLERSTEIN, *Prologue to the 2011 Edition*, in: *The Modern World-System I*, s. xxvi.

45 Samuel P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996.

46 I. WALLERSTEIN, *The Rise and Future Demise*, s. 407.

47 Satoshi IKEDA, *The History of the Capitalist World-System vs. the History of East-Southeast Asia*, Review 19, 1996, č. 1, s. 49–78.

v letech 800–1830, že východoasijský systém i přes značnou míru ekonomické integrace nefungoval z hlediska směny podle wallersteinovských kategorií centra a periferie, ale panovala v něm v zásadě rovnováha.⁴⁸ Jak argumentuje japonský historik Takeshi Hamashita, tento systém byl natolik významný, že Portugalci a Holanďané byli donuceni provádět své obchodní aktivity uvnitř těchto sítí a nikoli zakládat sítě vlastní.⁴⁹ V dané perspektivě je odmítána i představa pasivní integrace Číny a dalších zemí do světového systému, jak jí popisuje Wallerstein v návaznosti na Braudela. Teprve budoucnost pomůže precizovat, zda byl Wallerstein opravdu tak evropocentrický, nebo zda jsou současní badatelé žijící ve věku vzestupu Asie pouze v neúměrné míře asiocentričtí.

Wallerstein také patrně podcenil ve své analýze 16. století význam integrace Osmanské říše s moderním světovým systémem na vývoj obou celků. Jak argumentoval Aristide Zolberg,⁵⁰ ačkoli je možné přijmout tezi o poměrně nevýznamné obchodní směně mezi těmito entitami, vojenská konfrontace Turků s Habsburky a tiché protihabsburské spojenectví Francie s Osmanskou říší měly významný dopad na evropské dějiny. Osmanská říše bezpochyby představovala významnou překážku po Habsburky v jejich evropské expanzi, případně bylo osmanské nebezpečí motivací v honbě španělských Habsburků za zlatem a tedy za dobýváním Nového světa. Z tohoto případu je patrné, že k dynamice moderního světového systému přispěly i externí faktory.

Od konce osmdesátých let se množily názory zpochybňující Wallersteinovo tvrzení o unikátnosti raně novověkého vzestupu Evropy a zdůrazňující vývoj zejména Číny a Indie, které prý až do 18. století dosahovaly úrovně západoevropských ekonomik. Debatu o novověkém vzestupu Západu a sestupu Východu (tzv. velká divergence) je možné rozdělit na dvě hlavní otázky: Kdy k této divergenci došlo a jaké byly její příčiny. V odpovědi na první otázku se Wallerstein ubírá jakousi střední cestou. Nesdílí ani názory nedávných prací z okruhu tzv. Kalifornské školy,⁵¹ že tato změna se prosadila až v 18. století, ani nesdílí názory starších historiků, např. klasika globálních dějin Williama McNeilla, podobně jako marxistů nahlížejících

48 Victor LIEBERMAN, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800–1830, vol. 2, Mainland Mirrors: Europe, Japan, China, South Asia, and the Islands*, Cambridge 2009, s. 90.

49 Sebastian CONRAD, *Globalgeschichte, Eine Einführung*, München 2013, s. 257.

50 Aristide ZOLBERG, *Origins of the Modern World System: A Missing Link*, World Politics 33, 1981, č. 2, s. 253–281.

51 Keneth POMERANZ, *The Great Divergence, China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton 2000.

na Evropu jako na vyvolený kontinent už od starověku.⁵² V otázce, proč k velké divergenci došlo, zdůrazňovalo světosystémové pojetí jako hlavní příčinu dynamiku mezinárodního obchodu vytvářejícího tzv. agrární kapitalismus, který byl výsledkem velmi hluboké a specifické pozdně středověké evropské krize, v níž byla krize feudalismu jen jedním jejím aspektem. Od devadesátých let začaly být v těchto diskusích zdůrazňovány ekologické faktory a diskuse o krizi feudalismu se vytrácejí. Jedna z nejznámějších analýz na toto téma od Kennetha Pomeranze poukazuje na nedostatek uhlí v Číně,⁵³ případně se do módy vrátily weberovské přístupy, např. další klasik tzv. globálních dějin Christopher Bayly zdůraznil význam evropských institucí: stabilní státní aparát, ochranu soukromého vlastnictví a existenci takových institucí jako zadlužení státu, nebo kapitálová společnost.⁵⁴

Někteří autoři spojení se světosystémovým přístupem a usilující o modifikaci Wallersteinova pojetí měli někdy až příliš silnou tendenci vidět středověkou Evropu ve srovnání především s čínskou a v menší řadě též arabskou a indickou civilizací jako zaostalou. Např. zmiňovaná Janet Abu-Lughod, nebo Andre Gunder-Frank přehlíželi celou řadu evropských inovací ve vrcholném středověku např. ve stavebnictví, nebo ve výtvarném umění, ve fungování měst apod.⁵⁵ Ostatně je možno poukázat na celou řadu jevů předchozích staletí, které problematizovaly obrázek zaostalé a nehybné Evropy, např. úspěšná christianizace Slovanů, Skandinávců a Maďarů v 10. století, rychlý růst počtu klášterů od 10. do 12. století, vznik gotického slohu a univerzit ve 12. století apod.⁵⁶ Uspokojivé výsledky v hledání odpovědi na otázky historického rozvoje a zaostalosti nepřinesly ani různé pokusy o kvantifikaci, např. Maddisonův projekt odhadů hrubého domácího produktu (HDP) oblastí světa v hranicích dnešních států od počátku našeho letopočtu,⁵⁷ nebo podobné projekty pokoušející se kvantifikovat čínské a evropské technické inovace v průběhu času.⁵⁸ Limity kvantitativních srovnání jsou dobře patrné i u zmiňovaného Pomeranze, který srovnával vývoj nejvyspělejšího regionu Číny – delty Jang-c'–ťiang s vývojem Anglie v 18. století a neviděl kvůli svému zaměření

52 William H. MCNEILL, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago 1963.

53 K. POMERANZ, *The Great Divergence*, s. 77.

54 Christopher A. BAYLY, *Die Geburt der modernen Welt: Eine Globalgeschichte 1780–1914*, Frankfurt am Main 2006, s. 78, 105.

55 S. CONRAD, *Globalgeschichte*, s. 252.

56 Jan Luiten VAN ZANDEN, *The Long Road to the Industrial Revolution*, Leiden, 2009, s. 44.

57 Angus Maddison (1926–2010), <http://www.ggdc.net/maddison/oriindex.htm> (ověřeno 1. 6. 2016).

58 Leonid GRININ – Andrey KOROTAYEV, *Great Divergence and Great Convergence. A Global Perspective*, Cham 2015.

na přírodní zdroje inovace ve vědě nebo ve státním aparátu, nemluvě o vzdělanosti,⁵⁹ umění, nebo vojenských technologiích. Tím, že se Pomeranz zaměřil pouze na Anglii, opominul skutečnost, že anglickému vývoji předcházela dynamika severní Itálie, Porýní nebo Nizozemí.

Hegemonie

Dalším známým konceptem se stala Wallersteinova představa tří historických hegemonií v moderním světovém systému. Hegemonií v kapitalistickém světovém systému rozumí stav, kde jeden stát ovládaný třídou buržoazie může v mezinárodním měřítku vnucovat svou vůli ostatním, tedy jako situaci, v níž se určitý stát vyznačuje ekonomickou, politickou a finanční nadřazeností nad jinými zeměmi, stejně jako vedoucí pozicí ve vojenství a kultuře.⁶⁰ Pojem hegemonie v tomto významu převzal z geopolitiky, zatímco v marxistické tradici byla v návaznosti na Gramscioho vnímána spíše jako vedení nebo přitažlivost. Wallerstein rozlišuje tři hegemonie: nizozemskou v 17. století, britskou v 18. století a USA ve 20. století.⁶¹ Vedle toho se podle něj vyskytly i tři pokusy proměnit moderní světový systém ve světové impérium, čímž Wallerstein rozumí stav, kdy by došlo k vytvoření jednotné byrokratické struktury zahrnující většinu kapitalistické světové ekonomiky: pokus španělských Habsburků v 16. století, pokus napoleonské Francie a vilémovsko-hitlerovského Německa. Vzniku hegemonie předchází obvykle mohutné válečné střetnutí o transformaci světové ekonomiky ve světovou říši. Podle Wallersteina byly v historii tři takové konflikty: třicetiletá válka, války napoleonské Francie a také první a druhá světová válka.⁶² Snad pro větší rétorickou přitažlivost označuje za třicetileté války i poslední dva konflikty. Zdá se, že hlavním činitelem dějin světového systému je snaha některé velmoci změnit světový systém ve světovou říši, proti ní se zformuje koalice sil, které jí v tom zabrání a v rámci této koalice se vyprofiluje určitá mocnost, které se po

59 Např. podle údajů Van Zandena byla v 16. století evropská produkce knih nejméně čtyřicetinasobná oproti produkci čínské. Srov. J. L. VAN ZANDEN, *The Long Road to the Industrial Revolution*, s. 188.

60 I. WALLERSTEIN, *World-System Analysis: An Introduction*, Durham – London 2004, s. 94.

61 Tamtéž, s. 57–58.

62 Označení období let 1914–1945 za „třicetiletou válku“ pochází od Charlesse de Gaulla a převzal jej Winston Churchill ve svých šestisvazkových dějinách druhé světové války. Ze sociálních vědců jej používali např. Raymond Aron, Ralf Dahrendorf a Eric Hobsbawm. V nedávné době použil italský historik Enzo Traverso jeho variantu „evropská občanská válka“. Enzo TRAVERSO, *A feu et à sang. De la guerre civile européenne 1914–1945*, Paris 2007.

porážce tohoto pokusu stane hegemonem. Jelikož je hegemonie velmi nákladná, po čase upadá a znovu se vytváří výchozí situace. Takto se prý vyprofilovala hegemonie nizozemská v odporu proti Habsburkům, hegemonie anglická v odporu proti napoleonské Francii a hegemonie USA v odporu proti Německu. Podle Wallersteina je to především světový kapitál, který se brání pokusům o vytvoření světové říše, neboť podobná struktura by byla nevýhodná pro jeho fungování, jelikož profituje z existence systému jednotlivých států.⁶³

Historiky pochopitelně irituje určitá mechaničnost ba železná zákonitost této koncepce: tři hegemonie, tři pokusy ustavit světovou říši, tři třicetileté války. Při popisu hegemonií zarazí historika zvyklého na běžné kurikulum studia dějepisu několik skutečností, především teze o hegemonii Nizozemí. Jednalo se snad o první dějinný případ, kdy se pod kontrolu měšťanstva dostal teritoriální stát a nikoli městský stát, jehož historickými příklady byla starověká fénická města, nebo středověké Benátky, Janov či Malacca. Nicméně se nezdá, že by si v 17. století byl vůbec někdo vědom existence nizozemské hegemonie. Není samozřejmě možné zpochybňovat rozkvět holandské vědy, kultury a inovací, existenci institucí moderního státu, významnou pozici měšťanstva v politice této země, případně skutečnost, že Amsterdam byl po několik desetiletí obchodním centrem tehdejšího světa. Nicméně je nutno konstatovat, že Nizozemí bylo v tehdejší mezinárodní politice z hlediska populace a teritoria nepochybně slabším hráčem než např. tehdejší Francie, nebo habsburské soustátí. Proto se nezdá, že bylo šťastné, zvolit pro Nizozemí pojem hegemonie. Pod vlivem těchto kritik Wallerstein alespoň zkrátil trvání této hegemonie. Zatímco v jeho textu z roku 1984 trvala v letech 1620–1672,⁶⁴ podle textu z roku 2011 už jen od roku 1648 do šedesátých let 17. století.⁶⁵

Podobně jako zpochybňujeme nizozemskou hegemonii, můžeme se ptát, zda je opodstatněné pokládat habsburskou velmocenskou politiku za pokus změnit Evropu ve světovou říši. Nevytvořili Habsburkové v 16. století spíše hegemonii?⁶⁶ Také je překvapivě malá pozornost věnovaná Francii Ludvíka XIV., která bývá většinou historiků označována za klasický případ hegemonie, např. Jack Levy rozlišuje v moderních dějinách Evropy období velmocenské multipolarity, bipolarity

63 I. WALLERSTEIN, *World-System Analysis*, s. 58–59.

64 TÝŽ, *The Politics of the World-Economy*, Cambridge 1984, s. 40.

65 TÝŽ, *The Modern World-System II, Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. With a New Prologue by Immanuel Wallerstein, Berkeley – Los Angeles – London 2011, s. xxiii.

66 Albert J. BERGESEN – Omar LIZARDO, *Terrorism and Hegemonic Decline*, in: J. Friedman – Ch. Chase-Dunn (eds.), *Hegemonic declines: Present and Past*, London – New York 2005, s. 231.

a unipolarity. O francouzské unipolaritě hovoří ve druhé polovině 17. století.⁶⁷ Také není jisté, nakolik je možné hovořit o britské hegemonii v letech 1815 až 1848. Britské impérium bylo jistě nejvýznamnější koloniální mocností, ale jeho vrchol spadá až do druhé poloviny 19. století. Po roce 1815 bylo i přes vítězství nad Napoleonem z hlediska svého vlivu v jádru světové ekonomiky přeci jen podobným hráčem jako ostatní v koncertu velmocí. Pokud srovnáváme dobu vrcholu moci Británie s vrcholem moci USA, je zřejmé, že Británie neměla tak velký vliv ve světovém systému jako Spojené státy ve druhé polovině 20. století, zejména v kombinaci síly ekonomiky s vojenstvím a kulturní přitažlivostí. Existují proto názory, že pouze současné postavení USA můžeme nazývat skutečnou hegemonií.⁶⁸ Wallersteinův analytický zrak v tomto případě zatemnila jeho obsese úpadkem USA, který si nepochybně přál a celoživotně pro něj hledal důkazy. Úpadek USA viděl od války ve Vietnamu, jíž označil za konec americké hegemonie, přes pád Sovětského svazu, což dokonce nazval geopolitickou katastrofou pro USA (neboť ty tím prý ztratily základní legitimizaci svého nadřazeného postavení),⁶⁹ až po ekonomickou krizi po roce 2008 a nahrazení USA jako největšího světového tvůrce HDP Čínou. Oproti tomu jiní autoři spíše argumentují, že USA mohou i přes své vnitřní problémy dokázat svou hegemonii udržet podstatně déle, např. bývá poukazováno na demografický vývoj USA optimističtější než v případě jiných vyspělých zemí, hegemonní postavení angličtiny jako jazyka vědy a masové kultury (soft power), nebo mimořádnou mírou vojenské moci, nesrovnelnou s žádnou předchozí hegemonií.

Je také pozoruhodné, že ve Wallersteinově příběhu o pokusech získat hegemonii či vytvořit světové impérium zcela chybí Sovětský svaz. Pro Wallersteina nastává americká hegemonie rokem 1945 a Sovětský svaz je v jeho koncepci pouhou semiperiferní velmocí, která sice v této době zažívala vzestup, ale byla velmi vzdálená dosažení vlivu srovnatelného s USA. Nijak nezdůrazňuje jako specifikum SSSR, že na rozdíl od jiných semiperiferních velmocí dokázal vytvořit systém vazalských států. Wallerstein se nedomnívá, že kdy bylo úmyslem Sovětského svazu dobýt celý svět, jak tvrdila studenoválečnická americká propaganda, ale za jeho

67 Jack LEVY, *The Polarity of the System and International Stability: An Empirical Analysis*, in: Alan Ned Sabrosky (ed.), *Polarity and War: The Changing Structure of International Conflict*, Boulder 1985.

68 Salvatore Babones jde ještě dále a uvažuje, zda není americká hegemonie počátkem vzniku americké světové říše. Srov. Salvatore BABONES, *What is world-systems analysis? Distinguishing Theory from Perspective*, Thesis Eleven 127, 2015, č. 1, s. 15.

69 I. WALLERSTEIN, *The World-System after the Cold War*, Journal of Peace Research 30, 1993, č. 1, s. 4.

hlavní cíl pokládá modernizaci.⁷⁰ Je možné, že ve Wallersteinovu zdůrazňování, jak si Sovětský svaz a Spojené státy vlastně dobře rozuměly, je možné spatřovat vliv učení Mao Ce-tunga o „papírových tygrech“.

Je otázkou, nakolik zůstávají kategorie hegemonií a světových říší platné i dnes. Přinejmenším se můžeme domnívat, že kromě velmocí vznikla v procesech globalizace i další centra moci, která vstupují do hry. Jsou to např. nadnárodní korporace, nebo sdružení jednotlivých států, které částečně jednají jako autonomní celky (Evropská unie, Mezinárodní měnový fond). Mezi teoretiky globalizace dokonce existují názory, že současnému světu porozumíme lépe, když se na něj budeme dívat jako na sjednocenou strukturu, jakési transnacionální impérium s nadnárodní kapitalistickou třídou, jehož jsou USA jen jednou z podstatných součástí.⁷¹ Proti tomu existující námitky, že státy a s nimi svázané elity jsou i nadále nejvýznamnějšími aktéry mezinárodní politiky. Konečně jestliže byla zásadním rysem moderního světového systému až do roku 1945 vojenská střetnutí mezi zeměmi jádra, není to v době atomových zbraní příliš představitelné. Slovy Georgi Derluguiana „válka mezi velmocemi již není cestou k vedoucí pozici ve světě“.⁷²

Asi nejzajímavější reformulaci teorie hegemonie navrhl Giovanni Arrighi, který se soustředil na úlohu finančního kapitálu v dějinách kapitalismu a představuje tak jistý návrat od Wallersteinova přístupu kombinujícího vliv státu s ekonomikou k ekonomizujícímu Braudelovu pojetí. Podle Arrighiho názoru je vhodné rozlišovat v rámci šesti set let existence kapitalismu čtyři fáze systémové akumulace, které nazývá též dlouhými stoletími, přičemž každé je spojeno s jedním hegemonickým centrem: Janovem v 15. a 16. století, Nizozemím 17. století, Anglií 18. století a USA 20. století. V jeho představě se jednotlivé hegemonické cykly navzájem podobají kombinací ekonomické a politické moci, ale liší se svým rozsahem, intenzitou a trváním. Zatímco rozsah a intenzita ekonomické moci během doby stoupají, trvání se zkracuje. Zatímco u Wallersteina je triáda Spojené provincie – Spojené království – Spojené státy poměrně snadno napadnutelná, v Arrighiho pojetí je hegemonický cyklus lépe uvěřitelný především s jeho důrazem na prohlubování ekonomických procesů a zkracování trvání. Na rozdíl od Wallersteina věnuje Arrighi menší pozornost mezinárodní politice a zabývá se téměř výlučně dějinami akumulace kapitálu. Podobně jako učebnice ekonomie hovoří o cyklech

70 TÝŽ, *Geopolitics and Geoculture, Essays on the Changing World-System*, Cambridge 1991, s. 90–92.

71 Leslie SKLAIR, *The transnational capitalist class*, Oxford 2001.

72 G. DERLUGUIAN, *The Post-Soviet Recoil to Periphery*, in: Craig Calhoun – Georgi Derluguian (eds.), *Aftermath. A New Global Economic Order*, New York 2011, s. 231.

výrobních nebo odvětví, hovoří Arrighi o cyklech akumulace. Nejprve dochází k expanzi produkce, poté nastoupí období úpadku zisku způsobené saturací trhu a vzrůstající konkurencí. Výsledkem je, že se výrobní kapitál mění v kapitál finanční. Počátky rozkvětu finančního kapitálu se zdají být léty prosperity, ale ve skutečnosti se jedná o počátek konce hegemonického cyklu.⁷³ Zatímco Wallerstein poněkud eschatologicky předpovídá konec moderního světového systému ve 21. století, a jeho nahrazení buď hierarchičtější, nebo demokratičtější strukturou či strukturami, Arrighi předpovídá nový cyklus akumulace ovládané Čínou.⁷⁴

Centra a periferie

Klasickou kategorií rozpracovávanou ve Wallersteinově díle, která ale v posledních dvou desetiletích poněkud ztratila na vlivu, je dichotomie centrum a periferie, převzatá z teorií závislosti (inspirovaných celou řadou marxistů od Marxe, přes Lenina, Trockého a zejména Bucharina)⁷⁵ stejně jako z politické geografie 19. století. Do jaké kategorie dané území ve světovém systému spadá, rozhoduje především, jaký typ výroby se v něm nachází, zda se jedná o produkci zboží s vyšší nebo nízkou přidanou hodnotou.⁷⁶ Později Wallerstein zdůraznil jako rozhodující v klasifikaci jádra a periferie míru monopolizace v produkčních procesech. Produkce založená na monopolech či kvazimonopolech se nachází v jádru a produkce založená na soutěžení se nachází na periferii.⁷⁷ Wallersteinova inovace spočívá ve vytvoření kategorie semiperiferie. Sem zahrnuje území, v němž se nachází činnosti jak centrálního tak periferního charakteru, ovšem jeho název naznačuje, že má přeci jenom blíže k periferii. Jeho funkce je udržovat kohezi světového systému a vytvářet možnosti vzestupu jednotlivých zemí v rámci systému.⁷⁸ Druhý způsob definování jádra – semiperiferie a periferie je na základě efektivity a síly zdejších států. Periferii tvoří státy slabé a neefektivní, semiperiferii tvoří velmoci, které

73 William I. ROBINSON, *Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions and the Rise of China*, *New Political Economy* 16, 2010, č. 2, s. 267–280.

74 Giovanni ARRIGHI, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, London 2007, s. 231–232.

75 I. WALLERSTEIN, *World-system*, in: T. Bottomore (ed.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Oxford 1991, s. 590.

76 TÝŽ, *The Modern World-System I*, s. 349–350.

77 TÝŽ, *World-System analysis*, s. 28.

78 TÝŽ, *The Rise and Future Demise*, s. 403.

byly do světové ekonomiky integrovány, aniž by ztratily svou státnost na rozdíl od periferie a mohly tak v systému od počátku hrát poněkud významnější roli.⁷⁹ Aby se udržely v systému mezinárodní ekonomiky, musely vždy vytvářet silnější stát, který ovšem není tak efektivní jako státy jádra. Příkladem takovéto semiperiferie je Rusko, Japonsko (kterému se podařilo stát se centrem), v poněkud menší míře Čína, Indie nebo Osmanská říše-Turecko.

S konceptem *centrum-periferie* úzce souvisel poměrně kontroverzní koncept *nerovné směny* a *periferizace*, tedy představa, že rozdíly v míře ekonomického rozvoje nejsou dány jen zděděnými rozdíly dávné historické povahy, především klimatického a geografického charakteru, nebo kulturními normami, ale že takto působí samotná světová ekonomika, která při začlenění nových území zde podporuje periferijní činnosti a potlačuje činnosti centra, např. dojde k úpadku řemesel a měst a naopak ke zintenzivnění zemědělské či těžební činnosti, tlaku na vykořisťování pracovní síly (zavedení druhého nevolnictví ve východní Evropě, nástup raně novověkého otrokářství v jižní a střední Americe). V tomto bodě světový systémová perspektiva polemizuje s teorií modernizace, podle níž naopak na ekonomické integraci do větších územních celků do důsledků vydělávají všichni, byť možná v nestejně míře. Teorie světového systému pracuje s konceptem nerovné směny, vytvořeným ekonomem Arghiri Emanuelem v padesátých letech, zdůrazňujícím, že při směně výrobků z jádra vytvořených s vysokou mírou pracovních nákladů za výrobky z periferie s nízkou mírou pracovních nákladů, dochází k transferu nadhodnoty z periferie do centra.⁸⁰ Naproti tomu teorie modernizace vycházely z Ricardova konceptu komparativních výhod, tedy z představy levnějších nákladů spojených s prací, které nutí investory přesouvat výrobu do zemí s nižší cenou pracovní síly. Zdá se, že empirické odhady HDP v raném novověku světový systémovou tezi o periferizaci potvrzují. Srovnání odhadů vývoje HDP na osobu v semiperiferních a periferních zemích (Itálie, Španělsko, Polsko) v 16. až 18. století ukazuje, že zde docházelo v lepším případě k jeho stagnaci, v horším dokonce k úpadku.⁸¹ Ovšem pro 19. a 20. století existují i významné argumenty mechanismus nerovné směny zpochybňující.⁸² Světový systémové teorie pochopitelně nepřijímaly naivní tezi

79 TÝŽ, *The Capitalist World-Economy*, Cambridge 1979, s. 72.

80 TÝŽ, *World-System analysis*, s. 98.

81 Jan Luiten VAN ZANDEN – Edwin HORLINGS, *The Rise of the European economy 1500–1800*, in: Derek H. Aldcroft – Anthony Sutcliffe (eds.), *Europe in the international economy 1500 to 1800*, Berkeley 1999, s. 387.

82 Lutz ZUNDROF, *Zur Aktualität von Immanuel Wallerstein, Einleitung in sein Werk*, Wiesbaden 2010, s. 106–107.

o západním blahobytu plynoucím z vykořisťování kolonií.⁸³ Je to spíše aktivní role v mezinárodním obchodu vytvářeném mezi jádrem a periferií, která představuje podle světosystémového pojetí zdroj hospodářského růstu.

Dalším problémem kategorií centrum, periferie a semiperiferie byly nejednoznačné hranice mezi nimi.⁸⁴ Především v případě semiperiferie nepanovala jistota, jak velká část soudobého světa do ní spadá a jak tomu bylo v minulosti. Zatímco centrum světového systému se po většinu historie nacházelo na západě Evropy, během 19. století se rozšířilo o USA a po roce 1945 o Japonsko, periferie i semiperiferie zahrnovaly tak rozdílné případy, že vzbuzovalo pochybnosti, zda má tato kategorie význam. Největší ohlas měla proto kategorie periferie v analýze jednotlivých státních celků a jejich vývoje zejména v zemích, kdy byly tyto rozdíly hluboké, např. v habsburské monarchii, v Itálii, v bývalé Jugoslávii, ale i ve Velké Británii.⁸⁵

S centrem, periferií a nerovnou směnou souvisela i představa mobility ve světovém systému, tj. nakolik je tento systém otevřený pro vzestup a sestup určité země. Na rozdíl od teorií závislosti světosystémové paradigma neodmítá možnost vzestupu jednotlivých zemí, ovšem zároveň dodává, že tato situace nastává velmi zřídka. Ve dvacátém století je nejznámějším případem vzestupu Japonsko a východoasijské městské státy (Hongkong, Singapur, Tchaj-wan, Jižní Korea) nebo země profitující z posunů globálních cen surovin (např. ropa),⁸⁶ ačkoli nepanuje shoda v tom, nakolik pomáhá zemím ve vzestupu bohatství jejich přírodních zdrojů.⁸⁷ Naopak světosystémová teorie tvrdí, že industrializace zaostalých zemí v posledních desetiletích neznamená ještě mobilitu těchto zemí v rámci světového systému, neboť analýzy neprokázaly konvergenci mezd obyvatel těchto zemí s jádrem. Nově

83 Příkladem tohoto přístupu je např. Ghándí kladoucí sugestivní otázku, kolik Anglií by potřebovala Indie, aby se stala bohatou zemí. Celá řada empirických důkazů hovoří proti přímé korelaci mezi vlastnictvím kolonií a mírou hospodářského rozvoje. Např. v 16. století nebyly nerozvinutějšími zeměmi evropské koloniální velmoci a ani po ztrátě zámořských kolonií ve 20. století nezažily evropské země hospodářský pokles, ale procházely „třiceti zlatými léty“ hospodářského růstu. Mark FERRO, *Colonization: A Global History*, London 1997, s. 340.

84 S. BABONES, *What is world-systems analysis?*, s. 6.

85 Hans-Heinrich NOLTE (hg.), *Europäische Innere Peripherien im 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1997; Michael HECHTER, *Internal Colonialism, The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*, Berkeley 1975.

86 Salvatore J. BABONES, *Position and Mobility in the Contemporary World-Economy*, in: Salvatore J. Babones – Christopher Chase-Dunn (eds.), *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, London – New York 2012, s. 332.

87 Paul S. CACCANTELL, *New Historical Materialism, extractive economies, and socioeconomic environmental change*, in: S. J. Babones – Ch. Chase-Dunn (eds.), *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, London – New York 2012, s. 383.

industrializované země jsou nuceny účastnit se v rámci světové ekonomiky tzv. závodu ke dnu, jehož výsledkem jsou stagnující mzdy zdejších obyvatel.⁸⁸ Podle světosystémového přístupu zažily největší historickou mobilitu v rámci světového systému oblasti osídlené evropskými osadníky, kteří zcela vytlačili původní nepočetnou populaci lovců nebo jednoduchých zemědělců a zároveň zdejší klima poskytovalo vhodné prostředí pro moderní evropské zemědělství. Nejvýznamnějšími případy byly Severní Amerika, Austrálie a Nový Zéland, ale také severní Mexiko, Argentina a Jižní Afrika.⁸⁹ Kvalifikovanost většiny zdejších pracovních sil a nízká cena půdy umožnila vznik dostatečného množství kapitálu, který dokázal posunout tyto oblasti do semiperiferie nebo dokonce centra. Byl to střet mezi vlastníky zemědělské půdy preferujícími protekcionismus a městskými průmyslníky preferujícími volný obchod, jehož výsledek rozhodl, zda země zamířila do centra, jak se to stalo v USA nebo na periferii, jak se to stalo v Jižní Americe. V posledních letech ovládá diskuse o mobilitě zejména otázka vzestupu Číny, kde se někteří světosystémoví autoři kloní k tezi o nadcházejícím věku východní Asie,⁹⁰ ovšem jiní označují vzestup Číny pouze za návrat k původní pozici klasické semiperiferní země, z níž se propadla během válek a maoistických experimentů ve 20. století.⁹¹ Ostražitost ohledně příliš optimistických předpovědí je na místě. Světosystémoví autoři se mýlili už jednou, když v osmdesátých letech předpovídali nastupující hegemonii Japonska.⁹²

Cyklické pojetí

Velmi podstatný a také kontroverzní aspekt světosystémového přístupu je cyklické pojetí jeho vývoje. Předmoderní světové systémy se vyvíjí mezi minisystémy, světovými ekonomikami a světovými říšemi. Moderní mezistátní systém se vyvíjí mezi ustavováním hegemonie, multipolaritou a pokusy jej přeměnit ve světovou říši.

88 Giovanni ARRIGHI – Beverly SILVER – Benjamin D. BREWER, *Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide*, *Studies, Comparative International Development* 38, 2003, č. 1, s. 3–31.

89 Peter GRIMES, *Recent research on World-Systems*, in: Thomas D. Hall (ed.), *A World-Systems Reader, New Perspectives on Gender, Urbanism Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology*, Lanham 2000, s. 35.

90 Giovanni ARRIGHI – Takeshi HAMASHITA – Mark SELDEN (eds.), *The Resurgence of East Asia, 500, 150 and 50 year perspectives*, London – New York 2003.

91 S. BABONES, *Position and Mobility*, s. 333.

92 Stephen K. SANDERSON, *The Great Transformations. The General Theory of Historical Development*, Oxford 1995, s. 256.

Moderní světová ekonomika se vyvíjí na základě tzv. dlouhých či Kondratěvových vln hospodářského růstu a úpadku trvajících čtyřicet až šedesát let. Tento koncept pochází od ruského autora Nikolaje Kondratěva (1892–1938) a zpopularizoval jej Wallersteinův učitel Josef Schumpeter ve své práci *Business cycles* z roku 1939.⁹³ Na tyto vlny pohlížela část společenských věd jako na kýžený nástroj, který umožní pochopit nejen fungování moderního kapitalismu, ale i z nich vyplývajících proměn politiky a kultury a stane se tak důležitou pomůckou prognózování budoucnosti. Naděje vkládané do tohoto konceptu se ale příliš nenaplnily. Ačkoli je existence těchto vln více či méně přijímána, jejich význam je natolik rozporuplný, že jejich analýza nepředstavuje zásadní průlom v porozumění modernímu světu. Navíc snahy sledovat určité cykly nebo trendy pochopitelně narážejí na nedostatek empirických dat směrem do minulosti, případně vedou k podlehnutí kouzlu empiricistního přístupu, jehož vypovídající hodnota je ale omezená. Z tohoto důvodu se ani tento koncept nestal dlouhodobě používaným nástrojem autorů vycházejících ze světovýh systémové perspektivy.

Velmi kontroverzní částí Wallersteinova díla je také představa jakéhosi supercyklu vývoje moderního světového systému od jeho vzniku, rozkvět a nevyhnutelný zánik, který má podle Wallersteinova přesvědčení nastat ve 21. století.⁹⁴ Moderní světový systém měl tento podle Wallersteina až dosud čtyři dlouhé fáze, v jejichž definování se víceméně shoduje se standardním narativem učebnic novověku. Bylo to *dlouhé 16. století* (pojem zavedený Braudem), které znamenalo zrod tohoto systému, evropská krize 17. století, dlouhé 19. století, které znamenalo jeho největší expanzi a konečně je to 20. století, které podle Wallersteina znamená terminální krizi systému, zatímco podle jiných může být počátkem nové konjunktury.⁹⁵ Co by mělo moderní světový systém podle Wallersteina vystřídat, není jisté. Zatímco v roce 1974 psal, že očekává vznik socialistické světové vlády, která nahradí světový systém (ovšem zároveň nepokládal žádnou z tehdy existujících zemí za socialistickou a spíše čekal demokraticky socialistickou změnu na Východě i na Západě),⁹⁶ o dvě desítky let je skeptičtější a zdrženlivější ve volbě termínů a myšlenka progresu je nahrazena myšlenkou alternativy mezi relativně rovnostářským a demokratickým novým světovým systémem a velmi nerovným a velmi nedemokratickým světovým

93 Vincent BARNETT, *Kondratiev and the Dynamics of Economic Development: Long Cycles and Industrial Growth in Historical Context*, Houndmills – Basingstoke 1998, s. 6.

94 I. WALLERSTEIN, *The Politics of the World-economy*, New York 1984, s. 11.

95 Blíže viz Stanislav HOLUBEC, *Sociologie světových systémů, hegemonie, centra, periferie*, Praha 2009, s. 47–71.

96 I. WALLERSTEIN, *The Rise and Future Demise*, s. 415.

systémem (či systémy).⁹⁷ Víru v nadcházející terminální krizi moderního světového systému ovšem sdílí i nadále.⁹⁸ V tomto se ocitá mezi světovýmými autory v menšině. Mezi ostatními autory paradigmatu panuje pochopitelně malá ochota vyslovovat soudy o budoucnosti, a pakli se tak děje, týká se to především diskusí o vystřídání americké hegemonie hegemonií čínskou a přesunem jádra světového systému ze světa Atlantického do světa Tichého oceánu.

Vývoj paradigmatu po roce 1990

V devadesátých letech nastalo pro paradigma rozporné období. Na jedné straně se dostalo do učebnic, ale na straně druhé zažívalo stagnaci, někteří autoři se od něj odvrátili (např. David Chirot, Stephen K. Sanderson), jeho hlavní tvůrce se začal zabývat otázkami epistemologie, případně jeho síly pohlcovalo předsednictví v mezinárodních akademických organizacích. Část společenských vědců tehdy začala sdílet představu, že je světový systémová perspektiva vyšlá z módy, že jde o přístup, který v době postmoderny nemá příliš smysl, neboť se podobně jako marxismus pokoušel analyzovat svět „takový, jaký je“, že jeho klíčové postuláty v ekonomice byly vyvráceny neoliberalními teoriemi, že jako marxismem ovlivněný přístup nepřežije pád sovětského bloku apod. Na druhou stranu ale toto paradigma prokázalo i značnou vitalitu, zejména ve vztahu k tehdy populárním diskusím o vztahu mezi Západem a dalšími civilizacemi iniciovaným polemickou prací Huntingtonovou z roku 1995⁹⁹ a diskusím konce devadesátých let o nástupu globalizace. K jeho udržení přispívala i jistá obnova akademické levice v souvislosti s hnutím proti neoliberalní globalizaci (Seattle, 1998), později tzv. Bushově doktríně, nebo v souvislosti s hospodářskou krizí po roce 2008. K jeho popularizaci nepochybně přispěla i skutečnost, že Wallerstein předsedal v letech 1994 až 1998 *Mezinárodní Sociologické asociaci*.

Z hlediska svého zájmu zažívá Wallerstein v této době jistý *epistemologický obrat*. Místo otázek ekonomiky jej začínají zajímat problémy vzniku moderních přírodních a sociálních věd, možnosti jejich sjednocování a problémy vzniku moderních politických ideologií. Ve čtvrtém díle *Moderního světového systému* vydaném

97 TÝŽ, *Utopistics: or Historical Choices of the Twenty-First Century*, New York 1998, s. 69.

98 TÝŽ, *Structural Crisis, or why Capitalists may no longer find Capitalism rewarding*, in: Immanuel Wallerstein – Randall Collins – Michael Mann – Georgi Derluquian – Craig Calhoun, *Does Capitalism have a future?*, Oxford 2013, s. 33.

99 S. P. HUNTINGTON, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.

v roce 2011 už natolik obrátil zájem k otázkám vzniku moderních ideologií, že se recenzent práce kriticky tázal, zda vůbec mělo smysl knihu pojímat jako čtvrtý svazek série.¹⁰⁰ Přední znalec jeho díla Walter L. Goldfrank nicméně pochybuje, že bude Wallersteinovými epistemologickými a metodologickými výzvami inspirována konkrétní odborná práce a považuje za „nepravděpodobné, že by tyto výzvy získaly podobný ohlas jako světosystémová analýza.“¹⁰¹

Následkem tohoto posunu nastala paradoxní situace, že se zakladatel světosystémového paradigmatu ocitl na jeho okraji a do centra výzkumů se dostaly problémy, jimiž se příliš nezabýval. Wallersteina jako ústřední postavu paradigmatu v jisté míře nahradili jiní autoři, zejména Giovanni Agrigghi prosazující ekonomizující pojetí teorie, jehož kniha *Adam Smith v Pekingu: Linie 21. století* (2007) vyvolala v rámci paradigmatu po roce 2000 asi největší ohlas, výrazně větší než čtvrtý díl *Moderního světového systému*. Nejvýznamnější tematickou změnou tohoto období je posun od kategorií nerovná směna ke koncepci *řetězce zboží*,¹⁰² kteroužto kategorii zavedl Wallerstein společně s Terencem Hopkinsem už v polovině osmdesátých let,¹⁰³ ale na svou popularitu čekal až do 21. století. Studium a aplikací tohoto konceptu se začala zabývat mladší generace světosystémových badatelů v ekonomii a sociologii, zatímco Wallerstein s ním příliš nepracuje (např. jej nezmiňuje ve svém úvodu do světosystémového paradigmatu z roku 2004). V nejreprezentativnějším představení paradigmatu z posledních let *Handbook of World-System Analysis* z roku 2012 je ale tento koncept zcela ústředním. Editor svazku Savator Babones dokonce charakterizuje studium tohoto konceptu jako hlavní subdisciplínu dnešní světosystémové teorie.¹⁰⁴

Řetězci zboží měli Wallerstein a Hopkins na mysli „procesy produkce, od surovin až ke spotřebiteli, které překračovaly mnoho hranic a vždy obsahovaly různé způsoby ovládnání pracovní síly.“¹⁰⁵ Různými způsoby ovládnání pracovní síly rozuměli využívání otrocké, nevolnické nebo zaměstnanecké pracovní síly. Ačkoli pojem vzbuzuje představu, že se zaměřuje především na průmyslové výrobky, agrární produkci nebo nerostné suroviny, není možné opomíjet ani řetězce směny

100 Michael MANN, *Liberalism triumphant – but where is the world system*, *Contemporary Sociology* 41, 2012, č. 1, s. 20–23.

101 W. L. GOLDFRANK, *Paradigm regained*, s. 160.

102 Ravi Arvind PALAT, *Dependency theory and World-Systems Analysis*, in: P. Duara – A. Sartori – V. Murthy (eds.), *A Companion to Global Historical Thought*, Oxford 2014, s. 371.

103 Terence K. HOPKINS – Immanuel WALLERSTEIN, *Commodity Chains in the World-Economy Prior to 1800*, *Review* 10, 1986, č. 1, s. 157–170.

104 S. BABONES, *What is world-systems analysis?*, s. 6.

105 I. WALLERSTEIN, *Essential Wallerstein*, New York 2000, s. 221.

ve službách.¹⁰⁶ Skutečnou zakladatelskou prací se v této oblasti stala studie Garyho Gereffiho a Miguela Korzeniewiczze z roku 1994.¹⁰⁷ Gereffi především rozlišil řetězce produkce, kde firmy dokáží kontrolovat všechny kroky v řetězci a jedná se o vysoce sofistikované produkty s vysokými vstupními bariérami, jejichž příkladem je automobilový nebo letecký průmysl. V tomto případě hovoří Gereffi o *řetězci zboží vytvářeného producentem*. V případě jednodušších typů zboží hovoří o *řetězci zboží vytvářeném prodejcem*. Typickým příkladem jsou firmy zabývající se prodejem obuvi a oděvu, jako Nike nebo Reebok. Je zřejmé, že první případ produkce řetězců zboží nalézáme spíše v centru, zatímco druhý spíše na periferii. Nejzajímavější jsou samozřejmě řetězce zboží, které mají velký geografický rozsah v rámci kontinentu nebo dokonce mezikontinentální a samozřejmě také dynamika jejich vývoje. Jejím klasickým příkladem je jihovýchodní Asie po roce 1945 vyvíjející se od výrobce textilu, přes oděvy k elektronice pomocí expanze na periferie, např. japonský přechod od výroby textilu k oděvům během padesátých a šedesátých let byl umožněn schopností japonského kapitálu přesunout výrobu textilu do Hongkongu, Jižní Koreje a na Tchaj-wan.¹⁰⁸ Praktickým následkem obratu ke konceptu *řetězce zboží* bylo, že světový systémová perspektiva zaměřila svou pozornost na výzkum nadnárodních korporací a časově na 20. století, neboť v předchozích dobách je k dispozici málo dat k rekonstrukci řetězců zboží.

Druhou významnou inovací se stala ekologizace paradigmatu.¹⁰⁹ *Environmental history* slavila v posledních dvou desetiletích úspěchy v mnoha oblastech zejména v americkém akademickém prostředí a „zezelenání“ světový systémového přístupu je součástí tohoto trendu. Především se začala objevovat výtka vůči

106 Christof PARNREITER, *Global cities, global commodity chains and the geography of core-ness in the capitalist world-system*, in: S. J. Babones – Ch. Chase-Dunn (eds.), *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, New York – London 2012, s. 232.

107 Gary GEREFFI – Miguel KORZENIEWICZ, *Commodity Chains and Global Capitalism*, Westport – London 1994.

108 Gary GEREFFI, *The Global Economy: Organization, Governance, and Development*, in: Neil J. Smelser – Richard Swedberg (eds.), *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton 2005, s. 172.

109 Např. Sing S. CHEW, *For Nature: Deep Greening World Systems Analysis for the 21st Century*, *Journal of World-Systems Research* 3, 1997, č. 3, s. 381–402; TÝŽ, *World Ecological Degradation: Accumulation, Urbanization, and Deforestation 3000 B.C.–A.D. 2000*, Walnut Creek 2001; Jason W. MOORE, „The Modern World-System as Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism“, *Theory & Society* 32, 2003, č. 3, s. 307–377; TÝŽ, *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, London – New York 2015; Alf HORNBERG, *Ecosystems and World-Systems: Accumulation as an Ecological Process*, in: Ch. Chase-Dunn – S. J. Babones (eds.), *Global Social Change: Historical and Comparative Perspective*, Baltimore 2006, s. 161–175.

Wallersteinovu dílu, že podceňuje ekologické faktory, soustřeďuje se výhradně na mezilidskou interakci a nikoli na interakci člověk – přírodní prostředí. *Moderní světový systém* je prý v tomto ohledu krokem zpět ve srovnání s dílem Fernanda Braudela, hlavním zdrojem své inspirace.¹¹⁰ V rámci zezelenání paradigmatu se objevilo několik tezí. Zatímco podle populární představy v sociálních vědách zastupované např. Ulrichem Beckem je ničení přírody celoplanetárním fenoménem,¹¹¹ podle světosystémového přístupu má různé dopady v různých zónách systému. V devadesátých letech se objevilo několik studií argumentujících, že místem největšího ekologického ničení je semiperiferie, kde na rozdíl od periferních zemí probíhá četná průmyslová aktivita, jsou zde lepší technické možnosti k exploataci přírody a na rozdíl od zemí centra je slabší snaha chránit přírodu, jelikož tyto země touží především po modernizaci.¹¹² Toto tvrzení bylo empiricky doloženo korelací míry emisí a míry ekonomického rozvoje (HDP), kde nejvyšší míry emisí dosahují průměrně rozvinuté země. Dalším důležitým konceptem je teorie nerovné ekologické směny. Podle ní rozvinuté země s vyšší mírou spotřeby zdrojů externalizují své environmentální náklady do méně rozvinutých zemí, což zvyšuje jejich míru ekologického poškození. To se děje jak rozhodnutím nadnárodních korporací, tak snahou elit rozvojových zemí přilákat investory.¹¹³

Zájem o problémy environmentalismu zavádí tento proud světosystémové analýzy někdy až do blízkosti tzv. big history, tedy historie utváření komplexity či evoluce vesmíru, nebo alespoň života na zemi, v níž se přítomnost člověka jeví jako velmi krátká epizoda, které bývá věnován poslední odstavec na poslední stránce.¹¹⁴ Např. nejvýznamnější monografie na toto téma od Singa Chewa *Světová ekologická degradace* (2001), má časový rámec pět tisíc let. I přes jisté zezelenání zůstává světo systémová perspektiva skeptická vůči pokusům vysvětlovat vše distribucí přírodních zdrojů a kolapsy zhoršením přírodních podmínek, jak činí např. v populární podobě Jared Diamond,¹¹⁵ nebo v sofistikovanější podobě zmíněný

110 J. MOORE, *The Modern World-System' as Environmental History?*, s. 308.

111 Ulrich BECK, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main 1986.

112 Albert J. BERGSEN, Tim BARTLEY, *World-System and Ecosystem*, in: T. D. Hall (ed.), *A World-Systems Reader, New Perspectives on Gender, Urbanism Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology*, Lanham 2000, s. 308.

113 Rebecca CLAUSEN – Stefano B. LONGO, *Forsts, food and freshwater, a review of world-systems research and environmental impact*, in: S. J. Babones – Ch. Chase-Dunn (eds.), *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, New York – London 2012, s. 424.

114 Blíže viz Fred SPIER, *Big History and the Future of Humanity*, Hoboken 2010.

115 Česky např. Jared DIAMOND, *Osudy lidských společností. Strážné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*, Praha 2000.

Keneth Pomeranz. Ač světosystémová perspektiva sdílí s environmentálním pohledem materialistické pojetí dějin, hledá podle ní environmentální historie vysvětlení historických fenoménů příliš jednostranně. Podle světosystémové perspektivy je příroda mocná, ale nikoli všemocná a dějiny jsou v rozhodující míře tvořené lidskou aktivitou. Lidmi způsobené ekologické změny a katastrofy mají svůj význam v dějinách, ale bylo by chybou je považovat za rozhodující či dokonce jediný faktor.

Přesun světosystémového paradigmatu z historiografie do oblasti ekonomické či environmentální sociologie měl za následek, že se toto paradigma ani příliš nezapojilo do nyní populárních diskusí o tzv. *globálních* či *transnacionálních dějinách* či *dějinnách globalizace*, ačkoli by k nim mohlo mnohé říci. Tato oblast má oproti světosystémovému přístupu některé výhody. Především nemá tak striktně definovaný pojmový aparát, který velmi zužuje výběr témat. Globální dějiny se zaměřují na větší, obvykle mimoevropské, historické regiony, které světosystémová analýza v rámci příliš zjednodušujících kategorií periferie a semiperiferie pojímala poněkud povrchně. Zatímco světosystémová analýza se zaměřovala především na vztahy mezi centrem a periferií, tedy mezi evropskými a neevropskými společnostmi, méně ji zajímaly vztahy uvnitř periferie, např. vztahy čínského a arabského světa. Globální dějiny překonávají úzce ekonomický pohled vlastní světosystémovému přístupu a začleňují do své analýzy mnoho problémů inspirované kulturními dějinami nebo poststrukturalismem, typicky dějiny cestování (vnímání druhých, informovanost o exotických zemích, zlepšování dopravních prostředků), dějiny tvorby globálních komunikací (např. telegraf), transnacionální hnutí (např. panarabismus, asiatismus)¹¹⁶ a globální expanze různých náboženství, tradičně opomíjených světosystémovou analýzou.¹¹⁷ Podobně se globální dějiny zaměřují na problematiku kultury, která ve světosystémové analýze nehraje významnější roli a je v zásadě považována za odvozenou od ekonomiky.¹¹⁸ Těžištěm zájmu globálních dějin je

116 Sebastian CONRAD – Andreas ECKERT, *Globalgeschichte, Globalisierung, multiple Modernen: zur Geschichtsschreibung der modernen Welt*, in: S. Conrad – A. Eckert – U. Freitag (eds.), *Globalgeschichte: Theorien, Ansätze, Themen*, Frankfurt – New York 2007, s. 34–39.

117 Např. se zapomíná, že v době, když expandovala evropská ekonomika, nebyl tento proces doprovázen expanzí křesťanství, ale naopak expandoval islám – v jihovýchodní Asii, podél afrického jižního pobřeží a na jih od Sahary. Jürgen OSTERHAMMEL – Niel P. PETERSON, *Geschichte der Globalisierung, Dimensionen, Prozesse, Epochen*, München 2012, s. 44

118 Pamela Kyle CROSSLEY, *What is Global History?*, Cambridge 2008, s. 94. Např. jak ukazuje Braudel, kulturní centra jen velmi volně souvisí s centry ekonomiky: ve 13. a 14. století byla centrem evropské kultury Florencie a nikoli centra obchodu Benátky a Janov, Amsterdam byl sice centrem ekonomiky v 17. století, ale barokní kultura pocházela z Říma. V 18. i 19. století nebyl centrem světové kultury Londýn, ale Paříž. Dominance Francie v malířství a literatuře nebo

19. století, tedy doba, kdy máme už k dispozici hodně pramenů o vznikajících sítích transkulturní komunikace. Na rozdíl od století dvacátého je zvládnutí těchto pramenů stále v silách badatele a historie nemusí konkurovat dalším sociálním vědám. Vzestup globálních dějin akcentujících více než světosystémová perspektiva pohled z neevropského světa byl nepochybně umožněn nástupem generace badatelů neevropského původu socializovaných zejména v anglosaské akademické kultuře, kteří znají jak výborně své mateřské jazyky a kulturu, ale dokáží svá zjištění prezentovat v rámci angloamerické akademie dostatečně atraktivním a seriózním způsobem. Přesto není jasné, zda se globální dějiny dlouhodobě vyrovnají s nutností nebýt disciplínou velkých monografií, ale také základního výzkumu zejména v podobě disertačních prací. Otázkou je, zda jejich důraz na cirkulaci kultury a idejí neznamená podcenění ekonomiky a zda nepřeceňují globalizační trendy v minulosti pod vlivem zkušenosti dnešního světa.

Ohlas světosystémové perspektivy mimo anglosaský svět

Dosud nevzniklo dílo zabývající se globálním ohlasem světosystémového paradigmatu, nicméně se můžeme se pokusit formulovat v tomto ohledu několik tezí. Zdá se, že největší ohlas byl pochopitelně v prostředí jeho vzniku, v anglofonním světě, více v USA než ve Velké Británii, následovaný prostředím Latinské Ameriky s tradicí školy závislosti, jednoho z hlavních zdrojů inspirace světosystémového přístupu a z tohoto prostředí se dostával i do Španělska a Portugalska. Jistý přehled regionálního ohlasu nám naznačuje třináct čestných doktorátů, které Wallerstein obdržel v letech 1995–2009. Čtyři byly ze španělskojazyčných univerzit, tři z univerzit portugalskojazyčných, a po jednom z ruské, ukrajinské, švédské, rumunské a francouzské univerzity. Převaha univerzit z románského světa je zřejmá.¹¹⁹ Vypovídací hodnotu těchto počtů ovšem není možné přeceňovat, protože v různých zemích existují různé akademické kultury udělování čestných doktorátů, např. univerzity americké obecně udělují čestné doktoráty velmi zřídka. Po roce 2000 začalo paradigma nalézat ohlas také v Asii, zejména v Koreji, Japonsku a Číně, tedy v zemích s dostatečně etablovanými sociálními vědami, které mají bohaté kontakty

dominance Itálie a Německa v hudbě stojí v protikladu k jejich zaostávání za Velkou Británií v ekonomice. Fernand BRAUDEL, *Civilization and Capitalism 15th–18th century, Volume III, The Perspective of the World*, New York 1984, s. 67–68.

119 *Immanuel Wallerstein Collection*, https://www.binghamton.edu/libraries/special-collections/researchandcollections/findingaids/uarchives/wallerstein_FA.pdf (ověřeno 1. 6. 2016).

se západními a zejména americkými společenskými vědami. Prostředí, kde byla recepce svetosystémového přístupu slabá, je překvapivě Francie, ačkoli byla škola *Annales* pro toto paradigma tak klíčovou inspirací. Wallerstein nicméně ve francouzském prostředí nenašel své pokračovatele a škola *Annales* se od osmdesátých let vyvíjela od globálních témat směrem k mikrohistorii a od dějin hospodářství k dějinám kultury. Podobná byla situace v německém prostředí, kde sice také vyšly překlady všech podstatných Wallersteinových děl, ovšem zájem historiků i dalších sociálních vědců zůstal omezený. Zdejší hlavní představitel paradigmatu Hans-Heinrich Nolte to vysvětluje absencí tradice kolonialismu, přílišným zaměřením na vnitroněmecká témata během studené války a zničením kosmopolitní obce německých akademiků (často židovského původu) během nacionálního socialismu.¹²⁰ Na rozdíl od Francie zde ovšem vzniklo profesní sdružení německých badatelů vycházejících z toho paradigmatu, které vydává svůj odborný časopis *Zeitschrift für Weltgeschichte*, ale v rámci německé historiografie zůstalo marginální. Poněkud větší ohlas nalezlo paradigma v Rakousku zejména na Vídeňské univerzitě, kde velké regionální rozdíly v rámci bývalé monarchie, případně problematika jejího spíše semiperiferijního postavení v evropském hospodářství činily svetosystémovou perspektivu atraktivním nástrojem pro výzkum dějin 18. a 19. století.¹²¹ Ohlas našly i ve Švýcarsku na univerzitě v Zürichu a *World Society Foundation* spojenou se jménem zdejšího ředitele Sociologického institutu Volkera Bornschiera.¹²²

Co se týče recepce Wallersteinova díla za železnou oponou, je zřejmé, že v sedmdesátých a osmdesátých letech panovaly mezi jednotlivými zeměmi velké rozdíly. Ačkoli dílo maďarských historiků (např. László Makkai) ovlivnilo Wallersteina výrazně méně než dílo historiků polských, našly jeho práce značný ohlas v maďarské historiografii, která tehdy kladla důraz na hospodářské a sociální dějiny a velmi dobře kooperovala se Západem.¹²³ Maďarští historici inspirovaní tímto paradigmatem patřili v osmdesátých letech k vedoucím osobnostem svého

120 Hans-Heinrich NOTLE, *Zur Biographie und Rezeption Wallerstein in Deutschland*, in: I. Wallerstein, *Die Sozialwissenschaft „kaputtgedenkt“*. Die Grenzen der Paradigmen des 19. Jahrhunderts, Weinheim 1995.

121 Např. profesorka Vídeňské univerzity Andrea KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung: Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003; nebo Klemens KAPS, *Von der Zivilisierung der Peripherie. Wirtschaftliche Entwicklung, überregionale Verflechtung und Modernisierungsdiskurse im habsburgischen Galizien (1772–1914)*, disertační práce, Wien 2011.

122 Prof. Dr. Volker Bornschier, Vice-president, http://www.worldsociety.ch/doku.php?id=about_wsf:board:members:bornschier (ověřeno 1. 6. 2016).

123 viz Ivan BEREND, *History in My Life: A Memoir in Three Eras*, Budapest 2009.

oboru, např. Iván Berend (* 1930), prezident Maďarské akademie věd v letech 1985–1990 a ředitel Historického ústavu Maďarské akademie věd György Ránki (1930–1988) se pokusili pomocí této teorie interpretovat hospodářské dějiny střední Evropy.¹²⁴ Je možné, že zprostředkovateli tohoto paradigmatu byli maďarští emigranti, kteří působili jako společenští vědci na amerických univerzitách a se svou vlastní mohli v osmdesátých letech udržovat čilé kontakty (např. Andrew C. János). Naopak v Polsku, jehož badatelé Wallersteina tak významně inspirovali, měl ohlas menší, ačkoli s ním vstupovali do dialogu vedle zmiňovaného Mařovista i další historici, např. Witold Kula (1916–1988) a Jacek Kochanowicz (1946–2014).¹²⁵ Pro polskou historiografii zůstávaly i v sedmdesátých a osmdesátých letech let daleko důležitější kontakty se školou Annales. Je signifikantní, že do polštiny nebyl na rozdíl od maďarštiny *Moderní světový systém* dosud přeložen. Bylo též pozoruhodné, že reflexe ze strany maďarských či polských sociologů (o českých nemluvě) byly výrazně slabší než reflexe historiků. Vznikala tak situace, že paradigma, vytvářené na západ od železné opony především sociology a ekonomy, bylo na východ od ní reflektováno hlavně historiky.

Paradigma našlo překvapivě silný ohlas také v rumunském případě. Zdá se, že ideologický dohled nad společenskými vědami nebyl v Ceaușescově režimu tak striktní jako v normalizačním Československu a snad vyhovovala i Wallersteinova kritika Sovětského svazu a zájem o třetí svět. K tomuto paradigmatu vedla rumunské společenské vědce i tradice úvah o zaostalosti země. Wallerstein zde měl předchůdce v marxistických historících Constantinu Dobrogeanu-Ghereovi (1855–1920) a Davidu Prodanovi (1902–1992), kteří zkoumali tzv. druhé nevolnictví¹²⁶ a sociologu Henri H. Stahlovi (1901–1991), který se zabýval výzkumem venkova. Stahl navázal v sedmdesátých letech přátelství s americkým badatelem Danielem Chirotem, který se zabýval výzkumem novověkých rumunských dějin a zprostředkoval rumunským odborníkům světový systémovou perspektivu. V tomto kontextu není náhodou, že překlad *Moderního světového systému* vyšel v rumunštině

124 Ivan BEREND – Györgi RÁNKI, *The European Periphery and Industrialization 1780–1914*, New York – Paris 1982.

125 Anna SOSNOWSKA, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Warszawa 2004, s. 199.

126 Constantin DOBROGEANU-GHEREA, *Neoiobăgia (Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare)*, București 1910; David PRODAN, *Lobăgia in Transilvania in Secolul al XVI-lea*, Bucuresti 1967–1968.

na počátku devadesátých let a Wallerstein dostal na bukureštské univerzitě v roce 2001 čestný doktorát.¹²⁷

Oproti výše jmenovaným případům je česká absence zájmu o tuto perspektivu závažnější. Můžeme se jenom domnívat, nakolik hrála roli menší závažnost problémů hospodářské zaostalosti v pracích českých historiků ve srovnání s předchozími zeměmi, zda to byla menší ochota vidět české dějiny v širším regionálním kontextu, a jaký podíl měla čistka společenských věd za normalizace. Opomíjení světovýho paradigmatu připomíná i české opomíjení školy *Annales*, zejména ve srovnání s Poláky a Maďary. V tomto případě je zřejmé, že nedostatek mezinárodních kontaktů československé vědy se školou *Annales* není důsledkem porážky Pražského jara, ale že zaostávala za polskou a maďarskou vědou už v šedesátých letech.¹²⁸ Podle Krzysztofa Pomiana bylo dokonce již v meziválečném období patrné, že hospodářské a sociální dějiny mají v Československu slabší zakotvení než v Maďarsku či Polsku a tedy i méně kontaktů do zahraničí.¹²⁹ Jedním z nemnoha českých historiků v osmdesátých letech reflektujících Wallersteina byl Josef Polišenský, který byl ovšem o dané problematice informován velmi povrchně a jeho jediná polemika se světovýho perspektivou spočívala v tom, že v zásadě odmítl zařadit Čechy do centra, periferie či semiperiferie světovýho systému¹³⁰ a zdůrazňoval, že Češi „vstoupili do éry kapitalistického světovýho systému s výrazně čistšíma rukama a svědomím, než většina evropských mořských národů.“¹³¹ Z Wallersteinova světovýho systému byl v českém prostředí recenzován pouze jeden svazek. Jednalo se o kratší recenzi na stránkách Československého

127 *Immanuel Wallerstein Collection*, https://www.binghamton.edu/libraries/special-collections/researchandcollections/findingaids/uarchives/wallerstein_FA.pdf (ověřeno 1. 6. 2016).

128 K československé reflexi školy *Annales* náleží publikace rozhovoru Josefa Janáčka s Fernandem Braudem v *Revue Dějiny a současnost* 4, 1964, s. 44–45, nebo vydání práce Marca Blocha *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 1967.

129 Krzysztof POMIAN, *Impact of the Annales School in Eastern Europe*, *Review* 1, 1978, č. 3–4, s. 101–102.

130 Josef POLIŠENSKÝ, *The Sea and the Heartland: The Case of Bohemia*, in: J. Purš – K. Herman, *Problems of Continuity and Discontinuity in History*, Praha 1980, s. 153. Svou roli mohla hrát i malá dostupnost anglické literatury, a je pravděpodobné, že se čeští historikové a historičky mohli seznámit s Wallersteinovým dílem až po vydání německého překladu v roce 1986, což byl případ historika Milana Myšky, reflektujícího Wallersteina v pracích vydávaných po roce 1989, např. Milan MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010.

131 Tamtéž, s. 164.

časopisu historického z pera autora označeného zkratkou J. H.* Recenzent sice konstatoval, že se jedná o „buržoazního historika“, který „zdůrazňuje a důsledně rozpracovává působení a vliv ekonomických faktorů na vývoj společnosti“ a že „marxistický historik pochopitelně nemůže nekriticky přijímat všechny jeho názory...“¹³² ale jinak se nesla v poměrně vstřícném duchu, ačkoli bylo zřejmé, že její autor příliš do světový perspektivy neproniknul. Absencí příspěvků od Čechoslováků na rozdíl od Rumunů, Maďarů či Poláků se vyznačoval i časopis *Review of Fernand Braudel Centre*. V *Review* publikovali v osmdesátých letech maďarští (Ferenc Fehér), polští (Małowist) i rumunští autoři (Henri Stahl, Silviu Brucan), ale ani jeden Čech nebo Slovák.

Reflexe Wallersteina ve východní Evropě zažívá změny koncem osmdesátých let. Hospodářské dějiny, v rámci kterých zde měl světový přístup největší ohlas, začaly být považovány za nezajímavé a příliš spjaté s marxismem. Důsledkem mimořádného vzrůstu popularity neoliberalismu získaly novou popularitu ekonomické teorie modernizace oslavující historickou roli Západu a očekávající konvergenci středovýchodní Evropy zbavené pout socialismu se západním modelem. Pro světový pojetí nebylo v postkomunistickém myšlení místa. Byli to až počátkem nového tisíciletí především mladší sociologové a politologové, kteří se začali zabývat světový perspektivou. Je možné se domnívat, že v přijetí této perspektivy bylo klíčové zklamání z výsledků transformace a vzrůstající kritická angažovanost některých společenskovedních disciplín ve srovnání s historiografií. Např. mladí polští antropologové a sociologové se začali znovu zajímat o Małowista, zatímco mezi polskými historiky byl zapomenutý.¹³³ Podobně vycházel z kruhů mladých sociálně kritických akademiků často působících mimo univerzitní struktury i zájem o Wallersteina. Jeho pozdní publicistické práce jsou zejména v letech 2000–2010 překládány a publikovány v řadě jazyků regionu. Jakousi první vlaštvou byl překlad jeho programového manifestu ohledně reorganizace společenských věd. V letech 2000–2010 byly překládány zejména jeho publicistické

* Autorem zprávy o Wallersteinově knize byl Jan Hájek, vynikající odborník na novověké hospodářské dějiny, jehož zásluhou se povědomí o Wallersteinově teorii dostalo do českého prostředí (poznámka redakce).

132 J. H., *Immanuel Wallerstein, The Modern World-System II.*, ČsČH 30 (80), 1982, s. 458.

133 Jean BATOU – Henryk SZLAJFER, *Introduction „I chased after Polish Grain all over the World“*, in: *Western Europe, Eastern Europe and World Development, 13th–18th Centuries*, Collection of Essays of Marian Małowist, Leiden – Boston 2010, s. 5.

knihy z doby okolo přelomu tisíciletí inspirované tzv. alterglobalizačním hnutím.¹³⁴ Jejich překlady byly pochopitelně snazší než Wallersteinovo rozsáhlé hlavní dílo, které bylo do dnešní doby přeloženo ze středoevropských jazyků pouze do maďarštiny (1983), srbochorvatštiny (1986) a rumunštiny (1992).¹³⁵

V rámci prostředí sociálně kritických intelektuálů se ve východní Evropě vyskytli autoři počátkem nového tisíciletí autoři interpretující jeho pomocí domácí prostředí. Z těchto prací je možné zmínit zejména dva pokusy. O wallersteinovskou historii Ruska se pokusil sociální teoretik, novinář a bývalý disident Boris Kagarlickij (* 1958), který v roce 2004 publikoval práci *Impérium periferie: Rusko a světový systém*.¹³⁶ Kagarlického inspirovaly nejen práce Wallersteina ale i dalších světosystémovců Samira Amina a Andre Gundera Franka. Z ruských historiků navazuje na marxistického historika Michaila Pokrovského (1868–1932), zejména převzal jeho tezi o vedoucí úloze obchodního kapitálu ve středověkém Rusku. Tuto skutečnost mu vytýkají etablovaní ruští historici, stejně jako jeho tendenci vršit důkazy o správnosti teze o postavení Ruska jako říše periferie systematicky připravované o zdroje centrem, a opomíjet fakta opačná.¹³⁷ Dalším příkladem monografie vycházející z wallersteinovské perspektivy je práce polského sociologa a kulturologa Jana Sowy (* 1976) *Vymyšlené tělo krále* (2011).¹³⁸ Sowa podobně jako Kagarlickij usiluje inspirován Wallesteinem (a vedle něho také Jacquesem Lacanem, Alainem Badiou a postkolonialismem) předložit polemickou monografii analyzující dějinný osud své vlasti. Historik má při četbě někdy pocit, že autor chce pomocí polských dějin především ukázat své znalosti západních autorů a jejich pomocí ilustrovat svou postmoderně znějící tezi o neexistenci Polska v raném novověku.

Obě práce ukázaly výhody i limity světosystémového přístupu počátkem 21. století. Oba autoři nejsou historikové a jejich práce jsou profesionálními historiky

134 I. WALLERSTEIN, *Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě* Praha 2005; TÝŽ, *Utopistika: historické rozhodování ve 21. století*, Praha 2006; TÝŽ, *Evropský univerzalizmus: rétorika moci*, Praha 2008.

135 TÝŽ, *A modern világgazdasági rendszer kialakulása: A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*, Budapest 1983; TÝŽ, *Suvremeni svjetski sistem, Centar za kulturnu djelatnost*, Zagreb 1986; TÝŽ, *Sistemul mondial modern: agricultura capitalistă și originea economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, Bucuresti 1992.

136 Boris KAGARLICKIJ, *Peryferijanaja imperia: Rosia i mirosistěma*, Moskva 2004. Anglicky: TÝŽ, *Empire of Periphery. Russia and the World System*, London 2008.

137 Mikhail KROM, *From the Center to the Margin, The fate of Marxism in Contemporary Russian Historiography*, in: Q. E. Wang – G. G. Iggers (eds.), *Marxist Historiographies. A global perspective*, London – New York 2015, s. 64.

138 Jan SOWA, *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków 2011.

hodnoceny kriticky. V obou případech se jedná o autory angažované na straně demokratických sociálních hnutí a jejich práce získaly značný ohlas v prostředí těchto hnutí. Zatímco v anglosaském světě dějiny ze světosystémové perspektivy vymizely, ve střední a východní Evropě nepřekvapuje, že jsou stále v centru zájmu. Oba autoři sdílí hledání odpovědi na otázku, jaké jsou příčiny dnešních problémů jejich zemí a vidí je v dlouhých dějinných trendech periferního vývoje. Zatímco Sowa stojí na pozicích blízkých západní antiautoritářské levici a postmodernismu, Kagarlickij vycházející z tradičně chápané světosystémové perspektivy a věren své tezi o Rusku jako systematicky olupované periferii Západu se ocitá velmi blízko ruskému nacionalismu. Oba představují dvě tváře intelektuální levice na semi-periferii. Jedna přebírá často eklekticky západní intelektuální podněty a dospívá k velmi sebekritickému pohledu na realitu vlastní země, druhá, hledá příčiny selhání modernizace mimo svou zemi a dospívá často k nacionalistickým závěrům. Je možné, že zde je příčina obliby Wallersteina v Rusku po roce 1990, čehož dokladem je čestný doktorát Moskevské univerzity a udělení zlaté Kondratěvovy medaile Ruskou akademií věd (2005), a množství jeho následovníků mezi ruskými společenskými vědci, např. politolog Andrej Korotajev (* 1961) nebo filosof Leonid Grinin (* 1958). Je také možné, že na rozdíl od malých zemí vede k atraktivně globálního pohledu na dějiny i ruská velmocenská perspektiva.

Kagarlickij i Sowa mají společné, že přijímají základní postuláty světosystémového přístupu, ale nemají ambici přispět k samotné světosystémové diskusi probíhající v anglosaském světě. Je zřejmé, že používají světosystémovou perspektivu především jako nástroj porozumění dějinám svých vlastních zemí. Ani ze strany dalších středoevropských autorů prakticky neexistuje snaha se zapojit do západní komunity badatelů posunujících svými základními výzkumy světosystémové paradigma novým směrem. To je patrné z analýzy afiliací autorů časopisu *Journal of World-System Research*, založeného v roce 1994, který se stal vedle *Review* hlavním periodikem světosystémové perspektivy. Časopis zveřejnil za dvacet let své existence články od 409 autorů. Z nich 341 uvedlo afiliaci k univerzitě či výzkumnému pracovišti v anglosaském světě. Jak můžeme soudit podle jmen autorů, zdá se, že od roku 2000 poněkud přibýlo přispěvatelů z neanglosaského světa, kteří ale působí na anglosaských univerzitách. Mezi neanglicky znějícími jmény převládala jednoznačně latinskoamerická nebo asijská jména. Z dalších zemí byla pochopitelně nejčastěji zastoupena pracoviště především v jádru světového systému: Německo (8 autorů), Francie (7), Švýcarsko (7), Nizozemí (4). Země bývalé východní Evropy byly zastoupeny pouze dvěma

autory z Ruska a jedním z Polska (jednalo o menší příspěvek polského historika starší generace Henryka Samosnowicze do čísla k Wallersteinovu jubileu v roce 2000). Jedinou výjimkou badatele z východní Evropy, který v posledních letech získal jisté uznání v této komunitě, je rumunská socioložka Manuela Boatca (* 1975) autorka knihy *Globální nerovnosti nad rámec okcidentalismu*,¹³⁹ jejíž biografie ukazuje na ne vždy lehkou cestu hlasů z východní Evropy do centra. Boatca získala titul bakaláře v anglistice a germanistice na Bukureštské univerzitě v roce 1997, poté vystudovala magisterské a doktorandské studium na univerzitě v Eichstättu-Ingolstadtu (2002), v rámci něhož absolvovala studijní pobyt v USA, kde se seznámila s touto perspektivou a v německé sociologii se prosadila zejména svou expertízou o Latinské Americe, k níž měla blízko mimo jiné i díky své jazykové kompetenci. V roce 2014 získala profesuru na univerzitě ve Freiburgu.¹⁴⁰

Můžeme shrnout, že v případě světosystémové perspektivy se jedná o paradigma existující již více než čtyřicet let s velmi rozmanitými kořeny a během doby vyprofilovanými různými směry, co se týče základních postulatů, výzkumných témat i společenských věd, které tuto perspektivu používají. Ačkoli toto paradigma leželo vždy ve stínu svého zakladatele, etablovalo se jako poměrně široké pole zejména v anglosaských společenských vědách a je předčasné je považovat za zastaralé. Toto paradigma se dokázalo poměrně úspěšně transformovat z projektu předpokládajícího výzkum historie globálního kapitalismu v disciplínu, kterou můžeme s jistou nepřesností nazvat *ekonomickou sociologií globalizace*. Kvůli svému odvratu od historiografie bohužel nevstupuje do dialogu se současnými globálními dějinami, ačkoli by zde byl ekonomizující přístup velmi přínosný. Toto paradigma má také dosti nerovnoměrný ohlas v různých částech světa. Na jedné straně bylo velmi úspěšné v Latinské Americe a USA a méně úspěšné v kontinentální Evropě. V případě postsocialistické Evropy je jeho ohlas mizivý a nezdá se i přes jistou vlnu zájmu v prvním desetiletí 21. století, že by se zde trvaleji prosadilo.

139 Manuela BOATCA, *Global Inequalities Beyond Occidentalism*, London – New York 2016.

140 M. BOATCA, *Curriculum Vitae*, http://www.lai.fu-berlin.de/disziplinen/soziologie/_media/Boatca_CV_English_August10.pdf (ověřeno 1. 6. 2016).

The Modern World-Systems of Immanuel Wallerstein: Forty Years of Development of One Paradigm and its Reflection

STANISLAV HOLUBEC

The world-systems perspective linked with the name of Immanuel Wallerstein is a social and scientific paradigm in existence for more than forty years with varied sources of inspiration and profiled in different directions over time, as to fundamental postulates, research topics and also social sciences, which utilise this perspective. The author poses the question as to which social scientific approaches and theories impacted upon the formation and development of this paradigm. Its two principal sources are dependency theory and the Annales School, further the Polish School of the economic history of the Early Modern Age, and to a lesser degree sociological and structural functionalism, Marxism, Maoism, geopolitical theories and the theory of business cycles. This social-scientific paradigm is sometimes said to be the one author's School or tradition, yet this is inaccurate because it is possible to identify more classical promoters within its framework: Andre Gunder-Frank, Janet Abu-Lughod, Christopher Chase-Dunn and Giovanni Arrighi, who formed concepts more or less different from Wallerstein's concept. This article identifies three categories of works originating within the framework of the paradigm: great monographs by Wallerstein and other founders of this School, striving ambitiously at providing as complete a picture as possible of the functioning of the modern world; regionally focused works illustrating the paradigm in relation to a certain territory, in particular national states, and finally theme-focused works concentrating upon shorter time periods, which focus on analysing one certain event within the framework of the world-systems, most often from the areas of globalisation, commodity chains, environmental issues or social movements.

Other parts of this study analyse critically the key categories of this perspective. In particular this refers to the trinitarian concept, i.e. *mini-systems, world-empires and world-economies*, which is perceived as too rigorous and distorting the complexity of historical processes, which is evident, e.g. if we wanted to use them to describe the category of medieval Europe, as well as the Eurocentricity of these categories, which ignore the interactions in the Early Modern non-European world and overestimate the degree of the maturity of Early Modern Europe. In a similarly

critical way, the category of *hegemonies*, their succession, the relationship between hegemonies and attempts to transform world-economy into a world-empire, or potentially the suitability of this category to analyse the modern-day world are approached. Further, the categories of *core*, *semi-periphery* and *periphery* and the mechanism of unequal exchange connected with them and peripheralisation are critically acknowledged. It is pointed out that definitions of these categories allow for the possibility of several interpretations and also the uncertainty whether they should rather be defined on the basis of economic activities or the functioning of local states. In particular, critical attention is drawn to the fact that the boundaries between these categories are unclear, the concept of unequal exchange raises many questions and so does the connected issue of the potential deepening inequality between core and periphery within world-systems.

This article further demonstrates that during the 1990s this paradigm succeeded relatively well in transforming itself from a project centred on the research of the history of global capitalism into a discipline which we can somewhat less accurately term the *economic sociology of globalization*, despite the fact that it had been regarded as out-moded. This is the concept of commodity chain and ecologization of the world-systems paradigm, which represent the two most important innovations over the past twenty years. As the focus of interest has shifted from history to present-day, world-systems paradigm has not been much spoken about in discussions about the so-called global history. Yet, giving prominence to the importance of the global economy could make a real contribution to global history. The article also demonstrates that the world-systems paradigm met with a rather varied response in different parts of the world. On one hand it was very successful in the USA and Latin America, it had a certain impact in Eastern Asia and Russia, yet it was less successful in Continental Europe. In the case of post-socialist Central and Eastern Europe, it met with a positive response especially amongst historians in the 1980s and amongst the critically minded younger generation of sociologists and politologists after the year 2000. In general, the response to it in the Czech environment has been and is negligible and despite a clear surge of interest in the first decade of the 21st century, it does not seem that this paradigm has permanently established itself here. This might be ascribed to the absence of research on the unequal development of the historical regions in modern Czech historiography and other social sciences, as well as the disinclination of Czech social sciences to reflect upon themselves in a Central European regional context.

Translated by Alena Linhartová

DISKUSE

Neue Sichtweisen. Die Erinnerung an die Habsburgermonarchie heute

PIETER M. JUDSON

PIETER M. JUDSON: *New Perspectives on the Habsburg Monarchy*

This essay argues that in recent decades historians have developed several new approaches to the history of the Habsburg Monarchy. Today the Habsburg Monarchy is not seen as a “prison of the peoples” but rather as a laboratory for modernity, as a state comparable to other European states both in its strengths and weaknesses. The essay examines three specific areas: 1) the relationship between nation and empire in politics and daily life; 2) the empire seen in comparative European perspective; 3) the new tendency to see the collapse of the empire in terms of long term legacies and continuities rather than as a radical break.

Key words: Habsburg Monarchy, nationalism, Europe, 19th and 20th centuries

Als ich 1982 mit meinen ersten Forschungen zur Geschichte der Habsburgermonarchie begann, war dieses Gebiet weit davon entfernt jenes international führende Forschungsfeld zu sein das es heute ist. Damals betrachteten wir die Habsburger Monarchie noch als einen Anachronismus im Europa des 19. Jahrhunderts, als einen grundsätzlich schwachen, halbfeudalen Staat, zerrissen vor allem durch die Konflikte der modernen Nationalismen; ein Staat dessen baldiger

Untergang gewiss war. In den älteren Arbeiten über die Habsburgermonarchie, stellten wir selten die Geschichte des Gesamtstaates und der Gesellschaft im Mittelpunkt. Stattdessen war es üblich mit den verschiedenen Nationalitäten des Reiches und ihrem bitteren Streit anzufangen. Dieser Zugang schuf das Bild eines gespaltenen Staats und einer Gesellschaft die immer weniger zu sein schien als die Summe ihrer verschiedenen Nationalitäten. Heute betrachten wir den Habsburger Staat und Gesellschaft vielmehr als Versuchslabor der Moderne, mit anderen europäischen Staaten in seinen Stärken und Schwächen durchaus vergleichbar, sogar führend in Bereichen wie Verwaltung, Wirtschaft, Jus, Bildung, und der Künste. Nicht nur das, sondern die heutige Forschung zur Habsburgermonarchie hat insbesondere für ihre innovative transnationale und vergleichende Perspektive, Anerkennung gewonnen.¹

Es ist deswegen umso mehr frustrierend, dass diese Veränderungen in der Erforschung der Habsburgermonarchie oft unseren Kolleginnen und Kollegen aus der Europäischen und Globalgeschichte zu wenig bekannt sind. In der Öffentlichkeit werden sie kaum wahrgenommen. Besonders deutlich hat sich das in den Arbeiten gezeigt, die anlässlich des hundertsten Jahrestags des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs erschienen sind. Viele dieser Arbeiten, von beiden Ufern des Atlantiks, stellten Österreich-Ungarn als genau jene Karikatur dar, welche von den Spezialistinnen und Spezialisten in diesem Feld schon lange widerlegt ist. Wird die Monarchie erwähnt, wird sofort an Nationalitätenkonflikte gedacht (wenn nicht an die Kaiserin Elisabeth!).² Wie kommt es also, dass so viele innovative Erkenntnisse über die Habsburger Geschichte einfach ignoriert werden?

1 Einige von vielen erwähnenswerte Werke zur Geschichte der Habsburgermonarchie in der letzten Zeit: Pieter JUDSON, *Habsburg. Geschichte eines Imperiums*, München 2017; Laurence COLE, *Military Culture and Popular Patriotism in Late Imperial Austria*, Oxford 2014; Deborah R. COEN, *Vienna in the Age of Uncertainty. Science, Liberalism, and Private Life*, Chicago 2007; Mitchell ASH – Jan SURMAN (edd.), *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire (1848–1918)*, London 2012; Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien 2010; Johannes FEICHTINGER – Ursula PRUTSCH – Mortiz CSÁKY (edd.), *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Wien 2003; Edin HAIDARPASIC, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914*, Ithaca NY 2015.

2 Siehe den Aufsatz von John DEAK über die neue Literatur zum ersten Weltkrieg in *The Great War and the Forgotten Realm: The Habsburg Monarchy and the First World War*, *Journal of Modern History* 86, 2014, pp. 336–380. Eine Ausnahme, die dieser traditionellen Narrative nicht folgt ist Alexander WATSON, *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary in World War I*, New York 2017. Die neuere historische Literatur zum Kriegszalltag ist im allgemeinen von

Gerade die Angst vor einer Destabilisierung des europäischen Projekts durch den Nationalismus ist es, welche die Nation immer noch ins Zentrum der historischen Analyse stellt. Nach 1989 konnten Journalistinnen und Politiker einen Aufstieg des Nationalismus als Massenphänomen beobachten, das alle anderen Fragen zu überlagern schien; besonders deutlich in dem schrecklichen Zerfallskrieg Jugoslawiens.³ Heute ist Nationalismus ein integraler Bestandteil des aufsteigenden Populismus in beinahe allen europäischen Gesellschaften (und seit der Wahl letzter November, auch in der USA). Die zahlreichen Wellen nationalistischer Konflikte nach 1989, verlängert durch die Wirtschaftskrise von 2008, scheinen die Annahme vieler zu bestätigen, dass nationalistische Politik schlicht ein unveränderbarer Bestandteil in der Geschichte Zentral- und Osteuropas sei.

Wenn ethnische Konflikte als fatale Konstanten Zentral-/Osteuropäischer Politik betrachtet werden, ist es wenig wahrscheinlich dass jenen Interpretationen der Geschichte, welche den Nationalitätenkonflikt nicht als konstantes oder dominantes Charakteristikum der Gesellschaft sehen, viel Aufmerksamkeit geschenkt wird. Deswegen haben die neueren Interpretationen nie die großen traditionellen Narrativen von Nationalitätenkonflikt völlig ersetzt.⁴ Stattdessen existieren unsere neuen Arbeiten in einer unkomfortablen Nachbarschaft mit den traditionellen Narrativen, welche daran festhielten Nationen als die wichtigsten Akteure der europäischen Geschichte zu betrachten.⁵ Letztlich trägt auch die Geschichtspolitik der Nachfolgerstaaten der Habsburgermonarchie, die eben dieses traditionelle Narrativ aktiv gefördert haben, zu dessen Erhalt bei. Dies hat es erschwert eine zusammenhängende Geschichte der Region zu schreiben.

Ich bin davon überzeugt, dass die Arbeit der letzten dreißig Jahre doch die größeren Narrativen über die Region implizit verändert hat. Hier möchte ich drei konkrete Beispiele (von vielen möglichen) erwähnen. Zuerst haben wir ein neues Verständnis von dem Verhältnis der zwei Konzepte „Imperium“ und

einem sehr hohen Niveau, vor allem Maureen HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge 2004. Zur böhmischen Geschichte während der Kreiszeit gibt es neulich zwei ausgezeichnete Werke: Rudolf KUČERA, *Rationed Life: Science, Everyday Life, and Working-Class Politics in the Bohemian Lands, 1914–1918*, New York 2016 und Claire MORELON, *Street Fronts: War, State Legitimacy and Urban Space, Prague 1914–1920*, Ph.D. dissertation, University of Birmingham and Ecole Doctorale des Sciences Po, 2015.

3 Eine kritische Diskussion in Mark MAZOWER, *The Balkans: A Short History*, New York 2002.

4 M. MAZOWER, *The Balkans*.

5 Dieses Problem taugt in der sonst innovativen Synthese von Robin OKEY auf, *The Habsburg Monarchy, C. 1765–1918. From Enlightenment to Eclipse*, London 2000.

„Nation“ zueinander entwickelt. Zweitens haben nationale Vergleiche uns erlaubt die Habsburger Monarchie als Teil und nicht außerhalb des „normalen“ europäischen Kontexts zu lokalisieren. Und drittens gibt es eine zunehmende Tendenz den Zerfall der Monarchie im Kontext langfristiger Entwicklungen anstatt als radikalen oder revolutionären Bruch zu interpretieren. Diese sind natürlich nur drei unter vielen neuen wichtigen Entwicklungen.

Obwohl „Nation“ und „Imperium“ als zwei sich bekriegende Prinzipien aus zwei verschiedenen Welten erschienen, zeichnet die Forschung der letzten Jahrzehnte ein deutlich anderes Bild. Sie zeigt, dass in einem konzeptionellen Sinne „Empire“ und „Nation“ nicht Gegensätze sind. Im Gegenteil beschrieben diese Begriffe eng miteinander verbundene Ideen, die Teil einer gemeinsamen Welt waren. „Nation“ war auf das „Imperium“ angewiesen, von dem es seine Legitimation und Ausrichtung bezog. Und gerade durch die Ansprüche des Nationalismus, gewann im späten 19. Jahrhundert auch „Empire“ an Bedeutung.

Wir merken diese enge Verflechtung zwischen imperialem Patriotismus einerseits und Nationalismus andererseits, besonders in Studien über Lokalpolitik, aber auch in Studien über imperiale Institutionen wie die Armee.⁶ Es waren schließlich imperialen Institutionen, welche den politischen Raum zur Artikulation nationalistischer Forderungen gegenüber dem imperialen Staat, schufen.⁷

Die Bestätigung der Mehrsprachen-Politik – auf den Ebenen von Dorfschulen oder den militärischen Regimentern – eröffnete in der Zeit der wachsenden Massenpolitik eine Reihe von Möglichkeiten entsprechende Forderungen zu erheben. Sowohl der Kremsier Verfassungsentwurf von 1848, als auch das Staatsgrundgesetz von 1867 und das ungarische Nationalitätengesetz von 1868,

6 L. COLE, *Military Culture and Popular Patriotism*; Laurence COLE – Christa HÄMMERLE – Martin SCHEUTZ (ed.), *Glanz–Gewalt–Gehorsam. Militär und Gesellschaft in der Habsburgermonarchie (1800 bis 1918)*, Essen 2011; Tamara SCHEER, *Habsburg Languages at War: “The Linguistic Confusion at the Tower of Babel Couldn’t Have Been Much Worse”*, in: *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, ed. Christoph Declercq – Julian Walker, London 2017, pp. 62–78.

7 Implizit hat Gerald STOURZH so argumentiert in *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs, 1848–1918*, Wien 1985. Siehe auch Gerald STOURZH, *Ethnic Attribution in Late Imperial Austria: Good Intentions, Evil Consequences*, in: Ritchie Robinson – Edward Timms (edd.), *The Habsburg Legacy: National Identity in Historical Perspective*, *Austrian Studies* 5, 1994, pp. 67–83. Diese Argument wurde dann weiter von Jeremy King und Tara Zahra entwickelt für den Fall Böhmen und Mähren Jeremy KING, *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*, Princeton 2002; Tara ZAHRA, *National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca NY 2008.

machten die Sprache und ihre Verwendung zu einem effektiven Element politischer Mobilisierung. Dies geschah durch die Eröffnung juristischer Räume die es den Bürgern ermöglichte dem Staat gegenüber, Forderungen auf Grund von sprachlichen Identitäten zu erheben.⁸ Nicht die reine Existenz nationaler Gemeinschaften im 19. Jahrhundert brachten die nationalistischen Bewegungen hervor. Es waren viel mehr Nationalistinnen und Nationalisten, welche die imperialen Institutionen nützten um nationale Gemeinschaften zu formen.

Die nationalistischen Bewegungen mögen sich gegenseitig in der Öffentlichkeit bitter bekämpft haben. Aber die meisten ihrer Anstrengungen waren auf den Aufbau ihrer eigenen kleinen „Empires“ innerhalb des großen Empire gerichtet. Zuerst in diversen Vereinen, später in Form von Massenparteien, in den wirtschaftlichen Institutionen (wie etwa Banken) die überall im Land entstanden. So verankerten die nationalistischen Parteien ihren Einfluss immer mehr im institutionellen Netzwerk des Empire. Um 1900 verfügten die nationalistischen Parteien über bedeutenden Einfluss bei der Besetzung öffentlicher Stellen, sowohl auf imperialer Ebene, als auch in den Kronländern.⁹ Um 1910 waren die Mehrheit der Nationalisten selbst stark in die Funktion der Strukturen, Institutionen und kulturellen Praktiken des Empire eingebunden. Sie hatten wenig Anlass gerade jene Institutionen, die ihnen Macht und Einfluss gaben, zu zerstören.¹⁰

Aber ebenso wie das Empire den Aufstieg des Nationalismus geformt hatte, so zeigt die jüngere Forschung zu Ethnographie, Kunst und Wissenschaft, wie auch der ethnische Nationalismus die Habsburgische Rechtfertigung für die Existenz des Imperiums formte. Das Ende des Heiligen Römischen Reichs und die späteren Niederlagen in Italien und Deutschland bedeuteten den Verlust der ehemaligen Legitimation des Empire als Erbe des einst universellen Römischen Reichs. Jedoch, in den 1870er und 1880er Jahren fand Österreich-Ungarn schrittweise neue Formen der Selbstlegitimierung durch ihre angeblich schützende Haltung gegenüber den verschiedenen „klein“ Kulturen. Hinweise auf diese neue Mission finden wir bereits in der Mitte des 19. Jahrhunderts, etwa bei den Arbeiten des

8 Siehe G. STOURZH, *Die Gleichberechtigung* und T. ZAHRA, *National Indifference*.

9 Für den Fall Böhmen, siehe neulich die Arbeiten von Martin KLEČACKÝ (ed.), *Český „Konzul“ ve Vídni. Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským předákem Bedřichem Pacákem*, Praha 2015 und *Český Ministr krajana v předlitavské vládě*, Ph.D. dissertation, Univerzita Karlova, Praha 2016.

10 Dieser Standpunkt wurde auch von Gary B. COHEN vertreten in *Nationalist Politics and the Dynamic of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy 1867–1914*, *Central European History* 40, 2007, nr. 2, pp. 245–254.

Ethnographen Karl von Czoernig oder des Orientalisten Joseph Hammer-Purgstall oder auch bei dem Historiker František Palacký in seinem berühmten Brief an Frankfurt.¹¹

Später, finden wir diese Legitimation für das Imperium noch deutlicher, bei den Argumenten der „Habsburgischen zivilisatorischen Mission“ in den eigenen östlichen Territorien und am Balkan. Der symbolische Höhepunkt dieser Entwicklung war sicher das sogenannte *Kronprinzenwerk* (*Österreich-Ungarn in Wort und Bild*). Viele der Autoren die für das *Kronprinzenwerk* Aufsätze geschrieben hatten, waren selbst bekannte nationalistische Wissenschaftler. Aber sie waren Nationalisten im Dienst der imperialen Sache.¹²

Die jüngste Forschung stellt also in Frage in welchem Ausmaß der Habsburgerstaat letztlich durch den Nationalitätenkonflikt grundsätzlich geschwächt wurde. Und auch wenn Nationalistinnen und Nationalisten das politische Leben und die Rhetorik dominierten, so bedeutet das nicht notwendigerweise, dass sie im täglichen Leben über den gleichen Einfluss verfügten. Wie die neuste Literatur zur Frage „nationalen Indifferenz“ zeigt.¹³

Dies bringt mich zum zweiten Punkt. Obwohl Politiker, Journalisten und Historikerinnen die Geschichte Zentral- und Osteuropas nach wie vor als grundsätzlich verschieden zum Rest des Kontinents betrachteten, gingen die Spezialistinnen und Spezialisten dieser Region in die entgegengesetzte Richtung. Sie haben die Geschichte der Monarchie „europäisiert“. Damit meine ich, dass sie

11 Carl von CZOERNING, *Österreichs Neugestaltung 1848–1858*, Stuttgart – Augsburg 1858; Joseph Baron HAMMER-PURGSTALL, *Vortrag über die Vielsprachigkeit* in Die feierliche Sitzung des kaiserlichen Akademie der Wissenschaften am 29. Mai 1852 (Wien 1852); František PALACKÝ, *Letter to Frankfurt, 11. April 1848* in: Balázs Trencsény – Michal Kopeček (edd.), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945)*, vol. 2, Budapest – New York 2007, p. 327.

12 Zum *Kronprinzenwerk* (*Österreich-Ungarn in Wort und Bild*) siehe Zoltán SZÁSZ, *Das Kronprinzenwerk und die hinter ihm stehende Konzeption*, in: Endre Kiss – Csaba Kiss – Justin Stagl (edd.), *Nation und Nationalismus in wissenschaftlichen Standardwerken Österreich-Ungarns, ca. 1867–1918*, Wien 1997, S. 65–70; Justin STAGL, *Das 'Kronprinzenwerk' — eine Darstellung des Vielvölkerreiches* in: *Das entfernte Dorf. Moderner Kunst und ethnischer Artefakt*, ed. Ákos Moravánsky, Wien 2002, S. 169–182; Regina BENDIX, *Ethnology, Cultural Reification, and the Dynamics of Difference in the Kronprinzenwerk* in: *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, ed. Nancy M. Wingeld, New York 2003, pp. 149–166; Hans Petschar, *Altösterreich. Menschen, Länder und Völker in der Habsburgermonarchie*, Wien 2011.

13 Pieter M. JUDSON, *Nationalismus und Indifferenz*, in: *Habsburg neu denken: Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*. 30 kulturwissenschaftliche Stichworte, edd. Johannes Feichtinger – Heidemarie Uhl, Wien 2016; T. ZAHRA, *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*, *Slavic Review* 69, 2010, nr. 1, pp. 93–119.

die Geschichte des Habsburgerstaates und der Region mit gemeinsamen gesamt-europäisch Begriffen und Konzepten erfasst haben. Es geht natürlich nicht darum zu sagen Osten und Westen seien gleich. Es geht darum die Gemeinsamkeiten der zwei zu untersuchen um dort, wo tatsächlich wichtige historische Unterschiede auftreten, deren Ursachen in ihrem historischen Kontext verstehen zu können.¹⁴

Vergleichende Methoden haben die Vorstellungen, dass das „ethnische Mosaik“ im Osten den Aufstieg des Nationalstaats nach westlichem Vorbild irgendwie verunmöglicht habe, widerlegt. Bei genauer Betrachtung scheinen Spanien, Großbritannien, Frankreich und Italien nicht weniger demographisch inhomogen als das Zentraleuropa der Habsburger zu sein.¹⁵ Letztlich war das Empire mit dem blutigsten nationalen Aufstand während des Ersten Weltkriegs nicht das Habsburgische, sondern das Britische in Irland. Auch in der Wirtschaftsgeschichte hat die neue Forschung der letzten dreißig Jahre die Entwicklung der Habsburgermonarchie neu interpretiert. Vom Ausbau des Eisenbahnnetzes im imperialen Österreich zur Struktur der galizischen Ölindustrie oder der Rolle von Triest im Mittelmeer- und auch globalen Handel, schaffen die jüngeren Arbeiten das Bild einer lebendigen marktorientierten Wirtschaftsregion.¹⁶

Dort wo Unterschiede zwischen der Habsburgermonarchie und anderen Staaten Europas bestanden, erscheinen diese weniger als Resultate der ethnischen Zusammensetzung oder der langfristigen wirtschaftlichen Entwicklung der Region. Stattdessen sind sie viel mehr Resultate des besonderen Umgangs der politischen Institutionen der Monarchie mit bestimmten Herausforderungen, wie etwa mit der Vielsprachigkeit. Die Habsburgermonarchie entwickelte ganz charakteristische Strukturen um ihren Problemen am Ende des 19. Jahrhunderts zu begegnen, zum Beispiel die sogenannte nationale Ausgleiche in Mähren (1905), Bukowina (1910), und Galizien (1914). Diese Strukturen sind es, die den Unterschied mit anderen Staaten ausmacht.¹⁷

14 Dieser Trend fing schon vor 35 Jahren mit dem Buch von David F. GOOD an: *The Economic Rise of the Habsburg Empire*, Berkeley – Los Angeles 1984.

15 Für Frankreich, Eugen WEBER, *Peasants Into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Stanford 1976.

16 Siehe, z.B., Alison FRANK, *Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, Cambridge MA 2005; Andreas HELMEDACH, *Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor. Strassen, Post, Fuhrwesen und Reisen nach Triest und Fiume vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zum Eisenbahnzeitalter*, München 2002; Burkhard KÖSTER, *Militär und Eisenbahn in der Habsburgermonarchie 1825–1859*, München 1999.

17 J. KING, *Budweisers*, pp. 138–147; *Moravské vyrovnání z roku 1905 / Der Mährische Ausgleich von 1905*, edd. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malý, Brno 2006; Gerald STOURZH, *The National*

Im letzten Punkt den ich ansprechen möchte geht es um neue Zugänge zu den Ereignissen nach 1918. Traditionell haben wir 1918 als ein Jahr des radikalen Neuanfangs gesehen, als ein Moment in dem Europa grundsätzlich verändert wurde. Im welchen Sinn aber was 1918 der Beginn einer neuen Ära? War Empire im östlichen Zentraleuropa wirklich tot? In der Erfahrung vieler, endete der Krieg nicht im November 1918. Die Menschen litten weiterhin unter militärischer und paramilitärischer Gewalt, Lebensmittelknappheit, Vertreibungen und Epidemien. Von Prag bis Zagreb, von Budapest bis Lemberg klagten viele, dass sich trotz des Endes der Monarchie kaum etwas verändert habe.

Dazu kamen viele Kontinuitäten zwischen dem alten und den sogenannten neuen Regimen. Die Nationalisten hatten in den Jahrzehnten vor dem Krieg ihre eigene „Imperien“ innerhalb der Monarchie aufgebaut – durch das Einsetzen von „ihren“ Beamten, das Aufbau von Netzwerken von Finanz, das Schulbau, usw. Von Rechtssystemen, über Verwaltungsstrukturen, Steuerpolitik, das Bildungswesen, bis zur Kulturpolitik, die neuen Staaten übernahmen oder passten die Strukturen der Monarchie an die ihren an. Die Nationalistinnen und Nationalisten sahen oft die regionale Verwaltung als ihr eigenes Werk und hatten nicht vor diese zu zerstören, selbst wenn das Reich untergegangen war. Diese Kontinuitäten haben wir bisher als isolierte Beispiele wahrgenommen. Jetzt aber beginnen wir sie als Grundlage für eine umfassendere Geschichte der Region zu verstehen.

Das Reich der Habsburger fiel im späten Oktober 1918. Aber „Imperium“ als solches war noch weit von seinem Ende entfernt. Wie wir wissen, waren beinahe alle Nachfolgerstaaten Vielvölkerstaaten. Die politischen Strukturen und die Politik dieser Staaten waren im klassischen Sinne eindeutig imperial. Die neue imperialen Zentren herrschten über die neu gewonnenen geographischen Peripherien mit eiserner Hand. Jeder von ihnen forderte koloniale Gebiete ein, deren Bevölkerung nichts mit der jeweiligen Nation zu tun hatten. Auch benützten die Nachfolgerstaaten die gleiche Terminologie von Zivilisation und Kultur, die in der Habsburgermonarchie entwickelt worden war, um ihre neuen multinationalen Bevölkerungen zu verwalten. Jetzt aber wurde die nationale Identität zu einer zugeschriebenen Tatsache und war nicht mehr – so wie es oft vor 1914 gewesen

Compromise in the Bukovina 1909/1910, in: From Vienna to Chicago and Back: Essays on Intellectual History and Political Thought in Europe and America, Chicago 2007; Börries KUZMANY, *Der Galizische Ausgleich als Beispiel moderner Nationalitätenpolitik?*, in: Galizien. Peripherien der Moderne-Moderne der Peripherie, ed. Elisabeth Haid, Marburg 2013.

warwählbar. Die Nachfolgerstaaten waren in vielen Hinsichten *Völkerkerker* und diese Staaten funktionierten eine Zeit lang als kleine „Imperien“.

Historikerinnen und Historiker der Habsburgermonarchie haben bei der Interpretation der Geschichte Zentraleuropas neue, manchmal radikal neue, Wege eröffnet. Viele dieser Interpretationen stellen die nationalistischen Vorstellungen, welche heute die normative Grundlage für unser Verständnis über das Funktionieren der Welt sind, in Frage. In den letzten Jahren haben wir uns vor allem zwei entscheidenden Ebenen der Analyse gewidmet, Ebene die von den nationalen Geschichten oft vernachlässigt wurden: die erste Ebene ist die lokale oder regionale und die zweite ist das überregionale, das „Imperium“. Zusammen genommen ermöglichen uns diese zwei Analyseebenen zu sehen, wie lokale Personen auch Vertreter des Imperiums waren, wie sie der Idee des Imperiums Bedeutung gaben, und vielleicht am Wichtigsten, wie Menschen in Zentraleuropa, unabhängig von Sprache und Religion, Erfahrungen mit den gleichen, gemeinsamen Institutionen und Praktiken teilten.

Nové perspektivy. Paměť habsburské monarchie dnes

PIETER M. JUDSON

V posledních desetiletích přišli historikové s několika novými přístupy k dějinám habsburské monarchie. Dnes již nebývá tato monarchie primárně vnímána jako „žalář národů“, ale více – a rozmanitěji – jako laboratoř modernity, jako státní útvar, obdobný a srovnatelný s jinými evropskými státy jak v silných, tak slabých stránkách. Esej zkoumá trojici specifických oblastí. Jde o vztah mezi národy a říší (vídeňským centrem) v politice a každodenním životě, dále o kontext – nahlížení habsburské říše ve srovnávací evropské perspektivě – a konečně o nové tendence sledovat zhroucení monarchie na podzim roku 1918 z hlediska dlouhodobých procesů se zdůrazněním prvků kontinuity spíše než radikálního přelomu.

DISKUSE

Knihy novoměšťanů a obyvatel Nového Města
pražského 16. a 17. století v moderní edici.
Zamyšlení nad prameny a dalšími možnostmi
jejich dějepisného využití

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: The Books of New Town Burghers and Inhabitants of the New Town of Prague in the 16th and 17th Centuries in a Contemporary Edition. A Reflection of Primary Sources and Further Options for their Historical Usage

This discursive contribution analyses the editions of the three volumes on Prague, *Libri Civitatis*, by Jaroslava Mendelová. The first two list newly accepted burghers and their guarantors from the ranks of the citizens of the New Town of Prague in the years 1518 to 1657. Volume III contains the list of the inhabitants of the very same Town of Prague from 1585 and of their burgher guarantors. In general, those listed were poor inhabitants who were not entitled to municipal rights, yet they did not reside there illegally, without the knowledge or even against the will of their manorial nobility. All three primary sources have evidential value far exceeding the “simple” level of the history of urban migrations. The author especially highlights their use for the prosopographic research of Prague in the Early Modern Age.

Key words: The books of New Town burghers, register of town inhabitants, burgher guarantors, the New Town of Prague, the Early Modern Age

Soustavné ediční zpřístupňování raně novověkých pramenů k městským dějinám není právě nejčastěji provozovanou disciplinou české historiografie posledních

desetiletí. O to více je třeba si cenit koncepčně široce založeného edičního projektu *Libri Civitatis* (dále LC), zakotveného na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, na katedře pomocných věd historických pražské FF UK a v letech 2009–2011 též v Archivu hlavního města Prahy a v Archivu města Brna.¹ Cílem projektu, o který dnes nakladatelsky pečuje pražské Scriptorium, je revize již více než půl století starého katalogu městských knih v Čechách a na Moravě do roku 1526 a jeho rozšíření až po rok 1620,² především však – pokud možno koncepčně standardizované a solidním aparátem vybavené – ediční zpřístupnění významných a pro výzkum dějin měst v různých souvislostech užitečných městských knih z období pozdního středověku a raného novověku. Zejména pro editované památky z menších měst je totiž charakteristické, že knihy obsahově smíšené povahy setrvaly v užívání od 14. či 15. století až hluboko do novověku (např. pamětní kniha města Pacova z let 1473–1712). Těžiště zájmu ediční řady leží zhruba v „dlouhém“ 16. století. Sympatickou vlastností projektu, jehož možnosti jsou samozřejmě limitovány přízní Grantové agentury ČR, je jeho produktivita: V letošním roce se dočkáme vydání již desátého svazku řady, která zatím zpřístupnila městské knihy z České Lípy, Mostu, (Ústí nad Labem,) Litoměřic, Pacova, Sušice a nejnověji Chebu.³

Tři rozsáhlé ediční svazky (dohromady přes 1750 tiskových stran), připravené emeritní vedoucí rukopisného oddělení Archivu hlavního města Prahy, zkušenou a na poli edic městského materiálu již dlouho úspěšně etablovanou badatelkou,

- 1 Tento diskusní příspěvek se opírá o analýzu tří svazků edic: Jaroslava MENDELOVÁ (ed.), *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581* (Libri Civitatis V.), Praha – Ústí nad Labem 2011, 507 s.; TÁŽ (ed.), *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582–1657* (Libri Civitatis VI.), Praha – Ústí nad Labem 2012, 836 s.; TÁŽ (ed.), *Liber inquilinorum Nového Města pražského 1585/1586* (Libri Civitatis VIII.), Praha – Ústí nad Labem 2016, 416 s.
- 2 Srovnej: Ivana EBELOVÁ, *Revize soupisu městských knih českých do roku 1526 a jeho rozšíření. Limity vydávání městských knih a pravidla jejich editace*, in: Michaela Hrubá – Ludmila Sulitková – Vilém Zábanský (edd.), *Stav a zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010, s. 397–407.
- 3 Ivana EBELOVÁ a kol. (ed.), *Nejstarší městská kniha České Lípy 1461–1722*, Libri Civitatis I, Ústí nad Labem 2005; Martin MYŠIČKA a kol. (ed.), *Rejstřík stavby děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě 1517–1519*, Libri Civitatis II, Ústí nad Labem 2006; Barbora KOCÁNOVÁ – Jindřich TOMAS a kol. (ed.), *Nejstarší městská kniha Litoměřic 1341–1562*, Libri Civitatis III, Ústí nad Labem 2006; Barbora KOCÁNOVÁ – Michaela HRUBÁ – Jan MAREŠ a kol. (edd.), *Knihy soudní a pamětní Ústí nad Labem 1438–1514*, Libri Civitatis IV, Ústí nad Labem, v tisku; Pavel HOLUB (ed.), *Pamětní kniha města Pacova 1473–1712*, Libri Civitatis VI, Praha – Ústí nad Labem 2016; Jan LHOTÁK (ed.), *Registra památná města Sušice 1550–1628*, Libri Civitatis IX, Praha – Ústí nad Labem 2016; Tomáš KLÍR a kol. (ed.), *Knihy chebské zemské berně z let 1438 a 1456*, Libri Civitatis X, Praha – Ústí nad Labem 2017.

Jaroslavou Mendelovou,⁴ se z rámce řady svým charakterem poněkud vymykají. Většina ostatních editovaných svazků (až na účetní rejstřík stavby kostela v Mostě a na chebské knihy berní) zprostředkovává obsahově více či méně smíšené městské knihy. Zde, ve dvou obsáhlých svazcích edice „knih měšťanských práv“, byla za téma zvolena jedna jediná, specifická agenda – udílení měšťanství na Novém Městě pražském. Ta byla od roku 1518, tedy od vzniku Paškovy spojené Prahy až do roku 1581 vyčleněná samostatnou agendou, vedenou ale v městských knihách jako oddělená složka v rámci knih smíšené povahy („knihy měšťanských práv, přípovědí a kvitancí“). V prvním novoměstském svazku (LC V.) nejsou proto editovány celé městské knihy, nýbrž právě „jen“ příslušné složky celkem čtyř rukopisů, uložených v Archivu hlavního města Prahy (rkp. č. 554–557).⁵ Až od roku 1582 byly na Novém Městě pro tuto významnou agendu vyčleněny samostatné rukopisy. Mendelová proto v druhém svazku (LC VI.) editovala materiál dvou městských knih (rkp. č. 558 a 559), zachycující přijímání novoměšťanů pro léta 1582–1657.

Třetí Mendelovou zpřístupněný svazek (LC VIII.) je také velmi specializovanou a svým charakterem výjimečnou (ad hoc vzniklou) městskou knihou.⁶ Mezi novoměstské knihy svědomí byl vřazen rejstřík obyvatel Nového Města bez městského práva (rkp. 1127), sestavený na přelomu let 1585/1586 městskou radou na nátlak šlechtických stavů zemského sněmu (sněmovní usnesení z 14. ledna 1585 o čeledi a poddaných). Nepřesný latinský název rukopisu „Liber testimonium – in quillinorum liberorum“ odkazuje (jak editorka dokládá na s. 9) především na knihy svědomí: osobám bez měšťanského práva bylo jejich sousedy či přáteli, případně městskými úředníky dosvědčeno, respektive propustkami k pobytu, výhostnými nebo fedrovními listy doloženo nebo přinejmenším od nich samých

4 Z její bohaté produkce jmenujme: Jaroslava MENDELOVÁ, *Matrika narozených kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském (1584–1600)*. Edice, Praha 1992, srovnej moji recenzi in: *Listy filologické* 121, 1998, s. 403–404; TÁŽ, *Dekrety reformační komise pro Nové Město pražské z let 1627–1629* (edice) (= *Documenta Pragensia monographia*, vol. 24), Praha 2009, k tomu srovnej moji recenzi: *ČCH* 108, 2010, s. 533–536; autorčiny studie byly souborně zpřístupněny in: Olga FEJTOVÁ a kol. (ed.), *Obecné dobré velebiti, zlé tupiti a lidské spravedlnosti fedrovati... Výbor statí Jaroslavy Mendelové k dějinám městské správy*, Praha 2012.

5 Nešlo vždy o knihy zcela nové; kupříkladu rkp. 556 byl založen již roku 1377. Srovnej s. 17.

6 Editorka hovoří na s. 9 o tom, že „podobných pramenů je i v pražských poměrech málo“. Toto vyjádření je však s největší pravděpodobností eufemismus: pramen má unikátní povahu! Editorka to ostatně sama připouští na s. 28. Je to dáno již kontextem jeho (de facto politicky vynuceného) vzniku i tím, že takový soupis neměl pro městskou správu další užití a tedy smysl. Předpokládejme, že se uchoval právě jen proto, že byl zapsán do rukopisu, určeného původně (snad roku 1571, jak nasvědčuje nápis na deskách kodexu – viz popis s. 15) do řady libri testimonium a přiřazeného pak spíše mechanicky k této skupině.

pod přísahou zjištěno, že nejde o zběhlé poddané, ale o osoby, které mají na pobyt v Novém Městě právo.⁷ Nejednalo se ovšem přitom jen nebo většinou o „lidi svobodné“, jak poněkud nadneseně insinuoval přípisek názvu rukopisu, ale např. i o poddané, uvolněné vrchností na kratší nebo delší čas k pobytu v Praze. Je přitom zajímavé, že do tohoto rukopisu zřejmě (až na dvě výjimky)⁸ nebyli zanašeni, respektive nebyli sem posléze přepsáni z předběžných podkladů nebo z dnes nedochovaných materiálů desetipanského úřadu (škoda, že editorka neuvádí, zda byl rukopis napsán jednou nebo více písařskými rukama)⁹ ti obyvatelé města, kvůli nimž byla vynucena soupisová akce a tedy i de facto vznikl rukopis, tedy zběhlí poddaní, jimž se nepodařilo prokázat své právo na pobyt v Praze.

Všechny tři svazky jsou editovány maximálně úspornou formou – bohužel nikoliv průběžně pročíslované – databáze. Ta dovolila oprostit zápisy od stereotypně se opakujících formulací a také redukovat dobové datační formule na moderní formy datování. Meritorní výpovědi byly přitom (v transkribované podobě – transliterovat zápisy, jak je pravidlem v této ediční řadě, nemá při databázové redukci záznamů smysl) zachovány v úplnosti. To, co odpadlo, resp. bylo výběrově z edice přesunuto do úvodní studie, byly zápisy nestandardní povahy (např. typizovaná formule měšťanské přísahy – LC VI., s. 16). Tento ediční přístup též umožnil podstatně redukovat objem edičních svazků a komprimovat jejich obsah.

Databázová forma edice postupuje po jednotlivých rukopisech a ponechává zachováno původní řazení zápisů v nich, tedy uměle nevytváří jednotnou chronologickou řadu. Důležité je to např. pro druhou polovinu šedesátých a počátek sedmdesátých let 16. století. Souvislá řada zápisů v rkp. č. 556 totiž končí v lednu 1566 a kontinuita byla obnovena až v únoru roku 1571. (Srovnej s. 288–290.) Mezi tím byly do městské knihy zaneseny jen čtyři zápisy a pro agendu novoměšťanů byl zřízen nový rukopis č. 557. Jeho 535 zápisů, počínajících od 8. ledna 1566 tak v edici následuje až po konci rkp. 556, tedy na počátku roku 1582. (Závěr rkp. 556 je poněkud chaotický: na posledních třech foliích přichází na přeskáčku změt devíti zápisů z let 1579–1593. Srovnej s. 406–409.) S danou skutečností bude třeba počítat při případném statistickém vyhodnocování tohoto zajímavého pramene.

7 V úvodní studii k LC VI., s. 11 s odkazem na případ Michala Holinky, kameníka, přijatého za měšťana r. 1586 (edice, s. 96n.) autorka říká, že „cizopanští lidé se zapisovali do knih desetipanského soudu“. Do této skupiny spadali „lidé žijící v Praze bez městského práva a prokazující se zachovacím listem a výhostem, popř. listem fedrovním, podruzi“.

8 Editorka na s. 28 uvádí nepřijetí dvou osob, na s. 25 hovoří o tom, že „jedna osoba nebyla přijata, tři z evidovaných připustili své poddanství, jeden s poznámkou „dále nepřechovávat““.

9 Na s. 15 je pouze nejednoznačná informace: „Písař nebyl určen“.

Podobný písarský chaos v zápisech, zanášených na přeskáčku a mnohdy s velkým časovým odstupem, panuje např. také v bezprostředně pobělohorském období. Čtenáře vedou tyto případy k otázce, jak vlastně reálně probíhalo přijímání nových měšťanů, jaká písemná agenda tento právní akt provázela. Lze usuzovat, že zápis do knihy novoměšťanů, resp. do příslušné složky v knihách svědomí, byl (někdy/obvykle?) až završením tohoto procesu, tedy finálním, úředním akt a s ním spojené – mj. platební – operace stvrzujícím a nikoliv konstituujícím čistopisem, provedeným zřejmě nejednou až s nezanedbatelným odstupem od – ritualizovaného – přijetí samého.

Úvodní studie svazků edice načrtávají historický kontext doby, v níž vznikl editovaný pramen, přinášejí popis editovaných pramenů, charakterizují a na závěr velmi stručně shrnují z autorčiny perspektivy klíčová zjištění, učiněná při edičním zpřístupňování pramene. Následuje výklad ediční praxe a osvětlení koncepce regestáře a výběrový seznam citované literatury. Oddíly „vysvětlivek“ identifikují vybrané pojmy z geografie Nového Města a vysvětlují některé další dobové pojmy. Po vlastní edici pak vždy následuje rejstřík přijatých měšťanů (a dodejme i menší skupiny šlechticů), resp. v soupisu z roku 1585 neměšťanských obyvatel Nového Města, rejstřík identifikovaných míst původu a konečně německé shrnutí. Obrazové přílohy jsou ve svazcích LC VI. a VII. zařazeny na konci, ve svazku LC VIII. je barevná obrazová příloha, tištěná na křídovém papíře, zařazena za s. 256.

Podívejme se nyní na jednotlivé svazky blíže na základě editorčiných úvodních studií. Ty poněkud nepřehledně kombinují kodikologický popis jednotlivých rukopisů se stručným vyzdvižením klíčových momentů právní a správní povahy a s namnoze heslovitým a pohříchu nepřilíš systematickým vytěžením jejich obsahu po dějepisné stránce. Situaci zvědavého a vděčného čtenáře dále komplikuje skutečnost, že autorka při výkladu preferuje jistou anonymitu uváděných případů: Když odkazuje na jednotlivé formulace zápisů nebo charakterizuje různé subjekty, které v nich přicházejí, činí tak pouhým odkazem na příslušné folio původního rukopisu, nikoliv na stránku edice. Nezmiňuje přitom ani jméno novoměšťana, ani datum zápisu do knihy. Je tedy vždy nutno vyhledat a prohledat dotyčné folio a poté vysoudit, ke kterému zápisu se odkaz vztahuje.

V úvodu k edici soupisů novoměšťanů za léta 1518–1581 (LC V.) Mendelová spojuje osamostatnění agendy přijímání nových měšťanů a udělování městského práva s velkou kancelářskou reformou, k níž městská rada spojené Prahy přistoupila

roku 1518.¹⁰ Tato agenda byla přesunuta z dosavadních novoměstských radních manuálů a ze staroměstských knih památných do nově založené, v hořejší kanceláři Staroměstské radnice uložené knihy měšťanských práv, svatebních smluv a kšaftovních kvitancí (Archiv hlavního města Prahy /AMP/, rkp. 534). Autorka se domnívá, že důvodem reformy dosavadní praxe v tomto konkrétním segmentu městské písemné agendy byl stoupající počet žadatelů o pražské měšťanství. Když byla jednota pražských měst králem Ferdinandem I. roku 1528 rozbita, opsali si novoměstští „své“ novoměšťtany z let 1518–1528 do nově založené knihy (AMP, rkp. 554), definované obdobně, jako byla kniha staroměstská. Autorka připomíná, že jména, která měla být opsána, byla tehdy vyznačena ve staroměstské knize zatržením, „i když ne vždy odpovídají stavu v novoměstské knize“ (s. 12). V čem spočívají ony difference, Mendelová bohužel neuvádí.

Zaslouženou pozornost autorka věnuje samotné proceduře přijímání nových měšťtanů. Opírá se přitom o ustanovení městských práv Brikcího z Licka z roku 1536 a o „naučení“, které v této věci (součástí instrukce o „vedení věcí městských“) poskytl staroměstský kancléř Jakub Fikar z Vratu roku 1541 pro Johanna Petřika z Benešova, radního písaře města Českých Budějovic. (Naučení tedy nebylo určeno Hradci Králové, jak soudí autorka, nýbrž Hradec byl naopak vybrán za příklad pro Budějovice.)¹¹ Není ovšem jasné, proč Jakub Fikar, přední představitel Starého Města pražského, vlastně opřel své „naučení“ o příklady z Hradce Králové. Nelze vyloučit, že pražské podmínky byly pro „pouhé Budějovice“ příliš náročné, nebo že si protestantská Praha nechtěla nechat reprezentaci katolického města v této věci nahlížet do karet. Otázka vyznání totiž zřejmě – jak dokládá k roku 1542 případ novoměšťtana Tomáše, barvíře plátna – hrála při udělování měšťanství nadále určitou roli.¹² Pokládat tedy to, co stojí v „naučení“, za autentický obraz pražských podmínek, bez přezkoumání asi přece jen nelze.

Mendelová připomíná, že oproti těmto dokladům z třicátých a čtyřicátých let 16. století není v Koldínově kodifikaci akt přijímání novoměšťtanů upraven

10 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Pražské knihy kšaftů a inventářů pozůstalosti - příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*, Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63–92, zde s. 67.

11 Autorka záslužně připomněla dávnou edici: Karel KÖPL, *Naučení Jakuba Fikara z Vratu dané Budějovickým l. 1541 o vedení věcí městských*, Sborník historický 7, 1884, s. 373–376, zde s. 373n. Jedná se zřejmě o svého druhu formulář (Ovšem nikoliv z r. 1547, jak uvedeno na s. 10 úvodu a bibliografii, nýbrž z roku 1541. Roku 1547 měl Jakub Fikar úplně jiné starosti než vydávat podobná naučení.). Bylo by velmi cenné, kdyby tento pramen mohl být moderně editován, protože Köplovu dávné zpracování patrně přechází mezi edicemi a parafrázami a zpět.

12 Srovnej LC V., s. 128n.: „Přitom jest Tomáš pánuom přičelto skutečně ukázati, že s námi ve více srovnal.“

a nabízí vysvětlení, že „zvyklosti, spojené s přijímáním nových měšťanů (byly) natolik zažitě, že městská práva (...) toto téma vůbec neuváděla“ (s. 10). Stejně tak je ale možné, že šlo o problematiku právě v oné době politicky spornou a v oblasti královských a vrchnostenských měst rozdílně nahlíženou. Vzhledem k tomu, že Koldín roku 1579 musel zákoník po létech mezistavovských diskusí a odkladů konečně politicky „protáhnout“ zemským sněmem, možná na některá potenciálně „hořlavá“ témata raději resignoval.¹³

Zajímavým aspektem problematiky, na který editorka upozorňuje vždy znovu u každého rukopisu, jsou „zápisy o přijetí městského práva vyšší i nižší šlechtou (nezaměňujeme je s erbovními měšťany, pro něž platil beze zbytku standardní postup), související s kupováním městských domů“ (s. 13). Mendelová tamtéž soudí: „Zdá se, že na Novém Městě pražském byla zavedena určitá norma formálního přijetí měšťanského práva, ačkoliv ji žádný ze zákoníků městského práva neuvádí. Zápisy o přijetí jsou v tomto případě stručné, uvádí se jméno s poznámkou ‚přijal jest měšťské právo‘, bez rukojmí...“

Je velmi cenné, že Mendelová objevila a na s. 16n. cituje „Notuli listuov, kterýmiž se vyšší stavové zapisují, kteříž v městě domy sobě kupují“, zapsanou roku 1539 do rukopisu 555 před počátek zápisů o novoměšťanství: Jádrem zápisu je sdělení, že šlechtic nepřijímá měšťské právo, nýbrž (s odvoláním na zřízení zemské a Svatováclavskou smlouvu) slibuje: „na žádost mou od purkmistra a pánuov jest mi přáno i zápisu dopuštěno na ten způsob, že z téhož domu připověděl jsem a tímto listem pod pečeti mou připovídám: všechny povinnosti a pořádky činiti, jakož obyčej jest a zvyklost městská, berně... dávatí mám a připovídám...“ Tento úzus přežil rok 1547, jak dosvědčuje zápis o Janu Střelci z Letu, který dne 17. února 1548 „přijal měšťské právo podle obyčeje, jakž lidem řádu rytířského dává se“ (s. 164n.).

Podotkněme, že v případě zakupování se šlechticů na Novém Městě nešlo v prvé polovině 16. století o jev zanedbatelný: „V létech 1518–38 bylo dáno měšťské právo 50 osobám vyššího stavu“ (s. 13). To sice představovalo jen 5,6 % z 890 za tuto dobu přijatých novoměšťanů, od konce dvacátých let do roku 1539 ovšem přijímali pro své domy měšťské právo na Novém Městě ročně v průměru čtyři šlechtici. Poté se však trend otočil, do poloviny padesátých let se tu ještě každoročně zakupoval alespoň jeden příslušník vyššího stavu, v následujících desetiletích však

13 Ke Koldínovi a jeho kodifikaci srovnej: Jiří PEŠEK, *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra*, in: Karel Malý – Jiří Šouša (edd.), *Měšťské právo ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva měšťská Království českého“ z 19.–21. září 2011, Praha 2013, s. 25–62, zde s. 55.

šlo již jen o nepravdivé výjimky. Příčiny tohoto opadnutí zájmu urozených o Nové Město neznáme. Svoji roli samozřejmě mohl hrát velký požár Malé Strany roku 1541, po němž šlechta na několik desetiletí přenesla těžiště investic z novoměstského teritoria na levná spáleniště, ležící nadto v těsné blízkosti panovnického sídla.

Na s. 19n. autorka shrnuje (bohužel nikoliv přehledně tabelárně) zjištění o 3605 novoměšťanech z let 1518 až 1581: Nejvíce jich přicházelo v letech 1536–1545 a posléze s drobnějšími konjunkturami na počátku padesátých a v polovině sedmdesátých let. Informace o jejich profesi nalezneme v polovině zápisů, od šedesátých do osmdesátých let ve třech čtvrtinách. Nejvíce zastoupena byla kožedělná a potravinářská řemesla. Jen u 45 % zápisů našla editorka údaje o místech původu novoměšťanů, od padesátých let, kdy se součástí zápisu staly i zmínky o zachovcích a fedrovních listech, se tyto údaje zahušťují. Největší kontingent jedné lokality původu novoměšťanů poskytla pražská aglomerace, odkud jich na Nové Město přišlo 175. (Podotkněme však, že to představovalo jen 4,9 % všech příchozích.) S odstupem následovala Kutná Hora, Hradec Králové a Klatovy. Z Říše nebo z hornouherských měst, výjimečně z Itálie přišlo na Nové Město jen něco přes tucet zájemců o měšťanství.

Svazek LC VI. zpřístupnil materiál z rukopisů AMP č. 558 (1582–1612) a č. 559 (1582–1657). Zde již bylo přijímání nových měšťanů jedinou agendou. Struktura rozsáhlého svazku (ač obsahuje o 300 záznamů méně, je o 350 stránek rozsáhlejší: jednotlivé zápisy radikálně nabyly na objemu!), který přináší informace o 3311 nových novoměstských měšťanech, je obdobná jako ve svazku předchozím. Editorka připomíná na s. 11, že praxe přijímání zůstala rámcově stejná, jen v letech 1588–1609 zaznamenala několik případů, kdy městská rada některým měšťanům „pro neřádné chování“ měšťanství odejmula – ovšem později opět navrátila. Roku 1612 se pak objevila skupina pěti přijetí za měšťana „na zkoušku“ v rozsahu jednoho roku. V roce 1617 přicházejí podmíněná udělení městského práva, vázaná na podmínku, že si dotyčný do roka zakoupí na Novém Městě dům. Stavovské povstání pak akcentovalo jazykovou otázku, a to explicitním radním požadavkem, aby se z německé oblasti přišedší nový měšťan naučil do tří let od přijetí česky.

Šlechtické přijímání závazku, podobného měšťanství, na Novém Městě skončilo (alespoň viděno optikou knih novoměšťanů) roku 1590, kdy právo městské přijal rytíř Jan Libovický z Libovce (s. 14). Nadále „zdá se, že stačily zápisy o koupi a prodeji domu ve městě v trhových knihách, kde najdeme různé dovětky v tomto smyslu“ (s. 14).

Dramatické změny přinesla doba pobělohorská, a to zejména v náboženské oblasti. Mendelová to připomíná otištěním nové, politizované formy přísahy novoměšťana. Nekatolickým měšťanům, v kontextu se stavovským povstáním po roce 1620 proskribovaným z politických důvodů mj. odejmutím měšťanství, byla jako podmínka jeho navrácení stanovena konverze ke katolicismu (s. 13). Je ovšem symptomatické, že přechod vojensky obsazené, vydrancované a staroměstskou exekucí vystrašené Prahy k dominanci katolictví nebyl ani v této oblasti přímý a jednoduchý.¹⁴ Do (formálně rekatolizovaného) města mohli být z moci císařského rady a novoměstského hejtmána, pana Sezemy z Vrtby od 14. listopadu 1622 až do února 1624, resp. do Lichtenštejnova rekatolizačního dekretu z 30. března 1624 přijímáni noví měšťané i nekatolické víry.¹⁵ (Srovnej s. 16 a 19.) Celkem tak v edici na s. 522–535 zjistíme, že v tomto období bylo na Nové Město přijato 47 novoměšťanů „pod obojí“. Přitom některým nekatolíkům, kteří byli přijati mezi měšťany Nového Města v roce 1620, ale již před tím žili v Praze a stačili se „provinit“ ve stavovském povstání, bylo měšťanství (nevíme přesně kdy) pozastaveno či odebráno a navráceno až po konverzi ke katolictví roku 1624. Poté jim ale již nic nebránilo v úspěšné komunální kariéře.¹⁶ Lichtenštejnův dekret z roku 1624 pak podle

14 Srovnej: Olga FEJTOVÁ, *Rekatolizace v městech pražských v době pobělohorské – úspěch nebo fiasko? Příspěvek k důsledkům pobělohorské rekatolizace na Novém Městě pražském*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740*, Praha 2004, s. 457–471; TÁŽ, „Já pevně věřím a vyznávám...“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012; J. MENDELOVÁ, *Dekrety reformační komise*, s. 10–21; TÁŽ, *Novoměstské měšťky a protireformace*, Documenta Pragensia 8, 1996, s. 145–151, kde na s. 149 cituje z dekretu reformační komise ze 4. 8. 1627: „...v Městech pražských i na postranních právech mezi obyvateli katolickými i nekatolickými manželky nekatolické v bludech velmi zatvrzelé a urputné mají, které se domnívají, jako by se tato reformace ženského pohlaví nic nedotýkala“.

15 Mendelová v úvodní studii na s. 16 uvádí v edici samé nezanesenou citaci onoho rozhodnutí Sezemy z Vrtby a připomíná, že: „Pak následuje 75 osob, jimž byla při okraji textu ke jménu připsána poznámka catholicus nebo pod obojí. Týkalo se to období od 14. 11. 1622 do 28. 11. 1624.“ Dodejme, že poslední novoměšťan „pod obojí“ byl do knihy zapsán 16. 2. 1624, pak následovali již jen katolíci. V řadě zápisů, vedené v knize místy bez ohledu na chronologickou posloupnost „na přeskáčku“, ovšem v této době figurovala i řada měšťanů bez připsané konfesijní identity.

16 Mendelová tuto situaci exemplárně dokládá na s. 13 na osobě staroměstského rychtáře, posléze novoměstského nákladníka Daniele Šípaře z Radotína, který získal městské právo na Novém Městě 23. 9. 1620 (autorka na s. 13 uvádí rok 1621), srovnej s. 504n. Daniel Šípař o ně následně (kdy?) v kontextu represí přišel a byla mu též zastavena živnost. Roku 1622 „přijal obnovení práva městského“, a to jako osoba „pod obojí“ (fol. 124 v nové foliace, alias s. 522n.), aby byl po konverzi ke katolictví 28. 11. 1624 potřetí přijat mezi novoměstské měšťany (fol. 139v alias s. 536n.) a již 1626 usedl v novoměstské radě. Problémem je, že autorka v této věci v úvodu odkazuje pouze na fol. 91 nové foliace, na němž Daniel Šípař vůbec nepřichází. Dle rejstříku je Daniel Šípař (hned ve dvou neztotožněných osobách a ve třech výskytech v rkp. 559) kompletně dohle-

autorčiny analýzy srazil počty novoměšťanů na Novém Městě z ročního průměru okolo padesáti osob na pětinu.

Velmi rozkolísaná byla ve sledovaném období frekvence přírůstku nových měšťanů: Největší roční kvóty zažilo Nové Město v osmdesátých letech 16. století po oficiálním přesídlení císařského dvora do Prahy, kdy bylo ročně přijímáno až přes osmdesát novoměšťanů. Jinak bylo ročně zapisováno okolo šedesáti osob. Povstání, zejména však pobělohorské persekuce, počty přichozích dramaticky snížily a „minimální příliv lze zaznamenat i v letech 1648–1654, kdy do města přišlo 13–18 osob ročně“ (s. 19). Údaje o místu původu nových měšťanů jsou v rkp. 558 zapsány u 74 % osob, v rkp. 559 tato kvóta (přes místy velmi rozsáhlé zápisy) klesla až k 50 %. Nejvýznamnějším jednotlivým zdrojem novoměstských novoměšťanů zůstávala pražská aglomerace: do roku 1612 se jich odtud na Nové Město přistěhovalo 150, tedy 8,5 % nových měšťanů, v následujících desetiletích klesl tento podíl na 80, tedy něco přes 5 %. Z českých královských měst pak nejpočetnější kontingenty přišly z Tábora a Kutné Hory (s. 20). Také hustota údajů o řemeslech novoměšťanů klesala v průběhu edicí sledované doby, a to ze 74 % na konci 16. století na 18 % od třicátých let 17. století.

Zpřístupnění unikátně dochovaného soupisu „neměšťanů“, legálně pobývajících na Novém Městě na přelomu let 1585/1586 (LC VIII.) je edičním výkonem nesmírně záslužným a zároveň důkazem úctyhodné paleografické kompetence editorky. Jestliže vydání soupisů novoměšťanů, ostatně jako zpřístupňování jakýchkoliv jiných soupisů jmen, je většinou náročnější – dešifrační a paleograficko-intepretační – úlohou ve srovnání s editováním souvislých textů, pak v tomto případě editorka zvítězila nad soupisem, jehož kurziva byla namnoze v podstatě nečitelná a „téměř každé slovo kráceno“ (s. 29).¹⁷

datelný, a to na fol. 124v nové foliace (s. 522n), kde je přímo v zápisu obsažen též odkaz na jeho původní přijetí za měšťana Nového Města, zanesené na fol. 105 nové foliace, což je ovšem zároveň fol. 91 staré (!) foliace (s. 504n.). Připomeňme ještě, že Daniel Šípař v edici přichází (tentokrát ovšem nepodchycen rejstříkem) ještě k 11. 8. 1623, tedy v době, kdy snad vlastně ani neměl mít platné měšťanství, a to jako ručitel (!) novoměšťana Pavla Škavrady, konfesijně taktéž pod obojí (edice s. 532n.). Exemplum komplikovaných náboženských problémů dramatických pobělohorských let se tak zároveň stalo i exemplum problémů s identifikací osob v edici, která zachovává starou i novou foliaci a k tomu má ještě vlastní stránkování.

- 17 Je škoda, že takto významná a úhledná edice byla zřejmě dokončována ve spěchu bez náležitého lektorování nebo korektury. Jak jinak vysvětlit, že autorka při charakteristikách částí soupisu náhle přejde v odkazovém aparátu od citací editovaného rkp. 1127 k odkazům na rkp. 1176, tedy na staroměstskou knihu testamentů od r. 1627? Srovnej s. 18, pozn. 16; s. 20, pozn. 25; s. 21, pozn. 31 a s. 23, pozn. 37. Obdobně je tu badatel o raném novověku Jaroslav Čechura zaměněn historikem dějin soudobých Jaroslavem Kučerou, s. 28 a 30. A v edici samé jsou prohozeny dva první

Ptáme-li se po důvodu takového nečitelného, sekundárně v podstatě nepoužitelného soupisu, který byl přitom produktem práce osmičlenné komise, sestávající ze dvou městských radních, dvou představitelů desetipanského úřadu a čtyř členů sboru obecních starších (je možno předpokládat, že reprezentantů čtyř novoměstských čtvrtí),¹⁸ nabízí se jako odpověď vysvětlení, že seznam, resp. jeho čtyři dílčí, různým „profilem osob“ dominované soupisy byly pouze záznamem okamžité, úředním aktem uzavřené situace a že neměly sloužit pro pozdější ověřování zjištěného stavu. Po záznamu předložených písemných důkazů, po výpovědi předvolaných svědků nebo po provedení přísahy byl „neměšťanům“ dán komisí „cech“ (nebo dokonce povolení k provozování živnosti), tedy „znamení svobody, díky kterému pak stáli pod městskou ochranou“ (s. 28). Editorka říká: „Z rukopisu není zřejmé, jak sepisování přesně probíhalo. Není jisté, zda po jednotlivých domech chodili čtvrtní zaměstnanci s písařem, nebo jestli obyvatelé přicházeli postupně do rady ke komisi. Podle téměř nečitelné kurzivy se zdá, že se zapisovalo na místě (patrně v radnici) do archů, které se pak svázaly“ (s. 24).¹⁹

Čtyři skupiny celkem 2573 neměšťanských obyvatel Nového Města – z kontextu rukopisu je zřejmé, že komise započala jejich prověřování a protokolování v různých termínech října a listopadu 1585, ale rejstříky jednotlivých skupin poté vedla paralelně – se lišily charakterem „zajištěnosti“ právní situace přezkoumávaných osob. Stojí za připomenutí, že již samo toto dělení do kvalitativně tematických skupin poukazuje na dobovou radniční reflexi a svého druhu hierarchizaci uvnitř skupiny neplnoprávných obyvatel města. V práci komise ovšem panoval jistý chaos, takže v každé tematické skupině nalezneme i podstatné soubory osob, které by patřily do skupiny jiné. Je škoda, že stav rukopisu zřejmě nedovolil zjistit, zda je dílem jednoho nebo více písařů.

V prvé a největší skupině bylo evidováno 1249 lidí, kteří komisi přísahali, že neví o žádném pánovi, pod něhož by spadali a na Novém Městě žijí již dlouhou

záznamy: Matouš Vinař v originálu následuje až po Adamu Vokurkovi, drvoštěpu. Srovnej s. 60 a třetí stranu barevné přílohy s reprodukcí titulní strany seznamu: rkp. 1127, fol. 10n.

18 Mendelová mj. poskytla čtenáři na s. 14 rozsáhlé, na pramenné bázi zpracované medailony většiny členů komise. Informace nestačily jen k napsání medailonů obecních starších Tadeáše Hancina a Pavla Kosteleckého z Boskovic. Posledně jmenovaného by snad bylo možno ztotožnit s novoměstským právníkem a intelektuálem Pavlem Kosteleckým, zesnulým roku 1595. Srovnej inventář jeho pozůstalosti: AMP, rkp. 1208/83v–86, 88, 88v.

19 Soudím, že lze souhlasit s tím, že se přezkoumávání odehrávalo na radnici: Přinejmenším ve skupinách I. a II., kde nešlo o pouhé předložení osobních dokumentů, začínají zápisy standardní formulí: „maje předepsaný vystoupení, oznámil“ (s. 61) nebo „maje vystoupení před pány s přáteli svými, oznámil“ (s. 205).

dobu, neznají své rodiče a nemají doklady. Jejich ověření se provádělo na základě svědectví sousedů, hospodářů či majitelů domů, v nichž žili či dokonce s oporou ve výpovědi městských úředníků. V této skupině šlo (až na výjimky) o nekvalifikované pomocné síly a nádeníky. Z údajů o místech původu editorka zjistila, že jen něco přes 7 % jich pocházelo z měst pražské aglomerace, oproti tomu 19 % přišlo z německy mluvících oblastí mimo Čechy: z Lužic, Saska, Frank, Bavorska a dalších oblastí Říše.

Druhá skupina 387 obyvatel, opět hlavně dělníků na vinicích a kuchařek nebo pomocnic, většinou sestávala z osob, které tvrdily nebo dokonce dokládaly, že se narodily na Novém Městě (70 %), případně v ostatních městech pražských (5,4 %). Třetí, profesně nespecifikovaná skupina 280 lidí přišla ke komisi vybavena „úředními doklady“, tj. listy od vrchností, výhosty, zachovacními listy, vysvědčeními z městských knih či fedrovními listy. Zastoupení Pražanů mezi nimi činilo 13 %. Čtvrtou skupinu 657 osob tvořili především lidé, kteří disponovali termínově limitovanými vrchnostenskými fedrovními listy. I mezi nimi kupodivu pocházela pětina z Prahy. Oproti tomu původem nečeských obyvatel zde bylo registrováno jen 1,8 %, především z Lužic, Saska a rakouských zemí.

Jaroslava Mendelová byla k edici, resp. analýze tohoto typu pramenů, motivována – podobně jako již před třiceti lety Eva Semotanová při výzkumu pražských novoměstánů 17. a 18. století – hlavně zájmem o skupiny obyvatel, migrujících do Prahy.²⁰ Poněkud ve stínu dané problematiky zůstaly – ač Mendelovou důkladně dokumentovány – ostatní vrstvy svědectví editovaných a v úvodních studiích vytěžovaných pramenů. V případě rejstříku neměšťanských obyvatel Nového Města je to mj. skutečnost, že pramen skýtá velmi cennou možnost, jak „drobnohledně“ nahlédnout do městské politiky a správní praxe novoměstské komunální reprezentace.

Nové Město, patrně podobně jako ostatní královská města, bylo panským a rytířským stavem na sněmu opakovaně nuceno a roku 1585 donuceno k opatření, které se křížilo s jeho ekonomickými zájmy: mělo se zbavit velké části nájemné chudiny, přišedší do města bez řádných formalit ze šlechtických panství. Město však tyto, převážně nekvalifikované pracovní síly (53 % z nich bylo žen, většina těchto lidí žila v Praze s – přinejmenším neúplnou – rodinou) bezpodmínečně

20 Srovnej: Jaroslava MENDELOVÁ, *Obyvatelé Nového Města pražského na přelomu let 1585 a 1586*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 81–84, Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období. Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770*, Historická demografie 10, 1986, s. 73–115.

potřebovalo jak na práce uvnitř města (zejména jako nádeníci na stavbách, pomocné síly v řemeslu i v domácnostech), především však ve velkém počtu pro obdělávání příměstských městských i měšťanských vinic a zahrad.²¹ Populační reprodukce v městech pražských zdomácnělého segmentu těchto sociálních vrstev přitom zřejmě nemohla být příliš vysoká, takže jejich pro město a měšťany potřebný počet byl udržován neustálou legální i nelegální imigrací.

Mendelová v úvodní studii parafrázuje Stížnost Pražanů a měst proti artikuli o čeledi a poddaných, podanou počátkem roku 1585 zemskému sněmu: „Jeden vinař najímá často 20–60 nádeníků a bylo by těžké chtít po nich listy, protože většina z nich je negramotná a jelikož nebydlí v hospodách, ani nemají, kde tyto listy uschovat“ (s. 10). Když byl městský stav přesto donucen k zákroku, novoměstská rada nejednala byrokraticky jednoduše a striktně: To znamená, že neprovedla rešerši přihlašovacích zápisů „obyvatel“ v knihách desetipanského úřadu s tím, že by všechny osoby, které v nich nebyly registrovány, vykázala z města. Místo toho dlouze a trpělivě vyčkala: dílem do 8. října (pro třetí skupinu obyvatel, která disponovala písemným i doklady), dílem – pro ostatní – do svatomartinského termínu (8. listopadu), tedy do doby, kdy sezónní dělníci tak jako tak odešli z města. I potom komise postupovala pomalu: od října až do konce ledna prováděla sofistikovaně strukturovanou subskripční či spíše legalizační akci, při níž zřejmě (jak soupis ukazuje) autorizovala pobyt absolutní většiny i těch v městě setrvavších „obyvatel“, za nimiž nestálo více než jen dobré slovo jejich přátel a sousedů. Tento postup, zakotvený nejen v radě, ale i v agendou příslušném desetipanském úřadě a v širokém sboru obecních starších, přitom zjevně vycházel z konsensu stovek novoměstských měšťanů a legálních obyvatel, kteří ho podpořili svými výpověďmi a svědectvími ve prospěch „ohrožených ilegálů“.

Dalším pozoruhodným aspektem, který zřetelně vystupuje jak v knihách novoměšťanů, tak a snad ještě jasněji v soupisu obyvatel z roku 1585, je překvapivě vysoký stupeň písemné byrokratizace české společnosti nejpozději od poslední třetiny 16. století. Svědectví zachovacích a fedrovních listů se začalo v novoměstské „personální“ agendě prosazovat již od padesátých let 16. století. V osmdesátých letech ovšem už patřilo ke (snad ideálnímu) standardu, že i sezónní dělníci, nádeníci, případně ženský pomocný personál, přicházející do města, měl být vybaven fedrovními nebo výhostnými listy nebo různého druhu „propustkami“ pro

21 Srovnej velmi plastický výklad o přípražských areálech ve středověku a raném novověku z pera Petra Juřiny, Roberta Šimůnka a Václava Ledvinky in: Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Historický atlas měst České republiky 24. Praha-Smíchov*, Praha 2013.

poddané, kteří na několik týdnů, měsíců či na sezónu byli z panství puštěni/vysláni na práci do města. Mendelová zjistila doklady o nějakém z celkem 73 druhů takových osobních „papírů“ u celkem 23,6 % neměšťanských obyvatel Nového Města (s. 25, 28). Jak dokládá výše zmiňovaná argumentace měst na sněmu roku 1585, bylo s absencí dokumentů v této době nutno počítat v podstatě jen u nejnuznějších sezónních zemědělských dělníků.

Otázkou je, jak tuto situaci interpretovat. S plošnou gramotností, opřenou o rozsáhlou síť městských farních škol,²² je totiž v této době v Čechách možno počítat pouze u mužské části měšťanstva.²³ Z kontextů (pražských) dobových pramenů vyplývá, že gramotnostní a početní kompetenci můžeme předpokládat také u části samostatně podnikajících nebo na vedení manželových obchodů, případně řemeslné výroby se podílejících měšťanek.²⁴ Jak ale interpretovat tak početné doklady o masovém „oběhu“ osobních dokumentů v negramotných nižších městských vrstvách? Je prostě nutno počítat s tím, že se lidé těchto vrstev běžně prokazovali písemnostmi, jimž nerozuměli a které subjektivně identifikovali podle pečeti nebo podle některých grafických znaků. Tento život „úředních“ písemností v nízko stojících sociálních vrstvách raného novověku je závažné téma, které ještě bude stát za důkladné prozkoumání.

Nejpodstatnějším pokladem, který Jaroslava Mendelová ve třech zde diskutovaných edicích předložila odborné veřejnosti, jsou ovšem bohaté, editorkou však bohužel netematizované a rejstříky nepodchycené, soubory jmen rezidentních novoměstských měšťanů, případně jiných osob, které se v zápisech objevují v kontextu s novoměšťany i s obyvateli Nového Města. (Zde je podstatný rozdíl mezi aktuální trojicí edic a starší, Jaroslavou Mendelovou vzorně připravenou edicí dekretů reformační komise z let 1627–1629, kde editorka opřela svůj rozbor situace o důkladné identifikační rejstříky, resp. o biografický slovník „odpíračů konverze“, který využila pro koncipování „skupinového portréту“ měšťanů, kteří

22 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC–HUCP) 30, 1990, č. 2, s. 41–58.

23 Jiří PEŠEK, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech 1570–1620*, ČCH 89, 1991, s. 336–356.

24 Exemplárně srovnej: J. PEŠEK, *Pavel Kristián z Koldína*, s. 35, 45n., kde je charakteristika samostatných a rozsáhlých podnikatelských aktivit postupně všech Koldínových manželek: od 60. do 80. let 16. století. Soustavně a s přihlédnutím k širokému evropskému zázemí pražského příkladu pojednala tuto problematiku Olga FEJTOVÁ, *Novoměstské měštky v raném novověku – literatae či illiteratae? Příspěvek k problematice vzdělání žen v měšťanském prostředí*, Documenta Pragensia 27, 2008, s. 727–760. Zde autorka pojednala i o ženském čtenářství a literárním mecenátu.

koncem dvacátých let nebrali na vědomí panovníkovy příkazy ke konverzi a více či méně veřejně, navzdory šikanám, podnikatelskému postihu a dokonce krátkým uvězněním setrvali v protestantismu.)

Tentokrát Mendelová upnul pozornost na osoby příchozí (to pro rok 1585 znamená převážně na městský proletariát), ale nevěnovala ji prameny zachyceným měšťanům a obyvatelům na Novém Městě již usedlým. Rozšířování jejich jmen a charakteristik pro ni přitom nebylo o nic snazší než identifikace jmen, stojících v ohnisku jejího zájmu. Rejstříky edic však – soudím, že v rozporu s tradicí a ustáleným standardem, prikazujícím v rejstřících podchytit každé v prameni přicházející jméno – masu pro historika nejednou vysoce zajímavých ručitelů a svědků nechávají prakticky úplně stranou. Je to škoda, jak se pokusím demonstrovat hned na první stránce edice (s. 60n.) Zde najdeme k 8. listopadu 1585 záznam o tom, že Matěj Žídkovo z moravských Tabskovic, čeledín Pavla Legáta, ohlásil, že je „od pěti let již v službě. Na místě pana Legáta relati o něm p. mistr Kouba z Veleslavína.“ Čeledína Matěje Žídkovo již v dějinách Prahy nejspíš nepotkáme, Pavel Legát, řečený Dvorský, byl ale významný a mocný novoměstský radní. A muž, který o Matějovi svědčil místo něj, byl Legátův švagr, bývalý profesor pražské univerzity a ve sledované době nejspíše již novoměstský písař M. Jan Kaňha z Veleslavína, který později také zasedl v novoměstské radě.²⁵ Čtenář, který projde edici řádek po řádku, na tyto případy samozřejmě sám přijde. Když však někdo v kontextu jiného výzkumu pouze hledá konkrétní novoměstské měšťany, zůstanou mu zde tyto osobnosti skryty.

Alespoň část z nich ovšem editorka podchytila nestandardním způsobem: jde o skupinu převážně (ale nikoliv výhradně) mimopražských subjektů, které jsou v soupisu z roku 1585 zmiňovány v „legalizačních formulích“ jako původci listin: Editorka zařadila za úvodní studii svazku, a to bez určení kritérií selekce „Výběr vrchnosti (vyšší i nižší šlechty, církevních hodnostářů, jejich úředníků, císařských úřadů, měšťanů, jejich úřadů i postranních práv), která poskytla svým poddaným doklady k pobytu mimo panství.“ (Srovnej s. 33–41.) Zde je podchyceno na 350 osob nebo představitelů institucí. V čem spočíval klíč výběru, nelze však říci. Většinou jde o mimopražské vrchnosti, ale najdeme tu i novoměstského měšťana Jan Slivenského, staroměstského měšťana Šimona Jandu, rektora pražské univerzity Petra Codicilla z Tulechova, případně pány kolegiáty z Velké koleje, úředníky městské i zádušní, novoměstské i staroměstské, kněží některých pražských kostelů

25 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Mistr Jan Kaňha z Veleslavína – obyčejný život pražského profesora a měšťana doby rudolfínské*, AUC–HUCP 47, 2007, č. 1–2, s. 161–170.

atd. Jsou to všichni, kdo obyvatelům Nového Města vystavili příslušné písemnosti, a jestli nikoliv, kdo chybí? (Ve „Výběru“ se mi např. nepodařilo najít kněze Ondřeje od Šimona a Judy, který 27. listopadu 1585 vydal spolu s – do výběru zařazeným – strahovským opatem list Adamu Chalupovi z domu Ondřeje Peyera. Srovnej s. 306.) Hlavně ale nejsem schopen pochopit, proč nebyl vytvořen obvyklý rejstřík všech ručitelů novoměšťanů, resp. také ústních svědků ve prospěch obyvatel z roku 1585.

Edice knih novoměšťanů přináší v zápisech o celkem 6916 novoměšťanech informace o jejich – odhadem – bezmála čtrnácti tisících ručitelích. V soupisu obyvatel z roku 1585 se ve funkci svědků objevují (opět odhadem) nejméně tři tisíce osob, usedlých na Novém městě nebo zmiňovaných v zápisech v tomto kontextu. To je dohromady nejméně sedmnáct tisíc jmen „standardních“ novoměstských obyvatel, kteří nejsou zahrnuti v rejstřících edičních svazků. K nim připočteme u novoměšťanů ještě průběžně uváděné relátory do rady a úřadující purkmistry, o kterých sice máme stovky a tisíce zmínek v edicemi zpřístupněných pramenech, ale kteří také nejsou podchyceni v rejstřících. (Stranou ponechme, že v rejstříku nebyly tematizovány ani osoby, jejichž jména se objevují v úvodních studiích.)

Souhrnně obsahují tři ediční svazky zmínky, případně další údaje o snad 27 000 novoměstských měšťanech a obyvatelích (výsledné číslo bude samozřejmě podstatně nižší v důsledku opakovaných zmínek o některých osobách). To už je – zejména samozřejmě ve zvýšené koncentraci pro konec 16. století, tedy právě dobu, kdy Praha byla císařskou rezidencí – solidní fundus, o který by se mohl stát např. základem pro prosopografický výzkum Nového Města.²⁶ Musíme se prostě smířit s tím, že pro Prahu konce 16. a prvé poloviny 17. století nemáme k dispozici něco podobného, jako je slavný florentinský daňový rejstřík z roku 1427, jehož rozbor stál u zrodu moderní prosopografie.²⁷ Je ale již prakticky ověřeno, že takovéto prameny je možno úspěšně „nahradit“ např. prosopografickým rozbořem obsahově homogenních soupisových děl.²⁸

26 K metodě prosopografie srovnej instruktivní, ač ke středověku centrované pojednání Martina NODLA, *Středověká prosopografie*, in: Týž, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Praha 2007, s. 173–201. Srovnej též: Peter BURKE, *Klasifikace lidí: sčítání lidu jako kolektivní představa*, in: Týž, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Praha 2007, s. 47–64.

27 David HERLIHY – Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Les Toscans et leurs familles. Une étude du catasto florentin de 1427*, Paris 1978; TÍŽ, *Tuscans and their families: a study of the Florentine Catasto of 1427*, New Haven 1985; TÍŽ, *Florentine Renaissance resources: online Catasto of 1427*, Providence 1995.

28 Srovnej průkopnický na základě tehdy vydaných svazků Rukověti humanistického básnictví: František ŠMAHEL, *Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných*

Soudím proto – a to je hlavním cílem tohoto mého obírání se záslužnou a inspirující trojicí edičních svazků k Novému Městu pražskému – že lze doporučit, aby Jaroslava Mendelová z „bachovské“ elektronické databáze Archivu hlavního města Prahy, kterou naplnila v rámci přípravy svých edic, vytvořila – s technickou podporou nakladatelství Scriptorium, resp. Archivu hlavního města Prahy – souborný rejstřík, který by bral v úvahu všechny v oněch třech svazcích se vyskytující osoby. Nejde jen o „splátku dluhu“ vůči principům ediční práce a uživatelům jejich edičních svazků (když to šlo hned u prvního svazku LC pro Českou Lípu, musí to, byť i náročněji, jít také pro Nové Město pražské), nýbrž především o vytvoření pomůcky, která by teprve otevřela celé bohatství informací, které Mendelová editovala s neobyčejnou paleografickou kompetencí, unikátní znalostí novoměstských kontextů a ohromným vkladem času i energie. Takový souhrnný rejstřík by totiž mohl pomoci ukázat řadu propojení osob či personálních okruhů uvnitř Nového Města a určit lokální komunity uvnitř jeho zdí. Možná by se tak podařilo identifikovat také osobní vazby mezi měšťany a obyvateli přes hranice různých pražských měst, případně prohloubit znalost novoměstského místopisu. Úplně ideální by jistě bylo zpřístupnění elektronické podoby takového databázového rejstříku jako základu pro jeho následné doplňování z dalších pramenů a edičních projektů.

Chceme-li časem podstatně pokročit v porozumění dějinám měst předstatistického – nadto farními matrikami jen spoře pokrytého – období, nenabízí se příliš mnoho jiných cest, než postupné komplexní databázové zpracování řad městských knih. Prameny, edičně zpřístupněné Jaroslavou Mendelovou, jsou možná pražsky unikátní. Její výzkumy však mohou být závažnou inspirací pro celé bádání o dějinách (nejen) českých a moravských měst raného novověku.

studentů pražské univerzity v letech 1433–1622, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3–28, resp. *Université de Prague de 1433 à 1622: recrutement géographique, carrières et mobilité sociale des étudiants gradués*, in: Dominique Julia – Jacques Revel – Roger Chartier (edd.), *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes I*, Paris 1986, s. 65–88.

**Eine neue Edition der Bücher der Neubürger
und der Einwohner der Prager Neustadt
des 16. und des 17. Jahrhunderts.
Überlegungen zu diesen Quellen und der Möglichkeit ihrer
historiographischen Nutzung**

JIŘÍ PEŠEK

Der Diskussionsbeitrag analysiert drei „Prager“ Bände der Editionsreihe *Libri Civitatis*, die von Jaroslava Mendelová bearbeitet wurden. Die ersten zwei Bände beinhalten Listen der neu in den Verband der Bürger aufgenommenen Personen und ihrer Bürgen aus den Reihen der Neustädter Bürger aus den Jahren 1518 bis 1657. Der dritte Band vermittelt die Konskription der nichtbürgerlichen Einwohner der Neustadt, die auf Verlangen des böhmischen Landtages im Jahre 1585 durchgeführt wurde. Auch hier finden sich Tausende Namen von bürgerlichen Zeugen, die der Ratskommission bestätigten, dass die – meistens sozial niedrig stehenden – Einwohner entweder in Prag geboren wurden oder sich hier legal – also mit dem Freibrief oder mindestens der Erlaubnis ihrer Obrigkeit aufhielten. Alle drei Quellen haben ein großes Aussagepotential, das weit über die Problematik der Städtmigrationen hinausreicht. Der Verfasser thematisiert die Möglichkeiten ihrer Auswertung und legt dabei Akzent auf ihren Wert für die prosopographische Untersuchung des frühneuzeitlichen Prags.

RECENZE

Michael VAN DUSSEN

From England to Bohemia. Heresy and Communication in the Later Middle Ages

(= Cambridge Studies in Medieval Literature 86)

Cambridge, Cambridge University Press 2012, 217 s., ISBN 978-1-107-01679-8.

Jádrem knihy amerického badatele Michaela Van Dussena je textová komunikace mezi Čechy a Anglií v období časově ohraničeném sňatkem lucemburské princezny Anny s anglickým králem Richardem II. (1382) na jedné straně a reformními církevními koncily v Kostnici a Basileji, resp. následným vývojem na straně druhé. Autor se zaměřuje na zprostředkování textů, na cesty jejich šíření a recepcce, na konkrétní způsoby a „materializaci“ myšlenkového přenosu. Chce rozkrýt síť komunikačních kanálů, rozbit model založený jednak na komunikaci mezi předem danými centry, jednak na redukci textového přenosu pouze na díla Jana Viklefa. Jeho záměrem je podat vyváženější a mnohovrstevný obraz anglicko-české kulturní a myšlenkové výměny na pozadí duchovního a politického prostředí Evropy.

V celkové pěti kapitolách Van Dussen nevypráví jednotlivý příběh, nýbrž podniká drobnější sondy do pramenného materiálu, jimiž doplňuje, nebo naopak koriguje dosavadní obraz kulturních kontaktů a textové výměny mezi Čechami a Anglií ve velice dynamické době rozvíjejícího se reformního myšlení v obou zemích. Transmise textů a v podstatě i texty samotné jsou ve Van Dussenově knize postaveny mnohdy do širšího kulturního kontextu, jejich nahlížení je zbaveno černobílé optiky „reformní – ortodoxní“, čímž se otevírá cesta k vytvoření strukturovanějšího a komplexnějšího obrazu intelektuálního a duchovního prostředí na přelomu 14. a 15. století. Přes pozornost dominantně zaměřenou na text, nejsou to jen spisy, co Van Dussen sleduje, nýbrž i přenos dalších materiálních artefaktů, které nejen vytvářely symbolické kultury, reformní paměť, ale i upevňovaly „českou“ pověst Jana Viklefa jako veřejného intelektuála.

Svou knihou Van Dussen přispěl k tématu, které budilo zájem badatelů již od 19. století, kdy Constantin Höfler uveřejnil práci na téma Anny Lucemburské.¹ Další badatelé se zaměřovali především na myšlenkový a textový přenos mezi anglickou a českou reformou, tedy na šíření a recepci spisů Jana Viklefa v Čechách a na komunikaci mezi husitskými a viklefskými, resp. lollardskými intelektuály a univerzitními centry. Do tohoto snažení přispěla řada autorů, jmenujme Johanna Losertha, Anne Hudson, Katerine Walsh, Viléma Herolda či Františka Šmahela. Michael Van Dussen se s dosavadní produkcí zpravidla vyrovnává, ačkoli některá díla zůstávají opomenuta, což je zarážející především

1 Constantin von HÖFLER, *Anna von Luxemburg, Kaiser Karls IV. Tochter, König Richards II. Gemahlin, Königin von England, 1382–1394*, Wien 1870.

u tematicky velmi příbuzné studie Katheriny Walsh o lollardsko-husitských reformních snahách v okruhu královny Anny.²

Úvodní kapitola knihy je vystavěna okolo postavy královny Anny, dcery Karla IV. provdané za Richarda II. Dosavadní badatelé kladli zpravidla do centra pozornosti právě ústřední postavu lucemburské princezny, v níž v souhlasu s protestantskou historiografickou tradicí hledali spojenci mezi anglickými a českými reformními impulzy. Ve Van Dussenově knize je tato linie v pozadí. Autor nerekonstruuje příběh Anny samotné, ale příběhy, jež byly o ní vytvořeny soudobou i následnou tradicí a pak využívány v různých kontextech. V rámci části, věnované paměti královny Anny, čtenáři asi nejvíce zaujme upozornění na dosud opomenutý pramen, totiž na zápisky neznámého cestovatele, který putoval z Prahy přes Říši do Anglie. Ve Westminsterském opatství vzbudily jeho pozornost náhrobky členů anglické královské rodiny a z některých z nich, včetně toho Annina, si opsal epitafy. Stejně tak si pořídil opis tří oslavných básní na královnu Annu. Ty Van Dussen v rámci své knihy vydal z pražských rukopisů.

Zápis těchto básní Michael Van Dussen našel mimo jiné v pražském kapitulním rukopise D XII, jenž jak jemu, tak i dalším zájemcům o zkoumání husitských duchovních a intelektuálních obzorů přináší bohatý materiál. Nalezneme zde díla Husova, Jakoubkova, ale také mnohé z textů, které kolovaly napříč Evropou, aby byly opisovány a čteny v různých souvislostech a prostředích. To platí nejen pro pseudo-hildegardovský text *Quamvis hominibus*, rovněž zapsaný v rukopise D XII, ale především pro spisy Richarda Rolleho. Recepce textů tohoto anglického mystika v Čechách Van Dussen věnuje druhou kapitolu své monografie. Právě tento příklad mu poskytl prostor pro důležité úvahy o cestách, jakými se texty a intelektuální podněty dostávaly z Anglie do Čech. Autor zde podává přesvědčivý důkaz, že tyto cesty nebyly vždy tak přímé a jednoznačné, jak bychom si mohli představovat.

Další důležitou otázkou, kterou Michael Van Dussen v této souvislosti otevírá, je nebezpečí příliš jednostranné kategorizace textů a jejich recipientů. V dané době totiž vedle sebe koexistovaly různé formy zbožnosti, přičemž hranice mezi nimi byly velmi nepevné a vzájemně prostupné. Opět se ukazuje, že rozmezí mezi ortodoxií a heterodoxií není v žádném případě možné vést na základě recipovaných textů, neboť se mnohdy v tomto ohledu setkáme s nečekanými spojitostmi. Je také nutné mít na paměti možnost různého čtení jednoho textu v závislosti na prostředí. Pokud Michael Van Dussen sleduje posun v recepci Rolleho textů v Anglii a v Čechách, bylo by velmi žádoucí učinit sondu i do jiných oblastí, kam se tyto spisy rozšířily. Jen tak by zřejmě bylo možno plně zhodnotit (ne)specifičnost české situace.

Zatímco v případě zápisků neznámého cestovatele nebo Rolleho textů se jednalo o přenos textů mezi Anglií a Čechami, který nebyl nijak konfesně či myšlenkově definován a omezen, ve třetí kapitole se autor věnuje již vysloveně lollardsko-husitským komunikačním kanálům. Popisuje nejen způsoby, jak se Viklefovy spisy dostávaly do Čech (opomenut zůstává konec 14. století, kdy čeští učenci přinesli do Prahy první opisy Viklefových děl), ale také lollardsko-husitskou korespondenci. Tak jako v předešlém případě Rolleho spisů, není

2 Katherina WALSH, *Lollardisch-hussitische Reformbestrebungen in Umkreis und Gefolgschaft der Luxemburgerin Anna, Königin von England (1382–1394)*, in: Häresie und Vorzeitige Reformation im Spätmittelalter, eds. František Šmahel – Elisabeth Müller-Luckner, München 1998, s. 77–108.

ve středu Van Dussenova zájmu recepce a adaptace konkrétních Viklefových děl a myšlenek v českém prostředí, nýbrž vytváření a fungování komunikačních cest mezi oběma zeměmi. Největší pozornost je tu přirozeně věnována přenosu spisů Jana Viklefa, autor ale nezapomíná alespoň okrajově zmínit i další spisy z lollardské produkce (např. výklad na Zjevení sv. Jana známý jako *Opus arduum valde*). Zde ale autor zůstává čistě na povrchu, opírá se o sekundární literaturu a nepouští se do rukopisných rešerší.

Závěrečné oddíly své monografie věnuje Van Dussen reakci světských a církevních představitelů na reflektované nebezpečí transmise viklefských a lollardských myšlenek do kontinentální Evropy. Konkrétně se v této souvislosti zaměřuje na anglického krále Jindřicha V., na Thomase Nettera, Reginalda Pecocka a další. Do kontextu vytváření strategie obrany proti tomuto trendu staví autor text, jenž podává králi Zikmundovi Lucemburskému zprávu o povstání Johna Oldcastela v roce 1414. Ačkoli tento spisek byl editován již v polovině 19. století, Van Dussen našel další jeho verzi v treboňském Oblastním archivu (rukopis A 16) a přináší proto novou edici tohoto pramene.

Kniha Michaela Van Dussena *From England to Bohemia* není rozsáhlým dílem. Je ale rozhodně dílem inspirativním, které přináší na základě vlastní práce s rukopisnými prameny mnohé podněty k přemýšlení o středověkých textech, jejich síle, cestách a působení.

Pavlaína Cermanová

Martin NEJEDLÝ

***Pohledte do zrcadla! Čtyři příběhy o autorech a čtenářích pramenů
pozdního středověku***

Praha, Scriptorium 2016, 747 s. + 40 s. barevných obrazových příloh,
ISBN 978-80-88013-38-9.

Zdaleka nestačím přečíst vše, co bych měl. Neplatí to však pro studie knihy Martina Nejedlého, pro něž mám slabost, přestože odrazují počtem stran. Čtyři příběhy, jejichž ukázky či předzvěsti vyšly porůznu již dříve, autor spojil Prologem, a současně i návodem, jak jeho knihu vnímat a číst. Vstupní poučení o literárním žánru středověkých zrcadel jednak vysvětluje titul knihy, jednak varuje před šalbou a únikem z ošklivé skutečnosti. Může tomu být i naopak, prastarý příběh někdy záměrně zobrazuje děje a jejich aktéry v horším světle, neboli v pokřiveném zrcadle. Autor se již zde přiznává, že v knize bude vystupovat nejen jako hledač a překladatel, ale i jako „sešíváč“, jenž bude podle vlastního uvážení vysvětlovat, rozšiřovat, upravovat a vmíchávat své komentáře a hodnocení do společného kotlíku. Tím se, jak sám říká, chtěl přiblížit ke svým čtyřem „spoluautorům“ z 15. století, pro něž kompilace byla tvůrčí metodou. Upřímnost za upřímnost. To samé zčásti dělá každý historik, jen je užitečné rozpoznat, kdy tak činí a kde jde za nebo nad prameny.

Ne vždy však lze kompilací dospět k tvůrčí konstrukci, jak stojí v názvu jedné krátké kapitoly. Martin Nejedlý celá léta varuje před vnímáním příběhů a reálií středověké literatury jako přímého odrazu reality. Nad jiné poučný příklad nově našel v tzv. *Deníku*

pařížského měšťana z let 1405–1449, ve skutečnosti však nezjištěného řeholníka nebo teologa Sorbonny. Deník popisuje odpudivé skutky, jichž se dopustil v Meaux jistý žoldnéřský kapitán z Vaurusu. Lepší příklad pro své krédo, že „dochované texty jsou vždy jen a jen specifickými obrazy či odrazy minulosti“ Martin Nejedlý snad ani nemohl nalézt. Krok za krokem pak takřka potěšeně poodkrývá nesrovnalosti morytátu o oklamané vesnické ženě, které vlci vyrvali z lůna novorozeně a ji samotnou pak rozšápali. Nic podobného se zřejmě nestalo, přesto však i slavný historik Jules Michelet příběh neváhal převzít. Martin Nejedlý zase do značné míry předložil shodnou argumentaci jako jeho francouzský kolega Boris Bove, který však toto *exemplum horribilis* navíc porovnal se svědectvím jiných soudobých kronik. V jedné z poznámek se dočteme, že se autor s Bovem vesměs shoduje v hodnocení této epizody. Citační povinnosti je tím sice učiněno zadost, leč asi nedostatečně.

Zůstaneme-li u epizody s těhotnou ženou, pisatel deníku ji podle Martina Novotného „ukul“ v souladu s dobovými kódy a fámami, které kolovaly v mocensky angažované Paříži. Z toho však ještě neplyne, jak dodává, její menší cena pro poznání hodnot, symbolů a forem myšlení středověké společnosti. V tom se, jak se domnívám, jeví obrovský posun dějepisectví proti době Micheletově, kdy byla prvořadým úkolem rekonstrukce politických dějin toho kterého státního útvaru nebo národního společenství. Politické dějiny se již dlouho vytrácejí pod lavinovými nánosy poznatků výzkumů mentalit, antropologických konstant, komunikací, či reprezentací. Uvidíme však, že Martin Nejedlý hledá cesty k žitým dějinám, v nichž existenční, mocenské i ekonomické zájmy hrály prim. Nikoli však v rámci širších skupin nebo vrstev, nýbrž v jednání, myšlení a chování svých čtyř hrdinů, k nimž má blízko již tím, že o nich snad ví více, než oni sami o sobě. Studium jejich cestovních deníků a osobních výpovědí je pro něho intelektuálním i poetickým dobrodružstvím, jehož odlesk chce zprostředkovat čtenářům.

Nalézt čtyři literáty z jedné doby a jednoho prostředí není dílem šťastné náhody, nýbrž plodem autorova systematického, mnohaletého výzkumu francouzského a burgundského kulturního prostředí pozdního středověku. Dva ze čtyř hrdinů jeho „příběhů“ měli k sobě blízko. Jak Guilibert de Lannoy, tak Bertrandon de la Broquière náleželi k stejné sociální vrstvě, oba podnikli ve službách burgundského vévody Filipa Dobrého výzvědné mise do Orientu a v neposlední řadě se oba zajímali i o dění v českých zemích. Nedávné překlady jejich cestopisů, na nichž se Martin Nejedlý podílel, ubraly sice poněkud na jejich novosti pro českého čtenáře, ten však bude odměněn neobyčejně důmyslným a působivým komentářem jak k textu samotnému, tak i k širším geopolitickým okolnostem.

Ústředními postavami dvou dalších příběhů jsou sice literáti burgundského dvora, také oni však často pobývali na cestách. Autor Kroniky burgundských vévodů George Chastelain byl například v mládí tělesným strážcem nejen obou nám již známých „zjezdilců“, ale i vévodova vyslance Jeana Régniera, který ve vězení francouzského krále Karla VII. zredigoval své *Knížky žalářních veršů* a véveňský *Testament*. Posledním z těchto výtečníků byl Michault Le Caron, přezdívaný Větroplach (Taillevent), vévodův komorník, hlavně však strůjce žertovných představení, maškarád a živých obrazů. Společensky stál výše než dvorní šašek, nedostalo se mu však titulu „maistre“. Z pověření vévody Filipa Dobrého sepsal oslavné veršování na Řád zlatého rouna, na cestách se mimo jiné seznámil s malířem Janem

van Eyck. To vybírám namátkou, není prostě možné v rámci jedné recenze postihnout celé spektrum dobrodružných příběhů, košilatých historek, posměšných výroků a prostřihů do soudobé kuchyně. Přiznám se, že místy jsem nahlížel do Wikipedie, abych se orientoval ve spleťtém předuvi výkladu.

Epilog nabízí „útěchu a poučení“, které poskytují pohledy nejen do poetické studánky Guillemu de Machaut, ale i, a to především, do „zrcadel“ literátů burgundského dvora. Nejvíce místa zde dostalo Chastelainovo *Zrcadlo smrti*, autor však do svého výkladu zahrnul i soudobé české verše o smrti a četná vyobrazení s námětem *memento mori*. Martin Nejedlý umí souvislosti snadno navodit, z ničeho nic se ocitáme uprostřed zápasu o lucemburské dědictví po Elišce Zhořelecké, přes Ladislava Pohrobka dospějeme k pomluvám husitů z pera burgundských a francouzských literátů, odtud k mírovému poselství Jiřího z Poděbrad a k Deníku panoše Jaroslava. Jak se vyrovnat se „zrcadlením hladiny, vlnek i hlubin“? Na hladině dobových dokumentů včetně dojemných básní a sugestivních příběhů by se podle autora nemělo ulpět. Za jiné si raději sám položí otázku, zda lze s pomocí rozmanitých zrcadel 15. století vyložit mnohoznačnost středověkých dějin. Kladnou odpověď dává svoji knihou, sotva však lze jen v ní spatřovat obecný návod, jak vykládat základní problémy evropské historie 15. století.

Poslední kniha Martina Nejedlého představuje úctyhodný badatelský výkon, v němž zhodnotil léta svého systematického výzkumu. Literatura ke všem aspektům je à jour, v řadě případů se dovíme i o pracích v tisku. Důvtipné a objevné využití ikonografie vyznačovalo již předchozí knihy Martina Nejedlého. S podivem přitom je, v jaké šíři i pestrosti znovu dokázal shromáždit obrazový doprovod téměř ke každé straně knihy. Tyto černobílé fotografie velmi často nemají běžné náležitosti popisek, neboť autor dává přednost odkazům na výklad knihy. Mluví-li se například o prosté „chlapské“ krmí, pak postačí i soudobé vyobrazení cibule. Někdy si tak čtenář připadá jako ve starodávné sbírce kuriozit, kde vedle okurkové láhve se zárodkem dvouhlavého telete ležel psací stroj a mušketa. Obojí má své kouzlo, s nímž autor možná předem počítal.

Na mnoha místech Martin Nejedlý oslňuje svými filologickými znalostmi. Nespoléhá jen na ně, hledá pro ně oporu v lexikografických dílech i v soudobých textech. Zdánlivě prosté slovo jako „voyage“ pak může nabýt překvapivých konotací, v daném případě ve významu „pout“. Příznačné je, že autor dosti důsledně cituje ze středofrancouzských textů, i když v případě Guiliberta de Lannoy a Bertrandona de la Broquière jsou k dispozici vydané překlady jejich cestopisů, na nichž se sám podílel. Je tomu tak proto, že dalším studiem dospěl k volbě jiných termínů a ke změně formulace některých vět. Přitom nezakrývá, a to ho ctí, že možná ne vše pochopil správně. Zvědavost i chuť poznávat ho spojila s jeho dvorskými „auctory a zjezdilci“ natolik, že se místy zdá, jako by byl jedním z nich.

Rozsah recenze neumožňuje zachytit šíři jevů, reálií a topografických zvláštností, jež autor vtáhl do svého líčení a jež namnoze unikly dosavadnímu bádání. Recenzent s politováním musí doznat, že objevnost mnoha poznatků asi nebyl s to postihnout. Pokud zkusmo nahlédl do citovaných pramenů, vždy zjistil jejich korektní interpretaci. O to více je třeba litovat, že i tato Nejedlého kniha nemá rejstříky. Pokud tím autor chtěl donutit čtenáře přečíst celý obsáhlý svazek, mívá se s dobou, kdy badatelé vyžadují rychlou a přehlednou

orientaci ve svých zdrojích. Čtenář, který je nucen stále indexovat s tužkou ruce, naopak ocení tabulku základních chronologických údajů, podrobné mapy k oběma cestopisným příběhům a pečlivé soupisy pramenů i literatury.

Co jsem vytušil již před lety, nyní již mohu bez rozpaků sdělit: Martin Nejedlý vytvořil nový žánr svébytné historické prózy, která propojuje minuciézní poznání širokého segmentu pozdně středověkého bytí a žití s poutavou osobní výpovědí. Měl-li bych v naší literatuře hledat jeho předchůdce, byl by jím Karel Schulz. Jestliže autor románu *Kámen a bolest* využil svých odborných znalostí ke zvýšení uměleckého účinku, Martin Nejedlý zase svým slovesným mistrovstvím pomáhá čtenáři zpřístupnit šíři i taje odborného poznání.

František Šmahel

Martin HOLÝ

Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)

Praha, Academia – Historický ústav AV ČR 2016, 630 s.,

ISBN 978-80-200-2591-3, ISBN 978-80-7286-278-8.

Martin Holý je autorem již tří objemných svazků k problematice české raně novověké vzdělanosti.¹ Jeho nejnovější rozsáhlá práce, předznamenaná studiiemi z let 2009–2014, je věnována široce chápané podpoře vzdělání: Autorův výklad, vycházející z obsáhlého katalogu výzkumných otázek (s. 25n.), je rozčleněn především do dvou velkých tematických kapitol, sledujících téma od zakládání a udržování škol nižšího i akademického charakteru ke studijním nadacím. V drobnější třetí kapitole Holý přidal výklad o učitelských nadacích a různých ad hoc darech školám, učitelům i žákům. Na konci výkladového textu byly ve stručné podkapitolce připomenuty také odkazy knih a knihoven školským institucím. Na knize se podílela i Mlada Holá, která do části o školských fundacích napsala podkapitolu o studentských kolejiích pražské univerzity v pozdním středověku a na prahu novověku (s. 32–61). Spolu s manželem napsala také do nadační části, která je jako dvousetstránkový blok vlastním jádrem knihy (s. 195–417), podkapitolu o nadaci Mikuláše Waltera z Waltersperku na pražské univerzitě (s. 211–268).²

Publikaci, opřenou o nesmírně důkladnou rešerši aktuální i staré literatury tématu a o početné sondy do pestré palety archivních pramenů, koncepčně zhodnocují zejména dva momenty: Především je to komparatistické překročení a co do perspektivy záběru práce jistá relativizace hranice roku 1620. Výzkumy na tomto poli tradičně (řekněme, že s věcnou logikou) vnímají Bílou horu, resp. prvou polovinu dvacátých let 17. století, kdy s různou rychlostí a za regionálně mnohdy rozdílných okolností dozněl dosavadní, dynamický,

1 Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010; TÝŽ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011.

2 Srovnej: Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *K rozmnožení cti a chvály Boží a ku prospěchu vlasti. Mikuláš Walter z Waltersperku († 1578) a jeho studijní nadace*, *Folia Historica Bohemica* 28, 2013, č. 1, s. 5–27.

model městského partikulárního školství, jako zásadní diskontinuitu vzdělanostních dějin českých zemí. Právě pro pochopení charakteru a závažnosti této césury, která neměla jen institucionální, organizační a ideologický charakter, nýbrž na dlouho a v celé řadě ohledů změnila i model „vzdělanostního mecenátu“, je ale srovnání předbělohorské a pobělohorské situace velmi podstatné. Autor se přitom nenechává omezovat formální chronologickou hranicí roku 1700 a ve výkladu na mnoha místech přesahuje hluboko do 18. století.

Druhým, v českém výzkumu vzdělanostní problematiky významným inovativním aspektem je komparativně založené sledování celého, tedy nejen českomoravského prostoru zemí Koruny české. Holý tematizoval také Slezsko (především Vratislav) a do odtržení Lužic od svazku korunních zemí ve prospěch Saska roku 1635 vykreslil také poměry v Budyšině, Zhořelci a Žitavě. Toto kontextualizování českomoravské (samozřejmě vnitřně nesmírně diferencované) situace se vzdělanostní situací převážně luteránských, severně ležících území umožňuje lépe posoudit a pochopit i řadu fenoménů vnitročeských.

V kapitole o školských fundacích postupoval Holý teritoriálně v pořadí: Čechy – Morava – Lužice a Slezsko. Autor vyšel ze středověké situace („V Čechách je možné zakládání nových škol, stejně jako kontinuální či jednorázovou podporu stávajících vzdělávacích institucí v omezené míře pozorovat již ve středověku, a to zejména od 14. století“, s. 31), přešel k charakteristice vzdělávacího systému v Čechách 16. století, poté popsal školské fundace až do Bílé hory, pokračoval krátkým „nástinem systému školství po roce 1620“ a opět se věnoval školským fundacím. Podobně, ovšem daleko stručněji Holý pojednal Moravu (s. 130–165) a ve stejném rozsahu i Lužice a Slezsko.

Nadační kapitola je organizována podobně jako část předchozí. Autor v úvodu vysvětlil, že „vedle zakládání nových škol, respektive podpory stávajících vzdělávacích institucí, představovaly druhou nejběžnější formu vzdělanostního mecenátu v raně novověkých zemích České koruny a v Evropě vůbec studijní nadace“ (s. 195). Připomněl pak, že ty pozdně středověké se v českých zemích „v řadě ohledů blíží svým raně novověkým obdobám“, tedy že v této oblasti nezjišťujeme zásadní kvalitativní přerыв mezi středověkem a raným novověkem (s. 197). Poté autor stručně rekapituloval, co víme o středověkých počátcích českých nadací a návazně přešel do doby předbělohorské, kde v centru výkladu stojí už zmíněná Walterova nadace a nadání Šimona Proxena ze Sudetu či Jana Berky Chocenského, resp. nadání, určená jednotlivým městským školám a jejich žákům, školám jezuitským, případně bratrským.

I v nadační oblasti znamenala pobělohorská léta zásadní přerušování kontinuit, jak autor vysvětlil na s. 269. Pro pobělohorské nadace Holý vyšel zejména ze soupisů nadací, pořízených z rozkazu Marie Terezie z roku 1754. Opisy nadačních listin soustavně prozkoumal v Národním archivu v Praze a v Rakouském státním archivu ve Vídni. Výsledky rešerše sedmdesáti nadání, doložených pro 17. století pak podrobně komentoval a statisticky vyhodnotil. Na rozdíl od doby předbělohorské, kdy dominovaly měšťanské elity, byli mezi fundátory zastoupeni především duchovní (45 %) a šlechta (35 %). Příčiny poklesu měšťanské (a dodejme: zejména pražské!) nadační aktivity (17 % dárců) autor nemohl blíže objasnit (s. 292). Možná by stála za pozornost úvaha o souvislosti s tím, že 79 % pobělohorských nadačních darů směřovalo k jezuitům. Rozbory měšťanských testamentů

17. století totiž naznačují, že pro neurozené obyvatele měst byly – přinejmenším do konce třetí čtvrtiny 17. století – oblíbenější jiné řády. Holý pak soustavně prozkoumal právní a finanční aspekty založení nadací i povinnosti stipendiátů.

Když autor přešel k moravské problematice, ukázaly se podstatné rozdíly v časové frekvenci nadačních aktivit, ale také ještě větší nadační ochota duchovních, než tomu bylo v Čechách. Morava pak měla podstatně větší podíl obdarovaných škol jiných církevních řádů než jezuitů: 15 % proti 1 % v Čechách (s. 364). Lužickým nadacím věnuje kniha pozornost jen pro dobu předbělohorskou, slezská tematika pak byla – pro celé období – soustředěna takřka výlučně na město Vratislav (stručně zmíněn byl i Břeh). Je škoda, že se autor omezil na konstatování luteránského charakteru vratislavského školství a nedal slovo literatuře, která tematizuje, městskou radu iritující, poměrně intenzivní, jednotlivými osobami nesenou názorovou kalvinizaci městského školství po roce 1600 a její důsledky.

Rozsáhlý závěr knihy (s. 443–462) podrobně rekapituluje hlavní momenty jednotlivých kapitol. Autor tu potvrdil zlomový charakter Bílé hory. Dovolil bych si ovšem polemizovat s formulací (nikoliv jádrem meritorní výpovědi) jeho závěru, že se „více či méně násilná rekatolizace... zcela zásadním způsobem pak dotkla i struktury latinského školství, kdy se jeho páteří namísto městských partikulárních škol staly vzdělávací instituce církevní, zejména pak gymnázia Tovaryšstva Ježíšova...“ (s. 445). Na s. 448 pak autor do kategorie „církevních škol“ přiřadil ještě školy Jednoty bratrské. Mimo tak výslovně zůstala jak „pražská utrakvistická univerzita“, tak školy luteránské. Z takto formulované teze by zejména vyplývalo, že předbělohorské městské školy nebyly církevní. Jestliže však pojem „církevní“ automaticky neidentifikujeme s pojmem „katolický“ nebo „kalvínský“, musíme obdobný „církevní“ charakter přiznat jak karolinské univerzitě, tak městským školám pod její správou a ovšem také pražské luteránské škole u sv. Salvátora.

Univerzita byla velmi úzce spjata s konsistoří pod obojí: Byla to instituce, jejíž – všichni – členové byli až do roku 1609 zavázáni dodržovat celibát a ostatně ani poté se církevní charakter univerzity nevytratil, jen se blíže přimkla k aktuálnímu protestantismu. Vzhledem k tomu, že po roce 1600 už na více než stovce škol, spravovaných pražskou utrakvistickou univerzitou, vyučovali výhradně lidé, kteří bezprostředně patřili do jejího svazku, pod její správu a jurisdikci, resp. vzhledem k více než těsné vazbě těchto škol na městské fary, nelze ani tady hovořit o světském, nýbrž právě o utrakvistickém školství. Skutečnost, že městské rady byly fundátory a finančními nositeli škol, ještě nic nemění na konfesijním charakteru těchto ústavů, ostatně v denním životě úzce spolupracujících s tou kterou městskou farou. To samé platí v posledním předbělohorském desetiletí o salvátorské škole, instituci s ambicí stát se pražskou luteránskou akademií, vedenou významnými luteránskými teology.

Pro Holým sledované téma má tato skutečnost podstatný význam: Odkazy, dary, fundace, směřující do školství (ať na školy nebo pro studenty), to vše byly v principu výrazy nejen snahy o uchování paměti na dárce („memoria“) nebo zhmotnění osobní prestiže donátora, jak správně uvádí Holý, ale v dobovém kontextu také (přinejmenším dílem) výraz donátorovy zbožnosti. Speciální analýzu by samozřejmě zasloužila tato problematika pro luterství, ani tam bych ovšem (zejména s ohledem na velmi komplikovanou situaci této konfese v českém prostředí) takový motiv v nejmenším nevyklučoval. Pustý pragmatismus

pozdního 20. a 21. století vede řadu autorů k aktualizujícímu pojetí fundací středověkých a raně novověkých univerzit jako „thinktanků“ a přípravků praktických odborníků různých oborů. Při univerzitních fundacích ale vždy šlo (také!) o „zbožný čin“. Ostatně není náhodou, že v Praze měl na jeho realizaci v principu dohlížet arcibiskup v roli kancléře!

Zvláštní úvahy by zasloužila otázka, zda lze a priori ztotožňovat fundaci s mecenášskou donací. Doporučil bych tu přece jen více diferencovat. Zakládání řady škol, probíhající v Čechách od 10. století v gesci světského kléru (kapitulní školy, většina farních škol) nebo církevních řádů, přineslo ve svém výsledku sice mj. etablování vrstvy (přínejmenším dílem kariéry) „světské inteligence“, ale toto školství mělo v principu sloužit církvi. Ostatně i pražská univerzita musela být nejprve roku 1347 založena papežem, aby ji roku 1348 mohl na tomto základě založit král Karel IV. a světit ji do ochrany sv. Václavu. Pobělohorský obrat tak nebyl přechodem od světského k církevnímu školství, nýbrž od nekatolického ke katolickému, v rámci království (nikoliv tak úplně na Moravě) pak – po tvrdých bojích, trvajících až do roku 1654 – k na dlouhou dobu takřka úplnému školskému (přínejmenším, co se neelementárního chlapeckého školství týče) monopolu jezuitskému.³ S ním se mnoho potenciálních, zejména měšťanských mecenášů prostě nechtělo smířit.

A ještě jednu – komparatistickou – poznámku je třeba formulovat k faktograficky bohatému, o rešerše v triadvaceti archivech opřenému opusu: Tak, jako je jednoznačně nutno přivítat začlenění vedlejších zemí Koruny české do výkladu a autorských úvah, postrádá čtenář srovnání jednak a především se situací v rakouských zemích (nejen Vídeň), dále pak ale přínejmenším také ve Frankách, Durynsku a Sasku, tedy v oblastech, kam na gymnasia i na učiliště univerzitní úrovně každoročně odcházely ve sledované době, samozřejmě především do konce třicetileté války, velké kontingenty studentů. Tyto univerzity, akademie a gymnasia, resp. jejich výuková a provozní praxe, v nemalé míře určovaly či přínejmenším moderovaly vzdělanostní a samozřejmě i mecenášské představy v úhrnu tisíců studentů z českých zemí. Protestantské univerzity Vídeň, Altdorf, Jena, Lipsko, Vittenberk, Frankfurt nad Odrou, to byla přirozená „druhá linie“ akademického školství pro studenty českých zemí. Nejde o to, začít o nich speciálně bádát v pramenech, ale vnímat tento a ovšem i širší akademický kontext jako inspiraci a folii mj. právě nadačních či mecenášských rozhodnutí, provedených v českých zemích.

Svazek je zaokrouhlen soupisem pramenů, rozsáhlou bibliografií (s. 470–558), soupisy zkratk, obrázků, map a grafů, obsáhlým anglickým a německým resumé, jakož i místním a osobním rejstříkem. Kniha se stane pravou studnicí informací pro každého, kdo se badatelsky vydá v Holého stopách.

Jiří Pešek

3 Autor připomíná ženské školské řády, tedy především voršilky, působící v Čechách od poloviny 17. století. Předpokládáme, že autorovo tvrzení „Vstup na univerzity byl dívkám umožněn dokonce až od začátku 20. století.“ (s. 450) je pouhým nedorozuměním a nedocenením jak klíčového významu roku 1897 pro univerzity v celém Předlitavsku, tak faktu, že Růžena Kecková dosáhla doktorátu již roku 1880 v Curychu a Anna Bayerová 1881 v Bernu a že obě byly posléze státem akceptovány přínejmenším pro působení v Bosně.

Eva FRIMMOVÁ

Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartolinioho diela Odeporicon)

Bratislava, Post Scriptum – Historický ústav SAV – Libri Historiae 2015, 280 s., 35 obr., ISBN 978-80-89567-54-6.

Eva FRIMMOVÁ (ed.)

Riccardus Bartholinus / Richard Bartolini, Odeporicon

(= Scrinium Latino-Slovacum)

Bratislava – Trnava, Filozofická fakulta TU – Historický ústav SAV 2014, 296 s., ISBN 978-83-7490-780-4.

V ediční řadě Libri Historiae Slovaciae vyšla monografie, která dokládá rozmach slovenského bádání o dějinách evropského humanismu. Její autorka Eva Frimmová, vědecká pracovnice Historického ústavu Slovenské akademie věd, napsala řadu prací o kulturních dějinách Slovenska v 16. století, zčásti věnovaných také osvětlení historického kontextu habsbursko-jagellonského aliančního jednání ve Vídni, a dalším událostem roku 1515. Krátce před vydáním analytické monografie připravila kritické vydání a slovenský překlad latinského spisu italského humanisty Riccarda Bartolinioho (asi 1470-1529) *Odeporicon*, který podal mimořádně důkladný popis prvního vídeňského kongresu a jeho diplomatické i společenské přede hry. Ke zpracování recenzované monografie se E. Frimmová připravovala výzkumem nejen na Slovensku, ale také v Česku, Maďarsku, Německu, Rakousku a zvláště ve Vatikánu, a to jak v tamním Tajném archivu, tak i v Apoštolské knihovně. Komparativním způsobem využila množství tisků 16. století a edicí, ale prostudovala také rozsáhlý výběr ze sekundární literatury v řadě evropských jazyků.

První polovina monografie je věnována obecným tématům evropských a uher-ských dějin na počátku 16. století se zřetelem k politickému, kulturnímu, náboženskému a hospodářskému vývoji. Je otázkou, zda bylo nutné pokoušet se o zvládnutí tak širokého okruhu témat, když se většina z nich v minulosti nestala předmětem autorčina vlastního výzkumu a když rámcový výklad nakonec zůstal poněkud plochý a byl zatížen zbytečnými nepřesnostmi věcnými či terminologickými.¹ Monografii by bylo prospělo,

1 Zejména v uvozující kapitole „Európa na počiatku novoveku“ (*Rok 1515*, s. 23–27) nebylo využito standardních poznatků o státním systému v Evropě a došlo ke zbytečným nepřesnostem; na okraji uvádím jen drobné příklady: Bavorsko v 16. století nebylo kurfiřtstvím; Lombardie a Neapolsko nestály jako malé státy v protikladu k centralizovaným mocnostem, ale patřily do mocenské sféry španělských Habsburků; mluvit o vládě „*litevských* Jagellonců“ (Vladislava II. a Ludvíka) v Čechách je problematické, neboť tato dynastie byla dávno polonizovaná, atd. Nedo- patření vadí ve vystižení některých historicko-geografických souvislostí (např. Korutany, Štýrsko a Kraňsko nepatřily k Dolním Rakousům /s. 27/, ale tvořily zvláštní skupinu vnitrorakouských zemí) a v chronologii událostí (španělsko-francouzské soupeření o Itálii neskončilo roku 1515 /s. 30/, ale s přestávkami trvalo až do míru v Cateau-Cambrésis roku 1559). Také složitý proces postupného překonávání právního partikularismu v Evropě je naznačen poněkud nesoustavně, s konstatováním „neuvěřitelného množství podob práva“ (s. 25), ale bez nutného zřetele k sociál- ně zakotveným úrovním právních systémů a k postupné romanizaci práva. Z terminologické

kdyby tato kapitola nebyla pojata v takové šíři a zaměřila se na středoevropský vývoj kolem roku 1515.²

Zvláštní pozornost soustředila autorka – kromě vzniku habsburského soustátí – k osmanské hrozbě jakožto centrálnímu tématu evropské politiky 16. století a v tomto případě postupovala způsobem, který lépe odpovídá jejímu klasicko-filologickému východisku a přináší původní výsledky. Neshrnuje poznatky literatury, která je k tematice tureckého výboje do Evropy dnes již obrovská, ale rozebírá soudobou latinskou literaturu, v níž byla problematika zachycena, na prvním místě řeč italského humanisty a bratislavského probošta Hieronyma Balba, kterou přednesl na sněmu ve Wormsu roku 1521 se záměrem získat podporu německých knížat pro obranu Uher.

Tento přístup umožnil zachytit cílevědomou habsburskou propagandu a postoje katolické části zainteresované evropské veřejnosti. Eva Frimmová vystihuje silný, nábožensky motivovaný emocionální náboj tohoto a dalších projevů, které káraly nesvornost křesťanstva a vyzývaly ke společnému boji proti turecké expanzi. Při komplexním pohledu na uvedenou tematiku by bylo dobré přihlédnout k enormnímu rozsahu evropské publicistiky s tímž námětem, jak ji podchytil nepřekonaný spis Carla Göllnera.³ Ještě důležitější by však bylo zevrubněji ukázat programovou jednostrannost Balbovy a jemu příbuzné argumentace, neboť v ní nešlo pouze o obranu proti osmanské agresi, ale také o podporu habsburských dynastických zájmů a o potření jak nastupující reformace, tak i pravoslavných „schizmatiků“ na východě. Jednostrannost a s ní i obecná nepřijatelnost toho typu propagandy, který v raném stadiu zachytila E. Frimmová, se potom stala příznačným rysem velké části evropské „turecké literatury“ v celém 16. století.

V nástinu kulturně historického vývoje na přelomu středověku a novověku navázala Eva Frimmová na práce Jozefa Minárika, Jozefa Kuzmíka a dalších slovenských i zahraničních autorů, ale vyšla také z vlastního studia renesančního písemnictví. Shrnutím základní problematiky renesance, humanismu a reformace, jak se projevil na Slovensku, vytvořila vhodný rámec pro interpretaci Bartolinioho díla. V souvislosti s nástinem církevních poměrů věnovala autorka velkou pozornost legátům papežské kurie, kde se mohla opřít mj. o výzkumy Antonína Kalouse,⁴ ale využila i další literaturu a prameny včetně vatikánských. Je to plně opodstatněno skutečností, že centrální postavou spisu *Odeporicon* se stal Matthäus Lang (1468–1540), biskup v korutanském Gurku, kardinál a pozdější salzburský arcibiskup, který byl jedním z hlavních vyjednávačů o habsbursko-jagellonské sňatkové

hlediska je nevhodné při líčení situace v Čechách stavět do protikladu královská města a „české stavy“, čímž jsou evidentně míněny pouze stavy šlechtické (s. 83).

2 Při hledání středoevropských souvislostí by bylo bývalo prospěšné větší měrou využít základní díla rakouské a české literatury, zejména opomenutých autorů Alfreda Kohlera a Thomase Winkelbauera, resp. Antonína Rezka, Josefa Janáčka a Petra Vorla.

3 Carl GÖLLNER, *Turcica*, I–II. *Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, București – Berlin – Baden-Baden 1961–1968; III. *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, București – Baden-Baden 1978.

4 Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus. Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010.

alianci v Bratislavě a ve Vídni roku 1515. Autorka zdůraznila zájem papežské diplomacie na uzavření této aliance a prostřednictvím Bartoliniho spisu vystihla i vnější prostředí mezinárodních jednání, včetně ceremoniálu a slavností, jichž se účastnil kardinál Lang a jež mohl jeho důvěrník sledovat na vlastní oči a znalecky je komentovat.

Ve snaze o všestranný pohled autorka vystihla rozpor mezi nevalnou hospodářskou situací Uher a obrovskými náklady na početné dvořanstvo, slavnosti a propagandu, jež byly spjaty s pětiměsíčním jednáním o dynastické alianci. Přinesla k tomu množství dílčí faktografie, která by si ovšem vyžadovala podrobnější interpretaci, aby zejména údaje o zadlužení hlavních aktérů – Vladislava II. Jagellonského a císaře Maxmiliána I. – nezůstaly na úrovni všeobecných konstatování.

Podrobně vylíčila E. Frimmová politické zájmy a diplomatická jednání mezi Habsburky a Jagellonci ve druhé polovině 15. a první čtvrtině 16. století, v nichž se odráželo jejich soupeření a zároveň směřování k dohodě výhodné pro habsburskou dynastii. Zde nebylo možno přinést mnoho nového, neboť téma je detailně zvládnuto v řadě prací, z nichž autorka využila zejména spisy Krzysztofa Baczkowského, Hermanna Wiesfleckera a Josefa Macka. Naproti tomu spíše na maďarské literatuře je založen výklad věnovaný neúspěšným snahám Jana Zápolského o získání uherské koruny pro vlastní rod, což byl výraz beznadějnosti ambiciózní středoevropské aristokracie v konfrontaci se světovým rozpětím habsburské moci za Karla V. a Ferdinanda I. Cenná je obsahová interpretace sňatkové smlouvy z roku 1515 (včetně edice a slovenského překladu)⁵ a výklad o jejich naplnění v následujících letech, kdy se staly základem pro vznik habsburské monarchie.

Nejcennější část monografie E. Frimmové představuje ovšem rozbor Bartoliniho díla, který tvoří druhou polovinu knihy a je těsně propojen se samostatně vydanou kritickou edicí a překladem z roku 2014. Formálně jde o cestopis, který psal sekretář a dvorní kaplan kardinála Langa téměř souběžně s průběhem cesty a za delšího pobytu v Bratislavě a Vídni; svědčí o tom skutečnost, že latinské dílo v rozsahu 138 stran, zahrnující události od počátku února do sklonku července 1515 mohlo být vydáno tiskem už 15. září téhož roku. Autor se v něm projevil jako výborný stylista a vynikající pozorovatel s univerzálními zájmy. Sahaly od geografie a pozorování přírody přes historii a památná místa až k zvyklostem obyvatel navštívených zemí (Bavory, Rakousy, Horní Uhry), k sledování jejich způsobu života a porovnávání s tím, co pisatel znal z Itálie a také co si osvojil jako určitý standard na říšském území. Ačkoli Bartolini nepovažoval sledovaná etnika za rovnocenná (dosahující úroveň Itálie, která ovšem i v jeho očích upadala), nestal se sžíravým kritikem, spíše jen lehce povýšeným komentátorem života v oblastech, jež se mu jevily poněkud barbarské.

Cestování bylo pro tohoto humanistu nástrojem poznání všeho, co zaznamenal a co se pokoušel uvést do pochopitelných a vysvětlitelných souvislostí. Nespokojil se s popisem míst a krajiny, jež navštívil, se záznamem jednání, slavností a každodennosti v průběhu putování. Na rozdíl od autorů mnoha cestovních deníků z 16. století hledal souvislosti jevů, byl schopen nacházet jejich sociální a psychologickou podmíněnost, kupříkladu v komentáři k Dóžovu povstání roku 1514, jehož důsledky (zejména kruté účtování s vrchnostmi a poté

5 E. FRIMMOVÁ, *Rok 1515*, s. 204–211.

s poraženými povstalci) zůstávaly v živé paměti a o několik měsíců později, když vznikal spis *Odeporicon*, ve veřejnosti ještě silně rezonovaly.

Autorka věnuje všem těmto stránkám Bartoliniho spisu detailní pozornost, dokumentuje svůj výklad obšírnými citacemi a někdy také komplementárními prameny. Ačkoli nepomíjí ani obvyklá témata dějin cestování (dopravní prostředky, ubytování, strava, hostiny) a komunikace mezi účastníky jednání (diplomacie, ceremoniální dary, turnaje a jiné slavnosti, bohoslužby), bližší jsou jí literární aspekty díla (výrazové prostředky, vztah autora k dobové rétorice, kultivovanost projevu, renesanční prvky v hodnocení a ztvárnění popisované látky). Eva Frimmová právem věnuje pozornost tendenci díla a přes opakovaný důraz na snahu Bartoliniho o objektivitu dospívá k realistickému závěru, že jakožto poeta laureatus ve službách Habsburků „vlastne všetko interpretoval v ich záujme“ (s. 194).⁶

S tím souvisí i letmé upozornění na jistou filozofii dějin, kterou bych označil jako Bartoliniho příklon k descendenční teorii. Jeho pohled na italskou vlast v konfrontaci se střední Evropou byl poznamenán pocitem zmaru dějinné slávy rozdrobené a zvnějšku ohrožené Itálie. Ve shodě s mnoha současníky vysvětloval pokles italské slávy úpadkem mravů a nedostatečnou schopností vytvořit silnou centralizovanou vládu. I v tomto směru byli Habsburkové italskému humanistovi (podobně jako jinému účastníkovi prvního vídeňského kongresu – Janu Zajícovi z Házmburka – či o generaci mladšímu autorovi Kosmografie české Zikmundovi z Puchova) příslibem konsolidace a návratu spořádaného panování. Do těchto souřadnic patřila také jim všem společná představa o úloze Habsburků v boji proti osmanskému výboji a při obraně křesťanské Evropy.

Kritickou edici a monografický rozbor Bartoliniho díla pojala autorka primárně jako příspěvek ke slovenským a uherským dějinám, zejména k dějinám Bratislavy jakožto centra nejvýznamnější diplomatické události první čtvrtiny 16. století. S tím souvisí obšírnější výklad o katastrofálním požáru, který vypukl 30. dubna 1515 a zničil značnou část tehdejšího Prešpurku. Z téhož důvodu se E. Frimmová soustředila na určení počtu osob, které pobývaly ve městě za přípravných bratislavských jednání, a dospěla k číslu 13 200. Vzhledem k tomu, že vyšla z narativních pramenů, jež zpravidla nadsazovaly, lze toto číslo pokládat za odhad spíše přesahující realitu. V každém případě je však pravděpodobné, že šlo o množství mimořádně velké, jež zřejmě převyšovalo počet stálých obyvatel města, odhadovaných asi na 5000 osob. Právě tato mimořádná koncentrace domácích i cizích lidí mohla přispět k vypuknutí požáru (snad i založenému žhářů) a k následnému chaosu.

Jak edice (včetně zdařilého, velice čtivého překladu), tak i monografie se svým tematickým záběrem dotýkají několika středoevropských zemí, což klade na interpretaci ústředního pramene zvýšené nároky. Při zpracování rozmanité faktografie, kterou přináší *Odeporicon*, se musela E. Frimmová vyrovnat s nesnadnými identifikacemi osob, jež se v rozmanitých rolích účastnily velkého mezinárodního setkání roku 1515. Je třeba ocenit, že se

6 Výklad je nesen poněkud nekritickým pohledem na habsburskou monarchii, jíž se stylistickým nedopatřením dostalo bezděčného nadhodnocení i v závěrečné větě prvního oddílu, kde se praví, že tato centralizovaná monarchie, založená roku 1526, „dokázala s obmenami, ktoré jednotlivé etapy prinášali, pretrvať ďalších viac jako 400 rokov“ (s. 97).

jí to do značné míry podařilo. Taková práce je ovšem nekonečná a zpřesnění budou bezpochyby přinášet i další badatelé, kteří budou edice Bartoliniho spisu využívat. Lze to učinit i při sondě do skupiny osob spjatých s českými zeměmi. Tam můžeme „Adama de Neuhaus“ (s. 206–207) snadno ztotožnit s Adamem I. z Hradce a „Alberta Pernstaina“, údajného komorníka Českého království (s. 218–219), s Vojtěchem z Pernštejna, který byl ovšem nejvyšším hofmistrem; záhadný Heinricus Botzku de Kannstat (s. 206) je s vysokou pravděpodobností totožný s méně známým moravským šlechticem Jindřichem Kunou z Kunštátu (synem Bočka Kuny z Kunštátu), který v mládí působil ve službách Ferdinanda I. a později se stal proboštem metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci a mecenášem katolických literátů.⁷ Právě tento případ dokládá, že důkladná identifikace osob v literárních pramenech může nejen obohatit individuální biografie, ale také přispět k poznání vztahů uvnitř stavovské společnosti a u panovnického dvora. Podobnou rektifikaci lze provést rovněž u některých postav ze sousedních zemí, například ve skupině zmíněných hrabat u jména „Nicolaus, comes de Salin“ (s. 204); v tomto případě jde zřejmě o Mikuláše II. ze Salmu, habsburského vojevůdce a později, roku 1529, proslulého obránce Vídně.

I když se jednání o habsbursko-jagellonské alianci a tím nepřímou také o budoucnosti českého trůnu odbývalo na území Uher a Rakous, Čechové, Moravané a Slezané nejsou v *Odeporiconu* zmiňováni pouze v zastoupení svými panovníky (Vladislav II. a Ludvík), aristokraty (knížata Karel Minstrberský a Kazimír II. Těšínský, nejvyšší kancléř Ladislav ze Šternberka a další) či preláty (olomoucký biskup Stanislav Thurzo), ale také jako svébytný český národ. Je pozoruhodné, že vzdělaný italský humanista zachytil stále ještě živé ohlasy husitství, a to nikoli jako náboženského hnutí nebo kacířství, nýbrž jako mimořádně úspěšného válečnictví. Třebaže v renesanční literatuře je vždy nutno počítat s jistou nadsázkou, je pozoruhodné, že Bartolini opakovaně zmínil výjimečnou českou statečnost („fortis Bohemus“, s. 132), válečnické schopnosti („bellicosissimum populum“, s. 230) a vítěznou bojovnost („Nollem Bohemicam pugnam recensere, sed cum a tanto principe vinci etiam gloriosum sit, audeo hoc dicere, nullibi unquam neque fortius neque periculosius pugnatum esse...“, s. 228–230). Je to výraz doby, v níž doznívala vojenská sláva husitské a pohusitské doby a stávala se vzpomínkou i výzvou. Další z účastníků vídeňského setkání Jan Zajíc z Házmburka, jehož sice Bartolini nezaznamenal, ale který byl při této příležitosti pasován na rytíře císařem Maxmiliánem I., s odstupem téměř čtyř desetiletí zaznamenal: „A abychom zase v ty šlápěje svých milých předkuov vstoupili a toho zmužilého srdce dosáhli, aby se nás zase nepřátelé obávali...“⁸ Zatímco Bartolini roku 1515 bral v úvahu minulost, Házmburk se v polovině 16. století vyjadřoval ke své současnosti a k dohledné budoucnosti.

Tematika dvou knih Evy Frimmové daleko přesahuje rámec slovenských dějin. Dotýká se Uher, Rakous a zemí České koruny, vzhledem k účasti polského krále Zikmunda I. rovněž polsko-litevské unie, zprostředkovaně také Itálie, Římsko-německé říše a habsburských držav v západní Evropě. Italskému humanistovi se u příležitosti pultisíciletého výročí

7 Miroslav PLÁČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 468, 479n.

8 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka: Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007, s. 109.

vniku jeho díla dostalo oživení, kritické edice a vědeckého výkladu. Skutečnost, že edice Bartoliniho díla je opatřena úvodem, komentářem a rejstříkem v latině, zatímco monografie má souhrn v němčině, francouzštině a angličtině, jsou obě knihy dokořán otevřeny dalšímu mezinárodnímu bádání. Bude možno jich využít jak při výzkumu mezinárodních vztahů, diplomacie a cestování, tak i při srovnávacím studiu humanistické kultury.

Jaroslav Pánek

Patrizio FORESTA

„Wie ein Apostel Deutschlands“: Apostolat, Obrigkeit und jesuitisches Selbstverständnis am Beispiel des Petrus Canisius (1543–1570)

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, hg. Irene Dingel, Bd. 239) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 528 s., ISBN 978-3-525-10100-1, ISSN 0537-7919.

O jezuitském pateru Canisiovi byly sepsány stovky prací, odborných, populárních, apologetických, hagiografických i populárně pokleslých. Památka tohoto jezuitského světce byla oživena především v roce 1997, kdy se připomínalo čtyřsté výročí jeho úmrtí. Snad se i toto jubileum stalo Patriziu Forestovi pobídkou k výzkumnému zaujetí životem a dílem Petra Canisia. Autor se Canisiovi věnoval už v magisterské práci na římské univerzitě Sapienza, poté svůj výzkum prohloubil v doktorské práci na Univerzitě Johanna Wolfganga Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem. Přepřacováním disertace vznikla kniha, v níž Foresta předložil výsledky svého bádání veřejnosti. (V příloze práce seznamuje autor také s činností nizozemských a holandských vědců, kteří se v současné době zabývají široce koncipovaným výzkumným záměrem s názvem *Canisius Project*. Jeho hlavním cílem je především moderní zpřístupnění celé dochované Canisiovy korespondence.)

Jak už název díla vypovídá, autor se soustředil na analýzu Canisiova působení v Říši v letech nedlouho po vstupu do řádu a na jezuitské pojetí apoštolského poslání. Zjednodušeně řečeno: je oprávněné nazývat prvního německého člena Tovaryšstva Ježíšova „apoštolem“ a v čem spočívá, v čem je zvláštní sebehodnocení, sebereprezentace tohoto řádu v úvodních desetiletích jeho existence? V úvodních kapitolách se Foresta podrobně zabývá právě jezuitským pojetím novodobého apoštolátu, který vyplýval především ze základů jezuitské spirituality. Působení všech těchto nových apoštolů (nebyl to jen Canisius, ale i jeho starší druzi Faber, Jay či Bobadilla) dost úzce záviselo i na jejich vztazích se světskou a duchovní vrchností, ovšem rozhodně nesměli světské moci podléhat, počínat si jako „agenti státu“. Tím spíše, že přicházeli do zemí rozpolcených náboženským štěpením na prahu éry konfesionalizace. Kde jinde by to mohlo být tehdy patrné, než v Říši, která Petru Canisiovi skýtala nepřeborné podmínky k jeho apoštolskému působení. Hlavní principy takové činnosti popsal už Jeroným Nadal.¹ Nabádal k prožívání prvotního způsobu života

1 Foresta užívá moderní německé edice Nadalovy práce: Jerónimo NADAL SJ, *Die apostolische Dienste der Gesellschaft Jesu nach der „Formula Instituti“*, hg. Josef Sterli SJ, Frankfurt 1981.

a práce Kristových druhů a to nejen při misionářských cestách po Zámoří, ale i uvnitř křesťanského světa.

V dalších pasážích knihy potom Foresta podrobně rozebírá Canisiův život po vstupu do řádu (pobyť na Apeninském poloostrově a na Sicílii) do složení čtvrtých slavných slibů a líčí přípravu jeho stěžejního díla *Summa doctrinae christianae*. Značný význam autor právem přikládá Canisiovu povolání do Ingolstadtu poté, co se bavorský vévoda rozhodl reformovat zdejší univerzitu podle katolických principů. A zde se dle všeho zrodila také Canisiova „městská strategie“: Byla to koncepce práce Societatis ve městech prostřednictvím misijního úsilí, při současném pronikání na stávající univerzity, resp. prostřednictvím zakládání nových vysokých učen, která by byla plně ve správě Tovaryšstva.

Dalším Canisiovým důležitým bodem na této rekatolizační cestě se stala Praha. Patrizio Foresta se věnuje příchodu jezuitů do hlavního města českého království velmi podrobně na podkladě dosud nevyužitých pramenů, především z římského centrálního archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu (s. 372–382). V uvedení jezuitů do centra „kacířské země“ vidí autor jeden z vrcholů Canisiovy činnosti v polovině 16. století.

Knihy Patrizia Foresta je pěkným příkladem, jak lze nalézat v nesčetněkrát probádaných tématech nové poznatky, nové objevy, umožněné novým kladením otázek. V podobných případech může vědec zvolit dvojitou cestu – buďto dohledávat jednotliviny a další podrobnosti ve známých pramenech, jichž pro raný novověk není tak nepřehledné množství, nebo proměnit optiku nazírání. Foresta úspěšně zvolil vyváženou kombinaci obou těchto cest. Podařilo se mu vyvarovat se nebezpečí, před kterými varoval již Pierre Bourdieu:² dopouštět se zjednodušení při analýze historického působení náboženských idejí, akceptovat iluzi absolutní autonomie, která pojímá náboženské poselství jako spontánně zrozený produkt vnuknutí. Tedy zjednodušeně řečeno – autor se snaží usilovat o proniknutí k podstatě jevů s pochopením pro záležitosti víry, ale oproštěn od pro historiografii zavádějícího hagiografického podtextu. Netřeba dodávat, že u práce vzniklé na německé univerzitě, neudiví velmi podrobný seznam užitých pramenů a odborné literatury.

Ivana Čornejová

Kerstin WEIAND

Herrschaftsbilder und politische Normbildung. Die Darstellung Elisabeths I. im England des 17. Jahrhunderts

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Bd. 236)
Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2015, 372 s., ISBN 978-3-525-10135-3.

V obecném povědomí je vláda Alžběty I. chápána jako vrchol tudorovských dějin: ve druhé polovině 16. století zažívala Anglie neobyčejně stabilní období plné prosperity, jehož téměř emblematickou postavou je nepřekonatelný William Shakespeare. K alžbětinské kultuře i politice se vrací nejen teatrologové a muzikologové, ale *ad infinitum* roste

2 Foresta cituje německý překlad práce Pierra BOURDIEU, *Das religiöse Feld. Texte zur Ökonomie des Heilsgeschehens*, Konstanz 2000, s. 11 (v recenzované knize na s. 13–14).

i počet uměleckých zpracování tohoto období, z posledních let stačí ostatně připomenout dva velkofilmy s Cate Blanchett v hlavní roli.¹ Pochopitelně obrovský je a vždy byl také zájem historiků, kteří právem viděli v tudorovské Anglii zárodky řady aspektů, později rozvinutých do konstitutivních prvků anglické (či později britské) státnosti: od počátků národního citění přes vznik anglikánství až po budování později nepřemožitelného námořnictva.² Vzhledem k téměř kontinuálnímu zájmu historiků již byla valná většina relevantní faktografie o životě a vládě Alžběty I. i jejích bezprostředních nástupců sebrána, několikrát zhodnocena a převyprávěna, což většinou platí i o tématech příbuzných a dokonce i o jejím „druhém životě“. Svým rozsahem může tato úplnost až zaskočit historika zvyklého na středoevropskou realitu, v níž lze ke stěžejním politickým otázkám 16. až 18. století nalézt v obrovském množství pramenů stále nové dokumenty, které na své kritické posouzení ještě čekají. Inovace na poli historického poznání alžbětinské doby a jejího odkazu tak spočívá spíše v novém pohledu a ve zdůraznění dosud opomíjených textů než v šíři či hloubce reflektované pramenné základny.

V souvislosti s recenzovanou knihou je třeba obzvláště zdůraznit dlouhodobý zájem německé historiografie o anglické dějiny raného novověku a to i o období před příchodem hannoverské dynastie. Tudorovské a Stuartovské Anglii věnovali svá stěžejní díla Andreas Pečar, Ronald G. Asch či Christoph Kampmann, pod jehož vedením také vznikla na Philipps-Universität v Marburgu dizertace Kerstin Weiland, jež se stala základem pro recenzovanou knihu.

Autorka si klade otázky, s jejichž pomocí se snaží pochopit, jak došlo k proměně obrazu Alžběty v několika desetiletích, následujících po její smrti. Místo paušálního konstatování, že se její osobnost stala protikladem k neoblíbenému Jakubovi I., nalézá Kerstin Weiland podrobným rozbořem vývoje alžbětinského obrazu základní dynamiku a zdůrazňuje v letech panování jejího nástupce několik klíčových momentů, které z mrtvé panovnice s rozporuplným odkazem vytvořily neohroženou hrdinku.

Recenzovaná kniha sleduje proměny společenského diskurzu, který preferuje pod vlivem vnějších okolností jeden obraz panovníka oproti ostatním. Vedle anglosaské historiografie přitom Weiland využila i metodologická východiska historiografie německé (jedná se jistě o pohled zvenčí), zcela však chybí komparativní hledisko a srovnání například s německými poměry. Toto konstatování není však myšleno jako výtko, protože potvrzuje opět, jak odlišné byly poměry při budování politického prostoru v západní Evropě (Anglie, Francie, Nizozemí) a v Evropě střední. V 17. století totiž můžeme v Anglii sledovat téměř

1 Jedná se o filmy *Královna Alžběta* (orig. *Elisabeth*, 1998, režie: Shekhar Kapur) a *Královna Alžběta: Zlatý věk* (orig. *Elisabeth: The Golden Age*, 2007, režie Shekhar Kapur). Oba snímky stály na počátku hvězdné kariéry herečky Cate Blanchett, která za oba získala Oscara.

2 V rámci úvodní kapitoly a historiografického přehledu se autorka recenzované knihy vyrovnává s „revizionistickým“ pohledem, který upozorňuje na to, do jaké míry i moderní historici podléhají svůdnému klamu panovnické propagandy tvořené ještě během Alžbětiny vlády. Např. Susan DORAN – Thomas S. FREEMAN (edd.), *The Myth of Elisabeth*, Basingstoke 2003.

již zformované veřejné mínění s množstvím polemických spisů i krátkých pamfletů, které tvořily významnou pramennou základnu recenzované práce. V podobných kategoriích nelze o střední Evropě vůbec uvažovat. Dokonce ani ve Francii té doby není možné nalézt podobně kritické fungování veřejnosti, jež dává svůj názor najevo také uměleckými a náboženskými formami (funkce divadelních her, specifická role anglickánské homiletiky pronášené během veskrze politických událostí). V tomto ohledu je škoda, že se recenzovaná práce více nezabývá stylizací Alžběty I. či Jakuba I. v kontextu výtvarného umění nebo architektury, kde by bylo možné spíše nalézt evropské paralely.³

Odlišnost vůči kontinentu a vůči středoevropské realitě především spočívá v samotných základech královské moci. V Anglii kupříkladu Jakub I. v rámci své (často zoufalé) snahy legitimizovat vlastní postavení vstupoval do veřejného diskurzu, do polemik se svými protivníky. Na vytváření normativního obrazu alžbětinské vlády se ovšem podílela také historiografie, přičemž Kerstin Weiland věnuje obzvláštní pozornost *Anglickým a irským analýzám z doby Alžběty I.* Williama Cambdena.⁴ V tomto bodě nabízí recenzovaná práce podstatnou reinterpretaci jednoho ze základních děl anglické rané novověké historiografie, kdy zdůrazňuje spíše jeho roli komunikační (představit určitý obraz Alžběty I. intelektuálům na kontinentě) před významem, jaké mělo toto dílo pro rozvoj kritického dějepiscectví na Britských ostrovech.

Je třeba velmi ocenit fakt, že autorka recenzovaného spisu má důkladnou znalost nejen biblické, ale také klasické (antické) literatury, bez níž je prakticky nemožné odhalit intertextové odkazy v oslavné či naopak polemické produkci raného novověku.⁵ Zároveň dokáže jednotlivá díla pojednat v sociálním prostředí, v němž vznikla, v němž se šířila nebo na které směřovala. Do politických debat totiž byly vtaženy různé společenské vrstvy a tomu se podřizoval jazyk i styl vyjadřování. Škála je skutečně široká: od sofistikovaných intelektuálních her pozdních humanistů počátku 17. století až po jednoduchá a často obhroublá sdělení určená publiku analfabetů. Soubory analyzovaných pramenů, mezi nimiž převládají staré tisky, by bylo možné doplnit množstvím rukopisů (zejména politických řečí a korespondence), z nichž autorka knihy využila soustavně vlastně jen dopisy benátských vyslanců z Londýna.

Jedním ze stěžejních bodů knihy je pojednání o „cizích“ vlivech na utváření anglického politického diskurzu a budování královnina normativního obrazu. Weiland právě v tomto bodě dokáže zúročit svůj vklad historičky stojící mimo anglické prostředí a vnést do problematiky tolik potřebný pohled zvenčí. Dopodrobna tak píše například o vlivu francouzských pamfletů nebo příležitostně literatury tištěné ve Spojených provinciích na vývoj anglického diskurzu. Dokonce tvrdí, že model královny-válečnice se zrodil právě

3 V tomto ohledu se výzdoba interiéru rezidencí dostává ke slovu až na samém konci knihy v kontextu Rubenova slavného stropu Banqueting Hall uvnitř Whitehall Palace, což je vlastně již období Karla I., K. WEILAND, *Herrscherbilder*, s. 317–322.

4 William CAMBDEN, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum, regnante Elisabetha, ad annum salutis MDLXXXIX*, London 1615. Pojednáno v rámci recenzované knihy na s. 185–233.

5 Velmi působivý je například rozbor elegie Johna Howsona na základě rétorických norem používaných již v antickém Římě, např. Horáciem. K. WEILAND, *Herrscherbilder*, s. 111.

v důsledku zostření konfesního napětí na kontinentě, resp. s reflexí postavy Jindřicha IV., vystupujícího jako král-válečník. Obraz smrti tohoto francouzského krále v Anglii je jedním z mála témat, která Kerstin Weiand nastoluje jako nová, jimž dosud sama anglická historiografie nevěnovala dostatečnou pozornost.

Jako klíčovou událost pro pochopení změny v utváření Alžbětina obrazu pak autorka recenzovaného díla považuje české stavovské povstání, tedy především postavu Alžběty Stuartovny, královniny jmenovkyně a podle konstrukcí autorů dobových politických spisů také možné pokračovatelky. Přítomnost falckého manželského páru u anglického dvora a jeho smutný osud v prvních letech třicetileté války působily na anglickou společnost a stávaly se argumenty pro kritiku vlády (za všech okolností) mírumilovného Jakuba I. V tomto ohledu lze jen litovat, že K. Weiand nezná českou literaturu, která tento fenomén studuje intenzivně minimálně od dob Josefa Polišenského, z jehož díla necituje ani do světových jazyků přeložené studie.⁶

Ke knize jako takové je třeba poznamenat, že by jí slušel rozsáhlý obrazový doprovod. Ten chybí i v případech, kdy autorka přímo popisuje vybraný ikonografický pramen (např. frontispis díla Thomase Scotta *Vox Dei* na straně 299 či Rubensův strop v Banqueting Hall). Zvláštní je i opomenutí seznamu zkratk, bez něhož je řada bibliografických odkazů jen obtížně dohledatelná. K většímu čtenářskému komfortu by jistě přispěly také překlady delších pasáží textů citovaných v originálním latinském nebo staroanglickém znění. Občas kniha až příliš kopíruje povinnou formální strukturu dizertační práce, přičemž například dílčí závěr na konci každé části vyznívá mnohdy poněkud disparátně a opakuje argumentaci, která předtím už několikrát zazněla v rámci předchozího výkladu (čtenář se s ní setká ještě jednou v rámci celkového závěru).

Kerstin Weiand se podařilo zodpovědět hlavní otázku, kterou si položila v úvodu knihy: Jak se z rozporuplného obrazu Alžběty I. v době její smrti stala o zhruba deset let později neohrožená bojovnice a vrchol dosavadních anglických dějin. Z královniny, která nedala své zemi dědice a vystavila ji tak nebezpečí občanské války, byl po její smrti vytvořen normativní obraz ideálního panovníka, tolik odlišného od Jakuba I. i Karla I. (či dokonce od vévody z Buckinghamu). Tento ideál, ve své podstatě vlastně nikdy neexistující, byl tak systematicky používán k podkopávání autority stávajícího panovníka a přispěl ve svých důsledcích k radikalizaci parlamentní opozice na počátku anglické revoluce.

Roku 1603 umírala Alžběta I. jako královna, která vojenskými akcemi dokázala zajistit své zemi mír (*the Queene of peace*) a její obraz byl podobnější Spenserově představě Královniny víl, vládoucí blahobytně pokojně Arkádii. S výbuchem třicetileté

6 Za pozornost by jistě stála monografie Josef POLIŠENSKÝ, *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617–1621*, Praha 1991. Z novějších autorů překvapí znalost pouze jedné studie Jaroslava Millera (Jaroslav MILLER, *The Henrician Legend Revived. The Palatine Couple and its Public Image in Early Stuart England*, *European Review of History* 11, 2004, s. 305–332). Jeho monografie, která vyložené cílí stejným směrem jako recenzovaná kniha, zůstává K. Weiand skrytá (srov. Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v rané Stuartovské Anglii*, Praha 2004).

války se z Alžběty stala definitivně bojovnice za protestantskou věc (*Warrior Queen*).⁷ Obě tyto polohy jejího obrazu však přetrvaly dodnes a staly se jakýmsi potenciálem možného výkladu anglických dějin druhé poloviny 16. století, což je ostatně vidět i ve výše zmíněných filmových adaptacích.

Jiří Hrbek

Udo KINDERMANN

Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2002, VII + 527 s., ISBN 3-412-16701-0.

Udo KINDERMANN

Kunstdenkmäler in Veneto. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar

Köln – Weimar – Wien 2016, Böhlau Verlag, 257 s., ISBN 978-3-412-50366-6.

Susanne DAUB

Kunstdenkmäler in Latium und der Toskana. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus den Jahren 1661–1662. Erstedition, Übersetzung, Kommentar

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2016, 321 s., ISBN 978-3-412-50346-8.

Jedno z předních německo-rakouských nakladatelství připravilo, resp. připravuje svým čtenářům po letech pokračování opravdového zážitku. Je třeba obrátit se nejdřív do počátku tohoto století, kdy vyšel první svazek referovaného díla. A hned tu lze říci, že čtenáři se při četbě dostává nejen poučení, ale i potěšení. Vydává se totiž deník jezuita Daniela Papebrocha (1628–1715), významného člena jezuitského konventu v Antverpách a týmu Jeana Bollandy (1596–1665), zakladatele gigantické, dodnes neuzavřené edice *Acta sanctorum quodquod toto orbe coluntur*.¹ Papebrochovo jméno je notoricky známo jako jméno muže, který svým komentářem k druhému dubnovému svazku právě jmenovaného díla označil za falza prakticky všechny nejstarší listiny kláštera Saint Denis u Paříže (dnes Paříž), nekropole středověkých francouzských králů. Přiměl tak, či spíše vyprovokoval, Jeana Mabillona (1632–1707) k jeho zakladatelskému dílu v oblasti diplomatiky, resp. pomocných věd historických vůbec, totiž k sepsání knihy *De re diplomatica libri sex* (1681).

7 Jako zajímavý námět pro budoucí bádání se jeví srovnání modelu protestantské a katolické bojovnice na prahu třicetileté války. Oba konfesní tábory jakoby měly vnitřní potřebu zvolit si jako svou (metafyzickou) vůdkyni ženu a Alžběta I. odpovídá v mnohém „generalissimě“ katolických vojsk, tedy Panně Marii. V této souvislosti bych rád upozornil na podnětnou práci Helen HACKETT, *Virgin Mother, Maiden Queen. Elisabeth I. and the Cult of the Virgin Mary*, Basingstoke 1996.

1 Bolland volně navázal na, byť výrazně skromnější, plán profesora univerzity v severofrancouzském Douai Henryka Rosweydea z r. 1607.

Že Papebroch byl také autorem rozsáhlého latinského deníku z více než dvouleté badatelské cesty do Itálie v letech 1660–1662, kterou podnikl spolu s Gotfriedem Henschenem (1601–1681), vědělo jen málo specialistů či regionálních historiků.² Až když v roce 2002 vyšla péčí profesora středolatinšské filologie na kolínské univerzitě Udo Kindermanna edice úvodní části deníku, zpracovávající začátek oné cesty (od 23. července do 23. října 1660), dostalo se jí pozornosti. Nikoliv však – alespoň pokud vím – u nás, ačkoli by si to zasloužila. Když nyní po více než deseti letech vyšly další dva svazky, je třeba představit edici poněkud zřetelněji.

Už na první pohled je nápadné, že tyto svazky nemají společný titul ani číslování. Jen na levé straně apertury titulního listu je u svazků z roku 2016 umístěna nenápadná informace o tom, že vydání Papebrochova deníku je finančně zajištěným projektem, jehož odborným garantem je právě editorka svazku věnovaného Papebrochově a Henschenově cestě po Latii a Benátsku. Ve svazku Susanne Daubové je tamže uvedeno, že v rámci projektu je na programu vydání i svazků o Emilii-Romagni, Markách s Umbrií, Římu, Neapoli, Ligurii, Lombardii a Piemontu. Ovšem v předmluvě (resp. úvodu) o tom ani v jednom svazku už není podrobnější informace, a tak se o možných konkrétních dalších výstupech nedozvídáme nic.

O jisté (možná zdánlivé, leč nevysvětlené) nesoustavnosti svědčí i to, že zatímco na úvodní svazek Kindermannův, jenž popisuje cestu z Antverp do Tridentu (od konce července do konce října 1660), bezprostředně navazuje svazek téhož autora o Benátsku (od října do 10. listopadu 1660), svazek Daubové přeskakuje celý rok putování z Benátek do Říma včetně dlouhodobého pobytu ve Věčném městě. Začíná totiž až počátkem října 1661 a končí po pěti měsících počátkem března 1662. Pozorujeme tak hiát nejen pro období cesty do Říma přes Emilii, Marky a Umbrii, několikaměsíční pobyt v samotném Římě, ale i cestovatelskou odbočku do Neapole přes Grottaferratu a Monte Cassino a pak zpět do Říma. Teprve poté navazuje Daubovou vydané Latium a Toskánsko. Můžeme se tedy domnívat, že si editoři práci rozdělili tak, že Daubová vydá vše počínaje právě vyšlým Latiem/Toskánskem až do návratu do Antverp přes Luccu, Janov, Milán, Lyon, Dijon, Paříž a Rouen s řadou dalších zastavení. Kindermann pak patrně má dovést edici deníku do Říma včetně odbočky na jih.

Předložené svazky tedy zdaleka dílo neuzavírají. Jen odhadem, neboť v průvodních textech nenacházím kupodivu v tomto směru bližší informace, se lze domnívat, že se ještě můžeme těšit na několik dalších svazků, pokud ovšem tomu současná technika neučiní drsný konec jako tomu je v případě důležitého Handbuch der historischen Stätten mnichovského Krönerova nakladatelství. Rozhodně by to byla mimořádná škoda. O eventuálním postupu konkrétních prací na dalších svazcích se totiž zatím nedozvídáme nic určitějšího. Také proto upozorňuji na dílo ještě nedokončené, ale už dnes natolik výrazné, že stojí za to, aby bylo stručně představeno.

2 Zejména to byli někteří němečtí regionální badatelé, kteří tu a tam použili lokální segment Papebrochových poznámek a pozorování pro své bezprostřední potřeby, aniž by však z toho byl zřetelněji patrný význam a rozsah Papebrochova deníku jako celku.

Současných svazků se ujali představitelé středo- a novolatinské filologie na německých univerzitách v Kolíně nad Rýnem (Udo Kindermann) a v Jeně (Susanne Daub). Vysokou kvalifikací editorů je dána záruka zpracování edice. Její základ tvoří originál Papebrochova deníku, který měl své osudy a dlouho byl považován za ztracený. Po zrušení jezuitského řádu v sedmdesátých letech 18. století rozhodl císař Josef II. v roce 1786 o tom, že majetek antverpských jezuitů mohou koupit premonstráti v Tongerlo. Tam se také teprve v době mezi oběma světovými válkami znovu objevil originál, ale do rukou Bollandistů, kteří dnes sídlí v Bruselu, se vrátil až v r. 1950. Dosud tak byly k dispozici jen nespolehlivé opisy.

Odborného čtenáře nepříjemně překvapí, že se ani v jednom svazku nesetkáváme s bytí i jen poněkud podrobnějším kodikologickým popisem editovaného pramene, ač je úvodem pojednáváno o obsahu spisu, o Papebrochově latině i o technických otázkách edice. V šestistránkovém pojednání o deníku v prvním Kindermannově svazku tak nacházíme jen informace obsahového charakteru (s. 9–15), a ani v dalších svazcích není popis doplněn ani jím, ani Daubovou, což je takřka nepochopitelné. Signaturu se ovšem dovidáme a při listování můžeme zrekonstruovat, že kapitoly zřejmě tvoří jednotlivé lokality, jejichž odstavce jsou podle obšírnosti resp. podle sdělovaného obsahu průběžně očíslovány.

Stručná charakteristika všech tří výše uvedených svazků zní tedy tak, že po typově stejných úvodech přichází nejdřív německý překlad deníku s věcným komentářem. Ten odkazuje na případné změny v jednotlivých monumentech, jak pokud jde o stavební substanci, tak i o vnitřní vybavení. Komentář dále podává bližší informace o osobách, které se v deníku objevují. Čtenáři se tak dostává dostatečných informací, které lze jistě v jednotlivostech různě doplňovat. Víc už ale na editorech nebylo možno žádat.

Leccos se týká vnějších osudů i řady Papebrochem studovaných knihoven. Někdy se tak dovidáme o barbarském ničení tohoto nenahraditelného kulturního statku často nevzdělanými italskými kněžími, přičemž Papebroch občas kritizuje i jejich latinu. O jednom knězi dokonce konstatuje, že dal rukopisné knihy (v polovině 17. století!) vyhodit, protože je neuměl přečíst, jinému je vytýkán špatný výkon při kázání apod. Titulek i podtitulek edičních svazků poněkud klame v tom smyslu, že v deníku nejde toliko o popisy uměleckých památek, i když ty stojí v popředí, ale je to často i živý popis každodennosti, s níž se autor setkal na cestě. Tedy třeba popis útrap putování v zimě a nečasu, pěšky či primitivními dopravními prostředky. Papebroch ale popisuje i kolísavou úroveň ubytování, ba nahlížíme nezdořile i do jeho talíře a číše. Ale šlo také o jeho kontakty s lidmi. Samozřejmě především s duchovními, ovšem také s osobami světskými, často vysoce postavenými, které si pokládaly za čest nabídnout oběma jezuitským celebritám přechodný útlek.

Jednoznačně se tak jeví, že autor byl vnímavý k světským aspektům cesty a zřejmě nešlo jen o suchého patrona, jak by se mohl čtenář domnívat. Někdy se autor dokonce rozepisuje o stavu příslušné instituce či o tom, jakého se jim dostalo přijetí, což se mohlo odrážet i v tom, že jejich pobyt tu či onde se mohl protáhnout na několik až více dnů.

A ovšem ani hlavní účel cesty nepřichází zkrátka; mám na mysli kratší či delší poznámky o návštěvě knihoven a o hledání hagiografických textů. To ovšem v deníku poněkud ustupuje do pozadí. Nicméně přesto přijde řeč i na kopistickou práci zejména

v některých zapadlých, ale i čelných knihovnách (např. benátská Marciana a jiné). Tato činnost se odehrávala nejen přímo v jejich prostorách, ale rukopisy byly vypůjčovány a opisovány i mimo ně, třeba právě v dočasných příbytcích prací obou teologů či najatých kopistů.

O této aktivitě a vlastně o smyslu celé Papebrochovy cesty deník soustavněji neinformuje. Tomu byly věnovány jiné písemné produkty. Spíše jen z náznaků se tak dovidíme, že zejména Henschen, ale i Papebroch posílali zprávy (a ovšem zejména opisy hagiografických textů) do antverpského centra k Bollandovým rukám, kde jsou uloženy dodnes. Ovšem „Museum Bollandicum“, jak je nazýváno ono jezuitské pracoviště, které posléze přesídlilo do Bruselu, chová ještě další materiály k této cestě. Zejména jde o asi 140 dopisů Papebrochova souputníka Henschena J. Bollandovi, které ale podle Kindermanna nejsou zdaleka tak „šťavnaté“, jako Papebrochův deník. Bylo by ovšem i tak více než vítané, kdyby byl tento soubor též zpřístupněn, a to v nějaké soustavné moderní formě.³

Je třeba shrnout podrobněji, co přináší Papebrochův deník. Autor dává především průchod svému kněžství, neboť se soustřeďuje na vyjmenovávání a popis toho, co jej na shlédnutých památkách církevní kultury a na místním kultu zaujalo především. Protože ovšem cílem cesty nebyla „vizitace“ těchto objektů, setkáváme se často s jeho politováním, že tomu či onomu objektu, nejčastěji kostelu, nemohl věnovat větší pozornost. Nicméně i tak jde o ojedinělou informaci pro historiky umění, zejména architektury, o tehdejší stavu toho kterého objektu, neboť většina z nich prošla během oněch více než tří set padesáti let většími či menšími úpravami a přestavbami. Ty ale ani zdaleka nejsou dostatečně zdokumentovány. Abychom si učinili konkrétnější představu, je třeba říci, že v prvním svazku jde celkem o čtyřicet lokalit (vedle špičkových jako jsou Kolín nad Rýnem, Mohuč, Würzburg nebo Bamberg to byly i lokality tehdy už méně významné, ale ve středověku důležité jako např. Ebrach).

Samostatná pasáž byla věnována přechodu Alp, na nějž si Papebroch věru postěžoval. Vůz, který je vezl, se během cesty tak natřásal, že Papebroch poznamenává, že jeho sedací partie po příjezdu do Tridentu byly plné velkých puchýřů (*totam sessionis cutem grandibus pustulis tumidam ulcerosamque retulerim*). Také spočítal, že při sjíždění do Pádské nížiny potkali za první den přes sto povozů s vínem, které směřovaly do Bavor; druhý den jich bylo kolem čtyřiceti. Papebroch ale stihl také pochválit jeho kvalitu, jakož i chutnost podávaného jídla a čistotu ubytovacích prostor (*nitor belgicus et ratio condiendorum ciborum optima*), postěžovat si na drahotu či popsat tu nebo onu návštěvu.

V Itálii počet v deníku popisovaných lokalit klesá, neboť úměrně k jejich významu a částečně také délce pobytu antverpských cestovatelů narůstá rozsah popisu. Tak se v druhém svazku Papebroch rozepisuje o Veroně, Vicenze, Padově a ovšem zejména o dominantních Benátkách. Poté je v současném stavu edice Papebrochova deníku už výše naznačený hiát a Daubová vydává zápisky z cesty po opuštění Říma do Janova. Že tu dominují Florencie a Siena, není třeba zdůrazňovat. Vedle zmiňovaných věcných poznámek věnují oba editoři pozornost i aparátu textovému. V té souvislosti je třeba upozornit na to, že

3 Robert GODDING – Bernard JOASSART – Xavier LEQUEUX – François De VRIENDT – Joseph van der STRAETEN, *Bollandistes, Saints et Légendes. Quatre siècles de recherche*, Bruxelles 2007, s. 61. Tamže je též otištěn přehledný kartografický itinerář této cesty, z něhož jsou dobře patrné zatím vynechané úseky (s. 60). Viz i referát ČČH 106, 2008, s. 697.

německý překlad předchází originálnímu textu latinskému. Považuji to za nepříliš šťastné řešení, neboť jediná logická cesta byla prezentovat oba texty zrcadlově vedle sebe. Důvody, které pro to svědčí, snad ani není třeba uvádět. Doufáme, že se s touto změnou setkáme v příštích svazcích.

Nepostradatelný společný jmenný a věcný rejstřík nemá jednotnou strukturu. Tak jsou-li u S. Daubové knihovny řazeny pod heslo Bibliotheca s konkrétním označením (nikoliv uvedením lokality, v níž se nalézá), v obou Kidermannových svazcích přichází pouhé heslo Bibliotheken bez bližší specifikace. U Daubové pak vypadla některá hesla věcná. U budoucích svazků by bylo dobře, kdyby tu i jinde došlo k větší unifikaci a zejména k přiřazení jednotlivých pojmů k příslušným lokalitám. Třeba k tomu dodat, že rejstříky se týkají pouze úvodu a německého překladu, u něhož je již zmíněný bohatý aparát. V latinském textu je jisté kolísání. Zatímco Kindermann podává hladký text s tím, že aparát (Lectiones) je připojen poněkud neprakticky na závěr, Daubová přidává textové poznámky vstřícně bezprostředně pod čarou. Všechny svazky doprovázejí rozsáhlé seznamy literatury. Zdaleka se nedublují, protože v hojně míře je reflektována speciální, zejména italská literatura k jednotlivým lokalitám resp. konkrétním objektům.

Není pochyb o tom, že editoři doslova „objevili“ pramen velké důležitosti, pramen, který zaujme důstojné místo v kategorii cestovních deníků raného novověku. V denících z kategorie vědeckých *Itinera* pak místo z nejpřednějších.

Ivan Hlaváček

Hermann ZEITLHOFER

Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald

Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2014, 374 s., ISBN 978-3-205-79565-0.

Vídeňský historik střední generace Hermann Zeitlhofer předložil čtenářům publikaci, v níž se na příkladu jihočeské farnosti Kapličky na panství Vyšší Brod pokouší analyzovat řadu dlouhodobých strukturálních změn probíhajících na (teritoriálně) českém venkově v období od konce třicetileté války do poloviny 19. století. Řadí se tak ke skupině českých historiků a historiček, kteří v poslední době publikovali nebo připravili do tisku práce analyzující podobnou problematiku v jiných mikroregionech, jako jsou panství Štáhlavy (Alice Velková), Frýdlant-Liberec (Dana Štefanová), Chýnov (Josef Grulich), Mělník (Jiří Koumar) nebo Horní Police (Markéta Pražáková Seligová). Jde vesměs o přepracované disertace, reflektující výrazněji než původní texty mezinárodní diskuse k dané problematice. Po vzoru proslulých monografií Petera J. Schlumbohna, Hanse Medicka nebo Davida Warrena Sabeana kombinují jejich autoři kvantitativní analýzu s kvalitativními přístupy, což jim umožňuje „zalistovat“ statisticky sledované procesy, lépe pochopit motivaci analyzovaného jednání a zároveň získat potřebnou korekci jednostranných až voluntaristických pohledů, které hrozí při výlučném využití kvalitativních metod. Zaměření na jedno panství a v jeho rámci hlubší analýza vybraných vesnic i důkladná kontextualizace jim přitom poskytuje možnost podrobně zkoumat

„v malém“ základní problémy agrárního vývoje v raném novověku a klást si zcela nové, u nás dosud přehlížené otázky.

Zeitlhoferova práce, v původní podobě obhájená roku 2001, mezi nimi patří k nejzdařilejším. V čele autorova zájmu je transfer majetku v rodinách vyšebrodských poddaných, zkoumaný v kontextu širokého spektra měnících se demografických a sociálně-ekonomických poměrů. Důležitým analytickým nástrojem je tu rekonstrukce rodin, široce praktikovaná v historické demografii a na Vyšebrodsku usnadněná existencí speciálních rejstříků k matrikám, tzv. rodových katastrů. Kromě matričních údajů ovšem autor zanesl do své databáze také navzájem propojené údaje pozemkových a výměnkářských knih, katastrů, soupisů poddaných a soupisu obyvatelstva podle víry z r. 1651, čímž získal o každém farníkoví bohatý soubor informací sloužící jako východisko vlastní analýzy.

Vedle výsledků analýzy český čtenář ocení i úvodní pasáž, v níž se autor zevrubně vypořádává s dosavadními teoriemi o mechanismu a významu transferu rolnického majetku, který se stal v poslední době předmětem zájmu řady vědních disciplín. Podle jejich četných představitelů byly regionálně převládající praktiky přenosu majetku rozhodující příčinou řady sociálních a ekonomických jevů. Předpokládá se přitom, že dům a pozemky byly předávány zpravidla v rámci rolnické rodiny, tedy mimo tržní vztahy, což odpovídá rozšířené tezi o subsitučním, nikoliv tržním zaměření rolnického hospodářství. Zvláštní důraz je kladen na rozdíl mezi systémem jednonástupnicví (*Anerberecht*) a reálným dělením majetku mezi dědice. Prvý měl způsobovat ostrou sociální polarizaci, pomalejší populační růst, zvýšený podíl neženatých a neprovdaných osob, druhý naopak drobení usedlosti a větší intenzifikaci zemědělské výroby. Jak Zeitlhofer ukazuje, jsou přitom přehlíženy regionální varianty dědického práva, ačkoliv se až do konce 18. století zakládalo jen na lokálních zvyklostech a normách. Podle některých novějších studií, jejichž výsledky autor shrnuje, rozdíl mezi oběma systémy neměl zdaleka tak osudové důsledky. Novější studie také varují před zkoumáním dědického práva jen na základě normativních pramenů a před tendencí promítat do minulosti pozdější právní představy. Zdůrazňují zkoumání individuálních rodinných strategií transferu. Kritická revize starších zjednodušujících pohledů je také jedním z hlavních záměrů práce.

Ve farnosti Kapličky, ležící v hornaté oblasti jihovýchodní Šumavy, mělo zásadní ekonomický význam využití lesa a chov dobytka, v 17. a 18. století však docházelo i k dynamickému rozvoji vrchnostenského hospodářství vyšebrodského kláštera. Kdysi zrušené poplužní dvory byly obnovovány a rozšiřovány, což vyvolávalo značný tlak na růst robot, zvláště potažních, které však vždy zůstávaly kombinovány s námezdni prací, vytvářející zdroje obživy pro neustále rostoucí početné vrstvy drobných rolníků a bezzemků (podruhů). Již v polovině 17. století byl počet podruhů a čeledi v dané oblasti neobyčejně vysoký, a to i v mezinárodním srovnání. Podruzi se přitom běžně ženili a nebyli tedy vyloučeni z populačního procesu, jak předpokládají některé hojně rozšířené teorie. Poptávka po těchto kategoriích obyvatelstva byla vytvářena zejména chovem dobytka, těžbou dřeva a domáckým plátenictvím, ale i potřebou sezónních pracovníků v selském hospodářství.

Za následujícího trvalého populačního růstu se do roku 1840 počet obyvatel farnosti zvýšil z cca 500 na 1300 osob. V souladu s potřebami vrchnosti se přitom v zásadě

neměnil počet sedláků, přibývalo však bezzemků a drobných rolníků, kteří získávali půdu oddělením malého přídělů od otcovského gruntu nebo vykloučením vrchnostenského lesa, případně od obce. Právě tyto vrstvy provozovaly smíšenou ekonomiku, kombinující námezdní práci (např. při výmlatu nebo v lese), vlastní hospodářství a řemeslo, zvláště lnářství. Důležitý prítom byl postoj vrchnosti. Ta kvůli potřebě potažních robot důsledně bránila snižování počtu selských gruntů jejich drobením, ale prítom běžně tolerovala oddělovat od nich drobné parcely, což umožňovalo sourozencům dědice gruntu založení vlastních nevelkých usedlostí. Řada sourozenců nicméně neměla ani tuto možnost, a pokud nezískala drobný příděl dominikální půdy vykloučením lesa, musela se spokojit s doživotní existencí v podruží. V důsledku růstu populace se prítom šance na založení vlastního hospodářství a zejména získání větší usedlosti sňatkem postupně snižovala.

Za nedostatku hospodářů po roce 1648 poddaní nejen uzavírali sňatek v nízkém věku, ale bylo také běžné přejít z podruží na selskou usedlost, etablovat se na ní sňatkem apod., s přibývajícím počtem obyvatelstva sňatkový věk vzrůstal a získání usedlosti bylo stále obtížnější až nemožné. Jiným charakteristickým rysem populačního vývoje byla i v tomto období relativně vysoká geografická mobilita obyvatelstva, překračující běžně hranice panství, již vrchnost nekladla překážky, pokud neodporovala jejím zájmům. Srovnáním s novějšími studiemi jiných autorů prítom Zeitlhofer ukazuje, že šlo o jev v Čechách obecnější, i když lokálně diferencovaný.

Změny majitelů poddanských usedlostí zkoumá Zeitlhofer díky své dokumentační bázi do nejmenších podrobností. V jeho zorném úhlu se ocitá role vrchnosti při směně držitele, splátky ceny nemovitosti, nedělitelnost gruntů, délka držby usedlosti, volba nástupce (pohlaví, pořadí narození, vdovy, prozatímní hospodáři). Zjišťuje například, že změna majitele selské usedlosti probíhala spíše za života hospodáře než po jeho smrti, a to buď prodejem cizí osobě, nebo (častěji) převodem na syna. Převod měl formálně rovněž charakter „prodeje“. H. Zeitlhofer, podobně jako D. Štefanová, v tom vidí svědectví o tržním charakteru rolnického hospodářství. Sám bych se spíše přiklonil na stranu A. Velkové, která upozorňuje, že i při takovém „prodeji“ byly respektovány dědické nároky jednotlivých „nevybytých“ dědiců, a v „prodeji“ vidí spíše pouhý prostředek pro řádné ocenění těchto nároků. Ostatně i Zeitlhofer dochází k závěru, že nositelem stability venkovského prostředí se stávaly rodinné vazby, například výměnek, který byl podle něho praktikován i v případě nemajetného obyvatelstva, takže nemohl záviset jen na ekonomických faktorech. Cenné je i Zeitlhoferovo zjištění o postupném upevňování rodinných vazeb ke gruntu, které zejména v 18. století vystřídal starší spíše „podnikatelský“ poměr k usedlosti, charakterizovaný četnými prodeji mezi nepřítubnými. K podobnému závěru dnes dospívají i další autoři. Konkrétní výzkum v mikrohistorické perspektivě tak ukazuje, jak zjednodušující byly aprioristické představy o věčném sepětí rolníka s půdou, šířené zejména agrárními ideologiemi.

Strategie hledání „hlavního“ dědice byly, jak zjišťuje autor, dosti rozmanité, rozhodně nebyla respektována jednotná pravidla, ale vždy záleželo na rozhodnutí držitele usedlosti, respektujícím vhodnost zvoleného kandidáta. Srovnání s jinými oblastmi prítom

ukazuje, že existovaly značné regionální rozdíly. Zatímco např. v Polabí stejně jako na Plzeňsku byla zjevně dosti striktně dodržována až do josefinských reforem zásada převodu usedlosti na nejmladšího syna, podle dobových (autorem nezmiňovaných) úředních anket v Čechách obecná, ale nedůsledně praktikovaná, v okrajových oblastech s německým obyvatelstvem (Krkonoše, Šumava), ale třeba i na Třeboňsku byli spíše preferováni nejstarší synové, ovšem s četnými výjimkami diktovanými zřetelům ke schopnostem jednotlivých dědiců. Bude ale ještě třeba dalších výzkumů, aby bylo možno zaujmout jednoznačnější soudy. Pokud jde o úlohu vrchnosti při převodech, zjišťuje H. Zeithofer, že na Vyšebrodsku vrchnost trvala na nedělitelnosti selských gruntů, ale přitom nebránila oddělování drobnějších přídělů půdy, a při výběru dědice dávala poddaným víceméně volnou ruku. V této souvislosti se autor zamýšlí nad vztahem vrchnosti a poddaných obecněji a dospívá k závěru, že vrchnost měla v řadě ohledů na jednání svých poddaných velký vliv, který však nelze redukovat jen na kontrolu, represe a omezování volného jednacího prostoru poddaných. Ten zůstal i ve zkoumaném období značně široký, zatímco moc vrchnosti se jeví v mnoha směrech jako dosti omezená.

Značnou pozornost věnuje autor sňatkovým strategiím poddaných, což mu umožňuje kriticky se vyrovnat s teoriemi „nik“, stále živými hlavně v německé jazykové oblasti. Tyto teorie, vycházející z tezí ekonomy Gerharda Mackenrotha, předpokládají bez opory v empiricky získaných datech účinnou samoregulaci populačního vývoje agrární společnosti omezenou možností přístupu k vlastnictví rolnické usedlosti, jejíž nabytí údajně bylo předpokladem uzavření sňatku. Empiricky pojaté studie z poslední doby ale dokládají, že sňatek zdaleka nemusel být vázán na nabytí usedlosti a že početná vrstva vesnické chudiny (podruzi) rozhodně nebyla vyloučena z reprodukčního procesu. Ke stejným závěrům dospívá i Zeithofer. Sledováním sňatkového věku autor zjišťuje, že podobně jako v jiných českých regionech i na Vyšebrodsku v průběhu 17. a 18. století věk při prvním sňatku stoupal, přičemž ve farnosti Kapličky byl v českém i mezinárodním srovnání vždy relativně vysoký. Zároveň však tu ve srovnání se západní Evropou jen málokdo zůstal celoživotně svobodný. Jedinou kategorií žijící zásadně mimo manželství byla čeleď, v tomto případě se ovšem jednalo o časově omezený životní cyklus. Naproti tomu z podruhů prožili celý život mimo manželství jen někteří, zatímco velká část vstupovala do manželství, a to bez zřetelné vazby k půdě a domu. Jejich rodiny pak často provozovaly smíšenou ekonomiku a získávaly zdroje obživy střídavě v práci pro vrchnost, námezdní práci v selském hospodářství i provozováním řemesla a domácí výroby.

Samotné selské hospodářství se přitom bez sezónních námezdních pracovníků neobešlo, což vylučuje platnost teorie „nik“ i ve výlučně agrárním prostředí. Pramenné studium nepotvrzuje ani předpoklad, že alespoň dědici usedlosti uzavírali sňatek až poté, co usedlost získali, mnozí se, podobně jako na jiných panstvích (Štáhlavy), naopak ženili s několikaletým předstihem. Sňatek „vedlejších“ sourozenců přitom nebyl vázán na převod nemovitosti, ale na výplatu dědického podílu, zejména ve formě věna, u dětí z podružských rodin pak souvislost s převodem nemovitosti odpadala a jejich domácnosti měly čistě neolokální charakter. Životní šance „vedlejších“ dědiců autor sleduje do nejmenších podrobností, přičemž zjišťuje jejich zhoršování v průběhu 18. století. Velmi podrobně se zabývá

i výměnkem, jeho náplní i funkcí; z jeho zjištění zaujme zejména to, že výměnek byl často vázán i na drobné usedlosti, což naznačuje jeho význam nejen jako formy sociálního zabezpečení, ale spíše jako formy upevňování rodinných vztahů.

Zeitlhoferova práce si rozhodně zaslouží pozornost našich historiků. Autor se výborně orientuje v rozsáhlé zahraniční produkci a v problémech, kterými se tato produkce zabývá, i jeho znalosti české literatury jsou velmi dobré. Snad mohl prohloubit své poznání přihlédnutím k české etnografické literatuře, z prací historiků pak k monografii Matlasové, která výrazně doplňuje jeho výklad o schwarzenberské politice vůči sňatkům bezzemků, ale obraz, který Zeitlhofer podává, by se tím zásadně nezměnil. V souvislosti s jeho výtkami dosavadní „kontinentální“ literatuře, která podle něho zohledňovala jen přechod usedlosti do rukou hlavního dědice a přehlížela nároky jeho sourozenců, bych jen podotkl, že v české literatuře tomu tak přinejmenším od doby Vladimíra Procházky nebylo a že u nás obecně přijímaná Procházkova terminologie (dědění na ideální díly) i jeho podrobný a fundovaný výklad dědické praxe se od německého zjednodušujícího pohledu na „Anerberecht“ značně lišila.

Rovněž tak asi český historik nebude souhlasit s tvrzením, že v jím zkoumané farnosti byla emfyteuze zavedena až v 16. století; ve skutečnosti tu došlo jen k dalšímu zlepšení práva poddaných k půdě rozšířením okruhu dědiců, případně zavedením testamentárního práva. Připomenul bych i to, že v úvahách o poručnicích neplnoletých dědiců v době na počátku 19. století nelze přehlížet jednoznačné definování plnoletosti Všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811. To vše jsou ale jen drobné vady na kráse, nijak nesnižující přínos práce, která si klade celou řadu otázek, na něž v dosavadní literatuře buď nenajdeme odpověď žádnou, nebo jen nedostatečnou, a výrazně mění pohled na celou řadu zásadních otázek českých agrárních dějin. Je to přitom práce mimořádně fundovaná, opírající své závěry o bohatý empiricky zjištěný materiál i o promyšlenou metodiku, přitom v závěrech uváží i přesvědčivá. Výborně se doplňuje s dalšími českými pracemi z poslední doby, které se snaží jít podobným směrem. Je jen třeba litovat, že v rozporu s rostoucím zájmem o tuto problematiku dnes na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde mělo studium agrárních dějin raného novověku od doby Kalouskovy, Kroftovy a Pekařovy vynikající tradici, tento směr bádání zřejmě končí.

Eduard Maur

Eva HAJDINOVÁ

Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století

Praha, Masarykův ústav a archiv AV ČR – Scriptorium 2016, 492 s.,

ISBN 978-80-87782-57-6 (MÚA AV ČR), ISBN 978-80-88013-26-6 (Scriptorium).

Ačkoli není pochyb, že žádná dobrá historická práce se nikdy neobešla bez širokých kontextuálních znalostí, což s sebou mnohdy neslo přímé srovnávání s analogickými případy jinde v Evropě nebo ve světě, komparativní metodologie v užším smyslu – díla explicitně vystavěná výlučně na mezinárodním srovnávání, jehož parametry vycházejí z teoreticky koncipovaných analytických kategorií – se začala množit teprve v posledních dekáдах.

V určitém typu „mezinárodní vědy“ se stala bezmála normou, zatímco v českém případě na jejich objevení namnoze teprve čekáme. Má to své výhody i nevýhody. Mezinárodní srovnání anevnických případů jistě může přinášet nová zjištění, interpretace nebo podnětné otázky, čehož příkladem na poli náboženských dějin mohou být i u nás známé studie Hughu McLeoda.¹ Neméně často však komparace jenom exploatuje existující poznatky, nebo je dokonce samoučelnou hrou, která v důsledku poškozujících jakýkoli seriózní výzkum. Vyplyvá-li „nezbytnost“ mezinárodního srovnání pouze z publikační strategie určitých nakladatelství a časopisů, nebo dokonce jen z existujících bilaterálních dohod mezi jednotlivými grantovými agenturami, ubírají taková „díla“ kapacity i prostředky potřebné jinde.

Rozporuplné hodnocení komparativních studií – respektive především zřetelného trendu k jejich převládání v současné „mezinárodní vědě“ – se přirozeně nemůže vyhnout ani recenzované práci. Do jaké míry jsou případy pronásledovaných hugenotů v jižní Francii a tajných nekatolíků/evangelíků v některých oblastech Českého království ve druhé polovině 17. a po většinu 18. století srovnatelné? V obou případech, které nicméně nepokrývají celý náboženský disent příslušných zemí, raně novověký stát z politicko-náboženských důvodů rozhodnutím shora redukoval existující konfesní pluralitu (ve Francii po revokaci nantského ediktu v roce 1685 sice zůstala teoretická možnost soukromého exercicia, ale namnoze jen na papíře). Ani tvrdý rekatolizační tlak však nedokázal zcela vymýt skryté vyznavače protestantismu, jimž tato tvrdohlavost spolu se zahraniční podporou umožnila, aby v malém počtu přečkali období protireformace. Ačkoli francouzská „církev pouště“ ani české tajné nekatolické komunity nepředstavovaly víc než pár procent populace, měla jejich existence velký vliv na sebereflexi a na moderní dějiny obou národů. Důvodů ke komparaci je tedy dost (moderní historická sebereflexe ovšem už stojí mimo záběr autorky), což při pečlivém ohledání shod i rozdílů obou případů může vést k hlubšímu porozumění každému z nich. Tento záměr se Evě Hajdinové také podařilo naplnit.

Svou knihu rozdělila na tři části, z nichž každou člení na tři kapitoly.² „Přeskakuje“ mezi oběma národními případy podává nejprve nárys geografického a časového rozložení reformačních církví v Českém království a languedockém „hugenotském púlměsíci“, přičemž sleduje vnější zásahy proti nim i jejich vnitřní život ve vynuceném utajení v 17. a po většinu 18. století (naopak další vývoj po toleranci udělené v osmdesátých letech 18. století již autorka nesledovala). Ve třetí kapitole k tomu přidává rostoucí vliv osvícenství, kdy se advokacie francouzských hugenotů chopili *philosophes* a dokonce někteří úředníci, ačkoli jejich vlastní vyznání bylo římskokatolické, pokud vůbec nějaké. Druhá část knihy již vychází z analytického konceptu ústředních faktorů rezistence, jednotlivé kapitoly jsou věnovány tajným shromážděním, četbě zakázaných knih a domácímu kultu, respektive „heretickým“ přechodovým rituálům – křtům, sňatkům a pohřbům, včetně

1 Hugh McLEOD, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*, Brno 2007; TÝŽ, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, Brno 2008. Pro studenty jsou tyto práce věcně i metodologicky dobrým korektivem frankocentrického výkladu René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003.

2 Rád se přiznávám k úchylce, že by mě ještě víc těšilo, kdyby jednotlivé kapitoly, ba i odstavce byly zhruba stejně dlouhé; s takovouto formální výstavbou textu se však už dnes prakticky nesetkáváme.

záležitostí spojených s dědickým právem. Tyto instituce doplňují další „pilíře přežití“, rozbírané v jednotlivých kapitolách třetí části, totiž propojování konfesionálních a socioprofesionálních vazeb, otázka (semi-)periferního prostředí, v němž jediným se mohlo nekatolictví udržet, a konečně sektářská eschatologie, která se v těchto kruzích rozvíjela.

Autorka přitom vyšla z důkladné znalosti existující – v obou případech bohaté – literatury, kterou pak jen ilustrativně doplnila vlastními výzkumy. Charakteristika páté kapitoly, jež „nabízí výsledky konfrontace pramenů francouzského a českého prostředí a zároveň rekapituluje hlavní závěry soudobé literatury k tomuto tématu“ (s. 210), platí vlastně o celé knize. Jen tak ale bylo možné jasně určit komparativně analyzované problémy, odpovídající uvedeným třem částem díla, neboť výklad mohl být strukturován zcela odlišně a měl-li by být vyčerpávající, musel by obsáhnout celou řadu dalších, obvykle jen „jednostranně významných“ témat. Napříč těmito tématy je přitom analyzován vliv exulantů a ciziny a sociálně-organizační charakter nekatolických skupin a hnutí. Ty se ukazují být nejdůležitějšími faktory jejich přežití – ale i vzájemné různosti obou případů.

Zatímco čeští exulanti v 18. století nedokázali plně zakotvit v etablovaných zahraničních církvích a získat jejich podporu pro domácí misii, francouzští hugenoti našli široké zázemí především ve Švýcarsku. V Lausanne zřídili seminář pro kazatele, kteří pak odcházeli sloužit do Francie. Právě vzrůstající počet ordinovaných tajných duchovních, dbajících na věroučnou čistotu a řádný průběh bohoslužeb i přechodových rituálů, spolu se znovuzkříženou institucí sborových starších (mezi nimiž nadto stoupal podíl osob z vyšších společenských vrstev), podílejících se na organizaci a disciplinaci „církve pouště“, výrazně od třetí dekády 18. století posilovaly církevní charakter hugenotského společenství. Reformované podzemí se tak dokázalo přenést přes tragické důsledky potlačení camisardského povstání let 1702 až 1704 a s využitím ostentativní a současně hluboce prožívané loyality vůči koruně získat i vnější respekt, resp. dokonce podporu ze strany nastupujících osvícenců.

Naproti tomu v českých poměrech zůstalo nekatolické hnutí záležitostí jednotlivců a malých skupin nejprostších poddaných, bez organizace či vedení, bez věroučné, bohoslužebné, ale i sociální a vzdělanostní kultivace. Tendovalo k výlučně náboženskému nezájmu o „svět“ (včetně své domovské země, socioekonomického statutu jednotlivců a rodin atd.) a sektářství, což jej dále oslabovalo a marginalizovalo, takže „přechod od ‚sektý‘ k církvi se mezi českými evangelíky nezdařil“ (s. 410). Mezinárodní srovnání, analyticky rozvedené v rámci všech výše uvedených kategorií, je přitom skvělým – byť ne jediným – antidotem vůči svůdné tezi Eduarda Wintra, jíž v osmdesátých letech 20. století podlehla část českých evangelických historiků, že poslední a nejdůležitější fází rekatolizace byla josefínská tolerance.³

Dokázala-li Hajdinová z komparativní analýzy vytěžit skutečně podstatné závěry, neznamená to naneštěstí, že by se vyvarovala všech jejích svodů. Nejtypičtějším příkladem

3 Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, zejm. s. 182; na tuto tezi navázala diskuse mezi Rudolfem Medkem a Ludkem Brožem na stránkách *Křesťanské revue* (1956), a především celá plejáda sborových historií iniciovaných dvoustým výročním tolerančním patentem. Ze záběrem širších děl uvedme alespoň Zdeněk J. MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982; Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999 (2013).

je to, staví-li vedle sebe dvě „nejvýznamnější hnutí odporu“ tajných nekatolíků, camisardské povstání a opočenskou rebelii z roku 1732 (s. 107). V prvním případě šlo o široké ozbrojené povstání, podněcované také apokalyptickými prorockými vizemi a současně odmítané (proto-)církevními složkami francouzské „pouště“ a exilu, nakonec drasticky potlačené velkými armádními jednotkami. Oproti tomu na Opočensku se pár dní scházelo několik desítek, nanejvýš pár stovek nespokojenců, zvědavců a snad i konjunkuralistů, kteří špatně pochopili instrukce z ciziny a zjistivše svůj omyl, zcela pasivně se podrobili (ke zbráním přitom nesáhli ani nikdy dřív). Kromě „největšího významu“ a rozsahu v obou lokalitách tato hnutí nepřibližovala vůbec nic. Stejně tak je bezúčelné srovnávat francouzské „konzistoře“ (fakticky staršovstva jednotlivých sborů) s předbělohorskou Dolní konzistoří českých utrakvistů, která měla celozemskou působnost (s. 49), nebo Jurieouovy pamflety proti náboženské politice Krále Slunce s díly J. A. Komenského (s. 100–101).

Nemenším problémem je svévolné, mnohdy zavádějící užívání významonosných pojmů. Můžeme zajisté diskutovat o tom, byli-li v Čechách v pobělohorském období spíše tajní evangelíci/protestanti nebo „jen“ nekatolíci (autorka všechna označení užívá záměnně), docela určitě však nešlo o „reformované“, tj. kalvinisty (např. s. 60, 301), a to ani v případě potomků vpsledku silně kalvinizované Jednoty bratrské. Protestantští duchovní nejsou „vysvěcování“ (s. 160) a nejsou o nic víc „kněží“, než kterýkoli jiný věřící (s. 190). *Anciens catholiques* nemůžeme překládat jako „starokatolíky“ (s. 366), školní poplatky nelze nazývat „štolovými“ (s. 347) a lidovi „písmáci“ nebyli primárně kronikáři (s. 347), nýbrž znalci Písma. Nemyslím přitom, že by autorka nevěděla, o čem píše, jen je nedbalá a nepřesnosti ve vyjadřování ke škodě věci neodhalilo ani lektorské posouzení, ani redakční příprava. Stejně udivuje značně – u Scriptoria naštěstí spíše výjimečně – množství překlepů a chyb ve větné skladbě.

Pečlivější příprava textu k vydání by zajisté odstranila i další, obsahově závažnější, i když vzhledem k výkladu okrajové, faktografické omyly nebo nedostatečně doložené tvrzení. Výběrově uvedme, že Antonín Rezek nebyl protestant (s. 16), výraznější styky českých tajných nekatolíků se slezskými mírovými kostely (s. 60) nejsou doložené a těšínský kostel milosti byl ze šesti *Gnadenkirchen* „nejdůležitější“ (s. 61) jen pro habsburské země a/nebo pro pietisty. Rovněž tvrzení o ilegálním přetrvávání bratrských sborů na českém území až do 18. století (s. 79) je spíše zbožným přáním, pro nějž chybí jakékoli doklady, zatímco „oslí pohřby“ nezaopatřených, často mimo posvěcenou půdu a bez účasti duchovního, neměly vůbec nic společného s tajnými pohřby nekatolíků, které nejsou z předtolerančního období v českých zemích doloženy (s. 260–261). Stavbu „rakouských“ tolerančních modliteben nepovolovaly teprve výnosy doplňující toleranční patent, nýbrž již tento patent (špatně s. 143, správně s. 174). Interpretační nedostatky a protirečení jdou někdy na vrub nejistotě, kdy se autorka snažila překlenout rozpory v existující literatuře ve snaze dát za pravdu co možná všem (např. s. 168–169, 194–196).

Relativní rozsah kritických výtek v této recenzi by ovšem neměl zastínit skutečnost, že Evě Hajdinové se prostřednictvím komparativní metodologie podařilo posunout dosavadní poznání českého a komplementárně i francouzského předtolerančního tajného nekatolictví. České čtenáře zároveň detailně informovala o kulturně neobyčejně významném, dosud však i v evangelickém prostředí jen nedostatečně známém fenoménu francouzské

église du désert, o jejím vývoji i vnitřních specifikách. Jedinou zásadnější námitku lze vznést vzhledem k vydavateli díla. Přepřacovanou disertací totiž (ve spolupráci se Scriptoriem) vydal Masarykův ústav a archiv Akademie věd, aby tím „bodově vytěžil“ (dřívější) práci své zaměstnankyně „výměnou“ za finanční podporu publikace. Z hlediska praktické vědní politiky je to pochopitelné a snad i omluvitelné jednání, jen se nemohu zbavit dojmu, že s badatelským zaměřením a vědeckým programem tohoto ústavu dílo nesouvisí vůbec nijak. Zdůvodnění v kontextu širší analýzy státní podpory a organizační, personální i publikační praxe současné české vědy by ovšem stálo za komparativní rozbor, alespoň tak provedený, jako je recenzovaná kniha.

Zdeněk R. Nešpor

Sixtus BOLOM-KOTARI

Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

Dějiny moderního českého protestantismu byly dlouho do velké míry vykládány prostřednictvím biografii jeho významných představitelů.¹ Není se věru čemu divit: Zakladatelská

1 Kromě bezpočtu vzpomínek, biografických medailonů i hlubších analýz rozestých v církevních časopisech a kalendářích se sluší připomenout alespoň následující knižní díla: Lubomír BALCAR (ed.), *Nad Karafiátovými Broučky*, Praha 1941; Bohuslav BURIAN, *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861). Příspěvek k dějinám valašského evangelictví*, Valašské Meziříčí, 1938; František BEDNÁŘ (ed.), *Památce Dra Frant. Kozáka a seniora Jana Pelíška*, Praha 1933; František BEDNÁŘ – Emanuel HAVELKA (eds.), *Památce superintendenta Dra Františka Císaře*, Praha 1932; Antonín FRINTA (ed.), *Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací*, Praha 1933; Viktor HÁJEK, *Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám*, Brno 1932; Ferdinand HREJSA, *Jan Věgh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930; TÝŽ, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931; TÝŽ, *Matěj Markovic. První toleranční kazatel v Praze*, Praha 1938; Josef Lukl HROMÁDKA, *Jan Karafiát*, Praha 1925; Ladislav KOŠUT, *Benjamin Košut. Jeho dílo a zápasy na poli české reformace*, Praha 1935; Jan Milič LOCHMAN, *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský – Bolzano – Kollár – Palacký. Náboženské profily*, Praha 1964; Josef LUKÁŠEK, *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*, Praha 1927; TÝŽ, *Josef Růžička. Jeho život a dílo*, Praha 1929; TÝŽ, *Jan Janata a naše minulost. Příspěvek k dějinám české evang. církve*, Praha 1931; Rudolf ŘÍČAN, *Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století*, Praha 1935; TÝŽ, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K historii českého luterství v devatenáctém století*, Praha 1939; TÝŽ, *Josef Dobiáš Bukovský, evangelický farář historik*, Praha 1939; TÝŽ, *Jan Karafiát. Svědek víry v náji srdce*, Praha 1940; Viktor SZALATNAY, *Justus Szalatnay Černilovský. K stému výročí jeho narození*, Kutná Hora 1934; Čeněk VÁŠA, *Václav Šubert. Životopisný nástin*, Krábsice pod Řípem [= Krabčice] 1897; biografickou literaturu k Palackému a Masarykovi zde není třeba připomínat. Pokus o biografický slovník celého „českomoravského Siona“ předložil Jan TOUL, *Jubilejní kniha českoobratrské evangelické rodiny*, České Budějovice 1931.

generace prvních tolerančních kazatelů i další evangelické osobnosti „dlouhého“ 19. století zřetelně kulturně vystupovaly nad úroveň svých sborů. Byly připomínkou, že i početně nevelké a dlouho záměrně marginalizované společenství přispělo národnímu vzestupu, přičemž si uchovalo živou paměť na své vůdčí představitele. (Vzhledem k rozsahem nevelkému a příbuzenskými vazbami propojenému společenství českých evangelíků zde ovšem hrály roli i „rodové důvody“: církevní historikové nezřídka zpracovávali biografie svých vlastních předků.) Tento biografický zájem v posledním víc než půlstoletí ustoupil do pozadí – stejně jako v odborné historiografii, třebaže nepochybně i z dalších důvodů. Dochází-li dnes k jeho obnově (nebo jde o ojedinělé „posthumní případ“?), není zajisté náhodou, že analyzovanou postavou je právě první moravský reformovaný superintendent Michael Blažek, jedna z mála osobností prvořadého významu, která se dosud nedočkala svého (knižního) životopisu. Dalším vhodným adeptem pro moderní historické zpracování by zřejmě byl český luterský superintendent Štěpán Leška (1757–1818); za úvahu přitom stojí některé podobné rysy obou osobností, které jakoby dosud od nich odvracely badatelský zájem církevních historiků.

Superintendenti byli od roku 1784 (úřad sám byl formálně ustaven o rok dříve) nejvyššími zemskými představiteli obou evangelických církví povolených tolerančním patentem. Byli podřízeni jen vídeňské (dvoj-)konsistoři a císaři, přičemž toto uspořádání se s malými modifikacemi udrželo až do konce habsburské monarchie. Autor věcně konstatuje, že zatímco v Čechách se luterští i reformovaní a na Moravě a ve Slezsku luterští superintendenti na konci 18. a počátkem 19. století často střídali, držitel moravské reformované superintendence Michael Blažek (1753–1827) zůstal v úřadu více než čtyřicet let. Jeho promyšlená, často i osobními motivy vedená organizační práce proto zásadní měrou ovlivnila charakter novodobého moravského kalvinismu. Blažek vedle toho udržoval – ve své době a církvi spíše ojediněle – styky s luterány (Victor Heinrich Riecke) a na místní úrovni dokonce s římskými katolíky (Antonio hrabě Belcredi, páter Matěj Josef Sychra), pokoušel se působit i do Čech a zanechal za sebou rozsáhlé literární dílo. Nedosti na tom, byl to také svobodný zednář a iluminát. To mu – ve spojení s osvícenskými názory – alespoň zpočátku otvíralo dveře k některým šlechticům (s. 124–125, 221n.), přispělo ke jmenování superintendentem a podle některých autorů – Bolom-Kotari tuto hypotézu ovšem vyvrací (s. 302–307) – odvrátilo jeho předpokládaný pád v souvislosti s tzv. helvetskou rebelií v roce 1797.

Podezření ze zednářských, nikoli plně křesťanských názorů, racionalistický charakter Blažkovy víry a přílišné přitakání osvícenskému státocentristu, to vše ovšem zároveň od této osobnosti odrazovalo pozdější konfesní historiky (srov. postoj, jaký k němu v pamětech zaujal Jan Karafiát!). Alternativní výklad, proč se tato osobnost dosud nestala předmětem hlubšího zájmu, může navazovat na svrchu zmíněné „rodové důvody“: Blažek nezaložil farářský rod, jeho jediný syn zemřel krátce po otci (v knize je pečlivě sledováno, jak byl i přes otcovu snahu vyloučen z přímé návaznosti na jeho působení, s. 399), a bylo-li na staršího Blažka pamatováno, pak prakticky jen v souvislosti s tzv. Blažkovým fondem, dlouhodobě poskytujícím zaopatření kazatelským vdovám a sirotkům, studentům bohosloví a dalším potřebným (s. 250–253, 423–426). Nebylo to sice málo, emancipující se evangelíci na konci 19. a začátkem 20. století však již chtěli víc, ze svého hlediska brali fond

jako samozřejmost, ačkoli v době svého vzniku rozhodně nebyla. Blažkův první skutečný životopisec tyto představy zřejmě právem relativizuje, opíraje se o důkladně studované prameny i vlastní porozumění osobnosti v dobovém kontextu.²

Budu-li níže tvrdit, že toto porozumění je jednou z hlavních předností Bolom-Kotariho knihy,³ nemohu zcela zastít dojem, že je někdy i její slabinou. Vezměme již sám titul díla. Autor dobře ví, že osvěcenská „svoboda svědomí“ nebyla totožná s dnešním chápáním tohoto termínu a že její tehdejší intelektuálně-elitní pojetí rozhodně nespĺývalo ani s vnímáním řadových evangelíků, pro které „smysl slova svědomí je... do značné míry ztožnitelný se slovem víra“ (s. 174). Tím méně souviselo se staršími tradicemi předbělohorského utrakvismu a Jednoty bratrské. Smíme však za těchto okolností považovat důraz na svobodu svědomí za konstitutivní rys české reformace od husitských dob přes osvěcenský až po moderní dobu (s. 427–440)?! A byl Michael Blažek, superintendent jednající v řadě případů zjevně egoisticky a utilitaristicky, a to nejen v intencích vyplývajících ze zastávaného vysokého církevního úřadu, opravdu oním „synonymem rozhovoru víry a rozumu, víry a svobody, svobody a svědomí“ (s. 12)?!

Podobně problémový je i podtitul: můžeme o Blažkově epoše hovořit jako o „pozdním osvěcensství“? V případě intelektuálních elit habsburské monarchie možná ano, zde však tento termín již použil Eduard Winter ve zcela odlišném významu, v případě naprosté většiny poddaných – evangelíky nevyjímaje – naopak zjevně šlo o osvěcensství „rané“, tedy první, s nímž se kdy setkali. Abychom však nezůstali jen u „slovíčkaření“: Bolom-Kotari náležitě řadí Blažka mezi potomky českých exulantů do Uher, zjevně správně charakterizuje jeho mateřský jazyk jako biblickou češtinu. Nespoléhá však příliš na svou imaginaci, tvrdí-li, že Blažkův rod pocházel ze staré Jednoty bratrské? Nehledě k tomu, že ani volba mezi luterskou a reformovanou vírou v Uhrách nebyla v případě Blažkových předků a dalších příbuzných vůbec jednoznačná či svými pramennými doklady jistá (srov. s. 58–61). Potvrzením není ani potoleranční přihlášení se k tradici původní Jednoty, neboť to bylo jedním z prostředků vzájemného konkurenčního boje mezi luterány a reformovanými.⁴ Původ Blažkova rodu ve staré Jednotě sice můžeme předpokládat, můžeme v něj i věřit, v knize jsem však nenašel žádný jednoznačný důkaz, že tomu tak skutečně bylo.

S touto a nemnoha dalšími výjimkami je výklad *Svobody svědomí* důsledně vystaven na dochovaných pramenech, především na korespondenci a retrospektivních ego-dokumentech, užitých v nebývalé šíři a často vůbec poprvé. Autor je dokonce snad až příliš často cituje in extenso, což možná připívá ke „koloritu“, z hlediska čtenáře však nejde o právě přívětivou strategii: Kniha se tím zbytečně prodlužuje (oproti tomu rozhodně pozitivně je třeba hodnotit

2 Dlužno podotknout, že z hlediska Blažkovy teologie a náboženských názorů Bolom-Kotari navazuje na rozbor Ondřeje Macka, obsažený v jeho nepublikované disertaci *Praxis pietatis haereticorum* (Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2010).

3 Autor „hudbu srdce“ povýšil na interpretační metodu již ve své knižní prvotině *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, s. I. 2008; srov. moji recenzi in: *Český lid* 96, 2009, č. 2, s. 220–222.

4 Zdeněk R. NEŠPOR, *Českého Siona spisba bojovná aneb protestantské polemiky Toleranční doby*, Kuděj 8, 2006, č. 2, s. 54–78.

její přílohy, především edici několika Blažkových kázání). Výsledkem je nicméně klasická biografie, seznamující s Blažkovým původem, osobními styky s významnými uherskými magnáty, studii na předních uherských i západoevropských evangelických učilištích, po nichž následoval zlom v podobě rozhodnutí pro službu moravské toleranční církvi (1782–1784 pastorem v Nosislavi, 1784–1827 v Jimramově). Blažek byl jak svým původem, tak vzděláním a (osvícenskými) konexemi natolik specifickým pastorem, že byl pro úřad superintendenta přes své mládí jednoznačně disponován a nadto o něj sám zjevně usiloval (s. 200–201). I když se mezi souvěrci setkal s nepřízní a konkurenčními tlaky, dovednou organizační prací, nepotismem i loajalitou vůči státu (s. 90–92, 114–115, 124–125, 200, 206–219, 296–297, 360–363) si vydobyl takové postavení, že přestál i závažné obvinění v souvislosti s údajnou organizací helvetské (nebo také „fajmaurské“) rebelie. Vyplatilo se mu přitom vykonané dílo a obratná politika, protože když mu nepomohli někdejší šlechtičtí ochránci (dílem proto, že sami mohli coby zednáři usednout na lavici obžalovaných), zachoval se k němu šlechetně jeho designovaný nástupce, bývalý český superintendent Kovács, který z vděčnosti vůči Blažkovi zůstal jen dočasným administrátorem (s. 208, 327–328).

Přestál-li Blažek toto největší ohrožení své kariéry, mohl v dalších letech nejen sklízet, ale i rozhojňovat své ovoce. Stal se skutečným budovatelem moravské reformované církve, zřizovatelem již zmíněného podpůrného fondu, jedním z tvůrců (krátkodechého) nadkonfesního vyššího vzdělávacího ústavu v Jimramově (s. 370–371). Jeho lokální spolupráce s římskokatolickým farářem Sychrou (v Jimramově působil v letech 1808–1824) vedla dokonce k tomu, že po nějaký čas jakoby zde neplatily toleranční předpisy, stavějící evangelíky do druhé řady: Nesměli-li mít na vlastní modlitebně zvon, zvonil jim zvon římskokatolického kostela, uvažovalo se dokonce o společném hřbitově. Tato idyla trvala sice jen krátce (už v roce 1820 Sychra ve prospěch své církve „zradil“), nepochybně však byla především Blažkovou zásluhou. V osobním životě – a na knize je cenné i to, že se autor v mezích možností pokusil přiblížit každodenní realie života svého „hrdiny“ (zejm. s. 310–324) – byl už Blažek méně úspěšný. Provdal sice většinu svých dcer (stojí přitom za zmínku, že patrně po racionální úvaze ve všech případech mimo farářské kruhy a většinou i mimo Moravu, s. 390–393), nepodařilo se mu však zajistit kazatelský, případně i superintendentský úřad pro jediného syna a jeho vdova s neprovdanou dcerou po jeho skonu v Jimramově již jen živořila – pracovat obě ženy ovšem nemusely (s. 404–405). Ani Blažkova památka nebyla věčná, naopak ji v očích pravověrných protestantů zpochybňoval osvícenský charakter jeho díla – uvádět v této souvislosti Jana Karafiáta jako jeho pokračovatele (s. 417–422) je sice možná dobrý „marketingový tah“, nereflkuje to však zcela odlišné ideové zázemí či cíle snažení obou kalvínských duchovních.

Blažkův vnitřní svět, charakterizovaný osvícenským racionalismem (mezi reformovanými tolerančními pastory na rozdíl od luterských hodně výjimečným) a „aristokracií ducha“ (v Blažkově případě projevovanou nejen symbolickým odstupem od farníků, ale i čistě materializovanými symboly a gesty), jeho dílo a veřejné působení dokresluje Bolom-Kotari kontextem předtolerančního původu a prvního půlstoletí existence novodobé českomoravské reformované církve. Vychází přitom z tu lepší, tu horší kompilace především dvou nedávno publikovaných, v některých ohledech protichůdných interpretací

této problematiky Evy Melmukové a autora této recenze.⁵ Autor přesto dokázal posunout kontextuální rámec známých skutečností, k němuž jinak z faktografického hlediska přidává vskutku jen Blažkova partikularia.⁶ Bolom-Kotari totiž víc než kdo jiný přibližuje vnitřní, duchovní a náboženský život tolerované církve, vnitřní osobní a skupinová hledání, zápasy, vítězství i pády a jejich nejrůznější motivace. Pro čtenáře z mimoevangelického prostředí, ale i pro řadu dnešních evangeliků, právě to bude nepochybně představovat hlavní informační přínos celého díla.

Ne každému budou nicméně konvenovat aktualistické závěrečné kapitoly, přecházející místy do podoby kázání – v dnešní odborné historické literatuře jde zjevně o anomálii. Naproti tomu profesionální historiky může na knize potěšit zdánlivá marginalie, již do knihy zřejmě přispěla autorova manželka Martina: systematické analyzování užívaných pečeti, které nesly závažný obsahový význam (s. 31, 84–86, 204, 229–230, 238–239).

Třebaže Sixtus Bolom-Kotari zvolil tak klasický žánr jako je biografie významné osobnosti a s uspokojivými výsledky vykonal standardní heuristickou a interpretační práci, jeho „óda na Michaela Blažka“, respektive jeho prostřednictvím na „svobodu svědomí“ a úlohu protestantismu v jejím budování, je literárně něčím víc. Přesahuje k emocionálně zakoušené historii, která svým dílem formuje nás samé, ať chceme nebo ne, ať si to uvědomujeme čili nic. Jsem docela rád, že takového autora mezi současnými českými (nejen církevními a náboženskými) historiky máme, jsem však neméně rád, že takových není příliš moc.

Zdeněk R. Nešpor

-
- 5 Srov. přímou polemiku Zdeněk R. NEŠPOR, *Skryté semeno nevzkličilo aneb polemika s radikálními tezími o kontinuitě české reformace*, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, č. 73–74, s. 239–252; Eva MELMUKOVÁ, *Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a jeho publikace v Čechách a na Moravě*, *ibid.*, s. 253–260. Bylo by přitom zajímavým intelektuálním („studentským“) cvičením ukázat, kde a jakým způsobem Bolom-Kotari z obou autorů čerpá, jak konstruuje jejich „syntézu“. Za prozkoumání by to stálo obzvlášť proto, že autor sice oba své předchůdce hojně parafrázuje, k přímým citacím jejich studií se však uchyluje vskutku minimalisticky.
- 6 Příkladem těchto inovací budiž oprava Richarda Pražáka (otázka Blažkova pobytu v Praze v roce 1782, s. 80), přesná datace Blažkova příchodu do Nosislavi (s. 88) a celá řada dalších míst. V jednotlivostech obecného kontextu naopak Bolom-Kotari občas chybí: Jinak by artikulární kostel v Hronseku nebyl označil za „příklad specifické architektury uherských artikulárních kostelů“ (s. 66), ačkoli byl postaven v Uhrách zcela ojediněle a mezi (roubenými či zděnými) artikulárními kostely výjimečnou hrázděnou technikou – srov. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I*, *Lidé města* 15, 2013, č. 1, s. 87–132, zde s. 122–123. Jmenujme i jiné příklady: Na Blažkově chápání obnovené (herrnhutské) Unitas fratrum jako „extrémistického náboženského hnutí“ (s. 73) není nic překvapivého; v komparativním výčtu evangelických superintendentů v českých zemích (s. 194–196, 202–203) chybí zmínka o specifickém postavení Ašska, které mělo až do roku 1870 vlastní konsistoř; shovívavý přístup vůči náboženským sektářům nebyl patrně osobním vkladem Blažkovým (s. 255, 384), nýbrž odrážel celkovou situaci na Moravě a uklidnění dané časem.

Sixtus BOLOM-KOTARI

Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

V objemné knize Sixta Boloma-Kotariho *Svoboda svědomí* je možno vidět protějšek publikace Jiřího Kroupy *Alchymie štěstí* (¹1986, ²2006), jejíž podtitul podobně, jako je tomu u knihy Bolomovy, omezuje chronologický záběr svého kulturně historického výkladu výslovně dobou pozdního osvícenství; u Kroupy najdeme dokonce vymezení letopočty: 1770–1810. Výmluvný paralelismus nenacházíme jen v podtitulech, ale již v samotných názvech, které autoři dali svým dílům: „Alchymie štěstí“ a „Svoboda svědomí“. Jde o paralelu a zároveň o pozoruhodně různou, ne-li protikladnou charakteristiku téhož období kulturního vývoje moravské společnosti (u Kroupy je „moravská“ společnost rovnou v citovaném podtitulu a i Bolom se pro zvolené období badatelsky zabývá téměř výhradně moravským děním). Je tedy pochopitelné, že se v obou knihách často setkáme s týmiž muži, čelnými postavami studovaného fenoménu. Přitom jsou u Kroupy a u Boloma v centru pozornosti vždy jiná a navzájem značně odlišná společenská prostředí: u Kroupy je to česká i německá moravská šlechta, jak tradiční dvorská, nová šlechta rytířská i panská, *homines novi*, a dále zámožní měšťtí *honoratiores*, slovem vrstva privilegovaná již svými majetkovými poměry; Bolomův výzkum i vyprávění se pohybuje v někdy až extrémně nuzných vrstvách nejen selského venkovského lidu, ale i zchudlých intelektuálů (pastorů a zejména pak jejich nezapátrných potomků). Již naznačené průniky jsou dány především vzdělanostní rovinou: mezi pastory, jejichž osobnosti stojí v centru pozornosti Sixta Boloma, bylo mnoho takových, kdo mohli obstát v intelektuálním prostředí zednářských a iluminátských salonů, a kteří udržovali styky s čelnými osobnostmi tohoto prostředí.

Centrální postavou recenzované knihy je první moravský superintendent helvetské evangelické církve Michael Blažek. Již pozastavením nad grafickými formami tohoto příjmení autor upozorňuje na internacionální charakter Blažkovy osobnosti: narodil se jako potomek české exulantské rodiny prostého řemeslníka v uherské (slovenské) Senici; identita rodiny a základ její víry spočívala na Bibli Kralické. Michael studoval nejprve na uherských, pak na rakouských a německých, švýcarských i nizozemských školách (v příslušných dokumentech je označován přídomkem „Hungarus“). Po studiích a po vysvěcení, k němuž došlo v Debrecíně, byl ihned (1782) ustanoven ve službě pastora v moravské Nosislavi, kde protestantský sbor vznikl těsně po vydání tolerančního patentu. Stal se tak prvním reformovaným (tj. helvetským) pastorem v Čechách a na Moravě.

Blažkovo působení v tomto povolání sleduje autor monografie na základě široké a žánrově pozoruhodně pestré pramenné základny. Názorně a přesně ji představí soupisy v závěru knihy, kde se setkáváme nejprve s archivními fondy, namnoze v historickém bádání použitými poprvé a vůbec mimo prostředí evangelických historiků málo známými, jako archivy sborů Českobratrské církve evangelické (Jimramov, Nosislav, Prosetín, Veselí), nebo – namátkou – torzo pozůstalosti profesora církevních dějin na Evangelické

teologické fakultě Univerzity Karlovy Rudolfa Říčana a soukromá sbírka pozůstalosti Bedřicha B. Bašuse. Bolom dále vychází z menšího souboru mimořádně cenných a namnoze dosud nepovšimnutých nepublikovaných pramenů; totéž platí pro další více než třístránkový soupis publikovaných pramenů a dobové literatury. Obsáhlý (s. 521–537) seznam sekundární literatury prozrazuje, že autor nepohrdl ani populárními články a glosami z církevních nebo regionálních tiskovin, což se projevilo jako značný přínos i k pramenné základně. O metodě své práce a o tom, jakých pramenů používá a jak z nich čerpá, informuje autor sám v úvodních kapitolách, kde (s. 39) také vymezuje pojmy: (pozdní) osvícenství, baroko, církev a další, zejména pak „sociální síť“. Ta se nakonec v celé knize prosadí jako jeden z pojmů nosných.

Pramenná základna a rozsah, v jakém byla vzata v úvahu velmi široká žánrová skladba odborné i populární literatury nejrůznější provenience, souvisí s tím, jak Bolomova kniha místy kolísá mezi odbornou historiografií, beletristickým vyprávěním, místy až poetickým: autorův sklon k osvětlování historiografie krásnými texty prokazuje např. volba úvodních citátů ke kapitolám a podkapitolám. Je to podle mého názoru jednoznačná přednost této knihy. Dodám ještě, že její odbornost zasahuje do religionistiky i do teologie. Konečně se nezapře také autorovo evangelické předporozumění. K dějinám výtvarného umění zde může přispět hojná obrazová dokumentace. Není to ovšem u Sixta Boloma-Kotariho poprvé, podobně a ještě výrazněji je ideově i žánrově rozkročená jeho poslední kniha Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce.¹ O autorově zájmu o estetické hodnoty, o vztah k umění, o obraz, o symboly svědčí i jeho studie z posledních let v časopisech a v nejrůznějších sbornících a konečně i v církevním tisku.

Hlavními zdroji informací k Blažkově osobnosti jsou jeho vlastní literární i úřední výtvary, zápisy, korespondence, na prvním místě spisek podávající záznamy deníkového charakteru s autorským titulem „Předcházející – spojení“ (též Nosislavský deník) a veršované vzpomínky na události okolo tzv. helvetské či frajmaurské rebelie, což jsou dle autora (s. 290) promyšleně komponované české verše (snad podle původního latinského textu v próze?), které se šířily v opisech a dnes zůstaly Blažkovým nejznámějším dílem. Jeden i druhý tento Blažkův text ilustruje, každý svým způsobem a vždy rozdílnou literární formou, dvě velká témata Bolomovy práce: je to za prvé otázka kontinuity mezi českou reformací, nejspíše tradicí Jednoty bratrské, a českým posttolerančním evangelictvím, za druhé otázka charakteru tzv. helvetské rebelie a role, jakou v ní měl superintendent Blažek.

První okruh problémů nastoluje kapitola o textu „Předcházející – spojení“ (od s. 39) a kapitola následující, jež tematizuje otázku „naše“ – nebo „cizí“ církev. V tomto ohledu Bolom odmítá přimočaré a dle jeho názoru zjednodušující definice nově institucionalizované protestantské církve jako „národní“ nebo naopak jako „kosmopolitní“: navrhuje vycházet ze skutečnosti (s. 102), že „českým a moravským evangelíkům se otvíralo možné řešení – převzít prověřenou strukturu evropské reformace a naplnit ji svým obsahem“. O eventuálním využití této možnosti či o tom, jak se taková syntéza zdařila či nezdařila, Bolom uvažuje dále, definitivní odpověď by však opět byla zjednodušující. Přitom ale ví

1 Sixtus BOLOM, *Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, Tišnov 2008.

(s. 12), že se Blažek „chtěl stát mostem legendární české reformace, která o sto let předběhla reformaci evropskou, a moderní církve“. Je obecněji známo, a na nejednom místě recenzované publikace se o tom také píše, že nešlo pouze o vztah tradice české reformace a nově tolerovaných církevních teologických systémů, ale i o vztah, velmi nejednoznačný a často konfliktní, mezi povolenými náboženstvími (luterství kontra kalvinismus a vice versa), a nakonec i o možnost ekumenického soužití „akatolíků“ s katolíky. I tyto problémy a nejrůznější odstíny jejich reálného dopadu v moravské i české společnosti přelomu 18. a 19. století recenzovaná kniha probírá, a nejednou odhaluje nové, někdy až překvapivé skutečnosti.

Druhý z naznačených okruhů – helvetská, frajmaurská rebelie, což chronologicky náleží již Blažkovu jimramovskému působení (1784–1796) – předvádí práci s pramenou základnou: autor je si velmi dobře vědom jednostrannosti a omezené výpovědní hodnoty jak literárních pramenů, tak úředních záznamů, a pokouší se vnímat informace, které sice zaznamenaly výslechové protokoly, ale v nichž zaznívá snad ne příliš zkraslený „hlas zdola“ z řad prostých venkovanů (s. 279). Mimořádně zaujme kapitola (s. 310nn.), která – prozrazuje to předem již její nadpis – rozebírá Blažkovy veršované vzpomínky na rebelii jako pramen k mentalitě a životnímu stylu superintendenta. Tento rozbor je proveden s kompetencí moderního historika, dobře poučeného o práci s nejrůznějšími typy a žánry pramenů, včetně a zejména s pramenem literárním; Bolom zde věnuje zaslouženou pozornost „povídavým drobnostem a nicotným detailům“, které historikové dosud přehlíželi, soustředivše se k tomuto textu jako ke zdroji informací o rebelii. Dozvíme se zde nejen o životním stylu tehdejšího duchovenstva, o Blažkově sociální síti, o jeho soukromí, o jeho vztahu k jazyku, k češtině, k lidové zbožnosti, o tehdejší společenské etiketě a o různých na první pohled snad nevýznamných detailech, třeba jak se cestovalo nebo jak se doručovaly zásilky.

Blažkovo jimramovské období je spjato s jednou z nejvýraznějších položek jeho sociální sítě, s kontakty se zednářskou či přesněji iluminátskou brněnskou lóží. Bolom konstatuje (s. 226), že starší protestantští církevní historikové Blažkovo zednářství či iluminátsví ignorují nebo bagatelizují (navzdory tvrzení Jana Karafiáta v *Pamětech spisovatele Broučků* o Blažkově zednářství, srov. citát na začátku Úvodu, s. 9!) a cituje zmíněnou publikaci Jiřího Kroupy, z níž vyplývá, že jedním z hlavních center iluminátsví bylo Brno, a že mezi členy brněnského iluminátského kruhu patřil nejen brněnský luterský pastor Riecke, ale také Michael Blažek. Zde (s. 174–177) se Sixtus Bolom důkladně zamýšlí nad dvěma ústředními pojmy, které známe z titulu knihy: „svoboda“ a „svědomí“, a konstatuje, že evangelická či duchovní svoboda, svoboda svědomí, se samozřejmě lišila od svobody bez přívlastků, jak jí rozumělo osvícenství. Tato kapitola je přirozeně tematicky nejbližší zmíněné monografii Jiřího Kroupy: zednářské a iluminátské salony a jejich aktivity jsou u každého z autorů nazírány z různých úhlů, což je nejen potřebné a užitečné, ale také pochopitelné vzhledem k odlišnému výchovnímu badatelskému zaměření obou.

Zmiňme ještě subkapitolu „Osvícenské srdce moravského protestantismu: Brno“ (od s. 231). Autor zde promýšlí, definovat patrně nehodlá, závěry, které by vyvodil z brněnského ekonomického života a tamní evangelické obce. Vyznívají obezřetně: spíše nesouhlasí (jak to ostatně odpovídá celé jeho koncepci protestantismu, nejen toho osvícenského) s názorem, že snad „hlavním důvodem vydání Tolerančního patentu nebyly ani vznešené pohnutky

osvícenské filosofie požadující svobodu svědomí, ani letitý zápas tajných evangelíků českých zemí, ale chladný ekonomický kalkul“, což by potvrzovalo „tezi o protestantské pracovitosti a protestantské etice, výborně se doplňující s podnikatelským úspěchem“ (Max Weber). Sixtus Bolom-Kotari se kloní spíše k vlastní opatrně formulované a otazníkem opatřené domněnce opačné, totiž že tehdejší Brno „může sloužit jako učebnicový příklad šťastně zvolené náboženské ideologie coby prvotního hybatele pro hospodářský rozmach Moravy“.

Bolomova publikace o svobodě svědomí, jak ji žil a jak jí učil první moravský helvetský superintendent Michael Blažek, není zcela pohodlné čtení, na to má příliš mnoho různých navzájem se stýkajících a zase rozcházejících věcných i interpretačních vrstev. Avšak tím lépe. Čtenář, ať odborník nebo laický zájemce, čte tuto knihu s užitkem i potěšením.

Jana Nechutová

Stefan GREIF – Marion HEINZ – Heinrich CLAIRMONT (edd.)

Herder Handbuch

Paderborn, Wilhelm Fink 2016, 858 s., ISBN 978-3-7705-4844-6.

O příručce, připravené k vydání kolektivem autorů pod vedením Stefana Greifa, Heinricha Clairmonta a Marion Heinz, lze bez váhání říci, že patří k tomu nejrozsáhlejšímu a nejrepresentativnějšímu, co bylo o Johannu Gottfriedu Herderovi (1744–1803) publikováno. Ambiciózní plán vyšel vstříc potřebě celistvého shrnutí mimořádně rozsáhlého, všestranného díla a působení jedné z klíčových, a přece spíše inspirujících a vágně vzývaných než (na způsob Kanta či Hegela) bezprostředně následovaných myslitelů. Jedná se zřejmě o vyvrcholení určité nové vlny zájmu o Herderovo dílo, dostavující se s tím, jak jinak přednostně sledovaná vývojová linie od Kanta přes idealismus a romantiku byla svým způsobem heuristicky i interpretačně již natolik „vyčerpána“, že nastává čas na splácení dluhů na spíše přehlížených místech. Bohužel je takovéto uvědomění přece ve vztahu k mnoha autorům a tendencím nedostatečné a také v předloženém svazku zůstává mnoho tradičně opomíjeného opět opomenuto či vy-světleno nedostatečně. Naše reflexe by přitom ráda upozornila na aktualitu Herderova myšlení jako takovou mj. pro historickou obec, protože Herdera lze pro jeho originální skloubení křesťanského metafyzického kreativismu a historického progresivismu, pro jeho ukotvení dějnotvorné povahy kultury a základních ontologicko-historických kategorií zprostředkování, komunikace a reprezentace, brát za klíčovou postavu teoretické sebereflexe historismu (a také interkulturního myšlení).

Svazek je autorsky nadepsán třemi jmény. Za nejpatrnější – už do kvantity, jako autorky asi nejpočetnějších a nejzávažnějších filosofických kapitol – však lze považovat stopu Marion Heinz. Její interpretační zpracování klíčových sporných otázek, jako je Herderova konfrontace se Spinozou či Kantem, přichází navíc v úvodní části knihy, nutně tedy formuje vyznění mnoha dalšího. Heinz je jistě třeba přičíst i základní iniciační příspěvek, protože do herderovského bádání významně zasahuje již přes dvacet let. V „Handbuchu“ organicky navazuje na svou monografii *Sensualistischer Idealismus* (1994) a sborníky *Herder und die Philosophie des deutschen Idealismus* (1997) a *Herders „Metakritik“. Analysen und*

Interpretationen (2013). S interpretační linií Heinz ovšem vedle badatelského progresu souvisí i většina polemiky, kterou tato recenze má za potřebné rozvrhnout.

Swazek obsahuje stručné shrnutí Herderova života a věnuje se zejména jeho dílu a vlivu, působení. Pojednání Herderova myšlení je strukturováno podle jeho hlavních tematických okruhů: filosofie, teologie, estetika, poetika a literární kritika, pedagogika, překlady a původní básnické dílo. Za metodicky významné a velmi správné považujeme, že kniha není psána jako slovník abecedně řazených *hesel*, jako je tomu například u nedávno vydaného objemného *Kant-Lexikon* (3 svazky, De Gruyter 2015), nýbrž jde o tematicky a chronologicky členěný plynulý výklad. Tuto strategii jako takovou velmi oceňujeme a podporujeme, protože širokému až rozevlátému Herderovu duchu a dílu, syntetickému, ale ne systematickému na způsob uzavřeného konceptu, v němž by se jedno mechanicky odvozovalo z druhého, nic neodpovídá méně než řazení bodů a pouček. Tok plynulého textu umožňuje takřkajíc zůstat v duchovním, literárním žilvu samotného Herdera. Zároveň se však tato forma proti vykladači obrací a staví jej před nové nesnáze.

S šíří a nesystematičností, a přece soustavností, s „programovou“ všestranností Herderova díla je – stejně jako řady dalších osvícenských myslitelů a literátů – nelehké se vyrovnat interpretačně i edičně proto, že koncentrované edici stejně jako interpretaci se vzpírá svým smyslem pro souvislost. Brání selektivě: vybírat určitá díla, místa či stanoviska z celého korpusu je podobně nesnadné jako u hudebních děl Bacha či, jinak, Wagnera a Brucknera. Jak ve vztahu k dílu Herderova velkého přítele a soupevníka Jeana Paula poznamenal Hermann Hesse, lepší je poznat jedno jeho dílo v jeho celistvosti než z každého pár stran. „Celek“ totiž není pouhým parciálně projektovaným horizontem konkrétního, nýbrž jeho *konstitutivním* východištěm a živlem.

Recenzovaná kniha je vyčerpávající svou precizností bibliografického záběru i aparátu. A přece i přímo ve vztahu k ní nepozbýváme pocitu určité cizosti, neschopnosti plného ztotožnění, ocenění jako *té* herderovské knihy, která bude moci napříště být *naši* příručkou, shrnující a vysvětlující (samozřejmě v rámci možností a s vědomím různosti subjektivního kladení důrazu) vše důležité. Dvě kritické připomínky, které máme, spolu navzájem souvisejí: Zprvė udiví nestejná míra zhodnocení osobitosti, svérázu osobnostních a duchovních impulzů, s nimiž se Herder střetal, zadruhé nestejná míra *účasti, smyslu* pro ně, a dokonce snad pro Herdera samotného. Nezabíame se pocitu chladu, jenž vyznačuje (některé) výklady, jejich neangažovanosti, která by sice na jednu stranu mohla reklamovat zadostiučinění vědecky korektní impasibilitě, rozchází se však s bytností Herderova ducha, ztrácí kontakt s jeho „plamenem“, s „žářem“ světla jeho rozumu a barev roznětu jeho srdce. Herdera nelze suchopárně „vyčerpát“, mezi tvůrci bezbřezě širých a bujících duchovních světů má blíže k poetům věčné inspirace Vrchlickému a Balzacovi než k logikům chladně funkčních systematik, jako byl Hegel nebo i, jakkoli jiný, Wolff. (Tak Jean Paul k Herderově potěšení sliboval v *Siebenkäsü* „nahnat svým dílem některým čtoucím či sečtělým magistrům strach, neboť tito lidé nyní vpravdě od té doby, co jsou bráni jako dělní zajatci na vodních a důlních hloubeních kritické filosofie, rozvažují o bytí Boha s tak chladnou krví a chladným srdcem, jako kdyby byla řeč o bytí chobotnice nebo jednorožce“.)

Počítáme mezi hlavní interpretační i dokumentační zásluhy knihy, že ukazuje hluboký vliv Crusia a mladého Kanta na mladého Herdera a dále, ba se nám zdá, že jej téměř přepíná, když totiž Herderovu „pojmovou triádu“ prostor-čas-síla odvozuje z pojetí smyslovosti v metafyzice Crusia a Kanta šedesátých let 18. století, kdy učil Herdera v Královci. Tím se vrhá nové světlo na jinak leibnizovsko-wolffovsky odvozované a odvozovatelné Herderovo ukotvení organicity a jejich ontologických a gnoseologických důsledků pro smyslovost. Jedná se o problematiku velmi málo známou a ovšem bezprostředně doložitelnou, protože v publikovaných spisech Herdera i Kanta najdeme Crusiovo jméno jen zřídka. Je zde třeba jít do zápisů z Kantových přednášek. Nicméně se nám přece zdá, že autoři nedostatečně dokládají tento vliv, resp. to, že by pro genezi originálního Herderova myšlení mělo být určující právě a hlavně kritické přepracování metafyziky Crusiem a Kantem; zdá se nám to být v rozporu se spirituální základnou vyjadřující se zejména v Herderově poetologii, básnické tvorbě i teorii včetně šedesátých a sedmdesátých let. Považovali bychom zrovna tak za potřebné zohlednit plynulost kritičnosti Herderova osvojení Crusiova a Kantova přepracování leibnizovského racionalismu (příčemž to zdaleka nemělo u obou tentýž směr a záměr!). Domníváme se, že už u raného Herdera není pojem síly, nakolik je spojen s *kreativním* působením ležícím v základu též *estetického* horizontu *stvořeného* světa, redukovatelný na něco odečteného a systematicky odvislého od raného Kanta, naopak je produchovněn velkorysou spiritualitou Leibnizovy „Theodiceje“ a ovšem magičnosti, mysticismu Johanna Georga Hamanna.

Právě na vliv Hamannův autoři spíše zapomínají. Jeho podceňování vyznačuje celou knihu, nápadně výklad o Herderově *Pojednání o původu řeči* , kde jako hlavní předcházející, inspirující a konfrontovaní autoři jsou uváděni Condillac, Rousseau, Maupertuis a Süßmilch, ačkoli zejména druzí dva hráli roli spíše jako (někdejší) členové berlínské Akademie, která vypsalá soutěž o zodpovězení otázky po původu řeči, v níž pak Herder zvítězil. Süßmilch platil za exemplárního představitele teorie *božského* původu jazyka, od té se však Herder nijak antropologicky neodklonil „ve prospěch přírody“. Jeho výkon spočíval v novém pochopení povahy *zprostředkování* božského v *přirozeném* . V tomto neměl Herder většího soupevníka a inspirátora (prve učitele, brzy možná nejbližšího přítele) nad Hamanna a zatímco s ním vedl rozměrnou korespondenci, o Süßmilchovi a Maupertuisovi najdeme v celé jeho literární pozůstalosti spíše jen zmínky.

Tento přístup, v tomto případě autora Ralfa Simona, je ovšem typický pro celý *Herder-Handbuch* . Přehnaná snaha včlenit Herdera do filosofického myšlení, orientovaného na prvním místě kritikou racionalismu ve stylu Kanta, spojeného s novým pojetím smyslovosti a historičnosti u anglických a francouzských myslitelů, a naprostá neúčast na Herderově *životárném* theologickém založení a zacílení vede k shledávání (domnělých) filiací v dílčích otázkách a zapomínání na celková duchovní směřování jednotlivých projektů. Organicismus vyplývající z leibnizovského principu individuace se zaměřuje s anglickým empirismem a francouzským senzualismem (jakkoli jejich stopy byly patrné, nicméně nikoli určující) a celý výklad vzbuzuje bázeň, přesvědčivost i úctyhodnost systematicko-historické rekonstrukce, které přitom jsou do značné míry jen vnější, protože se vyčerpávají vršením zdánlivých bezprostředních souvislostí (ne-li determinací – o povaze vlivů se často nerozhodne, pouze se stále konstatují bez důkazu, že jim dostat bylo Herderovou ambicí).

Z Herderova myslitelského působení, jež se z většiny soustředilo na poetickou a theologickou tvorbu a jež známe ze zcela jiných než kantovských podob i ze sdělení jeho současníků, kteří s ním komunikovali, by nebylo možné usuzovat na fundament jakéhosi „senzualismu“, nýbrž jeho pojem života, smyslů, vnímání, to vše se odvíjí od klíčové dignity přicházející stvořenému od jeho kreativního základu, jenž je naplňuje mnohačetnými a především principově nijak redukovatelnými, na invarianty převoditelnými potencemi. (To je zásadní rozdíl od *ducha* Kanta a jiných.) Tak je s podivem, jak můžou autoři bez dalšího upřesnění tvrdit, že pro Herdera, spojujícího Kanta a Huma, se reálné a logické bytí navzájem vztahují jako „neuspořádaný originál k uspořádané kopii“. (Jde o důležitý Crusiem iniciovaný obrat v metafyzickém myšlení, kdy se snesla kritika na Leibnizovu školu, že konečný poznávající lidský rozum není schopen žádného čistě racionálního poznání, tzn. není schopen poznávat jsoucna v jejich určitosti ryze spekulativně: logické principy jsou jiné než principy reálného bytí a z vět dostatečného /určujícího/ důvodu a sporu nelze vyvozovat závěry o dalších, empiricky nezakoušených jsoucnech.) Problémem není jen jednostrannost Crusiovy kritiky Leibnize, neporozumívá v otázce identitnosti pojmu nebo monády, nýbrž konsekvence, se kterou zde vykladači začínají pracovat jako s platnou, ačkoli ji Herderovo dílo evidentně rozporuje: totiž to, že by neidentita určení našeho poznání a určitosti samotného poznávaného, tj. projektivní povaha myšlení, jakkoli redukovala poznávané na „neuspořádaný originál“, na masu, do jejíž pouhé mnohosti smyslu-plnou jednotu vnáší teprve rozumový subjekt. Pro Herdera jako theologa a estetika, básnického opěvatele Stvoření, má příroda svůj řád, jež zjevuje a jež myslivě *re-konstruujeme*, jež se učíme rozumět a napodobovat. Kromě toho Herder nikoliv až v pozdní *Metakritice ke Kritice čistého rozumu*, nýbrž nejpozději už během působení v Bückeburgu vyjadřoval vůči Humovi a skepticismu ostré odmítání.

Je pravda – i když Heinz to zdůrazňuje až příliš a doslova „přeinterpretovává“ drobný, v podstatě školský spisek *Versuch über das Sein* –, že raný Herder se filosoficky orientoval na kritiku racionalismu. Jeho kladení toliko „subjektivní jistoty“ v kriticky reflektované jednotě reálného a logického bytí bylo nicméně (srov. s. 58) především, resp. stále víc orientováno kulturně- a dějinně-filosoficky, vztahovalo se k subjektivitě ne jako pozici protikladné metafyzickému celku nebo logickému systému, nýbrž jako nositelce, bytosti *organicity*, zprostředkovávání podstatného a jevového, s pevným zdrojem a měřítkem identit a hodnot v tvořivém základu. Už ve stejnojmenné monografii Marion Heinz autorkou proponované spojení „senzualistický idealismus“ je bez dalších nutných upřesnění zavádějící a – nakolik má stát samo o sobě jako výstižně shrnující – spíše nešťastné: jistě efektivní a atraktivní v době, kdy určité filosofické kruhy do omrzení recyklují témata smyslovosti, tělesnosti a subjektivnosti (jaký příznačný posun oproti osvícenskému a idealistickému *duchu, rozumu, kultuře!*), vzdalující se však od ideové platformy cílené v prvé řadě *theologem* Herderem.

U Herdera se přece recepce Rousseauovy „kulturně-kritické genealogie společnosti“ (s. 59) nespojuje a dále nerozvíjí s nějakým senzualistickým subjektivismem, jak v podstatě naznačuje Heinz, jen nápadně vágně připouštějíc, že si Herder theologii bere za bázi, ne protožce, ale totiž tak, že prý člověk jako smyslová bytost má „účasť na lesku věčna“

a „jeho konečný, jako zpracování daného se uskutečňující rozum může počítat s ontologickou konformitou předmětu, s čímž je zároveň založena možnost rekonstruovat části jednoho božského myšlenkového světa na základě zakusitelného nebo smyslově daného“ (s. 58). Herderova filosofie dějin a kultury jednoznačně náleží do vývojové linie s historicky i systematicky z leibnizovského racionalismu odvozeným osvícenským myšlením pokroku a raný Herder byl zrovna tak ovlivňován mysliteli jako Lessing či Mendelssohn.

Když se tyto věci u Herderova „senzualismu“ nedodají, jeho důraz na živoucnost a genetičnost lidských mohutností není korigován poukazem na odvozenost jejich *pří-roze-nosti* (stvořenosti a vlastního „tvůrčího“, produktivně organického bytí, nikoli mechanické necesetární imanence), neřekne se ani slovo o Herderově rozhodné, velmi jej dokonce charakterizující distanci od módního vzývání naturálního člověka, idealizování nekultivovaných primitivních vývojových stavů v antropogenetickém i historickém procesu, vznikne obraz senzualisty. Raný Herder byl zajisté nabit bujařím „bouře a vzdoru“, nebylo však druhého s takovým tahem k integraci, kultivaci, sklenutí jednoty, proti jednostrannosti.

Herder se stavěl proti možnosti úplného demonstabilního poznání jsoucen instrumentální vědou logiky, to ale vůbec neznamená, jak se v tomto smyslu může zdát z kapitoly Nigela DeSouzy (viz s. 72), že by rezignoval na metodické rozumové poznání řádu světa kořenícího v Božím intelektu. (Nad DeSouzovým oddílem lze vyjádřit podiv, že jako jediný byl otištěn v angličtině, ačkoli jeho překlad by snad nebyl nepřekonatelný problém a knize předchází přeložená – nutno říci, že nijak objevná, a tak poněkud překvapující – studie Charlese Taylora.)

Vcelku kniha, kapitoly z pera Heinz i DeSouzy, velmi překvapivě a asi více, než se to dosud kdy povedlo, dokumentuje, vyzdvihuje a interpretačně zúročuje Herderovu (ranou) kritiku racionalistického (zejména wolffovského) podceňování, subsumování „nižších duchovních mohutností“, jeho ukázání smyslovosti a imaginace jako živlu, nikoli pojmům (jako hypostazovaným nositelům identity) podřazené báze osvojování světa. Nicméně toto vyzdvížení je samo o sobě jednostranné, opomíjí neimanentní spirituální základnu významuplnosti, sémantické povahy organicity a stěžejní rozměr vývojovosti, který přece u Herdera vždy – třebaže v šedesátých letech ještě ne tak programově a uvědoměle – znamená procesualitu, komplikaci a integraci, ne pouhou sebeafirmativitu kognitivních výkonů.

Autoři v čele s Heinz se zdají být formováni čtením dějin novověké filosofie jako jednoznačného vývoje k nezbytné kritické sebereflexi u Kanta a dále (teprve rozrůzněně) přes idealismus. Herder je doceňován jako svébytný myslitel, v jehož díle lze nalézat netušené impulzy a pokroky, je však vykládán tak úzkostlivě z kontextů, konstelací s působením jím čtených autorů, že tím mizí cit pro některé už námi naznačené základní linie, tóny jeho duchovního své-rázu. Jeho rozpracování leibnizovského principu individuace do strukturovaných perspektivně-progresivních dějinných (dějintvorných) jednotek (až po kolektivitu národní) ztrácí svůj konstitutivní základ v iniciačním a regulativním působení nejvyššího rozumu. Ten je v souladu se Spinozou a Kantem více či méně nenápadně pojímán jako imanentní transcendentální bytnost samotné přírody. Na s. 136 Marion Heinz podle našeho názoru obzvláště markantně přepíná, když se spisem *Vom Erkennen und Empfinden den zwei Hauptkräften der Menschlichen Seele* (1775) spojuje Herderovo domnělé nahrazení

Boha-Stvořitele spinozovskou causa immanens přírody, aniž by implikovanou Herderovu závislost na Spinozovi před vydáním Jacobiho „Dopisů panu Mojžíši Mendelssohnovi“ jakkoli doložila a aniž by zdůvodnila, proč Herder ve stejné době, jakož i v dalších letech až do své smrti, kázal a psal theologické spisy a básně, jež patří k vrcholům německé i vůbec evropské křesťanské literatury.

Spíše marginálním, často jen přípravným textům bývají přičítány zásadní filosofické posuny, aniž je nadhozena (nemluvě zodpovězena) otázka, proč se k nim Herder neobrátil v dílech programově soustavných. O paralelně vznikajících oslavách Hospodina a Krista se vůbec nedozvíme, jako kdyby neměly žádnou filosofickou platnost, závaznost, a jako by bylo možné je *zdokumentovat* v odděleném pojednání v části věnované theologii. Přitom theologie není vedle metafyziky, teorie poznání a dějin či estetiky a poezie jednou z dalších oblastí, jimž se Herder věnoval, nýbrž je bezpodmínečně nutné ji u sasko-výmarského generálního superintendenta a prvního kazatele chápat jako základnu a živnou půdu, podobně jako *z ní, teprve* z ní vychází poetologie např. Dantovy „Božské komedie“.

O přístupu autorů toho nemálo prozradí i věta, že u Herdera má „mezi receptivitou smyslu a spontaneitou poznání zprostředkovávat obrazotvornost jako mohutnost sjednocení smyslových dojmů“ (s. 136). *Obrazotvornost* je zde třeba pojmut opět jako vlastní živel kognitivních mohutností lidské mysli, podobně jako *slu* ve sféře předmětných jsovcen. Nepředstavuje jednu z mohutností či vlastností, nýbrž energetickou bázi garantující syntetické potence vývojově kultivovaných schopností. U Herdera toto pojetí ústrojně vyrůstá z leibnizovského monadologického univerzalizmu, harmonicky sjednocujícího „předzjednané“ inteligibilní komprehenze a aktivaci jejich fenomenálních objektivací.

Heinz nedovádí do konce uvědomění, které je pro podstatu Herderovy filosofie klíčové: že jeho „epistemologická zásada“ (přidržíme-li se s mírnou výhradou klasifikace samotné Heinz), že „všeobecné a rozumné povstává z individuálního a smyslového“, je sice orientována zásadně kriticky vůči racionalistické čistě logické spekulaci, nikoli však ve prospěch jakési „filosofie života“ či „senzualismu“ a už vůbec ne za účelem odmítnutí racionalistického východiska v určujícím důvodu/základu (*Grund, raison*) bytí/nastávání, resp. jeho řádu, nýbrž prohloubení pochopení o neidentitě právě inteligibility přírody, resp. jejího Stvořitele, a lidského rozumu. To znamená, že východisko od smyslové zkušenosti rozhodně nezjednává prostor relativismu identit a hodnot, nýbrž spojuje jejich pluralitu s dynamicou povahou (ano při-rozeností, stvořeností), ne-hotovostí, vývojovostí poznání i poznávaného, přičemž *projektivní* charakter *rozumění* je nutně fundován jednak mohutnostmi myšlení (resp. představování) vlastními lidské mysli, jednak vždy již určitostí osvojovaných předmětů. Každá danost, poznávané jsovcno i poznávací mohutnost, je již nějak (odněkud, a totiž ne ze sebe sama) na-dána, disponuje rysy společnými s jinými svého druhu, jejichž obecnost odkazuje k vyššímu zdroji, jenž se *re-konstrukci* zároveň stává *měřítkem*.

Jen proto mohl být Herder kulturním pluralistou a iniciačním myslitelem historismu a současně hodnotovým nerelativistou a metafyzickým (theo-logickým) esencialistou, že ve stopách Leibnizova dynamismu specificky spojil organicismus fenomenálních a kognitivních (cassirerovsky řečeno: „symbolických“) forem, historizoval poznání jako proces rozumění, vztahující se však právě *re-konstruktivně* na obsahy, které před jeho identifikací nejsou

pouze smyslové, nýbrž svébytně smyslu-plné: různě uchopovatelné, avšak vyjadřující již jiný „rozum“, díky němuž jsou dány. Ze specifčnosti ustrojení, způsobu danosti, na-danosti, se usuzuje na povahu na-dávajícího, působící příčinu. Herderův koncept dějin v žádném případě nemá za předpoklad „teorém jednoty smyslového a rozumného podle teorie identity“, kdy „všechno smyslové je jako realizovaná Boží myšlenka vždy už rozumné“ (s. 139). Smyslové, jsoucno jako existující, není žádným indiferentním „tělem“ Boží ideje o jeho stvoření, nýbrž dějinným tvarem organické struktury, jejíž původ je božský, ale vývoj otevřený a podmíněný.

Wolfgang Proß v kapitole o „Idejích“ říká, že „podnětem pro jeho pojetí organických sil“ Herderovi nebylo ani tak dědictví Leibnizovo jako dobové fyziologické a komparativně-anatomické koncepty (s. 188). Pro tezi, že právě tyto koncepty měly být „rozhodující“, přitom autor nemůže podat žádný důkaz, a dosvědčuje jen námi vytýkanou neúčast na základních, celkových duchovních tazích Herderova myšlení a působení ve prospěch parciálních diferenciací, vykládaných z uměle vnášených determinací bezprostředně časově příbuznými koncepty, jejichž detailní rozbor překrývá přesvědčivé doložení o jejich určujícím působení na Herdera. Příznačné je, že v *celé knize* se při pojednávání Herderových teoretických děl nejde *ani jednou* pro zdroje, ozvěny, analogie ani protipóly k jeho bezprostředně náboženským textům (vč. básní a kázání): Právě ty přitom jako pole nejtrvalejší, celoživotní Herderovy tvorby nejlépe poučují o tom, co pro jeho myšlení bylo skutečně konstantně platné a ústřední. A přece se zde pojednávají výhradně v tematických kapitolách o Herderově teologii a poezii, v tomto duchu též patřičně interpretačně reduktivních a už rozsahem nedostatečných. Shledáváme zřetelnou neúměrnost rozsahu a „senzualistického“ interpretačního nároku výkladu Herderových filosofických spisů k rozsahu a interpretačním výkonům pojednání Herderova básnického a kazatelského díla, resp. náboženské fundace jeho myšlení vůbec, zejména jeho myslitelského spříznění s Leibnizem. Dozvídáme se nepřeberně subtilních rozlišení k procesu vnímání včetně vnímání zvířat, s odkazy na sekundárně či terciárně důležité autory, ale základní metafyzické koncepty jako ten Leibnizovy „Theodiceje“ zde chybějí, stejně jako hlubší rozbor Herderova vyrovnávání s díly klíčových theologických osobností jako Luther, Augustin či Tomáš Akvinský.

Z prvních tří set stran věnovaných Herderově filosofii, postupujících chronologicky od rozvrhů filosofie bytí a původu jazyka přes filosofii kultury a dějin k protikantovským metakritikám, by neinformovaný čtenář s trochou nadsázky snad ani nenabyl dojmu, že má co dělat s jedním z největších křesťanských theologů. Při nekonečných rozborech Herderova odchylování od metafyzické (tj. křesťanské!) myšlenkové tradice ve prospěch filosofie života, smyslovosti, zkušenosti čtenáři vytane autory nezodpovězená otázka, zda a proč pojednáváný filosof vlastně zvolil a celý život podržel kněžskou dráhu. Přitom pole, na němž by to bylo možné ukázat lépe než na většině jiných, tj. osobní a duchovní konfrontace s Goethem, zůstává zcela neprozkoumáno, ano osobnostem jako Goethe, Hamann, Gleim či Jean Paul, pro Herdera intelektuálně i lidsky tak důležitým, je věnována zcela nedostatečná, vlastně (s výjimkou přece jen Hamanna) minimální pozornost.

Tím, že ji Heinz neintegruje do Herderova theologického (básnického) díla, nezavrhuje ani jinak vysokou přesvědčivost a správnost své interpretace Herderova spojení Spinozova panenteismu a leibnizovského kreativismu, která spočívá v nahrazení monád

organickými silami a pojetím Boha jako jejich univerzálního, v živoucích formách se jako jejich tvůrčí bytnost manifestujícího věčného, a přece takto věčně *živoucího* základu (srov. s. 49nn). Herderův „spinozismus“, jak se zdá k němu sám hlásit (přítom on spíše očišťoval Spinozu od dezinterpretací, než že by se sám deklaroval jako jeho stoupenec; v žádném případě nějak nepřijal-nepřejal jeho myšlení ve smyslu vzdání se svého-křesťanského), je třeba korigovat Herderovým christologismem, důrazem na Ježíšovo zprostředkování, a principem *milosti*, teleologie. Ten potencuje jednotu Herderova univerza, oproti (spinozovskému a idealisticko-monistickému) necesetarismu, imanentismu, „logicismu“. Podobně na úrovni etiky a kultury nelze přehlédnout, že u Herdera se vztahování neodehrává „pouze“ ve světě, mezi živým(i), nýbrž též – a především – před Bohem. Jemu se Herder dotazuje, osvědčuje, koří.

Herder vykonal iniciační práci pro historicko-kritické a poetické čtení Starého zákona a literárních a náboženských (jejich nedělitelnost právě ukazoval) památek orientálních národů, sotva co mu však v křesťanství znamenalo víc než Kristus. Bez christologické milosti by nebylo žádné *jednoty života univerza* u Herdera, a za jednu z nejvíce iritujících a nedostatečných vlastností recenzované příručky, zejména partií Marion Heinz, považujeme, že své detailní výklady Herderovy „vitalistické ontotheologie“ (s. 250), jak ráda říká, neintegruje do jeho theologie milosti. Heinz stále znovu sugeruje shrnujícími spojeními o Herderově „naturalizovaném a současně spinozisticky vykládaném příběhu Stvoření“ (s. 294), ba dokonce „vitalistickém spinozismu, popř. jeho monistickém imanentistickém myšlení“ (s. 310), falešný obraz o autarkii, imanenci (jednoty) života univerza, třebaže Herderovo pojetí konstitutivních organických sil je bytostně teleologické. To vždy znamená – jak se jen často nevidí – nejen účelově mířící pohyb, nýbrž i účelově zaměřovaný pohyb, tj. pohyb nejen někam, nýbrž od někoho, protože není pohybu a horizontu bez východiska, určitosti bez určujícího.

K interpretačně nejlepšími partiím knihy řadíme shrnutí dalšího působení Herderova myšlení v oblasti pedagogiky, kulturního a nacionálního sebeurčení a vzdělání z pera Rainera Wisberta. Ačkoli ten o Herderově myšlení mluví hlavně jako o humanistickém a nezohledňuje jeho theologickou fundaci, jeho křesťanské odvození dignity člověka a světa, vystupuje velmi správně a s potřebně ostrým oddělením proti jakémukoli kladení jednoduše vývojové linie filosofie sebereflexe německého národního uvědomění. Ukazuje, jak Herderovo humanisticko-demokratické (řekli bychom i odvážněji v duchu sympatie s francouzskou revolucí – republikánské, revoluční) *egalitářství* bylo rozdílné od v 19. století stále silnějšího *elitářství*, jak se jeho emancipační impetus proměnil v postoj vůči přítomnému pořádku lojalistický, jak bylo Herderovi cizí privilegování *německé* kultury, národnosti, a vůbec kladení národa jako „cílové“ hodnoty. Národy mu byly, s Masarykem řečeno, přirozenými orgány lidstva a hodnotou seberozvoj *člověka, lidství*, spojený imanentně s (kritickým, emancipačním) sebepřekračováním stávajícího. U Herdera nešlo o „elitnost“ potvrzující si nabývání „pouhého vlastnictví znalostí v rámci dogmaticky upevněného vzdělanostního kánonu“ (s. 716), nýbrž o osvobodivý proces integrace neredukovatelně individuálního a univerzálního.

Martin Bojda

Markéta SKOŘEPOVÁ

Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)

(= Monographia historica 16)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2016, 432 s.,

ISBN 978-80-7394-591-6.

Jihočeská univerzita vydala další krásnou disertaci z oblasti sociálních a kulturních dějin. Markéta Skořepová v ní navázala na výzkumy Eduarda Maura, Alice Velkové, Sheilagh Ogilvie, Josefa Grulichy, Dany Štefanové aj., tzn. na poznávání sociálních a rodinných struktur, životních cyklů, dědické praxe, mobility a strategií venkovského (popř. maloměstského) obyvatelstva od 17. do 19. století. Jak autorka poznamenala v závěru práce, pro metodiku i komparaci byly zásadní poznatky historiků spjatých s někdejšími projektem *Soziale Strukturen in Böhmen*.

Skořepová si vybrala téma vdovství a postavení sirotků, a to na příkladu arcibiskupského panství Nový Rychnov na Českomoravské vrchovině. Ve sledovaném období panství spadalo pod Táborský kraj a podléhalo ředitelství arcibiskupských statků v Červené Řečici. Výzkum se však omezil na oblast průniku kompetencí farního úřadu a vrchnostenského úřadu Nový Rychnov. Vzhledem k dochovanosti pramenů se soustředil na období od josefinských reforem do roku 1855. Na Novorychnovsku se v této době rozvinula domácí textilní výroba, zároveň přetrvávalo tradiční společenské uspořádání.

Základní metodu výzkumu představovala rekonstrukce rodin, s jejíž pomocí badatelka zachytila v církevních matrikách 456 mužů a 615 žen, kteří během svého života alespoň jednou ovdověli, a 1199 dětí, jež ztratily alespoň jednoho z rodičů před dosažením dospělosti. Mez dospělosti stanovila autorka na dvacet let s ohledem na české právní normy (jež uváděly čtyřadvacet let), ale také na předpokládané osamostatnění jedince (s. 56n). Rekonstrukci rodin neprováděla klasicky (od sňatku a vytvoření manželství), nýbrž byl zvolen opačný postup, „tedy podchycení rodin v okamžiku, kdy došlo k jejich rozpadu“ (s. 84). Skořepová dohledala nejdříve úmrtí obou členů manželského páru, jejich srovnáním zjistila typ ukončení manželství (smrt/ovdovění muže nebo ženy) a další případné údaje, např. místo pobytu či jejich socioprofesionální zařazení. Prvním pramenem se Skořepové staly matriky, jež se dochovaly od roku 1785 (starší podlely požáru v 19. století). Tyto záznamy autorka zkombinovala s knihami snubních protokolů, jež měly odhalit možné překážky vstupu do manželství. Údaje o struktuře domácností poskytly zpovědní seznamy, jichž se pro novorychnovskou farnost dochovala téměř souvislá řada z let 1833–1855.

Z pramenů vrchnostenské provenience byly využity pozemkové knihy a knihy smluv, v nichž byla mj. částečně vedena pozůstalostní agenda. Ta však byla zároveň zapisována do určité míry samostatně a výsledná vyjednání se zaznamenávala do knih pozůstalostních řízení. Důležitým pramenem z této agendy byly samozřejmě závěti. Jim předcházely sňatkové smlouvy, zapisované do knih smluv. K dalším gruntovním patřily knihy obligací a knihy kvitancí, jež evidovaly dluhy, přičemž podstatnou část zápisů představovaly záznamy pohledávek sirotčí kasy. V neposlední řadě je potřeba vyzvednout využití velmi specifického aktového materiálu (celkem 117 spisů), který vznikl v důsledku vrchnoporučenského

dozoru nad osiřelými dětmi. Jednalo se o písemnou komunikaci poručníků s vrchnostenským úřadem. Většinou dospělí sirotci žádali především o vyplacení dědictví nebo o povolení sňatku.

Všechny prameny autorka velmi podrobně charakterizovala ve třetí kapitole, poslední jmenované spisy pak ještě podrobněji v kapitole o činnosti vrchnoporučenského úřadu a o sirotčí pokladně. Literatura byla diskutována v úvodu, a to jak z hlediska teoretického, tak metodologického. Úvod je koncipován problémově, Skořepová se v něm snaží nastínit historický výzkum neúplných rodin jako téma evropské a české historiografie. Zmiňuje genderově motivované výzkumy postavení vdov v minulosti, za průkopnickou práci k dějinám sirotků považuje Laslettovu studii *Parental Deprivation in the Past* (1977), dále vyzdvihuje výzkum otázky nevlastního rodičovství a institucionální péče ve Skandinávii či návaznost výzkumu strategií přežití na teze Pierra Bourdieu o možnostech lidského rozhodování a plánování svého osudu. Zásadní inspirací k rozvoji výzkumů sirotčí otázky se stal sborník *When Dad Died*.¹

Ve vlastním výzkumu Skořepová postupně představila problém ovdovění a osiření z pohledu právních norem, sociálního obrazu a vlastních vymezení obou kategorií, pak nastínila dějiny panství Nový Rychnov, jeho demografickou a sociální strukturu, čímž vytvořila podklad pro podrobnější analýzy zaměřené na neúplné rodiny a jejich členy. Nejdříve provedla historickodemografický rozbor, kvantitativně vyhodnotila např. počty vdovců a vdov, průměrnou délku manželství, věk při ovdovění, průměrnou dobu vdovství, počty a podíly sirotků, počty dětí mladších dvaceti let, průměrný počet sirotků na jednu (osiřelou) rodinu, počty podle sociálního postavení rodičů atd.

Z těchto analýz zaujme poměrně dlouhé trvání prvních manželství, v průměru přes dvacet let (medián rovných dvaceti let pro obě pohlaví) po celé období (s. 112), což dokazuje příznivý demografický vývoj v dané oblasti. Dlouhé trvání manželství naznačuje, že mnoho žen se mohlo dožít konce svého fertálního období, což byla do poloviny 19. století opravdu nezvyklá výjimka. Promítlo se to do věku partnerů při prvním ovdovění. Největší část mužů sice ovdověla ve věku 40–49 let (30,9 %), ale velké množství i v kategorii 50–59 (25,9 %, s. 125). Čtvrtina všech vdovců se dostala do vdovského stavu až po padesátém roce života. V historickodemografických analýzách lze snad vytknout zařazení legitimizovaných dětí mezi manželsky narozené (s. 102). Pozdější přiznání se otců k dětem a jejich legitimizování sňatkem nemá vliv na to, že fakticky na svět přišly mimo manželství. Opatrně bych hovořil o vzestupu sňatečnosti po r. 1815 a následném nárůstu porodnosti (s. 102n.), protože tyto relace jsou závislé na počtu obyvatel a sama autorka uvádí v pozn. 417, že data o obyvatelstvu pro toto období schází. Nelze však popřít, že vlivem překvapivě malých zásahů úmrtnostních krizí, hlavně do obyvatelstva v reprodukčním věku, mohlo dojít ke skokovému nárůstu počtu sňatků i narozených.

Pátá kapitola byla nazvána „Strategie neúplných rodin“. V ní se Skořepová pokusila kvantitativně i případově vyhodnotit životní cykly členů postižených rodin a jejich

1 Renzo DEROSAS – Michel ORIS (eds.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002.

vyrovnávání se s nastalou situací. Sledovala postavení mužů i žen v druhém roce vdovství podle pětiletí a za celé období podle věku při ovdovění a podle socioprofesionálního zařazení. Dále se zaměřila na opakované sňatky ovdovělých osob a na věkové rozdíly mezi partnery. „Zásadní roli v postojích a osudech ovdovělých osob i jejich potomků hrála otázka držby rodinného majetku“ (s. 301). Tento aspekt měl význam pro nové sňatky ovdovělých i pro budoucnost jejich potomků.

Zde se autorka věnovala předávání venkovských usedlostí, samostatnému hospodaření ovdovělých rodičů a výměnku. Zajímavě vysvětlila sňatky vdovců se svobodnými dívkami. Hospodáři i hospodyně byli podle ní připoutáni ke svému majetku a potřebovali, aby se jejich nový partner přistěhoval za nimi (s. 148). Ani vdovy se pro uzavření nového manželství neodstěhovaly příliš často z původního statku. Naděje vdovců na nový sňatek byly vyšší než u vdov, ale i oni museli snížit své nároky. Jak autorka píše, vdovci většinou nemohli nabídnout novomanželce a jejich společným dětem statek, protože na ten měly právo děti z prvního manželství.

Analýzy této kapitoly patří k nejpřínosnějším partiím celé knihy. Do určité míry je to dáno i kombinací s příklady. Podle Skořepové umožnila mikrohistorická studie „prolnutí kvantitativních metod se sledováním osudů konkrétních jednotlivců“ (s. 298), což velmi oceňuji. Každý takový výzkum ovšem naráží na problém všeobecného a individuálního postižení jevů. Badatelka se s tím vyrovnala výborně, dokázala v účelném poměru využít obojí. Stejně však zůstává otázkou, zda v některých kvantitativních analýzách disponuje dostatečně reprezentativním počtem případů, nebo zda lze některé jevy vůbec kvantitativně podchytit. Zejména motivace podléhají náhodě a osobnosti jednotlivce. Proto jsou přínosné příklady: sňatek svobodného selského syna Tomáše Klubala s výměnkářkou (s. 155) nebo konkubinát krejčího Vítky (s. 157) apod.

Propojením obou metodických přístupů badatelka vyvrátila představu o počátcích emancipace žen díky možnosti samostatně hospodařit. Převzetím usedlosti se žena mohla stát respektovanou hlavou domácnosti, ale řada žen „o samostatné vedení usedlosti jednoduše nestála“ (s. 182). Vdovci zase často hospodařili v čele usedlosti i s nastávajícím, už ženatým hospodářem, takže určitou fází života vytvářeli rozšířenou rodinu. To je důležitý poznatek pro dnešní zpochybňování Hajnalova schématu (s. 170): „k předávání pravomocí hlavy domácnosti mohlo docházet postupně a nebylo přímo svázané s okamžikem svatby“ (s. 302).

Pochopitelně lze namítnout, že takové závěry platí pro Novorychnovsko, ale jinde tomu možná bylo jinak. To ukazuje na ošidnost zevšeobecnujících teorií, ke kterým se historie (někdy zbytečně) snaží dospět. V tomto směru je otázkou, do jaké míry vztahovat vlastní výzkumy k badáním z jiných evropských zemí, nebo do jaké míry lze srovnávat situace z různých období. Vezmeme-li za berné rozdělení epochy 17.–19. století ve vývoji venkova, jak to v návaznosti na předchozí výzkumy učinila Alice Velková, pak se Markéta Skořepová věnovala až poslední fázi, období jistého „přelidnění“,² které mělo výrazná specifika proti předchozím obdobím. Neměla by se tedy, čistě teoreticky, autorka k době minulé

2 Tento termín i jev můžeme zpochybňovat, ale Malthus si velmi dobře všiml problémů, jež se objevily v souvislosti s nedostatkem půdy na přelomu 18. a 19. stol. Thomas Robert MALTHUS, *Esej o principu populace*, Praha 2002.

více vymezit? Hledáme-li jemné nuance, pak je to asi potřeba, ale na druhou stranu se stále jednalo o tutéž tradiční společnost.

Drobným příkladem z recenzované práce mohou být sňatky příbuzných. Markéta Skořepová poukázala na to, že takovými svazky mohla být vyřešena obava ze soužití nevlastních rodičů a dětí (s. 168). Zejména vdova si mohla vzít např. strýce svých dětí, které ho už znaly a on znal je. Alice Velková zase píše o stále větší kontinuitě držby v důsledku ekonomického tlaku, „aby usedlost v cizí ruce nepřišla“,³ a propojenosti rodinných vazeb, jakési rodinné sítě v dané lokalitě, či širší oblasti. Sňatky příbuzných tak mohly mít svůj původ v této síti a snaze ji udržet. Oba motivy se pak vzájemně nevylučují.

V šesté kapitole se Skořepová věnovala životním podmínkám osiřelých rodin, zejména na základě zpovědních seznamů prozkoumala čelední službu a podružství, domácnosti osiřelých rodin, kategorii úplných sirotků a poručnictví nad osiřelými. Opět řadu jevů dokládala příklady, už byla zmíněna komunikace mezi poručníky a vrchnostenskými úřady. Na podkladě rozboru protokolů vrchnoporučenského úřadu dospěla autorka k závěru, že role poručníků byla do značné míry formální. Nadto potvrdila, že kmotrovství nemělo pro stanovení poručníků velký význam (s. 247), což podrobně analyzovala v přípravném článku, publikovaném v Českém časopise historickém.⁴

Jedním z důležitých cílů práce bylo sledování perspektiv sirotků (životní kariéry). Tomu autorka věnovala poslední kapitolu, v níž analyzovala dědické podíly osiřelých dětí po otci, či po matce (i podle sociálního postavení otce), sňatky sirotků, zejména sňatkový věk, který byl překvapivě nižší než u zbytku populace, protože smrt rodičů „urychlila dospívání“ dětí. Pracovní snížení hranice zletilosti na dvacet let se tak ukázalo praktickým. Druhé manželství rodiče na to nemělo žádný vliv a ani se neprokázalo, že by příchod macechy vyvolával potřebu rychle opustit společnou domácnost. Zdá se tedy, že stereotypy vnímání macech a ubohých sirotků jsou spíše výsledkem jednotlivých případů a možná i jejich zveličením. V tomto směru nabízí Skořepová v závěru zajímavé téma výzkumu: srovnání situace sirotků a nemanželských dětí, tzn. osob bez jednoho či obou rodičů (s. 307). I kolem nemanželských dětí panují stereotypní představy.

Celá práce je protkána tabulkami, jež autorka využívá k analýzám a odkazuje na jejich data. Řada tabulek a barevných grafů je v příloze, která zabírá bezmála padesát stran knihy. Barevná obrázková příloha nabízí mapky zkoumané oblasti. Lze v ní nalézt také reprodukce pramenů, stavební plány domů a různé doplňující obrázky kulturního charakteru. Markéta Skořepová připravila precizní mikrohistorickou studii, která je čtivá, zajímavá, přínosná a otevírá nové otázky. Pojednává o „obyčejných obyvatelích venkova“, čehož si obzvláště cením v době, v níž se společnost obrací spíše k osobnostem (pochybně) „výjimečným“.

Radek Lipovski

3 Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáblavy*, Praha 2009, s. 245.

4 Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století*, ČČH 114, 2016, s. 58–82.

Wolfgang BEHRINGER

Tambora und das Jahr ohne Sommer. Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte
München, Verlag C. H. Beck 2015, 398 s., ISBN 978-3-406-67615-4.

Dvousté výročí výbuchu sopky Tambora se stalo vedle řady publicistických textů a pořadů podnětem k vydání několika odborných a populárně vědeckých publikací, které se tak či onak zabývaly jak uvedenou událostí samotnou, tak i jejími bezprostředními či dlouhodobějšími důsledky.¹ K výbuchu stratovulkánu Tambora, ležícího na ostrově Sumbawa v dnešní Indonésii, došlo v první polovině dubna 1815. Jednalo se o dosud největší sopečnou erupci v dějinách lidstva. Bezprostředně po ní zahynulo na sto tisíc lidí. Celkový počet obětí, které si erupce Tambory v dalších měsících a letech vyžádala, byl však mnohonásobně vyšší.

Skutečnost, že výbuch Tambory podstatně ovlivnil klima na severní polokouli, byla exaktně prokázána již v osmdesátých letech 20. století. Obrat „rok bez léta“ jako označení roku 1816, oživený u příležitosti dvoustého výročí tamborské katastrofy, se objevil ve společenskovědním diskursu poprvé v devadesátých letech 20. století.

Wolfgang Behringer, profesor raného novověku na univerzitě v Saarbrückenu, zpracoval v recenzované publikaci výbuch Tambory a její dopady na globální klima v rámci vlastního konceptu „kulturních dějin klimatu“, s nímž vystoupil v minulém desetiletí.² Na rozdíl od vlastních dějin klimatu nesledují kulturní dějiny klimatu samotný vývoj a proměny uvedeného fenoménu, nýbrž reakce lidské společnosti na klimatické změny, resp. přizpůsobování se jejich jednotlivých sfér těmto změnám. S pomocí zmíněného konceptu se Behringer pokusil postihnout nejen projevy ekonomické krize, které byly bezprostředním důsledkem dočasného, sopečnou erupcí vyvolaného globálního ochlazení, nýbrž i méně patrné, či spíše jen předpokládané důsledky kupř. ve sféře politiky nebo umění. Stejně tak mu uvedený koncept otevřel možnost poukázat na některé dlouhodobější ekonomické a sociální procesy, u jejichž počátku (v duchu jeho konceptu) mohl stát výbuchem Tambory způsobený chladný rok 1816. Behringer knihu věnoval nejen rozmanitým projevům krize v letech 1815–1817, nýbrž i letům 1817–1820, jež pokládá za období překonávání této krize.

Ve stručné úvodní kapitole Behringer shrnul dosavadní poznatky o výbuchu Tambory a následném globálním ochlazení. Ve druhé kapitole poukázal na údajný historický paradox: K výbuchu Tambory došlo v době konání Vídeňského kongresu, který

-
- 1 Zvl. Gillen D'Arcy WOOD, *Tambora. The Eruption That Changed the World*, Princeton, NJ (Princeton University Press) 2014 (německý překlad TÝŽ, *Vulkanwinter 1816. Die Welt im Schatten des Tambora*, Darmstadt 2015). Viz též Sabine KAUFMANN, *1816: Das Jahr ohne Sommer. Geschichten einer süddeutschen Klimakatastrophe*, Karlsruhe 2013; William K. KLINGAMAN – Nicholas P. KLINGAMAN, *The year without summer. 1816 and the volcano that darkened the world and changed history*, New York s.a. [2013]. — V širších souvislostech pojednává o této události i čtenářsky úspěšná popularizační práce: Ronald J. GERSTE, *Wie das Wetter Geschichte macht: Katastrophen und Klimawandel von der Antike bis heute*, Stuttgart 2015.
 - 2 Wolfgang BEHRINGER, *Kulturgeschichte des Klimas. Von der Eiszeit bis zur globalen Erwärmung*, München 2007 (viz též mou recenzi v ČČH 107, 2009, s. 167–170). Český překlad: TÝŽ, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha – Litomyšl 2010.

ukončil napoleonské války a přinesl Evropě několik mírových desetiletí, čímž zároveň otevřel cestu k obnově a následujícímu rozvoji válkou postižených zemí. Tato pasáž představuje problematické místo Behringerovy argumentace, protože je nutné si položit otázku, do jaké míry byly krizové jevy let 1815–1817 důsledkem ochlazení po výbuchu Tambory, a do jaké míry vyplynuly z předchozí dlouholeté válečné devastace různých oblastí Evropy. Autor se k této otázce nevyjadřuje, nicméně mlčky vychází z předpokladu, že nebytí náhodné erupce Tambory, znamenalo by ukončení napoleonských válek počátek ekonomické prosperity.

Behringer podrobně popisuje sérii výbuchů Tambory, k nimž došlo 5.–15. dubna 1815, a bezprostřední důsledky těchto explozí, které částečně zničily ostrov Sumbawa a na dlouhá léta zcela ochromily regionální ekonomiku.

Ve třetí kapitole Behringer působivě popisuje „rok bez léta“. Při vlastním vylíčení projevů „chladného léta“ 1816 vychází autor mj. z řady dobových ego–dokumentů, jakými jsou např. deníkové zápisky Angličanky Mary Wollstonecraftové–Godwinové o pobytu v oblasti Ženevského jezera či korespondence Johanna Wolfganga Goetha. Popisuje také první opatření, která byla přijímána v důsledku neúrody na podzim 1816, zejména v Německu a ve Švýcarsku. Všimá si rovněž sociálních dopadů neúrody, které se začaly výrazněji projevovat už koncem roku 1816 (prohloubení chudoby, vzestup organizované i obecné kriminality ad.).

Ve čtvrté kapitole věnoval Behringer nemenší pozornost událostem roku 1817, který označil za „rok hladu“. Poukázal na pokusy nahradit nedostatkový chléb, který zaujímal prominentní postavení v tehdejší „hierarchii výživy“, jinými potravinami, zejména brambory, řepou a luštěninami. Už na přelomu roku 1816/1817 bylo podle autora možné zaznamenat také rozšíření spektra chudinské péče, do níž se vedle městských a vesnických obcí stále více zapojovaly státy na straně jedné a účelově zakládané soukromé instituce na straně druhé. Velký prostor věnoval Behringer prvním spolkům zaměřeným na potírání chudoby, které začaly vznikat v USA právě v letech 1815–1817.

V rozsáhlém líčení klimatických anomálií a následujícího hladomoru v Číně v letech 1815–1817 se autor opíral nejen o dobové zprávy evropských cestovatelů a koloniálních úředníků, nýbrž i o nedávné, anglicky publikované výsledky bádání čínských historiků.

Z četných protestů a revolt, které lze v západní Evropě zaznamenat v letech 1816–1817, věnoval Behringer největší pozornost dění v Bavorsku, kde uvedená léta podle něho přinesla systémovou krizi. Ta vyústila v zásadní reformy řízení státu, jeho vztahu s církví a obecní samosprávy. Na příkladu Bavorska autor také dokládá vzestup cen obilí, které zde kulminovaly v červnu 1817. V této souvislosti vyslovuje nikoli nespornou domněnku, že k překonání hladomoru v některých částech Evropy přispěl import obilí z jihozápadní části Ruského impéria, dováženého především přes roku 1794 založený černomořský přístav Oděsa.

Behringer dokládá, že v letech 1816–1818 skokově narostlo i vystěhovalectví do USA, na němž se dosti výrazně podíleli též vystěhovalci z německy mluvících zemí. Právě v tomto případě si ovšem lze položit otázku, zda k zesílení vystěhovalectví z Evropy do Ameriky nepřispělo, spíše než agrární krize roku 1816, ukončení napoleonských válek, které zároveň odstranilo i mnohé dosavadní dopravní a komunikační překážky. To samé platí v nemenší míře pro zintenzivnění vnitřní migrace v rámci Evropy a USA, na které autor rovněž poukazuje. Také za jím uváděným zchudnutím středních vrstev po roce 1815

stála podle Behringera klimatická krize roku 1816 a nikoli proměny, které nastaly v průběhu napoleonských válek. Obšírně Behringer popisuje oslavy nové úrody z léta 1817, které proběhly v řadě států nedlouho předtím ustaveného Německého spolku.

V páté kapitole autor probírá některé události a vývojové tendence následujících „turbulentních“ let 1818–1820. Za výraznou politickou událost tohoto období označuje atentát na liberálního německého spisovatele a dramatika Augusta von Kotzebuea, spáchaný v březnu 1819 v Mannheimu fanatickým, nacionalisticky zaměřeným studentem. Právě radikální nacionalistické studentské hnutí v německy mluvících zemích se stalo v srpnu 1819 jedním z podnětů k uzavření tzv. Karlovarských dohod, jejichž obsah i význam tu Behringer přibližuje.

V šesté kapitole se autor pokouší postihnout to, co označuje za dlouhodobé důsledky a „vzdálené působení“ tamborské krize v duchovním životě společnosti. Poukazuje na dobová kázání, pamětní medaile, letáky a vzpomínky pamětníků. Na základě výše zmíněných zápisků M. Wollstonecraftové, pozdější manželky anglického básníka Percy Bysshe Shelleye, Behringer dokládá, že chladné léto roku 1816 přineslo mj. zrod moderního hororu. Wollstonecraftová totiž vytvořila při pobytu na březích Ženevského jezera, kdy počasí jen zřídka umožňovalo pobývat mimo vytápěnou místnost, románovou postavu Frankensteinu.

Do souvislosti s klimatickými anomáliemi roku 1816 klade Behringer také vznik vědecké meteorologie. Za plody „vzdáleného působení“ klimatické krize roku 1816 autor pokládá dobové romantické malířství, počátek regulace toku Rýna či výrazné zintenzivnění parníkové dopravy v USA. Na druhé straně není Behringer první, kdo vyslovil názor, že k vynálezu drezínu, jednostopého vozidla poháněného lidskou silou, vedl právě nedostatek koní vyvolaný neúrodou roku 1816.

Za důsledek nikoli napoleonských válek, nýbrž klimatické krize označuje autor i některé dobové změny ve středoevropském zemědělství. Do stejné příčinné souvislosti řadí též počátky evropského pojišťovnictví či hony na čarodějnice v některých domorodých královstvích v jižní Africe v letech 1816–1818.

Závěrem Behringer poukazuje na to, že ačkoli byla tamborská krize celosvětovou, globální krizí, chybí o ní zmínka ve všech dosavadních standardních dílech k hospodářským a sociálním dějinám, ba i v pracích o dějinách chudoby (s. 319). Jedinou výjimku podle něho představuje proslulé dílo Wilhelma Abela o masové chudobě a hladomorech v předindustriální Evropě z roku 1974.³

Behringer nepopírá, že politický systém vytvořený po skončení napoleonských válek (a také v důsledku agrární krize let 1816–1817) rakouským kancléřem Metternichem je v německé historiografii tradičně hodnocen značně negativně, zároveň však poukazuje i na názor Henryho Kissingera: Pozdější americký ministr zahraničí vyzdvihl ve své harvardské dizertaci z roku 1954 skutečnost, že právě onen dobovými liberály i pozdějšími historiky proklínaný metternichovský systém zajistil Evropě mír na dobu více než jedné generace.

3 Wilhelm ABEL, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer Synopsis*, Hamburg – Berlin 1974.

Navíc Behringer vyjadřuje snad až přespříliš aktualizující mínění, že dobové represivní zákony měly odůvodnění v reálném nebezpečí teroru v Německu, ve Francii a v Anglii a že právě první léta po agrární krizi poprvé zřetelně ukázala, že bez boje proti terorismu není možné dospět k politické stabilitě. Klimatické anomálie po výbuchu Tambory podle autora opět odhalily také zranitelnost lidské kultury a společnosti, stejně jako skutečnost, že klima je nedílnou součástí dějin lidstva.

Přehled literatury je poměrně krátký, čítá jen asi osm desítek titulů (s. 385–389). Je tomu tak z toho důvodu, že literaturu použitou při zpracování jednotlivých kapitol a podkapitol uvádí autor v rozsáhlém poznámkovém aparátu (s. 326–384). Knihu uzavírá rejstřík osob.

Recenzovaná publikace představuje dílo nepochybně zajímavé a mnohostranné podnětné. Zároveň je publikačním počinem (přinejmenším zčásti záměrně) vysoce aktuálním – přináší řadu postřehů k dlouho trvající diskusi o globální klimatické změně a jejích rozmanitých projevech a důsledcích. Aktuálnost knihy podtrhuje navíc okolnost, že její první vydání spatřilo světlo světa na podzim 2015, tedy v době, kdy se v Německu blížila ke svému (dosavadnímu) kulminačnímu bodu migrační krize. Právě masová migrace, podle Behringera vyvolaná především hospodářskými a sociálními příčinami a nikoli válečnými událostmi, je jedním z klíčových témat knihy. Mnohá prezentovaná zjištění a hodnocení se přitom tak či onak mohou vztahovat na všechny typy migrace.

Některé Behringerovy závěry o souvislostech rozličných dobových hospodářských či sociálních jevů a procesů s erupcí Tambory, resp. s touto přírodní katastrofou vyvolaným dočasným ochlazením klimatu, se nicméně jeví jako přespříliš odvážné a dalekosáhlé. Kritičtější čtenář se nejspíše těžko zbaví pocitu, že autor vnímá možné projevy a důsledky ochlazení roku 1816 značně extenzivně a že je shledává v každém výraznějším jevu či události z let 1816–1820. Tyto výhrady jsou bezesporu oprávněné, otázkou je pouze, do jaké míry. Mnohé nadhozené souvislosti totiž spíše představují podnět pro budoucí bádání. V případě *Kulturních dějin klimatu* (2007,⁴ česky 2010) výzkumy následujících let Behringerem naznačené (a někdy zdánlivě pochybné) souvislosti spíše potvrzovaly. Kniha o „roku bez léta“ je tak dílem nejen poutavým, inspirativním a do jisté míry provokativním, nýbrž i cenným a potřebným.

Petr Kreuz

4 Viz výše pozn. 2.

Karl JASPERS

Korrespondenzen (3 sv.)

1. svazek: *Philosophie*, 724 s.;

2. svazek: *Politik, Universität*, 862 s.;

3. svazek: *Psychiatrie, Medizin, Naturwissenschaften*, 704 s.

Hrsg. im Auftrag der Karl-Jaspers-Stiftung von Matthias Bormuth, Carsten Dutt, Dietrich v. Engelhardt, Dominic Kaegi, Reinher Wiehl und Eike Wolgast.
Göttingen, Wallstein Verlag 2016, ISBN 978-3-8353-1005-6.

V roce 2016 vyšla po dlouhých přípravách v nakladatelství Wallstein rozměrná třísvazková edice korespondencí jednoho z nejvýznamnějších německých myslitelů dvacátého století Karla Jaspere (1883–1969). Jaspers nejprve vystudoval medicínu a působil na heidelberské psychiatrické klinice vedené Franzem Nisslem, habilitoval se však 1913 na Filosoficko-historické fakultě heidelberské univerzity pro psychologii a 1916 se pro tento obor stal mimořádným profesorem, 1921 řádným profesorem filosofie. Pro sledování vývoje, motivací a souvislostí Jaspersova životního a profesního příběhu skýtá předložená edice bohatství nových materiálů, díky nimž můžeme nově a lépe uchopit jednotu Jaspersova zjevu. Jaspersova rozsáhlá literární pozůstalost, komplikující zájemcům práci kromě jiného autorovým těžko čitelným rukopisem, je uložena v Německém literárním archivu v Marbachu nad Neckarem. Obsahuje – kromě přípravných materiálů včetně k řadě nedokončených velkých prací jako monografie o německém národním vědomí nebo Hannah Arendt, jež dosud čekají na editorské zpracování – především Jaspersovu korespondenci s asi 8000 adresáty: na 25 000 odeslaných dopisů a dalších zhruba 10 000, které obdržel. Recenzovaná edice, přinášející téměř 1900 dopisů, sice může působit vyčerpávajícím dojmem, přesto je třeba podržet na paměti, že předkládá také pouze výběr. Je přitom třeba ocenit, že korespondence, které editoři zahrnují do svazků, jsou v případech, že šlo o Jaspersův dlouhodobější a významnější kontakt (platí to zejména pro svazek dopisů s přírodovědci a lékaři), podávány v relativní úplnosti. Nepředstavují tedy nesoustavnou mozaiku, nýbrž umožňují utvořit si velmi reprezentativní obraz o Jaspersově kontaktu s řadou osobností.

Edice Jaspersových dopisů bezpochyby reaguje na stále pozoruhodně živý, ba v posledních letech stoupající zájem o jeho dílo a působení. Asi nejvýznamnějším výrazem této skutečnosti je, že Heidelberská akademie věd zahájila roku 2012 komentované souborné vydávání Jaspersova díla. K úspěšnému završení bude tento projekt potřebovat celá desetiletí, překvapení však nemůže nebudit jako takový: Vezměme v úvahu, že na rozdíl od prací řady jiných velkých myslitelů je značná část Jaspersova vydaného díla dostupná včetně reedice z posledních let: Jen v letech 2012–2013 z něj Jaspersovo domovské nakladatelství Piper nově vydalo deset svazků.

Předložené tři svazky korespondence (nebyly do nich zahrnuty ty, které již dříve vyšly samostatně: zejména rozsáhlá Jaspersova korespondence s jeho žačkou Hannah Arendt, s Martinem Heideggerem, Maxem a Alfredem Weberovými ad.) umožňují velmi plastické seznámení s Jaspersem člověkem, myslitelem i aktivním účastníkem akademického a společensko-politického života. Zvláště dobře můžeme z bezprostředních osobních svědectví

pochopit jeho cestu od medicíny k filosofii a důvody a míru jeho trvalého významu pro odbornou i širší zainteresovanou veřejnost z těchto a řady dalších oborů. Z opakovaně artikulovaných vzpomínek se dozvídáme o „nikdy předtím ani potom nezažité atmosféře“, která Jasperse tolik inspirovala (a k níž on sám přispěl) na heidelberské psychiatrické klinice v první půli desátých let dvacátého století. „Jediným měřítkem byla píle, spolehlivost a vlastní iniciativa,“ říká Jaspers, a popisuje svůj vlastní kariérní postup z podmínek této půdy. Profesor Franz Nissl tehdy vyjadřoval uznání jeho „inteligenci“, ale připojoval ironický povzdech nad tím, že „se zabývá samými nesmysly“, a upozorňoval ho, že pěstuje příliš filosofii. (*Korrespondenzen: Psychiatrie, Medizin, Naturwissenschaften*, s. 451n.) Následně ovšem Jaspers Nissla zcela přesvědčil svým monumentálním spisem *Allgemeine Psychopathologie* (1913). Ten se jako zásadní příspěvek teoretické a metodologické oborové sebereflexi stal klasickým a prožil řadu nových, značně přepracovaných vydání (o těch se tu také mnoho dozvídáme). Nissl podpořil Jaspersovu habilitaci, která se ovšem pro množství jím již habilitovaných osobností odehrála též za podpory Maxe Webera na filosofické platformě u Wilhelma Windelbanda.

Střetnutí myslitelského tihnutí a životní, resp. zdravotní situací vnucované orientace vyústilo u Jasperse v postupný přechod od medicíny k filosofii. Došlo k tomu především proto, že mu chronická celoživotní indispozice, bronchiektázie spojená se srdečními potížemi, bránila v plnohodnotném lékařském působení, během přednášek ho nutila sedět, během dne pravidelně odpočívat a vést velmi klidný život. Tak Jaspers v roce 1916 nemohl přijmout nabídku převzetí kliniky po Nisslově odchodu a jeho získání profesury filosofie mělo povahu i osobními dispozicemi vynucené koncentrace na teoretickou rovinu. K této orientaci však Jasperse zároveň zcela organicky vedla i přirozenost jeho ducha. Jaspers vždy zdůrazňoval nezbytné východisko teoretického zobecnění v názornosti živoucích příkladů, a to jak na úrovni postupu poznání vůbec, tak metodologického uvědomění speciální praxe. Na druhou stranu však připomínal také nezbytnost založení konkrétních přístupů v trvale platných hodnotových rámcích. Jaspers proslul nejen jako systematik, nýbrž také teoretik *etiky* vědecké a lékařské práce. Reflexe metod, historie a výhledů daného oboru patří k jeho integrální charakteristice, stejně jako se filosofie i lékařství – přinejmenším pro Jasperse – vztahují na *celého* člověka.

O tom, jak Jaspers snášel svůj zdravotní handicap, o tom, jaký byl jeho životní a pracovní rytmus, způsob komunikace a práce, se z korespondencí poučíme velmi bohatě. Z množství zpráv, pokrývajících zároveň šíři času a kontaktů, se usoustavňuje vhled, jenž většinou potvrzuje, někdy poopravuje obraz, jež si pozorný čtenář mohl udělat ze samotných Jaspersových spisů, a totiž z trvalosti jím zastávaných postojů. Jaspers působil v Heidelbergu až do roku 1948, kdy přesídlil do Basileje. Tam strávil posledních dvacet let života. Roku 1937 mu nacistický režim zabránil nadále akademicky působit a do konce války ho vystavoval tlaku a stále stoupajícímu ohrožení spolu s jeho židovskou manželkou Gertrud. Autoritu morálního kreditu, která se po válce přidala k mimořádné odborné kompetenci a produktivitě, Jaspers využíval až do konce šedesátých let pro vstupování do veřejné diskuse, vedené o úloze a problémech, o směřování univerzit stejně jako německé a globalizující se světové společnosti vůbec. Jeho spisy o německé válečné vině, o ohrožení civilizace atomovou

bombou, o otázce znovusjednocení Německa nebo politické skutečnosti spolkové republiky docházely široké a často bouřlivé odezvy. Editované korespondence dávají nahlédnout takřka do soukromí, do osobního „zázemí“ osobnosti, jejíž mimořádně dlouhé, vytrvalé a neochvěvné aktivitě se mnozí korespondenti obdivují. S Jaspersovou indispozicí souvisela právě specifická vyrovnanost, mírnost, ale pevnost jeho nasazení, disciplína, s níž na šedesát let tvořil a vytvořil jedno z nejrozměrnějších děl mezi filosofy 20. století. Nelze je uzavřít pod etiketu filosofie jako *jednoho* z oborů, „specializací“, nýbrž podobně jako u T. G. Masaryka nebo R. Rollanda cílilo na jednotu sebereflexe a seberealizace člověka, jež bude skutečně *humánní*.

Z Jaspersovy korespondence je zřejmé, že ji během svého života nevedl s vyhlídkou na to, že jednou vyjde. Přinejmenším pokud jde o jeho dlouholeté přátele a kolegy, nepředstavuje více než odbývání příležitostných potřeb. V zásadě Jaspers nepředstavuje osobnost, která by – být pouze některé – korespondence „programové“ chápala jako platformu soustavné artikulace a komunikace s vyhlídkou na budoucí vydání, s ohledem na „representativnost“, úplnost sdělení. Sám nicméně obdržené dopisy většinou uchovával a jeho korespondenti jeho dopisy rovněž; mezerovitá zůstává korespondence zejména s osobnostmi, jež odešly před druhou světovou válkou do exilu. Třebaže s jednou ze svých nejsprávnějších a nejvýznamnějších korespondentek, Hannah Arendt, byl Jaspers pro její trvalý pobyt v zahraničí většinou odkázán na korespondenční styk a množství dopisů časem značně narostlo, ani zde se nezdá, že by Jaspers nějak myslel na to, že dopisy jednou vyjdou knižně, že by s ohledem na to usiloval o tematizaci nebo precizaci některých témat, postojů, z důvodu, že by takováto artikulace v kontaktu s jiným mohla či měla hrát roli pro další, kdo budou chtít co nejlépe poznat jeho myšlení. Samozřejmě se tato korespondence (podobně jako ta s Heideggerem) jako korespondence velkých myslitelských osobností neobejde bez občasných disputativních širších ploch a výměn, většinou se ale jedná o reakce na vzájemně si zasílané a čtené knihy či veřejná vystoupení. Formulace druhého ať už v dopise, nebo nějaké jeho publikaci ovšemže vedou k širšímu rozepsání, ale „programové“ není Jaspersova korespondence „pěstována“, spíše „odbývána“, kde se nedá promluvit osobně. To Jaspers jednoznačně upřednostňuje, často vidíme odklady důkladnějšího probrání věcí na osobní setkání. Jaspers byl typem orálního, „sókratovského“ filosofa, který ovšem zároveň, na rozdíl od jiných, na něž by se takové označení také mohlo vztáhnout, rozhodně nepostrádal schopnost, ba talent soustavného literárního zpracování. Naopak jeho produktivita, opakovaně obdivovaná jeho korespondenty, byla enormní. Z dopisů se dozvídáme mnoho o podmínkách a potřebách Jaspersova všedního dne, vidíme ho často, ve stáří téměř výhradně s omluvou odmítat hrnoucí se pozvání ke konferencím, návštěvám nebo publikačním účastem. Dělo se tak stále stejnými odkazy jednak na zdravotní omezení, jednak na nedostatek času a možnosti – jakkoli často nechybělo chuti – věnovat síly dílčím, „vedlejšími“ závazkům, smysl pro potřebu dovádět do konce vytyčené vlastní velké projekty.

K cenným materiálům zprostředkovaným třísvazkovou edicí patří kromě dopisů řada k některým dopisům příkládaných posudků, jež Jaspers, zejména po druhé světové válce, psal na své kolegy v souvislosti s jejich akademickým zařazením či postupem. Stejně tak v reakcích na různé situace v akademickém životě, žádající jeho stanovisko, se Jaspers

projevuje neochvějně zásadově, bezpočtukrát vidíme ne jako pouhou proklamaci, nýbrž žitou praxi jeho angažovaný, věcný a důsledný přístup k tomu, co sám nazýval „ideou univerzity“, „živoucím duchem“: k otevřenosti dialogu, kolegiální a také mezioborové výměny, solidarity a účasti vůči jiným, stejně trvalou ale náročnost vůči sobě i jiným. K tomu patřilo odmítání jakéhokoli protežování nebo konformity, kde by hlas zájmu, známosti nebo vlivu byl v rozporu s principem zásluhy a spravedlnosti. Jaspersovy dopisy skýtají podobně jako spisy, ba díky bezprostřednosti svých svědectví o žitosti uváděných postojů zvýšeně, jedinečnou lekci o osobní kultuře, etice, jaká by měla panovat v akademickém prostředí.

Rozdělení vybraných dopisů do svazků, věnovaných zaprvé politice a univerzitě, zadruhé filosofii, zatřetí medicíně a přírodním vědám, se zdá být poměrně logické a úspěšně provedené. Jak napovídá název, svazky přinášejí *korrespondence*, tj. v relativní úplnosti dopisní výměny s některými adresáty, jejichž výběr vycházel z důležitosti, a tak i rozsahu jejich kontaktu s Jaspersem. Mezi filosofy patří k nejrozsáhlejším *korrespondence* s Ernstem Beutlerem, Wernerem Brockem, Hansem-Georgem Gadamerem, Gerhardem Krügerem či Karlem Löwithem, mezi lékaři s Hansem Waltherem Gruhlem, Alexanderem Mitscherlichem či Kurtem Schneiderem. Z univerzitního života zvlášť poutá kontakt s historiky Fritzem Ernstem a Golo Mannem a politologem Dolfem Sternbergerem, jenž byl hlavním editorem poválečného heidelberského časopisu *Die Wandlung*, v jehož redakční radě působil i Jaspers a který byl stěžejní tribunou humanistické reflexe poválečného stavu. V předložené edici jsou tak prezentovány *korrespondence* s desítkami (více nebo méně významných) osobností německé vědy a politiky od počátku dvacátého století do konce šedesátých let. Jako takové jsou řazeny abecedně podle adresátů a velmi vhodně doplněné potřebnými faktografickými komentáři a odkazy jednak pod čarou, jednak na konci každého svazku v podobě medailonů a základních bibliografií jednotlivých korespondentů. To si zejména zaslouží velkou pochvalu, protože nenutí čtenáře – jak by jinak bylo až příliš často nutné – odcházet dohledávat pro pochopení dopisů nezbytné informace o životě, působení a publikacích jednotlivých osob, nenechává tápat po kontextech. V žádném svazku nechybí editorský úvod, přehled Jaspersova života a díla a rejstřík. Předložená edice po našem soudu představuje významný, dlouho chybějící příspěvek poznání Jaspersova života, myšlení a působení, jenž je od nynějška umožní pochopit o mnoho lépe, než bylo dosud možné.

Martin Bojda

Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY
Nasza wojna. Europa Środkowo-Wschodnia 1914–1918.
Tom 1. Imperia, 1912–1916

Warszawa, Wydawnictwo W.A.B. 2014, 488 s., ISBN 978-83-280-0941-7.

V posledních deseti až patnácti letech a zvlášť koncentrovaně k výročí roku 1914 vyšly v západní Evropě a Německu desítky monografií, které nově tematizovaly celou první světovou válku nebo přinejmenším její začátek. Tato konjunktura průběžně pokračuje – letos pravděpodobně lehce zastíněna nakladatelským zájmem o sté výročí bolševické revoluce

v Rusku – a patrně vyvrcholil rokem 1918 v kontextu s výročím listopadového příměří a tedy s koncem bojů na „standardních“ frontách. Kniha dvou známých varšavských badatelů do této smrti převážně politicko-historických, diplomaticko-historických, tradičních (makro)vojenských i nových, blíže o vojáky v zákopech se zajímajících prací ovšem nepatří. Odlišuje se od nich v celé řadě ohledů: především tím, že v kontextu s dějinami „Velké války“ tematizuje většinou západních autorů a zejména středoevropskou veřejností zapomínanou středovýchodní Evropu. Tu pojednává – samozřejmě s centrem pozornosti, upřeně na centrální bojiště prvních dvou válečných let: Polsko, a to zhruba v meziválečných hranicích – od Baltu po Balkán. Dalšími specifiky je ale i širší chronologický záběr (1912–1923) této knihy a hlavně její principiálně jiný úhel pohledu: Autorům jde především o společnost ve válce, tedy o civilisty (i když masově navlékané do vojenských uniforem), o jejich zůfalou a individuálně neřešitelnou situaci, jejich nejzávažnější problémy, o hluboké a nevratné proměny společnosti i o její sebereflexi během válečných let.

V úvodu knihy autoři vysvětlují paradoxní skutečnost, že ač první světová válka patří na západě Evropy ke klíčovým, intenzivně společensky reflektovaným dějinným událostem a mezníkům, východně od Německa je na ni vzpomínáno nesrovnatelně méně. V německých nástupnických státech po hohenzollernské, habsburské a romanovské monarchii překryl toto kataklyzma (zde o nic méně rozsáhlé a hrůzné než na západě) vznik národních republik. Z války, během níž např. Poláci povinně i dobrovolně bojovali v německé, rakouské i ruské armádě, se v retrospektivě stal pouhý předstupeň – na počátku války ještě nikým nepředvídané – samostatnosti, která pak byla, nejednou ještě po léta, vyměňována a obhajována opět na poli válečném. Zásadním způsobem pak události i utrpení první světové války pro obyvatelstvo této velké části Evropy převrstvily hrůzy a důsledky druhé světové války a následně sovětská propaganda po roce 1945, která z celé válečné epochy akcentovala, resp. tolerovala pouze rok 1917.

Kniha se opírá o účelný, ovšemže rozsáhlý korpus odborné literatury, objímající ohromnou oblast od Finska po Bulharsko (hodnotící komentář klíčových prací s. 425–436, soupis pramenů a literatury na s. 437–451). Její výpovědi jsou konkretizovány na bázi rozsáhlé rešerše dobového tisku, publicistiky i krásné literatury (mimočodem, mezi autory existuje – přiznaný – koncepční rozdíl: jeden nahlíží problematiku optikou Haškova Švejka, druhý preferuje dílo *Poslední dnové lidstva* Karla Krause). Kritický komentář ukazuje, že oporou se autorům stala především řada anglických a amerických monografií, resp. německých konferenčních sborníků z posledních asi patnácti let. Vědecký zájem „středovýchodně evropského“ dějepisectví o toto téma je přitom minimální. Při konkretizaci zkoumaných problémů však autoři vyšli zejména z bohatého spektra ego-dokumentů: pilně citují z deníků, korespondencí, vzpomínek. Nejde přitom ani tak o doplnění konkrétních informací, jako o akcentování subjektivního pohledu současníků na situace, události, společenské jevy. S velkou literární obratností přitom autoři ukazují dramatické rozdíly v dobovém vnímání viděného a staví proti sobě interpretující svědectví pozorovatelů, lišících se národností, vzděláním atd.

Prvý (zatím jediný existující) svazek je rozčleněn do tří částí, zkoumajících charakteristická prostředí války: fronty – zázemí – okupovaná území. Prvá, frontová část začíná

expozici světa, který bez jasných cílů a (přes významná odborná varování) bez konkrétních představ o tom, co bude rozpoutáno, v létě 1914 ochotně, spíše z prestižních než meritorních důvodů vstoupil do války. Poté se autoři vrací k „preludiu“ katastrofy, tedy k balkánským válkám let 1912–1913 jako k faktické součásti celosvětového konfliktu. Ve dvou velkých kapitolách je pak na s. 79–194 podána „vojenská historie“ prvních tří válečných let.

Nejde v ní samozřejmě jen o (převážně kritický) popis klíčových válečných akcí na východě i na Balkánu, ale např. také o problémy armád, které všechny počítaly s rychlým podzimmím vítězstvím, ale ne se zimou. Autoři líčí zoufalou nepřipravenost válčících stran na to, že zima i onoho roku přišla, resp. návazně improvizované snahy armádních jednotek o řešení této krizové situace. Neměsí problém představovalo např. pro rakouskou armádu vybití většiny profesionálních důstojníků a poddůstojníků v létě a na podzim 1914 a neznalost přinejmenším základů „Kommandosprache“ mezi rezervisty, kteří je urychleně nahradili, neřkuli mezi jejich mnohonárodnostním mužstvem (s. 93). Komunikace v celé řadě jednotek se na čas takřka zhroutila. Následují podkapitoly o frontovém životě, o rakouské i ruské vojenské i civilní špiónmánii a o masách jejich – zejména civilních – obětí, o osudech raněných a nemocných vojáků, o zajatcích.

Druhá část knihy zaměřila pozornost na zázemí. V tomto rámci dominují témata reglementace společnosti a její postavení pod co nejkompexnější kontrolu armády, problematika žen jako nyní většinového obyvatelstva týlových oblastí, otázky rychlého etnického vymezení dosud mnohdy ne zcela vyhraněných regionálních společenství, otázky vztahu vojenských orgánů k samosprávám a intenzivní snaha o jejich podřízení nebo dokonce odstranění a nahrazení vojenskou správou. Za jednu z nejpodstatnějších podkapitol pokládám text o válkou rychle způsobeném úpadku řady měst (exemplárně průmyslová Lodž, kde přerušení finančních toků, dodávek materiálu a cest odbytu zboží zastavilo výrobu a k nezaměstnanosti už koncem roku 1914 odsoudilo čtvrt milionu dělnic a dělníků (s. 237)). Zcela naopak vedla válečná nouze (samozřejmě mimo oblast bojů, kde byly vesnice všemi válčícími stranami plošně ničeny, dílem vyvražďovány) ke „společenskému vzestupu“ bohatnoucích sedláků a vzrůstu sebevědomí této vrstvy. Samostatná kapitola je věnována problematice informování veřejnosti o válečném dění: Tisk a jeho senzacechtivost („zahušťování“ válečných událostí) sem patří stejně jako „válečná turistika“, informační chaos a ovšem propaganda a její působení.

Z recenzentova pohledu nejvýznamnější pasáží druhé části je kapitola o loajalitě (s. 269–296). Nejprve autoři důkladně líčí nefalšované patriotické nadšení – zejména prostých venkovských – obyvatel všech tří monarchií, nafukované ještě co do rozsahu i kvality žurnalisty všech směrů. Skepse až zhnusení řady vzdělaných socialistů a zejména intelektuálů typu Franze Kafky nad těmito masovými výrony loajality až servility mas vůči mocnání a armádě přitom byla sice – jak autoři dokládají citáty jejich deníků či korespondence – bezmezná, ale povytce společensky atypická. Každá z národností přitom deklarovala svoji loajalitu se speciálními akcenty. Docházelo dokonce ke krátkodobému překonání dosud zdůrazňovaných mezietnických rozporů v rámci té či oné monarchie. Vše ovšem překonávala ambiciozní euforie ruských panslavistů a německých pangermánců.

Přesto se velmi záhy – zejména v Rakousku a v Rusku – objevily meritorně nezdůvodnitelné a co do výsledku kontraproduktivní vládní represe vůči národnostním

minoritám. „Tento jev patří k nejméně pochopitelným a přitom nejvíce fascinujícím aspektům historie války. Mnohé nasvědčuje tomu, že vlády válčících států z jakéhosi důvodu nepostřehly, jak silné podpoře obyvatelstva se těší. Místo aby ji upevnily a šikovně tak zvyšovaly svoji popularitu, učinily vlády mnoho pro to, aby znechtily všechny, od národnostních a náboženských menšin až po „vládnoucí národy“ (s. 284). Nejvyostřenější situace v rámci habsburské monarchie panovala podle autorů v Čechách a na Moravě, ve východní Haliči a v pohraničí se Srbskem. Na českém příkladu (autoři se tu opírají o knihu Ivana Šedivého)¹ je ukázáno, jak německý nacionalismus až přes meze ztráty kontaktu s realitou cíleně vytvářel stereotyp nelояlnosti českých obyvatel, branců a vojáků. „Tragika situace spočívala v tom, že vláda s oporou ve vážně bráněných iluzích přijímala reálná politická rozhodnutí“ (s. 285). Jejich důsledky pak vztah obyvatelstva a monarchie dále podkopávaly. „Destruktivní nebyl jen sám tento mechanismus (předpokládání zrady – JP), ale i jeho očividná nespravedlnost. Vládnoucí vrstvy byly ochotny věřit ve zradu na základně jakési etnické a sociální predestinace. Bez ohledu na fakta byla očekávána zrada konkrétních národností a společenských skupin, zatímco u jiných byla tato možnost apriorně vylučována“ (s. 295).

Násilí vojenské moci vůči civilistům ovšem eskalovala nesrovnatelně hůře ve frontou opakovaně převálcované východní Haliči. Zde se nadto armádní represe – při dominujícím antisemitismu – mohly opírat o starými konflikty i aktuálními křivdami motivované rozsáhlé vzájemné udavačství Ukrajinců, Poláků a Židů. Doboví svědkové shodně konstatují, že se rakouští důstojníci civilního obyvatelstva v podstatě báli a hlavně nevěděli prakticky nic o poměrech v Haliči, jejíž správu na podzim 1914 armáda rázně převzala od polského úřednictva do vlastních rukou. Oproti tomu uherský premiér István Tiszo (jistě nikoliv vyhlášený humanista), varován excesy prvních válečných měsíců, udržel na území uherské části monarchie vládu v civilních rukou, a to bez jakýchkoliv negativních bezpečnostních důsledků, jak připomínají autoři. Vší racionálně se pak vymykal brutální postup ruské armády, jak vůči vlastním poddaným, tak vůči obyvatelstvu přechodně okupované části Haliče.

Třetí část knihy je věnována situaci okupovaných teritorií. Autoři zdůrazňují, že pro obyvatelstvo extrémně nebezpečná byla vždy zejména fáze přechodu oblasti nebo města z rukou jedné armády do druhé. V období „interregna“ docházelo k masovému rabování, pogromům, prepadům měst rychle se utvořivšími bandami mladistvých, k dramatickému a iracionálnímu ničení majetku lidí, kteří odešli nebo byli odvedeni ustupující armádou. Společnost se bránila ustavováním samospráv a vytvářením občanských milic, které ovšem mohly být zakrátko – jako podezřelá substruktura – fyzicky likvidovány okupační nebo při změně situace vracející se vlastní armádou. Zcela destruktivní chování ruské armády na dobytém území, započavši okupaci všeobjímajícím pogromem židovského obyvatelstva, je v knize prezentováno na příkladě Tarnova. Obecně pak platí, že žádná z okupačních armád nebyla v knihu zachycené části Evropy připravena na převzetí okupační správy dobytých území.

Na východní frontě byla teritoriálně největší okupační mocí německá armáda. Ruská armáda při ústupu z Knížectví varšavského evakuovala nejen přes tři a půl milionu obyvatel, ale i továrny a vše, co přinejmenším teoreticky mohlo být užitečné pro obnovu

1 Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

produkce někde v hloubi Ruska. Ostatní hodnoty a celá infrastruktura byla plošně ničena. „Němci tak vstupovali do oblastí vyliďněných, se zruinovaným průmyslem, masovou nezaměstnaností a obecnou nouzí“ (s. 358). Následovaly odvody na nucené práce nebo verbování na práci v říši. Devastace okupovaného území přitom nebyla ani závažně předepsána, ani nutná. Vše záleželo na rozhodnutí velících důstojníků a jejich racionalitě. Autoři v tomto směru odkazují na rakouskou okupaci Srbska, kde rakouská okupační armáda zavedla potravinové přiděly: dvakrát vyšší než kolik činily v té době v Berlíně a o dvě třetiny vyšší než ve Vídni. Záměrem, který se tím podařilo realizovat, bylo udržení klidu v zázemí fronty. Jako obdobnou pozitivní výjimku uvádějí autoři německou okupační mocí zřízené Království polské, kde se situace nakonec kupodivu stabilizovala. Pod okupační správou, vedenou generálním gubernátorem, generálem Hansem Hartwigem von Beseler zde dokonce docházelo k racionálním správním reformám: byly ustaveny obecní samosprávy, byly provedeny dávno již nutné a ruským státem dlouho blokové územně správní reformy měst, nyní rozšířených o nově připojené obce. To byl případ Lodže, rozšířené roku 1915 o polovinu dosavadní výměry, Varšavy, jejíž území se roku 1916 ztrojnásobilo,² ale i nadregionálního východoevropského židovského centra, Lublinu. Dodejme, že se tak dělo jen necelé dva roky potom, co na západě saské divize masakrovaly při průchodu neutrální Belgie masy civilistů, včetně žen a dětí, resp. rovnaly belgická města se zemí.

Vzhledem k tomu, že jde „jen“ o první ze dvou svazků celého díla, nemůžeme na konci knihy očekávat nějaký facit. A přece ho do jisté míry zastupuje třetí kapitola poslední části, nazvaná „Civilizační mise“. Zde je totiž s velkým nadhledem a důkladnou znalostí dobové literatury i publicistiky reflektován vztah vládních, vojenských, politických i vědeckých elit vilémovské i habsburské říše ke středovýchodní Evropě (a o to více k nenáviděným balkánským státům), vnímané jako (neznámý a těžko poznatelný) „východ“.³ Expanzivní válka na východě tak byla pro Němce i Rakušany a jejich válečnou propagandu (až do šedesátých let 20. století také pro historiografie obou národů) zároveň imperiální „koloniálně civilizační“ misí do „poloviční Asie“. Autoři ovšem připomínají, že přinejmenším na samém počátku války část jazykově německé inteligence v uniformách věřila, že jde mj. o liberálně motivovanou misí „rozšiřování hranic kulturní Evropy“.

Skvěle napsaná a inspirující kniha je vybavena řadou dobových fotografií, souborem instruktivních map vojenských operací v příloze a jmenným rejstříkem. Není to příručka, z níž bychom se mohli připravit na zkoušku z dějin „Velké války“ v této části Evropy, nýbrž práce, na jejímž základě bychom měli velmi mnohé z tohoto klíčového tématu konečně pochopit.

Jiří Pešek

-
- 2 Srovnej nově: Marta POLSAKIEWICZ, *Warschau im Ersten Weltkrieg. Deutsche Besatzungspolitik zwischen kultureller Autonomie und wirtschaftlicher Ausbeutung*, Marburg 2015.
 - 3 Mladší z autorů se tu evidentně opřel o výsledky svých výzkumů pro úspěšnou habilitační práci: Maciej GÓRNY, *Wielka Wojna profesorów: nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014.

Martina FIAMOVÁ

„Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1945

Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015, 175 s., ISBN 978-80-224-1446-3.

V monografii Martiny Fiamovej sa po obsahovej stránke prelínajú a navzájom dopĺňajú dva tematické okruhy, ktoré z najrôznejších príčin priťahujú pozornosť nielen historikov a bádateľov z oblasti viacerých spoločenských vied, ale aj politikov a vlastne veľkej časti slovenskej spoločnosti. Je to jednak problematika pozemkového vlastníctva a niekoľkých (v pôvodných predstavách nikdy nerealizovaných) pozemkových reforiem, dotýkajúca sa až do polovice 20. storočia väčšiny slovenského obyvateľstva – to znamená roľníckych vrstiev, jednak citlivá a traumatizujúca téma takzvaného riešenia židovskej otázky (v tomto konkrétnom prípade arizácie pôdy), ktorá je predmetom intenzívneho bádania slovenských historikov už dvadsaťsedem rokov. Autorka vďaka svojmu širokému heuristickému záberu, systematickému a detailnému výskumu, ktorého výsledkom sú aj jej vlastné čiastkové štúdie,¹ v recenzovanej monografii syntetizujúceho charakteru značne posúva dopredu naše vedomosti o oboch spomínaných témach, keď ich navzájom prepája. Je to logický prístup, lebo pozemková reforma na Slovensku z roku 1940 sa vo svojej právnej i praktickej, no aj politickej či sociálnej podobe dotýkala v prvom rade tunajšieho „riešenia“ židovskej otázky.

M. Fiamová však neopakuje už poznané fakty a hodnotenia, ale kriticky prekonáva doterajšiu relatívne bohatú odbornú literatúru. Je zaujímavé, že problematikou slovenskej pozemkovej reformy z roku 1940, ktorá bezprostredne súvisela s arizáciou poľnohospodárskeho majetku v rukách židov, sa zaoberali nielen slovenskí autori Vlastimil Bauch² či Samuel Cambel,³ ale aj českí historici Jiří Doležal⁴ a Jan Rychlík.⁵ Okrem toho existuje aj niekoľko odborných štúdií i nepublikovaných (zväčša diplomových) prác skúmajúcich dané témy na regionálnej úrovni. Autorka sa však opiera predovšetkým o vlastný výskum a exploatuje doteraz menej známe, lepšie povedané málo využité archívne pramene. Medzi nimi zohrávajú asi najdôležitejšiu úlohu fondy Štátneho pozemkového úradu, resp. jemu podriadených nižších úradov, a fond pre správu poľnohospodárskych majetkov, ktorého hlavnou agendou bolo spravovanie arizovanej, t.j. štátom zabranej židovskej poľnohospodárskej

- 1 Martina FIAMOVÁ, *Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na a židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939–1945*, Pamät národa 7, 2011, č. 1, s. 20–28; *Štátny pozemkový úrad a jeho miesto v procese arizácie židovského pozemkového majetku*, Pamät národa 8, 2012, s. 3–16; *Presídľovanie vystábovalcov z územia Oravskej priehrady na židovské poľnohospodárske majetky v okresoch Nitra a Hlohovec*, Pamät národa 9, 2013, č. 2, s. 22–31.
- 2 Vlastimil BAUCH, *Polnohospodárstvo za slovenského štátu*, Bratislava 1958.
- 3 Samuel CAMBEL, *Sociálno-ekonomické a politické východiská slovenskej pozemkovej reformy 1938–1945*, Historický časopis 41, 1993, č. 5–6, s. 654–677.
- 4 Jiří DOLEŽAL, *Príspevek k otázkam pozemkové držby na Slovensku v letech 2. světové války*, ČsČH 7, 1959, s. 318–358.
- 5 Jan RYCHLÍK, *Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938–1945*, Agrikultúra 22, 1989, s. 143–164.

pôdy. Po vzniku vojnej Slovenskej republiky takmer päť tisíc židovských obyvateľov malo v držbe 110 tisíc hektárov poľnohospodárskej pôdy, z čoho bolo viac ako 44 tisíc hektárov ornej pôdy,⁶ ktorá sa stala hlavným objektom pozemkovej reformy a najmä neutíchajúceho záujmu slovenských roľníkov o získanie ornej pôdy. Je preto logické, že autorka v monografii venuje pozornosť práve otázke arizácie ornej pôdy. Čitateľovi však trochu chýba viac informácií o arizácii lesnej pôdy. To nie je výčitka, ale konštatovanie. Lesná pôda nebola z hľadiska ekonomických, sociálnych a politických cieľov vlády, resp. očakávania potenciálnych prídelcov takým dôležitým faktorom pozemkovej reformy, akým bola orná pôda.

Je všeobecne známe, že každá pozemková reforma (takou bola aj tá slovenská z roku 1940), ako aj jej doplnujúce alebo z nej vychádzajúce právne i praktické opatrenia, mali okrem ekonomickej a sociálnej stránky aj dôležité politické ciele. Medzi oboma spomínanými rovinami sa spravidla vytváralo isté napätie či konflikty. Zatiaľ čo sama pozemková reforma vždy nesie v sebe isté riziko ohrozenia výšky, resp. kvality poľnohospodárskej výroby a z toho vyplývajúce problémy uspokojivého zásobovania obyvateľstva základnými potravinami, jej politické pozadie podporované oficiálnou propagandou zohráva dôležitú úlohu pri získavaní podpory verejnosti v prospech práve vládnucich elít a ich režimu. Pozemková reforma z roku 1940 a s ňou spojená parcelácia (arizácia) židovskej pôdy sa odôvodňovala politickými argumentmi, odvolávajúcimi sa na vôľu národa a na lákavé heslá, keď jedno z nich tvorí v ironizujúcej podobe aj hlavný nadpis knihy.

M. Fiamová niekedy málo viditeľný rozpor medzi ekonomicou a politickou stránkou pozemkovej reformy citlivo registruje. Pri jeho rekonštrukcii sa vyhýba zjednodušenému čierno-bielemu videniu, aké bolo často charakteristické pre predchádzajúce práce ovplyvnené úrovňou vtedajšieho poznania a najmä celkovou spoločenskou situáciou, v rámci ktorej vznikali. To jej dovoľuje podať plastický, niekde až detailný obraz priebehu a praktických výsledkov nielen samej pozemkovej reformy, ale aj jej dosahu na spoločnosť a osobitne na arizáciu poľnohospodárskej pôdy nachádzajúcu sa v rukách židovských vlastníkov. Pri arizácii pôdy bolo treba brať do úvahy nielen prvoplánové vylúčenie židovských občanov z hospodárskeho života, ale aj niektoré iné neočakávané faktory, akými bolo napríklad pridelenie ornej pôdy pre takzvaných kolonistov. Tí sa grupovali jednak zo slovenských obyvateľov, ktorí boli vyhnaní z južných území Slovenska zabraných po prvej Viedenskej arbitráži v novembri 1938 horthyovským Maďarskom, jednak to boli prisídlenci zo severného územia Oravy, kde sa začali práce na budovaní veľkej priehrady. Fiamová upozorňuje, že pozemková reforma sa mala vzťahovať aj na pôdu vo vlastníctve cudzích štátnych príslušníkov – bez ohľadu, či to boli alebo neboli židia. Dotklo sa to však iba maďarských občanov, keď aj v tomto prípade vláda uplatnila recipročný princíp ako odpoveď na vyhnanie slovenských kolonistov zo zabratých južných území.

Dôležitou skutočnosťou bolo, že arizácia židovskej poľnohospodárskej pôdy sa nemohla uskutočňovať takými nekvalifikovanými a voluntaristickými metódami, ako sa to dialo pri doslovne divokom odoberaní podnikového, domového a hnuťelného majetku

6 Slovenský národný archív, fond Národný súd, dr. Ján Balko, Tňlud. 46/46, referát J. Balka na zasadnutí Štátnej rady 17. februára 1941.

židovským majiteľom, kde následne dochádzalo k veľkým ekonomickým stratám. Štát si totiž v tomto prípade nemohol dovoliť vážne poruchy v zásobovaní obyvateľstva základnými potravinami, ani znížiť celkovú poľnohospodársku produkciu, ktorá tvorila dôležitú časť exportu slovenského hospodárstva. Spomínané okolnosti však nemali iba ekonomické pozadie. Je istým paradoxom, že v čase prvej vlny deportácií slovenských židovských občanov do nacistických vyhladzovacích táborov od marca do októbra 1942 (teda v čase najintenzívnejších poľnohospodárskych prác), sa nechtiac vytvorili podmienky na aspoň dočasnú, hoci neistú ochranu pre tie ohrozené židovské osoby, ktoré boli zamestnané v poľnohospodárstve. V danej etape, no aj v ďalších dvoch rokoch tu dôležitú úlohu zohrával Fond pre správu poľnohospodárskeho majetku na čele s jeho predsedom Františkom Bošňákom. V rámci Fondu našli zamestnanie stovky židovských obyvateľov. Nešlo tu však o nejaké cieľené humánne postoje voči perzekvovaným osobám, ako sa to niekedy snažia interpretovať apologéti vojnovej Slovenskej republiky a jej režimu, ale o pragmatické záväzanie dobových potrieb a možností štátu.

M. Fiamová aj tu prejavila cit pre objektivitu a proporčnosť, keď nezjednodušuje konanie najdôležitejších osôb svojho výskumu, ale ich individuálne posudzuje bez akejkoľvek snahy o ich démonizovanie či idealizovanie. Vidno to najmä v kapitole, kde vykresľuje politické a ľudské osudy už spomínaného F. Bošňáka, ako aj predsedu Štátneho pozemkového úradu Karola Klinovského. Ten sa pohyboval medzi pomyselnými mantinelmi popredného ľudáckeho funkcionára s antisemitskými názormi, presvedčeného o správnosti úplného vyradenia židov z hospodárskeho a verejného života, a zodpovedného národohospodára, uvedomujúceho si komplikovanosť pozemkovej reformy a jej vzťahu k arizácii židovskej pôdy. V spomínanej situácii sa ocitli v čase holokaustu aj mnohí iní predstavitelia vládneho establišmentu. Mimochodom, táto kapitola je z čitateľského hľadiska vari najpríťažlivejšia, najzaujímavejšia, lebo „poludšťuje“ inak náročný text knihy, a navyše dáva podnety pre komparáciu a dôvernejšie poznanie celkového „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1939–1945 aj v iných oblastiach verejného života. Možno, že by do kapitoly patril aj osobný portrét prvého predsedu Štátneho pozemkového úradu Františka Ševčoviča.

Vnútroštruktúra práce je rozdelená do viacerých, navzájom sa prelínajúcich rovín: právnej, ekonomickej, politickej, personálnej. Akýmsi spojovníkom je tu problematika arizácie židovskej poľnohospodárskej pôdy. Autorka pri svojom výklade uplatňuje raz chronologický, inokedy vecný princíp. Je to náročný prístup, ktorý vedie niekedy k nutnému opakovaniu sa, čomu sa však nedalo celkom vyhnúť a nepôsobí to rušivo. Monografia má z aspektu skúmanej témy celoštátny záber, no zároveň je detailnejšie konkretizovaná, ilustrovaná na regionálnych príkladoch. V jednej z úvodných kapitol autorka zobrazuje právny rozmer pozemkovej reformy, ktorá sa dotýkala nielen problému všeobecného vlastníctva pôdy, ale predovšetkým vyvlastnenia poľnohospodárskeho majetku v rukách židovských občanov.

V ďalších kapitolách autorka rozoberá úlohu, vnútornú štruktúru a výsledky činnosti Štátneho pozemkového úradu, resp. jeho regionálnych pracovných skupín. V tejto súvislosti si všíma aj (málo úspešné) snahy nacistických beráterov zasahovať do procesu pozemkovej reformy na Slovensku v prospech tunajších nemeckých obyvateľov. Zároveň poukazuje na navzájom si konkurujúce kroky vplyvných politických subjektov (Hlinkovej

slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy, Deutsche Partei) či najvyšších štátnych úradov vrátane Kancelárie prezidenta republiky v prospech svojich protežantov. Tieto tlaky vzápätí vyvolávali vlnu inštitucionálnych i personálnych kompetenčných sporov a najmä korupciu, ktorá bola pre celý arizačný proces (nielen na Slovensku) charakteristická a trvalo prítomná. Možno, že práve tu bola príležitosť zrovnávať postupy Štátneho pozemkového úradu s činnosťou Ústredného hospodárskeho úradu, ktorý mal na starosti arizáciu židovských podnikov, alebo s činnosťou okresných úradov, ktoré riadili arizáciu židovského domového majetku.

Pozemková reforma a z nej vyplývajúca arizácia poľnohospodárskeho majetku mali na Slovensku ešte jednu príznačnú črtu. Zatiaľ čo arizovanie podnikov a domov prestalo byť od roku 1943 pre záujemcov príťažlivé, snaha získať parcelovanú židovskú pôdu trvala u roľníckych vrstiev obyvateľstva až do konca existencie štátu. V tomto smere autorka koriguje aj predchádzajúce, prinajmenšom trochu zjednodušujúce predstavy o celkovom priebehu arizácie na Slovensku a naznačuje aj jednu stránku o komplikovaných vzťahoch väčšinového obyvateľstva k prenasledovaným židovským spoluobčanom. Doterajšie výskumy totiž ukazujú, že to boli predovšetkým drobní slovenskí roľníci, ktorí na jednej strane usilovali o získanie prídeltu z arizovanej židovskej pôdy, no na druhej strane práve oni najviac zachraňovali s rizikom ohrozenia vlastného života a života svojich rodín, židovské osoby. O týchto súvislostiach autorka síce vo svojej knihe nehovorí, no jej výskumy a závery prinajmenšom inšpirujú ku kladeniu si podobných otázok a k hľadaniu racionálnych odpovedí na ne. To je jeden z najdôležitejších prínosov každej odbornej historickej práce.

Súčasťou recenzovanej knihy je šesťnásť príloh, ktoré majú nielen ilustratívny, ale aj samostatný poznávací charakter. Prílohy tvoria text základných právnych noriem vzťahujúcich sa k pozemkovej reforme, úryvky z rokovania parlamentu k danej téme, niekoľko dobových dokumentov a štatistických údajov centrálného i regionálneho charakteru, ako aj tabuľky o výsledkoch pozemkovej reformy z diel vyššie spomínaných autorov. Podobný postup, ako aj viaceré inšpiratívne otázky v samotnom texte naznačujú smery ďalšieho odborného postupu tejto zložitej a zaujímavej problematiky, v ktorej výskume zrejme M. Fiamová alebo iní autori budú ďalej pokračovať a prehĺbovať jej poznanie.

Ivan Kamenec

Kateřina KRÁLOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ (edd.)

Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy

Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2016, 388 s., ISBN 978-80-246-3271-1.

Zatímco hlavní pozornost výzkumu období holocaustu byla až donedávna zaměřena především na samotné „konečné řešení“ a případně dobu předcházející, autoři publikace *Návraty* se soustředí na bezprostředně poválečné období – od konce války až po Stalinovu smrt – jako na období, které k příběhu šoa neoddelitelně patří, v mnohém je jeho následkem a pokračováním. Je to nápadné zvláště v oblasti východní Evropy, kde asimilace nebyla tak

pokročilá a vztahy Židů s místními obyvateli byly zatíženy mnoha resentimenty nebo byly vysloveně nepřátelské. Také samotné „konečné řešení“ zde v důsledku historického vývoje a nacistických válečných operací probíhalo v mnoha směrech odlišným způsobem, v daleko rozsáhlejších dimenzích a v brutálnějších formách, než tomu bylo ve většině západoevropských zemí.

Knihla je výsledkem výzkumu autorského týmu studentů doktorských a magisterských programů Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Téma otevírá nový pohled na poválečné dějiny a uvádí nás do dosud málo známé a probádané problematiky. Vzpomínky více než stovky přeživších šoa, jejichž výpovědi autoři v knize citují, byly vybrány z *Archivu vizuální historie Nadace pro výzkum Šoa Univerzity jižní Kalifornie* (Visual History Archive, University of Southern California, Shoah Foundation – dále VHA). Její rozsáhlý archiv je vedle desítky evropských měst a institucí přístupný také v *Centru vizuální historie MALACH* v knihovně Matematicko-fyzikální fakulty UK na Malostranském náměstí v Praze. Jedná se o první českou práci, která systematicky využívá převážně cizojazyčný materiál audiovizuálních interview tohoto archivu v takovém rozsahu ke komplexnímu historickému výzkumu osudů jednotlivců a židovských komunit v oblasti, pokrývající prostor celé středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy. Délka řešení projektu byla omezena na jeden rok, přesto se autorům podařilo zpracovat kapitoly knihy velmi důkladně a úspěšně tak propojit širší historický kontext s interpretací osobních svědectví přeživších do plastického obrazu jejich poválečných osudů.

Svědectví přeživších šoa jsou nepochybně klíčovým zdrojem výzkumu sociálních a kulturních souvislostí paměti, kterému je v posledních desetiletích věnována stále stoupající pozornost. Využití vzpomínek přeživších pro bádání o historii, paměti, narativitě a identitě není ovšem nic nového. Tyto vzpomínky poskytují v syrovém stavu lidskou zkušenost, vzniklou v extrémních podmínkách. Zprostředkují informaci o člověku vystaveném násilí, krajnímu vyčerpání a dlouhodobé deprivaci, jejíž celkové souvislosti jsou ještě dnes jen obtížně pochopitelné a vysvětlitelné. Tato svědectví jsou navíc často jediným pramenem, který vůbec existuje k poznání skutečného průběhu šoa z pohledu obětí.

Rozhodující důležitost však mají tato svědectví při výzkumu poválečných osudů přeživších. Jejich svědectví a vzpomínky nás konfrontují s tehdejší situací a odhalují jejich skeptické vidění poválečné situace. Ukazují hlubokou frustraci přeživších a jejich zklamání z poválečné společnosti, která zažila protizidovskou agitaci a perzekuci a byla jí hluboce poznamenána, její opakující se údiv a často odmítavou reakci nad návratem přeživších. Na druhé straně se setkáváme se snahou přeživších zapomenout a najít pro sebe nějakou cestu do společnosti: to se jen zčásti projevilo silnější asimilační tendencí, daleko častěji naopak posílením židovské identity, která vedla přeživší k co nejradikálnější změně jejich postavení a k emigraci do Izraele, západní Evropy či zámoří. Současně je zřejmé, že se mnohým z postižených nepodařilo zbavit traumatických zážitků po celý zbytek života.

Souboru případových studií předchází dva obecnější úvodní texty. Materiálům z databáze VHA a možnostem jeho využití v kontextu orální historie se věnuje studie Jakuba Mlynáře *Minulost jako vzpomínka a vyprávění*. Ta informuje o základních parametrech VHA a zabývá se otázkami metody sběru a možností sekundární interpretace

těchto svědectví. V současnosti VHA obsahuje téměř dvaapadesát tisíc interview s přeživšími a svědky šoa, která jsou výsledkem monumentálního orálně-historického projektu, realizovaného v letech 1994–2000 v padesáti šesti státech a ve čtyřiceti jazycích (celkem představuje více než 107 000 hodin audiovizuálních nahrávek, přičemž průměrný rozhovor trvá dvě hodiny). Pro efektivní badatelské využívání nabízí databáze možnost detailního vyhledávání podle různých kritérií (jména osob, životopisná data, geografické údaje, letopočty), nebo využití tezauru 65 tisíc klíčových slov k různým tématům (místo, čas, organizace, jména, města a sídla), ale také prožitková klíčová slova (zranění, strach, hlad, migrace, transporty) nebo charakteristiky sociologické, antropologické či etické (zrada, vina, směnný obchod, náboženství, manželství, antisemitismus), umožňující poměrně snadno identifikovat konkrétní interview a jeho významové segmenty. Zvláštní důraz je přitom kladen na rozhovory vedené v původních národních jazycích, které jediné jsou schopny poskytnout plný a nezkrácený obsah orálního poselství – k případovým studiím „Návratů“ bylo využito rozhovorů v sedmnácti jazycích (nejvíce v ruštině, polštině, maďarštině, bulharštině, češtině a slovenštině, srbštině, chorvatštině, řečtině a rumunštině).

Výběr rozhovorů z databáze VHA si autoři třinácti případových studií zvolili podle tématu, tedy především podle jazyka či geografické oblasti. Snažili se seznámit s co největším počtem dostupných rozhovorů k danému tématu. Z nich pak vybrali průměrně deset až dvacet nejvíce relevantních rozhovorů pro každou studii. Na jejich přibězích jsou pak v nezbytné stručnosti sledovány některé židovské osudy v daném regionu, které svojí konkrétností přesvědčivě dokreslují osudy jednotlivců, mají však obvykle obecnější platnost. Ačkoli výběr nemůže být statisticky reprezentativní, prokazují všechny studie snahu o vyváženost analyzovaného vzorku jak podle historické zkušenosti (internovaní, ukrytí, odbojáři, uprchlíci), tak podle jejich demografických charakteristik (pohlaví, stáří, vyznání, smíšená manželství) nebo podle geografické oblasti.

Jak známo, svědectví oral history poskytují poněkud odlišný obraz minulosti než tradiční metody historického výzkumu – nejde primárně o faktografii, ale o komplexnější obraz, nikoli o to, co se přesně událo, ale spíše jaký byl prožitek zúčastněného svědka. Přínos orální historie tak nespočívá primárně v rekonstrukci minulosti, ale v možnosti porozumět tomu, jak lidé tehdejší události vnímali a prožívali. Jedná se tedy o výrazně subjektivní pohled, který však přesto může hrát roli důležitého svědectví. Lidská paměť vykazuje po letech často sníženou přesnost, současně si však uchovává jedinečnou autentičnost, pamatuje detaily či osobní vztahy nebo vyjimečné události. Každé svědectví však představuje vysoce komplexní téma, na jehož úplné prozkoumání nestačí jediný badatel ani vědní obor.

Druhá obecná kapitola „Návrat ‚domů‘?“ z pera Hany Kubátové se snaží objasnit, co vlastně znamenají tyto „návraty“, jaké byly jejich dopady na to s čím, proč a jak se přeživší po návratu identifikovali a jak případně probíhala komplikovaná obnova místních židovských komunit. Zatímco v Terezíně bylo ještě možné vzpomínat na život před deportací, později byly takové vzpomínky rozbity nebo vytěsňeny novými otřesnými zážitky. „Návraty“ tak na většině míst žádnými skutečnými návraty nebyly, protože lidé mezitím ztratili schopnost identifikovat se se svým bývalým domovem a životem.

Teprve tato setkání obvykle znamenala rozpoznání všech důsledků válečné katastrofy, kterou si dříve jeho oběti neuměly nebo nemohly představit v plném rozsahu (včetně čekání na návraty příbuzných a známých). Zahrnují i střetnutí s místní většinovou populací, která se k navrátilcům chovala až na výjimky (Jugoslávie, Řecko) převážně lhostejně nebo vysloveně nepřátelsky. Navazovala komplikovaná pátrání po věcech, ukrytých před odchodem do „lágru“ a většinou neúspěšné pokusy o restituci rodinného majetku, vedoucí ke stavu naprosté psychické deprivace, kterou bylo jen velmi obtížné překonat. Často pak následovaly konfrontace s místními autoritativními nebo totalitními režimy, které po řadě zklamání končily obvykle emigrací přeživších do rodičího se Izraele nebo do zemí západní Evropy či do Ameriky. Vypovídají o tom i vysoké počty poválečných emigrantů, kterých v letech 1948–1949 odešlo z Polska 120 000, z Rumunska 40 000, Maďarska 20 000 a z Československa 15 000. Tato emigrace pokračovala podle možností i v následujících desetiletích až do konce dvacátého století.

Celková koncepce knihy *Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy* je snad až příliš široká a obsahově náročná. Jednotlivé případové studie jsou rozděleny do tří geografických souborů, které uvádějí tři obecnější zastřešující kapitoly věnované historii a podmínkám existence židovských komunit v souvislosti s novodobým vývojem těchto států a jejich společnosti. Středoevropský region zahrnuje Československo (autorka Dorota Tabitha Moravská), Polsko (Michaela Kůželová) a Maďarsko (Petr Balla), tedy státy, jejichž židovské komunity mají hlubší historické kořeny a které po několik století spojovala alespoň částečná příslušnost k Rakousko-Uherské monarchii. Jak ukazuje v úvodní studii Jiří Vykoukal, s výjimkou pokročilejší asimilace na západě docházelo v těchto regionech k velmi rozmanitému vývoji židovských komunit, které se ale vesměs dříve nebo později dostaly do sporu s místními nacionalisticky orientovanými režimy.

Poněkud odlišná byla v důsledku převažujícího agrárního hospodářství, slabší střední třídy a specifických geografických podmínek situace židovských obcí ve státech jihovýchodní Evropy – Bulharsku (Jan Procházka), Rumunsku (Jiří Kocian), Jugoslávii (Karin Hofmeisterová) a Řecku (Kateřina Králová), jejichž vývojem se v úvodní studii souborně zabývá Kateřina Králová. Největší počet států s početným židovským osídlením byl však součástí východoevropského „pásma osídlení“, do něhož zasahovaly Litva a Lotyšsko (Daniel Putík), z části Estonsko (Olga Lukešová), Bělorusko (Nikola Karasová) a Ukrajina (Vladka Votavová a Tereza Vorlová), Rusko (Tereza Vorlová) a Moldavsko (Filip Šisler), o nichž píše ve své zastřešující studii Kateřina Šimová. Tyto východní státy spojuje nejen odlišný průběh „konečného řešení“ a množství obětí, ale také skutečnost, že se v poválečném období staly vesměs součástí sovětského impéria a jejich židovské menšiny tak sdílely osudy sovětských Židů.

Uvedených třináct případových studií, věnovaných postavení židovských komunit ve státech středovýchodní Evropy a jejich poválečným osudům je zpracováno na základě novější sekundární literatury se stálým zřetelem na širší společensko-politické souvislosti a na jejich vztahy s místní většinovou společností. Poskytují tak v české literatuře dosud ojedinělý přehled o historii a charakteru židovských komunit v celé východoevropské oblasti od konce středověku až po moderní dobu. Současně však otevírají nový pohled na

problematiku šoa a jeho důsledků, na zbytky otřesených židovských komunit a další utváření identity a osudů jednotlivců. Jejich poválečná situace vedla podle některých autorů vedle snahy o ještě důslednější asimilaci naopak k posílení židovské identity a po řadě dalších zklamání většinou také k emigraci do Izraele či do zámoří, tedy míst co nejméně poznamenaných „konečným řešením“. Ve skutečnosti ovšem pokračovala jejich konfrontace s minulostí a životními podmínkami v poválečných východoevropských státech po řadu následujících desetiletí až do konce dvacátého století.

Jednotlivé případové studie jsou zpracovány podle podobné struktury: v úvodu autoři podávají komentovaný přehled nejdůležitější sekundární literatury, ze které čerpají, dále informují o způsobu výběru svědectví přeživších z databáze VHA, která jsou hlavním zdrojem informací o jejich návratech a dalších osudech. Samotné studie jsou uspořádány chronologicky a opatřeny obecnějším výkladem o historii místní židovské komunity a jejích vztahů s většinovou společností zejména v meziválečném a předválečném období. Tyto zkušenosti umožňují zasadit zážitky a zkušenosti přeživších do širších společensko-politických a historických souvislostí a lépe tak pochopit jejich zvláštní a často obtížně řešitelnou životní situaci. Podrobněji jsou zpracovány samotné události „konečného řešení“ v daném regionu, které jsou rozhodující pro pochopení poválečné situace přeživších.

Nejpodrobnější část případových studií je však věnována hlavnímu tématu, totiž „návratům“ přeživších z lágrů a z úkrytů v lesích, jejich změněné identitě a snaze o návrat do většinové společnosti, v níž bylo jejich místo válkou a nacistickou perzekucí silně otřeseno. Četné byly problémy, s nimiž se tito lidé setkávali po návratu: s nezájmem a nepochopením, s neochotou vracet uschovaný nebo rozkradený majetek, s potížemi se získáním předválečných příbytků a domů, s neúspěšnými restitucemi rodinného majetku a zabezpečením základních životních podmínek, včetně konfrontací s novými vlnami antisemitismu a protižidovské nenávisti. Přes výhradně osobní a jedinečná svědectví přeživších se z odstupu zdá, že tyto zážitky byly do značné míry prožívány podobně a že k nim docházelo v době „návratů“ na většině míst Evropy.

Mnohé případové studie jsou zpracovány velmi důkladně a přinášejí zajímavé a pro většinu domácích historické obce většinou neznámé okolnosti, jsou však příliš obsáhlé, než aby bylo možné na všechny upozornit. Zvláště poučné jsou příběhy Židů v těch zemích, s jejichž složitou novodobou historií se někteří z nás dosud neměli příležitost podrobněji seznámit – jako například s osudy židovských menšin pobaltských států Litvy, Lotyšska a Estonska, nebo se zvláště tragickými osudy židovské komunity v Řecku. Stejně je tomu s „návraty“ Židů z okupovaných území Sovětského svazu, poskytujícími otřesný zážitek v podobě poválečných prověrek NKVD se stále opakovaným dotazem: „Jak to, že jsi přežil právě ty?“ a následnou internací v pracovních lágrech. V každém případě je užitečné se k jednotlivým kapitolám vracet a proniknout tak hlouběji do příběhu východoevropských židovských komunit, které tvořily po staletí vzájemně provázaný a poměrně prosperující svět, který byl katastrofou šoa a následnou protižidovskou politikou většiny poválečných nedemokratických režimů zcela zničen. Editorky zdůrazňují, že v této výzkumné práci není možné usilovat o vyčerpání všech souvislostí nalezených svědectví. Důležitější však je, že zde byl učiněn první systematický pokus otevřít tuto problematiku a využít svědectví

přeživších jako autentického zdroje k analýze jejich osudů v poválečném období, k němuž jinak většinou chybí dostatečné historické dokumenty.

Arno Pařík

Jaroslav PÁNEK

Historici mezi vědou a vědní politikou

Pardubice, Univerzita Pardubice 2016, 730 s., ISBN 978-80-7560-027-1.

Jaroslav Pánek (* 1947) patří v českém kontextu k osobnostem s ojedinělou zkušeností: prolnutí vědecké akribie s jazykovými kompetencemi a vysokými manažerskými posty v akademické sféře (prorektor Univerzity Karlovy, místopředseda Akademie věd ČR, ředitel Historického ústavu AV ČR, aktuálně ředitel Českého historického ústavu v Římě) je něčím výjimečným, zkušeností, kterou prakticky nikdo jiný nedisponuje. Zejména jsou v tomto směru jedinečná jeho praktická setkání s oním prolínáním poznávání a proměňování úkolů obou sfér institucí vědy – včetně řízení obou hlavních typů vědeckých institucí v České republice. Výrazně to ukazuje i tato kniha, vycházející z řady studií a dalších textů, které však autor pro vydání zrevidoval, případně doplnil s ohledem na současný stav poznání problematiky, zejména pak s ohledem na vlastní stále pokračující výzkumy, mj. k dějinám Českého a Československého historického ústavu v Římě.

Po knize *Historici mezi domovem a světem*,¹ která ukazovala výsledky Pánkova historografického bádání, zde autor (a také Univerzita Pardubice, jejímž je čestným doktorem) přichází u příležitosti sedmdesátých narozenin s jejím pendantem, který první knize odpovídá i svou grafickou podobou. Autorem zasvěcené předmluvy je Petr Vorel.

Kniha *Historici mezi vědou a vědní politikou* je rozčleněna do pěti vnitřně strukturovaných oddílů, které zachycují jednotlivé okruhy aktivit a diskusí, do kterých autor zasáhl. První – nejobsáhlejší – oddíl je věnován organizačním základům činnosti historiků na přelomu 20. a 21. století. Soustřeďuje pozornost na záměry Univerzity Karlovy v budování globální sítě partnerských univerzit (přináší mj. autorovy vybrané podrobné „audity“ zahraničních univerzit, které v letech 1997–2000 napsal jako prorektor pro zahraniční vztahy UK), tematizuje rozvoj Historického ústavu AV ČR (Pánek byl jeho ředitelem v letech 1998–2005) v době, kdy bylo třeba – i v polemikách s nejvyššími představiteli státu a občas také univerzit – hájit autonomii Akademie věd, resp. potřebnost akademických ústavů v systému české vědy.

Výbor následně dokumentuje velkou roli J. Pánka v organizaci české historické vědy, zejména ve vazbě na profesní sdružení Historický klub (Sdružení historiků ČR), který s tehdejší celostátní výborem na konci 20. století výrazně podnítl k rozvoji jeho dnešních mnohostranných aktivit, o čemž vypovídají pravidelné referáty o činnosti Historického klubu v letech 1996–2002. Sem patřila také iniciace a zapojování se do organizace sjezdů

1 Jaroslav PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory*, Pardubice 2013, recenze ČČH 113, 2015, s. 214–218.

českých historiků, třebaže značnou část práce samozřejmě odvedla vždy i spoluorganizující univerzita v místě konání sjezdu.

Do prvního oddílu zahrnul autor i texty vztahující se k proměnám a aktivitám Českého historického ústavu v Římě (jeho ředitelem je od roku 2009), k obnově Českého časopisu historického po roce 1989, či k velkému biograficko-bibliografickému podniku českých historiků, jakým jsou Lexikony současných českých historiků,² či lexikon zahraničních bohemistů *Scholars of Bohemian* z roku 2005. Opominuta není ani problematika *Biografického slovníku českých zemí*, historických atlasů a encyklopedií. Zapomenout nelze na texty vzniklé v kontextu Pánkových snah o zpracování českých dějin v cizích jazycích, aby došlo k výraznějšímu zapojení výkladu českých dějin do dějin světových, jejich větší kontextualizaci a srovnání s vývojem v jiných zemích. Podobně je tomu s problematikou výuky dějepisu na základních a středních školách, kdy bylo třeba hájit jejich význam před různými reformátory výuky (rámčové vzdělávací programy), usilujícími o posuny ve prospěch technických oborů, popírajících smysluplnost humanitních a společenských věd, včetně obecných a národních dějin.

Druhý oddíl knihy ukazuje – i se zahrnutím úvodních proslovů na sjezdech historiků – Jaroslava Pánka jako polemika a diskutéra v různých sporech o výklad dějin, mj. se Zbyňkem Zemanem či Emanuele Mandlerem. Přivádí nás k jeho ozřejmování role vědomí v dějinách, včetně vyjasňování odlišnosti českých a sudetoněmeckých pohledů, naznačuje, že Pánka musíme vnímat nejen jako autora odborných textů a organizátora vědy, ale také jako angažovaného intelektuála, reagujícího na různé negativistické pohledy na minulost i současnost, kterážto role vystupuje pak ještě výrazněji v dalších oddílech knihy.

Třetí oddíl směřuje k mezinárodním otázkám české historické vědy: Ukazuje, jak úspěšně může česká historiografie komunikovat se světem, ale musí najít dostatek nosných témat, která světu nabídneme. Ochota publikovat a přednášet v cizích jazycích (kongresových, ale třeba i v jazycích sousedních států – J. Pánek měl vždy silný vztah ke slavistice, mj. k slovinské a polské historiografii, k polským historikům osobně) je základním předpokladem zapojení české historické vědy do světové ekumeny vědy. Vždy ovšem bude nejdůležitější komunikace se zahraničními bohemisty, kteří jsou svého druhu vyslanci české vědy a kultury v zahraničí. Autor ukazuje, že však nelze opomíjet ani zastoupení českých vědců a českých vědeckých institucí na mezinárodních kongresech historických věd (sledováno pro období 1990–2015, od španělského Madridu po čínský Jinan). Zde se ukazují i deficity financování výzkumu v humanitních vědách – na účast obvykle mohou výrazněji pomyslet historici z Akademie věd, zatímco univerzity (financované převážně podle RIV „bodů“) kongresy bohužel spíše podceňují, neboť tento – naprosto zásadní – typ vědecké komunikace nerespektují metodiky hodnocení vědy. Přitom globální svět ukazuje, že ani evropská optika výkladu dějin již není dostatečným rámcem pro výklad národních dějin, zejména moderních a soudobých.

2 Na několika textech, zařazených do této knihy, spolupracovali i historici Jiří Pešek a Petr Vorel, což je případ zejména dvou posledně jmenovaných témat, resp. studií.

Jaroslav Pánek tak ve svých textech ukazuje, zejména ve čtvrtém oddíle knihy, také boje, které byly sváděny – a bohužel evidentně i nadále bude nutno svádět – o to, aby humanitní obory nebyly podceňovány, aby alespoň částečně (i z hlediska bibliometrie) mohly konkurovat přírodním a technickým oborům a především čelit politikům, podceňujícím vliv humanitních disciplín na celkovou kvalitu našeho života a budoucnosti světa jako celku. Studie čtvrtého oddílu tak reflektují – mj. z Pánkovy pozice místopředsedy AV ČR v letech 2005 až 2013 – otevírání se národní vědy světu, tematizují různé registry časopisů (národní, ERIH, impaktované časopisy a databáze), odlišnosti a podobnosti národních praxí v historických vědách a jejích dílčích disciplínách, včetně specifík historické slavistiky v České republice.

Poslední oddíl knihy ukazuje autora jako člověka přemýšlejícího nad současným světem, včetně jeho neaktuálnějších problémů. Trefně to vystihuje i jeho název Evropa na křižovatce. V dynamické situaci posledních let se mnohé rychle mění, ale je zřejmé, že se Pánek nevyhýbá ani problémům národních identit v globálním světě 21. století, otázkám (arabských) migrací a budoucnosti Evropy jako našeho domova sdíleného s dalšími evropskými národy. Otázky křížení a prolínání identit patří k náročným tématům na pomezí historie, sociologie, politologie či kulturních studií. I zde Pánek formuluje zajímavé teze, na něž si Evropa bude muset v nejbližších letech odpovědět.

U takto rozsáhlé práce je samozřejmě cenný i vědecký aparát, anglické resumé, rejstříky (zeměpisný a jmenný), upozornění na předchozí vydání otištěných textů, případně na změny, které autor udělal z hlediska drobných upřesnění a interpretace, přičemž dokázal nenarušit charakter textu jako dobového dokumentu, svědčícího o situaci v době, kdy text vznikl a byl poprvé publikován.

Pánkova kniha ukazuje další z faset mnohotvárné činnosti autora,³ je cenným souborem textů k jeho vědecké a organizační kariéře, který si uchovává stále velkou hodnotu k přemýšlení o dnešním světě, k roli historie ve světě i v českém prostředí, k bojům, které humanitní vědy musí v rámci různých metodik hodnocení svádět s technokraty, kteří se chytají snadných nálepek technických inovací jako pokroku, aniž by skutečně rozuměli tomu, že svět je jen jeden a pochopen může být jen komplexně, s přispěním všech, přírodních i humanitních, věd. Kniha je vybavená množstvím cenného obrazového materiálu (fotografií), „ikonograficky“ dokumentujícího současnou českou vědu v jejích mezinárodních dimenzích. Recenzovaná kniha bude v budoucnu určitě čtena také jako jeden z klíčů k myšlení svého autora, k jeho úsilí alespoň drobnou měrou posouvat svět k lepšímu, jak se očekává od skutečného intelektuála a jak tomu její autor dokázal ve svých funkcích se ctí dostát.

Bohumil Jiroušek

3 Upozorníme tu i na knihu Jaroslav PÁNEK, *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*, Brno 2015, která ukazuje autora jako výrazného znalce slovinské historiografie, kultury a v neposlední řadě i jazyka, literatury a výtvarného umění nejen tohoto jihoslovanského národa.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jan KLÍMA

Dějiny Latinské Ameriky

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 584 s., ISBN 978-80-7422-368-6.

Dějiny mimoevropských států nepatří k příliš frekventovaným tématům české historiografie, i proto jsou nedávno vydané souhrnné *Dějiny Latinské Ameriky* po dlouhé době prvním podobným počinem v našem domácím prostředí. Kniha je součástí široké ediční řady *Dějiny států*, kterou vydává Nakladatelství Lidové noviny a v níž v minulých letech vyšlo už několik publikací, věnujících se jednotlivým latinskoamerickým zemím. Autor, přední český iberoamerikanista a afrikanista Jan Klíma, v rámci této řady v nedávné době publikoval několik syntéz dějin portugalsky mluvících zemí (*Dějiny Portugalska*, *Dějiny Brazílie*, aj.), nyní však rozšířil svou pozornost i na frankofonní a zejména hispanofonní oblasti amerického kontinentu. Výsledkem je vzhledem k širokému tematickému záběru práce poměrně stručný přehled latinskoamerických dějin, pokrývající období od dávné prehistorie až do dnešního dne.

Kniha je vítanou aktualizací poznatků o dané oblasti, poněvadž doposud se v našem prostředí pro studium problematiky využívaly především stejnojmenné *Dějiny Latinské Ameriky* (Svoboda 1979), sepsané koncem sedmdesátých let minulého století kolektivem autorů pod vedením

Josefa Polišenského; ty však byly i přes svou nespornou faktografickou kvalitu poznamenány dobou svého vzniku. V následujících desetiletích došlo ke značnému rozšíření poznatků o historii Latinské Ameriky, které pomohly objasnit zejména nejstarší období dějin kontinentu a učinily tak potřebu jejich nového, pro českou veřejnost dostupného přepracování ještě nutkavější. Výsledky bádání na poli latinskoamerických dějin byly nadto během posledních desetiletí v plně šíři prezentovány v rozsáhlém projektu *The Cambridge History of Latin America* (Cambridge University Press 1984–2008), který příhodně ukazuje velké možnosti a perspektivy historického výzkumu tohoto regionu.

Jedním z nejnáročnějších úkolů, který tradičně vyvstává před autory syntéz latinskoamerických dějin, je otázka koncepce publikace. Přes pouhé dvě století samostatné existence prošly takřka všechny latinskoamerické země velmi bouřlivým politickým, sociálním i ekonomickým vývojem. Vzhledem k velkému počtu států tohoto regionu a častým prudkým, efemérním změnám v jejich politickém životě je tak vždy nasnadě problém uchopení a utřídění obrovského množství dílčích faktů. Jan Klíma se vydal cestou relativně podrobného, systematického a tedy informačně hutného přehledu zejména politických dějin. V jednotlivých chronologicky navazujících celcích načrtává zvláště rysy vývoje každého z latinskoamerických států či závislých území. Výsledkem je pečlivý popis, který ovšem v důsledku stručnosti,

nutné pro tento typ publikací, vede v některých pasážích až k chaotičnosti.

I z tohoto důvodu se jiní autoři přehledů latinskoamerické historie raději ve svých pracích podrobně věnují jen několika reprezentativním, dominantním zemím regionu. Často tak bývá pokryto zejména období od vyhlášení nezávislosti většiny latinskoamerických států počátkem 19. století po druhou světovou válku. Pro ilustraci můžeme zmínit jednu z nejvydávanějších syntéz dějin Latinské Ameriky, *History of Latin America* amerického historika Benjamina Keena, který se detailně zabývá jen čtyřmi státy celé oblasti (Mexiko, Brazílie, Chile, Argentina) a ostatní podrobněji zahrnuje jen v popisu dějin druhé poloviny 20. století. Takový selektivní přístup sice vyzdvihuje celkovou důležitost vývoje regionálních velmocí, vede však k marginalizaci dění v ostatních zemích. Tento nedostatek bývá často kompenzován snahou o artikulaci obecných tendencí vývoje celé oblasti. Klímova práce oproti tomu systematicky pokrývá dění ve všech latinskoamerických státech a je až neuvěřitelně komplexní, avšak právě pro nedostatečný obecný rámec jako celek působí fragmentovaným dojmem, a proto i poněkud nepřehledně.

V tomto ohledu je však třeba vyzdvihnout, že Klíma neopomněl v úvodu publikace zmínit obecné geografické a socioekonomické determinanty, které vždy silně ovlivňovaly a stále ovlivňují dění v celé oblasti a činí z Latinské Ameriky svébytný územní celek se specifickými rysy dějinného vývoje. Dostatečně reflektován byl také další důležitý a dlouhodobý faktor: intervencionismus evropských mocností a zejména USA. Naopak úplně chybí pasáže týkající se kulturních dějin, zřejmě se tak však stalo v souladu s autorovým záměrem. Jinak publikace

nabízí, zejména v poslední části, zaměřené na moderní a současné dějiny, poměrně pestrou mozaiku faktů, zahrnující široké spektrum událostí, ekonomickými zvraty počínaje a přírodními katastrofami konče. Celkově jsou tak Klímovy Dějiny Latinské Ameriky velmi vítaným přírůstkem na knižním trhu, který odborné i laické veřejnosti usnadní základní orientaci v historii tohoto vzdáleného a rozmanitého kontinentu.

Stanislav Luska

Holm SUNDHAUSSEN – Konrad CLEWING (Hrsg.)

Lexikon zur Geschichte Südosteuropas

Zweite, erweiterte und aktualisierte Auflage für das Institut für Ost- und Südosteuropaforschung

Wien – Köln – Weimar, Böhlau

Verlag 2016, 1102 s., 10 map, ISBN

978-3-205-78667-2.

Reprezentativní dílo německých badatelů v oblasti dějin jihovýchodní Evropy vyšlo ve své první verzi roku 2004 a vyvolalo značný pozitivní zájem. Nabídllo příležitost k hlubšímu poznání jihovýchodu Evropy jako neodmyslitelné části integrální evropské historie. Zároveň se ukázala nutnost publikaci podstatně rozšířit a aktualizovat, čímž vznikl mohutný encyklopedický svazek, shrnující v podobě koncentrovaných hesel nejnovější stav poznání minulosti Balkánu a přilehlých oblastí. Nejenže vznikly desítky nových hesel zásadního významu (například balkanologie, etnikum, etnická čistka, historiografie, partyzáni, právní dějiny, urbanizace, žena), ale došlo také k důkladnějšímu provázání hesel vzájemnými odkazy, což je vždy znakem zvýšené kvality encyklopedického díla.

V nynější podobě obsahuje lexikon 603 encyklopedická hesla, jež se týkají celé oblasti, dílčích regionů, národů, etnik, říší a států, hlavních měst a mimořádně významných historických center. Chronologický záběr sahá od raného středověku do současnosti, což představuje vývoj byzantské a osmanské říše, benátské republiky, habsburské monarchie a menších států od jejich středověkých počátků po stav na prahu 21. století. Není pochyb o tom, že spodní časová hranice je zvolena zcela oprávněně, neboť zahrnutí starověku by vneslo do knihy specifickou a zároveň velmi rozsáhlou tematiku antiky, která je detailně zpracována v mnoha jiných encyklopediích.

Naproti tomu jisté námitky může vzbudit poměrně široký výměr jihovýchodní Evropy. Zahrnuje totiž historické Uhry a tudíž i Maďarsko a Slovensko (se samostatnými hesly pro 20. století); stejně tak začleňuje bývalou Jugoslávii a následně také Slovinsko (od roku 1918), pro předcházející období pak rovněž historické země na slovinském a přilehlém rakouském území (Kraňsko, Štýrsko, Korutany, Přímoří a Gorice), tedy teritoria, která historicky patří do souboru rakouských zemí. Nejen vlastní vědomí Maďarů, Slováků a Slovinců o příslušnosti ke střední Evropě, ale také prosté geografické souvislosti dovolují zpochybnit zařazení těchto států do jihovýchodní Evropy. Obecně však platí, že v encyklopedii tohoto druhu je vždy lépe přidat něco navíc, než z vymezeného tematického rámce ubrat.

Osobní hesla (s výjimkou některých panovnických dynastií) tato encyklopedie nepřináší, neboť může odkázat na jejich podrobné zpracování v samostatném díle (*Biographisches Lexikon zur*

Geschichte Südosteuropas, I–IV, München 1972–1981), které by si ovšem také vyžádalo aktualizaci. Výběr věcných hesel je velmi nesnadný a vždy lze snadno najít nedůslednosti (jestliže byla zařazena například slovenská Hlinkova garda, neměly by chybět oddíly SS apod.). V zásadě však hesla – v rozsahu několika řádků až několika stran – podchycují důležité pojmy obecné (jako christianizace, měšťanstvo, vzdělávání) i velmi speciální (defterdar, derviš, kádí, serail apod.), stejně jako vybrané události (revoluce, války, bitvy, smlouvy). Autoři hesel prokazují širší evropský rozhled a značné porozumění pro menší národy této části Evropy a pro jejich dlouhodobé úsilí o rovnoprávnost v mnohonárodnostních impériích; při výkladu o vzestupu slovanských národů nepomíjejí ani český podíl (například heslo věnované austroslavismu). Každé heslo poskytuje na vymezeném prostoru maximum informací a je doplněno bibliografií; v ní jsou pochopitelně upřednostněny knihy v západních jazycích, ale v přiměřeném výběru se vyskytují rovněž práce ve slovanských a jiných balkánských jazycích.

Poměrně chudá je kartografická příloha, která v deseti mapách podchycuje rozdělení celého prostoru jihovýchodní Evropy ve zlomových obdobích vývoje od 900/920 do 1945/1947; kupodivu nevěnuje hlubší pozornost převratnému vývoji, který nastal na konci 20. století. Velice potřebné by byly rovněž dílčí mapky menších historických regionů, etnických a náboženských poměrů atd. Autoři lexikonu rezignovali rovněž na dokumentární ilustrace.

Encyklopedii vytvořilo 72 autorů, převážně z Německa, ale ve spolupráci se specialisty z Bulharska, Chorvatska, Maďarska, Rakouska, Rumunska, Švýcarska a Turecka,

dokonce i z Izraele a USA. Za vedení balkanisty Konrada Clewinga a předního znalce dějin jihoslovanských národů Holma Sundhaussena, který zemřel těsně před vydáním knihy, vytvořili encyklopedii s promyšlenou koncepcí, důkladnými a vzájemně provázanými hesly i se všemi náležitostmi (instruktivní předmlouvou, seznamem autorů, soupisem hesel a map a s konkordancí místních jmen, resp. německých exonym a současných oficiálních názvů). Je to velmi zdařilá ukázka středně velké tematické encyklopedie, která v kombinaci s výše zmíněným biografickým lexikonem a syntetickými pracemi o tomto makroregionu poskytuje kvalitní souhrn poznatků o jihovýchodní části evropského kontinentu.

Jaroslav Pánek

Sławomira ŻERAŃSKA-KOMINEK (ed.)

Nationality vs Universality.

Musical Historiographies in Central and Eastern Europe

Cambridge, Cambridge Scholars

Publishing 2016, 249 s.,

ISBN 1-4438-8578-9,

ISBN 978-1-4438-8578-2.

Výklad dějin hudby je často poplatný době, společenské poptávce a potřebě, podobně jako u obecné historie. Na historický vývoj vybraných témat hudební historiografie v průběhu 19. a 20. století se zaměřuje publikace *Nationality vs Universality*, která navazuje na stejnojmennou mezinárodní konferenci v polských Radziejowicích v září 2014. Po úvodním textu editorky následuje studie Reinharda Strohma „The Musical Work-Concept as Discourse and Consumption“. Autor se v ní zamýšlí nad

významem a dosahem hudební historiografie, která ovlivňuje východiska současné hudební praxe, kompozice a hudební recepce. V samostatných oddílech se věnuje hudebnímu dílu v historii, jeho sociálním funkcím nebo tzv. autonomní či absolutní hudbě. Irena Poniatowska se v kapitole „Central and Eastern Europe in History and in Musicology“ zabývá postupným vývojem nazírání střední a východní Evropy z pohledu hudební historie. Sleduje zejména vymezení národních škol, spojené posléze s nacionalistickým podtextem, který vedl ke zpracovávání národnostně či ideologicky vyhovujících témat. Příkladem, který se dotýká též přímo země Koruny české, jsou dějiny Slezska, pro něž většina starších prací potvrzovala nadřazený vliv německé kultury (např. s. 18–19), zatímco slovanské vlivy dlouho nebyly reflektovány. Paweł Gancarczyk nabízí v oddíle s názvem „The Greatest Before Chopin: In Search of the Heroes of Early Polish Music“ historii hledání významných osobností polské národní hudby ve starších dějinách. Shrnuje zde historické výzkumy kolem osobností dvou renesančních hudebních skladatelů Mikołaje Gomółky a Mikołaje Zielenińskiego a jejich obrazu v polské historiografii. Mezi jižní slovanské národy se obrací Marc Desmet v příspěvku „Constructing the Figure of a National Composer: The Case of Jacobus Handl-Gallus (1550–1591) in Central European Music Historiography of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries“. Odhaluje zde postupnou změnu kategorizace hudebního skladatele druhé poloviny 16. století Jacoba Handla Galla, působícího po většinu života v českých zemích, z německého skladatele („německý Palestrina“, s. 47) až po jednoznačnou identifikaci jeho slovinského původu. Význam

mají rovněž postřehy k Jacobovu bratrovi, luteránskému tiskaři Georgu Handlovi, zatímco Jacob byl katolík.

Následují příspěvky, jež jsou věnovány hudbě 19. a 20. století. Zofia Chechlińska pojednává v textu „Changes in Music Historiography in Relation to Chopin“ o jednom ze stěžejních témat polské hudby. Srovnává rozdílný pohled na skladatele Fryderika Chopina u polských a zahraničních hudebních historiků již od 19. století. Typově podobně zaměřený příspěvek nabízí Agnieszka Topolska, která v oddíle „Stanislaw Moniuszko as a National Prophet: Facts and Myths“ podrobuje analýze vývoj obrazu této zakladatelské osobnosti polské národní hudby v 19. století. Michael Fend („The Nationalist Effect of Wagner's Operatic Charisma“) se zaměřuje na nacionalistický vliv operní tvorby Richarda Wagnera na německý národ a kulturu.

Miloš Zapletal v příspěvku „From Tragedy to Romance, from Positivism to Myth: Nejedlý's Conception of the History of Modern Czech Music“ představuje názorovou krystalizaci Zdeňka Nejedlého, zakladatele české hudební vědy, v otázce moderní české hudby. Zabývá se též Nejedlého dlouhodobě působícím rozdělením českých skladatelů na „progresivní křídlo“ (Bedřich Smetana, Zdeněk Fibich, Josef Bohuslav Foerster) a „vedlejší linii“ (Antonín Dvořák, Josef Suk, Vítězslav Novák a Leoš Janáček). Problematiku nacionalismu v maďarské hudební vědě rozebírá Lóránt Péteri, „The ‚Question of Nationalism‘ in Hungarian Musicology during the State Socialist Period“. Pozornost tu zaměřuje na čtyřicet let vlády maďarské komunistické strany a její důsledky pro pronikání nacionalistické

i socialistické ideologie do muzikologie. Proces identifikace finské hudební kultury je tématem studie Veszy Kurkely, „National or Universally Germanized? The Formation of Musical Life in Twentieth-Century Finland as a Transcultural Process“. Autorka zde představuje úzké kontakty mezi Finskem a Německem, jehož kulturu Finsko recipovalo. Spiridoula Katsarou se v příspěvku „The Significance of the Ancient Greek, Byzantine and Modern Greek Folk Music Traditions in the First Music Historiographies of the Second Half of the Nineteenth Century and the Period up to the Second World War in Greece“ věnuje hledání kulturní tradice tehdy mladého řeckého státu.

Poté se kniha ještě jednou vrací k osobnosti Zdeňka Nejedlého. Hana Vlhová-Wörner se v kapitole „Zdeněk Nejedlý's Historical Narrative and Ideological Construction of Czech Medieval Music History“ věnuje Nejedlého hodnocení české středověké hudby v díle Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách. Janka Petőczová přibližuje teorii hudební historiografie jedné z nejvýznamnějších osobností slovenské muzikologie: „Richard Rybarič's Theory of Music Historiography in the Context of Central European Musicology“. Andrzej Tuchowski se v příspěvku „Racism in Nazi Historiography and Concepts of Music Theory“ věnuje vlivu nacionálně socialistické ideologie na teoretická východiska pro výklad dějin hudby.

Knihu uzavírá studie Krzysztofa Stefańskiho, „The Historiography of Border Regions: From the National to the Palimpsestic View: The Case of Silesia“. Autor se v ní zabývá Slezskem a výkladem jeho hudebních dějin v 19. a 20. století. Sleduje německou nacionalistickou linii a později též výběrový výklad ze strany polských badatelů.

Upozorňuje, že teprve nedávno začalo být Slezsko pojímáno v celistvosti jako místo setkávání polské, německé, české a židovské kultury (s. 247), což umožňuje v úplnosti poznávat zdejší hudební historii a památky. Shromážděné příspěvky, spojuje pohled na vývoj hudební historiografie v široké oblasti od Řeckna přes střední Evropu až po severské Finsko.

Lukáš M. Vytlačil

Lubomír SLAVÍČEK (ed.)
ve spolupráci s Polanou Bregantovou,
Andělou Horovou a Marií Platovskou
*Slovník historiků umění, výtvarných
kritiků, teoretiků a publicistů v českých
zemích a jejich spolupracovníků
z příbuzných oborů (asi 1800–2008),
I–II, Praha, Academia 2016, 1808 s.,
ISBN 978-80-200-2094-9.*

Soubor českých biografických slovníků, věnovaných spisovatelům, hudebníkům, výtvarným umělcům a divadelníkům, politikům, diplomatům a církevním činitelům, cestovatelům a sportovcům, postupně doplňují také lexikony vědců – filozofů, geografů, lingvistů, orientalistů, afrikanistů a iberoamerikanistů, muzikologů, archeologů, archivářů, sociologů a etnologů. Nyní vyšel mimořádně rozsáhlý dvousvazkový slovník historiků umění a v přípravě je velký slovník právníků. To vše je dokladem potřebnosti specializovaných biografických lexikonů, které doplňují univerzální *Biografický lexikon českých zemí* a vytvářejí stabilizovanou protiváhu informací dostupných elektronickou cestou.

Čeští historici umění, sdružení v Umělecko-historické společnosti a pracující v Ústavu dějin umění AV ČR a v Semináři dějin

umění na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, si uvědomili, že neexistence biografického lexikonu jejich obor znevýhodňuje, a rozhodli se tuto situaci radikálně změnit. Na základě rozsáhlé heuristiky shromáždili bio-biografickou dokumentaci o historických uměncích, kteří v minulosti působili nebo dnes působí v českých zemích, a to včetně historiků německých nebo jiných, kteří byli spjatí se zdejším prostředím; zároveň podchytili také české odborníky, kteří trvale zakotvili v zahraničí. Do slovníku zahrnuli rovněž specialisty v jiných oborech (historiky, archiváře, archeology, výtvarné umělce, kritiky, vlastivědné pracovníky, literáty), kteří se publikačně zabývali historií, teorií nebo kritikou výtvarného umění. Tím, že zvolili poměrně měkká kritéria (absolutorium studia dějin umění nebo některého příbuzného oboru, působení v odborné instituci a publikační činnost v oboru), vyhnuli se dilematům, jež při výběru osob přinášejí jednoznačné stanovení hranic; takový přístup totiž nutí redaktory oborového lexikonu k vyloučení těch, kteří kritéria v plném rozsahu nespĺňují, ale přesto by mohli být z hlediska tematiky lexikonu zajímaví.

Velkou předností oproti mnohým podobným slovníkům je skutečnost, že se autoři hesel nespokojili s informacemi čerpanými z literatury, popřípadě získanými od dotazovaných osob, ale provedli výzkum v řadě archivů, zejména hlavních univerzit, Akademie věd ČR, Národní galerie a jiných galerií, muzeí, knihoven a dalších institucí, ale i v Národním archivu, Moravském zemském archivu, ve státních oblastních, okresních a městských archivech; výzkum vedl též do archivů a dokumentačních center v Německu a Rakousku. Autoři hesel samozřejmě využili elektronické databáze,

včetně velké *Bibliografie dějin českých zemí*. Pokud jde o důkladnost faktografické přípravy, historici umění při sestavování svého biografického slovníku dospěli mezi ostatními oborovými lexikony tohoto typu rozhodně nejdál.

Hesla jsou sestavena podle standardního schématu, který se mutatis mutandis osvědčil již v předchozích biografických slovnících. Přinášejí vedle základních životních dat a souhrnné charakteristiky každé osobnosti údaje o studiu a činnosti (včetně případných ocenění), bibliografické údaje o díle i o textech věnovaných hodnocení dané osoby a odkaz na prameny. Tímto způsobem byly přehledně zpracovány stovky biogramů žen a mužů spjatých s historiografií umění, počínaje Bohumírem Janem Dlabačem, autorem klasického slovníku českých umělců z roku 1815, a konče nedávnými absolventy dějin umění, kteří stojí na prahu své vědecké dráhy.

Široký záběr slovníku umožnil, aby do něho byli zařazeni velkou měrou nejen specialisté na dějiny umění, ale také historici, pro něž výtvarné umění bylo jen jedním z řady témat a jejichž badatelské těžiště leželo či podnes leží v jiné sféře. Jako příklady za mnohé jiné stačí uvést Mirjam Bohatcovou, Bertolda Bretholze, Ivana Hlaváčka, Tomáše Knoze, Jiřího Peška, Josefa Petráně, Lydii Petráňovou, Františka Šmahela a Josefa Válku. Slouží ke cti zpracovatelů, že neopomenuli ani regionální historiky, kteří na českém a moravském venkově vykonali nedocenitelnou práci pro záchranu a evidenci ohrožených kulturních, zejména uměleckých památek (Theodor Antl, Jan Kapusta st., Jiří Tywoniak a další). Silnou stránkou lexikonu je schopnost začlenit do kontextu uměnovědy vynikající osobnosti, spjaté s odlišnými kulturními oblastmi

(namátkou překladatel Otto František Babler, spisovatelé Eduard Bass, Karel Čapek a mnozí jiní).

S mimořádnou věcnou důkladností a typografickou přehledností zpracovaný slovník se stává nepostradatelnou bio-bibliografickou pomůckou k historiografii kulturních dějin, což je při neexistenci jiného takto orientovaného lexikonu velmi důležité. Jelikož tato publikace zdařile kombinuje retrospektivní hledisko s evidencí současných historiků umění, je to opětovná výzva ke zpracování reprezentativního *Slovníku českých historiků*. Ten se vzhledem k velkému počtu dějepisců nejspíš nevyhne výběrovosti, ale v každém případě by měl zachytit významné osobnosti našeho oboru od prvních kronikářů až po 21. století.

Jaroslav Pánek

Dobroslava LUKEŠOVÁ – Kateřina VÍTOVÁ (edd.)

Sezemice MCXV–MMXV.

Příběh pojizerské vesnice

Sezemice, Spolek Sezemice 2015, 297 s., ISBN 978-80-260-6925-6.

Sličná a výpravná publikace je důkazem, jak lze připomínku jubilea nevelké obce prezentovat na odpovídající odborné i formální úrovni. Na jejím vzniku se vedle iniciátorů z řad usedlíků podílela celá řada profesionálů z regionálních odborných pracovišť, kteří k devítistému výročí první zmínky o Sezemících ve Vladislavově kladrubské donaci vyčerpali podstatnou část relevantních archivních zdrojů a vyhledali obrazový doprovod v depozitářích takřka dvou desítek institucí. Četné fotografie byly dodány též z rodinných sbírek, využita byla soukromá korespondence, vzpomínky

pamětníků a přirozeně i Pamětní kniha obce vedená od roku 1931. Škála obrazové dokumentace sahá od dobových fotoportrétů místních osobností či řadových obyvatel přes historické i současné snímky jednotlivých stavení a zajímavých stavebních prvků po momentky z minulých slavností i z každodenního života rolníků. Editorkám se dále podařilo shromáždit, utřídit a identifikovat drobné písemnosti, plakáty, vstupenky na kulturní i zábavné podniky, domovské listy, různé legitimace a další doklady pestrého předválečného života obce.

Historické kapitoly zachovávají chronologický řád. Regionální archeologický obzor s odkazy na místní nálezy následuje fundovaný přehled obecní historie do roku 1820, kdy svijanské panství přešlo od staleté vlády Valdštejnů k Rohanům, přičemž místní události jsou organicky zasazeny do kontextu velkých dějin. Tento rámec doplnil Pavel Jakubec sondami do změn ve výměře a držbě předních usedlostí, k nimž vytěžil zejména pozemkové knihy a údaje berní ruly, a stručným nástinem obnovy chalupnické vrstvy po třicetileté válce. Kapitola pokrývající období od „konce feudalismu“ po současnost zpočátku poněkud trpí disproporcí mezi obecním vývojem a místními poměry, neboť až do sklonku 19. století chybí záznamy z jednání vesnické správy. Tento deficit však vyvažuje portrét kvetoucího veřejného života obce po roce 1918: před čtenáři defiluje politická emancipace, spolkový život, Sokol, divadlo, osvětová komise, počátky družstevnictví, péče o školu, Kampelička, strojní modernizace a elektrifikace, dopravní spoje, výstavba hospodářských budov a konečně krizové programy sociální pomoci. Budování socialismu je zachyceno věcně se snahou

o prezentaci veřejně prospěšných počínů, provázených ovšem typickými nešvary, nedostatkem financí a byrokracií, a s kronikářským záznamem lokálních událostí, cenných pro rekonstrukci každodenního života. Obdobným způsobem, tj. rekapitulací proměnných materiálů a sociální infrastruktury (vodohospodářské práce, kultivace veřejného prostoru, komunikace, postup elektrifikace, telekomunikace a plynofikace, řešení odpadu aj.), je pojednán i vývoj po roce 1989, a to zejména s ohledem na novou situaci v obecních financích. Ačkoli zajištění některých služeb nakonec překročilo místní možnosti, kulturní a společenský život zaznamenal významné oživení. Přispěl tím k utvrzení sociální koheze, již mohl rozkolísat restituční proces či demografické trendy. Samostatné partie ukazují na příkladu Sezemic správní, majetkové a agrotechnické proměny rolnického hospodaření v průběhu staletí a dopady rané kolektivizace na selský stav.

Zvláštní oddíly jsou věnovány dějinám místní církevní správy, legionářům, škole, hasičskému sboru, obecním komunikacím a významným rodákům (Stanislav Libenský, Jiří Prádl). Čtenář se dále poučí o historii, stavebním vývoji a vybavení místního kostela a dostane úplný přehled četných drobných památek v okolí obce (Boží muka, kříže, sochy svatých). Všechny kapitoly jsou opatřeny odpovídajícím, často bohatým poznámkovým aparátem včetně odkazů na archivní fondy. Kvalitu knihy završuje velmi pečlivá redakční práce a vzorná grafická úprava.

Sezemický sborník, vydaný vlastním nákladem a péčí obce, je tak nejen důstojnou oslavou výročí jedné „pojizerské vesnice“, ale též významným příspěvkem k regionálnímu bádání a rezervoárem informací

ukrytých v archivech a rozptýlených v literatuře. Takto pojednané miniportréty poskytují badatelům s širším záběrem konkrétní podklady pro dokumentaci a analýzu historických proměn českého venkova a pro fundované závěry.

Svatava Raková

Středověk

Zdeněk SMETÁNKA

Archeologické eseje a mikropříběhy

(= Knižnice Dějin a současnosti, sv. 61)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 149 s., ISBN 978-80-7422-377-8.

Zdeněk Smetánka patří k otcům zakladatelům historické archeologie v Čechách. Jeho práce o nejstarších fázích dějin Pražského hradu a jeho obyvatelích, resp. o středověké Praze, stejně jako o středověkých vesnicích a ovšem také o umělecky zdobených kachlích a o kamnech oné doby patří k „základním kamenům“ oboru. Díky mezioborovosti autorova přístupu, jeho stylistické brilanci a výkladové srozumitelnosti jsou však jeho knihy čteny (mnohdy i laickými) zájemci, stojícími daleko za hranicemi archeologie a medievistiky.

Jan Klápště, „dědic“ velké části Smetánkových badatelských témat a aktuálně úřadující akademická „hlava oboru“ si ve shonu svých vědeckých povinností udělal čas na to, aby k Smetánkovým pětáosmdesátinám sebral a k vydání připravil dva tucty jeho drobných studií a črt. Šest z nich jsou studie napsané a dílem porůznu „skryté“ v těžko dostupných či ineditních publikacích, vydávaných od počátku sedmdesátých let 20. století, nebo dokonce texty, ponechané v rukopise. Tři čtvrtiny výběru pak shrnují příspěvky, publikované od devadesátých let v časopise

Dějiny a současnost. Klápště knížku vybavil úvodem o autorovi, dlouholetý redaktor ĎaSu, Jan Urban, připojil v závěru publikace charakteristiku Smetánkovy spolupráce s tímto časopisem. Knížka obsahuje též výběrovou bibliografii Smetánkových prací. Zakončena je smíšeným rejstříkem.

Svazek je rozdělen na část „Lidé v archeologii“ a druhou: „Archeologie lidí“. Prvá soustřeďuje črty a články, tematizující – ovšem v kontextu s nejrůznějšími artefakty, knížkami, fotografiemi nebo prostě Smetánkovými vzpomínkami – evropské i české osobnosti z oboru středověké archeologie nebo výzkumu dějin každodennosti středověku, které se Smetánkovi vryly do paměti a k jejichž dílu nebo lidské osobnosti se mnohdy opakovaně vracel. To vše je proloženo autorovými vzpomínkami na dlouhou řadu desetiletí, která vlastně takřka až do jeho šedesátky opakovaně kladla jemu i dalším slušným lidem (zejména samozřejmě archeologům) do cesty celé série mnohdy absurdních překážek. A v tomto dějinném rámci autor tak nějak mimochodem vypráví o celé řadě koncepčních pokroků v oboru, o proměnách pohledu na výzkumem získávané artefakty i na hmotné a obrazové prameny, které se teprve díky novým zaostřením badatelské perspektivy dostávají do ohniska výzkumné pozornosti. Například dobovými fotografiemi jsou motivovány – bezmála detektivně inscenované – vzpomínky, resp. biografické črty, věnované Josefu Schránílovi a Ivanu Borkovskému, v úhrnu krásně vyprávěné a cenné postřehy s velkou cenou pro dějiny oboru a lidí, kteří ho utvářeli a bránili.

Někdy samozřejmě téma i způsobem jeho uchopení přerůstá hranice archeologie. Snad nejlepším příkladem je tu kapitola „Děti ze skal“, vyprávějící o pásu jeskynních

obydlí, chatrčí a kůlniček na okraji Prahy 5, které se ještě v roce 1950 táhlo od Ladronky až ke Hřebenám a Petřínu. Smetánkova vzpomínka na šokové zážitky ze studentských let je tu kombinována s jeho historicko-sociologickou a historicko-etnografickou úvahou, reflektující nejen „jeskynní prekariát“, ale souběžně i osudy vyvlastněných „buržujů“ téže doby. A na tuto vzpomínku navazuje – o rodinný fotoarchiv autorovy manželky a o autorovu velkou kritickou erudici opřený – druhý díl příběhu, interpretující školní fotografie z břevnovské obecné školy válečných let, na nichž byly bosé dívky „ze skal“ nenápadně stavěny do zadních řad za děti obuté. Druhá polovina knížky je věnována, řekněme, archeologii samé. Otevírá ji příběh Haithabu a jeho archeologického zkoumání, další kroky pak jsou značkovány symptomatickými artefakty nebo opět vzpomínkami na markantní a tvůrčí osobnosti oboru (Zdeňka Krumphanzlová-Jelínková). Smetánka se dotýká svých velkých témat: Svidna, trojdílný obytný dům, středověké kachle, ale autor – dílem vzdělání historik umění – se vrací i k zážitkům nad Panofského zásadním dílem Význam ve výtvarném umění, k Hrubínovu za války provedenému překladu Verlainových básní. Přitom – vedle črtání profilů pozoruhodných západoevropských badatelů a badatelek – vždy znovu stručně, konkrétním, velmi precizně vyhodnoceným příkladem charakterizuje ona převážně těžká desetiletí od počátku druhé světové války až do revoluce roku 1989.

Je to knížka nesoustavná, lze ji stále znova otevírat na místech náhodných a číst již jednou přečtené, knížka krásná, inspirující a poučná. Její velkou chybou je, že je jen nevelká. Ale za to nelze klást vinu ani Janu

Klápštěmu, ani Zdeňku Smetánkovi. Snad dobám, které mnohdy nebyly snadné. Ale to už jsem napsal výše.

Jiří Pešek

Johann Friedrich BÖHMER

Regesta Imperii III. Salisches Haus: 1024–1125

Zweiter Teil: 1056–1125. Dritte Abteilung: Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich IV. 1056 (1050)–1106.

Dritte Lieferung: 1076–1085

Nach Vorarbeiten von † Tilman Struve
neubearbeitet von Gerhard Lubich unter
Mitarbeit von Dirk Jäckel
Köln – Weimar – Wien,
Böhlau Verlag 2016, VIII + 308 s.,
ISBN 978-3-412-50597-4.

Vierte Lieferung: 1086–1105/6.

Nach Vorarbeiten von Daniel Brauch
neubearbeitet von Gerhard Lubich unter
Mitarbeit von Matthias Weber
Köln – Weimar – Wien,
Böhlau Verlag 2016, VIII + 191 s.,
ISBN 978-3-412-50598-1.

V bezprostřední časové návaznosti vyšly poslední dva textové svazky Regest Imperii k době a panování tohoto císaře, takže půlstoletá vláda Jindřicha IV., i pro české dějiny mimořádně významného panovníka, už čeká „jen“ na rejstříky. Titulky vypovídají dostatečně zřetelně o tom, co je obsahem obou – samostatně stránkovaných – sešitů celého svazku. Jde o segment, věnující se pramennému materiálu z období plných třiceti let, která jsou ovšem významná i pro české politické dějiny. Stačí jen konstatovat, že jde o vypjaté, přímo vrcholné období sporu císařství s papežstvím (Canossa!), pro něž editoři nejen přinášejí kriticky

utříděný a komentovaný soupis 440 resp. 350 (z celkového počtu 1572 jednotek celé Jindřichovy vlády) dochovaných či alespoň rekonstruovatelných informací nejen z pramenů diplomatické povahy, ale i z dokladů čerpaných z pramenů vyprávěcích, pokud se bezprostředně týkají činnosti císaře Jindřicha IV. nebo alespoň nějak svědčí o jeho fyzické přítomnosti tu či onde. Když nic jiného, jsou důležité pro panovníkův itinerář. Ale nelze v této souvislosti nevznést připomínku, že editor měl oba svazky doprovodit chronologickou tabulkou utříděnou podle jednotlivých druhů použitého předmětného materiálu (diplomatický materiál ovšem převažuje), aby byl přehled o poměru jednotlivých pramenných žánrů. Že jde o důležitou publikaci i pro naši historii, si uvědomí každý, kdo vezme do rukou jakékoliv podrobnější dílo o českých dějinách té doby (nejlépe ovšem druhý svazek prvního dílu Českých dějin Václava Novotného nebo příslušné práce Josefa Žemličky), aby si uvědomil tyto zásadní konotace. Šlo totiž o dobu, kdy český panovník byl Jindřichu IV. jedním z nejdůležitějších pomocníků především v jeho italských záležitostech, o dobu, kdy Vratislav dostal (ale byla mu opět odebrána) rakouskou marku, o dobu, kdy císař udělil Vratislavovi královskou korunu (č. 1195), atd. V komentářích se cituje i česká (ale jen v cizích jazycích, tedy vlastně jen v němčině publikovaná) literatura.

V každém svazku je ovšem jedno zásadní bohemikum. V prvním z nich to je mohučská synoda z konce dubna až počátku května roku 1085, na níž byly řešeny základní otázky církevního schismatu, ale také tam šlo o udělení královského titulu Vratislavu II. (Vratislav I., č. 1195). V druhém pak jde zejména o další zcela

mimořádné bohemikum, tzv. zakládací listinu pražského biskupství (č. 1241). V obou případech platí, že zvědavost českého čtenáře není zcela ukojena. V prvním je Vratislavův královský titul skoro zasut množstvím jiných na synodě řešených otázek, což je na druhé straně důležité pro uvědomění si obecného kontextu oné události. V druhém je regest sám jen velmi stručný, neboť pouze lakonicky konstatuje, že císař na prosbu pražského biskupa Gebharta (tedy bratra Vratislava II. Jaromíra) „bestätigt die alten Grenzen der Diözese Prag“, aniž by byl učiněn i jen pokus o jakousi skicu příslušného teritoriálního rozsahu. Kosmův text v tzv. Budyšínském rukopisu, dnes v Knihovně Národního muzea, je kladen do poloviny 13. století. Z české literatury je citována jen stať R. Turka z r. 1975, ač zejména V. Novotného přehled bádání (České dějiny I–2, s. 246nn.) by byl pro skicu o literatuře 19. století Lubichovi práci výrazně usnadnil. S polskou literaturou to není o mnoho lepší. Mnichovský exemplář je označen jako neověřené druhé dochování s otazníkem.

Je ale třeba propojit toto číslo s regestem předchozího sešitu č. 1195, s kterým tvoří, zejména z českého pohledu, integrální jednotu, kde jde, jak již naznačeno, o důležitou mohučskou synodu, na níž se dostalo Vratislavu II. královské koruny a jednalo se i o vymezení rozsahu pražského biskupství, jež bylo zlistiněno zhruba o rok později v Řezně. Tato událost ovšem byla jen jednou z mnoha dalších závažných, zejména církevně politických skutečností, o jejichž významu Lubichův rozsáhlý přehled obecného vývoje názorů podává zevrubnou představu (v podstatě tři stránky petitu kvartového formátu!). Tu se setkáváme i s německými pracemi českých medievistů

(Z. Měřínský a J. Žemlička; posléze jmenovaný přichází i se svou statí ve sborníku Přemyslovci).

Z několika dalších zřetelných bohemik jsou tu pečlivě registrovány zejména informace Kosmovy kroniky (III–7, 8) o nástupnictví Bořivojově po Břetislavu II. a o povznesení probošta staroboleslavské kapituly Heřmana na pražského biskupa; ale opět bez české literatury a pak nemnohé zmínky v svědečných řadách císařových listin. Pro studium středoevropských politických a církevních, ale do jisté míry i sociálních poměrů doby tak máme k dispozici již uzavřenou edici základního významu, která ve spojení s vydáním Jindřichova listináře v Monumenta Germaniae Historica je solidním východiskem i pro hlubší studium českých dějin v středoevropském kontextu. Rejstřík ovšem ještě nepřichází; setkáme se s ním až v závěrečném svazku tohoto monumentálního souboru. To má ale svým způsobem také jistou přednost, protože čtenář si musí svazek, chce-li ho smysluplně užít, alespoň prolistovat, což je zcela nepochybně k jeho velkému užítku.

Ivan Hlaváček

Nikolas JASPERT – Stefan TEBRUCK
(edd.)

Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2016, 375 s.,
ISBN 978-37995-0383-9.

Často se brojí proti sborníkům, zdaleka ne vždy právem. Tento sborník si však v každém případě zaslouží anotaci, která by nemusila být jen nudným výtahem z přečteného. Jde tu sice o zdánlivě nesouvisející stati, které ale přesto spolu výrazně souvisejí

a ukazují na rozličné celoevropské aspekty sledovaného fenoménu. Právě u problematiky křížových výprav, byť v podstatě omezeně závěrem vrcholného středověku, lze totiž konstatovat, že jejich důsledky na evropskou společnost byly v nejrůznějších aspektech dalekosáhlé. Samozřejmě se však různě prolínaly s působením poutí nevojenského charakteru, s nimiž byly úzce propojeny. Toho si byli redaktori svazku (shrnujícího výsledky giessenského symposia z roku 2012, jehož výstupem je uvedený sborník) dostatečně vědomi. Téma křížových výprav má obrovskou literaturu, proto se editoři pokusili omezit autory v podstatě na sondy pro oblast římské říše na severu od Alp. To se v rámci šestnácti příspěvků pochopitelně nemohlo zdařit. Podařilo se však postihnout řadu regionálních i věcných aspektů této tematiky.

V úvodu editoři zasazují fenomén křížových výprav uvedených staletí do obecných celoevropských poměrů s množstvím odkazů na moderní literaturu. Pokud pak jde o jednotlivé regiony říše a jejich rozdílný podíl na tomto hnutí, jsou v publikaci zastoupeny následujícím způsobem: Křižáci z říšského severozápadu (za něž je považováno Dolní Porýní) v letech 1096–1230 (Alexander Berger, s. 13–40); křižáci a poutníci do Jeruzaléma ze sasko-durynské oblasti v 12. a 13. století (Stefan Tebruck, s. 41–83); křižácké hnutí na říšském jihu od Frank až do Alsaska v letech 1097–1204 (Alan V. Murray, s. 85–102). Hubert Houben popsal obecně pohyb německých poutníků, křižáků a jmenovitě řádových rytířů v Itálii (s. 103–118). Další příspěvky sledují obrácený trend: Jochen Burgtorf věnoval pozornost nejstarším templářským komendám v říši (s. 119–140), Karl Borchardt hospodářským aktivitám

johanitů tamže (s. 141–154). Marie-Luise Favreau-Lilie vykreslila postavení řádu německých rytířů v říši ve 13. století (s. 155–175), Nikolas Jaspert tematizoval řád Božího hrobu v říši severně od Alp (s. 175–208). Claudia Zey se zabývala agitací papežských legátů v říši ve prospěch křížáckých tažení ve 12. a počínajícím 13. století (s. 207–233), na což bezprostředně navázal Christoph T. Maier rozбором různých druhů propagandy křížových výprav ve 13. století (s. 235–248). Závěrečných pět statí se posléze věnuje ohlasu křížáckého fenoménu v oblasti kulturního snažení a propagačního usilování v širokém slova smyslu: Bernd Bastert sledoval tuto literaturu až do 14. století zejména na příkladu druhé knihy Štýrské rýmované kroniky (s. 249–267). Gia Toussaint analyzovala jeruzalémský relikvíř, jenž doputoval až do Clevelandu (s. 269–283), Andrea Worm pak ukázala vizuální reflexe Jeruzaléma v říši zejména v kodikologickém materiálu (s. 285–317 s 19 vyobrazeními). Bianca Kühnel z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě sledovala v jediné anglicky prezentované studii monumentální, tj. stavitelskou reflexi Jeruzaléma v říši. V tomto rámci dominuje česká problematika 14. století, zejména Karlštejn a Svatovítská katedrála (s. 319–345 s deseti vyobrazeními), ale přichází i zmínka o Betlémské kapli a dalších pražských svatyních... Tu lze říci pouze tolik, že bohemikální část statí lze považovat za jistou naši populární propagaci v anglofonní oblasti. O české literatuře se toliko praví, že je bohatá a evidována v americké disertaci Davida C. Mengela v roce 2003. Ten o sedm let později nadto napsal patnáctistránkovou stať o Karlu IV. jako autoru „lokální religiozity v Praze“(!). Poslední tečku v knize představuje stať Jürgena

Bärsche o tom, jak se téma Jeruzaléma zrcadlí v (západo)evropské středověké liturgii (s. 347–359).

Další bohemika nejsou příliš četná, leč přece jen: české johanitské komendy přicházejí u Borchardta. U Maiera nalezneme interpretaci listu papeže Inocence IV. dominikánským priorátům ve střední Evropě, v tom jmenovitě i v olomoucké diecézi a v Českém království ohledně podpory agitace na křížové výpravě do Prus. Autor ovšem nezná edici tohoto listu v Českém diplomatáři (CDB IV, č. 25), která ale uvádí, zřejmě správněji, jeho datum jako 20. a nikoli 23. září 1243. Knihu uzavírá rejstřík.

Ivan Hlaváček

Tomáš SOMER

Venkované, měšťané a nižší šlechtici na Čáslavsku v době předhusitské. Vilémovský klášter a jeho regionální mocenské vazby

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2016, 123 s., ISBN 978-80-244-4967-8.

Autor se průběžně pohybuje v prostoru středověké Vysočiny a je již autorem či spoluautorem dvou monografií. Zatímco jeho předchozí pozornost patřila vysoké šlechtě (Smil z Lichtenburka) a klášteru (Vilémov), nyní se rozhodl zmapovat, jak se žilo těm méně privilegovaným, tj. drobným šlechticům, měšťanům a venkovskému obyvatelstvu. Za zkoumaný region – který ovšem blíže nedefinuje – si zvolil Čáslavsko a svůj výzkum navázal i na dějiny vilémovského konventu, neboť si vytkl za cíl analyzovat také klášterní mocenské vazby v oblasti. Úkol, výtčený podtitulem, ovšem autor sleduje jen ve velmi omezené míře.

Somer knihu rozdělil do tří hlavních oddílů, jež byly věnovány poddaným, měšťanům a nižší šlechtě. Autor byl pochopitelně silně limitován množstvím a kvalitou dostupných pramenů. K nejsystematičtější analýze mohl paradoxně přistoupit v případě poddaných, kdy mu to umožnila torzovitá, avšak přesto nejvíce uspořádaná výpověď pohledského urbáře z roku 1328. Ten sice obsahuje podrobné údaje jen o dvou vsích – identifikaci jedné věnuje Somer samostatnou podkapitolu, u ostatních zachycuje jen rozsah odváděných obilních desátků – Somer jej však na základě paleograficko-kodikologických argumentů Rostislava Nového považuje za kompletní. Kombinací výše desátků, pozdějších katastrálních map a kvalifikovaného odhadu rozlohy lánu (20 hektarů) autor odhaduje výši výměr ve většině vesnic. V těch dvou vsích, kde má údaje kompletní, pak podrobněji sleduje zejména různé strategie zajištění spravedlivého přepočtu u nižších výměr (s. 25–26). Své analýzy Somer následně propojuje s údaji emfyteutických listin z let 1279–1398 z Čáslavska (s. 27–29, podrobněji s. 33–38), resp. z celých Čech, shromážděnými Františkem Grausem. Autor si dále všímá majetkové struktury, významu mlýnů a rychet, rodinných vazeb. Užitečné je i to, že autor údaje ještě jednou prezentuje tabelárně (s. 105–109). Co bohužel není po přečtení kapitoly zřejmé, je, zda dávky vymezené urbářem byly vybírány jednou ročně, což by znamenalo relativně nižší míru zatížení, nebo dvakrát ročně, a pak by se jednalo o obvyklý rozsah povinností. Charakter pramenů Somerovi neumožňuje, aby pověděl více o měšťanech. Nevíce pozornosti je věnováno Wernheru Rybáři, který je dosvědčen jako dlouholetý brodský rychtář a zároveň osoba blízká Smilovi

z Lichtenburka. Nejedná se tedy o běžného měšťana, avšak o osobu na špičce sociální pyramidy, jejímiž osudy, jak si Somer sám uvědomuje, nelze měřit osudy ostatních a brát je jako standardní. Jiní měšťané se v pramenech (a v textu) spíše mihnou. Autor ovšem překvapivě nesáhnul po městských knihách, které jsou v Havlíčkově Brodě dochovány již od roku 1415.

Nejvíce pozornosti věnuje Somer drobné šlechtě, což je dáno charakterem pramenné základny. Nejvíce informací shromáždil k Modlibohovi z Heřmanic a jeho rodině. Příznačné ale je, že ani v jeho případě nemáme jasno v životních datech a rodinných vazbách, zřetelněji vystupují jen ty obecně společenské. O majetku rodiny se dozvídáme vlastně jen díky sporu mezi Modlibohovými potomky Kunšikem z Heřmanic a Modlibohem a vilémovským klášteřem, který je dokumentován listinou z 26. prosince 1397. Samostatnou pozornost dále autor věnuje pouze Otovi z Kunemilu. Následující kapitoly mapují vztahy ostatních nižších šlechticů v okolí ke klášteři a jejich vztah k němu a k místním kostelům jako k duchovním institucím, zajišťujícím spásu – zde by jistě bylo místo pro komparaci. Cenný vhled do regionálních společenských vazeb umožňuje Somerovi případ Tupadelských, tedy situace, kdy se příslušník místní šlechtické rodiny stal opatem kláštera.

Kniha, doplněná tabulkami a mapami, představuje přes různé, ne nepodstatné výhrady užitečnou regionální sondu do života nižších společenských složek, jež snad v budoucnu poslouží i jako základ pro další komparaci.

David Kalhous

Dominik BUDSKÝ

Mikuláš Puchník. Život a právnické dílo

Praha, Karolinum 2016, 206 s.,

ISBN 978-80-246-3179-0.

Studie pojednává o Mikuláši Puchníkově (?–1402), známém církevním hodnostáři, který se dokonce stal designovaným pražským arcibiskupem. (Své funkce se ovšem už neujal.) Kniha je rozdělena na dvě části: první je studií o Puchníkově, druhou část tvoří edice. Úvodem autor předkládá čtenáři Puchníkův životopis, který zahrnoval univerzitní pedagogickou i duchovní kariéru. Jako generální vikář arcibiskupa Jana z Jenštejna byl Puchník vtažen do kola dramatických událostí sporu Jana z Jenštejna a krále Václava IV. Z nich vyšel na rozdíl od Jana z Pomuku živ a zdrav, utrpěla však jeho pověst. Zatímco Jan z Pomuku byl považován za mučedníka, Mikuláš Puchník, který byl rovněž vystaven mučení, zůstal v paměti generací jako mnohoobročník a ziskuchtivý člověk. Jeho postava posloužila dokonce jako vzor exempla „O hamižném klerikovi“. Autor studie se zaměřil na Puchníkův opomíjený odkaz, a to na dílo *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*, dochovaný v patnácti rukopisech v různých zemích od Ruska po Německo. Edici spisu vypracoval Budský na základě pěti rukopisů, přičemž jako kmenový použil rukopis mnichovský. Výklad o díle zahajuje autor rozбором okolností vzniku Puchníkova spisu, vytvořeného v době prelátova působení na pražské univerzitě v letech 1386–1389, kdy Puchník, licenciát dekretů, zastával i úřad oficiála pražského arcibiskupa a získal tak cenné praktické znalosti. V úzkém, ale důležitém segmentu právní teorie se stal v českém prostředí průkopníkem kanonického procesního práva. Jeho cílem bylo vytvořit

v českém prostředí chybějící příručku průběhu procesního řízení před soudem, od předvolání až po vyhlášení rozsudku. Spis obsahuje také formule, předepsané pro jednotlivé právní kroky. Nejedná se o původní dílo, i když je u nás průkopnické. Puchník čerpal z dalších příruček, zejména ze spisu *Speculum iudiciale* Wilhelma Duranda. Budský předkládá čtenáři obsahovou synopsi díla, která usnadní orientaci v četnými stereotypními formulami přetíženém textu. Synopsi člení do dvaceti šesti oddílů, od incipitu až po kanonickou důtku. Na závěr vysvětluje pojem a obsah právních obyčejů, které se vžily *de more consistorii Pragensis*. Následující kapitola představuje Puchníkův *Ordo iudiciarius* ve světle žánrových souvislostí, podává přehled relevantní literatury a juristických obrátů, kterých Puchník používal. Připojuje seznam dochovaných listin, jejichž vydavatelem Puchník byl.

Pečlivá práce vychází vstříc zájemcům o Puchníkovo osobnost i o dějiny normativního práva.

Lenka Blechová

Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA
ve spolupráci s Mladou Holou
a Janem Zdichyncem

Jan Zhořelecký. Třetí syn Karla IV.

Praha, Casablanca 2016, 62 černobílých

a 11 barevných vyobrazení,

ISBN 978-80-87292-35-8.

Kniha, jež je týmovou monografií v pravém slova smyslu, má čtyři autory a dva hrdiny: Lucemburského vévodu Jana a město Zhořelec. V dobré tradici své školní dílny profesorka Lenka Bobková se svými žáky, dnes již spolupracovníky, překládá výsledky společného výzkumu, který zaplnil bílé

místo v českých dějinách lucemburského období. Společně zadání znělo: podat ucelený pohled na Jana Zhořeleckého a vévodovu biografii doplnit výklady o jeho mocenské sféře, kanceláři, fungování zhořeleckého dvora a vztazích k bratru Václavovi IV. To vše na základě komplexního souboru soudobých pramenů, zvláště pak písemností kancelářské povahy, a s přihlédnutím k pozdějšímu zhořeleckému hornolužickému a českému dějepiscectví.

První ze tří částí, tj. životního příběhu Jana Zhořeleckého, se ujala Lenka Bobková. Po stručném přehledu pramenů a literatury osvětlila zrod vévodství, jež Karel IV. vytvořil pro svého nejmladšího syna. Jan otce ztratil již v osmi letech, ani matka Alžběta Pomohorská se mu však pro jiné povinnosti příliš nevěnovala, takže o něho pečovali především dvorní služebníci a vychovatelé, z nichž zřejmě na něho měl dlouhodobý vliv pražský kanovník a zhořelecký farář Jan z Kitlitz. Údaje, které autorka o Janově dětství zjistila, naznačují, že zprvu byl jen loutkou v rukou otce, později pak starších bratrů a dvorské suity z éry Karla IV. První zásnuby princ Jan zažil v šesti letech, o rok později byl po prvé slavnostně uvítán ve Zhořelci, v deseti letech pořádal turnaje a jako jedenáctiletý uvítal ve svém rezidenčním městě oba bratry, Václava i Zikmunda. Byl to asi nejmladší politicko-mocenský triumvirát v evropských dějinách, neboť všem dohromady bylo čtyřicet čtyři let. Zhořelecké městské účty poskytly sice autorce nemálo cenných údajů, přesto však musela vynaložit mnoho umu a předchozích znalostí, aby je začlenila do širších politických souvislostí lucemburských teritorií po smrti císaře Karla IV.

Skutečným vládcem se čtrnáctiletý Jan jako vévoda zhořelecký, markrabě braniborský

a lužický stal v červnu 1384. V té době ještě zůstával pod kuratelou zemských úředníků i jiných činitelů Karlovy éry, jmenovitě hofmistra a zhořeleckého fojta Beneše Berky z Dubé. Mocenské proměny na pražské dvoře však již nabývaly na turbulenci, takže např. Janův sňatek s Kateřinou zvanou Švédskou o čtyři roky později nepožehnal pražský primas Jan z Jenštejna, nýbrž někdo jiný. Lenka Bobková zde i v následujícím výkladu s porozuměním rozebírá alianční a spojenecké svazky všech tří lucemburských bratrů, dokládá i domyšlí kusé údaje z Janova krátkého života a soustavně přitom přihlíží k vnitřním poměrům jak ve Zhořelci, tak i v obou Lužicích a Braniborsku. Janův životní příběh přitom vhodně propojuje tematicky zaměřeným intermezem čtvrté kapitoly o zádušní nadaci vévody v pražské katedrále, o jeho pouti do Wilsnacku a suplikách ke kurii. Prvou část knihy uzavírá líčení dramatických událostí z posledních let Janova života, jež byly vyplněny spory o prodej Nové marky a konfliktem mezi panskou jednotou a králem Václavem IV.

Druhá část o vládní praxi Jana Zhořeleckého je společným dílem Lenky Bobkové, Mlady Holé a Tomáše Veličky. Lenka Bobková na svůj předchozí výklad navázala rekonstrukcí personálního složení Janova dvora, jehož činnost se ve Zhořelci rozvinula vždy jen v obdobích vévodova pobytu ve městě. Jinak se dvůr spolu s vévodou a jeho paní Kateřinou po většinu roku zdržoval v Čechách. Nedostatek pramenů neumožňuje zodpovědět otázku, z jakých zdrojů Jan financoval svůj dvůr v Čechách. Pravděpodobně šlo jen o příjmy z vlastního dominia, které nestačily krýt nákladný a přepychový styl života, jenž byl trnem v oku spořivých zhořeleckých měšťanů.

Kapitola o vévodské kanceláři společně sepsali Mlada Holá a Tomáš Velička. V dvou až tříčlenném personálu kanceláře měl vůdčí postavení Janův přední dvořan a olomoucký kanovník Olbram ze Škvorce. Od počátku devadesátých let se stal protonotářem Konrád Grunberg, Janovy dokumenty, které vydával od roku 1394 jako říšský sudí, psal však písař říšského soudu Jan Kirchen. Z analýzy dochovaných písemností vyplynulo, že většina z nich vykazuje úzké vazby k Českému království. V další kapitole této druhé části Tomáš Velička pojednal o listinách a dalších písemnostech spjatých s Janem Zhořeleckým. Z počtu 107 evidovaných písemností byla jen jedna sepsána v češtině, devět bylo latinských a jedna ve francouzštině. Zcela ojediněle se z jednoho dne dochovalo více listin (nanejvýš pět), překvapující je malý počet listin určených pro církevní instituce. Kancelář vydávala vedle privilegií také otevřené mandáty a misivy v uzavřené formě. Vévoda používal během svého života pouze dva typáře s erbovní pečeti, které nechal pořídit jeho starostlivý a na vše myslící otec Karel IV. Tomáš Velička rovněž sestavil a podrobně rozebral itinerář Jana Zhořeleckého. Od konce osmdesátých let vévoda trávil většinu času v Čechách, přičemž na pobyty ve Zhořelci připadala pouze jedna pětina celé započítané doby. V některých letech, např. 1383–1384, v Dolní Lužici vůbec nebyl, na počátku let devadesátých se ve Zhořelci zastavoval jen při cestách do Nové Marky a zpět. Vévoda a jeho družina v některých doložených případech cestovali překvapivě rychle, denní průměr kolem čtyřiceti kilometrů nebyl sice příliš častý, avšak ani výjimkou. Příznačně rovněž je, že vévoda Jan strávil více času v Uhrách než v Říši a Braniborsku. Velice přínosná rovněž je Veličkova kapitola

o Zhořelci jako komunikačním centru. Jelikož většinu cenných poznatků zde nelze uvést, omezím se na údaj, který mne zaskočil. Ve sledovaném období od roku 1377 do září 1395 zjistil autor ve zhořeleckých účtech přes 1300 vypravených poselstev, což činí v průměru přes devět poslů či vyslanců na každý měsíc.

V třetí části knihy Jan Zdichynec ve třech kapitolách vysledoval obraz Jana Zhořeleckého v historické paměti. Jeho úkol nebyl právě vděčný, neboť předem bylo zjevné, že krátký život vévody nemohl zanechat u dějepisců výrazné stopy. Do paměti se zapsaly jen dvě tři epizody, jedna skandálnější druhá. Prostopásmé choutky mladého vévody a jeho nákladný životní styl byly na jiných stránkách knihy doloženy údaji zhořeleckých městských knih. Obscenní vystrčení nahé zadnice při odjezdu z nepřátelsky naladěného města mohlo naopak být jen místní povídkou, kterou zhruba o sto let později ve svém deníku zachytil zhořelecký písař a radní Johann Frauenburg. Za zmínku stojí, že ve zhořelecké tradici chybí povědomí o Janově údajném otrávení v klášteře Neuzelle, o němž se ve svých Paměťhodnostech k dějinám období císaře Zikmunda zmínil Eberhard Windecke. Tu a tam se i v hornolužickém dějepisceví vyskytnou zajímavé detaily, např. zpráva o pomníku z alabastru na paměť položení základního kamene ke stavbě západní části pražské katedrály 2. června 1392. Zjevně jde o nápis vytesaný v kamenné desce na jižní bráně katedrály. Přídavnou a neobyčejně přínosnou hodnotou Zdichyncova výkladu je širší retrospektiva zhořeleckého i hornolužického dějepisceví, která doplňuje mezery dosavadního českého bádání. Dokumentační přínos knihy zvyšují dvě přílohy. V první Lenka Bobkova spolu

s Tomášem Veličkou v českém i německém znění sestavili katalog písemností vydaných Janem Zhořeleckým. V druhé Tomáš Velička publikoval itinerář Jana Zhořeleckého. Publikaci doplňují vedle anglického a německého resumé soupisy literatury i vyobrazení a dva rejstříky. Čtenáři jistě též uvítají konkordanci zeměpisných názvů.

Jaký výsledný obraz Jana Zhořeleckého vyplynul z této zdařilé kolektivní monografie? Jan nepochybně patřil mezi schopné a ctizádnostivé Lucemburky poslední čtvrtiny 14. století. Teritoriálně mocenský prostor, který mu otec vymezil, vyžadoval úzkou součinnost s králem Václavem, jenž získal v Horní i Dolní Lužici větší díl. S Václavem IV. měl Jan společnou zálibu v lovu, lehkomyšlnost ve finančních záležitostech i frivolnější mravy. Přestože Václav IV. měl svého mladšího bratra zřejmě rád, ten proti němu vystoupil na straně panské jednoty. Poslední kolize v jejich vztazích vyústila roku 1396 v Janovu smrt, ať už přirozenou nebo násilnou. Tolik Jan Zhořelecký slovy autorů v závěrečném shrnutí.

Co k tomu dodat? Dílo splnilo vytčený cíl. Zatímco dříve tohoto potomka velkého císaře více méně připomínalo jen jméno v lucemburské genealogii, dnes před námi díky této výstižné a podrobné biografii vyvstala živá podoba vévody, která nepotřebuje korektury.

František Šmahel

Miriám HLAVÁČKOVÁ
Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepoš ve službách cisára a kráľa

Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2015, 294 s., ISBN 978-80-224-1473-9.

Slovenská historička Miriám Hlaváčková se dosud specializovala zvláště na výzkum církevních kapitul. V nové publikaci se ale zaměřila na konkrétní osobnost z 15. století, proslulého bratislavského probošta Juraje ze Schönbergu († 1486), agilního vzdělance působícího ve službách králů i církve. Hlaváčková vystavěla životní osudy tohoto muže, počínaje nejstaršími zprávami ze studií na vídeňské univerzitě, pokračuje jeho cestami Evropou a konče završením života v Bratislavě (Prešpurku). Biografii si za téma zvolila mimo jiné i proto, že Juraj ze Schönbergu byl úzce provázán s dějinami Bratislavy a celého historického území dnešního Slovenska. Nicméně narodil se pravděpodobně v Dolních Rakousích a v zápise vídeňské univerzity je citován coby Georg Peltel ze Schombergu.

Ve třinácti kapitolách podala barvitý přehled jeho činnosti, životních zisků, ztrát i zálib. Nejprve zachytila cestu z univerzity na dvůr císaře Fridricha III. a posléze především do služeb Matyáše Korvína. Mezi oběma panovníky popsala Juraje rovněž jako diplomata a organizátora vzájemných setkání. Ve druhé kapitole se věnovala nástupu do čela bratislavské kapituly při chrámu sv. Martina, kde působil více než třicet let. Podporoval zde stavební činnost a inicioval rozkvět intelektuálního prostředí. Shromáždil obsáhlou sbírku knih, kterou po smrti odkázal Bratrstvu Božího těla, jehož se stal členem. Klíčové bylo rovněž Jurajovo působení na Univerzitě Istropolitaneč, o jejíž

záchranu se snažil až do konce života v postavení vicekancléře. Univerzita nakonec přesto zanikla, a to záhy po smrti krále Matyáše Korvína († 1490).

Do následujících kapitol Miriam Hlaváčková začlenila pojednání o vztahu k Turkům, představila Juraje v roli apoštolského protonotáře a připomněla, že ho pojily zvláště dobré vztahy s papežem Pavlem II. Zajímavý se jeví také pohled na kladný vztah, který k němu měli obyvatelé tehdejší Bratislavy, zvláště členové městské rady. Při návratech z cest ho obvykle štědrě vítali a on se na oplátku odvděčoval přímlovami u panovníka v právních otázkách ve prospěch města. Neméně zajímavě předestřela M. Hlaváčková spletité vztahy mezi evropskými tábory v boji proti husitským Čechům. I tady nacházíme Juraje na straně Matyáše Korvína. Král ho například nechal starat se společně s papežskými pověřenci o výběry na tažení proti českým kacířům. Rovněž na Korvínův pokyn měl Juraj ovlivňovat spojení české strany (Wittelsbachy, Hohenzollerny a Wettiny), aby se přidali po bok krále Matyáše. Život agilního preláta skončil roku 1486. V bratislavském dómu sv. Martina na něj dodnes upomíná náhrobní deska s epigramem, který si vybral. Označil se v něm za „kdysi slavného církevního hodnotáře“, který je nyní „potravou pro červy v hrobě“.

Kniha o pozoruhodné osobnosti ze středu kapitulního světa i dvorského prostředí tak stojí nepochybně za pozornost historické obce. Biografických prací o význačných církevních představitelích není mnoho, a to platí přesto, že bez vzdělanců, znalců práva, obratných řečníků či diplomatů se středověcí panovníci nemohli obejít.

Dana Dvořáčková-Malá

Raný novověk

Jan KLÍPA – Michaela OTTOVÁ (edd.), *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*
Praha, Národní galerie 2015, 787 s.,
nečíslované reprodukce, plány a mapy,
ISBN 978-80-7035-583-1.

Nestává se často, aby výstavě předcházela publikace rozsáhlého, více než patnáct let trvajících interdisciplinárního průzkumu. Autorský tým, který připravil katalog stejnojmenné výstavy Národní galerie ve Valdštejnské jízdárně, čítal 43 spolupracovníků, jejichž individuální podíl rozsah referátu neumožní ocenit. Úvodní stať obou editorů, Jana Klípy a Michaely Ottové, hutně připomíná časové a teritoriální souřadnice podkrušnohorského výtvarného umění i etapy jeho poznávání a studia. Sympatické je, že se tu setkáváme i se jmény regionálních badatelů, jejichž přínos tak není opomenut. Oprávněně se ovšem znovu dostalo prvořadého uznání prospektorské a zakladatelské roli Josefa Opitze. Nesnadného úkolu historicky vymezit „zemi na hranici i bez hranic“ se ujala Michaela Hrubá, jinak iniciátorka komplementárního historického a archivního výzkumu. Vzhledem k náboženské povaze většiny exponátů je na místě informativní pojednání o církevní správě, řádech a kláštrech od Tány Šikové a Jana Zdichynce. Tradičně, avšak účelně následují souhrnné pohledy na jednotlivé oblasti umělecké tvorby.

Gotickou architekturu v severozápadních Čechách představili Petr Macek a Vladislav Razím především v jejím městském prostoru. Není divu, že zvolili tento postup, neboť koncentrace zeměpanských měst ve sledované oblasti patří k největším v českých

zemích. Naproti tomu Michaela Ottová zvolila pro kapitolu o sochařství chronologický postup, přičemž se zaměřila jednak na krásný sloh a jeho vyústění v polovině 15. století, jednak na pozdní gotiku a počátky renesance. Jan Royt v souhrnném pohledu na středověkou deskovou a nástěnnou malbu v severozápadních Čechách položil akcent na vnější kontakty a vlivy umělecké tvorby v sousedních zahraničních oblastech. Okruh knižní malby, o němž pojednal Viktor Kubík, tvoří ze značné míry importy pro církevní instituce, městské obce a šlechtické objednavatele. Konečně „umělecká řemesla“ v kostelech severozápadních Čech charakterizovali podle jejich typů a funkcí Aleš Mudra, Jan Klípa, Helena Zápalková a Jan Dienstbier. Jde o velice zdařilý pokus přinášející namnoze nové poznatky o kontextech nástěnných maleb, oltářů, volných soch, liturgických nádob, textilií i knih, sanktuárií, trezorů, kazatelen, křtitelnic a v neposlední řadě i zvonů.

Vlastní katalog sleduje architektonické členění výstavy a v souladu s tím v jedenácti oddílech představuje „podoby vizuální kultury“ v jednotlivých centrech regionu. Výjimku tvoří první oddíl o Praze, jehož produkce se v tu větší, tu menší míře vyskytuje u všech významných objednavatelů bez rozdílu jejich stavovské či konfesní příslušnosti. Dominance pražského centra skončila v období husitských válek, kdy se také začala vynořovat díla, jež lze s určitou pravděpodobností považovat za práci regionálních dílen a hutí. Z tohoto důvodu ideový rozvrh výstavy upřednostnil hledisko umělecko-geografické před chronologickým. Oddíly věnované jednotlivým městům a klášterům byly rozmístěny na dvou komunikačních liniích symbolicky nazvaných „labská“ a saská cesta. V povodí

Labe se dostalo na Litoměřice, Ústí nad Labem a Děčín, podél druhé cesty výstava sleduje královská města Louny, Žatec, Most a Kadaň, dále poddanská města Chomutov a Teplice, klášterství v Oseku a posléze i horní města Krupku a Jáchymov.

Výstava zahrnovala období od 13. do poloviny 16. století, proto byl počet exponátů proti katalogu značně redukován. Avšak ani katalog, jak upozorňují jeho editoři, nepodává soupis veškerých dochovaných artefaktů. Každému zastavení na pomyslné cestě předchází tu širší, tu kratší historický úvod o příslušné lokalitě. V případě měst se dostává pozornosti urbanistickému vývoji, městskému opevnění a případně též místnímu hradu. Jelikož jde většinou o číslovaná hesla katalogu, exponáty tu nejednou mají roli pars pro toto. Sled hesel v jednotlivých oddílech je dosti variabilní, přičemž čtenář ocení jejich provázanost. K děkanskému kostelu Všech svatých v Litoměřicích se např. váží desky Mistra Litoměřického oltáře a velký litoměřický graduál. Velikostí písma jsou v katalogu od výkladu odlišeny nezbytné popisné údaje a odkazy na literaturu. Zkrácené citace pramenů a literatury rozvádí jejich soupis v závěrečné části monumentálně pojaté knihy.

Řada úspěšných a přínosných výstav českého pozdně gotického, regionálně vymezeného umění dříve či později musí vést k několika otázkám zásadní či alespoň závažné povahy. Na myslí mám zejména celkovou revizi vztahu mezi metropolí a regionálními kulturními centry či dokonce přeshraničními okruhy. V tomto ohledu jde především o Čechy, neboť Morava a české Slezsko sice metropoli neměly, zato však tři zemské metropole menšího územního rozsahu. Otázka je komplikována tím, že Morava a vedlejší země ležely značnou část

celého období v jiné mocenské sféře rozděleného státního útvaru. Kvalitu nashromážděných a pečlivě dokumentovaných souborů architektonických a výtvarných památek by však znalci měli posoudit z vyšších než regionálních měřítek. To se nepochybně dělo a děje, zatím se však ne vždy daří odlišit dílenskou sériovou produkci děl k náboženským účelům. Bude přitom třeba úzkostlivě hlídat ne vždy zřetelnou hranici, kdy poptávka po devocionálních zaměnila umělecké snažení řemeslnickou industrií. Tolik dodatkem k nezapomenutelné výstavě a jejímu znamenitému katalogu.

František Šmahel

Bohumír SMUTNÝ

Václav Kunžak: zapomenutý mechanik a vynálezce z 18. století. Studie o lidech, technice a protoindustrializaci na Moravě.

Studie z historie techniky a průmyslu

Brno, Technické muzeum 2015, 96 s., ISBN 978-80-87896-23-5.

Portrét jednoho ze zapomenutých pionýrů průmyslové éry je cenným a fundovaným regionálním příspěvkem o počátcích industrializace českých zemí. Zároveň představuje sondu do dějin techniky druhé poloviny 18. století. Bohumír Smutný, přední znalec hospodářských dějin Moravy, na příkladu Václava Kunžaka (1726–1789) načrtává obraz doby, ve které se zažehl transformační proces nazývaný protoindustrializace, na němž se podíleli i laičtí vynálezci a mechanici-samouci. Jedním z nich byl vyučený jihlavský mlynář a hodinář, živící se od poloviny 18. století zakázkovou stavbou mlýnů, valch a stoup pro manufaktury a cechovní společenstva. Klíčová

pasáž studie se soustřeďuje na Kunžakovu roli při projektování soukenické valchy v prostoru města Brna v šedesátých letech 18. století, která přispěla k formování místní manufakturní výroby. Mimoto lze sledovat Kunžakovu kariéru vynálezce a konstruktéra mechanických strojů na řezání dřeva, stavbu mostů a výrobu pilníků nebo designéra vozu pro převoz osob i nákladů bez využití koňské síly. Smutného studie není jen zachycením neobyčejného života nadaného technika, ale také a především procházkou po nepřilíš zmapovaných cestách hospodářských dějin druhé poloviny 18. století, během níž lze např. při vyřizování konkrétních zakázek sledovat poučnou interakci mezi jednotlivými zainteresovanými stranami (státními úřady, investory, místní jurisdikcí a samotným Kunžakem).

Aleš Vyskočil

19. a 20. století

Bohumír SMUTNÝ

Řemeslná, manufakturní a tovární výroba ve městě Brně, na jeho předměstích a v okolí. Podle údajů vceňovacích operátů stabilního katastru v první polovině 40. let 19. století (v rozsahu území pozdější brněnské průmyslové aglomerace)

(= Brno v minulosti a dnes, suplementum č. 22)

Brno, Statutární město Brno 2016, 129 s., ISBN 978-80-86736-48-8.

Vceňovací operáty stabilního katastru představují jeden z nejvýznamnějších zdrojů informací o dějinách obcí v závěru předbřeznové éry, mající navíc velký komparační a analytický potenciál. Vznikly jako

podklad pro zdanění v rámci probíhajícího katastrálního měření a obsahují jedinečné statistické i věcné údaje rozdělené podle úředně stanoveného schématu do čtrnácti kategorií. Přinášejí souhrnné informace o poloze obce, počtu obyvatel, stavu komunikační sítě, struktuře pozemkové držby, bonitě a rozsahu obhospodařované půdy i řadu dalších údajů. Jednou ze sledovaných kategorií byla také řemeslná, manufakturní a tovární výroba, umožňující mj. stanovit míru industrializace konkrétního prostoru. Smutného práce je komentovaná edice „průmyslových živností“ ve městě Brně a jeho okolí, tedy v jedné z průmyslových aglomerací v habsburské monarchii. Edice zahrnuje přepis údajů o jednotlivých výrobních odvětvích, počtu výrobců, továren a dělnictva, produkci, odbytových možnostech nebo zdrojích energie pro všechna katastrální území současného města a pětici samostatných, avšak na městský organismus úzce navázaných sídel. V komentářové části je analyzován stav, výkonnost a struktura výrobních odvětví. Tu doplňuje detailní statistika v podobě souboru sumarizačních tabulek, zachycujících podíl jednotlivých obcí na konkrétní výrobě. Shromážděné údaje umožňují sledovat rozdíly mezi doznívajícím hospodařením na bázi feudálního režijního velkostatku a průmyslovou výrobou, dále formování funkčních zón města a roli a pozici dílčích katastrálních území. Připravená edice je významným pramenem (nejen) k průmyslovému vývoji Brna a jeho okolí ve čtyřicátých letech 19. století – tedy před zásadním celospolečenským obratem – který bude sloužit všem, kteří se pohybují na poli urbánních a hospodářských dějin novověku.

Aleš Vyskočil

Jan RATAJ – Miloslav MARTÍNEK
Česká politika 1848–1918
Praha, Metropolitan University
Prague Press 2015, 579 s.,
ISBN 978-80-87956-12-0.

Knih s jednoznačným titulem se vytyčenému tématu také bezvýhradně věnuje. Autoři předřadili retrospektivní kapitulu, která jim kromě jiného posloužila i k vymezení vlastních postojů. Je proto užitečné ji pečlivě přečíst, protože tradiční způsob vnímání politických dějin je v ní zapojen do souvislostí nejenom časových, ale především koncepčních, kterých se následný text drží poměrně důsledně. Autoři sledují vznik novodobé české politiky a její vývoj v čase od přelomových let 1848–1849, přes období vymezování se a hledání vlastního místa ve společenském vnímání až po objevování možností novodobého politického stranictví. Pozornost, soustředěná na parlamentní a stranickou politiku daného období a vymezeného spektra umožnila omezit jinak poměrně bezbřehé téma do celku, který si byl schopen udržet kompaktnost. Při rozsahu necelých šesti set stran toho bylo určitě zapotřebí.

Způsob zpracování zvolili autoři tak, aby alespoň poněkud rozvolnili hutné výkladové celky, řazené do chronologického sledu. Záměru docílili vložením stručných a svižně napsaných medailonů osobností, které právě sledované téma ve své době buď přímo tvořily, nebo se ho nějakým způsobem zásadně dotýkaly. Pozornost byla věnována Ferdinandu V. (I. Dobrotivý), Františku Palackému, Karlu Havlíčku Borovskému, Františku Josefu I., Jindřichu Jaroslavu Clam-Martinicovi, Františku Ladislavu Riegerovi, Františku Křižíkovi, Emilu Kolbenovi, Albínu Bráfovi, Eduardu

a Juliovi Grégrovým, Josefu Kaizlovi, Karlu Kramářovi, Josefu Hybešovi, Bohumíru Šmeralovi, Františku Soukupovi, Bohuslavu Vrbenskému, Václavu Klofáčovi, Aloisi Rašínovi, Antonínu Švehlovi, Janu Šrámkovi, T. G. Masarykovi, Karlu I. a Eduardu Benešovi. Poslední a poněkud vymykající se vsuvku představuje Živnostenská banka, která zůstala – možná ke škodě věci – osamocená v konceptu i příkladu.

Práce je opatřena rozsáhlým soupisem informačních zdrojů, včetně těch nejnovějších. Ani to však autory nechránilo před opakováním některých stereotypů, které už byly novějším badáním přinejmenším upraveny. Týká se to například tvrzení, že ženy neměly ve sledovaném období aktivní volební právo. Měly ho už od v práci poměrně podrobně zmiňovaných voleb do Frankfurtského sněmu i následně podle rakouského volebního systému jak v cenzovní, tak posléze v honorační rovině. Samozřejmě ne všechny a ne rovné, ale to neměl v dané době nikdo. Ztratily ho právě až v roce 1907, protože „všeobecnost“ byla ze zákona určena pouze pro muže. Což se z výkladu jaksi vytratilo.

Text má charakter učebního textu: prezentuje jednoznačná stanoviska, je přehledný v hodnoceních a striktní ve vyjadřování. Použitý jazyk se blíží žurnalistické deklarativnosti, byť bez spekulací, ale také bez možnosti pochybovat. Na řadě míst je patrný důraz kladený na konflikt a přednostně popisovaný nesoulad. Soustředění se na centrální (jak ve smyslu státním, tak zemském) rovinu způsobuje poněkud automatické přenašení myšlenkových, ale především časových souvislostí i do regionů, kterým je – z pochopitelných důvodů již tak značného rozsahu – věnována jen minimální pozornost.

Práce Jana Rataje a Miloslava Martínka si nepochybně najde své čtenáře. Zcela určitě v řadách studentů, kterým bude vyhovovat přehledností a systémem umožňujícím bezpečnou orientaci v jinak ne úplně jednoduchém tématu. Zaujmut by také mohla svým klasickým principem v přístupu k popisovanému tématu, což jak se zdá bylo i autorským záměrem.

Marie Macková

Walter SAUER

*Expeditionem ins afrikanische Österreich.
Ein Reisekaleidoskop*

Wien, Mandelbaumverlag 2014,
473 s., ISBN 978-85476-451-9,
978-3-901446-14-6.

Vídeňský univerzitní učitel Walter Sauer, který se po léta systematicky zabývá vztahy mezi Rakouskem a Afrikou v minulosti, je autorem encyklopedického průvodce či spíše práce katalogového charakteru, jež vzhledem k současným rozsáhlým migračním pohybům směřujícím z „černého kontinentu“ do Evropy nabývá na vysoké aktuálnosti. Autor, jednoznačný stoupenec multikulturalismu a pozitivní imigrační politiky, se snaží encyklopedickým shromážděním a popisem materiálních objektů, nacházejících se ve veřejném prostoru a zčásti i v soukromí, jako jsou výtvarná díla i nejrůznější exponáty dochované v kostelech, muzeích, na zámcích, ale i jména ulic apod., přispět k poznání stop, jež zanechaly a zanechávají v kolektivním vědomí na rakouském území vztahy k Africe a zájem o Afriku. Autor uvádí, že usiluje především o poznání příčin „(neo)kolonialistického“ charakteru evropských a speciálně rakouských vztahů k Africe

a jejím obyvatelům. Tento cíl ovšem práce značně přesahuje.

Vlastnímu katalogu předesílá Sauer obsáhlou úvodní kapitolou, v níž podává zasvěcený výklad o dějinách afro-rakouských vztahů od římského období, kdy afričtí legionáři šířili v Noriku vědomí o existenci Afriky a napomáhali i šíření kultů afrických (přesněji egyptských) božstev, až po současnost. Zaměřuje se přitom v prvé řadě na vnímání Afriky a Afričanů obyvateli Rakouska v minulosti i dnes.

V obsáhlém katalogu jsou topografická hesla řazena podle jednotlivých spolkových zemí a jejich částí (Weinviertel apod.), mimořádně obsáhle je pojednána Vídeň. Rozsáhlejší hesla a zejména citáty jsou opatřeny poznámkovým aparátem, připojena je i základní bibliografie. Četné černobílé i barevné ilustrace bohužel nejsou příliš kvalitní, někdy na nich s obtížemi poznáváme, oč vlastně jde. Poměrně často se uvádějí výtvarná díla se vztahem k Africe, například alegorie jednotlivých světadílů, obrazy bitev s námětem boje s africkým nepřitelem, objevných cest nebo působení misionářů, ale i díla zobrazující africké světce a zejména Tři krále (jak autor uvádí, třetí z nich získal v Rakousku černou barvu pleti až v 15. století). Autorovi přitom nejde jen o to, co zobrazují, ale také a především jaký význam do nich byl vkládán, jak jsou na nich zobrazováni Afričané, jak se v jejich zobrazení promítají dobová klíše (např. krvežízniví „domorodci“, útočící na rakouské cestovatele nebo vraždící misionáře, černí Afričané jako sluhové apod.). Kromě jednotlivých děl jsou do katalogu pojata i specializovaná muzea se vztahem k Africe, instituce usilující o rozvoj styků s Afrikou a o poznání její kultury i pečující o Afričany v současném Rakousku.

Jména ulic, jednotlivé domy, ale i např. náhrobky zase autorovi dávají možnost zařadit do svého výkladu četné osobnosti afrického původu nebo se vztahem k Africe (misionáře, politiky, cestovatele včetně Emila Holuba). Autor nepomíjí ani názvy restaurací nebo jiných podniků připomínající svým názvem Afriku (např. četné Mohrenapotheken). Nechybějí dokonce ani plastiky slonů nebo lvů na dětských hřištích. Některá hesla uvádějí i značně kuriózní případy: Např. na barokním sousoší sv. Raimunda z Fitera, účastníka rekonquisty, nacházejícím se v klášteře ve Zwettlu, byla v šedesátých letech 20. století po kritice ze strany jednoho z diplomatů kůže Maura klečícího se svázanými rukama natřena na bílo, zatímco roku 2013 obnovili sochu v původní podobě. Zdánlivě jde o anekdotu, ale ve skutečnosti o zajímavý doklad extrémních snah o politickou korektnost, jakým je např. i stažení Meinlova známého loga s černouškem, kritizovaného coby symbol přezívaného pojetí Afričanů jako pouhých sloužících. Katalog obsahuje celou řadu bystrých postřehů a upozornění na zdánlivě banální, avšak v dobovém kontextu nepochybně důležitá fakta. I když autor připouští, že není vyčerpávající, je shromážděný materiál obdivuhodný a dokládá autorovu dlouholetou systematickou práci na daném tématu. Pokud bych něco postrádal, tak snad větší ocenění vlivu egyptského umění na empírové stavby i jejich vybavení a u hesla Zahradní palác Liechtensteinů ve Vídni zmínku o známém Canalettově obrazu paláce s černým africkým sluhou v popředí. Celkově shrnuji, že četba katalogu nabízí pestrou mozaiku fakt nejrozmanitějšího charakteru, která velmi dobře doplňuje a konkretizuje obsáhlý historický

úvod a spolu s ním dává jasnou představu o tématu, jemuž je práce věnována. Sauerův rakousko-afriický „průvodce“ tak plní dvě úlohy. Jednak přináší podrobnou a zasvěcenou informaci o dějinách styků obyvatel z území dnešního Rakouska s Afrikou, jednak ukazuje, jak se v průběhu staletí utvářel a měnil obraz Afriky v očích Středoevropanů, a co z minulosti přežívá v kolektivní paměti dodnes. Jistě by mohl posloužit jako podnět i pro podobnou práci z českých dějin, a to nejen ve vztahu k Africe.

Eduard Maur

Carlo MOOS

Habsburg post mortem.

Betrachtungen zum Weiterleben der

Habsburgermonarchie

Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2016,
416 s., ISBN 978-3-205-20393-3.

Carlo Moos (1944), emeritní profesor novověkých dějin na univerzitě v Curychu, patří k historikům, které úzce zajímá sepětí ideologie, politiky a kultury v širokém slova smyslu. Logicky se tak nabízí i téma, které aktuálně rezonuje v celé střední Evropě, v souvislosti se stým výročím úmrtí Františka Josefa (2016) a s blížícím se stým výročím konce monarchie (2018), třebaže mnozí lidé mají pocit, že obojí vlastně splývá – krátká vláda Karla I. zanechala v paměti mnohem menší stopy než léta 1848–1916 spojená s vládou Františka Josefa I. To vše si samozřejmě uvědomuje i C. Moos, který se v knize zaměřil na „druhý“ život habsburské monarchie, na to, co z ní v středoevropské politice a kultuře přetrvalo i po jejím zániku, samozřejmě s důrazem na samo Rakousko. Práce je rozdělena do tří velkých oddílů. První z nich se věnuje především po-

litickým souvislostem, versailleskému systému a smlouvě ze Saint Germain, která určila charakter Rakouska. Moose zajímá problém toho, jak je rozpad Rakouska-Uherska interpretován, ale také to, že Rakousko v mnohém i nadále žilo jako za císařství, nejen pokud jde o úřední mechanismy a schematismy, ale třeba i v politickém slova smyslu – autoritativnost meziválečné rakouské republiky byla výsledkem prazvláštního ústavního systému Rakouska-Uherska, kdy císař mohl obcházet parlament pomocí proslulého čtrnáctého paragrafu. Jestliže měla meziválečná rakouská republika od začátku sklon k témuž, bylo to dáno její „ústavní“ tradicí. Moose v této souvislosti zajímají i mentální mapy meziválečných obyvatel Rakouska, jejich postoj k jiným národům a národnostem, úvahy o tom, kam vlastně nové Rakousko teritoriálně patří, kde jsou jeho zahraniční zájmy (včetně otázky, jež Rakousko-Uhersko dříve výrazně zaměstnávala, tj. Balkánu). Autor sleduje i smiřování se s novými hranicemi (novým životním prostorem), otázky inkluze a exkluze, které v mnohém předurčují rakouské postoje až dodnes (třeba ve vztahu k válce v Jugoslávii v devadesátých letech 20. století).

Druhý oddíl práce je věnován nostalgii po Habsburcích z hlediska sociopolitických a sociokulturních fenoménů, vztahu Rakušanů k Františku Josefu I., Karlu I. a následníkovi trůnu Ottovi Habsburskému po roce 1918, vnímání posledních císařoven Alžběty a Zity (včetně výstav na daná témata v posledních desetiletích). Nepominutelné jsou tak otázky po přetrvávajícím monarchismu, resp. monarchistech v rakouské společnosti za situace, kdy hlavní představitelé rodu museli po roce 1918 Rakousko opustit. Zkoumány

jsou tak nejen zastánci legitimismu, ale i postoje jednotlivých politických stran k Habsburkům, přičemž habsburská nostalgii je zároveň dodnes jedním z hlavních turistických lákadél alpské republiky.

Třetí oddíl pak mapuje kulturní rozměr „druhého“ života Habsburků, různé kulturní proudy ve Vídni na přelomu 19. a 20. století, které se často ocitají v kontrapunktu: na jedné straně je kultura aristokratického dvora a na straně druhé „rudá“ Vídeň. Tento kulturní aspekt a jeho proměny ve 20. století je autorem sledován nejen v literatuře, kde to koneckonců má dlouhou tradici (Joseph Roth, Stefan Zweig aj.), ale i v dalších druzích umění, včetně hudby, kdy také autoři spjatí s habsburským dvorem tvoří dodnes zlatý fond světové hudby: Kupříkladu Císařský valčík a Na krásném modrém Dunaji Johanna Strausse mladšího patří k tomu, co se řadě lidí vybaví nejen při pomyslení na Vídeň.

Bohumil Jiroušek

G. A. BREMNER – Jonathan CONLIN
(edd.)

***Making History. Edward Augustus
Freeman and Victorian Cultural Politics***
Oxford, Oxford University Press 2015,
300 s., ISBN 978-0-19-726587-1.

Edward Augustus Freeman (1823–1892) patřil k nejvýznamnějším anglickým historikům 19. století. Navíc kombinoval znalost anglických dějin s dějinami obecnými, což v dané době nebylo na Britských ostrovech úplně obvyklé. Jeho největším dílem je šestisvazková práce *History of the Norman Conquest* (1870–1879), ale věnoval se řadě dalších témat, obecně evropským dějinám, dějinám anglického parlamentarismu,

dějinám Sicílie, Osmanům v Evropě či historické geografii, navíc – zejména v mladším věku – výrazně zasahoval i do publicistických diskusí.

Editoři této knihy, která je výsledkem konference, uspořádané v roce 2012, soustředili řadu – víceméně anglosaských – autorů, v zajímavém svazku, který chce ukázat rozmanitost aktivit F. A. Freemana nejen jako historika a profesora oxfordské univerzity, ale také jako spoluvůrce intelektuálních debat v 19. století v Anglii, lze říci i jako prototyp intelektuála ve viktoriánské Anglii.

Řada autorů tak sleduje myšlenkové posuny F. A. Freemana, od traktariána v mládí k přesvědčenému demokratovi v dospělosti (zvl. James Kirby). Jeho přesvědčení, že dějinám nelze porozumět bez geografie jako jednoho z podstatných zdrojů historie, vedlo k tomu, že Freeman často cestoval. Domníval se, že jen tak se skutečně může vyjádřit k dějinám – těch oblastí, které osobně poznal, kde pochopil třeba i kulturní odlišnost od prostředí, s nímž je spjat on sám. William M. Aird upozorňuje i na jeho cesty do USA, na Balkán, do Dalmácie, William Kelley zdůrazňuje jeho zájem o ortodoxní křesťanství a o prolínání kultur, mj. právě na Balkáně či na Sicílii. Nepodstatné není ani vědomí toho, že podle Freemana historii nešlo oddělovat od architektury a archeologie. K obojímu se vyslovoval, neboť se domníval, že kulturní formy lze odvodit z historických konfliktů a změn (Chris Miele).

Pro řadu příspěvků (zvl. Herman Paul, H. S. Jones) je typické také to, že se snaží pochopit, proč tak skvělý historik a zároveň širokou veřejností přijímaný intelektuál, účastník řady debat, byl najednou na konci 19. století vnímán jako nemoderní. Odpověď může být v tom, že intelektuální schopnosti

(intellectual abilities) upřednostňoval před zdůrazňováním metodologie (technical skills). Ta byla pro něho řemeslo, které skvělý historik ovládat prostě musí, zatímco přelom 19. a 20. století zdůrazňoval především právě postupy kritiky pramenů.

Bohumil Jiroušek

Marceli KOSMAN

Henryk Sienkiewicz i polityka.

Studia i szkice

Poznań, Wydawnictwo Naukowe

WNPiD UAM 2016, 244 s.,

ISBN 978-83-62907-81-6.

I když masová četba velkých historických románů patří minulosti, polské historické vědomí je stále do značné míry utvářeno beletristickým podáním, na prvním místě z pera Henryka Sienkiewicze (1846–1916). Jeho mimořádná schopnost zvládnout velké románové fresky z polských středověkých a raně novověkých dějin, ale také překročit národní rámec a v románu *Quo vadis* uchopit dobu, kdy se zásadně lámal evropský vývoj od klasické antiky ke křesťanské civilizaci, byla oceněna Nobelovou cenou za literaturu (1905), vůbec první, jež se dostala autorovi mimo okruh západoevropských jazyků. Nepřekvapilo proto, že polský parlament vyhlásil k 170. výročí Sienkiewiczova narození, 100. výročí úmrtí a 120. výročí vydání románu *Quo vadis* „Rok Henryka Sienkiewicze“.

Při této příležitosti vydal jeho vynikající znalec Marceli Kosman, emeritní profesor historie a politologie na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani, souhrnnou publikaci o nebeletristických pracích velkého romanopisce a o jeho účasti v politickém dění na přelomu 19. a 20. století. Mohl

při tom navázat na sérii knih, které počínaje rokem 1966 věnoval analýze jednotlivých románů, zejména *Trilogie (Ohněm a mečem, Potopa a Pan Wołodyjowski)* z let 1883–1888, *Křižáků* (1897–1900) a zmíněného „římského románu“ *Quo vadis* (1896). Na rozdíl od literárních historiků mu nešlo o formální rozbor, nýbrž o tematiku, o vztah umělce k prameni doložitelné historické reality, o míru fikce, o vytváření mýtických obrazů, o inspirace a motivy, jež vedly romanopisce k výběru námětu a k jeho specifickému výkladu.

Takový pohled na Sienkiewiczovo dílo bylo možné uplatňovat do přelomu 19. a 20. století, kdy se tento spisovatel plně soustřeďoval na beletristickou tvorbu. Rokem 1900, kdy Poláci v rakouském, pruském i ruském záboru s mimořádnou okázalostí oslavili čtvrtstoletí jeho tvorby, a zvláště po udělení Nobelovy ceny se Sienkiewiczovo zaměření nápadně proměnilo. Umělec, který byl už dříve označován za hlas či duchovního vůdce svého národa, se skutečně ujal role mluvčího, rezignoval na možnost tvůrčího soustředění a pustil se do politické činnosti. Ačkoli měl řadu námětů na další romány, většinu svých sil věnoval publicistice, otevřeným výzvám a korespondenci, jíž se snažil ovlivnit evropské veřejné mínění, vnést do něho polskou otázku a argumentovat ve prospěch rozvrácené, nikoli však zapomenuté polské státnosti.

Právě této části Sienkiewiczova života a díla se věnuje nejnovější Kosmanova kniha. V sedmi interpretačních kapitolách rozebírá vztah patriotismu a kosmopolitismu v Sienkiewiczově myšlení, jeho postoj k pruské germanizační politice i k carskému Rusku a jeho cenzurní politice, hodnotí jeho činnost za první světové války, ale také místo polské otázky v evropské politické

kultuře na přelomu století. K tomu připojuje vybrané ukázky ze Sienkiewiczovy politické publicistiky a rozsáhlý anglický souhrn. Kosman ukazuje, že po roce 1900 došlo ke změně žánru (od velkého románu k stručným publicistickým textům), nikoli však k opuštění témat, tím méně pak již vykrystalizovaných idejí. Problém germanizace a boje proti ní, který autor zachytil v *Křižácích*, se nyní vracel ve vztahu ke sjednocenému Německu; přitom Kosman dokládá, jak silně Sienkiewicz aktualizoval dějiny 15. století a s velkou nadsázkou do nich vnášel národnostní napětí z 19. století. Stejně tak v *Trilogii* promítl do 17. století ideu zápasu o jednotný polský stát, k níž se vrátil v době, kdy zdůrazňoval nepřírozené roztržení polského národa do tří monarchií. Kosman akcentuje skutečnost, že Sienkiewicz jako obyvatel Polského království, tedy „poddaný“ ruského cara, mohl a musel zaměřovat svou kritiku především proti pruské germanizační politice, ale že v nevěřejných projevech kladl ruskou imperiální politiku na stejnou úroveň jako expanzivní tendence hohenzollernského Německa. Nicméně v publicistice zřetelně převažovaly postoje k německému prostředí, v němž se snažil důsledně odlišovat pruskou výbojnou politiku od vyspělé německé kultury (kritika kancléře Bismarcka a jeho pokračovatelů z roku 1895, otevřený dopis císaři Vilémovi II. z roku 1906, stati o pruském násilí na Polácích, o vyvlastňování polských rolníků v zájmu německé kolonizace či o perzekuci polských školáků a jejich rodičů za užívání mateřského jazyka). Celosvětový literární věhlas Sienkiewiczovi dovoloval, aby se pouštěl do polemiky jak s mocným panovníkem, tak i s pacifistkou Berthou Suttnerovou, která sice proklamativně hájila Búry proti Angličanům, ale

nebrala na vědomí geograficky mnohem bližší problém – útlak Poláků Němci.

Pozoruhodnou část Sienkiewiczovy publicistiky představují úvahy o reprezentaci dějin ve výtvarném umění (zejména ztvárnění bitvy u Grunwaldu štětcem Jana Matejka ve smyslu současné obrany pro Němcům), stejně jako o aktualizaci národní minulosti ve vztazích mezi rozděleným Polskem a polskou emigrací v Severní Americe. Značnou pramennou hodnotu mají Sienkiewiczovy texty z posledních dvou let jeho života. Tehdy se za pobytu ve švýcarském Vevey vyvázal z ohledů na ruskou cenzuru, musel ale myslet na to, aby jeho otevřený postoj k válčícím mocnostem nezpůsobil represálie na polském etnickém území. V duchu své výzvy *Civilizovaným národům* z února 1915 se plně soustředil na charitativní činnost, jež měla zabránit zbytečným ztrátám na životech mezi strádajícími uprchlíky z Haliče. Sienkiewicz založil a spolu se světoznámým klavíristou a skladatelem Ignacym Janem Paderewským vedl Výbor pro záchranu obětí války, shromažďoval peníze z celého světa (zejména též od amerických krajanů) a poskytoval je na přežití uprchlíků, zvláště jejich dětí. Korespondence naznačuje, do jaké šíře se tato činnost již těžce nemocného spisovatele rozvinula a jak se také dotkla českých zemí. Dary v podobě vysokých částek nebo vagonů sušeného mléka proudily ze Švýcarska mj. do Olomouce či do Chocně, kde byly provizorně ubytovány desetitisíce haličských uprchlíků.

Kniha Marceliho Kosmana a prameny v ní zveřejněné ukazují velkého romanopisce v novém světle – jako osobnost státnického rozhledu, počítající s obnovením polského státu po Velké válce, ale zároveň připravující podmínky pro tuto proměnu

způsobem, který by nepoznamenal lidskou a materiální základnu polského národa dalšími pohromami. Henryk Sienkiewicz tu vystupuje jako myslitel, mnohdy programově využívající i tendenčně pojaté obrazy minulosti ve službě současných a budoucích zájmů svého národa, ale ústrojně kombinující patriotismus s kosmopolitním rozhledem. Kniha představuje pramen poučení také v dalších směrech. Umožňuje porozumět některým stránkám polského vztahu k minulosti a k její prezentaci. Stává se rovněž příspěvkem k dějinám česko-polských vztahů, na nichž se Sienkiewicz významně podílel nejen svým podnětným literárním dílem, ale také praktickou politickou a charitativní činností, která měla připravovat cestu od rozvratu první světové války k nově uspořádané střední Evropě.

Jaroslav Pánek

Dagmar HÁJKOVÁ – Helena
KOKESHOVÁ (edd.)

***Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let
1909–1919***

(= EGO. Paměti, deníky,
korespondence, sv. 8)

Praha, Lidové noviny – Masarykův ústav
a Archiv AV ČR 2016, 160 s.,
ISBN 978-80-7422-425-6.

Ženské a dívčí deníky vzniklé v dlouhém 19. století nejsou v rámci české historiografie neprobádaným tématem. Některé z nich se již dočkaly vydání a pozornost jim byla věnována také v teoretické rovině.¹ Jedná se o specifický typ pramene, který je možné využít pro biografická studia, studium dějin

každodennosti, zejména pak života vyšších společenských vrstev a elit, kde bylo psaní takovýchto deníků častým jevem. Zásadní význam mají deníky rovněž při studiu postavení a role žen ve společnosti, protože nám umožňují nahlédnout, zda a jak tyto otázky vnímaly samotné ženy.

V tomto ohledu je nutné uvítat edici dvou dívčích deníků Zdenky Kaizlové, dcery významného českého politika přelomu 19. a 20. století a rakouského ministra financí Josefa Kaizla. Dívčích deníků se dochovalo poměrně mnoho, ovšem deníky Zdenky Kaizlové psané v letech 1909 až 1919 jsou výjimečné tím, že zachycují lidské zrání autorky na pozadí významných historických událostí, konkrétně první světové války a vzniku samostatného československého státu. Zdenka Kaizlová si těchto historických procesů pochopitelně všímala, přemýšlela o nich a utváření její osobnosti a názorů jimi bylo do určité míry ovlivněno. Je velmi zajímavé sledovat, jak se v tomto kontextu zdokonalovaly i její literární schopnosti. Zápisky, které zprvu připomínají spíše povinná slohová cvičení, se postupně mění v osobní a hlubší reflexi vlastního života, ale i dění ve veřejném prostoru. Především díky zápiskům z posledních let se deník stává působivým literárním dílem, které nepostrádá dramatický závěr, kdy Zdenka Kaizlová prožívala euforii nad vznikem Československa, současně se však dozvěděla o smrti svého milého, který jen krátce před tím padl na italské frontě. Deník je pak symbolicky uzavřen novinovým výstřižkem oznamujícím svatbu Zdenky Kaizlové, k níž došlo o několik let později.

Jak už bylo řečeno, ženské deníky jsou pramenem, který mohou badatelé využít pro studium mnoha různých témat, což samozřejmě platí také pro deníky Zdenky

1 Milena LENDEROVÁ, *A ptá se knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008.

Kaizlové. Zde je možno upozornit jen na některé oblasti, pro jejichž výzkum by mohly být vydané dokumenty zvláště podnětné. Tou nejdůležitější je pravděpodobně individuální a kolektivní prožitek první světové války a vzniku československého státu. V denících se nám zachovalo vzácné svědectví, jak tyto události vnímala dospívající dívka z vyšších kruhů české společnosti. Kaizlová před začátkem války neprojevovala větší zájem o veřejné dění, pokud se nejednalo o ryze společenské události, jakými byly například návštěvy divadel. V denících není zachycena dokonce ani její reakce na vypuknutí války, protože patnáctiletá dívka byla v létě roku 1914 „stále zaměstnaná tenisem“ (s. 49) a neměla čas na vedení deníku. Válku, její rozsah a důsledky si tak uvědomovala teprve postupně s tím, jak byla konfrontována s odchodem známých a přátel na frontu, setkáním s raněnými vojáky či zprávami o padlých. Společně s rostoucím zájmem Kaizlové o válečné dění se začalo intenzivněji projevovat také její vlastenecké cítění, které do té doby v denících zachyceno není. Původní obecná obava o osudy českého národa se s postupem času proměňuje v touhu po spravedlivějším postavení Čechů v rámci habsburské říše a na konci války přerůstá v otevřeně protirakouské postoje. Kaizlová přitom v deníku nezachytila pouze svá osobní stanoviska, ale podala svědectví o náladách, které panovaly ve společnosti. Cenné jsou především postřehy z posledního roku války, kdy se postupně začal měnit postoj velké části české veřejnosti k rakouskému státu. Kaizlová nečerpala informace pouze z tisku, ale byla přímým svědkem některých významných událostí té doby, například jubilejních slavností Národního divadla v květnu roku 1918.

Velmi cenné může být v tomto ohledu srovnání deníku s obdobnými prameny z téže doby. Nabízí se např. možnost porovnat zážitky dospívajícího děvčete, které díky svému zázemí nepocítilo během války materiální nedostatky a nezapojovalo se do veřejného dění ani samo, ani jeho blízké okolí, s válečným deníkem o čtrnáct let starší Hany Benešové, který byl vydán v téže ediční řadě.²

Mimořádnou důležitost mají deníky Zdenky Kaizlové rovněž při studiu otázky, jakou roli hrála při formování vlastenectví a vědomí přináležitosti jedince k širšímu celku národního společenství, resp. při odhodlání veřejně se angažovat pro českou věc rodinná tradice. V tomto konkrétním případě můžeme sledovat, jak Kaizlová vnímala skutečnost, že její otec byl významným reprezentantem českého národa, a jaké důsledky z toho vyvozovala pro sebe samu. Podle deníků můžeme soudit, že její vztah k otci, který zemřel, když byly Kaizlové dva roky, prošel určitým vývojem. Vzpomínka na otce pro ni byla velice drahá, zvláště při významných okamžicích jejího života, jako bylo například první svate přijímání. S tím, jak během války sílil její vlastenecký cit, získával původně ryze osobní vztah k otci novou úroveň. Kaizlová začala intenzivněji reflektovat skutečnost, že Josef Kaizl býval politickým vůdcem českého národa, a veřejné dění často hodnotila právě skrze jeho osobnost: Například se radovala z amnestování Karla Kramáře, který byl „nejlepším přítelem tatínkovým“ (s. 65) a také litovala, že se její otec nedožil konce války a osvobození českého národa (s. 79).

2 Dagmar HÁJKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války, 1915–1918*, Praha 2013.

Při té příležitosti také Kaizlová učinila ve svém deníku slib, že se bude snažit, aby byla hodna otcova jména a vždy mu dělala čest. Deníky Kaizlové v tomto ohledu nabízejí zajímavou paralelu k dosud nevydaným dívčím deníkům vnuček Františka Palackého, Marie Červinkové-Riegrové a Libuše Bráfové, protože i ony se jako mladé dívky musely vyrovnat s odkazem člena rodiny, který byl současně významnou a uznávanou postavou národního hnutí.

Na závěr je nutné ocenit velmi kvalitní editorskou práci, podrobný poznámkový aparát a zasvěcenou úvodní studii, ve které jsou přiblíženy životní osudy příslušníků rodiny Zdenky Kaizlové a nastíněn charakter a význam vydávaného souboru pramenů. Šťastné bylo rozhodnutí edici doplnit konvolutem korespondence Kaizlové s jejím milým Josefem Fantou mladším, synem významného českého architekta, které dobře dokreslují obsah deníků a atmosféru doby, která je v nich zachycena.

Pavel Máša

Jiří HUTEČKA

***Muži proti ohni. Motivace, morálka
a mužnost českých vojáků Velké války
1914-1918***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016,
274 s., ISBN 978-80-7422-371-6.

Koncem loňského roku vyšla dlouho očekávaná publikace Jiřího Hutečky *Muži proti ohni*. Odvaha zopakovat název titulu po dnes již klasickém, byť konceptuálně i metodologicky překonaném, díle Samuela L. A. Marshalla *Men against Fire* z roku 1947 je v tomto případě opodstatněná. Jiří Hutečka zúročil svůj výzkumný pobyt v Boston University (Fulbright Research

Scholarship), který mu umožnil nahlédnout do oblasti v české historiografii dosud téměř přehlížené gender history. Jak sám podotýká, nezbyvalo poté než vrhnout nashromážděné metodologické poznatky proti masé pramenů. V jeho případě se jednalo o tematiku Velké války, jejíž výročí nabídlo překvapivé prostory k diskusi a k novým konceptualizacím. Bohužel drtivá většina příspěvků do diskuse neopustila tradiční a zaběhnutý rámec vojenských, politických a hospodářských dějin, aplikovaný na specifická témata české historie daného období. Práce Jiřího Hutečky patří bezesporu k těm nemnoha, které nabízejí neprošlapané cesty pro budoucí zájemce o téma a které mohou připět k diskusi pokud možno novou, v českém prostředí nepříliš využívanou optikou.

Jedním z deklarovaných cílů knihy je pokus o spojení tradičního problému české historiografie vojenství, tj. otázky loajality českých vojáků v zákopech Velké války, s metodologickými postupy známými z oblasti dějin genderu. Pro Hutečku tedy nejsou podstatné sociální role jako např. „vlastenec“, „Čech“, „voják“ apod., ale zaměřuje se na neprávem přehlíženou, byť zcela elementární, roli „muže“. Co znamenalo pro české vojáky být mužem ve válce a jak ono mužství ovlivňovalo jejich chování, postoje, pocity a také morálku? Na to se pokouší autor odpovědět v rámci šesti různých symbolických prostorů, přičemž každému je věnována zvláštní kapitola. Pramennou základnu Hutečkovy analýzy tvoří především prameny osobní povahy jako deníky, dopisy a vzpomínky českých vojáků z válečných let nebo zpětně na válečná léta vzpomínající. Jde tedy v první řadě o subjektivní výpovědi. A zde, v daném specifiku výběru, pro práci

opodstatněného, se nalézají případně další budoucí možné posuny v tématu, které by mohly Hutečkovy závěry ověřovat z jiných perspektiv.

Úvodní kapitola s názvem „Turnaj mužnosti: mobilizace“ popisuje prožitky českých vojáků v prvních válečných dnech, které je vytrhly z každodenního života a násilně umístily do prostředí, které radikálně proměnilo jejich dosavadní sociální status. Již samotný akt mobilizace, týkající se konkrétní mužské populace tak povyšuje genderové dělení společnosti na jednu z nejviditelnějších kategorií. Pro mladší jedince je příležitostí k nabytí doposud nečekaných dividend mužnosti, zatímco pro ty starší, kteří si v osobním životě již vybudovali jisté postavení, se naopak jedná o degradaci mužnosti. Současně Hutečka dokazuje, jak byl onen přechodový rituál vojenské služby hluboce zakořeněn a jak málo jej ovlivnila dobová válečná propaganda. Lze říci, že tradiční normativní poslušnost představovala jeden z klíčových prvků, jenž přivedl v roce 1914 statisíce Čechů do uniform. Sebekontrola jedince, sebekázeň a hodnotový systém jednoznačně vítězil nad hrozbami a donucením podřídit se. Objevují se i další motivy, které v důsledku zapříchly vcelku bezproblémový průběh mobilizace. Ať už šlo o ve zpětném pohledu obtížně pochopitelné touhy po „dobrodružství“, či víry v brzký konec válečné kampaně. S mobilizací současně souvisel i možný efektivní skok v hierarchii mužnosti v podobě získání důstojnické hodnosti. Ovšem nejen důstojníci, ale i prostí vojáci představovali v uniformě mnohem sebevědomější aktéry sexuálního trhu. Tak se hned v první kapitole objevuje téma, provázané pak následně celou knihou a tou je otázka sexuality. Druhá kapitola „Kompromisy mužnosti:

válečná každodennost“ nám představuje tzv. „udržovací fázi“, v níž hraje jednu z klíčových rolí primární skupina (v případě rakouské armády šlo o četú), ochota poslouchat příkazy nadřízených a dále celá škála faktorů ovlivňujících morálku jako celek, mírou důvěry ve smysluplnost války počínaje a vztahem vojáka k domovu konče. Válečná každodennost výrazně omezovala prostor k veřejné performaci maskulinních ctností a zejména připravovala vojáky o to nejzásadnější, o faktor kontroly. Vojáci neměli kontrolu nad tím, kdy budou jíst, kdy spát, jak budou vypadat či – v nejextrémější podobě – zda budou žít. Vojáci se tak stávali pouhým objektem, pasivní dehumanizovanou obětí. Hutečka se zde pozastavuje zejména nad rozpor mezi protirakouským, protiválečným místy až „švejkovským“ tónem ex post vzniklých vzpomínkových textů a relativně setrvačností fungující válečnou rakouskou mašinerií. Čtenář těchto pramenů se musí nutně ptát, jak je možné, že se nezhroutila rakouská armáda již v prvních válečných měsících. Naproti tomu texty vzniklé v průběhu války nabízejí narativ odlišný, plastičtější. Je v nich patrný vývoj „postav“ od naděje v brzký konec války, přes deziluzi, zklamání a tiché sebezapření až po totální vyčerpání a proti válce namířený – nikoli nutně pročeskoslovensky politizovaný – vztek a zoufalství.

Ve třetí kapitole s názvem „Transformace mužnosti: kamarádství“ autor neotřelým způsobem představuje „vojenské kamarádství“ jako naplnění potřeby emocionálně se vyrovnat s „nelidskostí“ války. Pro většinu mužů tak představuje cestu k „objevení“ své vlastní femininní stránky a přizpůsobení jinak zcela nemužných projevů emocí do genderově vyvážených homosociálních

vzorců chování. Opět zde vystupuje význam primární skupiny a vliv její soudržnosti na bojovou efektivitu. V podmínkách bojišť změněných masivní palebnou silou moderních zbraní, kdy není možné spoléhat se na aktivitu větších formací, je funkce primární skupiny a kamarádství naprosto zásadní. Každý voják věděl, že v určitém okamžiku bude potřebovat pomoc druhého, čímž se upevňovala emocionální pouta, v civilním maskulinním životě jen obtížně představitelná.

Následující kapitola – „Degradace mužnosti: autority“ – se zaměřuje na otázku deformace mužnosti pod tlakem subordinace, kdy dochází k projevům moci jedněch mužů nad druhými. Hutečka se zde nepouští do hlubokých analýz rakouského důstojnického sboru, ale na příkladech z pramenů spíše syntetizuje vzorce, jimiž se jednotliví vojáci s touto „umělou“ hierarchií mužnosti vyrovnávali. Protože byly autorovým pramenným zdrojem české texty, nemůže pominout otázku vztahu rakouského důstojnictva k mužstvu české národnosti. Objevná je zejména teze o vzniku specifické české identity mezi vojáky právě v důsledku apriori negativního postoje důstojnictva, kteří tím, že vytvářeli obraz „českého zrádce“, ve své podstatě pomáhali mezi českými vojáky konstituovat vědomí české sounáležitosti. To bylo navíc podepřeno tradičním českým „kulturním imperialismem“ (tj. přesvědčením o civilizační a kulturní úrovni), který zakládá nárok na odpovídající způsob disciplinace.

Předposlední kapitola nastiňuje problematiku potýkání a prolínání fronty a zázemí. Má název „Jevišťe mužnosti: domov“ a od základů destrukuje dosavadní představu o neprostupnosti těchto dvou dimenzí v průběhu války. Na základě dochované

korrespondence a statistických údajů o chodu vojenské pošty postuluje autor závěry o téměř nepřetržité emocionální provázanosti obou sfér. Současně ale byla otázka domova jedním z nejpálčivějších zásahů do statusu mužnosti vojáka. Nikde totiž nejsou tak patrné destruktivní účinky války na mužskou identitu, jako právě v dilematu pokračujících performancí role vojáka a role například otce, manžela či živatele. Konflikt identit, kdy každému jednotlivci muselo být zřejmé, že coby voják ztrácí kontrolu nad svými civilními rolemi, pak Hutečka představuje jako jeden z motivů, jež měly nejničivější dopady na morálku vojáků a jejich ochotu pokračovat ve válečném úsilí.

Poslední kapitola „Mužnost pod palbou: boj“ nás nakonec přeci jen zavádí do oblasti, která jinak zcela dominuje v klasických textech vojenské historiografie. Ať už se totiž na dějiny vojenství díváme z jakéhokoli úhlu, je nutné si přiznat, že konečný *raison d'être* předmětu studia je boj coby primární prostředek k dosažení cíle. Paradoxem je, že samotný proces zabíjení druhého představuje v Hutečkově zkoumaných textech naprosté tabu. Mužnost tak pro české vojáky Velké války není charakterizována bojem jakožto fyzickou likvidací nepřátel, ale spíše vlastní schopností nebýt likvidován. Základním rámcem je tu zásada překonat strach z boje, obstát ve zkoušce mužnosti, zatímco největší zásah do maskulinních hodnot nepředstavuje ani tak smrt, jako spíše ztráta kontroly nad fyzickou podobou. Zde míníme zejména těžká zranění, zmrzačení, či zohavení. „Majitel“ takového fyzické schránky pak nad ním nemá žádnou moc a kontrolu, a tudíž přestává být plnohodnotným, samostatným mužem.

V jednotlivých kapitolách nastínil Jiří

Hutečka procesy zpochybnování či dokonce zásadní proměny maskulinní identity. Závěrem tak je, že Velká válka byla pro vojáky jedním velkým, brutálním a masovým genderovým zklamáním a šokem. Přinesla jim jen postupné rozmělnění, rozklad, deformace a vynucené proměny, které by v civilním každodenním životě nebyly myslitelné a probíhaly by zřejmě celá desetiletí. Hutečka se domnívá, že tyto tlaky přispívaly k pozvolné erozi motivace českých vojáků dále sloužit.

Pro mnohé konzervativní badatele bude možná Hutečkův text, vnímající válku jako sociokulturní instituci, jen obtížně stravitelný. Domnívám se nicméně, že může působit jako inspirační zdroj pro další zájemce, kteří díky němu seberou odvahu aplikovat doposud přehlížené koncepty a metodologické výzvy. Texty, jakým je Hutečkova kniha *Muži proti ohni*, totiž české dějiny vojenství potřebují.

Vojtěch Kessler

Jan KUKLÍK a kol.

Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2015, 756 s., ISBN 978-80-246-2798-4.

Obsáhlá monografie *Jak odškodnit holocaust* autorů z Právnické fakulty Univerzity Karlovy postihuje problematiku majetkových ztrát židovského obyvatelstva v důsledku nacistické okupace a druhé světové války a zabývá se i následnými restitucemi. Kniha přichází s dvěma základními novinkami. Jednak propojuje jednotlivé způsoby vyvlastňování židovského majetku

s následnou restituční a odškodňovací praxí, jednak chápe problém židovského majetku v celoevropských souvislostech. V úvodu knihy autoři uvádějí řadu projektů, monografií či studií, které k tématu vyšly v posledních letech a na nichž se mj. podíleli členové autorského týmu. Mezi jejich nejvýznamnější starší práce patří *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích* či monografie „*Arizace a arizátoři*“.¹

Největší pozornost je v knize věnována bývalému Československu, v menší míře pak pro srovnání okolním zemím: Rakousku, Německu, Maďarsku a Polsku. Celá problematika je však nastíněna i pro Ruskou federaci, Ukrajinu, souhrnně pro pobaltské státy, dále pro Rumunsko, Bulharsko, Francii, Belgie, Nizozemí, Itálii, Švédsko, Velkou Británii i Švýcarsko. Ke každé zkoumané oblasti je zařazen exkurs o historickém vývoji židovské komunity v daném prostoru především v předválečné, válečné a poválečné době. Vše je vykládáno s akcentem na majetkoprávní praxi. Autoři se nevyhýbají vysvětlování hlubších historických souvislostí či specifík plynoucí z geografické polohy nebo mentality obyvatelstva dané země. Popsány jsou jednotlivé přijaté zákony, mezinárodní smlouvy, a to jak restriktivního charakteru, tak vztahující se k poválečné restituci i kompenzaci, či účasti na mezinárodních projektech pomáhající s odškodňovací praxí. Neexistence jednotné praxe nacistického zabavování

1 Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ – Jan KUKLÍK, „*Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*“, Praha 2003; Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ, „*Arizace a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–1945)*“, Praha 2005.

majetku a obdobně následné restituční praxe vybízí ke komparaci jednotlivých zkoumaných zemí. Kniha ji umožňuje mj. díky jasnému členění podkapitol a kapitol. Největší prostor je tu věnován podrobné analýze právních aspektů praxe zabavování majetku a jeho následné restituce, autoři se ale věnují i právním souvislostem omezení vztahujících se na židovské obyvatelstvo, která s majetkem přímo nesouvisela. Místo dostává i vylíčení specifické situace židovské menšiny po druhé světové válce a přístupu široké veřejnosti k přeživším. To vše čtenáři slouží pro objasnění průběhu následných restitucí či kompenzací.

Výsledky, ke kterým autoři publikace dospěli, přehledně shrnuje závěr knihy. Především je tu zmíněn fakt, že pro srovnání různých forem vyvlastňování majetku a následné restituce je třeba analyzovat specifické postavení židovské komunity, žijící v dané oblasti. Autoři konstatují, že čím větší komunita a tím také větší množství majetku, tím větší jsou i komplikace v následném výzkumu. Praxe vyvlastňování se lišila místně: byla odlišná ve státech okupovaných Německem, jiná ve státech, které byly spojenci Německa a v neposlední řadě v Německu samotném. Srovnání bylo tedy možné až po popsání odlišností. Další významnou otázkou byl přístup zkoumaných zemí k poválečné restituci. Zde autoři vidí problém v samotném pojmu restituce, který nezahrnuje další formy kompenzace, jako například odškodnění. Je konstatováno, že restituce byly v počátečním období své realizace v jednotlivých státech často podobné a navazovaly tak na diskuse, probíhající již za světové války v Londýně mezi spojenci. Nezdár restitucí především v zemích podléhajících vlivu Sovětského svazu je identifikován

v kontextu radikálního průběhu pozemkových reforem, znárodnování či emigrace přeživších obětí holocaustu.

Pád železné opony na konci osmdesátých let 20. století je pak zmiňován jako moment obnovení zájmu o restituce. Jde i o restituce, finanční kompenzace a reformy, které se vyrovnávaly s dobou komunismu, a na základě kterých bylo možné učinit restituce vztahující se k době druhé světové války. Autoři jako důležitý fakt zmiňují neexistenci pouze naturální restituce, hovoří především o sociálních programech či finančních kompenzacích, které jsou realizovány z fondů, do kterých přispívají instituce, které se obohatily na židovském majetku. Dalším bodem je otázka oficiálních omluv či přijetí odpovědnosti za újmu způsobenou komunitě a dále lidskoprávní rozměr. Autoři konstatují, že většina států západní Evropy během posledních patnácti let dovršila většinu požadavků týkajících se restitucí, obrovské pokroky jsou pak vidět i u států střední a východní Evropy. Tyto pokroky jsou však i omezovány hospodářskou situací v daných zemích. Jako významný moment v restituční praxi se zmiňuje rozhodnutí ústavních či nejvyšších soudů, které stojí v opozici k tradičně postkomunistickému právnímu uvažování. Na závěr autoři poukazují na skutečnost, že otázka restituce je stále živým problémem, který si zaslouží pozornost a zkoumání.

V knize se nachází obsáhlá bibliografie, ve které jsou nejprve představeny edice dokumentů českých i cizojazyčných, z nichž vycházel autorský tým. Jedná se o více jak pět desítek dokumentů právně-historické a politické povahy vztahujících se k období před druhou světovou válkou, ale především po ní. Dále jsou tu vypočteny publikované zprávy expertních a historických

komisí, zkoumající danou problematiku, rozdělené přehledně dle zemí, kde byly vydány. V bibliografii je samozřejmě prezentována rozsáhlá sekundární literatura, dále čtenář nalezne seznam pro téma relevantních archivů českých i zahraničních a v neposlední řadě seznam webových stránek. Kniha Kuklíkova týmu tak přehledně, soustavně a s oporou v komparaci seznamuje s jedním z velmi významných a bolestivých témat moderní historie.

Sára Wienerová

Josef OPATRŇY a kol.

Las relaciones entre Europa Oriental y América Latina 1945–1989

Praga, Universidad Carolina de Praga – Editorial Karolinum 2015, 239 s., ISBN 978-80-246-3089-2.

Doyen české historiografie Latinské Ameriky Josef Opatrný inicioval a editoval v první dekádě našeho století soubor publikací, mapujících středoevropskou emigraci do této části amerického dvojkontinentu. Na to nyní navázal se skupinou svých žáků novou prací průkopnického charakteru. Především na základě soustavného průzkumu rozsáhlého spektra klíčových českých (alespoň do jisté míry již zpřístupněných) archivů, resp. archivních fondů, ale také s oporou v memoárové a bohaté odborné literatuře zmapoval vytváření sítě diplomatických vztahů Československa se státy Jižní a Střední Ameriky od doby meziválečné, zejména a systematicky však v poválečném období. První část knihy ve třech kapitolách líčí vývoj československé politiky vůči této oblasti v letech 1945–1989. Druhá a třetí část pak informuje o vztazích k jednotlivým latinskoamerickým zemím:

nejprve k základní čtveřici Argentiny, Brazílie, Kuby a Mexika, poté i k dalším osmi, v průběhu poválečné doby do sítě vztahů pojatým zemím. Čtvrtá část patří souborným pohledům na Střední Ameriku a na karibskou oblast.

Trvalý a silný zájem Československa o země Latinské Ameriky byl tradičně motivován především hospodářsky. Již krátce před únorem 1948 se však začaly prosazovat politické aspekty, které Československo prezentovalo jako „pobočku“ Sovětského svazu. Důsledkem byla řada přerušení diplomatických styků. Koncem padesátých let se v Praze opět prosadila ekonomická nutnost zájmu o tuto významnou oblast, od Castrova převzetí moci na Kubě politicky podporovaná teorií o rychlém šíření revoluce v celé oblasti. Vitální zájem o export investičních celků do zemí této části světa (bez ohledu na politický odstín jejich vlády – viz poslední přijatá koncepce vztahů ČSSR a Latinské Ameriky z roku 1988) byl dlouhodobě kompenzován ekonomicky ztrátovou „rozvojovou pomocí“ Kubě a Nikaragui.

Důkladná kniha, určená mezinárodní odborné veřejnosti, má význam jak pro mezinárodní badatelskou komunitu, tak pro zacílení (nutnost zvýšeného badatelského zájmu o hospodářský aspekt problematiky) příštích výzkumů na domácí půdě.

Jiří Pešek

Kateřina KRÁLOVÁ – Jiří KOČIAN –
Kamil PIKAL (Hrsg.)

*Minderheiten im sozialistischen
Jugoslawien. Brüderlichkeit und
Eigenheit*

Frankfurt am Main, Peter Lang Edition
2016, 418 s., ISBN 978-3-631-67026-2.

„Bratstvo i jedinstvo – Bratrství a jednota“, tak znělo v době Titovy Jugoslávie ústřední heslo státu, který se pokoušel o vlastní cestu k socialismu, postavil se mezi Východ a Západ a získal si značnou mezinárodní autoritu. Kdo měl možnost blíže poznat větší množství řadových i prominentních občanů z několika jihoslovanských republik, přesvědčil se, že toto heslo část obyvatelstva skutečně přijala za své a že trvalé sblížení jugoslávských národů pokládala za nosnou ideu. Zároveň však nemohl přehlédnout vážné rozdíly ve vzájemných postojích a z nich plynoucí nedůvěru i napětí mezi příslušníky jednotlivých národností. Krvavý rozpad státu a války z devadesátých let pak prokázaly, že se Jugoslávii za vlády Josipa Broze Tita nepodařilo překonat hlubinné proudy protichůdných nacionalismů. Jednou ze základních komplikací při dosahování vnitřní soudržnosti Jugoslávie bylo mimořádně komplikované národnostní složení obyvatelstva tohoto prostoru, které vzniklo v důsledku osmanské expanze v pozdním středověku a raném novověku, budování populačního zázemí protiturecké obrany, následných migrací ohroženého obyvatelstva na sever Balkánského poloostrova a posléze prováděním novověké kolonizace, jejímž úkolem bylo osídlit oblasti postižené depopulací. Při pestrém složení obyvatelstva nabývaly národnostní menšiny v tomto prostoru mimořádného významu, proto je třeba jejich výzkumu

věnovat náležitou pozornost. V návaznosti na řadu dílčích studií, které vydali čeští historici, etnologové a filologové, přistoupila skupina patnácti odborníků – převážně mladých badatelů z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy – ke zpracování kolektivní monografie, jež shrnuje nejnovější poznatky o této problematice v jediné publikaci. Vyšla jako devátý svazek frankfurtské ediční řady *Prager Schriften zur Zeitgeschichte und zum Zeitgeschehen*.

Kromě úvodních a závěrečných textů (zasvěcenou předmluvu napsal ředitel Ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu v Řezně Ulf Brunnbauer) je kniha rozdělena do čtrnácti kapitol. Většina z nich je věnována vždy jedné menšině (Maďaři, Němci, Bulhaři, Italové, Řekové, Židé, Romové, Turci, Albánci v Kosovu, Albánci v Srbsku, Makedonii a Černé Hoře) či dvojici národnostně blízkých menšin (Češi a Slováci, Rusíni a Ukrajinci, Rumuni a Aromuni); jim předchází zásadní kapitola Františka Šístka, věnovaná postavení národnostních menšin v mezinárodních vztazích a jugoslávské legislativě. Knihu doplňují soupisy tištěných pramenů a sekundární literatury, osobní rejstřík (právě u takto pojaté publikace bychom ovšem očekávali také neméně důležitý rejstřík zeměpisný) a stručný anglický souhrn.

Autoři se zapojili do mezinárodního studia nacionalismu, v němž je přednostní pozornost věnována konstitutivním národům v jednotlivých zemích, zatímco méně početné menšiny zůstávají v ústraní. V jugoslávské víceetapové federaci tvořili příslušníci menšin (od roku 1963 oficiálně označovaných jako „národnosti“) asi desetinu obyvatelstva. Zřetelný problém v rozdělení národů a národností spočíval mj. v tom, že (podle sčítání roku 1981) bylo

menšinových Albánců více než „státotvorných“ Makedonců a Černoherců dohromady. Menšinová problematika byla pro jugoslávskou federaci velmi důležitá a odrážela se nejen ve vztazích mezi minoritami a jugoslávským státem, mezi menšinami a těmi státy, v nichž žily jim blízké národy, ale nutně také v zahraničně politické orientaci Titovy Jugoslávie. Ta totiž byla po druhé světové válce a ještě v sedmdesátých letech 20. století velice iniciativní při prosazování ochrany národnostních menšin a jejich skupinových práv v Organizaci spojených národů. Zvláštní úlohu sehrávala existence muslimské menšiny v Bosně a Hercegovině, která argumentačně usnadňovala uplatnění Jugoslávie mezi velkými muslimskými státy v hnutí „nezúčastněných“.

Kapitoly věnované jednotlivým menšinám sledují pět vtypovaných tematických okruhů, vytvářejících základ pro celkové srovnání: historie menšiny a její geografické začlenění do jugoslávského prostoru; státní politika vůči menšině v době socialismu; sociální, kulturní, školský a náboženský život minority se zřetelem k jeho institucionálnímu zakotvení; zahraničně politické vlivy na vývoj menšiny; vztah minority k jugoslávskému státu a ostatním národnostem v něm žijícím. Na tomto faktografickém základě jsou menšiny rozčleněny do vzájemně odlišných skupin, vyznačujících se specifiky náboženskými (katolicismus a protestantismus, pravoslaví, islám), sociálními (zakotvení ve městech, na venkově, popřípadě kočovný nebo polokočovný způsob života), či postojem státu a většinové společnosti k minoritě ve smyslu recepce, stigmatizace nebo perzekuce. Zvláště v tomto srovnávacím poli se projevují pozoruhodné rozdíly a vývojové tendence (postoj k Turkům jako odvěkým

nepřátelům, po druhé světové válce odmítavý vztah k Němcům, Italům a Maďarům jako okupantům, nedůvěra k Čechům, Slovákům, Ukrajincům a dalším národnostem geneticky spjatým se satelitními státy Sovětského svazu po roztržce roku 1948 atd.). Odlišně se utvářel vztah Srbů a dalších Jihoslovanů k Albáncům, jejichž rychlý populační růst změnil menšinu v rámci Srbska v konstitutivní národ příští Republiky Kosovo. Jak bližší charakteristiky každé národnosti, tak i souhrnné poznatky o interetnických vztazích na západním Balkánu přispívají k lepšímu porozumění dění, jež se odehrálo na přelomu 20. a 21. století a jež se před našima očima odehrává i dnes v jedné z nekomplikovanějších částí Evropy.

Knih se věnuje „klasickým“ menšinám, což je velmi záslužné, ale zvláštnost Jugoslávie spočívala i v tom, že vlastně také všechny „státotvorné“ národy byly v někdejší federaci menšinami. Týkalo se to nejen Bosánců (či Muslimů), Černoherců, Chorvatů, Makedonců a Slovinců, ale také Srbů, třebaže ambiciózní Srbsko bylo pokládáno za balkánský Piemont. Právě Srbové byli rozptýleni v nesrbských republikách, a třebaže někde se asimilovali (Bílá krajina ve Slovinsku), jinde zůstávali populačně i politicky velmi silnou menšinou (zejména Krajina v Chorvatsku). Tato skutečnost se stala zásadní překážkou při vytváření malých monoetnických států po rozpadu Jugoslávie a spolu s dalšími rozpory domácího i zahraničního původu vedla k drastické proměně národnostních poměrů v této výbušné části evropského kontinentu.

Jaroslav Pánek

Kateřina KRÁLOVÁ – Konstantinos TSIVOS (edd.)

Stegnosan ta dakrya mas. Ellines prosfyges stin Tsechoslovakia

[Our tears dried up: Greek refugees in Czechoslovakia]

Athina, Alexandria 2015, 383 s., ISBN 978-960-221-647-7.

Kniha o řeckých a makedonských – z poloviny dětských – utečencích a přesídlencích ze země, zničené drastickou německou okupací a následně zmítané poválečnou občanskou válkou, kteří našli útočiště a z nemalé části trvalý domov v Československu, se opírá o unikátní orálně historický výzkum mezinárodního týmu studentských badatelů. Ti natočili řízené rozhovory se šedesáti dosud žijícími pamětníky, kteří přišli do Československa na konci čtyřicátých let 20. století. Tazatelům nešlo dominantně o traumatické výchozí podmínky úniku z prostředí zničeného válkou. Daleko spíše stál v centru pozornosti problém postupného přizpůsobení se dvanácti tisíc přesídlenců nové životní realitě a jejich postupného sžívání s českým, resp. konkrétně severomoravsko-slezským prostředím. Výzkum probíhal pod akademickým vedením Kateřiny Králové a Kostase Tsivose, kteří pak s oporou v podstatných archivních výzkumech v ČR i Řecku „přetavili“ výsledky interview a rešerší do předložené monografie.

Kniha má svoji aktuální rovinu – problém zvládání dnešních migračních krizí. V tomto kontextu je zajímavé, jak autoři ukazují význam usídlení do velké míry negramotných řeckých a makedonských horských sedláků v pro ně relativně pochopitelném podhorském moravsko-slezském prostředí a jejich

postupnou integraci. V dětské generaci hrálo klíčovou roli ovládnutí češtiny a přinejmenším nižší školní vzdělání, po kterém následoval přechod celé řady mladistvých z venkova do měst a „kariérní růst“, vysoce převyšující možnosti sociálního a prestižního vzestupu v rodné zemi. Mezi dospělými, z nemalé části stalinisticky orientovanými komunisty, bylo sžívání s československou realitou nesnadnější. Mnozí z nich také předpokládali, že jejich pobyt v Československu bude jen přechodný. Některým se posléze zdařila repatriace, většina tu však zdomácněla nebo dokonce přijala k sobě příslušníky rodin, zatím zůstávajících v Řecku. Kniha ukazuje, jak – daleko obecněji než jen pro pochopení této migrační skupiny – je významný výzkum každodenního života migrantů a jejich sebereflexe. Ještě více pak přináší kritické a interpretativní sledování jejich úspěchů i úskalí jak integrace do společnosti hostitelské země, tak jejich snah o zachování a generační předávání vlastní kulturní identity.

Zajímavá a povytce aktuální kniha, opírající se o širokou mezinárodní spolupráci obou autorů, navazuje na jejich starší práce, vztahující se šíře k tomuto tématu. Zasloužila by vydání v některém z dostupnějších evropských jazyků.

Jiří Pešek

Julian GOLAK

Wspomnienia o ludziach, którzy już odeszli / Vzpomínky na lidi, kteří již odešli...

Wrocław, Ośrodek Kultury i Sztuki
we Wrocławiu – Nowa Ruda,
Wydawnictwo Maria – Kłodzko,
Stowarzyszenie Komitet Obywatelski
Ziemi Kłodzkiej 2015, 239 s., 108 obr.,
ISBN 978-83-64868-20-7.

Polsko-české pohraničí se stalo po roce 1989 pozoruhodným prostorem pro překonávání negativních heterostereotypů a pro sledování proměn historické paměti. Významnou úlohu v tomto procesu sehrály Polsko-česko-slovenská Solidarita, programově navazující na kontakty z let opozičního hnutí polské Solidarity, Euroregion Glacensis, každoročně konané Polsko-české dny křesťanské kultury a nejnověji také Polsko-český kulturní rok 2017. Ve všech těchto aktivitách zaujal iniciativní a vedoucí postavení Julian Golak, v osmdesátých letech 20. století vězeň komunistického režimu, v současné době významný regionální politik v Dolnoslezském vojvodství, mnohostranný organizátor polsko-české kulturní spolupráce a zároveň vydavatel polsko-česko-německého měsíčníku Ziemia Kłodzka – Od Kladského pomezí – Glatzer Bergland. Anotovaná kniha přináší texty, v nichž tento autor, přímý účastník dění, komentuje proměny pohraničního regionu zhruba v posledním čtvrtstoletí. Nejde o klasické vzpomínky ani o analytickou monografii. Julian Golak zvolil biografický přístup a v pětadvaceti medailonech vybraných osobností, které až na jednu výjimku zemřely v letech 1992–2015, ukázal, jak se lidé různých úrovní a profesí projeví ve vztahu k regionu a jak ovlivnili

tamní dění. Na jedné straně jsou zachyceni prezidentí (Václav Havel, Lech Kaczyński), premiéry a ministři (Tadeusz Mazowiecki, Jiří Dienstbier) či preláti (arcibiskup Karel Otčenášek a další), na druhé straně veřejní a kulturní pracovníci bezprostředně spjatí s regionem. Takto rozvrstvená množina osobností utváří určitou mozaiku, na níž je možné sledovat proměny přicházející jak „shora“, tak především „zdola“.

Julian Golak je oddaný stoupenec česko-polského přátelství, který se nepouští do otevřené kritiky; místy však přeje jen z jeho textů prosvítá, jak obtížné bylo na počátku devadesátých let 20. století překonávání nedůvěry, jež především z české vládní strany zdůrazňovala rozdílnou životní úroveň Poláků a Čechů a ve své ekonomické zaslepenosti nebyla schopna uvažovat o dlouhodobé potřebě odbourávání umělých hranic a předsudků. Registrování spíše letmých dotyků vůdčích politických představitelů s regionem má význam pro vystižení jejich postoje k „obyčejným“ lidem bez mocenského vlivu, zatímco portréty místních osobností, působících v hospodářské, administrativní, vojenské, církevní, školské, literární či výtvarné sféře, odhalují konkrétní kroky vedoucí ke sbližování obou národů. Názornou ukázkou za všechny může být vratislavská vědkyně, profesorka Janina Fatyga, která v projektu „Dvě vesnice – jedna řeka – tři národy“ prozkoumala dějiny a modely soužití Poláků, Čechů a Němců v oblasti Divoké Orlice. Jejím protějškem z české strany se stal předčasně zemřelý polonista a překladatel Václav Burian. Při detailním pohledu do regionu se ukazuje, že se v něm objevují překvapivé osobnosti mezinárodního věhlasu (pěvkyně Violetta Villas), a umožňuje nastínit i jejich tragickou životní dráhu.

Medailony z pera Juliana Golaka se vyznačují silným osobním vztahem autora k jednotlivým osobnostem; pro historika se stanou svěbytným subjektivně založeným pramenem, což neoslabuje jejich vědeckou hodnotu. Autor se v nich ovšem obrátil především na své současníky, i proto zajistil vedle původních polských textů také paralelní překlad do češtiny, který zpracovala jeho dcera, bohemistka Joanna Golak-Cincio. Geograficky jde o tematiku poměrně úzkou (nejčastěji je zmiňováno město Nowa Ruda poblíž českých hranic a oblast Kladska), ale právě tento malý kousek Polska se stal – i zásluhou české historiografie – exemplárním, badatelsky přitažlivým regionem se silnými vazbami na polskou, českou a německou minulost. Kniha Juliana Golaka, doplněná více než stovkou dokumentárních fotografií, představuje cenný příspěvek k poznání mezilidských vztahů v tomto regionu a jejich proměn v uplynulých desetiletích.

Jaroslav Pánek

Miroslav VANĚK – Přemysl HOUDA
(edd.)

Strípky mozaiky. Každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie

Praha, Fakulta humanitních studií UK
2016, 447 s., ISBN 978-80-87398-76-0.

Katedra orálních dějin Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy se rozhodla ohlédnout za osmi lety svého působení a nabídnout odbornému publiku patnáct studií, které vznikly na základě absolventských prací. Cíl, s nímž byl svazek sestaven, charakterizují editoři slovy: „Pokud se o něco vědomě touto knihou pokoušíme,

pak o to, aby ‚velké dějiny‘ poněkud zhybridněly, aby mainstreamový narativ o těchto ‚velkých dějinách‘ nasál i leccos z jindy často opomíjených prostorů a časů, aby před námi nestál – jako zkamenělina – jednou provždy, nezměnitelný.“ Otištěné studie „neodmítají ani nezpochybňují mainstreamový narativ ‚velké historie‘...“ zajímají se však o společenství a vyjevují situace, které stojí vesměs stranou zájmu profesionálních historiků – pro jejich marginalitu. Řada zde předložených textů však ukazuje, že jde o „marginalitu“ pouze zdánlivou“ (s. 425n.). Nechme stranou otázku, zda ona zvyčnaná „velká historie“ opravdu nechává „lidi na okraji“ stranou pozornosti. Od vydání slavné Geremkovy knihy na toto téma, tedy od roku 1971, tomu tak asi nebude.¹ Editorům ale zřejmě nejde o „okraj společnosti“ v tradičním sociálním smyslu, ale o lidské osudy mimo etablovaný hlavní proud historiografie, tedy mimo „velké“ politické dějiny. I tady by bylo možno argumentovat, že sociální historie, dějiny každodennosti, historická antropologie a velká část palety témat kulturních dějin už po desetiletí pokrývají tuto oblast. Problémem spíše zůstává, že tyto – početné – inovativní studie nebývají historiky politických dějin brány na vědomí, a to i (anebo právě) v případě, že by podstatně korigovaly jejich – nejednou zjednodušující – interpretační modely. Druhým problémem je, že se tento protiklad diskursů (vyostřeně a ve zkratce řekněme: dějiny politiky versus dějiny společnosti) přinejmenším v české historiografii nejvýrazněji prezentuje na poli soudobých dějin, a to přes skutečnost, že

1 Bronislaw GEREMEK, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu: XIV-XV wiek*, Wrocław 1971.

i zde již vznikla celá řada zajímavých prací, podstatně překračujících stereotypy.

Svazek přináší patnáct, na metodě orálních dějin založených studií, které se věnují publiku fotbalových utkání, soudobým dějinám festivalu Chodské slavnosti, katolické mládeži za normalizace, ochotnickému divadlu v pohraničí, plzeňské alternativní hudební scéně sedmdesátých let, západní emigraci do socialistického Československa, anti-komunismu v České republice po roce 1989, českým ezoterikům po roce 1989, trampingu, orálnímu výzkumu české baletní scény, roli žen v punkerské kultuře, státnímu podniku Elektropřístroj Písek v letech 1952–1993, vývoji českých kasin a řecké menšiny na Berounsku. Cenné jsou tyto studie zejména tam, kde konfrontují orální zdroje s „klasickými“ prameny, např. s vytěžením materiálů Státní bezpečnosti. Tak učinila např. Klára Bešćecová v příspěvku o skrytých aktivitách katolické mládeže v osmdesátých letech (s. 72–97). Autorka mj. dospěla k zjištění, že „archivní materiály ukazují, že StB o činnosti nejrůznějších skupin a společenství věděla a jejich organizátory dlouhodobě sledovala“ (s. 94), bylo pro ni však „snadnější i výhodnější mít tyto aktivity zmapované než rozprávěné“ (s. 96).

Speciální pozornost si zaslouží dvě studie, které se nezaměřují (jen) na téma samé, ale kladou si obecnější otázky metodického charakteru. Lucie Rajlová soustředila pozornost na „úskalí orální historie při výzkumu české baletní scény“ (s. 282–302). Baletní svět je příkladem malé, vnitřně silně provázané, svým způsobem velmi intimní umělecké komunity. Její – významní a slavní – představitelé jsou lidé s mnohdy komplikovanými osudy a nejednou s málo robustní psychickou konstitucí. Autorka

systematicky a s oporou v – namnoze frustrujících – osobních badatelských zkušenostech vysvětluje výzkumné problémy a ukazuje věcná i psychologická úskalí, která překonávala (a dílem nemohla překonat) při trpělivé, o soustavnou rešeršní přípravu opřené snaze o získání standardních a legálně vytěžitelných, tedy autorizovaných interview. Studie má systémový význam. Namnoze se totiž na základě orálně historické literatury může zdát, že respondenti netouží po ničem jiném, než vyprávět historikovi svůj příběh, rozdělit se „s mladým člověkem“ o zážitky, o nichž nejednou už nikdo z rodiny nechce poslouchat. Toto je ovšem druhý pól škály možností. Cenné je i to, že Rajlová zdůrazňuje etický rozměr tématu, tedy zejména otázku, jak nakládat s již nasnímaným materiálem, který pak ale narátor odmítne autorizovat, resp. není ochoten dát svolení ani k jeho být i jen necitačnímu využití. To jsou témata, kterým se dosavadní metodologická orálně historická literatura příliš nevěnovala.

Studie Jany Římanové, nazvaná „No future? Životní příběhy žen v české punkové subkultuře“ (s. 304–334) je zajímavá hned z několika důvodů: Jednak i tato autorka podrobně tematizuje problémy se získáváním narátorů/narátorek z vyhraněné hudební (a nejen hudební) subkultury, nadto v genderově orientovaném výzkumu, který už svojí podstatou a priori iritoval zkušené punkové borce. Punk byl – ve starém režimu i po roce 1989 – podle většiny jeho zastánců výhradně mužskou záležitostí. A přece Římanová, důkladně obeznámená s touto alternativní scénou, dokázala získat a k meritorně zajímavým rozhovorům přemluvit nejen pasivní ženskou součást této komunity, ale i aktivní hudebnice. Druhý zajímavý aspekt studie

je sama hudební komponenta tématu a její hodnocení „insiderů“. Jde o interpretační kvalitu ženských muzikantek a o předpoklady, resp. (hudebníci reflektované) důvody postoupit od okázalého primitivismu pouliční hudby k vyšší kvalitě a zejména ke specifickému tematickému zaměření „ženských“ textů.

Třetím aspektem příspěvku je role brutálních policejních represí v osmdesátých letech pro utváření a profilování punkové scény. Z „na západě“ levicově zaměřeného hnutí se normalizační policii podařilo vychovat antikomunistickou subkulturu, která se až v devadesátých letech opět posouvala doleva (témata: antirasismus a ekologie) v rámci dílem drsných konfliktů s hudebními neonacisty. A konečně (nebo snad především) autorka doložila dominanci genderových stereotypů právě v této alternativní kultuře, která ženy jakoby eliminovala. „Neviditelné ženy ve studiích subkultur mohou být tedy nejen chybou metodologie výzkumu, ale i přirozeně odlišných postojů, souvisejících

s typicky ženskými rolemi. Sebestoprvující role mateřství byla ve všech příbězích signifikantní... subkulturní život je spojen především s obdobím dospívání, které je současně obdobím procesu uvědomování si a přijímání genderových rolí... V případě, že je proces nalezení a přijetí vlastní identity úspěšný, nacházejí nejen punkerky způsob, jak se nezpronevřit svým ideálům a názorům a zároveň se zapojit do dospělého života. Není až tak podstatné, jestli u toho mají zelené vlasy a potkana v kapse.“ (s. 333n.) To jsou závěry s – dovoluji si tvrdit – výrazně širší platností než jen pro punk.

A tak zbývá položit si otázku: Pojednávají tyto autorky opravdu o „marginálních“ tématech dějepisu soudobých dějin? Nebo patří problematika uzavřených konfesijních, uměleckých, ale i třeba politických společenství, resp. alternativních subkultur v poslední třetině dvacátého století vlastně k významným centrálním polím výzkumu naší hluboce fragmentované společnosti?

Jiří Pešek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Zdeněk Měřínský

(16. ledna 1948 – 9. září 2016)

Všechny nás zaskočila zpráva, že společenství moravských i českých archeologů a historiků opustil prof. PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc., jedna z výrazných medievistických osobností posledního půlstoletí. Zemřel 9. září 2016 v Panské Lhotě, na dohled hradu Rokštejna, o jehož výzkum (i řady dalších lokalit) se tolik zasloužil.

Badatelský rádius Zdeňka Měřínského byl od počátku obsáhlý. Kdo v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století navštěvoval každoroční setkávání archeologů středověku, jistě vždy prohodil alespoň pár slov s přátelským mladým mužem v sáčku a s motýlkem, který ať z pódia, nebo v kuloárech rád a zasvěceně vstupoval do diskusí. Postupně se kulisy měnily, odrostlého mladíka s bujnou kšticí vystřídal ctihodný profesor, elán však zůstával. Jen rádius zájmů doznal pozoruhodný rozlet. Kromě exkurzů do velkomoravských otázek nebo středověkých sídlišť, vedle sond do církevně správní problematiky či tajů středověkých hradů překvapoval své okolí a přátele doširoka rozprostřeným arzenálem sběratelství, počínaje starými rytinami přes poštovní známky a telefonní karty

až po novodobá militaria, uniformy a kulinářské receptury. Kdo ví, kde na to bral čas. Před léty bývalo fyzicky náročné stačit jeho pochůzkám po vídeňských antikvariátech, na něž tak rád vzpomínám. Ani život Zdeňka Měřinského rozhodně nebyl fádni a přes důstojné postavení, jehož dosáhl, byl v podstatě velmi skromný. Letní měsíce posledního čtvrtstoletí pravidelně trávil se studenty v dokonale spartánských podmínkách pod hradem Rokštejnem. Měl osobitý druh humoru, prokládaného jemnou ironií s nezapomenutelnou zpěvavou intonací hlasu. Neztrácel náladu ani v posledních měsících, kdy jsme si již dělali vážné starosti o jeho zdraví. Do poslední chvíle s nevšední poctivostí, ale také s velkým vypětím puntičkářsky dostával svým závazkům, ačkoliv svojí podstatou byl rozevlátý bohém. I v nelehké zdravotní situaci se vytrvale pohyboval mezi Brnem, Panskou Lhotou a Vídní, kde žil se svou partnerkou Evou Zumpfe. A vynechat nelze Weitru, po česku Vitoraz, jednu ze Zdeňkových „sídelních“ rezidencí.

Tolik Zdeněk Měřinský jako člověk. Vystihnout jeho odborné, publikační, pedagogické či organizační aktivity není ve zkratce prakticky možné, výklad se okamžitě rozbihá do dalších větví, linií a odboček. Jeho práce redakční a editorská, zásluhy o regionální vlastivědu a v neposlední řadě popularizační aktivity lemují dlouhá desetiletí. Akademická dráha Zdeňka Měřinského přitom vůbec nebyla přehledná, jednoduchá a přímá. Narodil se 16. ledna 1948, začínal v roce 1972 jako asistent na katedře prehistorie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (tehdy Univerzity Jana Evangelisty Purkyně) v Brně, ale jen krátce. Okolnosti nedovolily, aby zůstal. Následně působil v Archeologickém ústavu Československé akademie věd v Brně a posléze jako vedoucí Historicko-archeologického oddělení Moravského muzea v Brně. Teprve v roce 1992 mohl začít soustavně působit na půdě Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, a to nejdříve v Historickém ústavu, odkud přestoupil do Ústavu archeologie a muzeologie. Zde se v roce 1996 habilitoval v oboru slovenská archeologie a od roku 1999 stál v jeho čele. Brzy nato byl jmenován profesorem. K jeho jménu se pojí výrazný odborný i personální rozvoj ústavu, na jehož dobré vizitce velmi lpěl. Zdeněk Měřinský se přitom neuzavíral uvnitř „svoji“ fakulty, trvale zůstával činným na mnoha frontách, kromě jiného roky působil jako člen Akademického sněmu Akademie věd ČR, byl členem a sekretářem Národního komitétu archeologického, nepočítaje členství v řadě komisí, oborových rad a v redakcích odborných tisků (za všechny vzpomeňme velký díl energie, věnované periodiku *Archaeologia historica*). Neváhal zajíždět k přednáškám na Filozoficko-přírodovědeckou fakultu Slezské univerzity v Opavě i na vzdálenější Západočeskou univerzitu v Plzni. I když jeho eminentní zájem patřil archeologii středověku a středověké historii, výrazně zasáhl do sídelně historické problematiky, historického místopisu a topografie. Byl činný na poli mezinárodní spolupráce a úzký vztah pěstoval zejména k univerzitním a akademickým pracovištím ve Vídni.

Obsáhnout přehledně a v krátkosti dílo Zdeňka Měřinského je prakticky nemožné, zasahoval do mnoha koutů mediéválního a archeologického výzkumu. Jeho bibliografie je úctyhodná a každým rokem nabývala. Patří sem desítky minuciózních sond a rešerší, ale i pro Měřinského typické „přehledovky“, jichž tak rádi využíváme díky pečlivě shromážděným bibliografickým souhrnům. Zastavit se můžeme jen u několika titulů a odkážme na soupis v jubilejním sborníku, který mu k šedesátinám připravili kolegové, přátelé a žáci (*Zaměřeno*

na středověk, Praha 2010, s. 696–736). První zastavení se váže k obsáhlé a stále využívané studii *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů* (Památky archeologické 77, 1986, s. 18–80). Zdaleka to není práce „jen“ archeologická, jak by sugeroval název. Zdeněk Měřínský v ní podal obraz moravského území v „temném“ 10. století na základě všech tehdy dostupných hmotných i písemných indicií a učinil jakousi bilanci stavu poznání moravské problematiky v polovině osmdesátých let 20. století. I když výzkum dnes pokročil o hodně dál, stále se k této práci vracíme jako k východisku poznání o tom, co se dělo na Moravě v citlivém úseku od konce Velké Moravy do chvíle, než se moravská *terra* stala součástí přemyslovského státu. Zdeněk Měřínský přitom uplatnil svůj cit pro detail na jedné straně (partie o keramické a šperkařské produkci aj.) a fundovaný souhrnný pohled na straně druhé.

Druhé zastavení se obrací k bohužel nedokončené trilogii *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*, z níž stačil vydat první a druhý díl (Praha 2002, 566 s.; 2006, 968 s.). Sem Zdeněk Měřínský vtělil svoje obdivuhodné znalosti z oblasti hmotné kultury, podobně to platí o vystižení hlavních hospodářských sektorů (zemědělství, řemeslo, obchod) nebo o typologii sídlišť či pohřebního ritu, nehledě na důkladný politický rámec, který to vše objímá. Rozpracován zůstal třetí svazek, který měl obsahovat bibliografii, v pojetí Zdeňka Měřínského dozajista důkladnou a celou problematiku zpřístupňující. Naštěstí tuto mezeru zčásti nahrazuje poslední objemný opus, nazvaný *Morava na úsvitě dějin* (= Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 4, Brno 2011, 656 s.). Podobně jako všechna Měřínského díla je i tento svazek provázen bohatou dokumentací a technickým aparátem. Časově sahá od konce stěhování národů do pádu Velké Moravy. Pravidelně se Zdeněk Měřínský vracel k výzkumu hradu Rokštejna, pod nímž se doslova „zabydlel“. Trvalý vklad představují desítky studií věnovaných nejen archeologickému materiálu, ale také ryze historickým tématům (politické dějiny moravského území a vývoj jeho správy ve středověku, studie o hranicích a hraničení aj.).

Odchodem Zdeňka Měřínského mizí osobitá kapitola archeologického a mediévalního výzkumu posledních dekád. Možná ne hned, ale brzy to jeho vrstevníci neomylně pocítí. Bude scházet nejen na nejrůznějších zasedáních i na sněmech Akademie věd, kde měl takřka svůj stůl, ale také v prosté mezilidské komunikaci. Nemluvě o pedagogickém rozměru jeho působení, o němž tolik stál. Patřil ke kultivovaným osobnostem encyklopedických znalostí a mezeru, kterou po sobě zanechal, nepůjde zacelit. Ani v těžkých okamžicích ho neopouštěl optimismus s plány, co všechno po vyzdravení zpracuje a udělá. Bohužel, osud chtěl jinak. Bude nám chybět.

Josef Žemlička

Foto: Martina Šmídtová

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Miloslav kardinál Vlk

(17. května 1932 – 18. března 2017)

Smrt kardinála Miloslava Vlka 18. března 2017 byla bezpochyby velkou ztrátou pro církevní prostředí. Řada jeho aktivit však vytvářela důležité podněty i pro občanskou společnost a pro akademické prostředí.

Miloslav Vlk se narodil 17. května 1932 v jihočeské Líšnici. Po maturitě v roce 1952 mu nebylo z politických důvodů dovoleno studovat. Musel jít tedy v Českých Budějovicích pracovat do továrny. Po absolvování vojenské služby byl v době částečného politického uvolnění přijat na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze na obor archivnictví. Studia zakončil v roce 1960 a následně pracoval jako archivář v Okresním archivu v Třeboni, v Jindřichově Hradci, Okresním a Městském archivu v Českých Budějovicích, kde se později stal ředitelem. Pojilo přátelství s řadou kolegů z dob studií, mj. s prof. Zdeňkou

Hledíkovou, s prof. Ivanem Hlaváčkem, prof. Josefem Petráněm nebo s prof. Františkem Šmahelem.¹

Od roku 1964 studoval Cyrilometodějskou bohosloveckou fakultu v Litoměřicích a v červnu 1968 byl vysvěcen na kněze, a to v situaci, která přinášela změnu do církevního života. Konec šedesátých let byl totiž ve znamení rozsáhlých a dynamických změn v církevních strukturách, teologických diskurzech, liturgických záležitostech a nakonec i v novém sebepochopení a sebe prezentaci církve, a to zejména v důsledku reformem Druhého vatikánského koncilu v roce 1965. Komunistický režim však po nástupu Husákova vedení KSČ využil morální devastace po srpnové okupaci a atmosféry všeobecné společenské rezignace, aby prosadil politické záměry vůči církvím, což se dotklo osobně i Miloslava Vlka, který byl vystaven šikanám ze strany normalizační moci. Podstatnou životní i duchovní zkušenost si odnesl zejména z momentu, kdy ztratil v roce 1978 na deset let „státní souhlas“ k veřejné pastoraci a živil se hlavně jako umývač výloh. Určitě mu pomohla i možnost, že se mohl zapojit do jedné z forem podzemní církve, do společenství mezi laiky, kde bezpochyby našel civilnější podobu kněžství. Velké zápasy ho čekaly i po roce 1989, i když v jiných poměrech, protože od roku 1990 byl českobudějovickým biskupem, od roku 1991 pražským arcibiskupem a v roce 1994 byl jmenován i kardinálem.

Lze říci, že podcenil společenské paradigma, které se vyvíjelo po změně režimu v roce 1989. Náraz změny společenského a politického rámce po roce 1989, obnovení možnosti otevřené a kritické diskuse a vytváření pluralitní společnosti, přechod k zásadám tržní ekonomiky zaskočil svou rychlostí mnohé. Jako klíčovou součást přechodu do demokratických poměrů upozorňoval Miloslav Vlk na nutnost vnitřní obnovy společnosti morálně zdevastované komunistickými manipulacemi. Fakt, že se po pádu komunismu nedostavilo očekávané porozumění a respekt mezi církví a společností, vedl u mnohých věřících k velké skepsi a frustraci z celkového polistopadového vývoje a k opětovným pokusům budovat kolem církve obranné valy a k polarizaci církevního spektra. Jedním ze symbolů tohoto konfliktu se ve druhé polovině devadesátých let stala Katolická teologická fakulta v Praze, kde se arcibiskup Vlk při snaze otevřít ji moderním vzdělávacím standardům střetával s ultrakonzervativními katolickými kruhy.

Mnohem větších úspěchů se mu dařilo docílit na mezinárodní scéně, především v době, kdy byl předsedou Evropských biskupských konferencí (1993–2001). Otevřený dialog kardinála byl patrný ve vypracování Ekumenické charty podepsané v roce 2001 ve Štrasburku. Její obsah představoval směrnici pro růst spolupráce napříč jednotlivými církevními denominacemi v Evropě. V dnešním zmatení Evropy se jeví jako aktuální zejména pasáže, apelující na odmítnutí zneužívání náboženství a církvi pro etnické nebo nacionalistické účely. Díky svým velkým ekumenickým kontaktům se kardinál Vlk stal součástí doprovodu papeže Františka při loňské cestě do švédského Lundu na zahájení oslav pětistého výročí zahájení luteránské reformace.

1 Z iniciativy jeho kolegů a přátel vyšel také sborník věnovaný jeho 60. narozeninám: Zdeňka HLEDÍKOVÁ (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993.

S Vlkovým jménem je však především spojen významný posun ve zkoumání odkazu Mistra Jana Husa. Impuls k zahájení objektivizace pohledu na osobu betlémského kazatele dala návštěva papeže Jana Pavla II. v Československu v dubnu 1990. Papež mimo jiné vyzval k tomu, aby se Hus stal osobností našich dějin, která bude národ spojovat. Kardinál Tomášek uvažoval o Husovi spíše v duchu konzervativních katolických diskursů meziválečného období, takže se tématu ujal jeho nástupce Miloslav Vlk po jmenování na svatovojtěšský stolec. K husovskému tématu měl blízko od mládí, protože jako student archivnictví obhájil diplomovou práci *Jenský kodex po stránce paleografické* (1960) a na ní pak založil řadu studií, zejména detailní paleografický a kodikologický rozbor tohoto vzácného, bohatě iluminovaného rukopisu.² Z Vlkova popudu vznikla při pražském arcibiskupství Komise pro zkoumání života a díla M. Jana Husa, která byla později přidružena k České biskupské konferenci. V rámci činnosti komise se v září 1993 konalo v Bayreuthu první velké sympozium, které shrnulo dosavadní výsledky bádání a naznačilo širší zkoumané problematiky.³

Po několikaleté důkladné přípravě bylo možné přikročit k bilancování výsledků, a to na Mezinárodní konferenci o Janu Husovi, kterou ve dnech 15.–18. prosince 1999 uspořádaly v součinnosti s Akademií věd České republiky a Univerzitou Karlovou v Praze společně Centrální výbor Velkého jubilea 2000 a Česká biskupská konference.⁴ Vystoupení vědců i duchovních na sympoziu se tematicky dotýkala jak Husovy nauky, včetně jeho tehdy kontroverzního pojetí církve, tak průběhu jeho kostnického procesu, až po zkoumání duchovního kontextu jeho doby a situace v církvi, ale i Husova „druhého života“, jeho památky v církvích a v národě, a také budoucnosti jednoty křesťanů.⁵ Dne 17. prosince 1999 se účastníci konference setkali s papežem Janem Pavlem II. Ten ve svém projevu mimo jiné řekl: „Dnes, v předvečer Velkého jubilea, cítím povinnost vyjádřit hlubokou lítost nad krutou smrtí, na kterou byl Jan Hus vydán, a nad následnou ranou, zdrojem konfliktů a rozdělení, která se tímto způsobem rozevřela v myslích a srdcích českého lidu.“⁶ Ekumenické aspekty reflexe i dalšího zkoumání významu M. Jana Husa zrcadlilo i společně

2 Miloslav VLK, *Paleografický rozbor Jenského kodexu*, Sborník historický 14, 1966, s. 49–74; TÝŽ, *Jenský kodex – kodikologický rozbor*, Sborník Národního muzea v Praze 21, 1967, s. 49–74. S tímto tématem souvisela též Vlkova studie *Obrazy v Betlémské kapli. Rozbor historických pramenů*, Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských 130, 1961, s. 151–169.

3 Jan Blahoslav LÁŠEK (ed.), *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního sympozia konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu*, Praha 1995.

4 Příspěvky z konference byly otištěny jako zvláštní číslo sborníku Husitský Tábor: Miloš DRDA – František J. HOLEČEK – Zdeněk VYBÍRAL (edd.), *Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.–18. prosince 1999*, Husitský Tábor, Supplementum 1, Ústí nad Labem 2001.

5 Průběh lateránské konference na příkladu rozhovorů s přítomnými osobnostmi vědeckého, církevního i společenského života zmapovali důkladně J. Pánek a M. Polívka; srov. Jaroslav PÁNEK – Miloslav POLÍVKA, *Jan Hus ve Vatikánu. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího tisíciletí*, Praha 2000; shrnující zhodnocení římské konference: Jaroslav PÁNEK, *Přehodnocení pohledu na Jana Husa jako cesta k porozumění*, in: J. Pánek, *Historici mezi vědou a vědní politikou*, Pardubice 2016, s. 397–411.

6 J. PÁNEK – M. POLÍVKA (edd.), *Jan Hus ve Vatikánu. Mezinárodní rozprava*, Praha 2000, s. 111.

prohlášení kardinála Miloslava Vlka a synodního seniora Českobratrské církve evangelické Pavla Smetany k Husovu odkazu pro české křesťany z počátku ledna 2000.

Římská konference přispěla k dalšímu nalézání společných pohledů na význam Husovy osobnosti a rovněž ke sblížení napříč konfesemi, což umožnilo i koordinovanou přípravu na šestisté výročí Husovy smrti v roce 2015. Na tyto aktivity totiž navázala ekumenická komise pro přípravu husovských oslav 2015, která se ustavila v roce 2011. Kardinál Vlk se znovu do její práce zapojil a zde jsem měl možnost s ním velmi intenzivně spolupracovat. Jako hlavní cíl si komise dala přiblížit duchovní odkaz Husův dnešní společnosti a představit autentického Husa bez přemaleb, které vytvářela různá dějinná období. Kardinál Vlk přitom využíval i své komunikační kontakty ve Vatikánu. Historickým momentem byla také téměř hodinová audience u papeže Františka v červnu 2015, kde byl zřetelně vidět i respekt, jakému se český kardinál u hlavy katolické církve těšil. Papež František se připojil k vyjádřením, které již zazněla z úst Jana Pavla II., ale zároveň nabádal k zintenzivnění odborného zájmu o studium Jana Husa, jeho doby i odkazu, neboť je potřeba „dál studovat osobu a činnost Jana Husa, který byl dlouho předmětem sváru mezi křesťany a dnes se stal pohnutkou k dialogu...“. Papež vyjádřil přesvědčení, že „další badání bude důležitou službou historické pravdě, všem křesťanům a celé společnosti, i za hranicemi vaší země“.⁷

Miloslav Vlk se po roce 1989 zásadním způsobem zapojil do rozvíjení česko-německého dialogu.⁸ Nadnárodní přesah charakterizoval i oslavy šestistého výročí smrti Jana Nepomuckého, kterým Vlk vtiskl ráz úcty, překračující úzké hranice českého kultu. V roce 2005 inicioval společně s německými biskupy prohlášení k šedesátému výročí konce druhé světové války. Mimo jiné je v něm obsažena i výzva, aby evropští křesťané a jejich církve nepripustili oživování národních sobectví, podezřívání a nenávisť. Angažovanost kardinála Vlka se neprojevila jen na oficiální rovině a ve formě různých prohlášení, ale také na poli různorodých konkrétních občanských aktivit a setkání nejširšího okruhu věřících. Dokladem toho jsou již tradiční Mariánskolázeňské nebo Jihlavské rozhovory. Tyto debaty rovněž sloužily k hledání co možná neobjektivnějšího obrazu česko-německého soužití v dějinách.

Kardinál Vlk byl bytostným českým patriotem, kterému učarovaly zejména rodné jižní Čechy. Národní hodnoty však vždy ukotvoval v evropské dimenzi. Příkladem je úcta k našim duchovním patronům, vytvářející mosty mezi národy i státy. Je symbolické, že jedna z jeho posledních cest vedla do Říma v souvislosti s předáním sochy Anežky Přemyslovny papeži Františkovi, který ji umístil do kaple Svatopetrské baziliky, věnované velkým duchovním osobnostem Evropy. Kardinál Vlk měl až do sklonku života zájem o to, co se ve společnosti odehrává. Byl prototypem duchovního s hlubokým historickým vzděláním, který usiloval o symbiózu duchovní i veřejné sféry, a člověkem intelektuálně otevřeným a spirituálně hluboce zakotveným.

Jaroslav Šebek
Foto: Tadeusz Fitych

7 *Discorso del Santo Padre in occasione della liturgia di Riconciliazione nel 600° Anniversario della Morte di Jan Hus*, Vaticano, 15 giugno 2015, s. 3.

8 K tématu srov. Jaroslav ŠEBEK, *Od konfliktu ke smíření. Česko-německé vztahy ve 20. století očima katolické církve*, Kostelní Vydří 2013.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 55, 2015 [vyd. 2016], č. 1:

Jan ODSTRČILÍK – Francesca BATTISTA – Riccardo BURGAZZI, The First Decades of Prague University: Transforming Intellectual Space in 14th Century Central Europe. Academic Conference Center, Jilská 1, Prague, November 6–7, 2014, s. 11–13. – Chris SCHABEL – Monica BRINZEI – Mihai MAGA, A Golden Age of Theology at Prague. Prague Sentences Commentaries from 1375 to 1385, the Terminus post quem for Evidence of Wycliffism in Bohemia, s. 19–40. – Dušan COUFAL, Jan of Mýto's Bachelor Lecture on the Psalms and its Sources in Thomas Waleys's Work. A New Light on English-Czech Connections in the Late Middle Ages, s. 41–52. – Martin DEKARLI, Henry Totting of Oyta and the Prague Nominalist Schola Communis between 1366 and 1409. A Preliminary Draft, s. 53–70. – Jan ODSTRČILÍK – Francesca BATTISTA – Riccardo BURGAZZI, The Preaching of Henry Totting of Oyta, s. 71–91. – Fulvio DELLE DONNE, The Charters of Foundation of Prague and Naples. The Models and their Reuse, s. 95–106. – Péter HARASZTI SZABÓ, The Effects on the University of Prague to the Hungarian Royal Court in the Fourteenth Century, s. 107–122. – Daniela PAGLIARA, Uberto Decembrio: a humanist in Prague at the End of the Fourteenth Century, s. 123–130. – Irene MALFATTO, John of Marignolli and the Historiographical Project of Charles IV, s. 131–140. – Lena OETJENS, Charles IV and Learned Order: the Discourse on Knowledge in ‚Der meide kranz‘, s. 141–151.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 55, 2015 [vyd. 2016], č. 2:

Ivana ČORNEJOVÁ, Vzpomínka na doktora Karla Beránka (1924–2015), s. 11–13. – Adam HORKÝ, Dějiny ve vlastní režii. Příběh dějin Karlovy univerzity v proměnách 20. století, s. 17–80. – Petr BORL, Intervence ve prospěch studentů zatčených na podzim 1939. Aktivity rodičů a role představitelů protektorátní správy, s. 81–123. – Blanka ZILYNSKÁ, Literární sklizeň husovského jubilejního roku 2015, s. 133–145.

Archaeologia historica. Roč. 41, 2016, č. 2:

Nada PROFANTOVÁ, Ostruhy jako doklady přítomnosti elity v 8. a 9. století v Čechách, s. 7–40. – Matej RUTTKAY – Jaroslava RUTTKAYOVÁ – Mário BIELICH – Barbara ZAJACOVÁ – Adrián NEMERGUT, Sídlisko z 10.–12. storočia v Nitre-Janíkovciach, s. 41–57. – Martina MOLNÁROVÁ – Zuzana BORZOVÁ, Detský element v zrkadle archeologických prameňov včasného stredoveku, s. 59–76. – Jana MAZÁČKOVÁ – Lenka LISÁ, Geoarcheologická studie vzniku, využívání a zániku hradního příkopu na hradě Rokštejn, s. 77–97. – Ján BELJAK – Pavol MALINIÁK – Maxim MORDOVIN – Michal ŠIMKOVIC, Výskum tretej (pôvodne) hornej brány hradu Čabraď v rokoch 2013–2015, s. 99–132. – David VÍCH, Hrad v Hrádníkách u Zářecké Lhoty na Choceňsku, s. 133–166. – Aleš KNÁPEK – Pavel MACKŮ, Unikátní součást zbroje z hradu Ronovce (okres

Havlíčkův Brod), s. 167–180. – Jiří VARHANÍK, Rub a líc reprezentace Švihovských z Rýzmběrka na přelomu gotiky a renesance, s. 181–193. – Marek VOJTEČEK, Malé Šance a Vály v Čiernom. Príspevok k poznaniu pevnostného systému Jablunkovského priesmyku, s. 195–209. – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Mezi vesnicí a vrchnostenským sídlem. Dvory na středověkém Chrudimsku, s. 211–228. – Bořivoj NECHVÁTAL, Plány Vyšehradu v Národní knihovně v Paříži, s. 229–242. – Jan FROLÍK – Jan MUSIL, Příspěvek k sociální identifikaci středověkých obyvatel Chrudimi na příkladu hřbitova u kostela Nanebevzetí Panny Marie, s. 243–262. – Lucia NEZVALOVÁ, Anomálie v pochovávaní na středověkých pohřebiskách – prejav okrajových skupín obyvateľstva?, s. 263–284. – Zuzana POLÁKOVÁ – Václav FURMÁNEK – Iveta KACZAROVÁ, Hrob dieťaťa v nádobe z plochy zaniknutého kostola a cintorína v Pincinej (okres Lučenec), s. 285–307. – Martin OMEKLA – Otakara ŘEBOUNOVÁ, Zboží pro chudé a bohaté – „originály“ a dobové „padělky“ náboženských medailek na příkladu nálezů z hrobových kontextů, s. 309–325. – Miroslav PLAČEK, Poznámky k opevnění města Vyškova, s. 327–343. – Antonín ZŮBEK, Vývoj historické zástavby parcely č. 1149/3 při Kopečné ulici v Brně, s. 345–362. – Jiří ORNA – Veronika DUDKOVÁ, Možnosti přiřazení předmětů z odpadních jímek v Plzni konkrétním obyvatelům města, s. 363–374. – Jiří CRKAL – Martin VOLF, Počátky a vývoj osídlení horního města Přisečnice, s. 375–389. – Petr HRUBÝ – Karel MALÝ – Peter MILO, Archeometalurgie a geofyzika středověkých areálů zaměřených na produkci drahých kovů, s. 391–413. – Markéta TYMONOVÁ, Kachlové soubory z Frýdku, s. 415–435. – Lukáš HLUBEK – Karel FALTÝNEK – Pavel ŠLÉZAR, Nález fragmentu kachle z kolekce tzv. rytířských kamen v Litovli, s. 437–447. – Martin HLOŽEK – Irena LOSKOTOVÁ, Příspěvek k mobilitě v kamnářském řemesle, s. 449–460. – Luboš HOBL, Kachle z hradu Gutštejna, s. 461–473. – Lucia LUŠTÍKOVÁ – Rastislav RUSNÁK, Odras dobovej meštianskej módy na košických nálezoch kachlic z 15.–16. storočí, s. 475–499. – Petr SOKOL, Šibenice u Přimdy. Archeologický výzkum objektu se zvláštním symbolickým a sociálním významem, s. 501–523. – Marek VOJTEČEK – Adrián NEMERGUT, Dokumentácia zaniknutých ciest v katastri obcí Svrčinovec, Čierne a Skalité. Náčrt problematiky kopaničiarskej kolonizácie na území Severných Kysúc, s. 525–542. – Věra KLONTZA-JAKLOVÁ – Zuzana HAVLICKÁ – Lukáš JANEČEK – Pavel KAŠPAR – Manolis KLONTZAS, Byzantská archeologie – její vývoj, současný stav bádání a perspektivy, s. 543–563.

Archeologické rozhledy. Roč. 67, 2015, č. 4:

Ludmila KAŇÁKOVÁ – David PARMA, Štípaná industrie z pohřebiště únětické kultury v poloze Podolí – Příčný (okr. Brno-venkov) jako indikátor sociálních jevů, s. 515–546. – Karel SKLENÁŘ, Spolupráce s vědami o neživé přírodě v počátcích české archeologie, s. 547–593. – Petr KOSTRHUN, Američtí archeologové a antropologové na Moravě v období mezi světovými válkami, s. 594–626. – Martina ROBLÍČKOVÁ – Zdeňka NERUDOVÁ – Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ, Analýza zvířecích kostí z epigravettienské lokality Brno-Štýřice III, výzkumné sezóny 2012–2014, s. 627–653. – Milan HOLUB, Redukce olova železem?, s. 654–671.

Archeologické rozhledy. Roč. 68, 2016, č. 1:

Patrik MIK – Daniel SOSNA – Patrik GALETA, Zhodnocení možností odhadu pohlaví autorů paleolitických nástěnných maleb z otisků ruky, s. 3–18. – Dagmar DRESLEROVÁ – Petr KOČÁR – Tomáš CHUMAN, Pravěké osídlení, půdy a zemědělské strategie, s. 19–46. – Filip LAVAL, Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku, s. 47–90. – Pavel BURGERT, Bavorské jurské rohovce Franské Alby v neolitu a eneolitu Čech, s. 91–108. – Tomasz PUROWSKI – Olga SYTA – Barbara WAGNER, Italian leech-shaped glass fibula bow from the Hallstatt period, discovered in Poland, s. 109–118. – Jan KLÁPŠTĚ, Hospodaření s vodou ve středověké vsi Ve spáleném u Vyzlovky na Černokostecku, s. 119–134.

Archeologické rozhledy. Roč. 68, 2016, č. 2:

Ludmila KAŇÁKOVÁ – Jaromír ŠMERDA – Vojtěch NOSEK, Analýza kamenných projektilů z pohřebišť starší doby bronzové Hroznová Lhota. Traseologie a balistika, s. 163–201. – Milan SALAŠ, Bronzové komponenty kopí od Babic nad Svitavou (okr. Brno-venkov) a jejich přínos pro poznání vojenství v době popelnicových polí a pro sémantiku pramenů, s. 202–223. – Pavel BURGERT – Antonín PŘICHYSTAL – Lubomír PROKEŠ – Jan PETŘÍK – Simona HUŠKOVÁ, Původ obsidiánové suroviny v pravěku Čech, s. 224–234. – David VÍCH, Rozvlečený depot z mladší doby bronzové ze Sedlece na českomoravském pomezí, s. 235–252. – Jiří WALDHAUSER, „Mesa“ Úhošť v mladším úseku doby bronzové jako nestandardní lokalita, nebo příklad standardních analýz?, s. 253–261.

Archivní časopis. Roč. 66, 2016, č. 3:

Eliška KRÁLOVÁ, Ignaz Ginzkey aneb konec výroby kobereců ve Vratislavicích nad Nisou?, s. 229–242. – Martina ČAKLOVÁ, Nadační kniha z let 1466 až 1513 z Českých Budějovic, s. 243–252. – Marek KONSTANKIEWICZ, Polský zákon o národním archivním fondu a archivech ze 14. července 1983 a jeho proměny v letech 1989–2015, s. 253–261. – Daniel DOLEŽAL, Malé zamyšlení nejen nad jedním výsledkem generální inventury 2012–2013 k situaci českých archivů na příkladu SOA Praha, s. 262–269. – Sylva ŠIMSOVÁ, Dokumenty o Karlu Maiwaldovi v exilu, s. 270–295. – Miroslav KUNT, Pamětní knihy (nejen) železničních stanic na internetu, s. 295–296. – Daniel KOVÁŘ, Ohlédnutí archiváře za jubilejním rokem krajského města, s. 297–300.

Archivní časopis. Roč. 66, 2016, č. 4:

Pavel BAUDISCH, Sbirka fotoarchiv K. H. Franka, s. 341–382. – Karol BÍLEK, Archivy a vlastivěda, s. 383–386.

Časopis Matice moravské. Roč. 135, 2016, č. 2:

Pavel PUMPR, Původ, profesní struktura a kariéry patronátního kléru severomoravských a slezských lichtenštejnských panství ve druhé polovině 18. století, s. 283–314. – Anna ZELENKOVÁ, Wollmanova dráma Fridland. Ideologické polemiky o dramatickom

stváření valdštejské tematiky, s. 315–333. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Reflexe prožitků pamětníků z let 1945–1989, s. 335–359. – Jaroslav ČECHURA, Mikrohistorie a raněnovověká studia. Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu, s. 361–393. – Jaroslav MAREK, Ves v Dolním Provensálsku. Alleins v 16. století, s. 397–419. – Tomáš STERNECK, Provensálská ves a moravská města mezi středověkem a raným novověkem. Alleins 16. století v kontextu vědeckého díla Jaroslava Marka, s. 421–443.

Časopis Slezského zemského muzea. Roč. 65, 2016, č. 2:

Marek SKUPIEN, Kapitoly z dějin farnosti Hať na Opavsku do konce první třetiny 18. století, s. 101–120. – Pavel ŠOPÁK, Architektura Vidnavy v 19. století. Téma, osobnosti, proměny stylu, s. 121–136. – Martin JANÁK, Práce domácích malířů porcelánu ve sbírce Slezského zemského muzea – malby z dílen Daniela a Ignáce Preisslera, Ignáce Bottengrubera a F. Mayera, s. 137–146. – Jiří JUNG, Julius Lundwall ve službách knížat Lichnovských, s. 147–162. – Tomáš THON, Autorství vybraných skladeb ve varhanních knihách Ondřeje Skotáka. Pohled badatele a vydavatele, s. 163–170. – Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK, Obraz opavského gymnazijního muzea v osobních výpovědích císaře Františka I., s. 171–178. – Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, Monitorování koncentrace ozonu uvnitř a v okolí depozitářů Slezského zemského muzea, s. 179–188.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 103, 2016, č. 2:

Roman DOUŠEK, Sociální souvislosti folklorismu na Moravě na konci 19. století, s. 199–216. – Zdeněk KRESL – Tereza FREIDINGEROVÁ, Transnacionální praktiky, „ancestral return“ a adaptace rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989, s. 217–238.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 103, 2016, č. 3:

Leoš ŠATAVA, Roviny novodobé lužickosrbské etnické identity, s. 419–436. – Petr LOZOVIUK, „Etnologie je filozofií budoucnosti.“ R. F. Kaindl a pozapomenuté počátky evropské etnologie, s. 437–450. – Andrej SULITKA, K otázce etnické identity Rusinů v České republice, s. 451–471. – Nikola BALAŠ, Čím vším může být sociokulturní antropologie, s. 473–490.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 103, 2016, č. 4:

Zdeněk VEJVODA, Menuet v české lidové hudbě: analýza a hudební typ, s. 597–622. – Lubomír TYLLNER, Hudba a rituál, s. 635–654.

Dějiny – Teorie – Kritika. Roč. 12, 2015, č. 2:

Veronika ČAPSKÁ – Lucie STORCHOVÁ, Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny, s. 187–201. – Václav SMYČKA, Achilles a želva. Osvětské narativy pokroku a opoždění, s. 202–219. – Matěj KOTALÍK, Mezi trestáním nepřátel a výchovou pracujících. Osvojování sovětské právní kategorie chuliganstvo v Československu a v Německé demokratické republice (1956–1977),

s. 220–252. – Tomáš PÁNEK, Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepiscectví v letech 1938–1945, s. 253–287. – Markéta KRÍŽOVÁ, Kulturní transfery (nejen) na koloniální hranici Nového světa, s. 288–311. – Daniela HANNOVÁ, Kontakty arabských komunistů s Komunistickou stranou Francie v 50. a 60. letech 20. století a meze vzájemného kulturního transferu, s. 312–330. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Subjekt a subjektivita v historickém myšlení. Několik úvah z okruhu novější historické a archivní metodologie, s. 333–360. – Jan HORSKÝ, „Subjekt“ a „objektivita“ v teorii historicko-vědního poznání, s. 361–371.

Dějiny – Teorie – Kritika. Roč. 13, 2016, č. 1:

Jakub RAŠKA, Průmyslová revoluce jako vyprávění o západní modernizaci. Příspěvek k dějinám historiografické kultury Velké Británie, s. 7–38. – Josef ŘÍDKÝ, Mládí a stáří jako kulturně konstruované tělesné identity. Případ české vývojové psychologie druhé poloviny 20. století, s. 39–73. – Martin BOJDA, Crusiovo založení dějinnosti jako procesu sebekultivace v kontextech německého osvícenství, s. 74–92. – Martin NOVÝ, K základním metodologickým problémům kritické teorie antisemitismu: Adornův vklad a jeho pozdější rozvinutí, s. 93–118. – Jiří RŮŽIČKA, Modifikace, změna, událost. Alain Badiou a ontologie historicity, s. 121–153.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 8:

Jiří CHALUPA, Osmdesát let poté. Španělská občanská válka s (jistým) odstupem, s. 10–13. – Radim GONDA, Československá úloha při formování mezinárodních brigád ve Španělsku. Organizace náboru a vysílání dobrovolníků, s. 14–16. – Diego GASPAR CELAYA, „La guerra continua“. Španělští dobrovolníci ve francouzském zahraničním odboji, s. 17–19. – Zdenko MARŠÁLEK, U Vyborgu se bojuje za Budapešť. Internacionalismus naruby aneb Zahraniční dobrovolníci a finsko-sovětská válka, s. 20–23. – Jiří HRBEK, Komorní Hrádek. Oslava povýšení Valdštejnů, s. 24–25. – Jakub JAREŠ, Vojenské muzeum v Drážďanech slaví pět let, s. 26–27. – Hana BOHRNOVÁ, Za vlast! Basileios II. Bulharobijce jako symbol řeckého konfliktu s Bulhary, s. 28–30. – Milena BARTLOVÁ, Kacířův císař a císařův kacíř. Kulturně-historické výstavy ke dvěma středověkým výročím, s. 32–35. – „Snažím se psát knihy, které lidé nečekají a nechtějí...“ Rozhovor s Chrisem Wickhamem nejen o římském dědictví, bublinách národních příběhů a o tom, co může Marx nabídnout historikovi 21. století, s. 36–38. – Jan MALÝ, Cesta k impériu. 950 let od bitvy u Hastingsu a politické dějiny, s. 39–42. – Eva IRMANOVÁ, Přesahy maďarské revoluce roku 1956. 1. část, s. 44–46. – Jít za národní příběh... Rozhovor s britským historikem Robertem Gildeou o francouzském odboji za druhé světové války, transnacionalismu a o potřebě revize národních dějin, s. 48–51. – Jan URBAN, Historik mnoha zájmů a „azimutů“. Václav Veber (31. 8. 1931–24. 5. 2016), s. 52.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 9:

Antoni DUDEK, Milénium kontra tisíciletí. Boj o výročí Měškova křtu, s. 10–12. – Philip Earl STEELE, Pryč ze světa plného kouzel? O pokřtění Měška I. jinak, s. 13–16. – Martin

WIHODA, Proradní Češi a polští hadrníci. Počátky česko-polských vztahů na stránkách prvních národních kronik, s. 17–20. – Porozumět vlastním závazkům. Rozhovor s polským historikem Andrzejem Nowakem nejen o sepisování „velkých dějin“, s. 21–23. – Břetislav VACHALA, Výročí prvního českého egyptologa, s. 27. – Milan SVOBODA, Zámecká kaple v Liberci. Zjevná i zmizelá minulost, s. 28–29. – Alena ŠLINGEROVÁ, Osudy dobrého vojáka Švejka ve filmech Karla Steklého, s. 30–32. – Pavel BĚLINA, I takoví byli rakouští generálové..., s. 34–36. – Eva IRMANOVÁ, Přesahy maďarské revoluce roku 1956. 2. část, s. 37–41.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 10:

Vojtěch BAŽANT – Martin ŠORM, Proměny vnímání středověkého smíchu, s. 10–12. – Daniel BOUŠEK – Pavel SLÁDEK – Milan ŽONCA, Žid v latríně a dvouhlavé dítě. Židovské vtipy v křesťanském a islámském středověku, s. 13–16. – Jiří STARÝ, Vtip jako obrana. Humor starých Seveřanů, s. 17–19. – Tomáš HAVELKA, Lepší jest zármutek nežli smích. Krize humoru v raném novověku, s. 20–22. – Rituální žertování. Rozhovor s religionistou Radkem Chlupem o funkcích komiky v náboženství, s. 23–25. – Václav BŮŽEK, Kratochvíle Viléma z Rožmberka. Řeč manželské lásky, s. 28–29. – Pavel BĚLINA, A takový byl Podhajský, s. 30–32. – Eva KUBÁTOVÁ, Ve špatný čas na špatném místě. Nizozemský hydroinženýr ve službách koloniálního nepřítel, s. 33–36. – Vojtěch HALAMA, „Problematické dědictví“. Velikonoční povstání v Irsku z roku 1916, s. 37–39. – Jan DĚKANOVSKÝ, „Éra“ Věry Čáslavské. Sport, tělo, média a meze svobody, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 1:

Eva CHODĚJOVSKÁ, Důstojná oslava narozenin. 300 let od vydání Müllerovy mapy Moravy, s. 5. – Helena DURNOVÁ, Počítače jako poslové svobody?, s. 10–12. – Valentína FAVA, Československá škoda a budování evropského automobilového průmyslu po roce 1948, s. 13–15. – Peter ŠVÍK, Lety mezi bloky. Regulace civilní letecké dopravy, s. 16–19. – Jiří JANÁČ, Socialistický blok na železničních kolejích. Československé železnice mezi západní Evropou a Sovětským svazem, s. 20–22. – „Odhalujeme skryté kontakty a spojení...“. Rozhovor s historikem Johanem Schotem nejen o cirkulaci lidí, znalostí, zboží a systémů, ale také o podobách evropské integrace či kutilství, s. 23–26. – Josef HRDLIČKA, Jindřichův Hradec Adama II. z Hradce. Zámecký rondel jako pozemský ráj, s. 28–29. – Jakub JAREŠ, Židovské muzeum Haliče, s. 30–31. – Martin ŠRAJER, Stvoření soběstačné dívky, s. 32–34. – Jiří BARTŮNĚK, Valeria Messalina. Císařovna římských loží, s. 35–37. – Martin GOJDA, Družicové a letecké fotografie na internetu. Evidence, či ohrožení archeologického dědictví?, s. 38–41. – Nikolaj SAVICKÝ, Příběh uvazovacího kruhu aneb Jakub Schikaneder a Karel Čapek na jedné lodi, s. 42–43. – Jan KVĚTINA, Spor o smysl polských dějin. Rozepře dvou humanistů jako základní rozpor národního mýtu, s. 44–47. – Rudolf JAWORSKI, „České kružítko“. Poznámky ke kariéře obrazové šifry z vídeňské zlodějské hantýrky, s. 48–50. – Vojtěch BAŽANT – Martin ŠORM, Rozhňevaný bílý dějepisec. Vlastimil Vondruška jako zručný řemeslník a populista, s. 51–52.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 2:

Olga LOMOVÁ, Milovaná Čína. Obdiv a idealizace, s. 10–13. – Michaela PEJČOCHOVÁ, Volání Východu. Nevšední osudy Vojtěcha Chytila, s. 14–17. – Emma HANZLÍKOVÁ, Práteleství rudého draka s dvouocasým lvem. Československé výtvarné umění v Číně padesátých let 20. století, s. 18–20. – Jiří HUDEČEK, Výměna studentů a vědců mezi Čínou a Československem v padesátých letech 20. století, s. 21–23. – Lucie RYCHNOVÁ – Adéla ŠMILAUEROVÁ, Zámek Lnáře. Zahrada a krajina v době vrcholného baroka, s. 26–27. – Markéta KRÍŽOVÁ, Jak vystavit kolonialismus? Dvě expozice v Berlíně, s. 28–30. – Jan KLÁPŠTĚ, Z pohřebiště starých Slovanů se stává místo paměti. Lahovice na soutoku Vltavy a Berounky, s. 30–31. – Vojtěch BAŽANT, Jan Mandeville. „Ktož svět objeti chce“, s. 32–34. – Monika BRENÍŠINOVÁ, Mexické kláštery. Na pomezí mezi pohanstvím a křesťanskou vírou, s. 36–39. – Jiří ELLINGER, Duel. Alexander Hamilton a Aaron Burr, s. 40–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 49, 2016, č. 3:

Vojtěch HLADKÝ, Hagecius Hermeticus. Astrologické souvislosti vědeckého díla Tadeáše Hájka z Hájku, s. 141–161. – Petr MORÁVEK, Význam těžby zlata ve středověké historii českých zemí, s. 162–177. – Martin MINAŘÍK, Investice a modernizace Akcionářského pivovaru na Smíchově v letech 1869–1918, s. 178–193. – Josef SMOLKA, Josef Stepling v archivu Royal Society, s. 194–206.

Documenta Pragensia. Sv. 34, 2015:

Olga FEJTOVÁ – Milan HLAVAČKA, „Chudé budete mít mezi sebou stále...“ Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století, s. 9–24. – Tomáš JELÍNEK, Nástroje sociální politiky v českých zemích do roku 1789, s. 25–36. – Pavla SLAVÍČKOVÁ, Sociální politika a podpora chudých v městských účtech z období raného novověku, s. 37–49. – Jaroslav DIBELKA – Josef KADERÁBEK, Ideál chudoby a normativní diskurz chudého v Třeboni a ve Slaném v 17. a v první polovině 18. století, s. 51–57. – Martin ŠTINDL, Generální vizitace 18. století jako deskripce dobového společenského okraje (Západomoravský profil tzv. vagabunda), s. 59–91. – Alexandra-Kathrin STANISLAW-KEMENAH, „Die Armen aus christlicher Liebe mit Fleiss nach Vermögen zu befördern“. Die dresdner Armenfürsorge in der frühen Neuzeit (16. bis 18. Jahrhundert), s. 93–125. – Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, Organizácia sociálnej starostlivosti v Bratislave v ranom novoveku, s. 127–143. – Antonie DOLEŽALOVÁ, Příběh chudoby II. Výklad pojmu chudoba v českém ekonomickém myšlení na přelomu 19. a 20. století, s. 145–156. – Jakub RÁKOSNÍK, Od hegemonie k marginalizaci: Vývojové tendence české chudinské péče v letech 1863–1956, s. 157–172. – Zdeněk R. NEŠPOR, Meziválečné sociologické výzkumy pražské chudiny, s. 173–186. – Marius WEIGL, Armutspolitik, Antiziganismus und Wohlfahrt in Cisleithanien zwischen 1900 und 1914, s. 187–206. – Jiří POKORNÝ, Těžké životní situace a snahy o jejich překonávání v českých odborových časopisech z přelomu 19. a 20. století, s. 207–212. – Olga FEJTOVÁ, Od milosrdenství a dobročinnosti k systému státní a komunální chudinské péče v městech pražských v dlouhém 19. století, s. 213–237. – Milan VOJÁČEK,

Zápisky matky chudých a policejní evidence, s. 239–250. – Milan PÁTRA, Josef Vlk, ředitel chudinského úřadu hlavního města Prahy, s. 251–261. – Veronika JANOVSKÁ, Chudobinec sv. Bartoloměje – chudinský ústav pražský (1864–1929), s. 263–278. – Martina HALÍŘOVÁ, Pražský naleznicec a jeho role v chudinské péči, s. 279–293. – Hana MÁŠOVÁ, Ne chudobinectví, ale sociální péče – Masarykovy domovy v Praze-Krči, s. 295–307. – Jana VIKTORÍNOVÁ, Ostrovy chudoby na pražské periferii. Poznámky ke studiu pražských nouzových kolonií, s. 309–318. – Andreas WEIGL, Von der Armenpflege zur Sozialhilfe. Kommunale „Daseinsvorsorge“ im Wien vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart, s. 319–341. – Gabriela DUDEKOVÁ, Komunálna sociálna starostlivosť v Bratislave v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia: príklady a trendy modernizácie, s. 343–362. – Ulrike HARMAT, Obdachlosigkeit, Wohnungselend und Wohnungsnot der Wohnreformdiskurs in der Habsburgermonarchie am Beispiel Wiens und Budapests 1848–1914, s. 363–412. – Fabian BRÄNDLE, Die Armenpolitik Basels, Pauperismus, Anstaltsstaat und die Erfahrung der Armen in ihren Selbstzeugnissen. Das Armenwesen in der Schweiz 1700–1914, s. 413–424. – Florian GRAFL, Zwischen staatlicher Fürsorge und gewalttätiger Selbsthilfe. Die Armen in Barcelona während der Zwischenkriegszeit (1918–1936), s. 425–433. – Peter HEUMOS, Armut, Armenfürsorge und Disziplinierung von Armen in Landshut in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 435–476. – Werner DROBESCH, „Soziale Frage“ und Armenfürsorge im Gefolge der „Grossen Depression“ (1873) in einer semiindustriellen Gesellschaft: die Provinzhauptstadt Klagenfurt, s. 477–498. – Karel ŘEHÁČEK, Chudí nemocní. Od charity k promyšlené organizaci zdravotní péče o chudé v Plzni v první polovině 20. století, s. 499–524. – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Die Erfassung der Lohnarbeiter in der Stadt als Instrument der Armenfürsorge, s. 525–554. – Bernhard SCHNEIDER, Armut, Armenfürsorge und katholische Identität im deutschsprachigen Katholizismus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 555–589. – Arne THOMSEN, Katholisches Krankenhauswesen in den Städten des Ruhrreviers bis zum ersten Weltkrieg, s. 591–604. – Martina NIEDHAMMER, „So aber unter dir sein wird ein Dürftiger [...] so verhärtete nicht dein Herz, und verschliesse nicht deine Hand vor deinem dürftigen Bruder“. Das Armenwesen der Prager jüdischen Gemeinde in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 605–620. – Hana KOZÍNSKA-WITT, Die Krakauer Kommunalpolitik gegenüber der jüdischen Gemeinde in der Zweiten Polnischen Republik, 1918–1939, s. 621–640. – Milan HLAVAČKA, Závěrečné shrnutí v tezích, s. 641–644.

Folia Historica Bohemica. Roč. 31, 2016, č. 1:

Jiří JUST, Církevní řád konzistoře podobojí z roku 1575 v kontextu dobové konfesní situace předběllohorských Čech, s. 5–23. – Pavla JIRKOVÁ, Ustanovený řád: Koncept morového řádu pro Čechy v kontextu normativních textů střední Evropy z přelomu 70. a 80. let 17. století, 25–51. – Alena BOČKOVÁ, Maximilianus Wietrowsky: „Překlad“ jako forma historiografické práce, s. 53–65. – Filip HRADIL, Rosa trebonea. Raně novověký kvítek z knihovny třeboňského kláštera, s. 67–84. – Michaela RAMEŠOVÁ – Štěpán VALECKÝ, Vztahy variant literae annuae domu třetí probace v Telči v letech 1656–1660. Analýza a srovnání kopií, s. 87–106.

Historia scholastica. Mezinárodní časopis pro dějiny výchovy a vzdělání. Roč. 1, 2015, č. 1: Andreas HOFFMANN-OCÓN, „Die Biologisierung des Denkens“ – Diskurse in deutschen und schweizerischen Lehrzeitschriften zu Sozialtechnologie, Eugenik und Vererbungslehre in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, s. 4–20. – Jörg-W. LINK, „Erziehung zum Führervolk“ – Zur Volksschule im Nationalsozialismus, s. 21–38. – Eva MATTHES, Theodor Litts antitotalitäre Pädagogik, s. 39–52. – Toni MORANT I ARIÑO, Die Frauenabteilung der spanischen Falange und die europäischen Faschismen, 1933–1945, s. 53–71. – Simonetta POLENGHI, Giovanni Gentiles Schulreform zwischen Liberalismus und Totalitarismus von der Revision der Schulbücher (1923) zum „Staatsbuch“ (1930), s. 72–88. – Edvard PROTNER, Die geisteswissenschaftliche Pädagogik in Slowenien zwischen Totalitarismus und Demokratie, s. 89–104. – Ehrenhard SKIERA, Das Kind als Baumeister einer lichten Zukunft – Totalitäre Rettungsphantasien im pädagogischen Denken von Maria Montessori und Pavel Petrovič Blonskij, s. 105–120. – Růžena VÁŇOVÁ, International Scientific Conference: Education and Schooling in the hand-cuffs of totalitarian beliefs and systems. A general pedagogical and historical analysis of chosen education and schooling philosophies and school systems which fell under and functioned within totalitarian systems in the twentieth century. Liberec, 1–2 June 2015, s. 133–136.

Historia scholastica. Mezinárodní časopis pro dějiny výchovy a vzdělání. Roč. 1, 2015, č. 2: Zdeněk HELUS, Co zmůže pedagogika, aneb krize lidskosti jako výzva pro edukaci, s. 4–13. – Aija ABENS, Teaching History during War Time – Preparation of history teachers at the University of Latvia during World War II, s. 14–31. – Dominik DVOŘÁK – Jan VYHNÁLEK, A System Outside the System: Czech Salesians and their Clandestine Summer Camps in the 1970s and 1980s, s. 32–48. – Blanka KUDLÁČOVÁ – Lucie VALKOVIČOVÁ, Tvorba Juraja Četku a ideológia Slovenského štátu v rokoch 1939–1945, s. 49–67. – Jaroslav PÁNEK, Česká reformace a proměny kultury mezi husitstvím a Bílou horou, s. 68–86. – Markéta PÁNKOVÁ, Výchova v období totalit a muzejní podsírkky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, s. 87–106. – Dariusz STEPKOWSKI, Sen o všemohoucnosti: sebeklam socialistické pedagogiky v Polsku, s. 107–118. – Růžena VÁŇOVÁ, Příběh jilemnického gymnázia, s. 119–132. – Karel RAŠKA jr., Historie již téměř zapomenutá: Jak tým doktora Karla Rašky zabránil rozšíření epidemie skvrnitého tyfu z Terezína, s. 133–141. – Pavel KOHN, Jak vzniká poezie – a trochu historie, s. 142–148.

Historia scholastica. Mezinárodní časopis pro dějiny výchovy a vzdělání. Roč. 2, 2016, č. 1: Ulrich WIEGMANN, Schule und Geheimdienst in der DDR. Geschichte und Geschichtsschreibung, s. 3–23. – Vucina ZORIC, Transformation of Philosophy from Marxism to Theology in the educational system of Yugoslavia: The Case of Montenegro, s. 24–37. – Štefka BATINIĆ – Igor RADEKA – Snježana ŠUŠNJARA, Today as I become a Pioneer... education in the spirit of socialism, s. 38–54. – András NÉMETH, Von der bürgerlichen-liberalen Pädagogik des 19. Jahrhunderts zur totalitär verfassten sozialistischen Staatspädagogik der 1950er Jahre – Aspekte der erziehungswissen-

schaftlichen Disziplingeschichte in Ungarn, s. 55–71. – Sonja HÄDER, Pädagogische Wissenschaft in einer (modernen) Fürsorgediktatur – das Beispiel DDR, s. 72–100. – May JEHLE, Die Behandlung des revolutionären Neuanfangs als Legitimationsfigur im Staatsbürgerkundeunterricht der DDR, s. 101–125.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Roč. 6, 2016, č. 1 (10):

Edward SKIBIŃSKI, Mieszko I. Przyczynki do biografii, s. 15–39. – Marzena MATLA, Wokół wyboru (nominacji) pierwszych biskupów praskich, s. 40–63. – Zbyszko GÓRCZAK, Kariera majątkowa kasztelana rogozińskiego Przeclawa Potulickiego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce, s. 64–103. – Robert T. TOMCZAK, Studenci Rzeczypospolitej na Uniwersytecie praskim w XVII–XVIII wieku, s. 103–138. – Patrik KUNEC, Hrabia Maurycy August Beniowski (1746–1786) – Polak, Węgier, Słowak czy kosmopolita, s. 139–148. – Viktorija VOLOŠENKO, Rosijsko-pol'skije supernictvo v borot'bi za duši urajinskoho seljanstva Pravoberežnoj Ukrainy na zlami XIX i XX stolit', s. 149–166. – Ryszard TOMCZYK, Prawo pracownicze w dobie industrializacji w monarchii habsburskiej, s. 167–187. – Piotr KUBIAK, Gustav Stresemann in DVP wobec idei wielkiej koalicji (1920–1029), s. 188–216. – Marián MANÁK, Slovakia, Austria and the Allies during the Years of World War II, s. 217–238. – Mariusz MENZ, Polityczne aspekty obchodów Millenium w Polsce 1966 roku na przykładzie Gniezna, s. 239–252. – Jaroslav PÁNEK, Europejski kryzys migracyjny (rozważania pozbawione emocji i poprawności politycznej), s. 253–264. – Jakub WOJTCZAK, Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. „Chryścianizacja Młodszej Europy“, 16–18 września 2015 r., s. 304–306. – Jakub WOJTCZAK, Sprawozdanie z konferencji pt. „Władca i sacrum w Młodszej Europie we wczesnym średniowieczu (IX–XII wiek)“, Gniezno, 21 października 2015 r., s. 307–308.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 7, 2016, č. 2:

Marek STARY, Korkové Cholovšti z Korkyně. K otázce původu rodu a jeho českého inkolátu, s. 130–141. – Jitka BALCAROVÁ, MUDr. Gustav Rösler a Neudeutscher Kulturbund in Österreich. „Pionýři“ rasové hygieny v českých zemích, s. 142–155. – Jaroslav VACULÍK, Reemigrace Čechů a Slováků po první světové válce, s. 156–166. – Michaela ZÁVODNÁ, Místní dráha Svinov-Klimkovice (1896–1934). Historie jedné železniční „akciové společnosti“ s důrazem na finanční aspekty podnikání v oblasti svépomocných místních drah rakouského Slezska, s. 167–183. – Martin MINAŘÍK, Nepřítel nebo pomocník? Hledání vztahu komunistického režimu ke spotřebě alkoholu v Československu v letech 1948–1968, s. 184–202. – Jaroslav ŠŮLA, Válečný rok 1866 v pevnostním městě Hradec Králové dle svědectví dokumentů a vzpomínek obyvatel, s. 203–221.

Historica Olomucensia. Sborník prací historických. Sv. 50, 2016:

Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ – Jan STEJSKAL, Obraz islámu v textu řeholníka z 1. poloviny 15. století, s. 13–26. – Igor ZMETÁK, F. X. Eder – Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano. Stredoeurópsky prameň k dejinám Bolívie, s. 27–47. – Barbara POKORNÁ, Znovuobjevení barvy v antickém sochařství, s. 49–68. – Ema

TOMÁŠKOVÁ, K „druhému životu“ Bedy Dudíka, s. 69–85. – Miroslav ŠEDIVÝ, Britsko-neapolská válka o síru z roku 1840 a její evropská dimenze, s. 87–103. – Vojtěch SZAJKÓ – Zdeněk JIRÁSEK, Plukovník Karl von Tegetthoff a telegrafie ve službách c. k. severní armády roku 1866, s. 105–127. – František HANZLÍK, Pomoc krajanů v USA československému zahraničnímu odboji a při budování zahraničního vojska v období první světové války, s. 129–158. – Pavla DUBSKÁ, Továrna na nábytkové a dekorativní látky Carl Giani Junior. Příspěvek k dějinám hedvábnického průmyslu na Šumpersku v letech 1903–1945, s. 159–178. – Jaroslav HRDLIČKA, Dr. Karel Farský a jeho teologie českých dějin, s. 179–192. – Jiří KNAPÍK, Dětské tábory a letní zotavovny v letech 1948–1955, s. 193–209. – Jakub ŽELEZNÝ, Úloha novináře Oldřicha Švestky v přípravě politického procesu proti rolníku Josefu Kalvodovi v roce 1948, s. 211–221. – Marek ŠMÍD, Předpoklady pro obnovení československo-vatikánských jednání v období konkláve roku 1963, s. 223–243. – David PAPAJÍK, Pohled na obraz druhé světové války v učebnicích dějepisu z let 1945–2015, s. 245–269. – Jan STEJSKAL, Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015, s. 273–276. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry Historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015, s. 277–279. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry Historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2014/2015, s. 281–284. – Jan TICHÝ, Zpráva o činnosti Cechu studentů historie za akademický rok 2014/2015, s. 285–286. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Paměť, orální historie a paměťová studia ve střední a (jiho)východní Evropě: několik úvah v souvislosti s dvěma nedávnými mezinárodními konferencemi, s. 287–292. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, O Západu a Východu, národní historiografii a kreativní non-fikci. 11. Evropská sociálněvědní historická konference ve španělské Valencii, s. 293–297.

Historica Olomucensia. Sborník prací historických. Sv. 51, 2016:

Karla VYMĚTALOVÁ, Habent sua fata libelli (osudy knih a knihoven v antice), s. 13–28. – Filip LAMPART, Boh spravedlivosti – Boh milosrdenstva. Ordál ako skúška božej vôle, s. 29–55. – Jaroslav MILLER, „Zu bawen diese Stadt, Die ihres gleichen nicht in ganz Europa hat“. Obraz ideální společnosti a literární postupy v kontextu městské historiografie raného novověku, s. 57–72. – Pavlína KLEIBEROVÁ, Německy psaná putování po Čechách a Moravě v 18. století, s. 73–86. – Zdeněk KRAVAR – Pavel ŠOPÁK, Landwirtschafts-Kalender (1833) jako obraz intelektuálních a privátních zájmů. Příklad z českého Slezska, s. 87–97. – Martin URBAN, Friedrich Ratzel (1844–1904). Příspěvek k osobnosti a dílu německého geografa 19. století, s. 99–112. – Petr POPELKA – Pavel KLADIWA, Sčítání obcovací řeči na Moravě 1880–1910 a potenciál jejich společenské konfliktnosti, s. 113–143. – Eva RAŠKOVÁ, Národní jednota severočeská – několik poznámek k založení, organizaci a činnosti, s. 145–162. – Roman KODET, Velká Británie a obchod s opiem v čchinské Číně na počátku 20. století, s. 163–176. – Martin HÁJEK, Jazykový spor mezi Olomoucí a Ústím nad Labem 1923–1926, s. 177–187. – Ondřej KOLÁŘ, Německý bezpečnostní aparát v opavském správním okrese 1938–1945, s. 189–205. – Pavel HORÁK, Únor 1948 a akční výbory Národní fronty v okrese Nový Bydžov, s. 207–234. – Josef MIKULÁŠEK, Nástin života a díla jezuita Konráda Maria

Kubeše (1890–1967), s. 235–256. – Miloš TRAPL – Jana BUREŠOVÁ, Rada svobodného Československa a československý exil v Austrálii v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, s. 257–276.

Historická geografie. Roč. 42, 2016, č. 2:

František MUSIL, Kolonizace Policka a Broumova a břevnovská klášterní falza, s. 137–168. – Petr NOVÝ, Opidum Gablona. Příspěvek k lokalizaci zaniklého městečka z listin zbraslavského kláštera, s. 169–180. – Martin NEUMANN, Vývoj rybníkářstva na Slovensku a pokus o rekonstrukci rybníčnéj systavy na červenokamenskom panstve v novoveku, s. 181–207. – Jan MUNZAR – Stanislav ONDRÁČEK, O hrozném a velikém suchu, zadržení dešťů a odtud následujícím nedostatku vody. (K 400. výročí velké přírodní katastrofy v českých zemích a ve střední Evropě), s. 209–220. – Robert ŠIMŮNEK, Jan Josef Dietzler (1694–1744). Zemský měřič, kartograf a vedutista, s. 221–306. – Alena MATUŠKOVÁ – Radek VANDRA, Zaniklé obce v Brdech. Modelová studie obce Padrt, s. 307–327. – Jitka MOČIČKOVÁ, Historický atlas revolučního hnutí – historickokartografické dílo jako nástroj politické propagandy v Československu 50. let 20. století, s. 329–368.

Historický obzor. Roč. 27, 2016, č. 11/12:

Míchal ZOUREK, Vztahy Československa a Chile v období studené války, s. 242–252. – Aleš SKŘIVAN st. – Aleš SKŘIVAN ml., Počátky aktivit firmy Fried. Krupp v Číně, s. 252–263. – Jan ŽUPANIČ, Kníže a dáma. Josef Colloredo-Mannsfeld a Lucy Sophie de Jonquet, s. 264–273. – Andrej TÓTH, János hrabě Esterházy (1901–1957). Stručná politická biografie předáka maďarské menšiny v první Československé republice ve 30. letech 20. století, s. 273–284.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 1/2:

Jakub MAZANEC, Úsvit reformy v Osmanské říši – Selim III., Mahmud II. a cesta k vydání Gülhanského dekretu (1839), s. 2–15. – Aleš SKŘIVAN, st. – Aleš SKŘIVAN, ml., Zbraně pro Nebeskou říši. Firma Fried. Krupp na čínském trhu v letech 1885–1914, s. 15–23. – Martin KRÁL, Tisk českého fašismu a sudetoněmeckého nacionálního socialismu, jejich pohled na hospodářskou krizi a její interpretace, s. 24–35. – Lenka HRDINOVÁ, Československá mise amerického velvyslance Laurence A. Steinhardta. Působení amerického diplomata pohledem soudobých československých pramenů, s. 35–47.

Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu. Roč. 65, 2016, č. 4:

Pavel KREISINGER, Do australské nebo československé armády? K okolnostem (ne) úspěšného náboru mezi čs. krajanskou komunitou v Austrálii za druhé světové války, s. 4–19. – Jiří PLACHÝ, Vzbouření z Cholmondeley. II. část – dokončení, s. 20–57. – Karolína KALECKÁ, Rakousko-uherský zákon o flotě z roku 1911, s. 58–73. – Jiří FRIEDL, Jak to bylo s vraždou v lese Botzenberg? Příspěvek k ilegálním útěkům polských občanů přes Československo na Západ a k poměrům v pohraničí v roce 1945, s. 74–86. – Ivo PEJČOCH,

Alexej Surin – nejvýznamnější konstruktér tanků v československé historii, s. 87–93. – Pavel KREISINGER, Cizinecký legionář Alan Seeger a jeho schůzka se Smrtí, s. 94–96. – Jan KALOUS, Úryvky z kapitoly Dobrovolník z rukopisu Oskara Valeše Probuzení ve tmě, s. 97–101. – Jan BIEDERMAN, Faleristický materiál ve vztahu k občanské válce ve Španělsku, s. 102–106. – Ilona KRBCOVÁ, Císař František Josef I. v portrétní malbě, s. 107–113. – Jan SÝKORA, Velká válka v oblacích – 1916, patová situace, s. 114–117. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Bílý kvítek za čepicí... Polní čepice rakousko-uherských vojáků, 1914–1918, s. 118–123. – Michal BURIAN, Výstavní činnost VHÚ v roce 2016, s. 126–127.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 7, 2015, č. 2:

Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Prag in der Regierungszeit Ferdinands I. Die Stellung der Stadt im System des höfischen Residenznetzwerks, s. 9–28. – Alfred KOHLER, Karl V. und Ferdinand I. – Politik, Residenzen und Memoria im Vergleich, s. 29–41. – Jana HUBKOVÁ, Ferdinand I. und seine erste Begegnung mit dem Königreich Böhmen und Prag 1527 im Spiegel der zeitgenössischen Flugblätter und Flugschriften, s. 42–59. – Renate HOLZSCHUH-HOFER, Wien unter Ferdinand I. 1521–1564. Über die Verflechtungen von Fürst, Stadt und Residenz aus kunsthistorischer Perspektive, s. 60–70. – Markus JEITLER, Ferdinand I. und die Wiener Stadtbefestigung, s. 71–84. – Nicolas RICHARD, Ein böhmischer Prälat zwischen Ferdinands Hof und der Erzdiözese Prag: Scribonius, s. 85–97. – Jan ZDICHYNEC, Ferdinand I. a kláštery v Praze, s. 98–110. – Bořek NEŠKUDLA, Ferdinand I's Interdiction of Czech Book-Print and its Impact on Czech Book Culture in the 16th Century, s. 111–120. – Gabriela BLAŽKOVÁ, Renesanční podoba Pražského hradu z archeologického pohledu, s. 121–134. – Eliška FUCÍKOVÁ, Kaiser Ferdinand I. und das Schicksal des Herrscherzyklus' im Alten Königspalast der Prager Burg, s. 135–141. – Petr ULIČNÝ, The Palace of Queen Anne Jagiello and Archduke Ferdinand II of Tyrol by the White Tower in Prague Castle, s. 142–161. – Sylva DOBALOVÁ, The Royal Summer Palace, Ferdinand I and Anne, s. 162–175. – Géza PÁLFFY, Heraldische Repräsentation der Jagiellonen und der Habsburger. Die Wappen des königlichen Oratoriums im Prager Veitsdom im mitteleuropäischen Kontext, s. 176–190. – Jiří CHMELAR, Provozní náklady Pražského hradu v roce 1538. Analýza pramene k dějinám financí v době Ferdinanda I., s. 191–201. – Dirk Jacob JANSEN, Emperor Ferdinand I and the Antique: the Antique as Innovation, s. 202–218. – Blanka KUBÍKOVÁ, Adoption of Habsburg Portrait Models for Aristocratic Likenesses in the Czech Lands in the Reign of Ferdinand I, s. 219–235. – Martina ŠÁROVCOVÁ, A Book as a Gift for Ferdinand I of Habsburg, An Unknown Bohemical Manuscript from the Collections of the Austrian National Library in Vienna, s. 236–246. – Jan BAŤA, Praga festival. Music played during the Prague Festivities of 1527 and 1558, s. 247–259. – Václav BŮŽEK, Die Begräbnisfeierlichkeiten nach dem Tod Ferdinands I. und seiner Söhne, s. 260–273.

Hospodářské dějiny. Roč. 29, 2014 [vyd. 2016], č. 2:

Martin JEMELKA – Ondřej ŠEVEČEK, Švýcarské podnikání Baťova koncernu. Studie k hospodářským a sociálním dějinám továrního města Möhlin, s. 111–152. – Petr KADLEC, K Čechům, Němcům, Maďarům, nebo vlastní cestou? Národní identifikace

Židů při sčítáních lidu v meziválečném Československu, s. 153–182. – Ludovít HALLON, Pozícia ľudového peňažníctva v úverovej sústave Slovenska 1918–1938, s. 183–204.

Judaica Bohemiae. Roč. 51, 2016, č. 1:

Alexandr PUTÍK – Daniel POLAKOVIČ – Jaroslav ŠULC, New Findings about the Life of David Gans (1541–1613) and his Closest Relatives: a Study and Source Editions, s. 5–63. – Pavel SLÁDEK, Typography and Practices of Reading: The Lesson of Tzemah David (1592), s. 65–95. – Rachel L. GREENBLATT, „In their Order and in their Time“: Prague, Past and Place in David Gans’ Tzemah David, s. 97–110. – Carsten WILKE, Sephardi and Ashkenazi Conceptions of World History: From Gedaliah Ibn Yahya to David Gans, s. 111–126. – Sacha STERN, David Gans of the Gregorian Reform, Modern Astronomy, and the Jewish Calendar, s. 127–147. – Daniel J. LASKER, The Karaite Reception of David Gans’ Work, s. 149–159. – Tamás VISI, David Gans’ Nehmad ve-Naim: History of Textual Transmission, s. 161–176.

Judaica Bohemiae. Roč. 51, 2016, č. 2:

Olga SIXTOVÁ, Mi yodea vi di litzidatzion auz fallen? Tradition and Capital in the Pinkas of Kolín Synagogue, s. 5–40. – Magda VESELSKÁ, „The Museum of an Extinct Race“ – Fact vs. Legend: A Contribution to the Topic of the So-Called Jewish Councils in Central Europe, s. 41–83. – Ines KOELTZSCH – Jarka VITÁMVÁSOVÁ, Remnants of the Past or Laboratories of Modernity? The Jewish Political Communities in Moravia after 1848 and their Archival Sources, s. 85–89. – Magdalena SEDLICKÁ, International Workshop Suppressed Historiography, The Perception of the Shoah in East Central Europe during Socialist Rule, s. 91–94. – Arno PAŘÍK, The Missing Images: Eugene Van Mieghem and the Jewish Emigrants to the New World, s. 95–101.

Lidé města / Urban People. Roč. 18, 2016, č. 3:

Jan HORSKÝ, Homo historicus coby plastický, nebo elastický autodomestikant? Několik poznámek na okraj analogií mezi biologickou a kulturní evolucí, s. 297–324. – Martin BOJDA, Idea univerzity Karla Jasperse, s. 325–353.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 19, 2016, č. 1:

Lenka BLECHOVÁ, Knížecí zrcadla v českých zemích ve vrcholném a pozdním středověku, s. 7–34. – Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Literární prameny o dětech a pro děti. Příspěvek ke komparaci historiografických pramenů a literatury středověku v českých zemích, s. 35–73. – Eva DOLEŽALOVÁ, Dítě a církev ve středověku, s. 75–85. – Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, Středověké studijní nadace v Čechách, s. 87–109. – Jindřich MAREK, Polemické spisy Václava Korandy mladšího proti papeži a představitelům katolické strany v Čechách, s. 111–156.

Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně. Roč. 19, 2016:

Jana GERLEOVÁ, Páni z Valdeka a jejich sídla do první poloviny 14. století, s. 11–54. – Miloš

GARKISCH, Prusko-rakouská válka 1866 na Berounsku a Hořovicku, s. 55–72. – Tomáš GECKO, Králův Dvůr ve stínu Perlmoosu. Konkurence a kooperace na předlitavském trhu s cementem před rokem 1918, s. 73–109. – Jiří TOPINKA, Mockerova kaple v Berouně. Souvislosti novogotické stavby, s. 110–135. – Pavel ŽÁČEK, „Beroun byl takřka překrven“. Příprava a začátek květnového povstání 1945 v Berouně, s. 137–165. – Jaroslav ZAVADIL a kol., Ve službách Jeho knížecí Jasnosti. Paměti hořovického lesmistra Vojtěcha Dyka, s. 165–213. – Karel SKLENÁŘ, Neumětely před sto lety, s. 214–259. – Ladislav ZVONÁŘ, Předci hudebního skladatele Josefa Leopolda Zvonaře (1824–1865), s. 260–266. – Andrea ČERNÁ, Sochař Vilím Amort (1864–1913), s. 269–308. – Jiří TOPINKA, Karlštejnský poklad zpřístupněn, s. 311–312. – Dana HRADILOVÁ, Městské muzeum v Hořovicích a jeho obnova, s. 312–314. – Jiří TOPINKA, Projekt Svatá Ludmila 1100 začíná, s. 314–315. – Kateřina FRYAUFOVÁ, Výstava Konec Brd vojenských, s. 315–316. – Jiří TOPINKA, Archiv v roce 2015, s. 316–317.

Moderní dějiny. Roč. 24, 2016, č. 1:

Zdeněk NEBŘENSKÝ, Proměny továrního prostoru v období vrcholné průmyslové moderny. Přístupy, problémy a perspektivy soudobého historického výzkumu, s. 1–25. – Horst DIPPEL, Vom Völkerrecht zum Verfassungsrecht. Die Stellung der Minderheiten in den Verfassungen des Neuen Europa nach dem Ersten Weltkrieg, s. 27–46. – Jan ČOPÍK – Jaroslav ČMEJREK, Česká regionální politika pohledem obecních kronik do roku 1939, s. 47–61. – Marek BAŠTA, Od kolapsu ke krizi. Protičeskoslovenská aktivita v Bavorsku v letech 1919–1929, s. 63–105. – Jana ŠKERLOVÁ, Vztahy Československa a Jugoslávie s Bulharskem, Sovětským svazem a Polskem v letech 1929–1934, s. 107–133. – Miroslav ŠEPTÁK, Postup křesťansko-sociální strany při kolapsu parlamentní demokracie v Rakousku (1932–1933), s. 135–158. – Marek ŠMÍD, The personage of Vatican dignitary, diplomat, and priest Antonino Arata before his arrival in the Baltics in the 1930s, s. 159–173. – Wilhelm BRAUNEDER, Die Spur des Weltkrieges in der österreichischen Verfassungsentwicklung bis 1938, s. 175–184. – Michal PEHR, České politické strany v době třetí republiky a jejich poválečné sjezdy, s. 185–212. – Ladislav KUDRNA – František STÁREK, ČUŇAS, Tenkrát na Severu. Teplický underground versus Veřejná a Státní bezpečnost 1965–1985, s. 213–251. – Petr KUŽEL, Problémy socialistické modernizace hnacích vozidel ČSD 1945–1980, s. 253–267.

Moderní dějiny. Roč. 24, 2016, č. 2:

Milan HLAVAČKA, Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century, s. 1–24. – Ivana MADLOVÁ, Nacionální diskurz v předbřeznových Čechách (1830–1848), s. 25–71. – Miroslav ŠEDIVÝ, Francouzská okupace Ancony v roce 1832 a její ohlas v Evropě, s. 73–95. – Lukáš KRÁLÍK, Moravský zemský zákoník (1848–1948), s. 97–113. – Pavel MAREK, Bloudící kněz, nebo církevní reformátor? K životnímu dílu Bohumila Zahradníka Brodského (1862–1939), s. 115–159. – Josef TOMEŠ, Benešův prezidentský protikandidát. Politický profil profesora Bohumila Němce (1873–1966), s. 161–182. – David MAJTENYI, Osobnost Osvalda Závodského (1910–1954) s důrazem

na jeho účast v občanské válce ve Španělsku, s. 183–220. – Martin NEKOLA, V zemi klokanů proti srpu a kladivu. Protikomunistický exil v Austrálii v první fázi studené války, s. 221–241. – Barbora MENCLOVÁ, Československo a revoluce v Portugalsku. (Československo-portugalské vztahy v letech 1974–1976), s. 243–263. – Jindřich DEJMEK, Zpráva Jiřího S. Hájka o jeho diplomatické aktivitě po 21. srpnu 1968, s. 265–284.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Roč. 30, 2016:

Igor IVAN – Jiří KOVÁŘ, Specifika jednotlivých částí Ostravy (sociodemografický profil a způsob bydlení), s. 11–36. – Mečislav BORÁK, Internace cestujících z lodi Alsina v západní Africe v roce 1941 a jejich další osudy, s. 37–65. – Radomír SEĎA – Hana ŠÚSTKOVÁ, Od výstavby stadionu Vítkovických železáren k modernímu městskému sportovnímu areálu (1937–2016), s. 66–87. – Kamil RODAN, Kterak se novoveským Sokolům zachtělo pivo pít, s. 88–97. – Lukáš LISNÍK, Studenti středních škol s českým vyučovacím jazykem v Moravské Ostravě a Přívoze v letech 1919–1938, s. 98–123. – Martin JURČICA, „Veleváženě publikum, račte v šapitó...“ Dějiny cirkusových vystoupení na Ostravsku od 40. let 19. století do roku 1960, s. 124–151. – Antonín BARCUCH, Hornické kapely na Ostravsku, s. 152–167. – Jan GALETA, Nádražní třída coby první vilová čtvrť Moravské Ostravy, s. 168–197. – Zbyněk MORAVEC – Irena MORAVCOVÁ, Hřbitovy Moravské Ostravy do roku 1785, s. 198–218. – Gabriela PELIKÁNOVÁ, Ne každý kraj má svého Tlapáka, s. 221–250. – Janusz SPYRA, Ostravští rabíni a ostravský rabinát před druhou světovou válkou, s. 251–278. – Jana PRCHALOVÁ, Vzpomínky starobělského rodáka, starosty a kronikáře Emanuela Šindela s důrazem na věznění v koncentračním táboře Sachsenhausen, s. 281–306. – Blažena PRZYBYLOVÁ, Konec 2. světové války a první dny osvobození v pamětech Aloise Bergra ze Staré Bělé, s. 307–326. – Ladislav GRYGAR, Osudy rozdělené oceánem aneb S Misslerem do Argentiny, s. 327–339.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Roč. 24, 2016, č. 1:

Pavel TRNKA, Osudy Maltéžské knihovny v Praze a její současný stav, s. 7–46. – Václav BARTŮŠEK, Co mohou prozradit české archivní prameny o piaristické koleji v Rastattu v letech 1715–1778, s. 47–77. – Lukáš ŠLEHOFER, A mohly jsme býti mnohé šťastny! Celibát učitelů v českých zemích v letech 1870–1919, s. 78–99. – Jan BÍLEK, Cyklistou v roce 1884. Klub velocipedistů Praha a Jindřich Maštálka, s. 100–109. – Zlatuše KUKÁNOVÁ, Habemus archiepiscopum! Josef Beran novým pražským arcibiskupem, s. 110–137. – Tatiana ROHOVÁ, Státní archivní komise v letech 1951–1954, s. 138–182. – Pavel VAŠKO, Výzkumný ústav místního hospodářství, instituce mezi uměním, vědou a manažerským ústředím, s. 183–215. – Petra OULÍKOVÁ, Konventní pečeti svatojiřského a břevnovského kláštera v Praze, s. 219–232. – Pavel KOBLASA, Osobní komorníci rakouského císaře Františka Josefa I., s. 233–239. – Šárka STEINOVÁ, Česká zahradní architektura konce 19. století až 1. poloviny 20. století v zrcadle archivních pramenů, s. 240–265. – Daniela TVRDOŇOVÁ, Obilný monopol v zrcadle archivních dokumentů Slovenského národního archivu, s. 266–291. – Stanislava JÍLKOVÁ, Horní

úřad Rudolfovy 1555–1854, s. 295–325. – Jan KAHUDA, Prameny k dějinám Vídeňského kongresu ve fondu Rodinný archiv Metternichů, s. 326–348. – Jaroslav ČECHURA, Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny. Polemika, s. 351–368. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2015, s. 397–438. – Ivan HLAVÁČEK, Archivář a historik Jiří Pešek oslavil – prezentoval důstojně své šedesátiny, s. 456–460. – Václav BARTUŠEK, Odkaz piaristů z hlediska památkářů, s. 481–483.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Roč. 24, 2016, č. 2:

Helena POCHOBRADSKÁ, Analýza justičních fondů uložených ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a možnosti jejich využití, s. 10–41. – Jiří ŠOUŠA, Amnestie politických deliktů v době 1. Československé republiky, s. 42–69. – David HUBENÝ, Stíhání velitele praporu SOS Falknov/Rakovník Františka Helwina nacistickou justicí, s. 70–87. – Jan NĚMEČEK, Jan Antonín Baťa a československý zahraniční odboj 1939–1945, s. 88–110. – Lucie CHROBÁKOVÁ, Retribuční soudnictví 1948 – počátek třídní justice?, s. 111–133. – Daniela NĚMEČKOVÁ, Retribuce a činnost Ministerstva spravedlnosti v letech 1945–1947, s. 134–148. – Lukáš BLAŽEK, V boji proti špiónům a rozvratníkům – Státní soud a počátky jeho činnosti, s. 149–169. – Adam ZÍTEK, Ladislav Lorek: kariéra generálního prokurátora, s. 170–191. – Ivana BLÁHOVÁ, Reorganizace rejstříku trestů v roce 1952 aneb „bitva o skříně“, s. 192–213. – Jakub ŠLOUF, Justiční procesy s účastníky plzeňské revolvy 1. června 1953, s. 214–228. – Jaroslav PAŽOUT, Ochrana společnosti nebo vnitřní vyhnání? Zákon o ochranném dohledu č. 44/1973 Sb. z 25. dubna 1973 a jeho využití proti odpůrcům režimu, s. 229–272. – Jaroslav BOUČEK ml., Jaroslav Bouček, český novinář v Latinské Americe, s. 274–280.

Památky středních Čech. Roč. 30, 2016, č. 2:

Jan KYPTA – Jan VESELÝ, Středověká architektura kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neustupově, s. 1–17. – Michaela RAMEŠOVÁ, Renesanční portály kostelů v Chrudimi a Čáslavi, s. 18–36. – Viktor KOVAŘÍK – Pavel ZAHRADNÍK, Mariánský sloup na Palackého náměstí v Hořovicích. K jeho historii, transferům a peripetiím oprav i restaurování v minulosti, s. 37–51. – Jan KYPTA – Alena NACHTMANNOVÁ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Zaniklá středověká a raně novověká vesnice Janovice na Černokostecku, s. 52–58. – Jan FÍRT – Jan DIENSTBIER, Nástěnné malby v kostele sv. Havla na Zbraslavi, s. 59–64. – Hanka MÜLLEROVÁ, Dokumentace lidových staveb v díle Barbory Hoblové, s. 65–92. – Stanislav PLEŠMÍD – Karel FOUČEK, Okna roubeného lidového domu na Zbivožsku a Křivoklátsku v proměnách času, s. 93–101. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2015), s. 107–112.

Podbrdsko. Roč. 23, 2016:

Věra SMOLOVÁ, K počátkům Příbrami – 800 let od první písemné zmínky, s. 5–17. – Jiří PEŠTA, Vražda v žežické myslivně roku 1816, s. 18–63. – Miroslav KRÁL, Josef Brousek, významný hasičský činovník, starosta Hubenova a spisovatel, s. 64–90. – Kristýna DOLEŽALOVÁ, Osudy příbramské rodiny Wallenfelsů, s. 91–110. – Josef VELFL, 130

let příbramského muzea, s. 111–133. – Pavel HYNČICA, Břekova Lhota na Sedlčansku v díle Jaroslava Habra, s. 134–148. – Hana PÁTKOVÁ, Poznámky k historii jízdního odboru Sokola v Příbrami, s. 149–173. – Martin JINDRA, Stavba sboru Mistra Jakoubka ze Stříbra na Březových Horách, s. 174–198. – František BÁRTÍK, Tábor Vojna na počátku 50. let minulého století, s. 199–227. – Jan DVORÁK, Z historie příbramské MHD, s. 228–237. – Martin LANG, Ke zrušení Vojenského újezdu Brdy – dokončení, s. 238–251. – Markéta PAVLÍKOVÁ – Theodora POPOVA – Zuzana VŠETEČKOVÁ, Znovu odkrytá nástěnná malba „Průvod a Klanění tří králů“ v presbytáři kostela sv. Martina v Sedlčanech, s. 252–268. – Arnošt VOŠAHLÍK, 150 let od tragické války prusko-rakouské, s. 269–273. – Kristýna DOLEŽALOVÁ, Otto Zalužanský (Kohn), (1899–1942), s. 274–279. – Tomáš FAJKUS, Historie korkyňské školy a místní pověsti zapsané Františkem Váňou z Korkyně, s. 280–293. – Vladimír RYS, František Rys (1892–1963) – rodinná vzpomínka, s. 294–300. – Václav TRANTINA, Vladimír Pechar – muzikant, výtvarník a skaut, s. 301–303. – Věra SMOLOVÁ, Životní jubileum PhDr. Stanislava Poláka, s. 304–305. – Marie ŠIKOLOVÁ – Ivana PÁLKOVÁ, Vzpomínky na PhDr. Vladimíra Vepřeka, s. 306–308.

Sborník archivních prací. Roč. 66, 2016, č. 2:

Jan ŽUPANIC, Brno a Praha. Nobilitace obránců české a moravské metropole v kontextu proměny městských elit druhé poloviny 17. století, s. 259–325. – Jindřich DEJMEK, Postoj nezúčastněných zemí k Pražskému jaru a sovětské okupaci Československa 1968: Československé diplomatické dokumenty, s. 326–519. – Ivan HLAVÁČEK, Archivní příruční knihovna, s. 550–565.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Sv. 30, 2016, č. 2:

Piotr GOLTZ, Mity założycielskie i tradycja dynastyczna u Piastów i Przemyslidów na podstawie kronik anonima zw. Gallem i Kosmasa, s. 3–22. – Aleksandr Nikolajevič GALJAMIČEV, Karl IV v trudach istorikov Rossii, s. 23–28. – Pavel Otmar KRAFL, Liturgický zpěv ve statutech vídeňské kanonie sv. Doroty z 15. století, s. 29–33. – Jan SAHEB, Normativní rámec temporální správy olomouckého biskupství v době sedisvakance v předbělohorském období, s. 34–42. – Petr SEDLÁČEK, Průnik kurentu do české novogotické kurzívy na příkladu boskovické rychtářské knihy 1556–1667 (1687), s. 43–60. – Jaroslava SMETANOVÁ, Spisovatel Charles Sealsfield a jeho názor na postavení původních Američanů, s. 61–70. – Jaroslav VACULÍK, K dělnické emigraci z českých zemí a Slovenska do Německa v letech 1885–1938, s. 71–81. – Petr KALETA, Rusové a ruská témata v meziválečném lužickosrbském periodiku „Lužica“, s. 82–88. – Peter ZMÁTLO, Česi na Slovensku. Případ úředníka Vojtěcha Süssa, s. 89–98. – František ČAPKA, K sociálnímu vývoji v letech velké hospodářské krize v českých zemích (v Československu) s přihlédnutím k úloze odborů (1930–1934/1935), s. 99–114. – Joanna LUSEK, Status kandydatów na nauczycieli oraz nauczycieli pochodzenia żydowskiego na terenach III Rzeszy w latach 1933–1939, s. 115–126. – Pavel ZONA, První československá partizánská brigáda Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii

v materiálech archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko, s. 127–132. – František HANZLÍK, Ovládnutí bezpečnostních složek ministerstva vnitra komunistickou stranou v roce 1945 a jeho důsledky, s. 133–144. – Monika KUDELOVÁ, Edukace dětí a mládeže v tzv. nových průmyslových muzeích jako fenomén německé muzejní pedagogiky, s. 145–154. – Kamil ŠTĚPÁNEK, K modelové analýze vizuálních médií pro dějepisnou výuku: kreslené příběhy o Karlu IV., s. 155–166. – Petr MAREČEK, „Učedník, kterého Ježíš miloval“, jeho role a význam v Janově evangeliu, s. 167–180. – Lenka ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Výběrová bibliografie prací k dějinám brněnského městského práva a správy do roku 1620, s. 181–197. – Jindřich Zdeněk CHAROUZ, Křtinská záhada – klášter premonstrátek, s. 198–202. – Jaroslav VACULÍK, Společnosti polsko-československého přátelství v Krakově v meziválečném období, s. 203–205.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Roč. 102, 2016, č. 2:

Viktor KOTOV, Počátky sokolského hnutí v Moskvě (konec 19. a počátek 20. století), s. 179–204. – Emil VORÁČEK, První kroky poválečné rekonstrukce a hospodářské obnovy v Československu v létě 1945, s. 205–247. – Timur KASHAPOV, Československo-sovětská hospodářská spolupráce v první polovině 80. let 20. století, s. 249–276. – Boris MOSKOVIČ, Srbská otázka v Chorvatsku v letech 1989–1990, s. 277–309. – Petr KALETA, Rodné lokality českých a slovenských Karaimů v carském Rusku z přelomu 19. a 20. století, s. 311–334.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy = Slovanské historické studie. Roč. 102/41, 2016, č. 3:

Ladislav HLADKÝ – Jana ŠKERLOVÁ – Pavel CIBULKA, Masaryk's Correspondence with the South Slavs. A Collection of Letters from Milan Pribičević to T. G. Masaryk, s. 393–422. – Slobodan SELINIĆ, Jugoslávci a jugoslávství v letech 1966–1971. Mezi politickými doktrínami a národním cítěním, s. 423–449. – Jonáš POSPÍCHAL, Odtazitost a vyčkávaní. Vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943, s. 451–502. – Milan BALABAN, A General Overview of Yugoslav-Czechoslovak Economic and Trade Relations in the Period Between 1918 and 1938, s. 503–612.

Soudobé dějiny. Roč. 23, 2016, č. 1–2:

Jiří PERNES, Specifická cesta KSČ k socialismu. Fikce, nebo realita?, s. 11–52. – O některých chybách v činnosti Komunistické strany Československa (dokument), s. 53–76. – Michal KOPEČEK, Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík, 1945–1968, s. 77–117. – Vítězslav SOMMER, Experti, právo a socialistický stát. Právní věda v ČSAV a její činnost v letech 1952–1960, s. 118–136. – Karel HRUBÝ, Kolik totality zůstalo v „normalizaci“?, s. 137–170.

Studia Comeniana et historica. Roč. 45, 2015, č. 93–94:

Zuzana SVOBODOVÁ, Pohnutky Kristova svědka. (I. Mistr Jan Hus), s. 5–24. – Martin STEINER, Mistr Jan Hus v díle J. A. Komenského, s. 25–32. – Jiří BENEŠ, Biblické a patristické

zdroje Husova Kázání o pokoji a Komenského irénismu, s. 33–45. – Radim ČERVENKA, Hříšný člověk v dílech utrakvistických autorů a Labyrintu Jana Amose Komenského, s. 46–64. – Jana HUBKOVÁ, K podobám a rolím M. Jana Husa na stránkách letákových tisků 16. století, s. 65–106. – Petr MELMUK, Hus a husitství v recepci české reformace 17. a 18. století, s. 107–115. – Kateřina ŠOLCOVÁ, Myšlenka přirozenosti umění v díle J. H. Alsteda, dalších protestantských myslitelů jeho doby a J. A. Komenského, s. 116–127. – Manfred RICHTER, Comenius – Vordenker der Vollendung aller Reformationen des 2. Jahrtausends, s. 128–142. – Roman MNICH, Exustus non convictus. Jan Hus und Hussiten bei den Ostslawen, s. 143–161. – Jiří ŽŮREK, Hus v Cerroniho díle *Scriptores Regni Bohemiae*, s. 162–175. – Libor BERNÁT, Kvačala ako husitológ, s. 176–190. – Miroslav VAŠKOVÝCH, Zpráva o činnosti muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě za rok 2015, s. 191–231.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 7, 2015, č. 2:

Jiří DOLEŽEL, Konventní kostel kláštera cisterciáků v Sedlci: položení základního kamene českým králem Václavem II. roku 1304, s. 195–210. – Dušan COUFAL, Ke sporům o Viklefa a jeho 45 článků. (I): Oxfordské testimonium a Štěpán z Dolan, s. 211–248. – Pavel SOUKUP, Několik textů z odpustkové aféry aneb co je nového v roce 1412, s. 249–288. – Jan HRDINA – Aleš MUDRA – Marcela K. PERETT, Re-use and Reinvent: The Function of Processions in Late Medieval and Early Modern Bohemia, s. 289–312.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 64, 2016, č. 3–4:

Michele BACCI, The Pisan Relic in Saint Peter of Vyšehrad and the Medieval Disputes about the Earliest Consecrated Altar, s. 214–227. – Karel THEIN, Musical Space in Ambrogio Lorenzetti's *Massa Marittima Maestà*, s. 228–239. – Tomáš WINTER, A Fascination with Folk Art. Modernism and the Avant-Garde in Munich, Prague and Moscow around 1913, s. 240–253. – Achim TIMMERMANN, A Beautiful Madonna in Michigan, s. 254–255. – Ivo HLOBIL, Commentary on the Discovery of the Beautiful Style Michigan Madonna, s. 256–260. – Jana ZAPLETALOVÁ, Poslední vůle císařského architekta Filiberta Lucheseho, s. 261–271. – Jindřich KOLDA, Umělec versus objednavatel. Polská aféra barokního rytce Michaela Heinricha Rentze (1746–1747), s. 272–285. – Mahulena NEŠLEHOVÁ, Neznámé kresby Bohumila Kubišty, s. 286–290. – Meghan FORBES, „To reach over the border“: An International Conversation between the Bauhaus and Devětsil, s. 291–303.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 64, 2016, č. 5:

Jan DIENSTBIER, The Image of the Fool in Late Medieval Bohemia, s. 354–370. – Michal ŠRONĚK, Pražský malířský cech a jeho reprezentace v pozdním středověku a raném novověku, s. 371–393. – Veronika ROLLOVÁ, „Stvoření nového člověka“. Dům československých dětí na Pražském hradě v šedesátých letech 20. století, s. 394–411. – Ivo HLOBIL, Der rote Mantel der Sternberger Madonna – ein Unikum des böhmischen Schönen Stils?, s. 412–418. – Martina KNAPOVÁ, Sběratelství a ambiciózní výstavní projekty. Spolek výtvarných umělců Mánes jako mediátor Bourdellova vlivu v Čechách, s. 419–425. – Alice FORNASIERO, The Study Stay of Christian Schröder in Italy, s. 426–431.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 68, 2016, č. 4:

Michael VIKTOŘÍK, Olomoucký válečný rok 1866. Ke 150. výročí vypuknutí prusko-rakouské války, s. 301–312. – Jan MERVART, Studio České televize v Brně vysílá padesát pět let. 1. část, s. 313–323. – Vladimír GOŠ – Milan RYCHLÝ, Středověká kamenina na Jesenicku, s. 324–328. – Jan PETROVSKÝ, O řadách hraničních kamenů v Moravském krasu a jejich původu. Poznámky k přírodovědeckému zázemí Stablního katastru, s. 329–336. – Aneta ZLÁMALOVÁ, Studie vývoje architektury v Litovli, Šternberku a Uničově v letech 1900–1970, s. 337–351. – Jitka SVOBODOVÁ – Jiří ŠVEC – Zuzana VAŘEKOVÁ, Příspěvek k poznání regionálního typu lidového domu na Králicku. 2. část, s. 352–368. – Josef ŠRÁMEK, Prusko-rakouská válka roku 1866 a Muzeum východních Čech v Hradci Králové, s. 369–372. – Štěpán KOHOUT, Internet a historické bludy: arcibiskup Salomon Bauer a Hundertwasser-Stovoda, s. 375–383. – Jaromír KUBÍČEK, Moravika – vlastivědná literatura za rok 2015 – heimatkundliche Literatur im Jahre 2015 – patriotic literature in the year of 2015, s. 393–417.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 53, 2016, č. 3:

Daniel KOVÁŘ, České Budějovice v roce 1866 – méně války, více cholery, s. 151–161. – Jiří HLADEČEK, Stavba chaty Samotárný a činnost trampské osady Samotáři za 2. světové války, s. 162–170. – Milan HANKOVEC, Farní odbor katolické charity Strakonice, s. 171–178. – Tomáš STERNECK, Soupisy útrat na Thurnovy vojáky v Přesece a Brilicích z června 1618. (K pobytu stavovských ozbrojenců na Třeboňsku), s. 179–189. – Ondřej CHVOJKA – Daniel KOVÁŘ, Dvojí výročí jihočeské archeologie. První odborný archeologický výzkum v Plavu a první archeologická výstava v Českých Budějovicích před 150 lety, s. 190–194. – Jiří CUKR, Ještě pár slov o kapli sv. Václava v Zalinách, s. 195–199.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 53, 2016, č. 4:

Jiří PEŠTA, Oprava písecké šibenice v roce 1762, s. 211–216. – Jan SOLPERA, Jindřichohradečtí dragouni, s. 217–246. – Daniel KOVÁŘ, Peripetie městského znaku v klášteře dominikánů v Českých Budějovicích, s. 247–252. – Jan CALETKA, Nejstarší včelařské spolky v okrese České Budějovice, s. 253–255. – Leoš NIKRMAJER, Židé v Českých Budějovicích po roce 1945, s. 256–262. – Petr MENŠÍK – Josef MENŠÍK – Vladimír PROKOP, Nová pravděpodobně opevněná poloha u Hodonic na Bechyňsku, s. 263–267. – Jakub VALÁŠEK, Jindřichohradecká anabáze malíře Jano Šrámka, s. 268–270. – Alexandr DEBNAR, Téměř zapomenutý malíř Václav Blum a Rakovice, s. 271–272. – Jan MICHÁLEK, Učitel a amatérský archeolog Josef Kučera (* 31. 7. 1906 Staré Sedlo/Orlík nad Vltavou – † 12. 11. 1978 Písek), s. 273–275.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová
Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018,
Bibliografie dějin Českých zemí.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**PhDr. Zdeněk BERAN, Ph.D.**

Historický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové
zdenek.beran@uhk.cz

Doc. Mgr. Martin ČAPSKÝ, Ph.D

Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, CZ-532 10 Pardubice
Martin.Capsky@upce.cz

Doc. PhDr. Stanislav HOLUBEC, Ph.D.

Historický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, CZ-500 03 Hradec Králové
sholubec@gmail.com

Prof. Dr. Pieter M. JUDSON

Department of History and Civilization, European University Institute
Via Bolognese 156, I-50139 Florence, ITALY
Pieter.Judson@eui.eu

Yuko KIRYU, Ph.D.

Department of Intercultural Studies, Kobe College
4-1 Okadayama, Nishinomiya, Hyogo 662-8505 JAPAN
kiryu.yuko@gmail.com

Mgr. ThLic. Tomáš PARMA, Ph.D.

Katedra církevních dějin a církevního práva, Cyrilometodějská teologická fakulta,
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 244/22, CZ-771 11 Olomouc
tomas.parma@upol.cz

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Evropské kulturní a duchovní dějiny, Fakulta humanitních studií,
Univerzita Karlova v Praze
U Kříže 8, CZ-150 00 Praha 5
jiripesek203@seznam.cz

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svarava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná,

Ivan Šedivý, † Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova),

Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v červnu 2017 / This issue was published in June 2017.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

ISSN 0862-6111

